De gedichten van Anthonis de Roovere

Anthonis de Roovere

editie J.J. Mak

bron
Anthonis de Roovere, *De gedichten van Anthonis de Roovere* (ed. J.J. Mak). Uitgeversmaatschappij Tjeenk Willink, Zwolle 1955.

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/roov002jjma01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

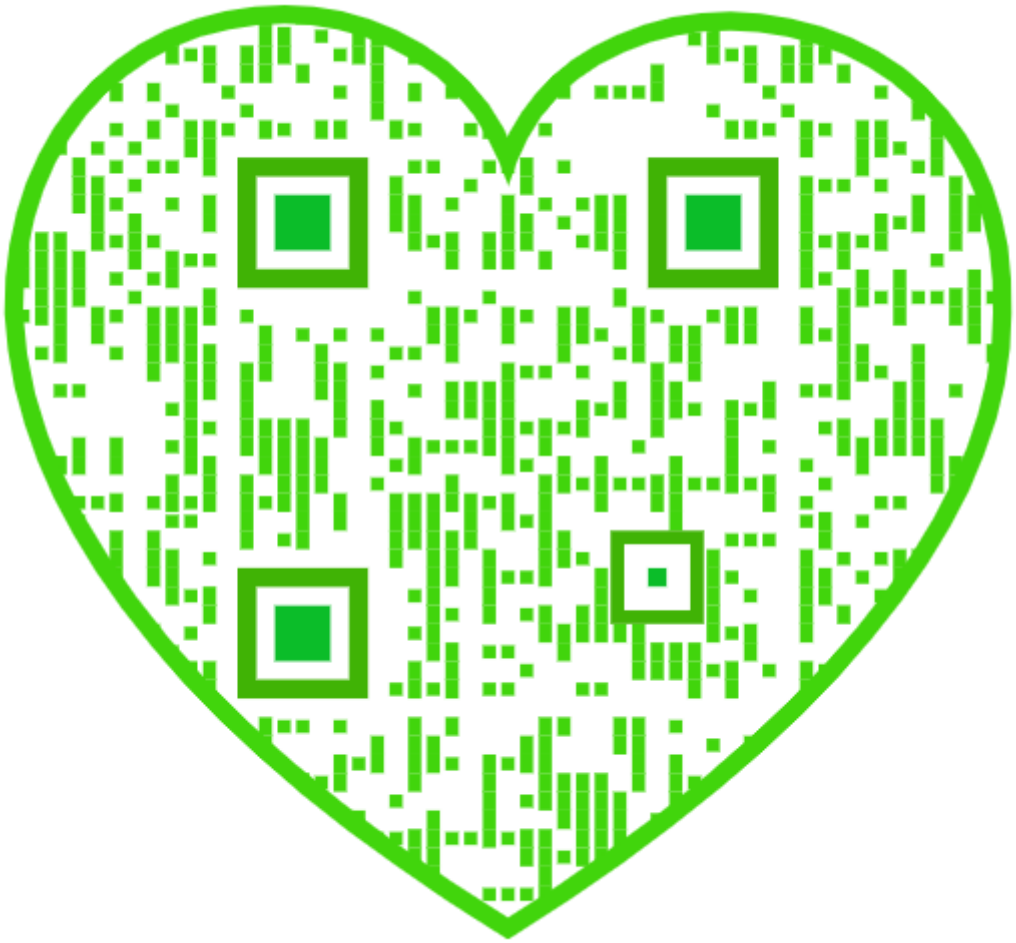

Woord vooraf

Toen ik begin 1950 de opdracht aanvaardde van de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen om een uitgave met inleiding en aantekeningen voor te bereiden van de werken van Anthonis de Roovere, besefte ik nauwelijks, welk een waagstuk ik zou gaan ondernemen. Wel moet ik toen geweten hebben, dat er vóór mij nog niemand zich had gewaagd aan een doorlopend gecommentarieerde uitgave van het volledige oeuvre van een rederijker, maar ik begreep dit niet als waarschuwend teken. En ik ben daar achteraf ook maar blij om. Indien ik van te voren alle moeilijkheden aan dit filologisch pionierswerk verbonden had gerealiseerd, ik weet niet of ik de moed had kunnen opbrengen er aan te beginnen. De ontcijfering der slecht leesbare handschriften, de vergelijking der overgeleverde redacties, de tekstkritiek, de genologische ordening van het overvloedige materiaal, en bovenal de taalkundige, lexicologische en cultuur-historische toelichting plaatsten mij voor even zovele problemen, waarvan de eigenaardige moeilijkheden zich eerst al werkende openbaarden. Ik heb ze op het geestelijk niveau, waarop ik mij in de jaren 1950 en 1951 bevond en met het mij destijds ter beschikking staande vergelijkingsmateriaal niet alle op een voor mij bevredigende wijze kunnen oplossen.

Des te meer verheugt het me, dat ik de firma Tjeenk Willink te Zwolle bereid heb gevonden, het resultaat van mijn toenmalige arbeid, nu dit door toevallige omstandigheden niet eerder kon worden gedrukt, in het licht te geven. Om praktische en financiële redenen werd echter in onderling overleg besloten de uitgave te beperken tot De Roovere's gedichten. Het had trouwens weinig zin het prozawerk *De Blyde incoempste van Vrouw Margriete van Yorck* en het spel *Quicunque vult salvus esse*, die respectievelijk in de Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht en in de Leuvense Bijdragen een goed, voor ieder bereikbaar onderkomen hadden gevonden, er aan toe te voegen. Maar ook deze uitgave van de gedichten alleen zou niet mogelijk zijn geweest zonder aanzienlijke financiële steun van de Nederlandse Organisatie

voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek. Ik stel er prijs op hier openlijk mijn dank daarvoor te betuigen.

Allen die mij hebben geholpen door het verlenen van hun bemiddeling bij het raadplegen van handschriften en drukken, krijgen ter plaatse waar die bronnen in de Inleiding voor het eerst worden genoemd, de hun toekomende dank. Er rest mij hier alleen nog de betuiging van mijn bijzondere erkentelijkheid jegens Prof. Dr. W.A.P. Smit, die het gehele werk kritisch heeft doorgelezen en daarbij verscheiden waardevolle opmerkingen heeft gemaakt en voorts een woord van waardering in het algemeen voor de onbekrompen wijze, waarop de Nederlandse bibliotheken mij de nodige hulpmiddelen bij mijn studie hebben verschaft.

Inleiding

Leven en persoonlijkheid

Volgens het traditionele schema behoort men in de inleiding tot de uitgave van iemands werken allereerst een levensbeschrijving te geven, liefst tegen de achtergrond van de tijd en de omgeving, waarin de held leefde, om vervolgens een schets te ontwerpen van zijn persoonlijkheid, voorzover we daarvan uit de levensbijzonderheden en de geest van de nagelaten geschriften iets kunnen leren. Ik zal de laatste zijn om tegen deze elementaire eis te protesteren. Integendeel, ik geloof dat ze voor alle tijden zal moeten blijven gelden en dat er niets is, dat beter kan bijdragen tot een werkelijk verstaan van een dichterlijk oeuvre, inzonderheid uit vroeger eeuwen, dan een ideale biografie.

Wanneer wij nu naar deze maatstaf ons willen opmaken De Roovere's leven en persoonlijkheid te tekenen, dan staan we voor eigenaardige moeilijkheden. We constateren allereerst met een zekere schrik en verbazing, dat er van 's mans uiterlijke levensomstandigheden slechts bitter weinig bekend is; vervolgens dat die luttele gegevens ons nog voor puzzles plaatsen; en tenslotte dat ze op één of twee uitzonderingen na uit tweederangsbronnen stammen.

In zijn onstuimig proefschrift, dat meer getuigt van schrijverstalent dan van wetenschappelijke zin, zegt G.C. 't Hoog als hij De Roovere's leven gaat beschrijven[1]: ‘Laten we maar beginnen met het einde’. Ook nu, d.i. na 33 jaar, is dat nog altijd het beste. In 't ‘carnation’ van Eduard De Dene, de uitgever der *Rethoricale Wercken* (voortaan geciteerd RW) hebben we een vaste datum:

> Den VoYs hoort eer an.XVJ.
> In MeYe bederf /// DJes doen
> CLaer de CVnstIChste DIChtere sterf.Anno 1482[2].

1 *Anthonis De Roovere*, diss. A'dam 1918 (Amsterdam z.j.) bl. 1.
2 Titelpagina, herhaald op fol. N2r.

En onder de titel van het *Nieuwe Jaer van Brugghe*[1] zegt De Dene nogmaals, dat De Roovere op 16 Mei 1482 is overleden. Wij weten niet, welke leeftijd hij toen had bereikt. In zijn *Clachte opde doodt van Anthonis de Roouere*[2] betreurt Jan Bortoen het ontijdig afsterven van zijn broeder in de edele conste. Blijkens r. 1-7 van strofe 3 was De Roovere als dichter nog in zijn volle kracht:

> O heylighe weerdighe Triniteyt
> Hadde ghy ghebeyt // het hadde ons wel gegreyt
> Want hy diende ons soe wel hier inden tijdt
> Daer isser soe menich die om steruen creyt
> Die versuftheyt breydt // een walghelick pleyt
> Ende ware meer dan tijdt int graf gheleydt
> Ende hy en can des leuens niet worden quyt ...

Alle data, die we verder nog bezitten, hebben betrekking op de jaren zestig. Vóórdien had De Roovere met zijn refrein op de stok 'Oft moederlijck herte lieghen mach' de titel verworven van 'Prinche der Rethorijcken'. Dit gebeurde 'in een sekere generale vergaderinghe/feeste der Rethorijcken in Brugghe gehouden', toen de dichter ongeveer 17 jaar oud was. Aldus De Dene[3], die helaas verzuimt het jaar op te geven, waarin die 'generale vergaderinghe' plaatsvond. Wij geloven niet ver mis te tasten, indien we haar op ca. 1450 dateren. Want wij gaan volkomen accoord met A. Ricoun en W. van Eeghem[4], wanneer ze De Roovere's geboortejaar ondanks de bezwaren van 't Hoog op 1430 stellen. Ik ben zelfs geneigd het nog enkele jaren in de richting van 1435 te verschuiven. Maar dat is slechts een persoonlijk vermoeden.

De eerste gedateerde gegevens brengen ons, zoals reeds gezegd, in de jaren zestig. Daar zijn allereerst de opdrachten in zake de versiering van de stad bij feestelijke gelegenheden[5]. Ze lopen van 1462 tot 1478. Uit deze zelfde jaren stammen ook alle dateerbare gedichten van De Roovere, behalve het *Nieuwe Jaer van Brugghe* dat volgens De Dene in 1480 is gedicht. Het zijn de jaren van het gerijpte dichterschap en van mannelijke activiteit. Daarin vormt het jaar 1465 naar de traditionele voorstelling

1 RW J6v.
2 RW N1v; zie over Jan Bortoen L. Gilliodts-Van Severen *L'oeuvre de Jean Brito* in Ann. de la Soc. d'Emulation tome 47 (1897) p. 1 suiv.
3 RW A3r.
4 *Rhet. Brux.* in Revue Belge 1935, p. 428 noot 1.
5 Gilliodts van Severen *Inventaire des Archives de la ville de Bruges*, Section première: *Inventaire des Chartres*, première série, tome V, p. 531 suiv.

een glanspunt. De Roovere zou toen een aanstelling hebben gekregen als stadsdichter. Bij nuchtere beschouwing van de feiten blijkt de toelage van zes pond 's jaars slechts een armzalige ondersteuning te zijn geweest, die eerder een vernederende dan een vererende indruk maakt. Aanleiding tot het besluit[1] was een voorstel geweest van Jan de Baenst, ruddere, heere van Sent Joris in Distelen, om de dichter een baantje te bezorgen op grond van het feit, dat hij 'langhe jaren ten diverschen stonden veel ende hoofschelicke ghedient hadde, ende menighe ghenoughte van spelen van goeden moralitheden ende van anderen eerbaren esbatementen ghedaen ende ghespeelt hadde, ende dat hy mids dien wel waerdich ware, dat menne binnen der voorseider stede behilde'. In plaats van het voorgestelde 'officie' kreeg De Roovere een steungeldje, waarlijk geen bewijs van hoge verering!

In de inleiding tot de begiftigingsakte is sprake van een 'zekere begheerte, die onze harde gheduchte heere ende prince mijn heere de grave van Charrelois hemme (d.i. blijkbaar het stadsbestuur) ghedaen hadde' en dit heeft de oudere schrijvers aanleiding gegeven tot de conclusie, dat het voorstel tot ondersteuning zou zijn uitgegaan van Karel van Charolais, de latere Karel de Stoute. Zo Ricour en Serrure en nog te Winkel, die Jan de Baenst als tussenpersoon laat fungeren[2]. 't Hoog verwerpt deze opvatting, maar hij zou zich wel voorzichtiger hebben uitgedrukt, wanneer hij *Den Droom van Rouere op die doot van hertoge kaerle van borgonnyen saleger gedachten* had gekend. Daar lezen we in r. 208-9:

> sijn doot (t.w. van K. de Stoute) moet mij int therte blijuen
> hij gaf mij mijn bijleuen als loon vergolden (bl. 359).

Helemaal duidelijk is deze confessie weliswaar niet, maar zoveel schijnt zeker, dat De Roovere de gevallen held zijn erkentelijkheid betuigt voor een persoonlijke gunst, t.w. het 'bijleven', eigenlijk vruchtgebruik, hier wellicht te verstaan als bijdrage in zijn levensonderhoud. En dan denken we onwillekeurig aan het besluit van 1465, waarin diezelfde Karel van Charolais - zij het in een enigszins vreemd verband - wordt genoemd.

In dezelfde stedelijke akte hoorden we, dat De Roovere 'menighe ghenoughte van spelen van goeden moralitheden ende van anderen eerbaren esbatementen ghedaen ende ghespeelt hadde'. Alwat daarmee

1 Belg. Museum 10 (1846) bl. 45-46.
2 't Hoog *a.w.* bl. 22-23.

wordt bedoeld aan dramatisch dichtwerk is - afgezien van het spel *Quicunque vult salvus esse* - verloren gegaan. Hetzelfde geldt voor de drie spelen voor de feesten te Lier in 1466 vervaardigd, waarvoor De Roovere '18 stuyvers grooten' ontving[1]. Die opdracht vormt het bewijs, dat de dichter nu ook buiten zijn geboortestad een zekere bekendheid heeft gekregen. Een succes zullen ze stellig niet zijn geweest. Wij kennen De Roovere's dramatische kwaliteiten uit *Quicunque* als zeer middelmatig. Ofschoon hij in het esbatement meer bedreven kan zijn geweest, is het zwijgen van de bronnen over andere bestellingen van buiten wel iets zeggend. Meer dan zijn spelen verbreidde het *Lof van den H. Sacramente*, dat vermoedelijk ook in deze jaren is ontstaan en de dichter de titel 'Vlaemsch Doctoor ende Poetich Rethorizien' bezorgde, zoals De Dene ons meedeelt, zijn faam naar buiten. Het aantal bewaarde redacties getuigt hiervan èn het feit, dat het in verscheiden kerken (blijkens het Brugse en het Londense handschrift) in het openbaar 'tot een yeghelijcx devotie' is opgehangen.

Het overige gedateerde werk loopt van enkele chronogrammen - indien ze inderdaad van hem zijn - over *De Blyde Incoempste van Vrouw Margriete van Yorck* (1468) in proza, tot *Den Droom van Rouere*, een klacht over de dood van Karel de Stoute van 1478 of 1479. In geen van deze werken is sprake van een werkelijk verstaan van de gebeurtenissen. De geestelijke horizon is niet ruimer dan die van een man uit het volk. De schrijver, die in de kleinburgerlijke wereld om zich heen zo scherp weet te onderscheiden tussen ideaal en werkelijkheid, huldigt ten aanzien van de groten der aarde nog de typisch-volkse 'mythische' opvatting. Natuurlijk, diepere achtergronden, werkelijke drijfveren en verborgen samenhangen mag men van een tijdgenoot niet verlangen. Dat hij de anecdotische kroniekschrijverij van zijn eeuw volgt, is hem niet euvel te duiden. Maar de onaantastbaarheid, de volstrekte verhevenheid van zijn helden, de Bourgondische hertogen en hun familie, jenseits vom Gut und Bösen, getuigt van zijn solidariteit met de volksklasse.

Was De Roovere dan een gewone arbeider? Ik meen van wel. In zijn reeds meermalen aangehaalde *Clachte* zegt Jan Bortoen, 'zijnen medegheselle in tijden voorleden' (hij kon het dus weten!):

> Met metsene hy hem ambachtelijck gheneerde

1 Zie nu L. van Boeckel *Letterkundig leven te Lier in de XVe en XVIe eeuw* in *Lier vroeger en nu*, dl. III (1929).

en De Dene noemt in zijn voorbericht onze dichter ‘vry metselaer van zijnen ambachte’ en verder ‘een Idiotz / ende simpel leeck / ongheleert ambachsman ...: niet hebbende dan zijn vlaemsche ingheboren lanttale oft spraecke’. Jan Frans Willems heeft daaruit de simpele, voor de hand liggende conclusie getrokken: ‘De Roovere was van ambacht een metselaar’, wat in de *Bibliotheca Belgica* (R 66) heet: ‘un simple ouvrier maçon’. Die gevolgtrekking zou echter volgens 't Hoog niet gerechtvaardigd zijn. Tot de rehabilitatie van de dichter tegen de verwijten van de oudere onderzoekers, inzonderheid van Kalff, behoorde blijkbaar ook, dat De Roovere's beroep meer maatschappelijk aanzien moest genoten hebben. En dan weet 't Hoog het klaar te spelen om onze dichter tot bouwmeester, tot architect te promoveren.

Helaas houden zijn argumenten geen steek. De basis van 't Hoog's constructie is trouwens al ondeugdelijk. Hij had behoren door te dringen tot het eigenlijke wezen van deze Brugse kleine burger en dan was alles duidelijk geworden. Indien hij had kunnen onderscheiden tussen het plichtwerk, d.i. het gelegenheidswerk, en het hartewerk van deze dichter, dan zou hij negen tienden van het gehele oeuvre op zij hebben gelegd en in de enkele religieuze en satirische gedichten, die er over bleven, de ware Anthonis de Roovere voor zich hebben zien staan. In die persoonlijke belijdenissen toont de dichter zich als een mens, die bezeten is van de nietigheid van al het aardse, die zich ziek ergert aan de boosheid van de wereld, die hopeloze pogingen doet om althans zijn geloof in de kerk te bewaren, maar extreme spiritualist die hij is, toch ook in haar wereldse verschijningsvorm geen identiteit meer bespeurt met het Lichaam van Christus en dan vooruitgrijpend op de Reformatie in zijn wereld- en levenswalging zijn enige troost vindt in Christus alleen en het geloof alleen.

Dit is in enkele woorden samengevat, wat men in den brede uiteengezet kan vinden in de volgende hoofdstukken. Conclusie: De Roovere heeft geleefd in een principieel conflict met zijn wereld; hij voelt zich bedrogen, verraden, uitgestoten uit de gemeenschap, die voor de rigoreuze moralist geen plaats heeft, wier duistere manieren hij wel kent, maar niet kan navolgen; waarop hij zich slechts kan wreken met zijn vlijmscherpe satiren. De Roovere heeft geen carrière gemaakt en ook zijn litteraire roem is niet in overeenstemming met zijn jeugdaspiraties en verwachtingen op grond van zijn aanvankelijk succes gestegen. Hij is verbitterd geraakt, omdat hij de mislukking niet aan zich zelf kon wijten. Integendeel, zijn hoge morele standaard, zijn spirituele instelling, een eerste deugd in eigen ogen, verijdelde zijn realisatie in de wereld:

Die nv ter wereldt sal bedien
Die moet duersteict zijn als een iacke
Alomme moet hy hoocheydt dien
Die nv ter wereldt sal bedien
Onnoosel als die Godt verrien
Oft anders gaet hy metten sacke
Die nv ter wereldt sal bedien
Die moet duersteict zijn als een iacke. (bl. 318)

Die door de wereldt sal gheraken
Die moet connen huylen metten honden
Ende moet oock connen diuerssche spraken
Die door de wereldt sal gheraken
Hier waerheyt segghen / en ghinder missaecken
Vooren saluen / ende achter wonden
Die door de wereldt sal gheraken
Die moet connen huylen metten honden (bl. 319).

Zou men menen, dat iemand die het tot architect heeft gebracht, nog zulke rondelen kan schrijven? Hij zou dan immers zelf moeten hebben meegedaan met het ‘vooren saluen ende achter wonden’, het ‘hier waerheyt segghen en ghinder missaecken’, het huilen met de honden, het pluimstrijken en loftuiten; hij moest ook ‘duersteict zijn als een iacke’; anders blijft men immers arm, wordt men achter de bank geworpen, uitgelachen, ja komt men het leven niet eens door. De architect zou zich schamen voor zichzelf en zich zeker niet blootgeven door aan zulke waarheden vorm te geven. Neen, alleen een arme sukkelaar, die er buiten staat, wie niets is gelukt, kan zo bitter, zo levenswaar dichten.

Persoonlijk schijnt hij in het bijzonder gedupeerd te zijn geweest door huichelachtige mooipraterij, die zo uiterst fel wordt gehekeld in het refrein, dat begint ‘Heere Godt waer salmen kiesen betraute’ met de snijdende regels

Ick wilde wel / men sulck mocht scheruen
Sonder sonde / alsoomen wermoes pliet!

Eenmaal althans is hij er door in grote moeilijkheden gekomen. Een vrouw heeft hem met liefde willen vangen. Dat lezen we in zijn *Goede Leeringhe*. Waarschijnlijk was het een vrouw met een verdacht verleden.

Haar vroegere beschermer zat mee in het complot. Slechts door een gelukkig toeval heeft De Roovere de aanslag ontdekt. Hij zal er zo van geschrokken zijn, dat hij nooit meer iets met de liefde te maken heeft willen hebben. Uit zijn dichtwerk blijkt niets van het bezit van vrouw en kinderen. Veeleer bezitten we in de *Twaelf Ouderdommen* een contra-indicatie. Hier wordt alle vreugd gereserveerd voor de jeugd en de levensavond kent niet de koestering van een gezin, omringd door kinderen en kleinkinderen.

Uit de hekeldichten blijkt verder, dat De Roovere met zijn ganse hart en uitsluitend aan de kant van de kleine luiden staat. Hij neemt stelling tegen die menselijke vermogens (in de christelijke terminologie als ondeugden voorgesteld) die carrière, d.w.z. macht, in welke vorm ook, waarborgen, mitsgaders tegen de exponenten van die macht, adel, geestelijkheid èn 'notabele' burgers. Soms krijgt zijn stem de dreiging van een sociale revolutie. Zo wanneer hij zijn grimmige blikken slaat naar de heren, die 'hoge peerden rijden' en die parasiteren op het zweet van de arme sloebers. Of wanneer hij spot met de uitdeling van 'pap en broodt' aan de oude, afgeleefde stakkers met die opmerkelijke confessie in de slotstrofe, dat hij in zijn leven van de rijken en machtigen maar weinig steun heeft ondervonden, ofschoon ze zijn naam vaak hebben gehoord. Maar ook: zijn conceptie van de grote 'ondeugden' is typisch klein-burgerlijk. In *Van Houeerdye / Nijdt ende Ghierichede* is superbia tyrannie of willekeur geworden, avaritia beroving van de koopman (voor de kleine Bruggeling dè oorzaak van de achteruitgang van zijn stad) en invidia het geroddel in de stegen.

Neen, deze man was geen architect. Wat hij dan wèl was? Zelf spreekt hij er niet over. Eenmaal verklapt hij ons, nl. in *Van Onderhoorichede*, dat hij 'ter clergie noydt was verbonden', d.w.z. dat hij geen geestelijke, geen wetenschappelijk en zelfs geen hoofdarbeider is geweest. Blijkens het Princhе is dit refrein geconcipieerd te Oostende onder het werk; wat voor soort werk wordt niet gezegd, maar stellig handarbeid, mechanisch werk, waarbij het denken vrij spel had. En waarom zouden we dan de getuigenissen van Bortoen en De Dene niet aanvaarden, volgens welke De Roovere een doodeenvoudige arbeider en wel een metselaar is geweest? De archieven zwijgen over de veronderstelde bouwmeester en maken slechts gewag van opdrachten voor versiering, die allerminst het beroep van architect noodzakelijk maken. Mocht hij trouwens bijzondere bouwkundige kwaliteiten hebben bezeten, dan zouden zijn gedichten de sporen daarvan vertonen. Welnu, indien er iets is dat ons daarin pijnlijk treft, dan is het juist een volslagen

onvermogen. De compositie, de bouw van zijn balladen en refreinen is het zwakste punt, dat is buiten kijf.

Maar ook kan men zich moeilijk voorstellen, dat een bouwmeester, een architect - dat is naar 't Hoog's opvatting een burger van aanzien - geldelijk zou zijn ondersteund. En dat werd De Roovere. Niet alleen door het stadsbestuur, dat hem, zoals we gezien hebben, in plaats van het baantje, dat Jan de Baenst had voorgesteld - wat er ook al op wijst, dat de dichter niet tot de notabelen behoorde - met een toelage van zes pond afscheepte, maar ook door de ‘vaderlijke vriend’, voor wie hij tenminste twee Nieuwjaarsgedichten schreef, t.w. *Vander Obedientie ende der Ouders reuerentie* (zie str. 7) en de *Gheestelijcke Spieghelinghe* (zie str. 4) en die hem blijkens deze gedichten heimelijk heeft ondersteund. Die vriend zal wel geïdentificeerd moeten worden met de ‘notabelen Poorter’, van wie De Dene in zijn voorbericht vertelt, dat ‘dye metten seluen Roouere seer familiaer was / ende dickwils frequenterende / by dyen vele van zijne wercken om wtscrijuen van hem gheleent creech’ en uit wiens collectie De Dene heeft geput voor zijn uitgave van de *Rethoricale Wercken*.

Dat voorts De Dene's kwalificatie van De Roovere als een ‘Idiotz / ende simpel leeck /... niet hebbende dan zijn vlaemsche ingheboren lanttale oft spraecke’ door de dichter zelf wordt bevestigd, als hij verklaart, dat hij ‘ter clergie noydt was verbonden’ hebben we reeds opgemerkt. En 's mans dichtwerk kan er ten overvloede van getuigen. Want nergens verraadt dit een wetenschappelijke kennis of een inzicht, dat niet uit volksliteratuur, uit geschriften in het diets of uit een mondelinge traditie kan zijn verkregen. De behandeling van bijbelse en dogmatische stoffen bewijst het tegendeel van een wetenschappelijke kijk. De Roovere heeft, wat hij er van wist, uit de tweede hand. Hij werkt naar bepaalde voorbeelden of citeert uit het hoofd en dan vergist hij zich vaak of drukt zich onnauwkeurig uit. Zijn bijbelkennis is vergeleken bij 16de-eeuwse dichters beperkt, onnauwkeurig en vaak indirect (via liturgische teksten). Tegenover de Islam neemt hij het meest vulgaire standpunt in, dat er in de middeleeuwen bestond. Geschiedenis is voor hem een gesloten boek, evenzo de kunst en de contemporaine literatuur. Latijn behoeft hij niet te hebben gekend. Het Quicunque kan voor hem zijn vertaald, zodat hij slechts behoefde te rijmen, zo er al geen volkstaalteksten in omloop zijn geweest. Kennis van het Frans verraadt hij evenmin. De vele franse woorden zijn gemeen-goed geweest in het 15de-eeuwse. Brugge of behoren tot de rhetoricale uitrusting. De Franse letteren waren terra incognita voor hem. De reminiscentie in *Den Droom van Rouere* aan

Olivier de la Marche kan op een stereotiep motief wijzen of toeval zijn. In *Rethorijcke op de handt te leerene* r. 91 verklaart de dichter: ‘Muzijcke en versmade ick niet’ en ook het devies ‘Den Voys hoort eer an’ zou op een bijzondere muzikale belangstelling kunnen wijzen. Trouwens de voortzetter van de *Excellente Cronike* noemt De Roovere ‘den edelen rethorizijn ende musichien’. Merkbaar is dit in zijn gedichten weer niet. En een zekere interesse voor de muziek is voor elke rederijker onontbeerlijk, beide kunsten hingen immers nauw samen.

De Roovere is wel een typische 15e-eeuwer, maar niet door een levend contact met de geestesstromingen van zijn tijd. Hij weerspiegelt het Bourgondische exclusieve spiritualisme, de vanitas-obsessie, de moralisatiezucht en de satire, maar niet in een bewuste saamhorigheid met andere cultuurdragers van zijn tijd. Alle kennis of liever weetjes, die wij nog bij hem vinden, kunnen ontleend zijn aan de laatmiddeleeuwse vulgarisatiewerken en volksboeken, zo ze al niet door mondeling verkeer zijn bijgebracht. In het openbare leven heeft de dichter als arme drommel en ... zuurpruim zich niet veel kunnen bewegen. Jan Bortoen memoreert in zijn *Clachte* onder De Roovere's kundigheden onder meer, dat hij ‘abel (was) van den langhen sweerde’ en ‘vanden Voet-boghe een aerdich plichtere’. Desondanks was hij blijkbaar geen lid van het Sint Sebastiaansgilde te Brugge. Wij vinden in de ledenlijsten van de 15e en de 16e eeuw wel een Jan de Roovere en een Adriaen de Rovere vermeld[1], maar Anthonis ontbreekt. In zijn gedichten maakt hij ook nergens een toespeling op de grote gebeurtenissen in het leven van dit gilde, die ten nauwste samenhangen met historische voorvallen. Ook in het *Jaerboeck* van het hoofdgilde van Sint Joris, de Oude Voet-boghe (Brugge 1786) wordt hij niet genoemd[2]. Was hij daarvoor van te geringe maatschappelijke stand?

Het is trouwens niet eens volstrekt zeker, of onze dichter wel lid is geweest van de kamer De Heilige Geest. Tot dusver heeft men dit blijkbaar vanzelfsprekend geacht. 't Hoog gelooft zelfs, dat hij factor is geweest. Daarvoor ontbreekt echter elk bewijs. Ook de aan 't Hoog niet bekende kwalificatie ‘constighen facteur’ in het reglement voor de klerk van het gilde van 1568[3] late men hiervoor niet doorgaan, aangezien *facteur* ook dichter zonder meer kan betekenen[4]. En wat het lidmaatschap aangaat, Jan Bortoen nòch De Dene reppen er van. Bortoen zegt alleen,

1 Zie H. Godar *Histoire de la Gilde des Archers de Saint Sébastien de la ville de Bruges* (Bruges 1947) p. 103, 150.
2 Vgl. 't Hoog *a.w.* bl. 28.
3 Zie Muller en Scharpé *Spelen van Cornelis Everaert* bl. XV.
4 Ald. bl. XXV.

dat hij was ‘wel schrijvende Soe wanneer dat yemandt aen hem begheerde’. Dat klopt met de betrekkelijk vele gedichten in RW, die op verzoek zijn geschreven. Een van deze hebben we al aangehaald en moet nu weer op de proppen komen, omdat het een mogelijke aanwijzing bevat voor De Roovere's betrekking tot de kamer van De H. Geest. Ik bedoel *Van onderhoorichede*, waarvan het slot luidt:

> Ick peysder Toosthende omme op mijn werck
> Touwer eeren commende / al ist my suere
> U edel vraghen valt my te sterck
> Dus laet ick thuys open te deser vre
> Maer die achter coempt / hy sluyte de duere (bl. 129).

Men krijgt de indruk, dat de dichter het overdag te Oostende geconcipieerde gedicht 's avonds op verzoek van een ongenoemde heeft uitgeschreven en afgemaakt op een plaats, waar hij zich met tegenzin heen begaf. Of wij in die plaats de vergaderzaal van de kamer moeten herkennen? De aanduiding is daarvoor te vaag. Zo ja, dan wijst de tegenzin op moeilijkheden in de kamer, of liever tussen de dichter en de andere kamerbroeders. Een tweede toespeling treffen we aan in het refrein op de stok ‘Oft moederlijck herte lieghen mach’. Het Prinche begint als volgt:

> Neempt dit slecht dicht in dancke
> Ter eeren der edelder Rethorijcke
> Al vallet tgheselschap nv opt crancke
> En slaet ghy ommer de const gheen swijcke ...

Met ‘tgheselschap’ zal hier wel de kamer zijn bedoeld. Maar dat de dichter van het refrein toen reeds lid was, blijkt niet en is overigens voor een 17-jarige niet waarschijnlijk.

Naast deze toespelingen vindt men in enkele gedichten een vermelding van de H. Geest, die daar blijkens het verband als Patroon van de kamer zou kunnen fungeren. Natuurlijk niet in het *Refereyn van Rethorica*, want de voorstelling van de ars rhetorica als een dochter van de H. Geest was een algemeen verbreid motief, dat teruggaat op het Pinksterwonder. Maar stellig wel in het lofrefrein op de H. Geest, waarin rr. 5-8:

> Wiens geest wil ewich / sonder ghestry syn
> als geest des vreden / niet geest van nijde
> Mer geest des broederscaps / waer dat wij syn
> als creaturen dyns geestens blyde

een toespeling kunnen bevatten op onenigheid onder de kameristen. Tenslotte geeft alleen r. 83:

> Sterckt ons gheselscap weerdt heylich geest

een positieve aanwijzing voor zijn deelgenootschap. Lettende op de omstandigheid, dat de kamer later in het bezit was van 'een tafereel verbeeldende het portraict vanden constighen facteur Anthonis de Roovere'[1] mogen we het op zijn minst zeer waarschijnlijk achten, dat hij lid is geweest van De H. Geest.

Maar dat is dan ook de enige betrekking van onze dichter tot het verenigingsleven van zijn stad. De 'simple ouvrier maçon' kwam ook voor niet veel anders meer in aanmerking. Mogelijk heeft hij er ook - onverbeterlijke individualist die hij was - weinig behoefte aan gevoeld. Maar zijn eenzaamheid kan daaruit natuurlijk niet worden verklaard, want behoefte of geen behoefte, daar vraagt de wereld niet naar. Met het maatschappelijke aanzien komen de banden en zonder dat staat men er naast, hoe men ook moge hongeren naar gemeenschap. Want dat De Roovere een eenvoudige metselaar is geweest, mag niet meer betwijfeld worden. De woorden *metsene* en *metselaer* laten geen andere opvatting toe. En het woord *vri*, dat De Dene er aan toevoegt, wil niet meer zeggen dan dat De Roovere een zelfstandig metselaar, een metselaarsbaas of -baasje is geweest en dus geen knecht. Maar dat verheft hem volstrekt nog niet tot zo iets als een bouwmeester.

Temeer respect moet men er voor hebben, dat hij nog zoveel van de 'clergie' heeft geroken en vooral dat hij zich in enkele gevallen een waarachtig dichter toont. Zijn roem heeft dan ook nog vrij lang geduurd. Everaert schreef zijn spel *Quicunque vult salvus esse* af, Jan van Styevoort, Jan Michiels en andere onbekende verzamelaars namen vrij wat van hem op in hun bundels, zijn *Lof van den H. Sacramente* hing in enkele kerken stellig wel tot aan de Beeldenstorm te prijken en oefende daarna nog invloed uit op de Roeselaarse rederijker Robert Lawet[2], de grote wetgever Matthijs de Castelein gedenkt hem in zijn *Const van Rhetoriken* (str. 14), al heeft hij kritiek, in het begin van de 17e eeuw is hij blijkens de *Nederduytsche Helicon* (bl. 73) en Bredero's *Spaensche Brabander* (r. 207 e.v.) nog niet vergeten, ja zelfs nog ruim honderd jaar later kent Jan Baptist Wellekens hem nog van naam[3]. Maar bovenal: De Roovere

1 Muller en Scharpé *a.w.* bl. XV.
2 Zie een treffende parallelplaats uit De Roovere's *Lof* en Lawet's *Spel van den helighen Sacramente* bij A. v. Elslander *Het Refrein* enz. (Gent 1953) bl. 100 n. 27.
3 Zie *Verscheiden Gedichten* I (Amsterdam 1729) bl. 48.

is de eerste dichter geweest, van wie een bundel is gedrukt uitsluitend om schoonheidsoverwegingen. De *Rethoricale Wercken* staan aan het begin van een gelukkige traditie. Boeckx nam er weer een aantal proeven uit voor zijn privé-album. En ons oordeel over De Dene's kwaliteiten als uitgever is onverdeeld gunstig. Slechts één voortreffelijk refrein vond ik bij hem niet. Alleen is het voor òns tamelijk bevreemdend, dat De Dene zo lichtvaardig met de auteurskwestie is omgesprongen, zo zelfs dat hij zonder blikken of blozen een fel anti-clericaal Hervormings-refrein, *Thabijdt en maeckt den Monninck niet* (RW L5r-6v), voor De Roovere's werk laat doorgaan. Overigens heeft RW het niet zoals *Van Pays en Oorloghe* tot een tweede druk gebracht, althans voorzover wij weten. Natuurlijk kan hij bestaan hebben, maar zo niet, dan moet de inhoud, die grotendeels onbruikbaar was in de geloofsstrijd en wellicht ook de 'rhetorike extraordinaire' in de Marialoven, waaraan ook De Castelein zich vermoedelijk al ergerde, daarvan de reden zijn.

In de algemene vergetelheid der rederijkers in de volgende eeuwen heeft dan ook De Roovere gedeeld. Evenzo in de minachting der oudere onderzoekers tot en met Kalff. Aan 't Hoog komt de eer toe onze dichter te hebben willen rehabiliteren. Helaas heeft hij zijn doel voorbijgeschoten. Een vluchtig, journalistiek oog vermag wel veel, maar niet alles. Hier bleek het onbruikbaar. Alleen een ernstig, minutieus analyserend lezen van De Roovere's gedichten kan er toe leiden de mens en zijn betekenis te ontdekken. Dat was het ideaal, waardoor ik mij bij dit onderzoek heb laten leiden en naar ik hoop niet zonder resultaat.

Het dichtwerk

Als rechtgeaard rederijker heeft Anthonis de Roovere zich vrijwel uitsluitend toegelegd op het lyrische en dramatische genre[1]. Zuiver-epische gedichten heeft hij niet geschreven, half-episch zou men de droomballaden kunnen noemen, door ons tot een afzonderlijke groep verenigd en hieronder uitvoerig besproken (zie bl. 93 e.v.). Met de 8 refreinen in het amoreuse en zotte vormen deze 5 balladen meteen de inventaris van De Roovere's 'wereldlijk' dichtwerk, althans zoals ons dit is overgeleverd. Er kan natuurlijk meer bestaan hebben; de 3 spelen

1 Aan proza hebben wij nog van De Roovere *De blyde incoempste van Vrouw Margriete van Yorck* enz. (uitg. d. W.G. Brill in Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht (1866). Voorts wordt aan hem toegeschreven *Die excellente cronike van Vlaenderen*, t.w. het gedeelte van 1467 tot 1482 (zie V. Fris in Hand. d. Mij v. Gesch. en Oudheidk. te Gent III (Gent 1898-1900) bl. 136 e.v., Te Winkel *Ontwikkelingsgang* 2, 368, 't Hoog *a.w.* bl. 242 e.v., W. de Vreese *Bouwstoffen* no. 424).

op bestelling van Lier in 1466 vervaardigd zijn trouwens ook verloren. Maar ik heb niet de indruk, dat ons beeld van de dichter wezenlijk zou veranderen, indien er nog het een en ander voor de dag zou komen. Neen, Eduard de Dene heeft zijn stadgenoot en voorganger in de ‘edele conste’ met zijn ‘bloemlezing’ (ik bedoel de *Rhetoricale Wercken*) goed getypeerd. Welnu, dan blijkt het vroede genre, de geestelijke dichtkunst, deze rederijker het best te hebben ‘gelegen’.

Is dus De Roovere wat de inhoud van zijn dichtwerk betreft, een dankbare leerling geweest van de Vlaamse didactische school, met betrekking tot de gehanteerde dichtvormen staat hij zelf aan het begin van een ontwikkeling. De Brugse rederijker kiest reeds de ballade bij voorkeur voor episch-gekleurde stoffen, zoals in de Droomballaden. Wetmatigheid heerst er echter niet, want ook de Marialoven *Ten loue der reynder maghet Maria* (bl. 174) en *Ach alder gloriooster drachte* (bl. 180) hebben deze vorm, alsmede het fraaie gebed *O Ihesus Xristus wat zal ic bestaen* (bl. 219), het gedicht getiteld *Vier gheestelijcke leeringhen* (bl. 256) en *Wie is die nv ter werelt leeft* (bl. 331). Ze bestaan alle uit een groter of kleiner aantal strofen (ook hierin heerst dus nog geen verstarring) eindigend op een ‘sententie’, een kernachtige slotregel. Een enkele keer heet een gedicht ‘balade’, maar is het in werkelijkheid een refrein zoals *Wie dat heeft goede constellatie* (bl. 302). Een refreinachtig gedicht zonder stok is *Een ghedicht op dat woort Maria*, beginnend *Machtighe Mogentheit Menighertiere* (bl. 186).

De hoofdschotel van De Roovere's dichtmenu vormen de refreinen. In de andere genres heeft hij trouwens niet veel gepresteerd. Met de *rhétorique extraordinaire*, zoals Matthijs de Castelein dat later zal noemen, is hij al heel zuinig. Er schuilen onder de Marialoven inderdaad enkele zeer kunstige, inz. *rijm*kunstige gedichten en zelfs een gewrocht, dat De Roovere ‘schaeckspel’ noemt (al beantwoordt het niet geheel aan De Castelein's definitie) maar daarmee hebben we het dan ook wel gehad. Met betrekking tot de eenvoudiger structuren spraken we reeds over de weinige balladen - 's dichters aanleg ging niet in de richting van het breedopgezette en uitgesponnen objectief-verhalende, kortom het epische -, al is er daar wel een onder, die in een toekomstige bloemlezing een plaats zou mogen vinden. Trouwens ook de oogst aan rondelen valt bitter tegen. In de meeste schoolboeken is *Wie geen pluymen en can strijcken* opgenomen en dat kan gemakkelijk tot de verkeerde gevolgtrekking leiden, dat De Roovere zich inzonderheid op dit genre heeft toegelegd. Maar neen, we vinden in RW in totaal slechts vier rondelen; we erkennen echter gaarne, dat dit inderdaad juweeltjes

zijn in hun soort. Het rondeel leent zich trouwens uitstekend voor satiriek, 's dichters lievelingsthema. Satirisch en didactisch is ook de spreuk, een genre door De Roovere na het refrein het meest beoefend. Alles bijeen zitten er tussen de omvangrijker gedichten in RW heel wat 2-, 4- of 6-regelige rijmpjes verborgen, die voorzien zijn van het opschrift *Noteert*. Het is evenwel de vraag, of ze alle uit 's dichters koker stammen; oudere vindplaatsen zijn er niet veel, wel jongere, zodat hier grote onzekerheid blijft bestaan (zie verder beneden bl. 70).

De Roovere's refreinen geven een goed beeld van de rhetoricale bedrijvigheid in de 15e eeuw. Onmiddellijk treft het ons, dat de ontwikkelingstheorieën niet bevestigd schijnen te worden. Het strofenaantal is zeer willekeurig; evenzo het regeltal (boven de 20 komt hij nooit, maar daaronder heb ik geen orde of regel kunnen ontdekken). Het onderscheid met de latere, 16e en 17e-eeuwse refreinen beperkt zich - behalve natuurlijk het ontbreken van de alexandrijn en het sonnet-karakter der strofen - tot één enkele bijzonderheid, t.w. het lengteverschil van het Princhе in vergelijking met de voorgaande strofen; zo is althans de regel, al zijn ook daarop weer uitzonderingen. De gebruikte rijmschema's geven mij geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen. Uiteraard zijn ze gebaseerd op gekruist rijm; in de uitwerking heerst vrijwat variatie. Bepaald kunstig zijn alleen de lofrefreinen, inz. die ter ere van de H. Maagd (zie beneden bl. 45).

Uitgesproken gelegenheidswerk zijn de *Emblematische gedichten* (zie bl. 269) en voorts *Vander obedientie* enz. (bl. 248), het refrein beg. *Ick worde met desen nieuwen Jaere* (bl. 326) en het *Nieuwe Jaer van Brugghe* (zie ben. bl. 360). Het zijn alle Nieuwjaarsgedichten, een genre in rederijkerskringen opgekomen en gecultiveerd tot aan de 19e eeuw. Daarnaast dragen nog verscheiden andere gedichten sporen van ‘gelegenheden’, maar ze kunnen helaas weinig of niets bijdragen tot de kennis van 's dichters leven of werken. Het is gewoonlijk een vriend - die verder niet wordt genoemd - aan wiens verlangen het gedicht zijn ontstaan dankt.

Over taal en stijl kan ik kort zijn. Het westvlaams is - voorzover dit mogelijk was en verwacht kan worden in litteraire teksten, die bovendien voor het grootste deel slechts in gedrukte vorm tot ons zijn gekomen - goed bewaard. Trouwens ook de handschriften zijn geen autografen. Slechts van één gedicht heb ik de zekerheid, dat De Dene de tekst uit de eerste hand meedeelt, t.w. het *Nieuwe Jaer van Brugghe*. Bijzondere taalvormen trof ik zelden aan (ik wijs hier alleen even op *mer* = *mijnre* (zie bl. 219, 258; ook bij Everaert 106, 213) en *myr*,

zyr (dat. sing.) in *Lof van den H. Sacramente* r. 141, 183, 218); aardig is ook een woord als *verxacije = vexatie* (*Droom van Rouere* enz. r. 222). De stijl die typisch rhetoricaal is (toen reeds!), bood mij welkom materiaal voor een syntactisch-stilistisch onderzoek, waarvan de resultaten elders zullen worden gepubliceerd.

De Roovere's dichtwerk is overgeleverd in een aantal handschriften en oude drukken. Het zijn:

1. Hs. Everaert (= K.B. Brussel nr. 19036[1] w.i. het spel *Quicunque vult salvus esse*, fol. 1-18vo.
2. Hs. Stijevoort (= Preuss. Staatsbibliothek, Berlijn[2]) (gecit. St), waarin:
   nr. xxx refrein beg. *Een gay wel fray ionckwijueken* (ook in RW);
   nr. cxix id. *O Gheest der geesten / dy alle dyn geesten kent;*
   nr. cxx id. *Almoghende vadere / sonder beghin* (ook in hs. F);
   nr. cxxii *Lof van den H. Sacramente*;
   nr. cxxiv *Elck die de passie goeds beweent* (ook in hs F);
   nr. cxxxiv *Een ghedicht opt ABC*, beg. *Aue Aduocatelicste Aduerteringhe* (ook in RW);
   nr. cxxxv *Een ghedicht op dat woort Maria*, beg. *Machtighe Mogentheit Menighertiere;*
   nr. cxxxvi refrein beg. *Aue Vpperste Eerwerdichste Moedere* (ook in RW);
   nr. cxxxvii id. *Ach alder gloriooste drachte;*
   nr. cxlvi id. *O vrouwe die alle druckighe plaghen dwaet* (ook in RW);
   nr. clv id. *O inlicste reyn rose zoo confortable;*
   nr. ccxviii id. *O grootheijt* (!) *o vroetheijt noijt suetheijt soe suet* (ook in RW);
   nr. ccliii id. *Hy diet beghin es van alle beghinnen* (ook in hs. Gent, U.B. 555 beg. *Sonder beghin die v.a.b.*).
3. Hs. F (= K.B. Brussel II, 270[3]), waarin:
   Droomballade beg. *Met ongheruster herten zwaer*, fol. 15 e.v.;
   Ballade beg. *O Jhesus Xristus wat zal ic bestaen*, fol. 36vo-38, ook in St);

1 't Hoog *a.w.* bl. 44-5, Muller en Scharpé *Spelen van Cornelis Everaert* (1920) bl. XLIII e.v.

2 Ms. Germ. 4° 651, zie F. Lyna en W. van Eeghem *Jan van Stijevoorts Refereinenbundel* (Antwerpen z.j.) II, bl. 316 e.v.

3 Zie voor dit handschrift mijn *Middeleeuwse Kerstliederen* (Utrecht-Brussel 1948) bl. xxvij.

Refrein beg. *Almueghende vader zonder beghin*, fol. 40vo-41 (ook in St);
Gheestelijck den bal te slaene, beg. *Elc lant heeft zonderlinghe zede*, fol. 45vo-47 (ook in RW);
Gheestelijcke spieghelinghe, beg. *Een die hemzelven niet en ziet*, fol. 59vo-61 (ook in RW);
Refrein beg. *Scepper der wijsheit goddelijck gedochte*, fol. 72-76;

4. Hs. Michiels (= K.B. 's-Gravenhage, nr. 71 E 57[1], waarin:
Refrein beg. *Hoe net een hooffken staet gegroeyt*, fol. 153 (ook in RW);
Id. *Sondighen es menschelyck int exponeren*, fol. 158 (ook in RW);
Id. *Roert v mijn tonghe buyght v mijn knien*, fol. 184 (ook in RW);
5. Hs. A - Anna Bijns (= K.B. Brussel nr. 19547[2]), waarin:
Van twee amoureuse vrouwen een argument, fol. 75ro-76vo (ook in RW);
Refrein beg. *Alle dinck en is maer een ghewuente*, fol. 159ro-vo (ook in RW, mèt het in hs. A ontbrekende Prinche);
Tsint dat Da Nobis creech scientie, 2e schutblad (ook in RW).
6. Hs. Gent, U.B. nr. 555, waarin het refrein beg. *Sonder beghin die van allen beghinnen*, fol. 7 e.v.
7. Hs. Brussel, Rijksarchief, man. div. 2270 (acquisition 1912, No. 140) waarin *Den droom van Rouere op die doot van hertoge kaerle van Borgonnyen saleger gedachten*, fol. 25vo e.v.[3].
8. Hs. Brugge, Kathedraal, bevattende het *Lof van den H. Sacramente* (zie voor andere hss., waarin dit gedicht voorkomt (w.o. de hier niet afzonderlijk vermelde van Breda en Londen) de inleiding op het *Lof*, ben. bl. 37);
9. Hs. Boeckx (= Hs. K.B. Brussel No. 14275, het album 'Chansons Flamandes') waarin de eerste 11 dichtstukken zijn ontleend aan RW; deze redacties hebben dus voor ons geen waarde.

De handschriften, die varianten leverden voor de noteertjes vindt men op de betreffende bladzijden aan de voet vermeld; ze zijn niet belangrijk genoeg om ze hier nog eens opzettelijk te vermelden. Hetzelfde geldt

1 Een beschrijving van dit handschrift gaf Dr A.v. Elslander *De refreinenbundel van Jan Michiels* in Tschr. 66 (1949) bl. 241 e.v.
2 Zie voor dit handschrift E. Soens in de inleiding tot zijn uitgave der gedichten in Leuvensche Bijdragen 4, bl. 204 e.v.
3 Zie voor dit handschrift J. Cuvelier in Versl. Vlaamse Acad. 1937, bl. 89 e.v.

voor de hss., die fragmenten van gedichten bevatten, zoals hs. U.B. Amsterdam (Cat. 1, A, 24[n]) voor *Van der Mollenfeeste* (zie ben. bl. 82).

De oude drukken zijn:

1. RW = Rethoricale Wercke*n* va*n* Antho // nis de Roouere Brugghe // linck / Vlaemsch Doctoor ende // gheestich Poete. // Carnation. // Den VoYs hoort eer an. XVJ. // In MeYe bederf// DJes doen // CLaer de CVnstJChste DJCh- // tere sterf. Anno. 1482. // Gheprint Thantwerpe*n* op die lombaerde Veste / inde*n* wit- // ten Hasewint / bi mi Jan va*n* Ghe- // len ghesworen Boeckprinter der // Co.Ma. Anno M.D.LXJJ. // Met Gratie en*de* Preuilegie // van sesse Jaeren. - Ai-Niiij. Ai[v] Den Voys hoort eer an / // was zijn deuijse. // Met dese xvij.letteren / meer noch min // Is Anthonis de Roouere / ghespelt daer in. //

> Wercken Rethoricael Anthonis de Roouere
> Brugsch Rethorizien / vlaemsch Poete bekent
> Godsuruchtich / verstandich / oprecht gheloouere
> Tot Godlijcke saken / inden gheest op ghespent
> Gheene dese zijnder wercke*n* / waren noyt geprent
> Tot een eerlijck verblijden / nu nyeu wt ghegheue*n*
> Ende als tzijnder eeren / naerstich diligent
> Meest wt zijn eyghen hantboeck gheschreuen.

Psalmus.63. // Exaudi Deus orationem meam. // Rasch vp En Dene. Aij Alle Rethorica co*n*ste beminders // salighe en*de* voorspoedige groetenisse // E. de Dene / goetionstelijck wenscht (Voorbericht van de uitgever Eduard de Dene Aij-Aiij);

Aiij[v]-Ni (Gedichten door De Dene onder De Roovere's naam uitgegeven);

Ni[v]-ij[r] Clachte op de doodt van Antho- // nis de Roouere / ghestelt by wijle*n*t // Jan Bortoen zijnen mede ghe- // selle in tijden voorleden; N ij[r] Carnation.

> Den Voys Hoort Eer An.xvi.in Mey bederf
> Dies doen claer de constichste Dichter sterf.
> Int Jaer alsmen schreef. M.CCCC.LXXXJJ

N ij[v] - iij[v] Hier is noch by gheset ee*n* schoon // Refereyn vanden Aue Maria - Dit gedicht is door De Dene aan de collectie toegevoegd als een specimen van contemporaine dichtkunst; het is niet van De Roovere, zoals nog steeds door sommigen volkomen ongemotiveerd wordt ver-

ondersteld. De lezing van enkele regels is voldoende om een eeuwverschil in de tijd van ontstaan te constateren; het bevindt zich ook in hs. Crul fol. 43 (Brit. Mus., London, hs. Sloane 1174 vg. A.v. Elslander en L. Roose in De Gulden Passer 27 (1949) bl. 40);

N iij^{v} - iiij^{r} (Privilege) expl. Gedaen inde Stadt van Bruessele / de*n* Eersten dach Octobris / Anno.M.CCCCC.ende.LXJ. Onderteekent.J.de Perre.;

N iiij^{r} (Colophon) Gheprint Tantwerpen op de Lombaerde veste inden witten Hasewint / by my Jan van Ghelen ghesworen Boeckprinter der C.Maiesteyt. Anno.M.CCCCC.ende LXJJ.den.xvi.dach in Junio.;

N iiij^{v} (Drukkersmerk van Jan van Ghelen, vg. Bibl. Belg., Marques Typogr., Jan van Ghelen, No. 4).

Exemplaren bevinden zich in de Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden (Cat. 1, 212) en de Universiteitsbibliotheek te Gent.

In deze kl.8° druk die terecht is genoemd de eerste verzenbundel in onze taal, die om zijn dichterlijke waarde is gedrukt (J. Cuvelier in Versl. Vl. Acad. 1937, bl. 98) bevinden zich de meeste van De Roovere's gedichten. Hoe kwam De Dene aan deze collectie? Hij vertelt ons in zijn voorbericht (fol. Aij^{v}), dat hij zich had ‘gheschickt by langher handt te vergaderen ende by een te copulerene eenighe particuliere stucken / bijden voorgenoemden Anthonis de Roouere (die een vlaemsch Poete was) ghemaeckt zijnde. So in partie wt zijn eyghene oude hantscriften ghecopieert / alsooc wt sekere hantboeck wijlent ghescreuen by eenen notabelen Poorter der voorsz. Stede van Brugghe / dye metten seluen Roouere seer familiaer was / ende dickwils frequenterende / by dyen vele van zijne wercken om wtscrijuen van hem gheleent creech’. Lyna en Van Eeghem (*Jan van Stijevoorts Refereinenbundel* dl. II, bl. 302 e.v.) hebben hieruit de voor-de-handliggende conclusie getrokken, dat De Dene geput heeft uit twee albums: 1. van De Roovere zelf; 2. van diens vriend. Het eerste, zeggen zij, behoeft niet uitsluitend gedichten van De Roovere te hebben bevat, het was immers gewoonte eigen plus anderer werk in een album te verzamelen. Het tweede zou uit louter afschriften hebben bestaan, wat de slechte tekstoverlevering in RW verklaart. Dezelfde schrijvers willen tenslotte niet veel van De Roovere zelf in RW overlaten. Behalve de acht naamverzen zouden dit zijn een aantal onder onoorspronkelijke titels opgenomen gedichten, die als de vertaling van het *Quicunque* aan thans zoekgeraakte spelen van de dichter zullen zijn ontleend en tenslotte een of ander gedicht in de trant van St No. cxxi, dat met cxx en cxix een trilogie uitmaakt. Ze achten het zeer merkwaar-

dig, dat deze drie verheven refreinen niet zijn opgenomen in RW, ofschoon St cxix in direct verband staat tot de H. Geestkamer te Brugge. Mettertijd zal blijken, aldus hun conclusie, dat de meeste en de beste gedichten van De Roovere elders te zoeken zijn dan in RW; St cxxxvij zou dit reeds bewijzen.

Ons eigen onderzoek heeft deze voorspelling niet bevestigd; ze berust ook op onhoudbare supposities. Maar eerst iets over De Dene's bronnen. Mogen wij de uitgever geloven, dan heeft hij de gedichten ten dele afgeschreven naar autografen, ten dele naar copieën van de notabele Poorter. Wij zijn geneigd op grond van onze bevindingen deze verantwoording te geloven, met dien verstande, dat de autograaf zich heeft beperkt tot één enkel gedicht, t.w. het *Nieuwe Jaer van Brugghe*. Dit gedicht is namelijk het enige, dat feilloos is overgeleverd, terwijl alle andere corruptelen bevatten, die een herkomst uit 's dichters eigen portefeuille uitsluiten. Bovendien heeft De Dene zichzelf verraden door boven het *Nieuwe Jaer* uitdrukkelijk te vermelden: ... ‘Ende is tnaeruolghende gheschreuen wt zijn eyghen handtgheschrifte / by my al noch in wesene zijnde / ende wel punctueerlick gheschreuen’ (RW J6v). Wanneer wij dus aannemen, dat De Dene vrijwel uitsluitend heeft geput uit het album van de notabele Poorter, dan is het niet te verwonderen, dat er op deze manier ook gedichten van anderen dan De Roovere in RW zijn terechtgekomen. Maar het is weer niet zo, als Lyna en Van Eeghem willen, namelijk dat er tenslotte niet veel van De Roovere zelf en zeker niet zijn beste werk in RW te vinden zou zijn. Integendeel! Het aantal gedichten van anderen, dat in RW verdwaald is geraakt, is slechts gering en buiten deze bundel kan alleen het gebed, beg. *O Ihesus Xristus wat zal ic bestaen* met het beste in RW vergeleken worden. Van de drie lofrefreinen op de Drie Personen van de Drieëenheid heb ik volstrekt geen hoge dunk (zie mijn motivering beneden bl. 31 e.v.); nog veel geringer is mijn waardering van het Marialof beg. *Ach alder gloriooste drachte*. Daarentegen staan De Roovere's hoogtepunten (het *Lof van den H. Sacramente*, *Van der Mollenfeeste*, de innige gebeden, de beste satiren (t.w. de rondelen), en de voortreffelijke amoreuze en zotte refreinen) alle en de meeste van deze uitsluitend in RW. Daar komt nog bij, dat indien een gedicht in meer dan één redactie is overgeleverd, RW vrijwel altijd de beste lezing heeft. Geen wonder trouwens, want de notabele Poorter, d.i. de ‘vaderlijke vriendt’, die herhaaldelijk in De Roovere's refreinen optreedt, heeft ze met piëteit - zij het ook doorgaans niet volkomen feilloos - afgeschreven. Deze verzamelaar verdient meer nog dan De Dene, onze dank. Vermoedelijk heeft de

laatste ook niet veel meer gedaan dan de gedichten in de bestaande volgorde te laten afdrukken. Want die volgorde vertoont in haar ordeloosheid naar ònze begrippen het typische karakter van al dergelijke verzamelbundels.

De gedichten in RW, die niet van De Roovere afkomstig zijn, werden reeds door Lyna en Van Eeghem verzameld. Maar hun lijst verdient wel enige correctie. Wij zullen ze in de door hen (dl. II, bl. 302 e.v.) gegeven volgorde behandelen:

a. Een - niet nader genoemd - gedicht zou ontleend zijn aan Boendale's *Lekenspiegel*. Lyna en Van Eeghem hebben dit overgenomen uit Th. de Jager *Anthonis de Roovere, een keus uit zijn werk* (Blaricum z.j.) bl. 13, die blijkbaar RW heeft verward met het *Album-Boeckx* (hs. K.B. Brussel 14275), waarin de eerste 11 gedichten uit RW zijn overgenomen);

b. Refrein beg. *Soe wie hem seluen wel kennen sol* (Stok: *Och kent U seluen soo kent u godt*) in RW fol. F 1v-2r (waar str. 1 en 2 ontbreken) en hs. Michiels fol. 123v-124v (get.: *finis per Roovere*). Blijkens het acrostichon in de slotstrofe is dit gedicht van P e t r u s M a e s (De Jager *a.w.* bl. 13, Lyna en Van Eeghem t.a.p.). Meteen blijkt hieruit welke waarde wij moeten toekennen aan de toeschrijvingen in de handschriften en hs. Michiels in het bijzonder;

c. Refrein beg. *Och redelijck mensche / voordenckt de weelde* (Stok: *Heden een man / ende morghen gheen*) in RW fol. J 1r-2r. Blijkens het acrostichon in de laatste twee strofen van onder naar boven gelezen is dit gedicht van S i m o e n H a b e t (Lyna en Van Eeghem t.a.p.);

d. Refrein beg. *O vrouwe / die alle druckighe plaghen dwaet* (Stok: *Ontfermt u mijns bermhertighe vrouwe*) in RW fol. B 3v-4v en St no. cxlvi. De toeschrijving door Lyna en Van Eeghem aan D e M a e g h t (op grond van het acrostichon in r. 36-42) is door J.A.N. Knuttel in Tijdschr. 65 (1947) bl. 94 e.v. terecht verworpen: het acrostichon heeft betrekking op M a r i a ;

e. Refrein beg. *Alle aerdtsche zaecken* (Stok: *Als roock vergaet des menschen leuen*) in RW fol. C 2r-v. Blijkens het acrostichon in de slotstrofe van J a n M e s (Lyna en Van Eeghem t.a.p.);

f. Ballade beg. *Een schoon jonc maechdeken my laestwerf badt* in RW fol. F 3v-5r. Blijkens het acrostichon in de slotstrofe van J a n M e s (Lyna en Van Eeghem tap.);

g. Refrein beg. *Hebt Darius schadt in patrimonien* (Stok: *Sonder te latene quaet regiment*) in RW fol. E 5r-v. Uit de beginletters der woorden van het Prinche zou weer de naam van J a n M e s te construeren zijn zonder van diens auteurschap volledig te kunnen overtuigen (Lyna en Van Eeghem t.a.p.);

h. Refrein beg. *Siedy eylaes de duecht alomme veriaecht* (Stok: *Houdt tant voor tonghe ende swijcht al stille*) in RW fol. C 2v (een vrije bewerking van dit refrein in St no. ccix). Het refrein wordt ten onrechte door Lyna en Van Eeghem tot de eerste Hervormingsjaren gerekend; het bevat niets dat in strijd is met 15e-eeuwse toestanden. Volgens A. van Elslander *Het Refrein* enz. (Gent 1953) bl. 240 zou het misschien van een zekere dichter H a e s zijn (acrostichon in str. 1, r. 5-8 van beneden naar boven); lijkt mij eerder toeval;

i. Het emblematische gedicht *Gheestelijcke Ghelasen Lampe* in RW fol. K 4v-5v. Lyna en Van Eeghem zien in de stok een aanwijzing voor het auteurschap van T h o m a s v a n d e r N o o d t. Ik vindt dit te gezocht en kan niet verder gaan dan in het bevreemdende *Den Boeck* (r. 19) een mogelijke reminiscentie te zien aan de Brusselse kamer van die naam;

j. Het moet wel heel merkwaardig heten, dat geen der onderzoekers, die zich tot dusver met De Roovere hebben beziggehouden, hebben opgemerkt, dat het refrein beg. *Wye ionstighe sinnen willen beschamen* (Stok: *Thabijdt en maeckt den Monninck niet*) in RW fol. L 5r-6vo beslist niet van De Roovere kan zijn. Het is een Reformatorisch anti-clericaal hekeldicht.

In totaal blijken dus - afgezien van het ‘nog toegevoegde’ *Ave Maria* - vijf of zes gedichten in RW niet van De Roovere te zijn, althans voorzover de acrosticha of de niet bij de tijd passende inhoud dit leren. Stijlcritische argumenten zijn in rederijkersteksten altijd gevaarlijke wapens, maar dit durf ik wel te zeggen, dat geen der overige gedichten in RW op die grond voor afwijzing in aanmerking komt.

2. Van pays en oorloghe // een Dialogus oft tsamensprekinghe, ver- // halende de schade ende tquaet des Orloochs // ende des Paeys gherustheyt ende weluaert. // Beschreuen door Anthonis de Roouere - (Houtsnede voorstellende twee strijdende legers) - Gheprint Thantwerpen op de Lombaerde veste teghen // ouer de gulden hant int Lauoirken, by my

Hans // van Liesuelt, ghesworen boecprinter. // Met Preuilegie. 1557. (Zie over het boekje verder beneden bl. 105 e.v.).

3. Die Tafel des kersteliken levens (Gouda, G. Leeu, 1478, Campbell *Annales* No. 1634), waarin fol. 8v-13v de tekst van het *Lof van den H. Sacramente* (zie verder beneden bl. 37 e.v.).

Aan De Roovere werden nog de volgende gedichten toegeschreven:

1. *Elckerlyc* door Th. De Jager in Roeping 21 (1943) bl. 117 e.v. onder de titel: 'De dichter van Elckerlyc is Anthonis de Roovere'; een - feitelijk overbodige - weerlegging gaf J. van Mierlo in de Verslagen van de Vlaamse Academie 1943, bl. 251 e.v.: 'Anthonis de Roovere, de dichter van Elckerlyc?';
2. *Van den H. Sacramente vander Nyewervaert* door W. van Eeghem in zijn *Rhetores Bruxellenses* in Revue Belge 14 (1935) p. 431 suiv., bestreden door J.v. Mierlo in *Album-Verheyden*, die het spel m.i. ten onrechte aan Jan Smeken toeschrijft. In elk geval verbieden stijlcritische argumenten het aan De Roovere toe te kennen (zie overigens mijn *Twee Gedichten van Jan Smeken* in *Jaarboek van De Fonteine* 1950, bl. 95 e.v.);
3. Refrein beg. *Als ick peyse om des tyts onlanckheyt* (Stok: *Dan mach ick wel weenen voer myn misdaet*) in Hs. F fol. 64v e.v., Michiels, fol. 73-74v (get. *per Roovere*) en St no. cxiv. Het gedicht kan niet van De Roovere zijn, Michiels heeft zich met de toeschrijving vergist, zoals hij wel meer heeft gedaan (zie boven bl. 26). En deze klakkeloze toeschrijving vormt het enige argument voor De Roovere's auteurschap, want alle andere gegevens, zoals acrosticha, enz. ontbreken. Indien ik een auteur zou moeten noemen, die voor dit refrein in aanmerking komt, dan zou het Anna Bijns zijn; het beweegt zich in de redactie in hs. F op het hoge niveau, dat wij van haar gewend zijn. De redactie in hs. F wijkt sterk af van St-Michiels, die op dezelfde lezing teruggaan (in St ontbreken 2 strofen);
4. 4. Refrein beg. *Minne / wysheyt / cracht / voetsel / cristus bloit* (Stok: *Als const der consten daer conste by groeyt*) in St no. clxvi door Lyna en Van Eeghem tap. II, bl. 288 op grond van het acrostichon (?): R o e v (met op de *v* volgende uit de afkorting opgeloste *er*) midden in het gedicht (r. 19-22). Ik ben geneigd het samentreffen van die vier letters R o e v toevallig te achten, te meer waar het gedicht op mij de indruk maakt in later tijd te zijn ontstaan, toen het verval

der edele conste al een zeker stadium had bereikt. Bovendien kan het moeilijk gedicht zijn door een lid van de Brugse kamer van De H. Geest, omdat elke toespeling op de Derde Persoon in de H. Drieëenheid ontbreekt;

5. Twee bedinghen, t.w. 1. *Jhesus es een zoete Gast;* 2. *O maghet Maria ic roepe tot u* door F.J. Mone *Uebersicht der niederländischen Volksliteratur älterer Zeit* (Tübingen 1838) S. 175 (zie voor de uitgaven van deze gedichten G.C. van 't Hoog *Anthonis de Roovere* bl. 46 e.v.). Althans het tweede gedicht kan niet van De Roovere zijn, het komt reeds voor in het Hulthemse handschrift (begin 15^{e} eeuw), vg. Lyna en Van Eeghem II, bl. 301;
6. De Nederlandse gedichten in de *Chronike van den lande van Vlaendre* (= Hs. Douai van de *Excellente Cronike*), die overigens in de *Excellente Cronike* ontbreken en blijkbaar voorkomen in het gedeelte, dat niet van De Roovere is[1] door A. Ricour *Vers inédits de De Roovere* in Bulletin du Comité Flamand de France I (1857-'59). Twee daarvan (*Wijse leeringhe voor een man* en het noteertje *Die zijnen rugghe ter venster biedt*) komen ook voor in RW, zie verder 't Hoog bl. 50. Het auteurschap blijft onzeker;
7. Incarnatioen van den ouerlijdene van den edelen Hertoghe Phelips, Anno 1467 ghestelt van den eerweerdighen Rethorisijn Anthonis de roovere etc. voorkomend in het exemplaar van de *Excellente Cronike*, dat W. Kops in zijn Schets bl. 231 vermeldt (fol. cxxx^{v}); in de redactie van Hs. Douai staat het chronogram niet op naam van De Roovere (z. Bibl. Belg.).

Al deze gedichten, waarvan De Roovere's auteurschap dubieus moet worden geacht, hebben wij in deze uitgave achterwege gelaten[2]. Wij hebben er naar gestreefd de dichterlijke nalatenschap van onze rederijker zo zorgvuldig mogelijk te inventariseren. Waar wij de beschikking hadden over twee of meer redacties kozen wij de beste als tekstlezing met de varianten der andere aan de voet[3]. Wij gaven er de voorkeur aan de teksten integraal te laten afdrukken. Van toevoegingen tussen teksthaken hebben wij een uiterst spaarzaam gebruik gemaakt. Afkortingen zijn - in cursieve druk - opgelost. Al wat nodig is tot een goed verstaan van de tekst bleef gereserveerd voor de aantekeningen[4]. Voorop

1 't Hoog *a.w.* bl. 50; zie voor de *Excellente Cronike* bl. 20 aant. 1.
2 Zelfs het *Nieuwjaars-A B C* op de stok: ‘Elc sie wel vor hem hoe hi vare’ (in Carton's *Oudvlaemsche Liederen en andere gedichten enz.*, bl. 440 e.v.) dat nauw verwant is aan De Roovere's *Broosheydt der Menschen*.
3 Spellingvarianten zijn buiten beschouwing gelaten.
4 Daarin zijn de veelvuldig aangehaalde werken verkort geciteerd, maar toch zo dat de vakman ze onmiddellijk zal herkennen. Men raadplege overigens de lijst van afkortingen. Gemakshalve heb ik een enkele keer ook reeds verwezen naar mijn *Rhetoricaal Glossarium*, waarvan de verschijning binnen niet al te lange tijd tegemoet gezien kan worden. De van een * voorziene woorden komen niet voor in MNW.

gaan de Lofrefreinen; daarop volgen de religieuze- en de ethisch-didactische gedichten; een derde groep vormen de vanitas-refreinen en de hekeldichten en een vierde de wereldlijke droomballaden en de refreinen int amoureus en sot. Aan de analyse van elk van deze groepen zullen wij een hoofdstuk wijden in de gegeven volgorde; alleen moet nog worden opgemerkt, dat het onder groep 1 vallende *Lof van den H. Sacramente* en de Marialoven en de tot groep 3 behorende Emblematische gedichten een afzonderlijke bespreking verdienen.

Lofdichten

Wanneer wij de bespreking van De Roovere's dichtwerk inleiden met de lofdichten, dan is dat niet, omdat ze kwalitatief de eerste plaats zouden innemen. Integendeel, we hebben de indruk, dat onze dichter voor dit genre de minste aanleg bezat. De Roovere was geen man van hoge vlucht. Hij had beter gedaan, indien hij met beide benen op de grond was blijven staan en zich niet als een Icarus aan de zon had gebrand. Maar zo wilde het nu eenmaal de tijd, waarin hij leefde en de rhetoricale school, waarvan hij de leerling was: men moest op zijn tijd ook eens een gooi wagen naar het allerhoogste. En dan moet het ons eerder verbazen, dat er soms toch nog iets acceptabels voor de dag kwam. Zo staat het ook met de lofdichten van De Roovere. Niet minder dan 31 stuks hebben we geteld, waarvan weer niet minder dan 23 ‘Marien teeren’ zijn vervaardigd, een bijzonderheid die merkwaardige conclusies toelaat met betrekking tot de 15^{e}-eeuwse vroomheid. Van de 8 overblijvende zijn er 3 gewijd aan de Drie Personen van de H. Drieëenheid, de 5 andere verheerlijken resp. het H. Sacrament, de priesterlijke staat, de deugd der gehoorzaamheid, het moederschap en de dichtkunst. Geen van alle kunnen ons eigenlijk bekoren. O zeker, er zijn er die een behoorlijke indruk maken en andere die er bij door kunnen, maar dat zijn uitzonderingen. En toch heeft de dichter aan een lofdicht zijn verheffing tot ‘prinche van rhetorijcken’ te danken, t.w. met het op 17-jarige leeftijd geschreven refrein op de stok ‘Of moederlijck herte lieghen mach’ en is het alweer een lofdicht geweest, dat hem algemene erkenning en roem als dichter heeft gebracht, namelijk het *Lof van den H. Sacramente*. De tijd vroeg naar uitbundigheid, exaltatie, om een elegie, die

een sentimentele klaagzang was over de vergankelijkheid, om een lofdicht, dat in dithyrambische vervoering voor geen paradoxen terugdeinsde.

Lyna en Van Eeghem vonden het nogal eigenaardig, dat De Roovere's drie lofdichten op God de Vader, De Zoon, en de H. Geest in RW ontbreken. En ze trokken daaruit in allerijl de conclusie, dat 's dichters beste werken in De Dene's bloemlezing niet te vinden zouden zijn. Die conclusie is door mijn onderzoek niet bevestigd. Ik kan op De Dene's aesthetische kwaliteiten niets afdingen. En van de lofdichten op de Drie Personen heb ik volstrekt niet zo'n hoge dunk. Het eerste, op God de Vader, is bewaard in hs. F en St, het tweede alleen in F, en het derde alleen in St. Welnu, een der talloze bewijzen, die ik heb gekregen van de inferioriteit van St - een bundel door Lyna en Van Eeghem zonder één enkel deugdelijk argument geroemd - is weer het ontbreken van het beste refrein van de drie, namelijk het tweede, en het opnemen van het minst geslaagde, t.w. het derde. Dat het lofdicht op Christus de dichter gelukte, is overigens geen wonder; hij had hier concrete stof in Jezus' leven, d.w.z. Zijn lijden. Daarentegen is hij onmachtig de hoge bespiegelingen, waartoe theologen en mystici bij de overweging van de H. Drieëenheid en de H. Geest in de Gothische aera waren gestegen, te volgen, of althans in dichterlijke vorm te gieten.

Bij het eerste refrein, gewijd aan de Drieëenheid, maar tevens via het Opperwezen (de namen *Adonay, Tetragrammathon* en *Eloim* heeft hij in acrostichon verwerkt, zie aant. bij r. 1) aan God de Vader (‘Almueghende vader zonder beghin’), krijgt men, evenals bij het *Lof van den H. Sacramente*, maar nu in veel sterker mate, de indruk, dat de dichter in een keurslijf zit, dat hij een bepaald schema of concreet voorbeeld moet volgen. Hij schijnt plichtsgetrouw, of wil men slaafs zijn strofen te vullen met een gegeven voorraad motieven (theologische opvattingen en voorstellingen) en die te laten rijmen door de nodige stoplappen. De Roovere kende de ‘symbolen’: het Athanasianum heeft hij berijmd en dramatisch verwerkt in zijn spel *Quicunque vult salvus esse*, hij kan er ook hier gebruik van hebben gemaakt, zo hij niet alles kant en klaar bij voorgangersvond (ik denk o.a. aan de hymne *De sancta trinitate* en Maerlant's *Vander Drievoudichede*). Het gehele refrein blijft dan resumerend bij een belijdenis van de ene ongedeelde Godheid in Drie Personen en het voortgaan van de Zoon uit de Vader in de band der liefde van de H. Geest.

Vertoont het eerste lofrefrein de ‘klassieke’ bouw van 3 × 15 + korter envoy (i.c. van 4 regels), het tweede geeft in 10 strofen van hetzelfde regeltal + 9-regelig Prinche een uitvoerige ‘Bourgondische’ Passie.

Christus leeft immers in de harten alleen nog als Lijder, als ‘Man van Smarten’, Wiens voorbeeld opwekt tot het dragen van alle leed, dat het leven biedt, want het leven is lijden en de enige deugd, waarvan de prediking gehoor vindt bij de spirituelen is lijdzaamheid. De Roovere begint bij de Besnijdenis, het begin van het lijden, van de bloedstorting, al dadelijk na de Geboorte. Dan springt de dichter het gehele leven van Christus maar over, want zijn aandacht is bij de hof van Gethsemane en alles, wat daarop is gevolgd. Het refrein geeft een vroeg voorbeeld van ‘statie-poëzie’; achtereenvolgens staat de dichter stil bij 1. het bloedzweten in de hof; 2. verraad; 3. bespotting en vernedering voor Annas en Kajafas; 4. geseling; 5. doornenkroning; 6. kruisdraging; 7. ontkleding; 8. kruishechting; 9. kruisoprichting; 10. Longinus' speerstoot. Merkwaardig is het zwijgen over Maria en de andere vrouwen alsook over de jongeren. Christus lijdt alleen en onuitsprekelijk. De Roovere geeft het rauw-realistische, gedetailleerde en vooral het ontroerende Bourgondische Passiebeeld. De beulen van de geseling worden door anderen vervangen, als ze uitgeput zijn, de ‘knopen nijpen tot int herte’. Bij de ontkleding scheuren alle wonden weer open, het lichaam wordt uitgerekt om de spijkergaten te halen; dan wordt het kruis opgericht en in de kuil geploft, waardoor het bloed ‘te dusent steden ute spranck’. In sommige strofen maakt de dichter een korte opmerking over het heilrijk gevolg van dit lijden: troost voor een ieder, die het bemediteert, verlossing van de rechtvaardigen, verschrikking en verstoring van de hel. De strofen zijn kunstig gebouwd; de lange regels worden door korte (r. 4, 8, 12 en 13) afgewisseld en het rijmschema aabc / aabc / aabc / cdd heeft De Roovere alleen hier gebruikt.

In het derde lofrefrein heeft de Brugse rederijker naar de hoogste stof gegrepen, die zich denken laat. De veronderstelling schijnt voor de hand te liggen, dat de dichter in het patroonschap van zijn kamer een bijzondere inspiratiebron zou hebben gevonden, maar daar blijkt niets van. Slechts in één enkele regel aan het slot, waarin de Roovere de H. Geest smeekt om bescherming van de Brugse kamer, bemerkt men iets van dit hoge patronaat. Overigens bevatten misschien de de rr. 5-8 een bedekte toespeling op onenigheid onder de kameristen. Vergeleken bij de twee vorige refreinen komt het Lof op de H. Geest er het slechtst af. Nadat wij in strofe 2 kennis hebben gemaakt met de gangbare theologische opvatting, die in een inderdaad hoge, verheven stemming is verwoord, ploffen we onmiddellijk in de derde strofe neer uit de hemel der subtiele beschouwing in de banale alledaagsheid van een smakeloze uitwerking der duif-allegorie. Want naast enkele weetjes uit de Physiologus, die

desnoods nog wel enig symboolkarakter vertonen, worden ook puur willekeurige en volstrekt bijkomstige, allerminst essentiële eigenschappen van de duif ‘moralijck’ op de H. Geest toegepast (zo bijv. de voorkeur van de duif voor het water en het beste graan, naast de oude, beproefde symbolen der zachtmoedigheid en ‘galloosheid’). Hoe ver dit kon gaan leert r. 45 e.v.: de duif nestelt graag in stenen nissen en de H. Geest is onze ‘steen’. Gelukkig herinnert De Roovere toch ook nog aan het visioen van Ezechiël (r. 61 e.v.), de medewerking aan de Incarnatie en natuurlijk ook aan de zeven gaven, waarbij de invloed van de hymne *Veni creator spiritus* geen verklaring behoeft. Het is erg jammer, dat De Roovere met de dwaze duif-allegorie, die vermoedelijk door de tijdgenoten als vernuftswerk is gewaardeerd, voor ons het refrein als geheel heeft bedorven.

LOF VANDEN PRIESTERLIJCKEN STAET. Ook dit refrein bewijst, dat de dithyrambe voor onze dichter te hoog lag. Men kan natuurlijk veronderstellen, dat hij oud was, toen hij het schreef en dat o.a. zijn bijbelse vergissingen zo verklaard kunnen worden. Liever zie ik het zo, dat hij er met zijn hart niet bij was en dat de onjuistheden met betrekking tot de gegevens ontleend aan de H. Schrift getuigen van de vage, althans onnauwkeurige bijbelkennis der leken in de vóórreformatorische eeuw. Dan demonstreert ook dit refrein duidelijk 's dichters architectonisch onvermogen. Behalve een aantal stijlfouten, die in de aantekeningen zullen worden gesignaleerd, treft ons de algemene onbeholpenheid van uitdrukking, inz. in strofe 1 en 2. Voorts is het thema, t.w. de superioriteit van de priesterlijke staat in het geheel niet uitgewerkt. Str. 1 geeft slechts een opsomming van ‘staten’ (w.o. al dadelijk toestanden, die we geen ‘staat’ kunnen noemen) met de mededeling, dat ze alle onderdoen voor de priesterlijke. En daar blijft het dan bij. Str. 2 vertelt, dat de priesters die hoogste rang danken aan de instelling van de H. Eucharistie en zeer geïnteresseerd leest men verder in de verwachting, dat de volgende strofen nieuwe voorbeelden of argumenten zullen brengen voor hun uitzonderlijke positie, maar in plaats daarvan krijgen we een verhaal over de bestraffing van de profanatie van de Ark des Verbonds, die hier kwalijk te pas komt en onjuist is weergegeven, besloten door een stukje moraal, ook al verward trouwens, omdat het niet duidelijk is waartegen hij de geestelijke zusters nu precies waarschuwt. Het gehele vervolg van het refrein biedt feitelijk niets meer van betekenis. De allegorische uitleg van de wijdingsplechtigheid van Aäron door Mozes blijft bij de - trouwens bedenkelijke - algemeenheid van het zuiver-gewassen-zijn der priesters in Christus' bloed en de nog bedenke-

lijker benaming ‘Godts ghenoodt’, besloten alweer met een stukje moraal. Volgt een opsomming van titels en een gebed om een goede priester vóór het stervensuur. Een merkwaardig gebed, want het wemelde toen toch in Brugge van de priesters, zou men zeggen. Waarom moet hij er om een bidden? Er zit trouwens meer merkwaardigs in dit gedicht. Het is juist als in het *Lof van den H. Sacramente*, alsof hij eventuele tegensprekers het zwijgen wil opleggen (wie weet de tegenspraak, de twijfel van zijn eigen hart!). Het gedicht is apologetisch. Het was nodig de priesters opzettelijk te verdedigen, zoals in de *Elckerlyc*. De 15e eeuw zit vol kritiek, vol ketterij. Hier herinneren daaraan de woorden: ‘wie anders relt’ (r. 84), de moraal in r. 41-43 en 71-73 (met de veelzeggende toespeling op het stille gemompel). Zo heeft dit refrein ook zijn actualiteit. Plichtwerk was het stellig. Ik stel mij voor, dat de dichter zich niet aan een bepaalde opdracht heeft kunnen onttrekken; slechts zo lijkt het mij verklaarbaar, dat hier elke bezieling ontbreekt.

VAN ONDERHOORICHEDE. Ook dit lofdicht is niet geslaagd. Vurig verlangen we naar de uitwerking van het schema in r. 3, dat a.h.w. het program bevat voor het gehele refrein, t.w. de ‘betaemte’, de ‘weerde’, de ‘stede’ en de ‘hoocheyt’ van de Gehoorzaamheid. Helaas blijft de dichter weer in gebreke. Na de te waarderen inleiding in de eerste strofe, die Christus het grote voorbeeld van gehoorzaamheid noemt, volgt slechts een opsomming. De rederijkers willen zich nu eenmaal uitputten in volledigheid van gevallen en voorbeelden. Daarbij hamert De Roovere tot driemaal toe op het aanbeeld van het ‘sedich welwillende herte’ als gehoorzaamheids stede (r. 18-19, 43-44, 48-49). Afgezien van deze niet gemotiveerde these aangaande de ‘stede’ bepaalt het refrein ons verder uitsluitend bij de waarde van deze deugd voor de religieus-zedelijke mens als individu en van de ‘betaemte’ voor de onderscheiden maatschappelijke standen en staten. Zeer merkwaardig is het Prinche. Had de dichter in de aanvang reeds gezegd, dat hij ‘ter clergie noydt was verbonden’, nu blijkt, dat De Roovere het gedicht op verzoek heeft vervaardigd, dat het te Oostende onder het werk is tot stand gekomen (d.w.z. geconcipiëerd en vermoedelijk in concept gereed gekomen), dat het vervolgens op de kamer (?) te Brugge is uitgeschreven (het slot is daar in elk geval toegevoegd) en dat de dichter met tegenzin (dit zou kloppen met de klachten die wij elders in zijn werk soms aantreffen over onenigheid, enz. in de Brugse kamer) of met moeite zich daarheen heeft begeven.

OF MOEDERLIJCK HERTE LIEGHEN MACH. Dit gedicht uit de jeugd en het *Nieuwe Jaer van Brugghe* uit de laatste jaren van zijn

leven, zijn de enige, die wij kunnen dateren. Boven het jeugdrefrein lezen we in RW als opschrift: 'Refereyn / daer mede Anthonis de Roouere tzijnen.xvij.Jaeren Prinche wert van Rethorijcke'. Het zal dus geschreven zijn in de jaren veertig. Evenals het *Nieuwe Jaer* is het een gelegenheidsgedicht. Het Moederlof lijkt zelfs veel op een examenopgave. Hij heeft er zich de definitieve erkenning als dichter mede verworven. Want dat zal het 'Prinche' worden wel moeten betekenen. Of zijn proeve werd boven die der mededingers verkoren. Naar vorm en inhoud is hier reeds de latere De Roovere aan het woord. Het schema van drie strofen + korter envoy (het veronderstelde oorspronkelijke, 'klassieke' refreintype) zal hij ook later nog gaarne aanwenden, ofschoon daarin zoals reeds eerder is opgemerkt, geen evolutie valt te bespeuren. Het rijmschema is nog allersimpelst (abab / bcbc / cdcdd). En ook dit refrein druipt al van de moraal. In de opsomming van moeders zonder 'moederlijck herte' (het enumeratie-motief behoort tot de eerste rhetoricale stijleigenaardigheden) had hij een schone gelegenheid allerlei zonden aan de kaak te stellen. Die kunst verstaat De Roovere goed en dat zal het refrein in de ogen van de jury wel bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt. Zelfs de latere pessimist komt al om de hoek kijken in het 'menschelijck nu voortan' (r. 21) en het 'aerdtsche beiach' (r. 25). De structuur is zeer simpel, maar aanvaardbaar. Na een opsomming in str. 1 van de ontaarde moeders brengt str. 2 de onderscheiding tussen moederschap en moederlijkheid. Voor het laatste pleit de dichter in str. 3: de ware moederlijkheid laat het kind nooit in de steek, een ieder toesprekende lof op de goede natuur, gedemonstreerd aan het 'ghemeyne wijueken' van Salomo's oordeel. Overigens is het typisch jeugdwerk. De springende gedachtenassociatie en de onverantwoorde uitspraken doen wel eens een vraagteken zetten en de technische onbedrevenheid veroorzaakt vaak een stroefheid, die ook later nooit geheel overwonnen wordt, maar in de beste refreinen nauwelijks meer stoort. In het envoy doet de jonge dichter een beroep op de kunstbroeders trouw te blijven aan de conste. De toespelingen zijn helaas te vaag om er een concreet gegeven aan te ontlenen.

REFEREYN VAN RETHORICA. Cultuurhistorisch is dit een buitengewoon interessant refrein. Het bevat immers het oudste pleidooi voor de kunst der rederijkers, dat wij kennen. Tenminste een kwart eeuw jonger is het Lof van Rethorica in *Mariken van Nieumeghen*. Met de 16e eeuw zwelt de stroom aan tot Matthijs de Castelein zijn *Const van Rethoriken* zal schrijven, waarin alle motieven en argumenten zullen worden samengevat. Die motieven en argumenten, ze zijn dezelfde ge-

bleven gedurende de meer dan 100 jaren, waarin de conste leefde en streed. Het is de afweer van de belagers als heiligschenners, omdat ze zich vergrijpen aan een gave van de H. Geest. En het is de opsomming van de deugden, die uit de goddelijke kunst voortvloeien. Zo reeds hier bij De Roovere: Rethorica is door de H. Geest gesticht en daarom 'Verstaet // diese haet // versmaet // Godts werck'. Het is immers de H. Geest, die welsprekend maakt, die op het Pinksterfeest in 'vreemde tonghen' zo onweerstaanbaar deed getuigen! Hier ook reeds begint de identificering van de kunst der rederijkers met de ars rhetorica, de schoolse welsprekendheid als een der zeven artes liberales. De Roovere gaat zelfs nog verder, want als hij zijn beeld van wortel, blad en vrucht nader uitwerkt en de poëzie, de dichtkunst (versta rijmkunst) de wortel heeft genoemd van rhetorica, schijnt hij in de tweede strofe kennis, geleerdheid met de bladeren te willen vergelijken, althans scientie als verwekker van de groeikracht voor te stellen. Maar heel duidelijk is hij in deze strofe niet. Hij komt blijkbaar door een toevallige associatie van de geleerde tongen op de kindertong en dit geeft hem aanleiding ook het menselijk spraakvermogen tot de rhetorica te rekenen, uit rhetorica's wortel te doen ontspruiten. Die geleerdheid zal overigens een eeuw later aan de edele conste de nekslag geven. Het is tragisch, dat de kunst der rederijkers door een jammerlijke misvatting, door verwarring van wetenschap en kunst (gevolg van de identificatie van de dichtkunst met de schoolse rhetorica) door de wetenschap als conditio sine qua non voor de poëzie te stellen, zich zelf onmogelijk heeft gemaakt. Te meer waar die wetenschap der volksdichters maar schijnwetenschap was en bleef, zodat ze van de kant der serieuze wetenschapsmannen, de humanisten, gemakkelijk als dwaasheid en aanmatiging aan de kaak kon worden gesteld. Want al heeft het zaad van rhetorica, de H. Geest, door waarachtige bezieling ook ware, edele vruchten voortgebracht (str. 3), d.w.z. waarachtige dichters (ik denk slechts aan Anna Bijns), door de overwoekering der schijngeleerdheid, die we ook bij De Roovere al herhaaldelijk moeten constateren, waarbij een verbluffen door aangehaalde exempla, een uitputten in namen en gevallen en/of een schittering door rijmvaardigheid de verbeelding op de achtergrond drong, is de kunst zelf als kunst feitelijk van meet af aan gecompromitteerd. En daartegen hielpen de bezweringen van de belagers met een beroep op de hoogheid van Rhetorica, zoals in dit refrein reeds, uiteindelijk niets.

Ook naar de vorm biedt De Roovere's *Refereyn van Rethorica* een typisch staal van rederijkerskunst. In drie strofen van 14 regels plus 12-regelig envoy met het rijmschema a(a)a(a)ba(a)abbcbbc, d.w.z. op de

grondvorm van aabaab/bcbbc krijgen we hier een variatie, daarin bestaande dat de eerste drie a-rijmen nog eens in een afzonderlijke regel uitsluitend uit dit rijmwoord bestaande, wordt herhaald, waardoor een merkwaardig zangerig en opgewekt rythme ontstaat, een variatie die pas in de 16e eeuw zeer productief zal worden.

Lof van den heylighen sacramente

Het *Lof van den heylighen sacramente* hebben de tijdgenoten ongetwijfeld beschouwd als een van 's dichters hoogste prestaties. Dat volgt af dadelijk uit de vele - relatief vele - redacties, die bewaard zijn gebleven en die getuigen van een - alweer relatief - behoorlijke verspreiding, t.w. over Zuid- èn Noord-Nederland. Die redacties, zes in totaal, zijn te vinden in:

1. Hs. Brugge, S. Salvator, eind 15e eeuw (?), uitg. met reproductie van het handschrift door Th. de Jager in Roeping 2 (1924) II, bl. 294[1] met emendaties en moderne interpunctie en vervolgens door dezelfde *Anthonis de Roovere, een keus uit zijn werk* (Blaricum z.j. [1927 (?)]) bl. 32 e.v.-Wij hebben deze tekst tot grondslag voor onze uitgave gekozen; wij geven die diplomatisch naar het Brugse handschrift, waarvan de heer De Jager zo vriendelijk was ons een foto te verstrekken (zie voor de datering beneden!).
2. RW = *Rhetoricale Wercken* (Antwerpen, Jan van Ghelen, 1562) A 5vo - B 1ro uitg. d. G.G. 't Hoog *Anthonis de Roovere*, diss. Amsterdam 1918 (Amsterdam z.j.) bl. 15 e.v.
3. St = *Jan van Stijevoorts Refereinenbundel anno MDXXIV* naar het Berlijns handschrift integraal en diplomatisch uitg. d. F. Lyna en W.v. Eeghem dl. I (Antwerpen z.j. [1930]) bl. 252 e.v.
4. Bre = Hs. Breda, S. Barbarakerk, fol. 73 e.v. (1520-'40), geëmendeerde uitg. (mèt opgave van de handschriftelijke lezingen) door P. Leendertz Jr., *Middelnederlandsche Dramatische Poëzie* (Leiden z.j. [1907]) bl. 469 e.v.; over het hs. schrijft Leendertz t.a.p. XXXIV e.v.; 5 strr. (r. 46-120) ontbr.
5. T = *Die Tafel des kersteliken levens* (Gouda, G. Leeu, 1478, Campbell *Annales* etc. No. 1634, Hain-Copinger 15226) fol. 8 vo: ‘Hier be-

1 Th. de Jager *De Roovere's Lof van den heylighen Sacramente* in Roeping 2 (1923-'24) bl. 278 e.v.

ghint een scoen waerdich lof vanden heylighen sacrament', de tekst volgt fol. 9ro-13vo; (Bi - Bv^{v}).

6. L = Hs. Londen, British Museum, Ms. Add. no. 34392, no. 56: fragment van een groot blad perkament (oorspr. 600 × 450 mm, thans 270 × 195-200 mm), aan één zijde beschreven (oorspr. in 3 kolommen van 75 regels, waarvan nog resteren 2 kolommen van 31 regels. Het uiterlijk was dus oorspronkelijk volkomen gelijk aan Hs. Brugge. L zal daarom ook wel voor eenzelfde doel zijn vervaardigd, nam. ter ophanging in een kerk. De eerste kolom is van boven naar onder doorgesneden. De schriftspiegel van de tweede kolom is 195 × 120 mm. De eerste letter van ieder vers is een roodaangestreepte kapitaal. Aan het begin van iedere strofe rode lombarden. In de laatste strofe zijn de letters van het acrostichon niet alle ingevuld. Het blad is eveneens van boven weggesneden. Hierdoor zijn bij iedere kolom telkens 44 regels weggevallen. Het schrift wordt door De Flou en Gaillard gedateerd op het eind van de 15^{e} eeuw, zie hun *Beschrijving van middelned. e.a. handschriften, die in Engeland bewaard worden* (Gent 1896) No. 47, waar zij ook het fragment van vier strofen zeer slordig hebben uitgegeven (dl. II, bl. 179 e.v.). Verg. nog Priebsch *Deutsche Handschriften in England* II (Berlin 1901) S. 310. - Wij hadden voor onze uitgave de beschikking over een afschrift te Londen vervaardigd door Dr A.v. Elslander, aan wie wij ook een beschrijving van het handschrift danken.

De waardering van ons voorgeslacht voor De Roovere's lofdicht blijkt niet alleen uit deze behoorlijke handschriftelijke en gedrukte verspreiding, maar nog meer uit een onderscheiding, die het is te beurt gevallen en die Eduard de Dene in zijn inleiding tot de *Rhetoricale Wercken* dan ook breed uitmeet. Het Lof is in een keurig lijstje in de kathedraal van Brugge openlijk ter bewondering van het publiek opgehangen. Dat is ook zoveel ik weet met geen ander rhetoricaal kunstgewrocht in de 15^{e} eeuw gebeurd. Het is verleidelijk uit het vijf- of zestal hiëroglyphen, die men onder de Brugse tekst opmerkt, het jaartal 1457 te puren, waardoor men meteen een terminus ante quem voor het lofdicht zou bezitten. Th. de Jager is voor die verleiding bezweken, maar hoezeer het me ook spijt, ik kan dit getal er met de beste wil van de wereld niet uithalen. Ik lees A T IVII en beken niet te weten, wat dit betekenen moet. Trouwens tegen 1457 heb ik nog andere ernstige bezwaren. Niet dat hij te jong zou zijn geweest, want hij was boven de dertig en dus voldoende geestelijk gerijpt. Maar onmogelijk lijkt het me, dat hij er in berust zou hebben, dat zijn gedicht in de hoofdkerk van zijn eigen stad

zou hebben staan prijken in een redactie, die ofschoon de beste van alle bewaarde, toch een aanzienlijk aantal corruptelen bevat. Het gedicht kan daarom moeilijk vóór De Roovere's dood (1482) in de kerk zijn opgehangen.

Zoals we al opmerkten, treft ons bij onderlinge vergelijking van de zes redacties de betrekkelijke zuiverheid van Brugge. T en L (voorzover we over de laatste op grond van de enkele bewaard gebleven fragmenten kunnen oordelen), beide van het eind van de 15e eeuw, zijn een stuk slechter. In de 16e eeuw komen we met Bre (1520-'40), St (1524) en RW (1562), alle drie natuurlijk uit oudere handschriften overgenomen, maar ons slechts bekend uit deze recente overlevering. De onderlinge verhouding van de zes redacties is niet duidelijk. Kennelijke afhankelijkheid is slechts te constateren voor St, die vrij vaak met Brugge samengaat. Maar overigens gaan de redacties elk huns weegs. De zuiverste tekst bevat Brugge; daarop volgt RW en vervolgens St. Bre en T zijn bepaald slecht en over L, die maar twee strofen van de vijftien volledig heeft bewaard, kan geen duidelijk oordeel meer worden gevormd. Ik heb Brugge gekozen als tekstredactie met aan de voet de varianten van de vijf andere.

Vraagt men nu naar de indruk, die het Lof van den heylighen sacramente als litterair kunstwerk op ons heeft gemaakt, welnu, dan geloof ik, dat ik mag zeggen, dat die ondanks alles gunstig is. Ondanks alles, want er valt nogal wat op aan te merken. Het was trouwens ook een taak. De allergrootsten alleen hadden in voorgaande eeuwen zich gewaagd aan dit onderwerp, de dichterlijke latijn-schrijvende theologen, te beginnen met Thomas van Aquino. Maar de verering van de H. Eucharistie had in de loop van de 14e eeuw zo'n hoge vlucht genomen[1] ook onder het gewone volk, dat nu mee ging doen niet alleen aan de uiterlijke feestviering, de processies en de spelen op Sacramentsdag[2] en het verslinden

1 Vg. voor hetgeen volgt: P. Browe S.J. *Die Verehrung der Eucharistie im Mittelalter* (München 1933), E. Dumoutet *Le désir de voir l'hostie et les origines de la dévotion au S. Sacremeut* (Paris 1926) en vooral diens *Corpus Domini. Aux sources de la piété eucharistique médiévale* (Paris 1942), M. Smits van Waesberghe S.J. *Het H. Sacrament in de Nederlandse vroomheid* in Kath. Cult. Tijdschr. 1947, bl. 296 e.v.

2 Vg. G. Simenon *Les origines de la Fête-Dieu* in Revue eccles. de Liége 13 (1922) p. 345 suiv., dez. in *Studia Eucharistica* (1246-1946), p. 1 suiv., en zijn *Julienne de Cornillon* (Bruxelles 1946), P. Browe S.J. *Die Ausbreitung des Fronleichnamsfestes* in Jahrbuch für Liturgiewissenschaft 8 (1928) S. 107 ff., dez. *Die Entstehung der Sakramentsprozessionen* in Bonner Zeitschr. für Theologie und Seelsorge 8 (1931) S. 97 ff., dez. in Theologie und Glaube 21 (1929) S. 742 ff.; voor de spelen vg. men ook de interessante studie van H. Craig *The corpus-Christi-procession and Corpus-Christi-play* in Journal of English and Germanic Philology 13 (1914) p. 589 seq.; een collectie mirakelverhalen in Caesarius van Heisterbach's *Dialogus miraculorum* (ed. Kaufmann) Cap. IX, W.A. van der Vet *Het Biênboec van Thomas van Cantimpré en zijn exempelen* ('s-Gravenhage 1902) Hfdst. VI, bl. 231 e.v. C.G.N. de Vooys *Middelnederlandse legenden en exempelen*, herz. uitg. ('s-Gravenhage 1926) Hfdst. VII, bl. 230 e.v.

van de in exempelvorm gehoorde of gelezen Sacramentsmirakelen, maar ook geestelijk en innig in zijn particuliere of collectieve devotie tot het Allerheiligste, ik zeg de verering van de H. Eucharistie was in deze eeuw zo verbreid geraakt onder alle gelovigen, dat de volksdichters, die de rederijkers waren, vroeg of laat ook dit wonderlijke werk', deze 'goddelijke gifte' moesten gaan prijzen in hun dichten. Die ontwikkeling was niet zonder gevaar. Men kon zich met bezorgdheid afvragen, wat er van de delicate materie terecht zou komen onder de handen van het ongeleerde diet. Wij weten hoe periculeus de volksbemoeienis met het Corpus Domini nog in diezelfde 15e eeuw is geworden[1], hoe huiverig de clerus er aanvankelijk voor was[2], hoe verstandige mannen als Nicolaas van Cusa ijverden voor soberheid en voor, zo nodig, krachtig ingrijpen tegen het overdreven wondergeloof, dat vooral - en als reactie tegen het voortdurende ongeloof - welig tierde. Want aan niets is men in ketterse kringen zo zeer blijven twijfelen, ondanks de triomf van de officiële theologie sinds de 12e-13e-eeuwse Avondmaalsstrijd, dan aan het dogma der transsubstantiatie. Dat hebben heel wat twijfelaars met hun leven moeten boeten. De stroom van 'bewijzen' (d.w.z. exempelen, min of meer gelijkende parallellen uit de wereld der profane dingen) voor de aanvaardbaarheid der diverse wonderen, die uit het leerstuk der transsubstantiatie voortvloeien, wordt dan als een medicijn tegen twijfel en ongeloof al maar breder. Men kan zich levendig voorstellen, hoe de laatmiddeleeuwse predikanten die exempelen inlasten in hun preken op Sacramentsdag. Maar alleen de ontwikkelde luisteraars hebben ze kunnen onthouden; voor het gewone volk waren ze nog te geleerd; die genoten alleen, van de mirakelexempelen. Maar De Roovere, die geroken heeft aan de 'clergije', zij het ook indirect, i.c. via Ruusbroec's *Spieghel der eeuwigher salicheit*[3] kent ze goed en hij gebruikt ze dankbaar in zijn uitvoerig lofrefrein. Hij had ze ook broodnodig, want een rederijker moet betogen en dat viel niet mee bij deze geloofsstof par excellence. Trouwens welke rederijkers hebben zich na hem nog aan deze stof gewaagd? Jan van den Dale, Eduard de Dene en Robert Lawet, meer niet. Lawet heeft er een spel van gemaakt[4], geen eigenlijk Sacramentsspel, het is niet te verge-

1 Vg. P. Browe S.J. *Die Eucharistie als Zaubermittel im Mittelalter* in Archiv für Kulturgeschichte 20 (1930) S. 134 ff.

2 In 1408 wist ze bijv. de magistraat van Doornik een verbod af te dwingen van alle spelen, het geloof en de kerk rakende, inz. van Sacramentsspelen als voor leken niet betamelijk, vg. Paul Fredericq *Corpus Documentorum Inquisitionis haeret. prav. Neerl.* II (1896) No. 122, p. 194 seq.

3 W.v. Eghem *Anthonis de Roovere's Lof van den Heiligen Sacramente* (1457) in Versl. Vl. Acad. 1953 bl. 571 e.v. Van de 42 nagevolgde plaatsen zijn r. 31-39 en 76-83 het meest overtuigend (zie ben., resp. bl. 138 en 140. aant.).

4 *Gheestelick Spel vanden Heilighen Sacramente* (1571) in Hs. K.B. Brussel II, 154, fol. 48 e.v.; korte inhoud bij L. Scharpé in zijn uitgave van Lawet's *Gheestelick Meyspel van tReyne Maecxsele ghezeyt de ziele* in Leuvense Tekstuitgaven 2 (Leuven-Amsterdam 1906) bl. 97 e.v.; over de invloed van De Roovere zie boven bl. 17.

lijken met een der bekende buitenlandse corpus-christi-spelen, want het geeft niet veel meer dan een achttal praefiguraties in de vorm van togen, door wat lyriek verbonden. En wat Jan van den Dale betreft, zijn *Lof Hostie*[1] is inderdaad het enige lofrefrein, dat na De Roovere op het H. Sacrament is gedicht en wij mogen het de eer niet onthouden, die het verdient èn om zijn uitvoerigheid èn om de massa geleerdheid, die er in is verwerkt, èn bovenal om zijn religieuze toon, maar overtroffen heeft het zijn voorganger geenszins en wat meer zegt, het verraadt duidelijk diens invloed, zoals Gilbert Degroote heel juist heeft ingezien[2].

Wij keren tot De Roovere terug en vragen, of zijn gedicht mogelijk ook geïnspireerd is geweest door voorbeelden. Wij zoeken allereerst naar het schema, naar de compositie. Is er eigenlijk wel een bepaalde draad te ontdekken? Merkwaardig is al dadelijk de vorm: 15 × 15 en toch weet ik niet, welke symboliek zou schuilen in die keuze van 15 strofen van 15 regels. Het getal 15 is mij alleen bekend uit de 15 vreugden van Maria of van het huwelijk[3]. Toch zal het in dit verband wel iets moeten betekenen; voor het getal regels per strofe is 15 niet ongewoon, maar voor het aantal strofen per refrein is het dat wel en dat dit hier precies gelijk is aan het regeltal is wel meer dan toeval. Dezelfde vorm van 15 × 15 heeft de Roovere overigens nog een keer gekozen en wel voor zijn ballade op de dood van Karel de Stoute; in geen van beide gevallen houdt het strofental verband met 's dichters acrostichon (A n t o n i s d e R o v e r e geeft 15 letters). Verder is ons gedicht niet opvallend kunstig; men kan het refrein niet terug lezen of in stukken hakken, er is geen zangerig rythmisch spel van hele en halve regels, zoals in het Lof van Jan van den Dale, er is geen variatie in de stok. Het

1 In *Jan van Stijevoorts Refereinenbundel* uitg. d. F. Lyna en W. van Eeghem, dl. II, bl. 235 e.v., en in *Jan van den Dale, gekende werken* etc. uitg. d. Gilbert Degroote (Antwerpen 1944) bl. 135 e.v.

2 T.a.p. bl. 25. Wanneer Degroote echter veronderstelt, dat Van den Dale het refrein van De Roovere gekend kan hebben, omdat het ‘neergeschreven stond in het register van de Kamer ‘Het Boeck’ (waarvan Van den Dale lid zou zijn geweest), dan vergist hij zich. W. van Eeghem spreekt op de door Degroote aangehaalde plaats (*Rhetores Bruxellenses* in Revue belge 14, 1935, p. 438) niet over dit register, maar over het Bredase handschrift (d.i. ons Hs. *Bre*, zie boven bl. 37). Over Eduard de Dene's hostielof kan ik mij geen zelfstandig oordeel vormen, evenmin over Columbanus Vrancx *Een seer schoon Hoeykyen van 't hoochweerdich H. Sacrament* enz. (Cat. Serrure en Le Long 1417), maar gezien het oordeel over zijn *Een gheestelick Paesch-Ey, dwelck is het hooghweerdich Sacrament des Aultaers* (Gent 1599), aangehaald door W.J.C. Buitendijk *Het Calvinisme in de spiegel van de Zuidnederl. litt. der Contra-Reformatie* (Groningen 1942) bl. 150 noot 4, zal het wel niet voor vergelijking in aanmerking komen. Hetzelfde geldt voor de satirische gedichten uit de vóór-rhetoricale periode uitg. d. Ph. Blommaert *Oudvl. Ged.* 2 (1845) bl. 64 en N. de Pauw *Mnl. Ged. en Fragm.* I (Gent 1893-'97) bl. 558-9.

3 Er eventueel een samengestelde heiligheid of volmaaktheid in te zien (7 + 8, 5 × 3, 10 + 5, 2 × 7 + 1, enz.) gaat mij te ver.

rijmschema is - in overeenstemming met het verheven onderwerp, waarvoor trouwens de refreinvorm zelf al aangewezen was - verheven, d.w.z. op gekruist rijm gebaseerd (abab/bcbc/cdcd/dee, d.i. 3½ × abab + sluitrijm), maar niet kunstig (geen consequente dubbel-, begin-, binnen- of midden-rijmen). En ook de woordkeus en zinsbouw is in harmonie daarmee: verheven ja, maar niet gewrongen, d.w.z. niet als regel. Er zijn moeilijke, ingewikkelde zinnen bij, die - als ze niet corrupt zijn - gewaardeerd zouden moeten worden als een bijzondere prestatie, maar over het algemeen is de tekst vrij eenvoudig, althans goed verstaanbaar. Het is zo, dat men bij de eerste kennismaking schrikt, maar bij herhaalde lezing steeds meer schoonheden (misschien is dat een te groot woord, zeg dan aantrekkelijkheden) gaat ontdekken.

Anthonis de Roovere is een vroom mens geweest, die indruk krijgen we heel sterk bij al zijn vroede refreinen, maar vooral in dit de geest van Groenendaal ademende Lof. De wereld dringt hier niet door. Zoals de middeleeuwse kathedraal midden in het lawaaiige stadscentrum een oase van hemelse rust betekent, zo straalt diezelfde hemelse lichtglans over dit gedicht, waarin alle menselijke twijfel is verstild en slechts aanbeden wordt het wonder van Gods hoge presentie in het H. Sacrament des altaars. Hier houdt het werk van onze menselijke zintuigen op, zegt de dichter in zijn eerste strofe, we horen alleen die ondoorgrondelijke openbaringswoorden: ‘Hoc est corpus meum’, alleen door het geloof te benaderen. Bewijzen kan geen enkel mens hier iets. Maar wel zijn er ‘figueren’, voorafbeeldingen, in het Oude Testament: het offer van Melchisedek, van Abraham, het woestijnmanna, enz. De Roovere somt ze op, niet alle, ook algemeen bekende niet, maar het is genoeg. Dan komt hij in de derde strofe op het Laatste Avondmaal, het Pascha dat Christus de jongeren bereidde ten afscheid en dat een eind maakte aan alle Oudtestamentische ‘figueren’, het Avondmaal dat naar de gangbare middeleeuwse interpretatie wordt voorgesteld als de instelling van de H. Eucharistie. Voor het eerst heeft zich toen het wonder van de transsubstantiatie voltrokken, het brood werd Christus' lichaam en de wijn Zijn bloed. En het lijkt wel, of dit een nog groter mysterie is dan wat men tijdens de Mis beleeft; toen immers zat Christus Zelf lichamelijk en levend te midden van de apostelen, die het lichaam en het bloed van hun Meester nuttigden. Bij dit wonder moet alles verstommen: alle wetenschap, ja elke vergelijking, want ook met beeldspraak komen we er niet. Christus, God èn Mens, substantie van alle hostiën, krachtens het woord, dat Hij Zelf de discipelen leerde!

En dan toch even een antwoord aan de twijfelaars? Zou God daartoe

niet bij machte zijn? Hij, Die in Egypte het water in bloed veranderde, Loth's vrouw deed verstenen, en uit de steenrots water deed vloeien? Maar dan keren de gedachten weer naar de communie-praktijk, de dagelijkse vernieuwing en herhaling van Christus' afscheidsmaal met de jongeren. Zij aten en dronken en wij - is het weer een veronderstelde opwerping misschien? - wij communiceren onder één gedaante. De dichter heeft het antwoord klaar, want hij kent de motivering, die sinds de eisen der praktijk er toe noopten de wijncommunie voor leken achterwege te laten, in koers was gekomen: in Christus' lichaam is ook het bloed begrepen en Zijn bloed is niet denkbaar zonder Zijn lichaam. En dan dringt er waarlijk ook iets van de oude aristotelische filosofie via de scholastieke theologie en de speculatieve mystiek tot De Roovere door, want de theorie van materie en vorm komt hier aan de orde: brood en wijn (de materie) worden door de consecratiewoorden (de vorm) tot één en hetzelfde lichaam van Christus. En nu gaat de dichter dit eerste gedeelte van zijn poëem besluiten met de geliefde laat-middeleeuwse symboliek, allegorie en moralisatie. Christus is immers de graankorrel en de wijnstok; de oorsprong der beide gedaanten van het Sacrament vinden in Oud- en Nieuwtestamentische beelden hun fundering. We zitten nu wel echt in de 15^{e} eeuw met die woekering van deze levenssymbolen, met de felle contrastering van leven en dood: de korenaren, de vrucht dragende wijnstok aan het kruis, het levensvocht der vijf wonden. En even typisch-laatmiddeleeuws is de moralisatie, de toepassing van het ‘ongehevelde Brood’ op Christus' nederigheid. Ja, in de slotstrofe van dit eerste deel krijgen we als een merkwaardig sluitstuk een compacte samenvatting van de gehele Passie- en Sacramentsdevotie der vóór-reformatorische eeuw.

Het tweede gedeelte brengt de wonderen, versta goed: géén mirakelen, zoals er aan het eind nog even twee verteld worden, dat van de hostiën bakkende vrouw te Rome en het wonder van Hugo van S. Victor, neen die niet, maar de ‘theologische’ wonderen, de ‘logische’ consequenties van de leer der transsubstantiatie. En daaruit blijkt, dat dit lofrefrein wil leren en niet verbazen. Ofschoon het bij uitstek stichtelijk is, het is niet minder, het is meer misschien nog catechetisch. Het wil niet de volkssmaak in het gevlij komen met een collectie hostiemirakelen, waarop de massa verzot was, neen, het getuigt veeleer van die clerckelijcke zin, die godsdienst verenigt met nuttigheid en waarheid, die de laatste in dienst stelt van het Christelijke geloofsleven. Daarom nu geen bloedende of getransformeerde hostiën, maar zeven ‘geloofswonderen’, mysteriën die noodzakelijk voortvloeien uit de Rooms-katholieke

Sacramentsleer. Intussen van de aangekondigde zeven kan ik er maar vier in het vervolg terugvinden. De dichter is verderop blijkbaar vergeten, dat hij in r. 122 dit aantal had genoemd. Want die zeven wonderen kunnen toch niet op iets anders slaan? Allereerst dan het eigenlijke mysterie der transsubstantiatie, niet te doorgronden, maar daarom niet ongeloofwaardig. Want als ons oog niet eens in de zon kan kijken, een geschapen lichaam, hoe zouden we dan de onder de speciën van brood en wijn verborgen Zon der Gerechtigheid kunnen zien en leven? Uit het geloof in de wezenlijke verandering van brood en wijn in Christus' lichaam vloeit voort, dat overal waar priesters Mis doen, de geconsacreerde hostie Christus' lichaam wordt, maar toch zó, dat alle hostiën het éne zelfde Lichaam zijn en wel het Lichaam, dat ter rechterhand Gods zit in de hemel; zoals een woord door mij gesproken mijn gedachte blijft, ofschoon het eindeloos door de hoorders kan worden verbreid, als het eenmaal over mijn lippen is gekomen. En anderzijds moge men elke hostie in stukken breken, ja in kruimels, het kleinste deeltje blijft hetzelfde gehele lichaam van Christus, zoals het kleinste stukje spiegelglas het beeld in zijn geheel weerkaatst. En zoals de stralen van de zon niet verontreinigd worden door de onreine objecten, die ze koesteren, zo kan het Sacrament ook niet besmet worden door de onzuiverheid van celebranten of communicanten. Het Sacrament werkt ex opere operato. De Roovere volgt in Ruusbroec's spoor de gangbare opvatting en behoort blijkbaar niet tot die rigoristen, zoals de volgelingen van Geert Groote, maar ook vele anderen, die in paradoxaal samengaan met het geloof in de werking ex opere operato, de sacramenten uit handen van een simonist of fornicator waardeloos achtten en in ziekelijke scrupuleusheid zo ver konden gaan, dat de eerbied voor het priesterschap in huivering ontaardde, wat van de zijde der priesters dan leidde tot vervanging van het eucharistisch offer door droge missen of zelfs tot eulogieën. De Roovere behoort niet tot dezulken, het H. Sacrament is verheven boven creatuurlijke besmetting. God Zelf ontvangen we er door, maar onze natuur wordt niet vergoddelijkt en God wordt niet in ons geïncarneerd, maar ons beeld ontvangt Gods beeld. En dan heeft hij met deze laatste theologische consequentie het hoogtepunt bereikt in de uiteenzetting van de mysterieuze werking van het H. Sacrament en kan hij gaan besluiten met lof en gebed.

Nu is het ook tijd geworden even te herinneren aan de mirakelen, die God Zelf ten bewijze van de juistheid der ontvouwde leer heeft willen bewerken. De Roovere noemt er twee bij name, één uit het leven van Gregorius' de Grote, hem waarschijnlijk bekend uit Van Maerlant's

Spieghel Historiael of de *Legenda Aurea* en een uit de latere legende van Hugo van S. Victor, de auteur van *De Sacramentis*. Een kras geval, dit laatste, maar ook het mirakel van de vrouw, die te Rome ‘de hostien te backene plach’ is wel een der sprekendste, overtuigendste exempelen: zij kon niet geloven, dat haar baksel God Zelf kon worden, maar de transformatie in Christus' reëel zichtbaar lichaam nam alle twijfel weg.- En dan het slot: een gebed om standvastig geloof en na dit leven de vreugde der engelen. Ja, het is toch wel geslaagd dit refrein, wat men ook aan stoplappen uit rijmnood en gewrongen of onlogische constructies zou mogen willen aanstrepen. De man van het kleingoed, de rondeeltjes en noteertjes, de realist en satiricus, kon blijkbaar ook nog iets anders, althans dit langademige vroede lofdicht op het verhevenste en meest verborgen mysterie des geloofs, heeft hij geleverd en het is een zeer behoorlijke prestatie. De roem, die hij er door verwierf, mag niet uitsluitend op rekening van de tijdgeest worden geplaatst.

Marialoven

In De Roovere's religieuze lyriek nemen de Marialoven kwantitatief de eerste plaats in. Niet minder dan 23 gedichten, grotendeels refreinen, zijn aan de H. Maagd gewijd of te harer ere vervaardigd. Wij mogen gerust zeggen, dat de dichter zijn beste krachten hieraan heeft gegeven, dat hij zijn hoogste troeven heeft uitgespeeld - in kunstigheid heeft hij a.h.w. zichzelf overtroffen - en toch kunnen ze ons met onze moderne maatstaven maar weinig bekoren. Alle op één na maken de indruk zonder bezieling, vermoedelijk naar aanleiding van bepaalde gelegenheden en/of op bestelling te zijn gemaakt. Het gros is uitsluitend overgeleverd in RW, slechts enkele bezitten we ook of alleen in St, waaronder dan het bedoelde juweeltje. Teneinde ons oordeel over deze zijde van De Roovere's werk te motiveren laten we hier een uitvoerige analyse volgen van alle Marialoven, ingedeeld in drie groepen:

1. kerkelijke stoffen;
2. symbolische gedichten;
3. kunstige loven.

1. Tot de eerste groep, de minst uitgebreide, rekenen we de uitbreidingen van *Salue Regina* en van het *Ave Maria*.

SALUE REGINA. Het Salve Regina behoort tot de grote Mariaantifonen. Als dichter beschouwt men Hermannus Contractus (1013-1054). Het succes is enorm geweest, het aantal vertalingen, exposities en

parafraserende uitbreidingen is legio[1]. Van de middelnederlandse vertalingen heeft die van Geert Groote de meeste bekendheid verworven. Nu blijkt ook De Roovere zijn krachten er op te hebben beproefd. Wanneer wij zijn verdietsing of berijming naast het latijn leggen, verbazen we er ons over, dat de rijmdwang tot zulke geringe afwijkingen van het origineel heeft genoodzaakt. Zeker, De Roovere maakt van een substantief wel eens een adjectief, hij maakt twee zelfstandige zinnen wel eens van elkaar afhankelijk, maar weglatingen of stoplappige toevoegingen zijn vrijwel geheel vermeden. Slechts het ‘maeckt ons vrede’ (r. 7), ‘bevaen met seere’ (r. 6) en dan ook ‘doen wy ons bede’ (r. 5) vindt men in het latijn niet terug, terwijl omgekeerd ‘post hoc exilium’ minder volledig in ‘hierna’ (r. 10) is uitgedrukt. Opmerking verdient nog, dat de latijnse tekst, waarop De Roovere's berijming teruggaat, nog de oude, oorspronkelijke redactie ‘Salve Regina Misericordiae’ had i.p.v. de nieuwere ‘Salve Regina Mater Misericordiae’ (zie de aant. bij r. 1), terwijl ook de middeleeuwse variant ‘vitae’ i.p.v. het thans officiële ‘vita’ (zoals in 's dichters Salve-uitbreiding, zie beneden) blijkens de vertaling ‘Des leuens soetheyt’ in zijn Vorlage stond.

Behalve aan een letterlijke vertaling of berijming heeft De Roovere zich nog gezet aan een uitbreiding van het Salve Regina, *(LOF VAN MARIA* beg. *SALUE MARIA GODS MOEDER GHEPRESEN)*. Hij is hierbij afgeweken van de traditie. In plaats van elk woord uit te breiden tot een gehele strofe, zoals o.a. Jan van Hulst (?), zijn stadgenoot had gedaan[2] en later Anna Bijns[3] en zoals De Roovere het zelf deed met het ‘Ave Maria’ (zie beneden), beperkt hij de aanvulling hier tot één enkele regel. Hij heeft het zich daardoor erg moeilijk gemaakt - opzettelijk misschien, want het kunstige gold ook ‘Marien teeren’ en dat heeft hij kennelijk bedoeld - en het kan niet anders, of er moeten zo wel allerlei gewrongenheden ontstaan; het verband tussen het latijn en het nederlands is bovendien meermalen onduidelijk, of het ontbreekt geheel. Daar komt nog bij, dat de dichter niet alleen rijmend op het standaardschema ababbcbc parafraseert, maar het 42-regelig dicht bovendien nog wringt in de vorm van een refrein (3 × 13 + 4) op de stok: ‘Maria beschermt ons voor den helschen brandt’. Ondanks alle onaantrekkelijkheden, ten gevolge van deze vormdwang ontstaan, heeft de dichter zijn bedoeling toch nog

1 Chevalier *Repert. hymn.* no 18147 e.v., vg. A.J. Koenders O. Carm. *Maria in den eeredienst der Katholieke Kerk* dl. II (Amsterdam 1932) bl. 80 e.v.

2 Zie *Oudvlaemsche liederen en andere gedichten der XIVe en XVe eeuwen* uitg. d. C. Carton (Gent z.j.) bl. 29 e.v.

3 Zie *Refereinen van Anna Bijns* uitg. d. A. Bogaers en W.L. van Helten (Rotterdam 1875) bl. 95 e.v.; zie voor andere glossen-poëzie C.C. van de Graft in Leuv. Bijdr. VI (1904) bl. 307 noot 2.

duidelijk kunnen maken: hij smeekt Maria om bescherming tegen de macht des Bozen, om voorspraak bij haar Zoon, opdat de arme zondaar na dit leven niet de prooi worde van de Satan, maar komen moge in ‘des hemels pleyn’, waar hij zich in dit leven zo angstwekkend ver van verwijderd voelt.

AVE MARIA. Onder de titel *Een andere Maria Lof* heeft De Roovere in een refrein van 12 strofen van 13 regels op het schema aabaabbaabbaa met een inleiding van 12 en een slot van 18 regels (resp. in aansluitend en afwijkend rijmschema) een parafrase gedicht op het Ave, zoals anderen het deden op het Salve Regina, d.w.z. hij heeft telkens een volle strofe voortgeborduurd op één of twee latijnse woorden. Voortborduren is hier misschien niet het juiste woord, want van het oorspronkelijke commentariërende, toelichtende en uitleggende karakter van dit soort parafrases, zoals de 14de-eeuwse exposities op het Pater Noster bijv., is vrijwel niets meer overgebleven. De verschillende, elkaar opvolgende woorden van het Ave geven de dichter slechts aanleiding tot lyrische ontboezemingen, d.w.z. tot verheerlijking en gebed. En dat in een welluidende, de oren strelende vorm, waartoe de afwisseling van hele en halve regels en natuurlijk ook vooral het kunstige rijm (slechts twee verschillende rijm-klanken op 13 regels) niet weinig bijdragen. De fatale gevolgen van die orenpaaierij treden overigens in dit gedicht duidelijk aan de dag. Het wemelt van stoplappen, opvullende, weinig of niets zeggende of overtollige woorden, zinsdelen en zelfs hele zinnen, incourante en rhetorijckelijcke woorden en constructies, soms ontaardend in een louter spel met klanken, dat wel eens oneerbiedig aandoet en eerder een parodie lijkt dan een serieus gemeende lofprijzing (zo bijv. de strofe *Fructris ventris*, r. 129-141, let inz. op r. 140-1). De inspiratie, waardoor de inleiding beloften wekt, is later duidelijk geweken en slechts hier en daar flikkert ze nog een enkele keer op. De dichter zoekt naar superlatieven, hij put uit de schier onuitputtelijke schatkamer der middeleeuwse typen, symbolen, namen en vererende adjectieven voor de H. Maagd[1] en voegt daar dan steevast een bede aan toe om deernis met de arme zondaar, die de auteur zich voelt.

Indien er nog een bewijs nodig was voor de opvatting, dat Maria in de 15de eeuw de plaats van haar Zoon heeft ingenomen, welnu dan zou ons gedicht daarvoor kunnen dienen. En waarom ook niet, indien ze door haar goddelijk moederschap alles bij Hem vermag (r. 23)? Maria is niet alleen de lelie der zuiverheid, de roos der liefde, maar ook de

1 Ik telde een 200-tal verschillende - min of meer officiële - namen voor Maria in De Roovere's loven.

balsemiere, de boom die de balsem der genade verspreidt. Zij, de door God uitverkorene, is verheven boven allen, door haar is Adams val hersteld, door haar is weer vreugde mogelijk en zij, de moeder van barmhartigheid, ontfermt zich over de berouwvollen, die niet rechtstreeks tot de strenge Rechter durven naderen. En zij zit naast Hem en weet Hem te vermurwen. Ze verdrijft de belagende Boze en staat haar dienaren bij in het stervensuur.

Hier constateert men dan ook de verschuiving van het Christologische naar het mariologische accent bij de overdenking van de heils- en geloofswaarheden. Maria is de Schatdraagster, Tresoor, Tempel der Triniteit; zo valt zelfs bij de Menswording de nadruk op haar persoon. En alle godsvrucht is vereenvoudigd tot Mariadevotie zonder meer. En de verering is aanbidding geworden. Zij vergeeft de zonden, ze is niet alleen mede-verlosseres, neen zíj is de eigenlijke Redemptrix, de Verzoenster, door haar Fiat en door haar heerschappij in de hemel ook over haar Zoon.

Maar ontroerend is het ook te luisteren naar de wereldmoede dichter, de wijze die alle ijdelheid heeft doorzien (r. 120 e.v.) en die nu vluchten wil onder haar vleugelen, die een muur zou willen bouwen om haar en haar vereerder om zo, verlost van de wereld, haar tenvolle en alleen te kunnen huldigen, om zijn hart, dat hunkert naar het schone en goede en goddelijke zuiver te houden en haar alleen toe te wijden. Het is tragisch te constateren, dat bij een zo zuivere bron van dichterlijke inspiratie, die zulke treffende ideeën het aanzijn gaf, de rijmkunstigheid, de aesthetische strelerij en pralerij het geheel zo heeft kunnen bederven, dat vooral tengevolge van enkele vergaande dwaasheden dit Marialof als geheel toch niet of althans minder geslaagd moet heten.

2. Wij gaan over tot de symbolische gedichten. Hier was een concreet thema gegeven en alles hing af van de constructie en de compositie. Nu, indien De Roovere bouwmeester is geweest, dan heeft hij in deze gedichten zijn architectonische gaven ongebruikt gelaten. Maar neen, het volstrekte onvermogen waarvan de compositie in deze gedichten blijk geeft, is een der krachtigste argumenten voor onze opvatting, dat De Roovere een heel wat bescheidener plaats heeft ingenomen op de maatschappelijke ladder. Maar laten we deze gedichten even afzonderlijk bekijken. Voorop plaatsen we

LOF WEERDE MARIA SCHOON STERRE SCHOONE. Het thema, de vergelijking van Maria bij een ster, bood tal van mogelijkheden. Want welk symbool was meer geliefd en algemener verbreid? Van de vele vari-

anten waren het de zeester (Stella maris) en de Morgenster (Stella matutina), die de grootste populariteit verwierven. De Roovere koos de Morgen en Avondster (Lucifer) en bouwt zijn gedicht dan verder op de paradoxale verhouding van deze ster ten aanzien van de zon. Zij ontvangt immers haar licht van de zon en schenkt tevens het aanzijn aan de zon, een primitieve voorstelling van de opkomst van de ster bij zonsondergang en haar verdwijnen bij zonsopgang. Zo is Maria omstraald door de goddelijke Zon en baart zij op haar beurt de Zon der Gerechtigheid. Een aantrekkelijk thema ongetwijfeld, maar te vol van symboliek om in zo kort bestek uitgeput, ja zelfs om behoorlijk behandeld te kunnen worden. De volle eerste strofe heeft de dichter nodig om zijn thema duidelijk te maken. Na deze expositie in gewrongen en onmogelijke zinnen (die in de overgeleverde redactie ook wel corrupt kunnen zijn) laat De Roovere helaas het thema los om bij de Ster der Wijzen te verwijlen; veel beter ware het geweest, indien hij die hier buiten beschouwing had gelaten (al is het waar, dat hij en passant vier eigenschappen van deze ster op gelukkige wijze weet toe te passen op de H. Maagd). In de vijfde, de lofstrofe, eindelijk komt de vergelijking van ster en Maagd iets meer uit de verf, maar veel te mager om ons te kunnen bevredigen. En de gedurfde comparatie van Maria met de avond blijkt bij nauwkeurig toezien toch weer mank te gaan. De verkwikkende avond contrasteert hier met de hitte des daags. Maar zo mogen wij Maria niet tegenover de Zon der Gerechtigheid stellen!

MARIA GHECOMPAREERT BIJDER ROOSE. In de vorm van vier gelijke strofen (elk van 12 regels) heeft de dichter Maria willen loven als de Roos. Het refrein is kennelijk in het voorjaar geschreven, want de introitus herinnert aan het ontspruiten van ‘alle de bloemkens’ en men krijgt niet de indruk, dat hier de stereotiepe aanvang der hoofse liefdeliederen is nagevolgd. Al de bloemen dan, die De Roovere om zich heen ziet, zijn niet te vergelijken met de roos. En zoals deze die alle overtreft, zó blinkt de roos Maria uit boven alle heiligen in de hemel. Strofe 2 adstrueert de vergelijking met de eigenschap van geneeskracht, die men toen algemeen aan de roos toekende. De derde strofe voegt daar nog de gratie aan toe en het gouden hart vol brandende liefde. Zoals de koele roos de koortsigen verkwikt, zo schenkt Maria de zondaren lafenis. Het envoy bepaalt zich verder uitsluitend tot gebed.

Zoals men ziet heeft De Roovere hier een armzalig gebruik gemaakt van de overrijke middeleeuwse roossymboliek. Slechts de schoonheid en de geneeskracht van de roos heeft hij gekozen en het prachtige materiaal op grond van eigenschappen en relaties, dat reeds de Oudheid

en vervolgens de Christelijke middeleeuwen bijeen hebben gebracht en toegepast op de H. Maagd, liet hij onbenut[1]. Er staat tegenover, dat bij een eenvoudige woordenkeus en syntaxis een rhythmische bevalligheid opvalt als zelden elders in De Roovere's lyriek. De afwisseling van 4- en 3-heffige regels is zeer gelukkig toegepast, althans in de eerste twee strofen. Had hij dit tot het eind toe volgehouden, dan zou dit refrein tot de beste gerekend moeten worden van De Roovere's Marialoven.

LOF VAN MARIA BIJDER LELIE. In het zgn. 'standaard' schema (3 × 15 + 4) volgt nu een loflied op Maria als lelie. De inhoud blijkt inzoverre een verrassing te zijn, dat men tegen alle verwachting in, niet de gangbare leliesymboliek ontvouwd krijgt, gebaseerd op de witte kleur en de zoete geur, die reinheid beduidden, maar dat men in plaats daarvan een toepassing vindt van de geneeskracht van de lelie, een plantloristisch gegeven, dat men in Marialoven op de lelie bij mijn weten nergens elders aantreft, en dus mogelijk getuigt voor 's dichters originaliteit in dit geval. Jammer is het dan weer, dat bijna de helft van het refrein in beslag wordt genomen door een exposé van de twee-naturenleer van Christus, die met het onderwerp niets van doen heeft. Begint de dichter echter eenmaal met Maria, dan raakt hij wel op dreef. Een dankbaar thema, dit. Want de H. Maagd is voor hem en zijn tijdgenoten immers inderdaad de 'medicinaelste', zij is terecht een lelie, zij die ziekte en dood verjaagt. Jammer genoeg blijven de algemeenheden toch weer de overhand houden i.p.v. een gedetailleerde vergelijking in de concrete eigenschappen.

LOF VAN MARIA, beg. *LOF BIJDER AERDEN* enz. Dit is een, naar ik vermoed, bij gelegenheid of naar aanleiding van de herdenking van de Boodschap bij de Gulden- of Roratemis vervaardigd lof. Het sluit zich immers nauwkeurig aan bij de beginwoorden van die mis: 'Rorate celi desuper et terra operiatur et nubes pluant iustum', waarin *terra* in de middeleeuwse allegorese begrepen wordt als Maria. Zo kon De Roovere de H. Maagd in dit refrein loven in haar goddelijk moederschap als 'aerde oodtmoedich / God soons logieren'. Dat is het - gelukkig gekozen - thema, waarvan de uitwerking wederom slechts betrekkelijk geslaagd moet heten.

De eerste strofe is stellig de minste. De dichter komt hier herhaadelijk in conflict met de logica. De eerste regels doen vermoeden, dat alle vier de elementen (aarde, water, lucht en vuur) en dus niet alleen de aarde,

1 Zie voor de symboliek van de roos in de oudheid en de middeleeuwen M.J. Schleiden *Die Rose, Geschichte und Symbolik* etc. (Leipzig 1873), Ch. Joret *La rose dans l'antiquité et au moyen âge* (Paris 1892), J. Gravereaux *La rose dans les sciences, dans les lettres et dans les arts* (1906).

op Maria zullen worden betrokken, maar dan stelt hij plotseling de H. Maagd boven deze alle en schept hij een tegenstelling tussen het ‘natuurlijk’ werken van de elementen en Maria's ‘boven natuere vloeyen’. Maar omdat het nu tijd wordt aan de stok te denken, laat hij deze gedachte onmiddellijk varen en stelt hij vast, dat Maria alle eigenschappen van de aarde bezit. De 2e strofe bepaalt zich dan tot de ‘ootmoedicheit’, de nederigheid van de aarde èn van Maria, waarom zij aarde, van aarde gemaakt, Gods zoon, Die om ons aarde wordt, mocht dragen. Hier zou op de aarde als op de minste van de vier elementen gewezen hebben kunnen worden en op de verachting, die dit element wedervaart van de mensen om vervolgens de diepste waarheid van die goddelijke paradox der uitverkiezing van het verachte in een onverwacht licht te plaatsen. Maar de 15de-eeuwse Mariabeschouwing verbood zulks en daarom wordt hier niet op geïnsisteerd.

De derde strofe werkt de vergelijking tussen Maria en de aarde verder uit met de gemeenschappelijke eigenschap der vruchtbaarheid. Maar slechts de helft van de strofe kon De Roovere daarmee vullen, want met r. 43 laat hij het onderwerp los en dwaalt hij af naar de vraag, wat het hoogste is: Gods menswording of Maria's ten-hemel-opneming. De laatste strofe, het Prinche, kiest na de nederigheid van strofe 2 en de vruchtbaarheid van strofe 3, geen nieuwe algemene eigenschap ter uitwerking, maar houdt zich aan de streling der zintuigen door de aarde, d.w.z. van al wat op aarde groeit en leeft, om dan in grillige overgang de heerschappij van de aarde te accentueren, welke zaken symbolisch op Maria worden betrokken.

LOF VAN MARIA beg. *ALSOE EEN MAST* enz. Dit refrein op de stok ‘Lof Leedere daer Christus in minnelijck daelde’, waarmee het symbolische thema gegeven is (alweer in de ‘standaard’ vorm 3 × 15, thans met 8-regelig envoy) is goed bedoeld, maar niet zeer geslaagd. De ladder Jakobs (*Gen.* 28, 12-13) als type van Maria hoort thuis in de Incarnatiesymboliek. Slechts op Maria als Moeder Gods is het beeld van toepassing; zo wordt de ladder de verbinding van hemel en aarde, God en Mens. Hier wordt de laddersymboliek echter, in dit refrein van De Roovere, mariologisch overwoekerd. Eerst in de derde strofe wordt de oorsprong van de ladder (t.w. in Jakob's droom) verklaard. Vóórdien wekt de dichter de schijn, alsof hij zelfstandig de ladder laat voortkomen uit de boom en dan niet de Levensboom, die ook uitnemend past in de Incarnatiesymboliek, maar de hoge, allesovertreffende boom van *Daniël* 4, die reeds in de oudchristelijke tijd op Maria, maar dan mariologisch, als Spiegel van Deugden, is toegepast.

Uit deze boom laat De Roovere een ladder ontstaan: Gods Voorzienigheid zaagt hem in twee helften en die twee helften, die de opstaande balken van de ladder vormen, heten Charitate en Minne. De zeven sporten zijn de zeven deugden, die Maria bij de Boodschap van de engel Gabriël in toepassing bracht. Eén enkele strofe, de derde, blijft nu nog over voor de eigenlijke interpretatie van Maria als ladder, als schakel tussen God en mens, hemel en aarde. En daaraan had het gehele gedicht gewijd moeten zijn, aan Gods afdaling langs die ladder, Zijn menswording, die herstel, verzoening en verlossing betekent, en 's mensen opgang, toegang tot God en de hemel door Christus of - mariologisch - door Maria's voorbeeld als medewerkster met de goddelijke genade. In plaats daarvan krijgen we in deze derde strofe en in het envoy wat goedkope lof (de vergelijking met de Jakobsladder, die prachtig materiaal had kunnen leveren, komt heel even, maar dan misplaatst naar voren in r. 46-49: immers de plaats, waar Jakob de ladder zag, was allerheiligst, want God was daar (*Beth-El* = huis Gods) en kan niet overtroffen worden door Maria's schoot).

LOF VAN MARIA beg. *O MARIA PAYSIUEL GHESTADICH*. In het gangbare schema (3 × 15 + 7) maar met twee kunstige slotregels in elke strofe (dubbel middenrijm) zingt De Roovere hier Maria's lof door haar te vergelijken met een aantal plaatsen - op twee na alle bergen - in Palestina. Hij is daartoe gedreven door de stok van het refrein, waarin Maria genoemd wordt de Stad op de Berg (*Matth.* 5, 14) in de middeleeuwse geografie = Jeruzalem, een tamelijk verbreid Mariasymbool, dat o.a. De Roovere's stadgenoot en kunstbroeder Everaert dermate heeft bekoord, dat hij - wie weet geïnspireerd door dit refrein - er een heel spel op heeft vervaardigd: *Maria ghecompareirt bij der stede van Jerusalem*.

De waardering voor de keuze van deze bergen, wier middeleeuwse naamsverklaring juist op Maria past, wordt sterk getemperd door de overweging, dat de stok geen bergen verlangt, maar steden. Daarom moet in de tweede strofe de beeldspraak van de bergen worden losgelaten om op de steden, of liever dè stad, t.w. Jeruzalem, over te gaan, die dan ook het eigenlijke onderwerp vormt van het gedicht. Maar dan blijkt opeens, dat de dichter niet veel meer te zeggen heeft; strofe 2-4 zijn uiterst zwak en inhoudloos. In plaats van een doorgevoerde, uitgewerkte vergelijking van Maria met de stad op de berg of met Jeruzalem, krijgen we enkele verspreide, onsamenhangende punten van overeenkomst en verder opvulsel van weinig of nietszeggende lofspraak. De vergelijking moest ook wel mislukken door de contaminatie van berg en stad. Na de inventarisatie der Palestijnse bergen in str. 1, is Maria in de tweede stad èn

berg en pas in de derde, zoals het wezen moet: alleen en uitsluitend de stad òp de berg. Maar dan heeft de dichter geen tijd en geen zin meer om de beeldspraak te funderen en wikkelt hij de zaak maar af met wat lofprijzing. De indruk van dit refrein is daarom zeer onbevredigend en daaraan kan ook de rhythmische verdienste van het Prinche niets meer veranderen.

LOF VAN MARIA beg. *TEN LOUE DER REYNDER MAGHET MARIE*. Dit verwarde gedicht is een der drie Marialoven in balladevorm, d.w.z. in de vorm van een strofisch gedicht zonder stok (de beide andere zijn *Ach alder gloriooste drachte* en *Een ghedicht op dat woort Maria*). Ondanks het bevallige rhythme door de vrij regelmatige afwisseling van lange en korte paarsgewijs rijmende verzen, en de rijmvaardigheid (er zijn slechts drie verschillende rijmwoorden in elke strofe van 12 regels) mag ook dit vrij langademige gedicht van 9 strofen niet geslaagd heten. Een lof van de muur uit het Hooglied wordt ons beloofd en onwillekeurig denken we aan de fraaie Mariahymnen op die muur, maar er komt niets van terecht. De symboliek van de muur wordt bedorven door de dwangvoorstelling van het apocalyptische Jeruzalem en het is niet het *Hooglied* maar de *Openbaring van Johannes*, die de dichter steeds voor ogen heeft, al wekt hij ook de illusie over één en dezelfde muur te spreken o.a. door steeds een oud-testamentische profeet aan te halen, die inderdaad - hoe terloops ook meestal - iets van een muur zegt. Maar hoe slapjes dat alles aaneenhangt, blijkt al dadelijk uit strofe 2, waar Bileam's profetie er bij wordt gehaald, die helemaal niets met een muur te maken heeft.

De Roovere laat dus onmiddellijk de muursymboliek los ten gunste van enkele evidente, zich aan hem opdringende Mariaprofetieën. Zo heeft hij bij Jeremia en Jesaja ook niet aan een muur gedacht, maar aan de bekende Messiaanse voorzeggingen. In strofe 3 en 4 laat hij Amos dingen zeggen over de muur, die in werkelijkheid ontleend zijn aan de Apocalyps en betrekking hebben op de Stad Gods, het Nieuwe Jeruzalem. Hetzelfde geldt voor de geciteerde boeken *Judith* en *Ezechiël*, al speelt bij de laatste het Mariatype van de gesloten poort (*Ezech.* 44, 1-2) er weer doorheen. De opvatting is te beginnen bij strofe 3 steeds deze, dat even herinnerd wordt aan een bijbels gegeven, waarna de strofe voortgaat en eindigt met lofprijzing, vaak zonder de gewenste toepassing in detail, maar uitsluitend in algemene bewoordingen, zelfs zonder onderscheid in de aspecten van het goddelijk moederschap en de deugdenrijkdom.

REFEREYN ENDE LOF VAN MARIA. De stok van dit refrein is puur willekeurig; de symboliek van de haven wordt niet uitgewerkt. In plaats

daarvan volgt een lofprijzing van Maria's moederlijke zorgen voor de in nood verkerende mens. De inhoud heeft hier trouwens ernstig geleden door de kunstige vorm. Het rijmschema (4 × (a)A(a)A(b)B + (b)B(c)C(c)C) en het woordenspel van substantiva, adjectiva en verba afgeleid van dezelfde stam, in één zin, heeft het refrein geheel bepaald. Het is dus een rhetoricaal kunststukje, maar stereotiep en weinigzeggend van inhoud.

3. Het laatstvermelde refrein in de vorige groep vormde reeds de overgang tot de kunstige loven, die thans onze aandacht vragen. In deze gedichten is het te doen om een demonstratie van virtuositeit in rijm- en woord-'kunst', het laatste te verstaan als kunstigheid, knapheid. Men zoekt het daarbij in een gering aantal rijmklanken per strofe, in binnen-, midden-, begin-, keten-, dubbel- en alrijm. Maar daarnaast ook in kunstige verwerking van namen, eretitels en aanroepingen van de H. Maagd alsmede in acrostichering in het Princhè[1]. Tenslotte is de veelheid van titels, die voor Maria worden opgesomd, mede een bewijs van bedrevenheid èn vroomheid. Want al deze refreinen zijn in de eerste plaats 'Marien teeren' vervaardigd; ze mochten zelfs gelden als een 'goed (d.i. verdienstelijk) werk'.

ACH ALDER GLORIOOSTE DRACHTE. Een der eenvoudigste vormen van het kunstige lof. De balladevorm was hier de enig mogelijke, omdat de dichter zijn naam A n t o n i s d e R o v e r e in het gedicht wilde verwerken en wel door middel van de begin- en eindletters der strofen. De 19-regelige strofen zijn gebouwd op slechts drie verschillende rijmklanken. Ook de inhoud kan in zoverre kunstig heten, dat hier een overvloed wordt geboden aan eretitels als ware het een litanie, met lofprijzing en gebed, zonder een bepaald thema, zonder onderling verband, en zonder eigenlijke zin. Het gedicht is uitsluitend overgeleverd in St.

EEN GHEDICHT OP DAT WOORT MARIA. Ook dit gedicht is evenals het voorgaande uitsluitend uit St bekend en het is eveneens een ballade uit noodzaak. In zes strofen van 8 regels geeft de dichter ons een opsomming van eretitels voor de H. Maagd met zo af en toe een aanroeping er tussen door, en wel zo, dat elke strofe uitsluitend bestaat uit woorden, die resp. met m, a, r, i, a aanvangen, waarbij hij bovendien nog kans heeft gezien in het Princhè driemaal zijn naam als acrostichon te verwerken.

CONSTICH LOF VAN MARIA OP ALLE DE LETTEREN VAN ABC. Dit gedicht vertoont hetzelfde principe als het vorige. Maar de taak was nu

1 Acrosticha vinden we reeds in laatmiddeleeuwse hymnen, o.a. in *Jesu, ave fax amoris* van Christian von Lilienfeld (13^{e}-14^{e} eeuw), zie Dreves *Anal. Hymn.* XLI, 184, no. 4.

oneindig veel zwaarder. In plaats van slechts 5 letters, moest De Roovere hier met alle letters van het ABC een strofe vullen van vier regels, uitsluitend bestaande uit woorden, die met die letter beginnen. Het is zover ik weet de kunstigste proeve van rhetoricale woordkunst, die hier al in zo vroege tijd is geleverd. Dat op deze manier kunst zal ontstaan, verwacht uiteraard niemand. Ja, het moet nog verbazing wekken, dat er af en toe nog een dragelijke zin of een stuk zin voor de dag is gekomen. Want bij deze werkwijze mogen we zelfs geen samenhang tussen de woorden verwachten. Wanneer niet een onuitputtelijke thesaurus van erenamen voor Maria ter beschikking had gestaan, de dichter zou er zeker niet zijn uitgekomen. De Roovere heeft ze gekend en er dankbaar gebruik van gemaakt; het eigene zoeke men dan ook in de overigens gedwongen keuze der vele aan het frans ontleende adjectiva en substantiva.

Bij de eerste kennismaking is men verbijsterd en vraagt men zich af, of dit spel is of ernst. Of misschien allebei: een ernstig spel, d.w.z. een serieuze lofprijzing van Maria, een prestatie te harer ere, haar opgedragen als een 'dankoffer' of een boetewerk, maar dan in ludieke vorm, de vorm van een woordenspel, van een litanie van epitheta geplaatst onder de tucht van het ABC? Van de twee redacties, waarin het gedicht is bewaard gebleven, t.w. RW en St, kozen we - ofschoon St enkele betere lezingen heeft - RW als tekstredactie, omdat hij naar verhouding de minste corruptelen bevat. Als extraatje volgt na de Z nog een vierregelige strofe uitsluitend bestaande uit superlatieven beginnende met *Alder-*, vervolgens een dito met *Con-* of *Com*-woorden en tot besluit een 7-regelige strofe met het acrostichon R o o v e r e .

LOF VAN MARIA: DAER AF DE GROOTE LETTEREN INDEN TEXT STAANDE / SPELLEN AVE MARIA GRATIA PLENA ETC. Als een kunstig woordenspel sluit dit gedicht aan bij het voorgaande. De Roovere heeft het klaargespeeld in het schema van een refrein in zijn geliefde vorm (3 × 15 + korter envoy) op de stok 'Ave Maria dies danck ick u' het gehele Ave: 'Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus et benedictus fructus ventris tui Jhesus Cristus' op een wijze te verwerken, zoals men overigens deed met jaartallen in de zogenaamde incarnacioenen of chronogrammen. Bovendien heeft hij zijn naam in het envoy verwerkt (men leze de beginletters der woorden van de twee eerste regels in omgekeerde volgorde).

Het merkwaardige is, dat hij het Ave niet door alle regels van strofe 1-3 heeft verwerkt, maar daarvoor van strofe 1 en 3 de eerste acht en van strofe 2 de eerste negen regels heeft gebruikt. Zo valt er in elke strofe

een scherpe caesuur: de eerste helft gewrongen en niet veel meer bevattende dan een aantal namen en/of epitheta van Maria, terwijl de tweede treft door de hartelijke verzuchtingen tot de Moeder des Heren (want als zodanig wordt Maria in ons gedicht vooral aangeroepen) en dat in een vorm van goed poëtisch gehalte. Bij een aantrekkelijke woordenkeus, een zangerig rhythme, een rijke maar beheerste rijmvaardigheid (het gekruiste schema abab / bcbc harmonieert met dit genre) toont het envoy nog even een staaltje van 's dichters bedrevenheid in het middenrijm.

Het refrein is overgeleverd in twee redacties, RW en St, die gebonden als ze waren door het Ave, in de eerste helft der strofen weinig verschillen, maar in de tweede helft varianten opleveren, die over het geheel ten gunste van RW spreken, ofschoon St enkele lezingen bevat, die ik in de noot als beter of zelfs oorspronkelijk heb aanbevolen. Als tekstredactie kozen we RW met aan de voet alle (behalve de spelling-)-varianten van St.

LOF VAN MARIA beg. *LOF EDELSTE GHEBOORNE* enz. Met dit refrein gaan wij over van de woord- naar de rijmkunst, ik bedoel, dat in de nu volgende gedichten het ‘constighe’ minder in de woordenrijkdom of het woordgegoochel dan wel in de rijmvirtuositeit gelegen is. Nog betrekkelijk gematigd in dit opzicht is het refrein, dat wij hier voorop plaatsen. In het standaardschema (3 × 15 + korter envoy) bepaalt de dichter zich in zijn lof tot Maria's eerste vreugde, de Boodschap. Vermoedelijk is het refrein dan ook weer ontstaan naar aanleiding van de Rorate-mis. De bekende oudtestamentische typen van de bovennatuurlijke Ontvangenis zijn hier verwerkt en bovendien heeft de dichter de tegenstelling Eva-Maria nog uitgebreid met een gegeven, dat hij wel aan een vertaling van Jacobus de Voragine's *Legenda Aurea* ontleend zal hebben, t.w. van de geboorte van de vrouw zonder man (Eva) en van de man zonder man (Christus).

Het gedicht is overigens mariologisch ad extremum: Maria is de vredebrengster, de verlosseres; alle nadruk valt op haar deugd, haar coöperatie in de uitvoering van het heilsplan. Het gratia plena wordt in actieve zin verstaan. Ze wordt dan ook overgoten met eretitels, die culmineren in het Prinche, een kunstig spelletje op het Ave en als zodanig een preludium van het *Constich Lof van Maria op alle de letteren van ABC*. De gewrongenheid der voorgaande strofen, veroorzaakt door het kunstige middenen binnenrijm, maakt hier plaats voor een aaneenrijging van epitheta, die de gewenste beginletters voor het Ave verschaffen.

CONSTICH LOF VAN MARIA beg. *O LOF MARIA*. Waren het in het voorgaande refrein de binnen- en middenrijmen, in dit korte lof, het

kortste van de gehele cyclus (3 × 9 + 5) zit het ‘constighe’ in de ketenrijmen, ons zo bekend uit Anna Bijns, die ten einde toe zijn volgehouden. Het bijzondere zit nu niet in de eerste plaats in het feit, dat vóór De Roovere in onze poëzie geen ketenrijmen zijn aangetroffen, alswel in de merkwaardige hantering van de schakeling. Want we hebben hier eigenlijk niet te doen met echte rijmen, althans geen normale (men zou op zijn best van rijke rijmen kunnen spreken), neen, het slotwoord van elke regel wordt aan het begin van de volgende herhaald (indien het woord uit meer dan één lettergreep bestaat, dan één of twee syllaben), maar, let wel, in een andere betekenis. Dat is een kunstje op zich zelf. Tezamen met het fraaie eindrijmschema (abab / bcbcc) getuigt dit refrein inderdaad van grote vaardigheid in de rhetoricale dichtkunst.

De enige keer, dat De Roovere iets van zijn leeftijd verraadt, vinden we ook hier: blijkens r. 16-17 is hij een oud man. De inhoud is overigens evenredig aan de vorm; we worden getroffen door de soberheid en de ernst. Alles bijeen een merkwaardig, een waardevol document der laat-middeleeuwse Mariadevotie.

CONSTICH LOF VAN MARIA beg. *NATUERLICK // NEGHEENE*. Met dit refrein bewegen we ons in de richting van het alrijm. Hiertoe behoren behalve dit *Constich Lof* het *ABC van Maria*, het refrein op de stok *Lof herteken wt wien ons dleuen vloeijde*, de *Retrograde ten loue van Maria* en *Roouers schaeckspel ten loue van Maria*. De meeste van deze hebben geen eigenlijke inhoud meer, ik bedoel geen thema, dat hoe gebrekkig ook toch op een of andere wijze is uitgewerkt. Het *Constich Lof* daarentegen, ofschoon het evenals de andere op negen verschillende manieren gelezen kan worden (zoals de dichter ons zelf in het envoy vertelt), welk resultaat wordt bereikt door drie rijmwoorden in elke regel en een op kruisrijm gebaseerd schema (3 × 15 + 8: abab / bcbc / cdcd / dee) heeft toch nog zowaar iets als een grondgedachte ook; maar mirabile dictu heeft die met de stok niets van doen. Want over de spiegelsymboliek krijgen we niets te horen, des te meer echter van Maria's goddelijk moederschap, waarin de dichter vooral getroffen wordt door het wonder van de goddelijke geboorte uit een mens, of nauwkeuriger gezegd: door het ondoorgrondelijke mysterie, dat Christus bloed heeft aangenomen van Maria's bloed, waardoor Christus - uit deze moeder - waarachtig mens is geworden. Alles bij elkaar knap werk, dit refrein, al hadden we dan liever wat minder ‘const’ gehad en wat meer eenvoudige, maar bezielde zegging.

ABC VAN MARIA. De titel van dit korte, 8-regelige kunststukje, is misleidend. ABC's zijn immers veelstrofige gedichten, evenveel namelijk

als er letters zijn in het alfabet. Elke strofe begint met een nieuwe letter, die voor het overige geen verband houdt met de inhoud van het gedicht. Wij kennen dergelijke Abcdarii reeds in hymnen, o.a. het *Altissimus adiutor* uit de 13e eeuw (Dreves XLII 28, No. 12). Anna Bijns heeft er zo later nog gedicht ter ere van Maria. Het kunststukje van De Roovere nu bestaat niet uit 24 strofen, maar uit 24 woorden, telkens drie per regel en wel voor twee derden adjectiva of als adjectief gebruikte participia, uiteraard in superlatiefvorm, en één derde substantiva. De keuze van adjectieven zowel als van substantieven werd bepaald door de eisen van het abc en van het rijm. De laatste was bijzonder groot, daar de dichter het niet heeft gelaten bij eindrijm, maar ook nog kunstige begin- en middenrijmen heeft aangebracht, waardoor het gedicht op verschillende manieren leesbaar is geworden.

RETROGRADE TEN LOUE VAN MARIA, Refrein op de stok *LOF HERTEKEN WT WIEN ONS DLEUEN VLOEYDE* en *ROOUERS SCHAECKSPEL TEN LOUE VAN MARIA*. In geen van deze drie hyperkunstige loven is meer iets van een gedachtengang te bespeuren. Het blijft bij een aaneenschakeling van typen en erenamen, ingeleid en besloten met een aanroeping om bijstand en bescherming. Bij retrograde en schaakspel worden we herinnerd aan de latere proeven in dit genre; we denken aan Matthijs de Castelein en zelfs aan Spieghel en begrijpen nu, dat men bij deze meesters van geen ontaarding meer mag spreken; ze hebben integendeel een oeroude traditie voortgezet. De rhetorike extraordinaire heeft er blijkbaar van meet af aan bijgehoord. Wat *Lof herteken* aangaat, hier constateren we nog een extra-verzwaring door de gelijkheid der rijmklanken in alle drie de strofen, waardoor nu de strofen zelf ook nog onderling verwisselbaar zijn geworden. In het Prinche zijn dan nog de namen M a r i a en R o v e r in acrostichon verwerkt. Het kunststukje is alleen in St overgeleverd. De refreinvorm biedt weer het bekende type (3 × 15 + 9).

Tot besluit van deze gedichtencyclus willen we iets langer stilstaan bij het refrein, dat wij in de aanvang het ‘juweeltje’ noemden. Al hebben we reeds een aantal behoorlijke en zelfs enkele fraaie Marialoven ontmoet, geen van deze kan naar onze mening de vergelijking doorstaan met het refrein, dat begint *O VROUWE / DIE ALLE DRUCKIGHE PLAGHEN DWAET*. Het is bewaard gebleven in twee redacties, RW en St, die ditmaal zozeer van elkaar afwijken, dat we niet meer mogen spreken van eenvoudige varianten, maar genoodzaakt zijn twee verschillende bewerkingen aan te nemen, of een van beide als de bewerking van de andere

te zien. Welke van de twee oorspronkelijk is, althans het dichtst bij de originele lezing staat, is evenwel moeilijk uit te maken. Zowel RW als St bevatten corruptelen en nu eens is RW dan weer St beter. Ofschoon St niet volledig is bewaard gebleven (r. 49 t/m 57 ontbreken) en de hand van de bewerker verraadt in de gelijkmaking van de stok en misschien ook in een Maria-acrostichon (t.w. D e M a e g h t in r. 36-42), biedt hij anderzijds een aantal voortreffelijke lezingen, die oorspronkelijk moeten zijn òf verbeteringen van de Vorlage. Zoals elders zou ik ook hier geneigd zijn aan een ‘verbeterde editie’ door de dichter, De Roovere(?), zelf te denken, althans aan een variatie van een eerste redactie. Mèt J.A.N. Knuttel[1] verwerp ik de toeschrijving van St aan een dichter, die D e M a e g h t zou hebben geheten[2] en neem ik aan, dat D e M a e g h t betrekking heeft op Maria, maar in tegenstelling tot Knuttel acht ik het niet noodzakelijk, dat een ander dan de dichter zelf dit acrostichon er in heeft gebracht.

Het lofdicht op Maria is overigens een waardevol document humain. Het getuigt naar onze smaak meer dan de ‘constighe loven’ van 's dichters vroom gemoed, inz. van zijn vurige verering van de H. Maagd. De dichter is er in geslaagd de bekende Mariasymbolen op persoonlijke wijze te parafraseren en dienstbaar te maken aan zijn bedoeling: een dichterlijke variatie te geven van de aanroeping om troost en bijstand, voorspraak en genade, steunend op de kerkelijk-liturgische eretitel van Maria als Mater gratiae. Maar hoezeer men hier onder de bekoring komt van 's dichters warme hulde en meer nog van zijn cri de coeur om in het dorstige land des levens bedauwd te mogen worden door de Fontein van gratie, met verbazing constateert men tevens de radicale verplaatsing van het centrum van het christelijk geloofsleven van Christus naar Maria. Alle Mariasymbolen en -emblemen, alle dogmatische en gevoels-uitspraken t.a.v. de H. Maagd hebben hier het christologisch aspect verloren en zijn geheel en al mariologisch geworden.

Leek het aanvankelijk, alsof met de Auroratitel ook de oude theologische opvatting van de aankondiging van de Dag en de Zon zou doorbreken en Maria slechts geëerd zou worden omdat en voorzover zij de Zon der Gerechtigheid, Christus heeft gebaard, door Wie de zondaar de weg tot de Vader geopend is, al dadelijk blijkt die christo-centrische conceptie schuil te gaan achter de mariologische van het ‘eigen’ licht der Dageraad, die des zondaars duisterheid in de uiterste nood kan verkorten. En zo is in de tweede strofe Maria als Maan geen ‘indirecte’ licht-

1 Tijdschr. v. Ned. Taal en Lett. 65 (1947) bl. 94 e.v.

2 Lyna en Van Eeghem *De Refereinenbundel van Jan van Styevoort* dl. II, bl. 287, 300-301.

draagster meer, t.w. van een licht ontleend aan de ‘Zon’ Christus, maar verlicht ze zelf de nacht van de zondaar. En in de derde strofe is ze zelf de Zon geworden, een naam die ze in de latere middeleeuwen had gekregen en die oorspronkelijk alleen aan Christus toekwam. In deze strofe kan ze dan ook rechtstreeks worden aangeroepen om vergeving van zonden, waarmee we in een sfeer zijn gekomen, die velen blasphemisch zal toeschijnen. Bij deze ontwikkelingsgang in het denken bevreemdt het niet meer, dat ze in de vierde en laatste strofe als Hemelkoningin alle eer en lof krijgt toegezwaaid en de zondaar zijn enige hoop voor het stervensuur en het Oordeel op haar gericht houdt.

Het lofdicht is uitgelopen op een peroratie, een vurig gebed om redding. Want van verering mag hier niet meer gesproken worden, zelfs niet van ‘hyperdulia’, neen dit is latria, aanbidding. Een door een leek ad absurdum gedreven verering? Maria heeft volledig de plaats ingenomen van haar Zoon. De ‘genade’ in ‘moeder van genade’ en het ‘gratia plena’ is geen passieve, ontvangen genade meer, maar actieve, waarvan ze kan mededelen en om die genade wordt ze hier aangeklampt, aangeroepen, gesmeekt in een toon van aangrijpende religieuze innigheid.

Daarmee is meteen een algemeen concluderend oordeel uitgesproken over de strekking van al De Roovere's lofdichten op Maria. Met welke kritiek hij overigens boordevol zat - kritiek op de levenspraktijk van alle standen, inz. van de hogere, kritiek ook op vele dingen in zijn Kerk, want ook daarin is hij de erfgenaam van Van Maerlant, dat hij nog kan twijfelen en dat hij die twijfel telkens wil bezweren, - híéraan heeft hij zich krampachtig vastgeklemd, aan de volstrekt enige, boven alles verheven figuur van Maria als Mater Misericordiae. Door haar put hij steeds nieuwe kracht, lijkt het wel, om voort te gaan als de levenswalging hem dreigt te overstelpen. Maar zo leeft ze toch vooral in het laatste refrein. Het gros van de overige loven kan nog plichtwerk zijn geweest, maar hier spreekt het vrome, het gelovige hart zelf. Hier is geen twijfel meer mogelijk: de dichter was een Mariavereerder à outrance.

Hoe wij dit moeten rijmen, dat Maria in alle andere innigreligieuze gedichten van De Roovere ontbreekt, is een pijnlijke vraag. Moeten we hem daarom dit vrome Marialof ontzeggen en het aan een ander toeschrijven? Kan hij daarom niet de dichter zijn geweest? Misschien zal voortgezet onderzoek hier licht brengen.

Religieuze gedichten

Helaas heeft De Roovere maar weinig zuiver religieuze refreinen geschreven, ik bedoel zulke waarin alle kritiek en hekeling, waarin de gehele wereld om hem heen is verstild en de dichter alleen is met zijn God om schuld te belijden, om te bidden en te danken. Helaas, want de enkele, die wij van hem kennen, zijn voortreffelijk, behoren tot het beste van zijn gehele werk. Ook daarin is hij alweer een typisch rederijker, want immers ook later in de 16e eeuw zijn dit soort refreinen - ik denk slechts aan Anna Bijns - de meest geslaagde, alweer een bewijs, dat de rederijkers het hoogste hebben bereikt in de zuivere lyriek, met name in de religieuze. Jammer genoeg vereiste de hoge stemming heel dikwijls voor hun artistiek besef een gekunstelde vorm, die inzonderheid als ze in de richting van het alrijm ging, onberekenbaar veel schade aan de inhoud heeft berokkend. Van de vijf persoonlijk-vrome gedichten van De Roovere (waarbij de *Corte Bedinghe* van 11 regels niet is meegeteld) hebben er dan ook reeds twee ernstige schade geleden door die 'consticheit'.

Zo is zijn *PATER NOSTER*, een uitbreiding van het Onze Vader op dezelfde wijze als het *Salue Regina* (zie bij *Marialoven*), in plaats van een eigenlijke 'expositie' niet veel meer geworden dan een spelletje met de woorden van het hogepriesterlijk gebed, waarbij telkens het latijnse woord wordt gevolgd door een aantal nederlandse, soms zelfs zonder enig verband. Of wel worden twee opeenvolgende latijnse woorden verbonden met twee regels middelnederlands, of het latijn wordt als diets verstaan (zo bij *Et, es, ne, in*). Zo kreeg hij met één tussen-regel en een uitbreiding van het *Amen* tot vier regels in totaal 54 paarsgewijs rijmende verzen, waarin het gebed om de eeuwige zaligheid de toon aangeeft. Door de kluisters van de latijnse beginwoorden was de dichter dermate gebonden, dat hij geen gedachtengang kon ontwikkelen. Hij mocht blij zijn, dat hij zinnen kreeg. Aansluiting bij de inhoud van het Onze Vader lag natuurlijk voor de hand, maar tot iets groots heeft De Roovere het daarbij niet kunnen brengen. Zijn gedachten bleven cirkelen om het verwerven van de eeuwige zaligheid; daarmee begint en eindigt hij (vg. r. 3, 11, 18, 20, 25-6, 38, 40, 53-4).

Ook aan het *REFEREYN CONSTICH GHEESTELIJCK* heeft de const veel schade toegebracht, maar desalniettemin mag het geslaagd heten. Het thema, de dank voor de verlossing, gedragen door een oprecht religieuze toon is ondanks de drie-voudige binnenrijmen, goed bewaard gebleven. Van de twee redacties, waarin het is overgeleverd,

RW en St (nr. ccxviii), die slechts op enkele plaatsen belangrijk van elkaar afwijken, bevat de eerste een betere tekst.

Met de ‘ballade’ beg. *O IHESUS CHRISTUS WAT ZAL IC BESTAEN*, gaan wij over tot de innige Christocentrische gebeden. Het moet wel vrij zeker geacht worden, dat dit gedicht van De Roovere is. In Hs F heeft het namelijk een 7-regelige epiloog met het acrostichon R o o v e r e en ditzelfde ‘zevenlingetje’ dient in de tweede redactie, die wij kennen, t.w. in St als inleiding op ons gedicht. Centraal is in deze ballade Christus' dood, d.w.z. de Passie (met een bijzondere nadruk op het einde aan het kruis), maar het onderscheid springt onmiddellijk in het oog, wanneer we het gedicht vergelijken met het tweede lofrefrein (zie boven bl. 31), waarvan eveneens de Passie het thema vormde. Daar was de meditatie historisch bepaald, volgde ze nauwkeurig de ‘staties’, hier domineert het devotionele aspect. De dichter confronteert met deze heilrijke liefde- en offerdood van Christus zijn eigen ellendigheid en dan blijft er maar één woord over: met de tollenaar te smeken: ‘O Heer, wees mij zondaar genadig!’

Een innige schuldbelijdenis en gebed om genade geeft ook het *REFEREYN VAN BEROUWE*. Hier in deze gerijpte kunst is de door het leven gelouterde mens aan het woord, de mens, die als hij de balans opmaakt, erkennen moet, dat de duivel en het eigen vlees hem hebben verraden. Goede werken, het zou belachelijk zijn daar van nog te reppen. Er blijft slechts de tollenaarsverzuchting over en het gebed van de psalmist: ‘Oordeel mij niet naar mijn werken, d.w.z. naar mijn ongerechtigheden!’ Christus' Passie, dood en bloedige wonden zijn 's dichters enige hoop; over Maria geen woord, evenmin over de kerk of welke bemiddeling ook. Wat heeft de kerk trouwens voor deze man bitter weinig betekend! Hij is geen ketter, maar zijn zwijgen is welsprekend. De dichter heeft in dit machtsapparaat de gebroken gestalte van zijn Christus niet meer kunnen herkennen.

Zo mogelijk nog aangrijpender in zijn eenvoud en oprechtheid is *EEN BEDINGHE*, dat niet alleen tot het beste werk van Anthonis de Roovere, maar ook van onze gehele middeleeuwse literatuur behoort. Als de dichter de werkelijkheid van zijn leven overziet, dan weet hij zich ‘van duechden bloot’, dan klampt hij zich vast aan de genade alleen, dan ontvalt de vurige Mariavereerder ook de bijstand van de H. Maagd, dan heeft hij aan Haar voorbeeld niets, ja zelfs niets aan Haar voorspraak, maar is het Christus alleen en Zijn lijden, die zijn enige troost vormt. Dit simpele gebed gaat alles te boven, wat De Roovere heeft gedicht; zijn Lof van den H. Sacramente, zijn Marialoven, ja niets kan er mede

vergeleken worden. Dat alles was dus toch geen echt hartewerk. Hier hebben we door de schors van al dat plichtmatig lof-dichten heen de kern van 's dichters wezen aangeboord. Het hart van zijn geloofsleven blijkt Christus alleen en de genade-alleen te zijn. Het kon ook niet anders voor iemand, die de werkelijkheid, ook van de kerk en haar dienaren, zo meedogenloos-diep had gepeild, die de radicale boosheid en verdorvenheid van de wereld en alles, wat in de wereld is, elk instituut en elke autoriteit, en ook van het eigen hart, zo goed had onderkend. Het geloof in de symbolische zin en waarde van de wereldse zaken had hij voorgoed verloren en slechts de vlucht in een exclusief spiritualisme bleef nog open.

Het gedicht is ook naar de vorm voortreffelijk. De constructie is zeer eenvoudig, maar de alliteratie en de afwisseling van hele en halve regels op het schema aa(b)aa(b)b(c)bc verleent het een zangerigheid, die niet alleen door de rederijkers, maar ook nog door ons als verdienstelijk wordt gewaardeerd. Behalve in RW is het overgeleverd in Hs. Michiels, vrijwel zonder varianten en getekend: ‘finis per Roovere’.

Ethisch-didactische gedichten

De ethische didactiek, die deze gedichten tot een groep verenigt, beweegt zich tussen de uitersten van zuiver-godsdienstige lering en burgerlijke moraal, m.a.w. in deze groep voltrekt zich de overgang van het geestelijke naar het wereldlijke, of nog liever wij constateren hier het geleidelijk aan verbleken van de Christelijke gedachte als het zoutende zout, als de maatstaf, waarnaar alle dingen worden beoordeeld. Al blijft misschien in wezen het Christelijke geloof de bron, waaruit het zedelijk oordeel ontspringt, aan de oppervlakte is dit niet meer merkbaar; de moraal convergeert tenslotte volkomen met de Stoïsch-heidense-, ja met de moderne gesaeculariseerde fatsoenscodex. Hier komt de gespletenheid van de laatmiddeleeuwse mens duidelijk aan de dag, van de mens, wie de oude sacramenteel-symbolische wereld is ontgleden, die de realiteit niet meer religieus kan schouwen en nu grijpt naar God, de Gans-Andere, die langzamerhand rijp is geworden voor het geloof alléén en Christus alléen, die een onoverbrugbare kloof ervaart tussen dit persoonlijke in het hart beleefde geloof en de ontkerstende wereld, al wil hij nog altijd aan de laatste zijn zuiver-geestelijke maatstaf blijven aanleggen. Het laatste zullen we eerst goed verstaan na kennismaking met De Roovere's satirische gedichten. Want niet alleen gaapt er een schijnbare kloof tussen zijn zuiver-godsdienstig dichtwerk enerzijds en de wereld-

lijke moralisaties anderzijds, maar ook tussen de laatste en de hekeldichten. Lijkt De Roovere in zijn volkspaedagogiek een nuchter burgerman, die vooruit schijnt te lopen op de idealen van het Humanisme en zelfs van het 18e-eeuwse Nut, in zijn satiren ontpopt hij zich als de intransigeante, de exclusief-rigoreuze moralist, die het volle gewicht van de Christelijke eis laat gelden en daarnaar als het moet alles veroordeelt en met ieder in conflict komt.

Zo staan dus de ethisch-didactische gedichten, d.w.z. daar waar ze afzakken tot een lager peil, waar de horizon beperkt blijft tot de dingen van het gewone, aardse leven, in een dubbel contrast. Mèt de VANITAS-GEDICHTEN onderscheiden ze zich scherp van de zuiver-religieuze lyriek en mèt het wereldlijk dichtwerk, de REFREINEN INT AMOUREUS EN INT SOT en de DROOMBALLADEN steken ze scherp af van de HEKELDICHTEN. Tegenover de eerste groep ontbreekt de innige godsdienstige toon, tegenover de tweede de speciaal-christelijke en rigoureuze normstelling. In de groep, waarin wij het didactisch dichtwerk hebben verenigd, voltrekt zich, zoals we zeiden, de overgang van de christelijke catechese naar de burgerlijke moraal. Om de uitersten even aan te geven: aan de ene kant hebben we De Roovere's verdietsing van het *Symbolum Athanasianum*, aan het andere uiterste staan de *Noteerts*, de korte 2- tot 6-regelige puntdichten van zuiver-praktische wijsheid. Tussen beide in zou men de EMBLEMATISCHE GEDICHTEN willen plaatsen, die om andere reden een groep vormen en dus een afzonderlijke beschouwing vragen.

QUICUNQUE VULT SALUUS ESSE is een vertaling van het Symbolum Athanasianum - naar het eerste woord ook Symbolum Quicunque geheten. Deze uit 40 korte zinnen bestaande formule, waarin het geloof in de Drieëenheid en de twee naturen in Christus als noodzakelijk voor het heil worden ingescherpt, wellicht in Zuid-Gallië in de 6e eeuw ontstaan en aan de Synode van Autun in 670 bekend als het 'geloof van de heilige bisschop Athanasius' kreeg - in elk geval sinds de tijd van Karel de Grote - een plaats in de eredienst en werd tenslotte door de scholastici van de 13e eeuw tot dezelfde rang verheven als het Apostolicum en het Nicaeno-Konstantinopolitanum[1]. Indien de Roovere's vertaling (of was het slechts een berijming?) meer is geweest dan oefening, indien hij heeft voldaan aan een concrete opdracht, dan ontgaat mij de bedoeling daarvan. Ik moet eerlijk bekennen, dat ik niet begrijp, waarom er in de 15e eeuw nog propaganda voor gevoerd zou moeten zijn. Een pronkstuk is die vertaling overigens niet. De nauwkeurigheid laat te wensen over,

1 Vg. H.v. Schubert *Gesch. d. Christl. Kirche im Frühmittelalter* (Tübingen 1921) S. 76 ff; J. Stiglmayr in Zs. f. kath. Theol. 49 (1925) S. 341 ff.

van niet verhelderende omschrijvingen is kwistig gebruik gemaakt en de toevoegingen uit eigen koker zijn gewoonlijk slechts rijmlappen. In de vorm van een dialoog tussen *Wet* en *Gheloove* treffen we dezelfde verdietsing (of was het slechts een berijming?) met enkele lichte varianten ook aan in De Roovere's spel *Quicunque vult salvus esse*.

Van zuiver godsdienstige aard zijn ook 's dichters vermaningen met betrekking tot de 'vier uitersten'. Voorop gaat *EEN GOET VERMAEN*, in zijn soort een kort, maar vrij goed gedicht, dat als ik me niet vergis, gediend heeft als bijschrift bij vier houtsneden, de quatuor novissima, Dood, Oordeel, Hel, en Hemel voorstellende, zoals die toen in de 15e eeuw op losse of dubbelbladen in de handel werden gebracht[1]. De Roovere heeft het essentiële van elk der vier uitersten in telkens 13 regels goed samengevat, natuurlijk naar de opvatting van de tijd. Bij de dood treft ons het gruwelijke realisme: 'Ghecnaeght wordy van snoode wormen', en de gelijkheid van alle standen in het ondergaan van dit lot. Hierop volgt de meedogenloze strengheid van de Rechter bij het Oordeel, het ontbreken van Gods Aanschijn en de afgrijselijke martelingen in de hel en tenslotte de glans van het Nieuwe Jeruzalem en de vreugde, die daar heerst in rust, zorgeloosheid en eeuwige jeugd. Het ideaal is hier - in contrast met de ervaringswerkelijkheid, inzonderheid van de 15e eeuw! - wel scherp gesteld. Een zeer speciale reflex van de tijd bemerkt men nog in de ironie van de onomkoopbaarheid van de Rechter bij het Oordeel en het einde van alle onrust en zorgen in de hemel. Wat de thema's afzonderlijk aangaat, die op de Dood hebben wij om het ontbreken van het eschatologisch uitzicht, niet hier, maar onder de VANITAS-GEDICHTEN gerubriceerd. Feitelijk zouden we dat ook moeten doen met de twee refreinen op het Oordeel, resp. beg. *GHY JONGHERS DIE AL TE BORGHENE SOECKT* en *O GODT ALMACHTICH ENDE EEWICH REGENT*, want in beide dient het Iudicium extremum slechts als achtergrond, waartegen de deugd wordt gepredikt. In het eerste vergelijkt de dichter de borgende, schuldenmakende jongelui, die toch eens bij het vertrekken moeten betalen, met de zorgeloos levende mens, die aan geen deugden denkt, maar straks naar werken geloond zal worden. 'Als Godt sijn avondtgaerde, de doot, wtsendt / Dan waeyter een wonderlijcke practijcke'. De toon is somber, geen woord van vertroosting, laat staan vreugde klinkt er uit dankbaarheid om Christus' verzoening van de schuld. Integendeel, er heerst slechts de loon-naar-werken-gedachte. Wij worden aangespoord toch vooral deugdzaam te zijn, want van elk woord zullen we verantwoording moeten

1 Vg. F. Falk *Die deutschen Sterbebüchlein* etc. (Köln 1890) S. 13.

afleggen. Het tweede refrein, hoe zwak overigens ook, hoe plichtmatig en zonder inspiratie geschreven, boort dieper. De dichter - en we mogen het van hem in de eerste plaats verwachten - gaat beseffen, dat bij een waarachtig-religieuze visie de mogelijkheid van 's mensen goedheid is uitgesloten. Die werkelijk gegrepen is door de ijdelheid van het leven en heel even uitsluitend is vervuld van Gods Eis, Zijn majesteit en Oordeel, ziet in zichzelf slechts stinkende zonden, in gedachten, woorden en daden bedreven. Hij weet, dat hij niet kan bestaan voor Gods heilig Aanschijn. Onze vrije wil gebruiken we ten kwade, aangespoord door ijdele glorie en zwakheid van onze natuur. De stimulans tot deugd-betrachting in de overweging van de afschuwelijke hellefolteringen, gaat hier inderdaad verbleken, d.w.z. plaats maken voor gebed, het enig-mogelijke antwoord van de religieuze mens op de martelingen van zijn ziel.

Hel en hemel hebben De Roovere niet tot bijzondere scheppingen geïnspireerd. Trouwens hemelvisioenen verwachten we ook niet van hem, wel helleschilderingen. Maar ook daartoe is hij niet gekomen. Dit eiste misschien ook te veel beeldend vermogen. Het enige, wat we van hem bezitten is een spotdicht op Lucifer, die uit hovaardij opstond tegen God en - eerst op de hoogste plaats gesteld - nu het diepst is verdoemd. Er is uiteraard geen de minste deernis met de verworpene, maar ook: er is geen vrees, geen angst voor de duivel. Al in de 12^{e} eeuw was men begonnen zijn recht op het mensdom te betwisten en in de 15^{e} was hij de volstrekt machteloze geworden; het teken des kruises was voldoende om hem te verdrijven. De dichter lacht om zijn bokke-sprongen. Het walglijke wezen is alleen maar goed voor leedvermaak. Sinds een Maagd hem heeft overmocht, heeft hij alle respect verloren. Hier ontbreekt elke problematiek. Een vraag als deze, of een wereld zonder duivel misschien ook een wereld moet worden zonder God, kwam niet in de dichter op. Maar dat kon ook nog niet, daar zijn wij trouwens zelf nog nauwelijks aan toe.

Wat ons treft in de ascetisch-stichtelijke refreinen van De Roovere is aan de ene kant een zekere gelatenheid en anderzijds een mitigeren, een aanpassen aan de maatschappelijke eisen van de dag. Wat de gelatenheid betreft, wij begrijpen de aansporing tot naastenliefde, die resulteert in berusting, aanvaarding en menselijke conniventie uit het nieuw-gewonnen psychologisch inzicht in de werkelijkheid. Het refrein beg. *SONDIGHEN IS MENSCHELIJCK* erkent dan ook: ‘Ten baet gheen preken!’ Wij zijn allen zondaars, wij vallen daaglijks zevenmaal. Laten

we daarom niet de eerste steen werpen, maar liefdevol begrijpen[1]. Het gebod onze vijanden lief te hebben vormt dan het thema van het refrein beg. *ONS HEERE GODT IS ALTOOS ZIJN VRIENDT*. De vijanden zijn zij, die U trachten te benadelen, bepaaldelijk de afgunstige kwaadsprekers, de stokebranden. Een typisch euvel van de tijd en een ondeugd, die zeer in het bijzonder onze dichter moet hebben aangegaan. Want hij komt er steeds op terug; inzonderheid in de satirische gedichten en de 'Noteerts' zijn de uitvallen zo hevig, dat het niet anders kan, of De Roovere is er zelf door gedupeerd geweest. Sterk leeft in dit zwakke gedicht ook weer de loongedachte. Wij kunnen de hemel verdienen met onze vijanden te beminnen. En we zijn daartoe ook zeer zeker verplicht, want ieder zal geoordeeld en beloond worden naar zijn werken. Maar als die naastenliefde bestaat in het immuun zijn voor kwaadsprekerij, in het bewaren van zijn kalmte en het verstandig oplossen van de moeilijkheden, dan zijn we wel danig in de ban van de burgerlijke braafheid geraakt.

Een vrij vlakke moralisatie biedt ook *RETHORIJCKE OP DE HANDT TE LEERENE*. Opzettelijk hebben we dit refrein niet onder de EMBLEMATISCHE GEDICHTEN gerangschikt, al doet het daar wel aan denken. Er bestaat namelijk een duidelijk onderscheid. De Roovere's emblemen mogen dan al geen eigenlijke symbolen meer zijn, zinnebeelden zijn het nog wel, d.w.z. de moralisatie, de geestelijke interpretatie is niet stuitend, is nog wel aanvaardbaar. Er ligt in het concretum althans nog een aanknopingspunt voor de abstracte toepassing. In *Rethorijcke op de handt te leerene* is dat niet meer zo; de zedelessen die vastgeknoopt worden aan de drie leden en de nagel van elk der vijf vingers, die tezamen de hand vormen, is pure willekeur. Die leden en die nagels hebben geen enkele immanente eigenschap, die zich voor de gegeven moralisatie zou lenen. Zelfs de nagel die alles 'doet doen met vromichede' bezit dit vermogen physiologisch (of in de chiromantie) niet. Maar misschien moeten we hierin geen tekort van de dichter zien. Hij kende vermoedelijk *Dit es ene expositie vanden viere vingheren ende vanden dume*[2] en toen hij dan eens kinderen de muzieknoten zag leren op de vingers van de hand, wilde hij ze een lesje laten leren in moraal op diezelfde vingers. Een ingewikkeld lesje overigens, niet bepaald geschikt voor kinderen. Want had hij nu maar alleen op de vijf vingers één gebod gegeven, dan was het nog wel te onthouden geweest, maar neen hij geeft er vier op elke vinger

1 Overgeleverd behalve in RW ook in hs. Michiels, fol. 158ro-vo; RW is beter, Jan Michiels lijkt gemoderniseerd en heeft dan vaak een aanvaardbare lezing; niettemin is RW gekozen als oorspronkelijker en doorgaans juister.

2 Uitg. d. Ph. Blommaert *Oud-Vlaamsche Gedichten der XIIe, XIIIe en XIVe eeuwen* dl. III (1858) bl. 124.

(die immers bestaat uit drie leden plus een nagel), zodat men in totaal 20 voorschriften krijgt. Verband tussen vinger en voorschrift is niet te bespeuren; er is hoogstens een algemene rangorde in acht genomen. De eerste vinger is dan: eer uw vader en uw moeder, de 2e: gehoorzaam uw superieuren, de 3e: wees vriendelijk jegens alle mensen, de 4e: wees vriendelijk in de omgang en de 5e: heb uw vijanden lief. De keuze der voorschriften lijkt willekeurig. Waarachtige bezieling ontbreekt trouwens, het is een mat, slap gedicht. Enfin, de dichter zegt zelf: 'Waert beter, ick wouds'. Ja, dat wilden wij ook. Zo biedt het weinig verheffends. Wij leren er slechts uit, dat De Roovere's kracht stellig ook niet in de moralisatie ligt.

Het vijfde gebod en de gehoorzaamheid in het algemeen vormt het bijzondere thema van het vrij uitvoerige *VANDER OBEDIENTIE ENDE DER OUDERS REUERENTIE*, een Nieuwjaarsgedicht ter ere van een oudere vriend, een der 'vaders', die men volgens dit refrein moet eren, vervaardigd. Die zeven vaders zijn God, de natuurlijke vader, de priester, de landsheer, de gezagsdrager vanwege de staat, de stad of de diocees, de 'vader naar de leeftijd' en tenslotte de vaderlijke vriend. De dichter zegt, dat hij een boekje heeft willen maken van zeven psalmen (invloed van de zeven boetpsalmen?) op het thema aangegeven in de stok: 'Want die obedieert / werdt verheven'. Om het zevental vol te krijgen heeft De Roovere er een paar vaders met de haren bijgesleept, maar overigens heeft hij het er vrij behoorlijk afgebracht, d.w.z. zonder hoge vlucht, maar ook zonder ongelukken. De satire ontbreekt en de moraal is vrij simpel zonder enige problematiek in elk geval. Het gedicht heeft blijkbaar ten doel een vaderlijke vriend te huldigen, aan wie De Roovere veel te danken heeft. In dit licht krijgt ook de lof der vriendschap, die wij herhaaldelijk in zijn gedichten vinden, een bijzondere betekenis. Zo inzonderheid in de *Gheestelijcke Spieghelinghe*, die als Nieuwjaarsdicht wel voor dezelfde vriend bestemd zal zijn geweest, een soort maecenas, die blijkens strofe 7 in het verborgen - stellig (ook) financieel - zal hebben geholpen.

In de sfeer van de gesaeculariseerde burgerlijke moraal komen we met de nu volgende refreinen. De eerste twee, resp. beg. *DIEN OUDE MAN MACH WEL HUEGHELIJCK LEUEN* en *SWEMMERS DIES SWEMMEN CONNEN TER DEGHE* sporen aan tot spaarzaamheid met het oog op de oude dag. Het eerste, blijkens de ingewikkelde rijmkunst in het envoy en de kunstige zegging, wel bestemd voor een hogergeplaatst personage, stelt als hoogste ideaal een rustige, verzekerde levensavond, natuurlijk

gevolg van een nuchter, verstandig levensgedrag. Het tweede verheerlijkt onder het beeld van het zwemmen bij een schip, het bezit van een achterdeurtje, een appeltje voor de dorst, d.w.z. ‘ghelt, iuweelen of sulck beiach’ voor het geval Fortuna haar gunst intrekt en er plotseling een of ander onheil zou treffen. Een typisch staal van burgerlijke moraal, het tegendeel van het ridderlijke ‘vivere pericoloso’.

Merkwaardig nuchter en praktisch zijn ook de *VIER GHEESTELIJCKE LEERINGHEN*, een kleine ballade met vier ‘raden’, die betrekking hebben op 1. het gedrag in de kerk (waaraan inderdaad nog enige religieuze ethiek wordt geknoopt, t.w. het volbrengen van Gods geboden); 2. het gedrag op straat (waarin de dichter weer een aanleiding heeft op zijn hobby te komen van geen kwaad te spreken en geen recht te zoeken); 3. het gedrag in huis (men zij huiselijk, vreedzaam, goed gehumeurd); 4. het gedrag in bed (de man behoort zonder overdaad toch flink te zijn in Venus' labeur) en dit alles besloten door een Princhе dat ons de vergankelijkheid predikt.

Wereldse ethiek geven tenslotte ook de 4 korte dichtstukjes, resp. getiteld *WIJSE LEERINGHE VOOR EEN MAN, TESTAMENT VAN EEN GOEDE VROUWE, ROUERE EXCUSEERT DE VROUWEN* en *REMEDIE OM GOEDE KINDEREN TE HEBBENE*. Om met het laatste te beginnen: die remedie bevroeden we natuurlijk al, het is de roede; goede kinderen zijn immers zij, die gekastijd worden. Het pleidooi voor de vrouwen brengt na Van Maerlant's Martijnzangen ook geen nieuws en lezen we de ‘leeringhen’ voor man en vrouw, dan vragen we ons bij deze wijsheid van de wereld, die evengoed door een Stoïcijn gegeven kon zijn, af: kon de discrepantie tussen het geëxalteerd-spirituele geloofsideaal en de nuchtere alledaagse werkelijkheid nog verder gaan of is hier dan inderdaad een uiterste bereikt? Opmerking verdient hier die vroege naam ‘Testament’; dít testament lijkt het meest op de ‘goede punten’ der Moderne Devoten; met Villon heeft het niets te maken. 't Hoog vermoedde, dat de korte gedichtjes in RW (voorzover geen rondelen) fragmenten zouden kunnen zijn geweest, door De Dene uitgeknipt uit substantiëlere werken, w.o. mogelijk ook drama's. Helaas leren de feiten anders. De *Wijse Leeringhe* althans blijkt terug te gaan op de rijmspreuk beg. *Eren ende werdeghen sconen vrouwen* op het achterste schutblad van het handschrift van *Der Naturen Bloeme*[1]. RW bevat een verminking of wil men een vrije bewerking van deze spreuk, mogelijk van de hand

1 Hs. Kon. Bibl. Brussel no. 19546, fol. 109r, uitg. d. G.I. Lieftinck in Tschr. 69 (1951) bl. 23; de *Wijse Leeringhe* vindt men ook bij A. Ricour *Vers inédits de De Roovere* no. 10 in Bulletin du Comité Flamand de France I (1857-'59), naar Hs. Douai.

van De Roovere. In dat geval heeft onze rederijker behagen geschept in dit soort van wereldwijze spreukpoëzie en zal hij vermoedelijk wel meer van dit kleingoed al of niet omgewerkt onder zijn papieren hebben gerangschikt.

De *NOTEERTS*, die wij hier een plaats hebben gegeven, staan het dichtst bij de wereldse moraal van de laatstbesproken dichtstukjes. Die vormden trouwens ook naar hun lengte een geschikte overgang. De sprong van de 9-tot 14-regelige *leeringhen* naar de 2-tot 6-regelige *noteerts* is niet onoverkomelijk. In totaal treffen we in RW 33 noteertjes aan; de eerste komt nog eens voor, we tellen dus in totaal 32 verschillende[1]. Dit aantal is vrij groot; ik geloof niet, dat andere verzamelbundels, zoals Jan van Doesborch er zoveel tellen. Het gehalte is ook zeer uiteenlopend. Er zijn oude slag- en spreekwoorden bij, die naar alle schijn kant en klaar zijn overgenomen; andere, waarvan de courante inhoud persoonlijk kan zijn berijmd, kwatrijnen die het typische priamel-karakter vertonen, maar evengoed korte gebeden, die niets spreuk- of spreekwoordachtigs hebben en vermoedelijk alleen van de uitgever het etiket *noteert* hebben gekregen. Natuurlijk, zij vulden evengoed als de echte spreuken, bispelen, vocabels etc. het blad, maar extra aandacht verdienen ze niet. Trouwens éénmaal heeft De Dene ook boven een compleet refrein het opschrift *Noteert* geplaatst (zie beneden bl. 322). Afgezien dan van die korte gebeden tot God en Maria, bevatten de noteerts de neerslag van de wijsheid van alle tijden; het zijn puntige peilingen en typeringen van het aardse, het menselijke leven en zijn wederwaardigheden, Stoïsche of burgerlijke moraal en satire, vooral van de kwaadsprekerij. De laatste maken de indruk oorspronkelijk te zijn, want zoals we reeds opmerkten, is deze ondeugd een stokpaardje van De Roovere geweest. Overigens zijn er onder de noteerts, die we vrijwel letterlijk gelijk in andere bundels terugvinden; trouwens alle echte spreuken zullen zeker - en mogelijk ook in dezelfde vorm - vóór De Roovere hebben bestaan. Het vervelende is, dat we ze gewoonlijk alleen uit jongere bronnen kennen. In elk geval maakt de gerechtvaardigde twijfel aan de oorspronkelijkheid van de meeste noteerts ze ongeschikt voor een typering van 's dichters persoonlijkheid.

1 Eén op fol. F 1 ro hebben wij als kennelijk behorende tot het voorafgaande refrein *Vander Obedientie / ende des Ouders reverentie* ter plaatse, d.i. dus achter dit refrein laten afdrukken.

Emblematische gedichten

Vier refreinen, t.w. *Gheestelijck den bal te slane, Gheestelijcke spieghelinghe* (beide overgeleverd in RW en F), *Gheestelijcke Ghelasen Lampe* en *Gheestelijcke Bueckelare* (alleen in RW) vormen in het werk van De Roovere een afzonderlijke groep, die gekenmerkt wordt door wat men destijds noemde de moralisatie, de toepassing van gewone profane zaken op het geestelijke en godsdienstige leven. Wij zouden met een moderne benaming hier liever van emblematiek willen spreken. Weliswaar denken wij bij dit woord allereerst aan de kunst der Renaissance, omdat het genre toen zijn volle bloei beleefde, maar er is geen enkele reden om niet aan een bepaald soort moralisaties van de 15e eeuw diezelfde naam toe te kennen. De emblematiek wortelt immers in de symboliek, ze is daarvan a.h.w. een late woekering, en symboliek is een middeleeuws begrip. Voor het - ook toen nog veelszins - primitieve bewustzijn zijn de stoffelijke dingen pas door hun teken-zijn, symbool-zijn van een onstoffelijke werkelijkheid. Zo lang nu het teken inderdaad naar die geestelijke realiteit verwijst, m.a.w. zolang er tussen beide een evidente overeenstemming bestaat, is er sprake van waarachtige symboliek. Maar is die overeenkomst zwak of in het geheel niet vanzelf gegeven, wordt ze opzettelijk gezocht, er in gelegd, dan - ja, is dat dan emblematiek? Neen, zo eenvoudig liggen de zaken niet, want onder de 16e- en 17e-eeuwse ‘zinnebeelden’ schuilt heel wat echte symboliek. Maar - ten onrechte dan - we associëren nu eenmaal gezochtheid en vernuftsspel met het begrip emblema. Ik zou daarom aan De Roovere's moralisaties als litterair genre gaarne deze naam geven, immers de toepassingen zijn hier voor het merendeel bijster gewild. Niet meer of minder overigens dan alle andere laatmiddeleeuwse moralisaties (van bijbelse- en profane geschiedenis, inclusief de mythologie, van de grammatica, de natuurlijke historie, enz.). Laten we oppassen hier geen verwarring te stichten met de term allegorie. Daarin zijn, zoals een schoolkind weet, de rederijkers meesters geweest. En ook De Roovere was in dit artikel behoorlijk gesorteerd. Inzonderheid in zijn *Dromen* treden allegorieën op, maar daarmee hebben we nu niet te maken. We moeten die gepersonifiëerde abstracta wel goed onderscheiden van de in de concreta gegeven geestelijke realiteiten[1].

1 Zie voor het onderscheid tussen symbool en allegorie de aanhaling uit Goethe in J. Huizinga *Herfsttij*, 3e dr. bl. 292, B. Knipping *Symbool en allegorie enz.* (1941), F.v.d. Meer *Christus' oudste gewaad* bl. 205 en vooral E. Baes *Le symbole et l'allégorie* (Paris s.d.), K.. Plachte *Symbol und Idol etc.* (Berlin 1931), W.F. Golterman *Teken, symbool of chiffre* in Nederl. Theol. Tijdschrift 3 (1949) bl. 435 e.v. en A. Helm *Symbole, profane Sinnbilder, Embleme und Allegorien* (München 1952).

De emblematische refreinen van De Roovere zijn tevens alle vier Nieuwjaarsgedichten. Voor *Gheestelijck den bal te slane* blijkt dit niet uit de redactie van RW, waar de Nieuwjaarswens is weggewerkt, maar uit de oudere lezing van hs. F. De vier gedichten alsmede het allegorische *Nieuwe Jaer van Brugghe* vertegenwoordigen het typisch-rhetoricale genre van het Nieuwjaarsdicht, dat nog tot in de 19e eeuw heeft voortbestaan en dus een uiterst taai leven beschoren is geweest. We weten nu, dank zij de litteraire nalatenschap van Anthonis de Roovere, dat het genre teruggaat op de middeleeuwen, dat het nog vóór-reformatorisch is. Dat is inderdaad merkwaardig. Want we dachten altijd, dat het Nieuwjaarsdicht pas in de Nieuwe Tijd als zelfstandig genre tot ontwikkeling was gekomen, dat het vóórdien altijd een Kerstdicht was, waartoe het Nieuwe Jaar de dichter inspireerde. Het is alweer een bewijs van de taaiheid van het profane jaarbegin naast de kerkelijke stijl(en), want we moeten bij deze Nieuwjaarsdichten wel aan 1 Januari denken en niet aan 25 December. Anders zou een herinnering aan het Kerstgebeuren immers niet hebben ontbroken. Eén toespeling is er weliswaar, t.w. in de *Gheestelijcke Bueckelare* r. 70-72, maar terloops en als bij toeval. Het Kerstfeest schijnt trouwens voor De Roovere niet bijster veel te hebben betekend. Of geldt dit voor de gehele Brugse school? Het lijkt wel, of daar geen kerst-klokken hebben geluid. In elk geval heeft de geboorte van Christus de dichters niet noemenswaard geïnspireerd.

Wanneer wij nu overgaan tot een nadere beschouwing van de vier refreinen afzonderlijk, dan willen we allereerst de aandacht vragen voor de *GHEESTELYCKE GHELASEN LAMPE*. Uit het vervolg van deze inleiding zal blijken, dat wij De Roovere allerminst een meester achten in het emblematische genre, ja we mogen gerust zeggen, dat het hem helemaal niet ligt. Of het moest zijn, dat hij voor dit - misschien plichtmatige - gelegenheidswerk alle enthousiasme heeft gemist. Trouwens, had hij er zich in thuis gevoeld, hij zou het niet bij een viertal proeven hebben gelaten. Ons oordeel over dit onderdeel van De Roovere's werk kan daarom in het algemeen niet gunstig zijn. Maar een uitzondering willen we toch maken voor de *Gheestelycke Ghelasen Lampe*. De keus van het onderwerp was hier al dadelijk zeer gelukkig: een lamp is een concreet voorwerp vol immanente symboliek. Reeds in de bijbel wordt de lamp op verscheiden geestelijke zaken toegepast, ik herinner slechts aan *Ps.* 119, 105: ‘Uw woord is een lamp voor mijn voet en een licht voor mijn pad’. Maar behalve in keuze van onderwerp vertoont het gedicht nog andere deugden. Het is beheerst, de dichter heeft zijn onhebbelijke gewoonte van af te dwalen ditmaal volledig kunnen bedwingen en de

toepassingen, die hij maakt, zijn meestal aanvaardbaar, zo niet lofwaardig. Daar is bijv. de vergelijking van de helderheid van het glas met de reinheid van het lichaam, de olie met barmhartigheid, de vlam met de caritas, de Christelijke liefde, het deksel met nederigheid. Als we nu maar oppassen de fijne smaak van onze dichter niet al te uitbundig te gaan prijzen, want deze immanente symboliek was voor een groot deel gemeengoed in de 15e eeuw. Wel mogen we waarderen de soberheid, de zelfbeheersing, die uit het gedicht blijkt, de strakke maar geslaagde uitwerking van het thema, met slechts zelden een bevreemdende opmerking, moraal of excurs. Over het geheel heeft de dichter zich op gepaste wijze weten terug te trekken om het volle licht te laten vallen op zijn embleem, de lamp, in zijn functie en onderdelen. De vorm van het gedicht geeft geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen; waarom hij de stok van het refrein heeft gevarieerd, is mij niet duidelijk[1].

Even gelukkig van onderwerp, maar veel minder geslaagd in de uitwerking is de *GHEESTELIJCKE SPIEGHELINGHE*. Ofschoon niet van bijbelse oorsprong - de spiegel komt daar slechts een enkele keer voor en een geestelijke toepassing maakt alleen Paulus terloops in zijn brieven aan de Corinthiërs - neemt dit embleem een eerste plaats in onder de beeldenschat van de middeleeuwen. Twee factoren hebben deze populariteit bepaald: de toepassing van de spiegel op de H. Maagd, inzonderheid als Speculum Trinitatis, en Speculum castitatis, en het gebruik van spiegel, speculum als naam van een leerboek (men denke bijv. aan het *Speculum Historiale, Speculum Humanae Salvationis*, etc.). Deze toepassingen berusten niet op dezelfde gedachtengang. In het eerste geval gaat het om de spiegel als voorbeeld, of liever toonbeeld, in het laatste is de spiegel een middel om iets beter te leren kennen. Aan beide toepassingen heeft De Roovere gedacht en beide heeft hij dan ook aangewend in zijn emblematiek van de spiegel. Maar kennelijk zonder systeem. Na een inleidende strofe krijgt eerst Maria de van onze dichter te verwachten lof: we moeten ons - omdat we zo ‘broos’ zijn - spiegelen in de Spiegel der Reinheid. Waartoe? Terwille van haar voorbeeld of haar voorspraak? Wel om beide, maar vooral om het laatste. Want haar goddelijk moederschap wordt, geloof ik, niet of niet in de eerste plaats vermeld, omdat het Nieuwe jaar zo dicht bij Kerstmis ligt, maar vooral om de betekenis van dit heilsfeit voor haar middelaarschap. Door de toepassing op de H.

1 Ik kan onmogelijk met Lyna en Van Eeghem *a.w.* dl. II, bl. 302-3 in de stok een aanwijzing zien voor het auteurschap van (Thomas van der) N o o d t . Ik wil niet verder gaan dan in *Den Boeck* (r. 19) een mogelijke - bij De Roovere's auteurschap onduidelijke - verwijzing naar de Brusselse kamer te herkennen.

Maagd kan de spiegel nu behalve als voorbeeld, toonbeeld ook dienst doen als een glansend, lichtuitstralend instrument en dan past hij zowel voor de rechtvaardige (str. 3) en de vriend (str. 4) als voor de Godheid (str. 6). De rechtvaardige strekt tot voorbeeld, waarin wij ons en daarmee onze tekorten kunnen zien, de vriend is de stralende, lichtgevende spiegel. In de behandeling van de eerste naderen we tot de opvatting in Jacob Duym's *Spieghel der Rechtvaardigheid* (één der zes spelen van zijn *Spieghelboeck*), de 'getrouwe vriend' schenkt ons een afglans van de goddelijke liefdegloed. In zijn soort staat deze spiegel dus het dichtst bij Maria, die wel Speculum castitatis heet, maar in ons gedicht meer koestert door haar stralen dan opwekt ter navolging of tot zelfkennis.

De spiegel als leerboek komt het meest tot zijn recht in strofe 5, waar de 'heijlighe weerde schriftuere' de mens leert 'al dat ons salich is ende noodt': de geboden, de sacramenten, het credo, de beloning van de deugd en de straffen der zonde worden hierin de mens voorgehouden, al deze zaken, nodig ter eeuwige zaligheid, leert hij in deze spiegel kennen. Maar de hoogste spiegel - de laatste die De Roovere noemt - is God Zelf, die ons niet als bij Willem van Hildegaersberch[1] wat moraal leert, wat recht is en onrecht, maar Wiens Beeld de oergrond is van ons beeld, een spiegel der Heerlijkheid, Die wij eens facie ad faciem zullen aanschouwen. Dit eschatologisch uitzicht geeft de dichter aanleiding te besluiten met een peroratie om zich te spiegelen aan de ijdele wereld, het korte leven en het Laatste Oordeel, waar wij na deze deugdelijke spiegeling zuiver bevonden mogen worden. Om de veelsoortige toepassing en interpretatie van de spiegel - zij het minder bont en grillig dan in het Geestelijk Balspel, - omdat de dichter niet buiten de 'erkende' moralisaties is getreden - en vooral om de compositorische zwakte, de ordeloze opeenvolging van de diverse 'spiegels', kan het oordeel over het gedicht niet veel gunstiger zijn, dan wat De Roovere zelf er van vond, namelijk 'grof gespin'.

In de traditie der spiritualiseringen van het schaak-, kaats- en kaartspel staat het derde emblematische refrein *GHEESTELIJCK DEN BAL TE SLANE*. Het balspel, i.c. het kolven, weldra verdrongen ook in de vergeestelijking door het kaatsspel[2], leende zich uitstekend voor een uit-

1 *Vanden spieghel* r. 125 e.v.;

> Hier om hout der maten pas,
> Want God is spieghel ende glas,
> Die alle herten wel bekint,
> Wye dat recht off onrecht mint
> (uitg. Bisschop en Verwijs bl. 132).

2 Zie nu mijn *Tcaetspel der Franchoysen van Jeronimus van der Voort* in het eerstvolgende Jaarboek van De Fonteine.

gewerkte, in detail consequent toegepaste moralisatie. Helaas blijft de dichter in dit opzicht volkomen in gebreke. Het gedicht stelt meer dan teleur. Moet 's dichters jeugd en onervarenheid misschien hiervoor aansprakelijk gesteld worden? Voor een deel mogelijk wel. Het refrein is namelijk evenals de *Gheestelijcke Spieghelinghe* behalve in RW ook overgeleverd in hs. F. Terwijl nu de tekst van de *Spieghelinghe* hier niet noemenswaard afwijkt, vertonen de lezingen van het geestelijk balspel zulke diepgaande verschillen, dat we niet meer van varianten mogen spreken, maar tot twee verschillende bewerkingen moeten besluiten. En dan zie ik het zo, dat F de oudste geeft en RW een jongere, vermoedelijk door de dichter zelf vervaardigde, latere omwerking. RW is kennelijk beter, neen een verbetering van een meer ervaren, neen angstvalliger, precieuzer geworden poëet, van een, die weet van Horatius' nonumque prematur in annum. Maar natuurlijk kon hij de conceptie, die nu eenmaal het stempel droeg van de jeugd, niet meer wijzigen zonder een geheel nieuw gedicht te maken.

Zo laat het zich verstaan, dat hij wel allerlei oneffenheden heeft kunnen wegwerken, maar de incongruenties in de gedachtengang bleven staan. Wij moeten goed op de bal passen, heet het in de eerste strofe, want bal verloren, spel verloren. Wat bedoelt de dichter met die bal? Ons lichaam? Men zou het wel denken, want, heet het verder, als we jong zijn, zijn we mooi, als een bal, die nog nieuw is. Waarop de zedeles volgt zich niet te buiten te gaan in de jeugd. Goed, maar wat heeft dat met die bal te maken? Mag je die ook niet te veel gebruiken, als hij nieuw is? Hier faalt al dadelijk de vergelijking. Want dat we de eerste regels van de derde strofe nog bij het voorgaande zouden mogen trekken, lijkt mij niet waarschijnlijk. De bedoeling van deze derde strofe schijnt een soort nuttigheids- en matigheidsprediking: men moet op tijd voor de bal op zij springen, d.w.z. het goede in het leven genieten en het kwade afweren.

De bal fungeert hier als symbool van het leven. Maar in strofe 4 wordt de bal ineens met de Godheid vergeleken en de les is religieus: houd de bal, d.w.z. God, in Uw bezit, verlies hem niet. Is hier de vergelijking van de drie naden met de drie Personen tamelijk gewild, iets aardiger is in de volgende strofe de toepassing van de eigenschappen van de bal, de hardheid van buiten en de zachte haarvulling van binnen, resp. op Gods almacht en barmhartigheid. Nog in hetzelfde couplet wordt de symboliek van de bal opnieuw gewijzigd. Nu is het alleen de Tweede Persoon, Christus, Wiens wonden in de rode plekjes op de bal zijn verzinnebeeld. Daarop wordt in de zevende strofe voortgeborduurd (de zesde met haar hekelende inhoud valt danig uit de toon; het verband

met de bal is trouwens uiterst los), alleen komen de genade en de H. Geest er nog bij. En in het Prinche, ja wat is de bal daar? Is het weer het menselijk leven? Of soms ook het eeuwige leven? (want op grond van het 'rondt' in r. 88 is de zaligheid niet alleen de prijs, waarnaar men dingt, m.a.w. ook de bal zelf en niet alleen het spel of de bedoeling van het spel). Enfin, we moeten er maar niet verder naar vorsen. Het gezegde zal volstaan om te doen zien, dat het gedicht in de toepassing op het geestelijke niet is geslaagd. De ware bezieling ontbrak. De - nog onervaren - dichter heeft het afgekregen, maar met moeite. De vele duisterheden in de laatste strofen wijzen op vermoeidheid en/of afwezigheid. Veel levenssappen zijn er trouwens uit het hele refrein niet te puren.

Tenslotte de *GHEESTELIJCKE BUECKELARE*, een 'morale expositie', die nauwelijks meer emblematisch mag heten. Wie verwacht, dat De Roovere zich zal hebben aangesloten bij het gebruik van het woord 'schild' in de bijbel, als benaming dus voor God of de Goddelijke bescherming, zoals we dat inzonderheid in de Psalmen veelvuldig aantreffen, komt bedrogen uit. De beukelaar is in ons refrein namelijk het zinnebeeld van de lijdzaamheid (vg. r. 42-3). Dat zegt heel wat! Want allereerst moeten we er uit besluiten, dat de kennis van de psalmen en hun betekenis voor het geloofsleven, sinds leken het koorgebed niet meer volgden, danig is verbleekt, zodat het bijbelse voorbeeld geen dwingende invloed meer behoefde te oefenen en de dichter ongehinderd een niet-bijbelse opvatting kon voordragen. Maar voorts is ook de keuze van de lijdzaamheid typerend voor deze eeuw en vooral voor deze geestelijke voorganger van Cornelis Everaert. Immers ook bij de lakenverver is paciencie de panacee, het kruid, dat alle wonden heelt. En daarin heeft hij stellig bij overeenkomstige geestelijke geaardheid mede de invloed van De Roovere ondergaan. Wel spreekt er duidelijk een laat-middeleeuws, een Bourgondisch sentiment uit deze klacht om het lijden aan en in het leven en de prediking van de berusting, maar hier is de obsessie in de eerste helft van het gedicht zo verbijsterend - niemand wordt uitgesloten geacht en de soorten en variaties van het lijden, lichamelijk en geestelijk zijn zo talrijk en veelvuldig optredend, dat het een wonder is, dat er nog iemand of iets overeind blijft staan - het lijden domineert zo exclusief en totaal, dat men ter verklaring daarvan niet mag volstaan met alleen maar te wijzen op de tijdgeest en de populariteit van het thema, maar dat hier stellig ook de persoonlijke instelling van de dichter in rekening gebracht moet worden.

Eén omstandigheid is er, die we nog niet verdisconteerd hebben, ik bedoel, dat het gedicht is geschreven in de Oudejaarsstemming. En wie

kan zich dan onttrekken aan de overweging van de 90ste Psalm, dat ‘het uitnemendste (ook van het afgelopen jaar) moeite was en verdriet’? Maar dat hier, ofschoon de betreffende pericoop de dichter bekend was (vg. r. 68 e.v.) niet gegrepen wordt naar het schild des geloofs van *Ephese* 6, 16 is toch wel heel merkwaardig. Of neen, zo merkwaardig is het ook weer niet, we mogen het vóór de Reformatie niet eens verwachten, dat men zou kunnen uitkomen boven een ethiek, een weerstand bieden uit eigen zedelijke kracht aan de lagen van duivel, wereld en vlees, èn een dragen, geduldig dragen van het opgelegde leed. Een greep naar het zwaard van Gods Woord (niet zoals bij De Roovere = Christus, maar = bijbel) en een bescherming door het schild des geloofs, het heils-geloof in de rechtvaardiging door Christus, daar is men in de 15e eeuw uiteraard nog niet aan toe. Het zwaard van Gods Woord van *Ephese* 6, 17, dat is in ons gedicht Christus - als de Logos, het Woord des Vaders van *Johannes* 1 - en Zijn woord en voorbeeld.

Het tweede gedeelte van de *Gheestelijcke Bueckelare* laat dan - wat we trouwens uit r. 14 al konden verwachten - het schild los en bepaalt zich uitsluitend tot de strijd tegen de zonden, de zeven hoofdzonden, met het geestelijke zwaard in de hand, d.i. met Christus' leven en vermaan, inzonderheid van de Bergrede, voor ogen. De eschatologische uitblik hoort organisch hierbij. Maar de titel van het gedicht wordt nu misleidend - Beukelaar èn zwaard moest het heten - en meteen wordt het concrete embleem te veel losgelaten. Slechts de handgreep vindt in r. 44 nog even een ‘verklaring’, maar alle andere eigenschappen, kenmerken of hoedanigheden blijven buiten bespreking. Het schild en het zwaard dienen zo in dit gedicht feitelijk uitsluitend als aanleiding tot moralisatie; hun emblematische functie hebben ze zo goed als geheel verloren.

Vanitas-gedichten

Indien men een bewijs zou wensen voor de bezetenheid van de Bourgondische mens door de ijdelheid des levens, dan zouden daarvoor de gedichten kunnen dienen, die wij hier tot een afzonderlijke groep hebben verenigd. Want indien zelfs bij een man als De Roovere de moraal en de satire bij wijlen kunnen verbleken en plaatsmaken voor de pure melancholie, dan moet de obsessie van dood en vergankelijkheid wel iets betekend hebben in de Herfsttij der middeleeuwen. Wij hebben nu deze bezetenheid leren verstaan als een typisch zwischen-den-Zeiten-sentiment. De oude opvatting van de dood als de overwonnene gold

niet méér en de humanistische van de ‘broeder van de slaap’ nog níét. De dood is de aartsvijand van de mens, die een eind maakt aan alle hevig begeerde aardse zaken. De afkeer van de dood hoort bij het materialisme van de Bourgondische tijd en dit materialisme is weer het complement van het met de Gothiek ingezette spiritualisme. De met de mystiek doordringende tendens tot relativering of wil men opheffing van de lichamelijke dood in de reeds tijdens het aardse leven ervaren éénwording met de Godheid en de scholastieke devaluatie door de onderscheiding van de dood in verschillende soorten, waarbij het volle gewicht viel op de eeuwige dood en vervolgens op de geestelijke, heeft de brede burgermassa niet kunnen overtuigen. De gewone man en trouwens alle niet exclusief-religieuzen bleven aan de aarde kleven, hoe zeer men ook besefte dat dit zondig was. Want het spiritualisme had daarin wel succes gehad, ik bedoel in de saecularisering, ontgoddelijking van de wereld, van het aardse leven, zodat de verkleefdheid aan de begeerlijkheden des vleses wel algemeen als zonde werd ervaren. De redding van de kwaal des doods zoekt men dan ook in de deugdbeoefening, die in de angst voor de hel een hevige en toch vruchteloze stimulans vindt. Omdat de dood tenslotte toch niet in eschatologisch licht wordt gezien, maar allereerst zo niet uitsluitend als meedogenloze vernietiger van het aardse leven, hebben wij De Roovere's doodsoverpeinzingen niet onder de rubriek der gedichten op de ‘vier uitersten’ geplaatst, maar verenigd met zijn overige vergankelijkheidsklachten. Wij geven eerst een typische dodenklacht, vervolgens een refrein op het Ubi sunt-thema en tenslotte de bekende, ten onrechte wel ‘litteraire dodendans’ genoemde *Van der Mollenfeeste*. In het tweede plaats komen dan de gedichten, waarin niet meer de Dood centraal is, maar de vergankelijkheid en ijdelheid des levens, een groep ingeleid door een merkwaardig vroeg voorbeeld van de barokke ‘Trap des Levens’.

REFEREYN VANDER DOOT: DWELCK ROOUER MAECTE EENS INDEN NOODT. Volgens het opschrift zou de dichter deze doodsoverpeinzing geschreven hebben ‘inden noodt’. Wat dit betekent, is niet volkomen duidelijk. Hebben we te denken aan een persoonlijke of een algemene nood, m.a.w. aan een persoonlijke crisis (levensgevaar, ziekte) of bijv. een epidemie? 't Hoog (bl. 118) dacht aan het laatste. In r. 57: ... ‘tdesen saeysoene door u mortorie’, meent hij een toespeling te mogen zien op een epidemie, die toentertijd veel slachtoffers in Brugge maakte. Maar ‘tdesen saeysoene’ behoeft geen bepaling van tijd te zijn, men kan het ook opvatten als een rhetoricale bepaling van modaliteit; bovendien heeft het betrekking op ‘Segh ick’ (r. 58) en zo is het een

stereotiepe rederijkersuítdrukking. Het refrein staat overigens stevig in de traditie van de dodenklacht, een thema dat in de Bourgondische literatuur steeds uit dezelfde motieven is opgebouwd. Alleen in de voorstelling van de Dood is enige variatie. Vaak is hij gewapend met pijl en boog (hij is dan wel op te vatten als een jager) of met een werpspies (zie de aant. bij r. 4). In tal van 16e-eeuwse teksten is sprake van 'steken' en van 'strale(n)'[1]. Ook De Roovere gebruikt 'stralen'; het meervoud doet denken aan pijlen en zo past de voorstelling geheel bij het meest gangbare type. Even stereotiep is de galerij van beroemde mannen, het eigenlijke thema van de Ubi sunt-gedichten. Strofe 2 begint dan ook met de bekende aanhef: 'Waer is enz.'. Reeds de eerste strofe bevat een aantal bijbelse grootheden, waarvan de opsomming besloten wordt met 'Nochtans doot benaemdy huer al tswerelts glorie'. Strofe 2 vervolgt de reeks met profane figuren, Alexander natuurlijk voorop. Bij de vijfde regel houdt de dichter echter plotseling op om uiting te geven aan zijn verbijstering bij de gedachte aan zijn eigen dood, de gruwelijke vijand, die zijn lichaam overgeeft aan de wormen, terwijl hij niet weet, waar de ziel zal heenvaren, juist zoals Anna Bijns later zal verzuchten:

> Ten hemel of ten helscen forneyse
> Ick en weet niet waer ick van beyden sal gaen ...

De derde strofe opent met een geliefde rhetoricale paradox. Al zou de dichter als Titus in heerlijkheid zijn gezeten, kwam de gedachte aan de dood hem overvallen, hij zou alle blijdschap verliezen en slechts kunnen 'crijsschen' en 'carmen'. Het refrein is een typische uiting van een tijd, die vol felle levenshonger geen oplossing kan vinden voor het probleem van de dood. En die juist door die dood volkomen bezeten wordt. Zo de dichter, die vol levenslust (r. 58) verslagen, verbrijzeld wordt, als hij denkt aan de gruwelijke demon, die niets en niemand ontziet, die meedogenloos, redeloos te werk gaat en niet alleen zijn slachtoffers naar willekeur uitkiest, maar ook de vreugde afmaait van hen, die nog niet ten dans waren genood. Wat de vorm van het refrein betreft, verdient de aanloop tot een kunstige rijmbouw vermelding in de aanwending van dubbelrijm in de 1e, 3e, en 4e regel van elke strofe.

REFERIJN beg. *SONDER BEGHINNE DIE VAN ALLEN BEGHINNEN*. Dit is een der opmerkelijkste vanitas-refreinen van de 15e eeuw. De stok 'Tes al lijdende sonder de mijnne gods' geeft het thema volledig weer: alles is vergankelijk behalve de liefde Gods. In str. 1 wordt het

1 Zie Van Dis *Reformatorische Rederijkersspelen*, bl. 241, aant. op het spel van Brugghe r. 329.

onderwerp heel in het algemeen gesteld met de fraaie opmerking, dat de liefde God Zelf omlaag trok om hier mens te worden. Tegenover de Goddelijke liefde plaatst de dichter in strofe 2 de aardse; we krijgen hier de stereotiep-rhetoricale opsomming van klassiek-mythologische liefdeparen, waaronder ook Jacob en Rachel en Floris en Blanchefloer zijn verdwaald. Had de dichter nu maar die tegenstelling van caritas en minne volgehouden en nader uitgewerkt! Maar neen, de vanitas-obsessie drijft hem tot een uitputtende aaneenrijging van beroemde mannen in strofe 3 (bijbelse, mythologische en historische) wier heerlijkheid is voorbijgegaan (hier domineert dus geheel het ubi sunt-motief) en van machtige steden als Nineve, Carthago, Babel, Jeruzalem, Troje, van wier roem en schittering al evenzeer niets meer over is (str. 4). De 5e strofe springt dan plotseling over naar de alledaagse werkelijkheid, die ons de vergankelijkheid van kleuren, metalen, enz., laat zien, terwijl het Princhе dan toch nog even met een eschatologische uitblik op het rijk van de Antichrist, dat ook weer zal eindigen, tendeert naar het stok-thema van de onveranderlijke liefde Gods. Voor dit zwakke gedicht (op een geliefd thema!) schijnt De Roovere blijkens het onderschrift - (2 ×) in hs. U.B. Gent 555, fol. 7 e.v. (ald. fol. 9): *Roovere // Refereijn vpperprijs* - een hoogste onderscheiding te hebben gekregen. Behalve in dit handschrift[1], waarvan wij de tekst voor onze uitgave hebben gevolgd, komt het refrein nog voor in St nr. ccliii, uitg. Lyna en Van Eeghem dl. 2, bl. 244 e.v. In hs. Gent is de lezing van str. 1-4 beter, in St die van str. 5-6, maar over het algemeen hebben beide kopisten flink geknoeid. De Gentse tekst was reeds uitgegeven door C.P. Serrure in Vad. Mus. 4 (1861) bl. 121 e.v. Wij hadden de beschikking over fotocopieën door bemiddeling van Dr A. van Elslander voor deze uitgave vervaardigd.

VAN DER MOLLENFEESTE. De Roovere's bekendste gedicht, vrijwel het enige, dat de bloemlezingen van hem geven, wordt nog steeds ten onrechte als een dodendansgedicht gekwalificeerd. Zelfs door iemand als J. Vanderheyden, ofschoon die in het betreffende hoofdstuk van zijn *Het Thema en De Uitbeelding van de Dood* enz. (bl. 321 e.v.) voldoende blijk heeft gegeven van een juiste opvatting in deze. Indien een litteraire dodendans, 'la danse de macabré', oorspronkelijk een libretto (een reeks onder- of bijschriften) is geweest bij de dramatische uitbeelding, het *sermon mimé* in kerk of kerkhof[2] en dan wellicht ouder dan de voorstellingen in de beeldende kunst, dan behoort tot de kernelementen van dit

1 Zie voor dit hs. Saint-Genois *Cat.* No. 329.

2 Vg. D. Th. Enklaar *De grondslagen van de dodendans* in Roeping 22 (1944) bl. 55 e.v. en zijn *De dodendans, een cultuurhistorische studie* (Amsterdam 1950); zie nu ook H. Rosenfeld *Der mittelalterliche Totentanz* (1954).

genre het spreken van de dansers, de dansende morituri, met de Dood, die voordanst, of de doden, die hen wegvoeren. Wat ze spreken, zal aldra onder invloed van het oude Vado mori-genre[1] en dan ook met motieven uit de Ubi sunt-elegie[2] zijn litteraire vorm hebben gekregen, maar dat doet nu voor ons niet ter zake. Het is alleen van belang op te merken, dat het sprekende optreden van de dansende mannen en vrouwen in *Van der Mollenfeeste* ontbreekt. Het enige aanrakingspunt tussen ons gedicht en de litteraire dodendans in diens latere, volgroeide vorm bestaat in de vertegenwoordiging van de mensheid door zoveel mogelijk typen uit de verschillende lagen en klassen van de maatschappij in hiërarchische volgorde. Dit motief beheerst de zogenaamde standrevue, een genre dat met de 12e eeuw in een bepaald soort leerdichten, t.w. zulke waarin de dichter zich tot verschillende standen afzonderlijk richt, geboren is en dan in de volkstaal verder groeit tot het in de 14e eeuw in Frankrijk en Engeland zijn volle wasdom bereikt[3]. *Van der Mollenfeeste* nu is zo'n standrevue, met dien verstande, dat onder invloed van de dodendans de in een standrevue gebruikelijke moralisatie, de zedeles, die elke stand meekrijgt, op een enkele rest na, is vervangen door de aankondiging van de dood. En natuurlijk - anders was De Roovere De Roovere niet - de satire drukt ook op dit dichtwerk haar stempel zonder nochtans hinderlijk te worden. De invloed van de dodendans op *Van der Mollenfeeste* behoeven we niet te verklaren. Wij vragen niet meer met P.H. van Moerkerken[4] of er in 1449 te Brugge een dodendans is vertoond, die de dichter kan hebben gezien[5]. Het thema was toen voldoende bekend en stellig ook doorgedrongen tot de Westvlaamse havenstad. De 'Machabeus-dans' wordt trouwens in de 15e eeuw ook vermeld in *Tpas der Doot* (bl. 56), bij Jan van Doesborch en elders[6] en later ook de dodendans in Jan van den Dale's *Ure vander Doot* (bl. 26). De laatste zegsman roept ook de verschillende standen in hiërarchische volgorde op (precies zoals De Roovere dat doet) om alles te verlaten en aan de dans te gaan. En de pointe is ook hier de nuttelоosheid van alle aardse zaken in hora mortis.

In de bekende balladenstrofe van acht regels met gekruist rijm (abab/ bcbc) dichtte De Roovere zijn *Van der Mollenfeeste*, een sterk want indrukwekkend gedicht, al zijn de motieven van de Dood met zijn werpspies en de dans ook stereotiep (in zekere zin trouwens ook het sterven

1 W. Storck *Das Vado Mori* in Zeitschr. f. deutsche Phil. 42, S. 422 ff.
2 C.H. Becker *Ubi sunt, qui ante nos in mundo fuere* in *Festschrift Kuhn* (1916) S. 87 ff.
3 G. Degroote in Den Gulden Passer 20 (1942) bl. 263 noot 8.
4 *De satire in de Nederl. kunst der Middeleeuwen* bl. 172.
5 Zie daarvoor nu O. Castellieri in Germ. Rom. Monatschr. 9 (1921) S. 170 en Enklaar *a.w.* bl. 79.
6 Zie de plaatsen bij Enklaar *a.w.* bl. 82 e.v.

als een feest, ingegeven door de dans, waarbij eigenlijk een verlokkende, fluitspelende Dood had gepast) en al heerst er een zekere monotonie in de steeds herhaalde onveranderde oproep tot de verschillende standen in al hun onderverdelingen. De dichter trok hier een dwarsdoorsnede door de bruisende samenleving van de 15e eeuw, zoals ook de Dood dwars door die warrelende menigte heentrekt. Het leven, het felle leven zelf klopt in *Van der Mollenfeeste* en juist daarom is het optreden van de Dood te verbijsterender. De moralisatie van de standrevue had nog radicaler moeten zijn geëxpurgeerd (Wilt U tallen duechden keren!), maar dit was nu eenmaal het enige antidotum in de vóórreformatorische eeuw. Ware zij achterwege gebleven, dan zou het een Renaissance-gedicht zijn geweest, een volmaakte Trionfo della morte. De jonge sterke kerels met hun 'walsche dollen', de ijdeltuitige dames met lange slepen en bonten mouwen (welk een vanitas vanitatum, de blinde mollen kunnen er niets van zien!) en vooral de jonge schonen, die zo verzot zijn op dansen, ja het is wel zeer navrant, dat zíj de rij sluiten, de levenskrachtigen en levenslustigen, van wie de voortgang des levens immers afhangt, dat ook zij deze levensdans (de liefdes- en geluksdans) moeten staken om te gaan dansen 'ter mollenfeeste'. De wreedheid, het schokkende van de plotselinge scheiding, maar sterker toch nog - de dominant - de vanitas-gedachte, de nuttelоosheid van alle aardse geleef, dat Bourgondische thema bij uitstek heeft De Roovere hier meesterlijk verwoord.

Van der Mollenfeeste is overgeleverd 1. in RW (uitg. o.a. door 't Hoog bl. 125 e.v.) en daaruit in hs. Boeckx (uitg. d. J.F. Willems in Belg. Mus. 9 (1845); 2. in hs. U.B. Amsterdam (Cat. I, A, 24n): str. 1-4, en str. 5, 1-2 (vg. G. Kalff in Tschr. 9 (1890) bl. 181 e.v.) uitg. door 't Hoog bl. 125. Wij geven de tekst van RW met de varianten van hs. A'dam aan de voet.

TWAELF OUDERDOMMEN. Wij gaan nu over tot de eigenlijke vanitas-gedichten en menen deze niet beter te kunnen inleiden dan met de *Twaelf ouderdommen oft tijden der menschen / ghecompareert teghens die twaelf Maenden vanden Jare*, een zeer vroeg voorbeeld van een zog. 'Cebes-tafereel' of 'Trap des Levens'[1]. De trappen zijn hier op onnatuurlijke wijze tot 12 gerekt, omdat de dichter gebonden was aan de 12 maanden, waarmede hij de levensphasen heeft willen 'compareren'. Zo geven dan slechts de eerste acht inderdaad verschillende, althans goed gemarkeerde stadia, terwijl in de daaropvolgende vier weinig wezenlijk

1 Zie voor deze voorstelling J.B. Knipping *De Iconografie van de Contra-Reformatie in de Nederlanden* (1939-40).

verschil meer is op te merken. Bij 11 en 12 geeft de Roovere zelf trouwens al geen leeftijd meer aan. Na het 59ste jaar verandert er niet veel meer in zijn typering. De eerste acht zijn zeer geslaagd, de trappen zijn scherp-realistisch gezien en weergegeven. Het begin doet denken aan Van Haren's *Menschelijk Leven:* het zijn de kinderjaren in de school. Het vervolg wijkt echter af. De toon is niet zo in en in droefgeestig als bij Van Haren, al is het pessimistisch genoeg, omdat elke religieuze zingeving achterwege blijft. Met sprongen van gewoonlijk 7 jaar (zoals gebruikelijk in de middeleeuwen), soms ook van 8 of 9 schetst de dichter in (uitsluitend hier gebruikte!) terzinen in staand rijm, steeds eindigend op het navrante *ick* (sta ick, ontfae ick, ga ick, enz.) het leven van de man in vreugde, in solaes, zolang als het kan, en vervolgens in zorgen (om zijn kinderen, zijn carrière, en zijn bezit) om te eindigen met lichamelijke gebreken, melancholie en gemelijkheid. Bij nader toezien is het toch weer geen trap des levens, want de vrouw blijft er buiten, het huwelijk is geen hoogtepunt, de vreugde van de ouderdom in kinderen en kleinkinderen kent De Roovere niet. Wie weet hebben we niet te doen met een autobiografie. De dichter zal dan ongehuwd, althans geen kinderen of kleinkinderen om zich heen hebben gehad in zijn oude dag. Geheel bevredigen doet het gedicht om deze beperking dan weer niet, maar indruk, een smartelijke indruk om de levenstragiek, waaraan wij allen onderworpen zijn, maakt het zeer zeker.

TWEE BALADEN, beg. resp. *HOE NET EEN HOUEKEN STAET GHEGROEYT* en *WIE DAT HEEFT GOEDE CONSTELLATIE*. In deze twee korte gedichten treft ons evenals in de *Twaelf ouderdommen* het ontbreken van de christelijk-godsdienstige toon. Hier geen ‘Snelt dan jaren, snelt-vrij henen enz.’, want: ‘God mijn God verandert niet!’ Neen, er is niets anders dan het aardse leven, en dit leven is moeite en verdriet. Alles gaat te gronde, elke vreugd loopt uit in smart. Zo het eerste refrein met die pessimistische stok: ‘Want naer tzoete commet suere’ (behalve in RW ook opgenomen in hs. Michiels, fol. 153); evenzo het tweede op de al even melancholische slotregel: (niemand) ‘Die weet wat hem ghebueren mach’ met zijn accentuering van de wisselvalligheid van de fortuin concluderend in de ziekentroost - want een christelijke gedachte kan men dit hier nauwelijks meer noemen - van het verderf der ziel door werelds geluk.

Refrein beg. *WAT IST, ALS V BY VERRE WANDELINGE*. Ofschoon ook dit gedicht precies hetzelfde Prediker-thema behandelt van de vergankelijkheid, ijdelheid, onzekerheid en trouweloosheid van de wereld, die wij wenend binnentreden en verlaten, onderscheidt het

zich van de beide voorgaande door het centraal-stellen van de deugd-beoefening als enig antidotum tegen de kanker der doodsbezetenheid. De ervaringswerkelijkheid heeft haar met het geloof contrasterend hoogtepunt bereikt, het kwaad wordt in dít leven niet gestraft, de slechten gaat het goed en de goeden worden vertrapt, en daarom is er maar één uitweg: er moet voor de bozen een eeuwige hellestraf volgen. In de geestesgesteldheid van de stervende middeleeuwen moet de eschatologie, inz. de apocalyptiek wel tot bloei komen; men weet weer van het einde, en wat volgt. De angst der hel gaat weer hevig benauwen en dan is er maar één middel om de eeuwige pijn te ontgaan, de beoefening van de deugd.

Refrein beg. *WAT IS ONS IN ONS LEUEN SERFT*. Ook dit gedicht van niet minder dan 14 strofen met een wisselende stok (resp. 'Wel hem die wel gheboren sy' en 'Wie weet wat hem ghebueren sal', dezelfde als van *Wie dat heeft goede constellatie*) gaat uit van dezelfde melancholische Prediker-verzuchting. Maar dan wordt de aandacht van de dichter vooral in beslag genomen door het conflict tussen de ervarings-werkelijkheid en het geloofsideaal. In de wereld heerst de grillige en onzedelijke Fortuna, die de bozen, de brutalen begunstigt en de braven vertrapt. De Roovere kent zijn wereldje, al is dit maar het kleine Brugge. Hij kent de parvenu's, de would-beërs zonder een greintje verstand, de drukteschoppers en strebers. Ze zijn door de satirici van alle tijden gehekeld, bespottelijk gemaakt, in hun hemd gezet, maar het baat niets. Ze trekken nog altijd de kaart. En anderzijds zijn daar de sukkelaars, wie - hoe verstandig ze ook zijn - niets baat; zetten ze heden een koe, het is morgen een kalf. Hoe zit dat? Het lijkt wel, of we hier stuiten op een levenswet, of deze gang van zaken met onverbiddelijke noodwendigheid zich voltrekt. Dat is het probleem, dat De Roovere gaat onderkennen. Natuurlijk, tallozen vóór hem hebben er een zekere Ahnung van gehad. Om dicht bij huis te blijven, we vinden het probleem ook reeds bij Van Maerlant. Maar, ziedaar het onderscheid, deze vindt nog een christelijke oplossing:

> God ghedoghet om onse mesdaet,
> Dat een geslachte nedergaet
> En een ander riset;
> Wie mach tellen sinen raet?

Bij De Roovere dreigt deze oplossing uit de handen te glippen. Als het ook nooit klopt, die vergelding van begane zonden in dit leven in het eerste, tweede of derde lid; als men die alleen maar hypothetisch kan

construeren! O zeker, officieel heeft De Roovere het christendom nog niet losgelaten; hij zoekt nog altijd een antwoord in die richting, maar het valt wel zwaar. De straf wordt verschoven naar het hiernamaals en de bestaande ellende teruggebracht op Adam's overtreding. En voor dit leven adviseert hij tot gelatenheid en geduld. En de stakkers, die niet ‘wel gheboren’ (van hoge geboorte) zijn, wijst hij er op, dat er ook nog zo iets bestaat als een gelukkige ‘complexie’ en gezondheid en verstand en een stil, gerust leven. En daarmee begeeft hij zich dan op de weg van het 18e-eeuwse rationalisme met zijn leugen van het geluk, dat onafhankelijk is van uiterlijke omstandigheden, dat alleen maar in het hart, in het gemoed kan leven, het rationalisme, dat niet heeft begrepen, dat er geen inhoud kan bestaan zonder een uiterlijke vorm en geen geluk zonder gelukkige uiterlijke omstandigheden.

Hekeldichten

Een der verrassende resultaten van onze analyse van De Roovere' dichtwerk is dit, dat de hoogtepunten gemeten naar onze moderne maatstaf blijken te liggen in het zuiver-religieuze en zuiver-satirische. En nu wij dit vastgesteld hebben, kunnen wij ook de plaats aangeven, die onze dichter toekomt. Hij ontpopt zich dan als de typische kleine burgerman van exclusief-spirituele denkrichting, kortom hij behoort tot die mensengroep, voor wie een halve eeuw later de Reformatie het verlossende woord zal spreken. Het spiritualisme, dat reeds in de 12e eeuw in West-Europa is doorgedrongen en dat o.a. onze Van Maerlant volkomen in de ban hield, leerde te onderscheiden en te scheiden tussen de levenspraktijk en het geëxalteerde ideaal en het spreekt dan vanzelf, dat de eerste het moest ontgelden. De werkelijkheid wordt als zondig ervaren, maar - en daar lette men wel op - niet krachtens een immanente noodzaak, een natuurwet of een zondeval, neen als afdwaling als daad, een vrije menselijke zondige daad. Vóór de Reformatie verwachte men niet dat religieuze besef van de onontkoombaarheid der zondige toestand, die men de zondeval zou kunnen noemen. Neen, de laakbare toestand is opzettelijke boosaardige afwending van de morele eis, van het ideaal, dat bij de spirituelen volstrekt gezag heeft. En het merkwaardigste van alles is nu, dat die spiritualisten, ofschoon ze scheiden tussen ideaal en werkelijkheid, toch die scheiding niet verdragen. Ze verlangen onvoorwaardelijk, dat beide één zijn. Daaraan ontspringt hun tragiek: te moeten scheiden, wat ze niet kunnen scheiden. De werkelijkheid mòèt aan het ideaal beantwoorden en dat juist, nu beide zo ver ui-

eengerukt zijn. Hoe wordt nu die ondraaglijke spanning opgelost? Voor de spiritualisten, die niet op bijbels-reformatorisch standpunt staan, blijven twee mogelijkheden over: de vlucht in de toekomst of in het verleden. Dan komen de utopisten tegenover de laudatores temporis acti te staan. Wij kennen beide ook in de Middeleeuwen, de verheerlijker van het Paradijs - de goede oude tijd - en de chiliasten, Joachimieten, aanhangers van het Derde Rijk of het Rijk van de H. Geest. De Roovere houdt het met de eersten, geen wonder trouwens, want de utopisten waren vóór het Humanisme doorgaans ketters.

Toch zijn wij met onze dichter zo nog niet klaar. Want De Roovere leeft in de 15e eeuw, zeer kort voor de grote geestelijke doorbraak. Is die bij hem reeds merkbaar, met name in zijn satiriek? Ja, want ook de Reformatorische verdorvenheid van de wereld had een voorbereiding nodig. Me dunkt, dat het besef van de zondige habitus niet uit de lucht is komen vallen. En nu kunnen de hekeldichten van De Roovere uitstekende diensten bewijzen om ons iets van de overgang te ontsluieren, die plaatsgegrepen moet hebben, vooraleer men van het optimistische geloof in de mogelijkheid van het goede terugviel op de pessimistische Augustinische visie van de massa perditionis. Wanneer wij De Roovere zien doordringen tot dit Augustinisme, De Roovere, die wij kennen als bij uitstek gegrepen door de ijdelheid des levens, dan bevroeden we, dat die vanitas-obsessie van de late middeleeuwen wel eens de schakel zou kunnen vormen tussen oud en nieuw. Ik bedoel, dat in die ijdelheid wel eens alle menselijke zonden en gebreken als ijdelheid zouden kunnen zijn begrepen en daardoor de eigenschap van algemene en onontkoombare geldigheid kunnen hebben verkregen. En als dan De Roovere na wie weet welke worstelingen daartoe heeft kunnen doorboren, tot dit prae-reformatorisch religieus ervaren van de wereld als een massa damnata, dan begrijpen we ook, dat er maar één oplossing van het levens-probleem voor hem openbleef, de sprong in het geloof-alleen. Zo vormen de zuiver religieuze gedichten, inzonderheid de aangrijpend innige gebeden, het directe antwoord op de satirische rondelen.

Ik noemde daar de rondelen. Want als wij nu de hekeldichten van nabij gaan bezien, valt het op, dat er maar weer een paar zijn, waarin De Roovere de satire op dat hoge niveau heeft gehouden, dat een hekeldicht onsterfelijk maakt. Dat is feitelijk alleen maar met de vier rondelen het geval. Evenals in de moraliserende gedichten kan De Roovere ook hier soms zo zeldzaam banaal worden. De grote zonden, de hoofdzonden worden dan bepaalde voor de burgerman materieel nadelige praktijken. Dit treft inzonderheid in *Van Hoveerdije / Nijdt ende Ghierichede* en in de

vele satiren op de achterklap, waarin wij in het geroddel van de achterbuurt belanden. De belangrijke plaats die de achterklap in de hekeldichten inneemt, biedt geloof ik voldoende grond voor de overtuiging, dat de dichter persoonlijk veel last daarvan heeft ondervonden, ja dat hij - al ontgaan ons de concrete bijzonderheden - daardoor ernstig zal zijn benadeeld. Wij beginnen ons overzicht met een paar gedichten van persoonlijke aard, die misschien zijdelings op die lasterpraat enig licht kunnen werpen.

Wij weten, dat dichtkunst verberging is, maar verberging in een vindbaarheid. En zo geloof ik dan, dat De Roovere's *GOEDE LEERINGHE* de directe reactie is geweest van een persoonlijke, ernstige ontgoocheling. Men heeft de dichter blijkbaar willen bedriegen. Een vrouw heeft hem namelijk met liefde willen vangen. Het is niet allemaal even duidelijk verteld, maar men krijgt de indruk, dat haar 'beschermer' zich van haar heeft willen ontdoen, of wel dat de bewuste vrouw van hem een tweede slachtoffer heeft willen maken. De toespelingen zijn vrij duister: de zon (d.i. de 'beschermer') was haar te heet geworden en nu zoekt ze in de dichter een 'deckspaen', d.i. verkoeling of beschutting. De 'zon' had goede inlichtingen over de vrouw gegeven. Maar de gehele opzet was - althans van de zijde van de vrouw, maar wellicht ook van de man, die hem mogelijk zijn 'versleten schoenen' wilde aansmeren - hem er in te laten lopen. Bij toeval heeft hij dat ontdekt. Vaste afspraken waren er toen nog niet gemaakt, de dichter acht zich althans niet aan de vrouw gebonden.

Wat er ook zij van dit gedicht, in elk geval wordt de huichelachtige mooipraterij, waarvan de goedgelovigen de dupe worden, er fel in gehekeld. Hetzelfde doet *ANDER GHEDICHT* beg. *HEERE GODT WAER SALMEN KIESEN BETRAUTE* op een buitengewoon bittere toon en stellig ook onder de verse indruk van een - dezelfde? - ontgoocheling geschreven. De mensen zijn wufte en ijdele, huichelachtige mooipraters; ze beloven alles, maar doen niets. Bijzonder kras is de uitspraak in r. 33-34: 'Ick wilde wel / men sulck mocht scherven // Sonder sonde / alsoomen wermoes pliet!'

Algemener is het uiterst bittere requisitoir van de als verwording ervaren zondige wereld in het refrein beg. *SIEDY EYLAES DE DUECHT ALOMME VERIAECHT*. Niemand wordt hier uitgesloten, allen volgen hun eigen, kwade wil, priesters en leken. Nonnen vergooien zich met Jan en Alleman, de herders zijn wolven geworden, de monniken opstandig, de vleiers in ere, de rechters omkoopbaar, het huwelijk gedevalueerd, overspel troef, enz.

RONDELEN. Van een even grote bitterheid en bovendien van een fel realisme getuigen De Roovere's vier rondelen, waarin ons allereerst dat woordje ‘nu’ treft, alsof het ooit anders ware geweest. Maar dat hoort bij de vlucht in het geïdealiseerde verleden. Intussen heeft de dichter de diagnose voor alle tijden en alle eeuwen eens voor goed gesteld: slechts dàn mag men succes verwachten, slechts dàn maakt men carrière, neen slechts dàn is er leven mogelijk, als men ‘duerstect is als een iacke’. Men moet de hoogheid dienen, huilen met de honden in het bos, hier iets waars zeggen en het daar loochenen, in het gezicht vleien en achter de rug smaden. Maar de man, die dit schreef, kan zelf niet hebben meegedaan, daarvoor is de toon ook te bitter. Neen, hij is zelf de sukkelaar gebleven, die slechts ‘tachterkijcken’ had, overal ‘verschoven’, een man diep teleurgesteld in de wereld, een naïeveling èn een onmachtige. Hij is stellig niet geslaagd in zijn leven, hij kan geen hoge functionaris zijn geweest of een betrekkelijk aanzienlijk ambt hebben bekleed. Vermoedelijk is De Roovere een doodgewone armoedzaaier geweest en moeten wij daaruit het stilzwijgen van de archieven verklaren. Maar met dat al is hij dan toch maar de beste rondeeldichter, die wij bezitten; nooit is de kwaliteit sindsdien overtroffen. En eens voor al heeft De Roovere het geijkt tot een satirisch genre.

Knap in de zin van een uitputtende volledigheid in de opsomming van alle mogelijke onaangename of verkeerde zaken, zij het ook in een ordeloze compositie en met enige storende herhalingen is het refrein beg. *TIS QUAET DELUEN SONDER SPADE*. Het spelelement - de verzamelwoede der rederijkers, i.c. van alle denkbare narigheden - heeft helaas de ernst verdrongen. Daarbij is de collectie zo heterogeen, dat men meermalen de indruk krijgt met een grappig refrein int sotte te doen te hebben; het zedelijk kwaad gaat echter in strofe 2 en 3 dermate domineren, dat wij over de plaatsing niet meer in het onzekere behoeven te verkeren. Een soort inventaris van alle ondeugden en zonden, die maken dat de wereld is, zoals ze is, biedt ook het half-refrein-, half-balladevormige gedicht beg. *TSINT DAT GHEEN MINNE EN WAS SONDER GOET*, vermoedelijk een uitbreiding van een bestaand priamel.[1] Dat priamel hekelde de hebzucht, vleierij en willekeur in de rechtspraktijk, en diezelfde ondeugden vormen de kern van ons gedicht. Alleen worden de zondaars uitgebreid met magistraatspersonen, kooplieden en - al is het en passant - de zgn. herders (de clerus) die de schapen villen.

Met het korte 18-regelige gedichtje *VAN HOUEERDYE / NIJDT ENDE*

1 Zie mijn art. *Da Nobis* in Tschr. v. Ned. Taal- en Lett. 69 (1951) bl 104 e.v.

GHIERICHEDE, dat goed aansluit bij de vorige hekeldichten, zitten we midden in de typisch 15e-eeuwse sfeer. In zijn voortreffelijk opstel over *Kulturverfall und spätmittelalterliche Didaktik*[1] heeft W. Rehm ons duidelijk laten zien, dat het superbia en avaritia zijn, waartegen de moralisten hun stem nu allerwege verheffen en wel zo, dat Hoogmoed op de duur naar het tweede plan wordt verschoven ten gunste van Hebzucht. De laatste blijkt de burgerlijke ondeugd bij uitnemendheid te zijn geweest. Welnu, wij vinden beide terug bij De Roovere, maar in gezelschap van *Nijdt* (invidia) een zonde, die de dichter zeer hoog heeft gezeten, de moeder immers van de laster, de achterklap, die De Roovere opzettelijker en vaker dan de andere kwalen van zijn tijd heeft gehekeld. Waar Rehm echter niet op heeft gewezen, is dat de inhoud van deze ondeugden zelf in burgerlijke kringen radicaal is gewijzigd. Voor de vrijheidlievende stedeling is hovaardij identiek aan tyrannie, hebzucht wil zeggen beroving van de koopman, die voor de kleine Bruggeling van de middeleeuwen de bewerker is van de welvaart (men denke aan de Hanze!) en Nijd is de bewerker van de familie- en burentwisten. Kleinburgerlijker kan het al niet, zou men zeggen. We zijn hier wel heel ver afgedwaald van de psychologische diepte van een Dante. Die leert nog wel iets anders van de macht en de uitwerking van de hoofdzonden in de mensenziel en in de gemeenschap!

Een even weinig verheffende indruk maken de drie refreinen op de kwaadsprekerij. Het eerste getiteld *VAN QUADE TONGHEN* leert ons, dat de lasteraar zichzelf het meest benadeelt, het tweede beg. *ICK WORDE MET DESEN NIEUWEN JAERE* (naar alle waarschijnlijkheid dus weer een Nieuwjaarsgedicht) klaagt over de boosheid van het volk, dat de goeden belastert en de kwaden eert, terwijl het derde beg. *ALLE DINCK EN IS MAER EEN GHEWUENTE* (behalve in RW ook, zij het zonder Princhе, overgeleverd in hs. A, fol. 159r-v), een ongeïnspireerd, slap gedicht, eerder uitgaat van de babbelzucht dan van de echte kwaadsprekerij, al wordt die er dan ook tenslotte wel in betrokken. Dat De Roovere aan deze ondeugd naar verhouding zoveel aandacht heeft besteed, geeft zoals we al opmerkten, te denken. De veronderstelling lijkt mij niet te gewaagd, dat hij er persoonlijk onder heeft geleden.

Een merkwaardig hekeldicht, dat tevens als overgang kan dienen tot de sociale satiren, waarbij wij wat langer zullen stilstaan, vormt de ballade beg. *WIE IS DIE NV TER WERELT LEEFT*. Het thema wordt gevormd door de bekende bijbelse vergelijking van de blinde leidslieden

1 In Zeitschr. f. deutsche Phil. 52 (1927) S. 327 ff.

der blinden. Met de leidslieden bedoelt De Roovere hier de geestelijkheid, zoals het in de sociale aanklachten de wereldlijke machthebbers zullen zijn, aan wier bevoorrechte positie de spiritualist gaat knagen. Hier is het de sacramentele betekenis van het priesterschap, die onhoudbaar dreigt te worden. De clerus handelt niet conform haar eigen voorschriften en daarom verdient ze geen geloof (want bij deze burgerlijke exclusief-spiritualistische houding, die wel onderscheidt, maar niet kan scheiden, móéten woorden en daden één zijn). En als de herders blind zijn, volgen vanzelf de schapen. Merkwaardig is ook, dat de dichter - althans in de tijd, waarin hij dit gedicht schreef - het optimisme van een theoretische mogelijkheid van het goede nog niet heeft laten varen, immers: 'O, het kon zo licht zijn in de wereld en het is zo donker!' Zeker, het volk gaat 'blindelijck suckelende in alle verwerrende straten', maar, indien hun ogen zouden worden geopend, zie je, dan zou het allemaal heel anders kunnen zijn.

In de reeks der sociale satiren hebben wij het refrein beg. *NOYDT BINNEN GEDENCKEN VAN MANS EN WIJUEN* vooropgeplaatst, omdat hier de maatschappelijke problematiek nog het meest van de religieuze zijde wordt benaderd. Het begint en eindigt met alles onder het Oordeel te plaatsen; de eeuwige vergelding is trouwens de enig mogelijke religieuze oplossing van de sociale ongerechtigheid. Maar het Oordeel heeft ook zijn typisch-Bourgondische betekenis van spiegel, waarin wij de zondige realiteit eerst recht leren kennen en tevens van de stimulans bij uitnemendheid voor de dan eerst in dodelijke ernst gepredikte deugdbeoefening. Maar wat ons in de volgende hekeldichten steeds weer zal treffen, ontmoeten we ook nu reeds: de solidariteit van de dichter met de kleine luiden, de onschuldigen, de machtelozen, die het gelag moeten betalen. En de macht als de bron van alle ellende, de macht die alle verhoudingen bepaalt, de macht, die de groten toestaat zich uit te leven en de minderen tot slaafse volgzaamheid dwingt.

De 'hogergeplaatsten', die zijn het, die er van langs krijgen in het volledigste, uitvoerigste en felste requisitoir, dat De Roovere heeft gegeven, t.w. in het refrein beg. *DIE HEEREN DIE HOOGHE PEERDEN RIJDEN*, het enige dat in een ironische toon is gehouden, slechts enkele malen verbroken door een rechtstreekse aanval. Aan de beurt komen eerst de grote heren, voor wie allen moeten buigen. Hun wordt verweten niet te zorgen voor de armen, vrienden te bevoordelen, pluimstrijkers te laten begaan. En in welk opzicht zijn ze beter dan de arme slokkers? De sukkelaars moeten het zuur verdienen, waar zij de grote

heer van kunnen uithangen. Volgen de geestelijken, wier simonie aan de kaak wordt gesteld. Zij scheren en vlooien, neen nog erger, ze vreten de schapen op. Voelde men in de kritiek op de grote heren de dreiging van een naderende sociale revolutie, vanuit de satire op de clerus gaat men er iets van verstaan, dat de Hervorming zoveel aanhang kon verwerven. Hier is men getuige van een der vele middeleeuwse erupties van het immer latent aanwezige anti-clericalisme. Men zegge niet: 'Het ging alleen tegen de misbruiken!' Dat lijkt maar zo. Wil men de situatie goed verstaan, dan legge men eens De Roovere's *Lof van den priesterlijcken staet* naast deze satire. Het *Lof* is een slap, naar gedicht, zonder innerlijke overtuiging geschreven; hij bidt er om een goede priester, n.b. in het clericale Brugge. Ze zijn er dus bijna niet meer. Hij bezweert de twijfel, de tegenspraak (wie weet in zijn eigen hart?) met een machteloos gebaar. En lees dan de hekeldichten en zie, hoe fel verontwaardigd hij de clerus te lijf gaat. Welk een schampere en bijtende ironie spreekt er uit een strofe als deze:

> Sy hebben van Gode auctoriteyt
> Over de schapen / iae rondt wt gheseydt
> Om scheeren om vloyen / som ducht ick om eten
> Sy kennen alle sondich pleyt
> Dat weet dalmoghende triniteyt
> In Gods stede zijn sy gheseten
> Wat sy misdoen / si zijnt diet weten
> Te beteren / claer vinden zijt beschreuen
> Tis quaet in haerlieder stock ghebeten
> Liegh ick dat wil my Godt vergheuen (bl. 336).

Na de clerus krijgt de burgerij een beurt. De bestuurs- en rechtsambtenaren, kooplieden, advocaten, bankiers, brouwers en kroegbazen, het zijn allemaal egoïsten, geldwolven en bedriegers. Het Prinche besluit in mineur, ja in apocalyptische ontzetting: niemand spaart de ander, naastenliefde en trouw zijn dood; niemand bekommert zich om hemel of hel, er is maar één jacht, nl. om schatrijk te worden. Wie dit alles overdenkt, kan slechts sidderen.

Zoals men ziet, was er niet veel meer nodig om door te stoten tot de cardo quaestionis, het peccatum originale van het mensdom, die niet, zoals bij de hoogmiddeleeuwse 'communisten' het bezit is, want dat is maar een symptoom van de kwaal, maar de macht. Nog één stap verder en De Roovere had die machtsbegeerte als onontkoombaar ervaren en zijn levensbeschouwing zou daarmee tragisch zijn geworden. Nu komt

hij zover niet, al geeft hij dan ook hier en daar blijk van een zekere Ahnung. Over het algemeen blijft hij bij het geloof in de mogelijkheid van verbetering, m.a.w. hij heeft nog idealen voor deze wereld. Allereerst gaat zijn bekommering uit naar de kleinen, de bezitlozen. Hij leeft bewogen mee met de rampen, waarvan de conjunctuurwisselingen hen het slachtoffer maken. Zo in het refrein beg. *TWAS EENS IAERS GOET*. De nadruk valt op de vreugdeloosheid, waarin de massa nu moet leven. Eens was het goed, maar nu heersen alom verdriet en somberheid. De armoede is daarvan de oorzaak. Tallozen geraken daardoor aan de bedelstaf en alleen de grote schreeuwers maken nog een kans.

Een van de smartelijkste ervaringen in zo'n tijd van economische ontreddering is wel het bederf in de rechtspraktijk. Wij weten dat die tegen het einde van de middeleeuwen hemeltergend is geweest. Een van de vele illustratieve verhalen is dat van de man, die zijn zaak kwam bepleiten en drie zware zakken meesjouwde. De eerste was gevuld met waarheden, maar daar kon hij niets mee aanvangen; de tweede met leugens, die gaf een voet in de stijgbeugel. Maar het proces zou eeuwig slepende zijn gebleven, indien hij niet zijn derde zak vol goudstukken had geopend; toen kreeg hij zijn eis snel toegewezen. Iets van die corruptie nu ervaren we ook in de ballade beg. *MEN VINT VEEL LIEDEN VAN VREEMDER CONDICIE*, waarin de wereldse rechtspraak, een aanfluiting van de Gerechtigheid, wordt geconfronteerd met het recht, dat God eens zal doen in het Laatste Oordeel. Dat de dichter zo goed op de hoogte is van allerlei trucs, mag niet tot de conclusie leiden, dat hij in een bepaalde relatie stond tot de rechterlijke macht, maar is een bewijs, hoezeer het leven van iedereen in die tijd voor een goed deel beheerst werd door juridische aangelegenheden.

Een der opmerkelijkste hekeldichten van sociale aard is het refrein beg. *HOORDT NAE MY GHY SPITTERS GHY DELUERS*, waarmee wij deze groep besluiten. Het bestaat uit zeven strofen van acht regels zonder Princhе en zou eigenlijk geen refrein genoemd mogen worden, indien er geen stok was. Die stok ‘Pap en broodt in doude daghen’ brengt mij op de gedachte in het refrein een gelegenheidsgedicht te zien, geschreven onder de verse indruk van een stedelijke bepaling of een particuliere beschikking, waarbij aan oude arbeiders gratis ‘pap en broodt’ (= broodpap?) werd uitgedeeld. 't Hoog heeft (bl. 95) het eerst op de ironie van het refrein gewezen. En inderdaad: de quasi-ernstig gemeende vermaning is hier en daar tè doorzichtig om au sérieux te worden genomen. Voorts geeft het gebruik van beelden als *monioye* ook te openlijk de ware bedoeling te kennen. En toch aarzelen we de

volle consequentie te trekken, want in dat geval zou niet alleen elke moraal geridiculiseerd zijn, maar zou het gedicht zelfs een toon van opstandigheid verkrijgen. En we twijfelen, of dat wel de bedoeling kan zijn geweest van de dichter, die zich elders nergens zo doet kennen. De slotstrofe zou nog aanleiding kunnen geven tot een conclusie aangaande 's dichters maatschappelijke positie. Het is duidelijk, dat hij zich schaart aan de zijde van de sukkelaars, van de zwoegende en slovende arbeiders. Van de rijken en machtigen, die zijn naam vaak hebben gehoord, heeft hij weinig steun ontvangen. Als dit geen fictie is, zou De Roovere dus geen architect zijn geweest, maar een gewone werkman en dat hij zich ‘met metsen ambachtelijck geneerde’ moet betekenen, dat hij metselaar was.

Droomballaden

De vijf gedichten, die wij onder de naam ‘droomballaden’ tot een aparte groep hebben verenigd, zijn naar de vorm alle vrij uitvoerige rederijkersballaden, d.w.z. ze zijn opgebouwd uit strofen variërend van 8 tot 17 regels, meestal kunstig rijmend (op zijn minst gekruist) en eindigend op een spreukachtige slotregel, een ‘sententie’ (of althans zo bedoeld). Maar dit is niet het enige gemeenschappelijke kenmerk, anders zouden we trouwens nog verscheiden andere gedichten, die hetzelfde ‘balladenkarakter’ vertonen, onder deze rubriek hebben gebracht. Weliswaar zijn die laatste korter, d.w.z. van de doorsnee-refreinomvang, terwijl de droomballaden bepaald veelstrofig zijn, maar dat is slechts een bijkomstig onderscheid. Neen, ons vijftal heeft ook de droom gemeen, d.i. ze gaan uit van het litteraire motief, de fictie dus, dat de dichter (doorgaans na een wandeling) in slaap valt en dan een wonderlijke droom heeft, de eigenlijke inhoud van het gedicht, een prettig stramien voor een dichter, want daardoor kan hij, zodra de verwikkeling een hoogtepunt heeft bereikt, of het probleem onoplosbaar dreigt te worden, in het ontwaken een geschikte oplossing vinden.

Het droommotief als litterair stijlmiddel wortelt in de epiek der hoge middeleeuwen[1] en de allegorische interpretatie, die in drie van de vijf balladen op de droom volgt, dankt haar populariteit aan de *Roman de la Rose*[2]. Die allegorische interpretatie, die steeds gewild moralistisch

1 Zie behalve E. Langlois *Les Sources du Roman de la Rose* (Paris 1890) R. Mentz *Die Träume in den altfranzösischen Karls- und Artusepen* (Stengels Abhandl. 73), W. Schmitz *Traum und Vision in der erzählenden Dichtung des deutschen Mittelalters* (Münster 1934).

2 Vg. E. Langlois *a.w.*

is, heeft uiteraard de omineuze betekenis van de droom, zoals we die in oorspronkelijke en zuivere vorm uit de Oudnoorse literatuur kennen[1] en nog duidelijk herkennen in de heldenepiek, vernietigd. De moralisatie zelf is een uitvloeisel van de laatmiddeleeuwse mode om alle mogelijke zaken, ook aardse en profane te spiritualiseren. Elders heb ik de oorsprong daarvan gezocht in de allegorische bijbeluitleg en in grote trekken de ontwikkelingsgang trachten te schetsen[2].

De twee overige balladen missen de allegorie, ze zijn op een geheel ander thema gebouwd, nl. het schoolse strijdgedicht, de disputatie. Wortelt de allegorie in de 14e eeuw, de disputatie gaat nog verder terug. Ze is een schoolse vorm, een geleerde vorm zo men wil, van het volkse strijdgedicht[3]. Het is interessant na te gaan, wat er van in de handen der rederijkers is terecht gekomen. Ik moet daarvoor verwijzen naar de behandeling van de gedichten afzonderlijk, die hier zo aanstonds volgt. Tevens zal daaruit blijken, dat de aesthetische waarde van de droomballaden zeer gering is. Het best geslaagd zijn nog de strijdgedichten (*Van twee amoureuse vrouwen een argument* en van *Pays en Oorloghe*). Merkwaardig, dat dit oordeel waarschijnlijk ook voor de tijdgenoot heeft gegolden, want deze twee zijn de enige, die in meer dan één redactie zijn of waren overgeleverd[4]. De hogere waardij is ook wel te verklaren. Het strijdgedicht is per slot van rekening een volks genre, of lijkt dit te kras, dan mogen we in elk geval zeggen, dat in dit genre het volk een belangrijk aandeel heeft gehad; in de schooldisputatie convergeerden een volkse en een geleerde stroming. Het genre moest de op clergije beluste burgerman De Roovere wel liggen. De allegorie der droom-balladen (*Met ongheruster herten zwaer, Den droom van Rouere* en *Nieuwe Jaer van Brugghe*) wortelt daarentegen in de hoofse sfeer, het tweede behandelt bovendien nog speciaal een Bourgondisch macaber hofthema. De Roovere grijpt hier te hoog of liever hij grijpt, naar wat buiten zijn domein ligt, naar stoffen die geen weerklank vonden in het eigen hart. Men mene niet, dat het verschil in litteraire waarde wellicht ook zou kunnen worden verklaard uit een vroegere of latere ontstaanstijd van deze gedichten. De minder geslaagde zouden jeugdwerk, de betere uit een periode van gerijpt dichterschap kunnen zijn. Toevallig zijn we in

1 Vg. W. Henzen *Ueber die Träume in der altnordischen Sagaliteratur* (Leipzig 1890), G. Kelchner *Dreams in Old Norse literature and their affinities in Folklore* (Cambridge 1935), P.C.M. Sluyter *IJslands Volksgeloof* (Haarlem 1936) bl. 39 e.v.

2 *Pyramus en Thisbe gemoraliseerd* in N. Taalg. 1947, bl. 175 e.v.

3 Vg. mijn *Het proces in de hemel als strijdgedicht* in Tschr. 65 (1948) bl. 241 e.v.

4 Van *Pays en Oorloghe* is het misschien minder juist van twee redacties te spreken; wellicht was de druk van 1578 identiek aan die van 1557.

staat de twee onbeholpenste te dateren: *Den droom van Rouere* zal in 1479 zijn gedicht en het *Nieuwe Jaer* is van 1480, dat is dus resp. drie en twee jaar vóór zijn dood; seniliteit mogen we evenmin bij de vijftiger, die De Roovere toen was, veronderstellen. De overige gedichten zijn ondateerbaar; hoe jammer dit ook is, een antwoord op de vraag naar de meerdere of mindere waarde van zijn werk zou het ons niet verschaffen. Wij geven nu eerst de allegorieën, waarbij we *Met ongheruster herten zwaer* voorop plaatsen zonder volstrekte zekerheid te bezitten, dat het ook inderdaad vóór *Den droom van Rouere* is gedicht, en vervolgens de 'strijdgedichten', alweer in willekeurige volgorde.

De overlevering der droomballaden is in zoverre merkwaardig, dat slechts twee van de vijf bewaard zijn in RW. Het zijn *Van twee amoureuse vrouwen een argument* (het meest geslaagde van de vijf) en het *Nieuwe Jaer van Brugghe*, dat De Dene natuurlijk als Bruggeling interessant heeft gevonden. Hieruit blijkt dus, dat De Dene met oordeel is te werk gegaan en - wat hiermee samenhangt - dat De Roovere's beste gedichten geenszins - zoals Lyna en Van Eeghem vermoedden - buiten RW te vinden zouden zijn. Daarop komen we trouwens elders nog terug. De overige balladen zijn ontleend aan handschriften en - dat geldt alleen voor *Van Pays en Oorloghe*- een oude druk. De vindplaatsen vermeld ik bij de behandeling der afzonderlijke gedichten, die nu volgt.

MET ONGHERUSTER HERTEN ZWAER. Misschien het zwakste van de drie allegorische droomballaden, is dit gedicht in een uitstekende redactie overgeleverd, t.w. in hs. K.B. Brussel II, 270, fol. 15 e.v.[1]. Het acrostichon R o o v e r e laat geen twijfel bestaan aan het auteurschap. Overigens valt er weinig goeds van te zeggen. De achtregelige strofen, waaruit het gedicht is opgebouwd, zijn alleen in zoverre dichterlijk, dat de regels rijmen; rhythme, beweging zit er niet in. De inhoud is bizar: in de droom verschijnt de dichter een allerwonderlijkst monster, dat zo vriendelijk is al zijn wonderlijkheden allegorisch d.w.z. als even-zovele moralisaties te interpreteren. Misschien herinnert het 'dobbel verstannesse', d.i. de twee-voudige uitleg der diverse eigenschappen aan de meervoudige zin, die de bijbelcommentatoren aan de woorden van de H. Schrift meenden te mogen toekennen. Maar dit beginsel is bij De Roovere niet tot het eind toe volgehouden. In het tweede gedeelte zijn de toepassingen, zo men er al meer dan één kan vinden, moeilijk van elkaar te onderscheiden. In de eerste strofe gaf De Roovere steeds

1 Het gedicht is reeds uitg. d. F. Lyna in Tschr. 43, bl. 315 e.v. Wij hebben de tekst volgens ons beginsel diplomatisch naar het handschrift laten afdrukken. Zie voor een beschrijving van het hs. mijn *Middeleeuwse Kerstliederen* bl. xxvii (daar F genoemd).

een ethische èn een praktische interpretatie, maar verderop verloopt alles in een eenzijdige moralisatie. Daarbij komt de dichter soms met zichzelf in tegenspraak. Het monster (dat zich heeft voorgesteld als de 'wijse man') is eerst vrijwel niet gekleed, later wordt dit kleed daarentegen opzettelijk geprezen.

Aandacht verdient ook de omstandigheid, dat hier van echte symboliek geen sprake meer is. De dieren, die hun vorm of eigenschappen gaven aan de verschillende ledematen van het monsterdier, hebben hun vaste symbolische betekenis verloren of het moesten zulke banale eigenschappen zijn als de moed van de leeuw en de traagheid van de kreeft. Maar overigens verbaast men er zich over, dat De Roovere geen kennis verraadt van de toen nog vast verankerde dierensymboliek, die hij toch uit allerlei volksboeken, met name uit de bestiaria, heeft moeten kennen. Hoe het zij, hij heeft er in dit gedicht geen gebruik van gemaakt. Zijn eigen toepassingen daarentegen zijn onnatuurlijk, gewild, met de haren er bij gesleept. Wat doet het bijvoorbeeld zonderling aan, dat hij uit ezelsoren een deugd weet te puren. Trouwens op het ontbreken van elk innerlijk verband, elke waarachtige relatie tussen de 'wijse man' en de morele toepassing behoeft niet opzettelijk gewezen te worden. Het gedicht zelf levert het doorlopende bewijs.

Ook tegen de vorm is nogal wat in te brengen. Men krijgt de indruk, dat de dichter niet op dreef was. Hij schijnt om een of andere reden er niet van buiten te hebben gekund. Hij draagt zijn ballade op aan een vriend. Wellicht heeft hij zich verplicht gevoeld voor hem iets te dichten en heeft hij dan zonder veel inspiratie zijn strofen bij elkaar gekregen. De balladevorm deed het altijd, was trouwens ook de minst ingewikkelde (het rijmschema bijv. is allersimpelst: ababbcbc) en voor een episch gedicht het best geschikt, het droommotief was al even acceptabel en wat ethisch gemoraliseer hoorde er ook zo bij. Het kon er dan bij door; stoplappen en rhythmische zwakheden nam men op de koop toe of werden graag door de vingers gezien.

DEN DROOM VAN ROUERE OP DIE DOOT VAN HERTOGE KAERLE VAN BORGONNYEN SALEGER GEDACHTEN. Het gedicht is overgeleverd in hs. Brussel, Algemeen Rijksarchief, man. div. 2270 (Acquisition 1912, No. 140), fol. 25v e.v.[1] en werd geschreven na de geboorte van Philips de Schone (22 Juni 1478) en vóór de dood van Maria de Rijke (27 Maart 1482), waarschijnlijk in 1479, omdat Margaretha (geboren

1 Zie voor een beschrijving van het hs. J. Cuvelier *Een viertal onbekende werken van de Brusselsche rederijkers Colijn en Smeken en van den Bruggeling Anthonis de Roovere* in Versl. en Meded. Kon. VI. Acad. 1937, bl. 89 e.v.

10 Januari 1480) er niet in wordt genoemd[1]. In 15 strofen van 15 regels (wellicht niet zonder verband met de dies ater 5 Januari, Karel de Stoute's sterfdag) met het rijmschema aabaab / bbcbbc / cdd (waarvan alleen de eerste strofe aan het slot afwijkt met ddcc i.p.v. ccdd) geeft de dichter verslag van zijn droom. Droef te moede had hij zich neergestrekt in een schoon bos (de wereld), toen een vrouw hem verscheen, *Compassije* geheten. Na een lange reis brengt ze hem bij een kerk met een ommuurd kerkhof, waarin de bloem der edele helden de laatste rust heeft gevonden. De dichter loopt langs de kostbare graftomben, die de blijvende roem van de grote mannen verkondigen en uitbeelden. Het zijn bijbelse- en klassiek-mythologische grootheden, wier onsterfelijkheid de dichter slechts matig kan troosten in de smart om de vergankelijkheid, die hem overmant. Ja, die smart wordt blijkbaar nog gevoed door de overweging, dat juist deze voortreffelijke helden, deze dragers van een vlekkeloos wapenschild zijn gevallen en wel juist zoals de grote Karel door verraad. Is het de stempel van de tijd, die ons gedicht ook in dit opzicht draagt, en is het de weerklank van de algemene verslagenheid na de verpletterende tijding van Karels dood, die de dichter tevergeefs doet vastklampen aan de vertroostende gedachte, dat de deugd der goeden en edelen altijd blijft, tevergeefs omdat deze overweging toch niet in staat is om de tranen uit zijn ogen te wissen? Als *Compassije* zijn grote droefheid ziet, neemt ze hem bij de hand en voert ze hem naar de S. Salvator in Brugge, waar hij getuige is van de uitvaart van de dappere Bourgondiër. Drie allegorische vrouwenfiguren, geestelijkheid, adel en burgerij voorstellende, staan te wenen in het koor en reciteren om beurte een klaagstrofe. Karel wordt door *Clergije* geprezen als beschermer van de kerk (de enige keer, dat die in het gedicht en dan nog zeer in het algemeen ter sprake komt) en de wetenschap, door *Edelhede* als ridder zonder vrees of blaam en door *Gemeynen staet* als handhaver van orde en veiligheid. *Compassije* geeft de dichter in twee strofen uitleg van wat hij heeft gezien en voegt daar een mededeling van blijde aard aan toe, t.w. het ‘bezweren’ door Maximiliaan van de Orde van het Gulden Vlies. De ballade besluit met De Roovere's persoonlijke dank aan zijn heer, die ‘heerlijc dorste sterven voor trecht int velt’ en smeekbeden voor Goddelijke bescherming tegen de Franse aanslagen op de rechten van de jonge Philips de Schone, opdat zijn moeder, Maria de Rijke, vreugde aan haar zoon moge beleven.

Ziedaar de inhoud van het onbezielde gewrocht, dat in het handschrift met *rovere* is ondertekend en, indien het werkelijk van hem is, wel tot

1 Cuvelier t.a.p. bl. 97-8.

zijn zwakste scheppingen gerekend zal moeten worden. Aesthetisch genot biedt de lectuur in het geheel niet. Alles wijst er op, dat het plichtwerk is geweest, moeizaam tot stand gekomen, onder afwezigheid van elke inspiratie. En niettemin is het gedicht cultuurhistorisch in meer dan één opzicht interessant. In de eerste plaats ontbreekt elk spoor van Christendom, bij de eerste kennismaking wel zeer merkwaardig voor de dichter van de geëxalteerde Marialoven en het *Lof van den H. Sacramente*. Hier geen christelijk memento mori, geen stichtelijk vermaan, geen eschatologische uitblik. De dood wordt slechts gezien van zijn aardse kant, van het leven en de wereld uit, niet sub specie aeternitatis als trooster en beëindiger van het lijden. De dichter is een typische 15e-eeuwer in zijn bezetenheid van het stoffelijke en vergankelijke in zijn doods-beschouwing[1]. Ook hij lijdt aan de dood, die hij ervaart als een vreemde macht, vijandig aan het leven, dat hem dierbaar is. Nòch de christelijke gedachte van de overwinning van de dood in en door Christus, nòch de moderne filosofische immanentie van de dood in het leven vindt men hier terug. Er heerst alleen maar verslagenheid. Het gehele gedicht is trouwens niet meer dan een variatie op het vlakke, afgezaagde Bourgondische ubi sunt-thema[2]. Roemzucht is de enige levensprikkel, die bij deze doodsverbijstering overblijft. Onbekend sterven was voor deze dichters wel het ergste, dat ze zich konden denken. Onbewust stellen ze de roemloosheid zoals Frauenlob[3] in de plaats van de middeleeuws-christelijke 'eeuwige dood' en zo bereiden ze met hun jacht naar een onsterfelijke naam meteen de Renaissance voor. Want feitelijk is de Christelijke levenshouding aan deze laatmiddeleeuwse poëten reeds ontglipt. Ook in De Roovere's *Droom* is er weinig van te bespeuren. Hier geen 'Dood, waar is Uw prikkel?', geen uitzicht op eeuwige hemelse heerlijkheid, maar het heidense voortleven in de roem bij het nageslacht.

Het Christendom, o ja, Karel beschermde de kerk, zegt *Clergije* plichtmatig en als in het voorbijgaan. En *Gemeynen Staet* vindt het heel bar, dat in de troebele dagen na Karels dood kerken en kloosters werden verwoest en nonnen werden verkracht en zoekt de oorzaak zowaar in eigen zonden. En aan het slot wordt bij de stereotiepe gebeden voor 's vorsten zielerust en bijstand voor de nabestaanden, ook de H. Geest - maar wel alleen omdat Hij patroon is van de Brugse kamer - nog even genoemd. Maar in stede van de grondtoon van het gedicht te bepalen, lijken deze

1 Vg. W. Rehm *Der Todesgedanke in der deutschen Dichtung vom Mittelalter bis zum Romantik* (Halle /Saale 1928) S. 82 ff.
2 Vg. L. Karl *Die burgundische Dichtung und der Totentanz* in Zeitschr. f. rom. Phil. 45 (1925) S. 255 ff. (die dit thema bespreekt aan de hand van Villon, Deschamps en Chastellain).
3 Vg. Rehm. *a.w.* S. 57-8.

Christelijke motieven eerder op vreemde elementen, die hier verdwaald zijn geraakt, fossielen van een voorbijgegane cultuurperiode. Want waar het in deze droom om gaat, dat is een feitelijk heidense heldenverering, culminerend in de bewieroking van de roekeloze Karel.

Zo levert het gedicht meteen een interessante bijdrage tot de kennis van de invloed der Bourgondische letteren op de Nederlandse. Want we hebben hier te doen met een product, dat geestelijk thuishoort in de école de Réthorique. De Roovere heeft eens willen offeren aan de mode van de Franse en de Frans-Bourgondische hofdichters. Men wordt immers onmiddellijk herinnerd aan de rondgang over het kerkhof aan de hand van *Fresche Memoire* in de *Chevalier Delibéré* van Olivier de la Marche[1]. Het gehele ubi sunt-thema trouwens, beroemd geworden door François Villon's *Ballades des Dames et des Seigneurs au temps jadis*, was bij de Bourgondische hofdichters buitengewoon geliefd[2]. Men moet erkennen, dat het De Roovere aardig is gelukt de toon der daar heersende melancholie, de 'tristesse', gecompenseerd door een quasi-stoïsch heroisme, te treffen. Maar zijn eigen aard heeft hij zodoende verloochend. De vleierij viert hoogtij en de kritiek, de satire, waarin De Roovere een meester is, zwijgt. Of neen, heel eventjes toch horen we uit de mond van *Edelhede*, dat de grote heren ten believe van Karel geld en panden verteerden en uit de mond van *Gemeynen Staet*, dat de burgers hem somtijds 'pennyngen' leenden! Hier merken we heel goed, dat de dichter met zijn sympathieën aan de kant der burgers staat. In de hofsfeer is hij niet thuis. Hij heeft alleen de heren hofpoëten de kunst afgekeken en hij probeert het genre ook eens. Daarmee wordt hij in de Nederlanden een vroege elegicus. En met de Stoïcijnse moraal, de roemzucht en het geleerdheidsvertoon kondigt hij meteen de komende Renaissance aan. Maar het is niet van harte, neen, De Roovere is in zijn hart nog de echte middeleeuwer en de brave burger van zijn geliefd Brugge. Een typische burger, niet om zijn zondenbesef zozeer, maar vooral om zijn benauwde zorg voor rust, orde en veiligheid, die met Karel's dood ernstig bedreigd werden. Ruim een jaar na Nancy zal het gedicht zijn ontstaan. De dichter was toen nog voldoende onder de indruk om geïnspireerd te worden tot deze lijkzang. Met de twijfel, die er aanvankelijk heerste aan Karel's dood, was het toen gedaan. Wellicht heeft het 'bezweren' van de orde van het Gulden Vlies door Maximiliaan een directe aanleiding tot dichten gegeven.

1 De mnl. vertaling *Den Camp vander Doet* (uitg. d. G. Degroote) werd in de 16e eeuw nog nagevolgd door Houwaert in zijn *Loffelicke Memorie der Aflijvighen* (4e boek van de *Generalen Loop der werelt*) vg. N. Taalg. 1951 bl. 284 e.v.

2 De Roovere heeft aan deze mode in nog letterlijker zin geofferd met zijn refrein op de stok: 'Tes al lijdende sonder de mijnne Gods' (zie bl. 291 e.v.).

NIEUWE JAER VAN BRUGGHE. Deze ballade vertoont dezelfde bouw als *Met ongheruster herten zwaer*, ze bestaat dus ook uit strofen van 8 regels met het rijmschema ababbcbc. En het zijn weer dezelfde motieven, alleen komt er nu als in *Den Droom van Rovere* de wandeling bij, ditmaal aan de hand van *Kennisse*, die na het ontwaken de droom moet uitleggen. Het vervallen plantsoen, waarom niemand zich schijnt te bekommeren, is Brugge en de arme, bedroefde en vege vrouw zijn de inwoners, lijdend aan een hartgezwel, door ieder verlaten, achtervolgd door schuldeisers, zonder krediet en in ongenade bij de machthebbers. Maar zie, dan verschijnen er plotseling drie helpsters, *Aelmoesene* (= weldadigheid), die spijs en drank brengt, *Kercken verchiernisse*, die schitterende sieraden aanbrengt en *Goddelijcken Dienst*, die ‘haer minnelijcke tale’ spreekt. Zijn het dus de christelijke eredienst en barmhartigheid, die de stad overeind houden, de godsvrucht, die er - sterker dan elders - leeft? Dan breekt ook plotseling de zon door en schiet zes stralen op het ‘Eestere’: prompt worden ze gemetamorphoseerd in zes mannen, die de Gecommitteerden blijken te zijn. Zij repareren, wat herstel behoeft en voorzien de poorten, muren, straten, bruggen en kaden. Menigeen verdient daar nu brood mee en de schulden worden betaald.

Het gedicht is bedoeld als een Nieuwjaarsgeschenk voor de Gecommitteerden, op wie 's dichters hoop voor de deplorabele toestand (een onsympathieke landsheer, oorlog, verval van de handel, enz.) was gevestigd. De ballade is uitsluitend overgeleverd in RW; uit het curieuze opschrift leren we, dat ze gedicht is in het jaar 1480, twee jaar voor 's dichters overlijden (op 16 Mei 1482) en dat Eduard de Dene haar heeft ontleend aan ‘zijn (d.i. De Roovere's) eyghen handtgheschrifte / by my al noch in wesene zijnde’. De Dene had dus De Roovere's autograaf voor zich. Dat hij dit hier opzettelijk vermeldt, geeft voor de rest te denken. Wanneer we de vlekkeloze tekst van het *Nieuwe Jaer* vergelijken met de slordige, soms zelfs ernstig verminkte redacties der overige gedichten in RW, dan mogen we geloof ik besluiten, dat De Dene uitsluitend voor dit gedicht De Roovere's ‘handtgheschrifte’ heeft gebruikt en het overige dichtwerk slechts uit de tweede of derde hand heeft gekend. In die geest zullen we dan zijn verantwoording in de inleiding van RW moeten corrigeren.

VAN TWEE AMOUREUSE VROUWEN EEN ARGUMENT. Drie verschillende motieven hebben tot de wording van dit gedicht bijgedragen. Allereerst dat van de droom, vervolgens het tot strijdgedicht of dis-

putatie geëvolueerde, uit de oude ars rhetorica stammende genre van het *argument* en tenslotte de hoofse liefdecasuïstiek. Misschien is het niet helemaal juist het tweede en derde motief van elkaar te scheiden, immers de 'questien' die aan de liefdehoven (cours d'amour) plachten te worden gesteld en gesolveerd en waarover we dank zij Huizinga's *Herfsttij* zo goed zijn ingelicht, mag men met recht beschouwen als een hoofse, speelse vorm van de schooldisputatie. Wanneer we bij de beoordeling van onze ballade van het laatste genre uitgaan, moeten we constateren, dat De Roovere stellig geen hoger schoolonderwijs heeft genoten, ja zelfs, dat hij het métier van dit middeleeuwse 'disputeren' in het geheel niet heeft verstaan. Naar de school riekt de ballade allerminst. Wij missen hier de meest essentiële bestanddelen van de disputatie. Zelfs de quaestio, de vraag, is feitelijk niet geponeerd en helemaal niet gesolveerd; er is geen concluderende derde, er is geen triumf van één der strijdenden. Dit laatste vinden we wel in Van Maerlant's *Tweede Martijn*, die hetzelfde thema behandelt en waardoor De Roovere zal zijn geïnspireerd, die hij althans zal hebben gekend.

De vraag is, hoe te handelen, indien twee vrouwen, van wie hij één bemint zonder bemind te worden, terwijl de andere, die hem koud laat, hem boven allen heeft verkoren, in levensgevaar verkeren en hij slechts bij machte is één van beide te redden. Bij Van Maerlant kiest Martijn voor de eerste, laat dus natuur en passie beslissen, Jacob voor de laatste, daarmee aan de rede het laatste woord gevend[1]. De Roovere neemt geen beslissing; als hij tenslotte kiezen mòet, wordt hij wakker uit de droom. Hier deed het droommotief goede diensten. Trouwens ook voor de intrige. De dichter droomt, dat hij met twee vrouwen, een door hem beminde en een hem minnende, in een klein bootje op zee is, wanneer er een onweer gepaard met storm komt opzetten, die een aantal schepen voor zijn ogen doet vergaan en het eigen vaartuigje zelf van mast en roer berooft. De vrouwen beginnen te schreeuwen van angst, allen zien de dood voor ogen, als er plotseling iemand roept: 'Eén moet er overboord, of jullie gaan er alle drie aan!' Wie nu te kiezen? Hier begint het eigenlijke dispuut tussen *Natuere* en *Verstannisse;* de eerste pleit voor de beminde, de tweede voor de minnende vrouw. Het debat verloopt in hoofse geest; de argumenten zijn ontleend aan de hoofse liefde-codex. De burgerlijke mentaliteit verraadt zich misschien in het opperen èn verwerpen van de derde mogelijkheid, nam. zichzelf op te offeren. Maar wie zal dan het schip besturen? Vrouwen kunnen zoiets immers niet:

1 Uitg. Verdam-Leendertz bl. 46 e.v.

Vrouwen werck en is niet weert twee biesen
Trouwen sonderlinghe om tschips regieren (r. 123-4).

De dichter is blijkbaar vergeten, dat er niets meer te ‘regieren’ was, aangezien het scheepje volgens r. 42 roer- en masteloos was geworden. Maar zo kritisch moet men de ballade niet lezen. Liever onderstrepen we met 't Hoog (bl. 106) het fraaie beeld van de twee ‘verckens met opgerechte borstelen’, die elkaar meten vóór de strijd (r. 127 e.v.), waarmee de onverzoenbaarheid en felheid der antagonisten *Natuere* en *Verstannesse* alleraardigst is uitgedrukt.

Het thema van de twee amoureuze vrouwen was algemeen verbreid. We vonden het bij Van Maerlant en na De Roovere is het nog behandeld door Roemer Visscher in zijn *Brabbelingh* (106) en in Cats' *Selfstrijt*. Deze dichters hebben het wel niet van elkaar overgenomen; onafhankelijk, naar eigen aard en opvatting hebben ze het thema behandeld: Van Maerlant als schoolse disputatie met een speculatief-religieuze solutie, de Roovere hoofs-casuïstisch, Roemer Visscher puntig-raak, Cats uit-spinnend-verhalend als tussenvorm van exempel en novelle[1].

De tekst van De Roovere's *Argument*, bestaande uit 16 strofen van 9 regels met het rijmschema ababbcbcc, is overgeleverd in twee redacties, t.w. RW F6r e.v. en hs. A (= K.B. Brussel 19547 (ca. 1540?), fol. 75r e.v.[2]. In de laatste redactie ontbreken twee strofen (t.w. 9 en 10 volgens de telling van RW), terwijl het acrostichon R o o v e r e in het Prinche van RW, opzettelijk (?) is weggewerkt. Ik heb de mogelijkheid van opzet gesteld, omdat zich hier het merkwaardige feit voordoet (wat ik trouwens ook bij andere gedichten van De Roovere heb geconstateerd), dat de varianten geenszins de indruk maken van corruptelen, maar van echte variatie, d.w.z. dat ze wijzen op een bewerking, een serieuze poging om het hier en daar anders en beter (?) te zeggen. Misschien mogen we er een latere omwerking in zien van de dichter zelf. Zo ja, dan bevat RW de laatste lezing, want die is over het algemeen beter. Met volstrekte zekerheid durf ik hier niet te spreken; beide redacties bevatten toch óók echte corruptelen en die ziet men gemakkelijk aan voor gebrekkiger uitdrukkingen van de oorspronkelijke dichter en/of bewerker. Voor deze uitgave kozen we de redactie van RW met de varianten van hs. A aan de voet.

1 Zie de analyse van Cats' exempel bij 't Hoog bl. 107-8 met zijn conclusie van verwatering.
2 Uitg. d. E. Soens *Onuitgegeven gedichten van Anna Bijns* in Leuv. Bijdr. 4, bl. 287 e.v.; Soens spreekt op bl. 202 van hs. B, maar dat is een vergissing.

VAN PAYS EN OORLOGHE. De laatste en uitvoerigste (het telt ruim 500 regels) der vijf droomballaden is alweer geborduurd op hetzelfde stramien. De dichter is vermoeid, raakt in slaap en bevindt zich dan in de droom in een eenzaam bos. Hij klimt in een boom om zich te beveiligen tegen de wilde dieren en het duurt niet lang, of uit het noorden komt *Oorloghe* met zijn mannen, uit het zuiden *Pays* met gevolg, en juist op de plaats van de dichter ontmoeten ze elkaar en begint het dispuut. Dan is de dichter, waar hij zijn wil. En inderdaad, een enkele technische term herinnert nog aan de schoolse disputatio. Maar ook niet meer. Dat er geen concluderende derde is, is nog daar aan toe; wanneer een der partijen zich motu proprio gewonnen geeft, zoals hier *Oorloghe*, is die ook niet nodig. Maar het debat zelf is in één woord miserabel. Elke orde in de opbouw der argumenten ontbreekt; van een climax of anti-climax is niets te bespeuren, de strijdmiddelen lijken willekeurig gekozen en aangewend. Van weerlegging door de tegenpartij kan men feitelijk niet spreken. De aangevoerde argumenten worden gewoonlijk genegeerd en door eigen aanvalsmiddelen vervangen, m.a.w. er is geen behoorlijke defensie.

Niettemin verdient het gedicht belangstelling èn waardering. Men verbaast zich over de rijmvaardigheid; nergens wordt men gehinderd door gewrongenheid. De verzen lopen uitstekend. Die technische ervaring schijnt er op te wijzen, dat het geen jeugdwerk is. Ook de woordenkeus en de beeldspraak zijn eenvoudig, zelfs sober, maar verantwoord. Gebreken zijn hem hier niet aan te wrijven. Anderzijds verwachte men ook weer geen ontroerende oorspronkelijkheid in zegging en beeldend vermogen. Het is middelmatig werk, maar als zodanig alleszins acceptabel.

Vervolgens wekt het gedicht onze belangstelling om het genre. Wij hebben het bij de droomballaden ingedeeld en daar hoort het ook bij. Maar er hebben ook andere invloeden gewerkt. Op grond van r. 522 zou men aan een gelegenheidsgedicht kunnen denken, vervaardigd voor dezelfde gelegenheid als een tafelspel. Met een kleine wijziging zou het trouwens een tafelspel kunnen zijn; ook dit dramatische genre immers berust op dezelfde conceptie als de disputatie, t.w. een geestelijke strijd van twee personen, eindigend met een nederlaag of - later - een verzoenende conclusie. Maar misschien is het de gemeenschappelijke inspiratiebron, die mij tot vergelijking brengt en heeft *Van Pays en Oorloghe* er in feite niets mee gemeen. In de dialoog zelf met zijn keurige gelijke clausen van precies één strofe ontbreekt trouwens de echte dramatiek.

Tenslotte de argumenten. *Oorloghe* beroemt zich op zijn hoge afkomst

(van Lucifer!). Dat is nu juist het wapen, waarmee *Pays* hem te lijf gaat, zijn vitium originis en de doorwerking ervan onder het mensdom: Adams val, Kains moord op Abel, enz. *Oorloghe* noemt het een felix culpa (maar niet in de bekende, klassieke zin): de mens leert door deze gesel van de oorlog en de daardoor veroorzaakte ellende deugdzaam worden. Hij vraagt welke deugden *Pays* voortbrengt; deze negeert de vraag en zet zijn vorige spreekbeurt rustig voort met bijbelse voorbeelden van het kwaad door *Oorloghe* gebrouwen. *O*. geeft dan maar zelf het antwoord: *P*. brengt ledigheid, overdaad en alle ondeugden en zonden voort. Dat is *P*. te bar: de bloei van kloosters, kerken en de koopmanschap is zijn werk, *O*. daarentegen weet slechts van verwoesten, moorden, roven, verkrachten. *O*. wijst dan op de door hem veroorzaakte nood, die leert bidden en deugd beoefenen. *P*. antwoordt, dat hij niet veel geeft om deugden door de nood gedaan en zet overigens zijn requisitoir rustig voort: met de aanklachten van brandstichting en geweld komt de typisch burgerlijke moraal om de hoek kijken: orde, rust en veiligheid binnen de wallen, dat is je ware! *O*., die die moraal aardig gaat vatten, attaqueert *P*. nu met zijn eigen wapens: *P*. brengt verkwisting, luiheid en vadserigheid, *O*. maakt spaarzaam en sober (dat is zo gezond!). Ja maar, zegt *P*., al die verkwisting dan in de oorlog? En de dure tijd, alles moet men om zijn broodje verkopen en verpanden! Ach wat, die slapheid en verwekelijking brengt juist de ondergang, repliceert de zichzelf weer bewuste *O*. Tegenover het exempel van de vreedzame ‘heilstaat’ der Brahmanen, kan *O*. slechts zijn langdurige heerschappij stellen.

Nu de dichter de kemphanen hun deugden voldoende heeft laten uitstallen, wendt hij het over een andere boeg. De genealogie komt op de proppen: *O*. is via armoede *P*.'s grootvader (de bekende filiatie, zie de aant. bij r. 289 e.v.). *P*. is gedwongen haar hoogste troeven uit te spelen: de Eeuwige Wijsheid is haar Vader, ze is immers met Barmhartigheid Gods dochter, die in de hemel bleef, toen *O*. daaruit werd gestoten (*P*. vergeet hier de twee andere dochters: Gerechtigheid en Waarheid); en dan is Christus ook in vredestijd uit de Maagd des Vredes geboren, Christus Die Zelf de eeuwige vrede is! Het blijkt nu, dat *O*. een gevaarlijk wapen heeft gehanteerd, want wat moet hij er op zeggen? Hij plaatst slechts de opmerking, dat hij de eer bewaard heeft in de aera sub lege. Onze rederijker krijgt nu gelegenheid zijn geleerdheid te luchten in de opsomming van een aantal helden. Het zijn allereerst de stereotiepe ‘negen besten’ (zie de aant. bij r. 319), waaraan De Roovere er nog acht heeft toegevoegd, vanzelfsprekend ontleend aan de bijbel en de mythologie. Het wordt nu een tegen elkaar opbieden in grote namen en prestaties.

Tegenover de vredesheld Salomo stelt *O*. Arphaxas en Cambyses, alsmede Holofernes, Pluto en Busiris. *P*., die met zijn vredeshelden uiteraard snel is uitgeput, moet weer tot een ander chapitre overgaan: ieder mens zal vóór zijn dood vrede moeten verwerven en om vrede hebben ook de heiligen geleden. *O*. slaat daarop aan het scholasticeren (het 'distinguo' is inmiddels tot het volk doorgedrongen!): men moet onderscheid maken tussen twee soorten vrede, de wereldse is gemak en welbehagen, die naar de hel voert, Christus' vrede is lijdzaamheid in tegenspoed, die de eeuwige vrede doet verwerven (ziedaar de Bourgondische moraal in een nutshell!). Zonder enig verband met het voorgaande noemt *P*. nu drie rampzaligen, Satan, Adam, Judas; *O*. repliceert met herhaling van een al eerder genoemd argument: tegenspoed kweekt deugd, weelde verslapt. *O*. noemt hierbij toevallig het woord 'zon' en dit grijpt *P*. aan om Christus, de Zon, met de vrede te vergelijken, die *O*., de nacht, aan het kruis verwon. *O*. voelt zich in het nauw gedreven, hij doet een noodsprong, opnieuw op het gebied van de genealogie, maar nu in omgekeerde zin van vroeger: *O*. is uit *P*. voortgekomen, het einde van de vrede is immers oorlog; bovendien: zonder zuur geen zoet, zonder *O*. geen *P*. Ongewild inspireert hij echter daarmee *P*. tot een zet, die slechts op zijn eigen schaakmat kan uitlopen; want het respice finem brengt *P*. op het eschatologische gezichtspunt. Maar dan moet *P*. triumferen, want in de eeuwige Sabbath zal *P*. in de hemel zijn en *O*. in de hel. *O*. geeft zich gewonnen en *P*. besluit met een lof op de vrede. In de epiloog vertelt de 'facteur' van zijn ontwaken en zijn voornemen de droom te vertellen; hij erkent de simpelheid van zijn kunst, vraagt toegeeflijkheid bij de hoorders en bidt om vrede.

De tekst van *Pays en Oorloghe* is bewaard gebleven in een druk van 1557, waarvan de volledige titel luidt: *Van pays en oorloghe / een Dialogus oft tsamensprekinghe, ver- / halende de schade ende tquaet des Orloochs / ende des Paeys gherustheyt ende weluaert. / Beschreuen door Anthonis de Roouere*. [Houtsnede, voorstellende het treffen van twee legers] *Gheprint Thant-werpen op de Lombarde veste teghen / ouer de gulden hant int Lauoirken, by my Hans / van Liesuelt, ghesworen boecprinter. / Met Preuilegie*. 1557. Het enig bekende exemplaar bevindt zich momenteel in de U.B. Gent[1]. Er heeft nog een herdruk bestaan eveneens te Antwerpen gedrukt, maar nu bij Jan van Ghelen in 1578, eertijds in het bezit van Prof. Serrure (zie *Vad. Mus.* 4, bl. 115-6), maar thans onvindbaar. Het gedicht is opgebouwd uit een inleiding (5 × 17: abab/bcbc/cdcd/dedee), dialoog (26 × 16:

1 De bibliothecaris is zo vriendelijk geweest het exemplaar naar Leiden te laten komen; ik betuig hem hiervoor gaarne mijn oprechte dank.

abaabbcc/deddeeff) en epiloog (4 × 8: abaabbcc), de laatste strofe met het acrostichon R o o v e r e . De regels zijn door ons genummerd. Het boekje bevat 32 bladzijden met de lettermerken Mij (= Aij) tot Biiij; op bl. 32 het ‘preuilegie’, gedateerd 18 December 1556. Elke claus wordt voorafgegaan door een versiering in de vorm van een grof houtsneetje, dat soms wordt herhaald; op één er van komt het jaartal 1550 voor. Ze zijn vrij grof en stellig niet voor dit boekje vervaardigd, ze zijn dan ook volstrekt niet ‘illustratief’; we mogen aannemen, dat de drukker ze willekeurig uit zijn voorraad heeft gekozen.

Refreinen int amoureus en int sot

Wanneer wij het achttal refreinen int amoureus en int sot leggen naast de meer dan 100 int vroede, dan leert deze getallenverhouding reeds, dat De Roovere vrijwel alleen heeft geleefd in de wereld van de ernst. En zelfs wanneer we de rhetoricale maatstaf een ogenblik laten varen en het dichtwerk naar moderne opvatting onderscheiden in geestelijke en wereldlijke stoffen, ook dan nog slaat de schaal ruimschoots naar de eerste zijde door. Immers tot het zuiver-wereldlijke kan men behalve de refreinen int amoureus en int sot niet veel meer rekenen dan de droomballaden, inclusief enkele moraliserende en satirische gedichten. Dat wij nu toch bij een man als De Roovere enkele refreinen aantreffen gewijd aan de hoofse- en de geslachtelijke liefde - waar wij overigens van 's mans liefdeleven niets ervaren - moge wel als bewijs gelden van de neiging der rederijkers, blijkbaar van meet af aan, tot codificering van de te beoefenen thema's. Hierin mocht kennelijk geen persoonlijke voorkeur bestaan; men moest in staat zijn zuiver lyrisch een onderwerp te bezingen, dat hem in het geheel niet aanging. Een gelukkige omstandigheid deed zich hierbij voor in de stereotypie der motieven, of liever van het ene, onveranderlijke motief der scheiding van de geliefde. De uitwerking liet slechts geringe variatie toe, want zelfs de ‘nijder’ der hoofse minnezang ontbreekt heel vaak in de rhetoricale poëzie. Men kon zijn kracht zoeken in een kunstige rijmbouw en inderdaad lijkt het wel, of de rederijkers hun rijmvirtuositeit behalve in de Marialoven (honoris causa) in dienst hebben gesteld van hoofse en - zoals bij De Roovere - zotte zaken (ludi causa).

Men hoede zich er voor in het succes, dat vele dichters in deze stoffen hebben bereikt, een aanwijzing te zien voor het vatten van de hoofse geest en sfeer of van een persoonlijke belevenis. Van de ervaringswerke-

lijkheid, die achter de hoofse minnezang heeft gestaan - en die wij toch eigenlijk nog niet volledig kennen - is bij de rederijkers, zoals we reeds zeiden, alleen het algemeen-menselijke en tevens smartelijkste gevoel van de scheiding overgebleven, een gevoel dat zelfs niet persoonlijk ervaren behoeft te worden om het te kennen. Hoemeer de rederijkers dit gevoel in de concrete situatie willen plaatsen, hoemeer ze hun burgerlijk milieu zullen verraden èn hun gemis aan hoofs vormgevoel. Want dan kennen ze het onderscheid niet meer tussen de verschillende hoofse genres, die wel alle in het motief der scheiding hun uitgangspunt vinden, maar in de concrete situatie, waarin die scheiding zal plaatsgrijpen of plaatsgegrepen heeft, verschillen.

Ons oordeel over De Roovere's proeven, wanneer wij dit alles overwegen, mag niet ongunstig luiden. In het refrein beg. *OCH GODT* / *WAT LOT* / *IS MY GHEUALLEN* heeft de dichter zich aan geen enkele burgerlijke concretisering bezondigd. Hij houdt streng vast aan het uitsluitende motief der smartelijke gescheidenheid en hij weet zijn kunstige binnenrijmen voortreffelijk d.w.z. met behoud van een natuurlijke zegging en tot verlevendiging der rhythmiek te plaatsen. Het Princhе biedt nog de merkwaardigheid, dat het meer regels telt dan de overige strofen en dat het rijmschema afwijkt.

Meer bepaald in de hoofse sfeer brengt ons de *AMOUREUSE GROETENISSE*, de stereotiepe klacht van de gescheiden, maar hopende minnaar. De liefde doet hem lijden en slechts de hoop op de gunst van de geliefde kan dit leed verzachten. Ook de ‘nijder’ verschijnt ten tonele, de afgunstige verklikker, die de ware minnaar slechts kan verafschuwen. O, ware de minnaar maar beter ter tale, dan zou zij wel gevoelig zijn voor zijn smeekbeden, maar helaas, zijn ‘ruudtheyt’ belet dit. En mocht ze toch genadig willen zijn, dan ga ze vooral heimelijk te werk om de ‘wroeghers’ geen kans te geven. Zoals men ziet, is de hoofse toon aardig getroffen. Maar nu valt de dichter jammer genoeg plotseling uit de toon, want de slotstrofe (met het acrostichon R o v e r e) is geïnspireerd op het dage- of wachterlied. De minnaar moet opstaan en scheiden van zijn geliefde. Dat is het thema van het wachterlied, dat hier niet op zijn plaats is, want het wachterlied veronderstelt een vereniging, waarvan in het gedicht geen sprake is, integendeel het gehele refrein was een klacht over de scheiding. Afgezien van die uit de toon vallende slotstrofe is dit minnedicht wel geslaagd. In zeven korte strofen, door herhaling van het laatste woord aan elkaar geketend, heeft De Roovere ons een sober, zangerig lied geschonken, dat door de eenvoud van woordkeuze en constructie een aantrekkelijke indruk maakt.

Hoger nog is onze waardering voor het *REFEREYN AMOUREUX*, een kort gedicht (3 × 8 + 6) op de stok: ‘Daer lief daer ooghe / daer handt daer seer’, dat overigens voor zichzelf spreekt. Het is zelfs zo goed, dat men geneigd zou zijn te twijfelen aan De Roovere's auteurschap. Men vraagt zich af, of hij wel ooit dit gehalte van dichterlijkheid heeft bereikt. 't Hoog kon inderdaad dit refrein triomfantelijk aan Kalff voorhouden om zijn geliefde dichter te rehabiliteren. Hij heeft de verdiensten breed uitgemeten en niemand zal hem hier durven tegenspreken.

Een hoofs thema, maar met satirische en met burgerlijke elementen gecontamineerd is ook de ballade beg. *SULCK MINT DAT HEM IS ONGHEREEDT*, een satire op de pochhans in liefdeszaken, waarvan helaas enkele regels ontbreken. De stok: ‘Sulck ketelt hem seluen dat hy lacht’ geeft nauwkeurig het thema weer. Au fond is het de confrontatie van de hoofse hopeloze minnaar met de ‘dame sans merci’. Maar door de satiriek, die put uit de contemporaine ervaringswerkelijkheid (het zich beroemen op zijn liefde, het voor adellijk willen doorgaan, enz.) wordt de hoofse sfeer door de burgerlijkheid vertroebeld.

De zotte refreinen vallen uiteen in een boerenvrijage, een erotisch gedicht en twee satirische. Het eerste, de *SOTTE AMOUREUSHEYT* moet weer zeer geslaagd heten. De twee ‘boerse’ gelieven Pantken en Pampoeseken zijn direct naar het leven getekend. En wat de vorm aangaat, de glijdende rijmen in de eerste strofe en de afwisseling van korte en lange regels geven een zeer bevallig zangerig rhythme. De komische voorstelling is tot het eind goed volgehouden. En de beeldspraak - 't Hoog heeft er uitdrukkelijk op gewezen - is bijzonder treffend, vooral dat ‘duymen breedt’ lachen. Soms (bijv. in de derde strofe, waar Pampoeseken een smerig kleed aan heeft, vuile handen en een mond, die naar look riekt) wordt men aan het *Kerelslied* herinnerd. Maar hier ontbreekt de satire, er heerst slechts een goedmoedige humor. Ja, al die aanstotelijkheden zijn voor de boerenpummel nu eenmaal aantrekkelijk: ‘ghelycke treckt tot ghelijcken’. Maar de dichter distantieert zich wel zeer van deze dorperlijke vrijage. Het is alles voortreffelijk geobserveerd, maar Kalff's walglijkheid - wel verre van dit als een tekort van De Roovere te zien - is in het boerenstel toch mede tot uitdrukking gebracht, m.a.w. in de uitstekende genreschildering is meteen ook een persoonlijk oordeel van de dichter uitgesproken.

Het erotische *REFEREYN INT ZOTTE* beg. *EEN GAEY // WEL FRAEY // NISCH FRISCH JONCWIJUEKEN* levert niet alleen een bewijs van buiten-

gewone rijmvaardigheid (we komen zelfs in de buurt van het *aldicht*), maar tevens van bekwaamheid in de dichterlijke uitbeelding van een situatie, die men misschien van onze dichter niet had verwacht. Ofschoon met tegenzin - de wetenschap mag er immers geen scrupules op na houden - willen we toch afzien van een analyse. We constateren slechts, dat het beeld van het 'wijn stopen' goed is volgehouden en uitgewerkt, al treden we niet in nadere toelichting, die tot enkele detail-kritische opmerkingen aanleiding zou kunnen geven. Behalve in RW (waaruit het werd overgenomen in het Album-Boeckx, hs. K.B. Brussel 14275, fol. 5v e.v.) is het refrein bewaard in een afwijkende, inferieure redactie, in St (Nr. xxx, uitg. Lyna en Van Eeghem dl. I, bl. 61 e.v.). Wij kozen RW als tekstredactie met de varianten van St (die duidelijk op een concept of bewerking wijzen, want de afwijkingen zijn meestendeels geen corruptelen) aan de voet.

Ook over het satirisch-zotte refrein beg. *EEN NAUWE MAECHDEKEN PLACH INDE SOMERE* kan ons oordeel niet ongunstig zijn. Helaas moet de eigenlijke pointe ons ontgaan, omdat we de figuurlijke betekenis van 'zeep eten' niet kennen. En die moeten we wel aannemen, wil de inhoud niet te onnozel worden. De bedoeling was een treffend voorbeeld te geven van het lozen der vrijers door de uitgeslapen 'maechdekens', wanneer ze er genoeg van hebben of de minnaars te 'flau' zijn om ze 'te verhittene'. In dit geval laat het loze meisje haar 'Pluenis' zeep eten. Hij dit niet wetende en haar spot niet serieus nemende hapt en ... schuimbekt. Hij had gedacht aan koekjes of kaas. Zo drijven dan de vroukens de spot met de dromende Jozefs. Inderdaad: al schijnen het goddinnekens, het zijn duvelinnekens.

Het enige waarlijk duistere gedicht in De Roovere's oeuvre is het *REFEREYN INT SOTTE*, beg. *HOORT GHI GELUBECTE VAN HOOFDE NISSCHERKENS*, door de dichter een zot refrein genoemd (vermoedelijk omdat de dramatis personae in de onderwereld thuis horen, of in elk geval in de omgeving daarvan), maar door ons eerder als satirisch gekwalificeerd. De zin van het gedicht blijft ons echter verborgen, omdat wij niet weten, wat de stok: 'Staet betacht men saeydter gheluck' moet betekenen. Zoveel is zeker, dat er een aantal ongelukkigen en zondaars, enfin armoedzaaiers worden opgeroepen, maar voor welk doel weten we niet. Het zijn de sukkelaars, de harde sjouwers, de drinkebroers, de huwelijksschipbreukelingen, de fuifnummers, de lichte vrouwtjes, de mensen die een verachtelijk beroep uitoefenen (beulen, hondenslagers, schoorsteenvegers, koppelaarsters) kreupelen, blinden, bewoners van het armhuis, kortom het 'volcxken van cleynen proffijte', dat we

van Breughel zo goed kennen en in de literatuur terugvinden onder de passagiers van de Blauwe Schuit. De aanhef: ‘Hoort ghi ...’ d.w.z. de rechtstreekse aanspraak en de oproep der verschillende personages herinnert aan *Van der Mollenfeeste*. Maar het refrein is overigens knapper in de kunst der omschrijving en typering en er is zowaar ook humor. Heel aardig is de benaming ‘Canonicken van sinte Cristoffels oordene’ (r. 27) en ‘ghasthuys muyters qualijck inde pluymen’ (r. 28) en bepaald geestig de toespeling op het ongedierte in r. 29-30. Niet minder verdienstelijk is de omschrijving van het minnespel in r. 16 e.v. Hier is met de man, die zijn (onder)wereld kent meteen de gerijpte artist aan het woord. Waren er niet zoveel duisterheden en vooral begrepen we de stok, ik geloof, dat wij dit gedicht tot de vier of vijf beste werken van De Roovere zouden kunnen rekenen. In elk geval heeft onze dichter met de enkele zotte refreinen, die hij heeft geschreven (althans die bewaard zijn gebleven) het genre eens voor al in dienst gesteld van de erotiek en de satire (die trouwens bijeen horen) en meteen aan de generaties, die op hem zullen volgen, in beide een illuster voorbeeld ter navolging geschonken.

[Tekst]

Lofdichten

*

Almueghende vader zonder beghin*

+**A**lmueghende vader zonder beghin
Daer alle beghinne*n* an name*n* beghi*n*sele
Ontfaermt U mij*n*s ic die hier bin
Natuerlic broosch In tsweerelts binsele[4]
Al dat ye was / zal meer oft min[5]
Yeghelicx cracht gheeft hu bemi*n*sele[1-66]
U ne deert moeyte noch onderwi*n*sele[7]
Ghij zijt in v zelue*n* en*de* in elke*n* bi g*ra*cie*n*
Ghij beslaet al dinc n*aer* crachts beki*n*sele[9]
End v ne v*er*uulle*n* gheenrande nacien[9-1010]
Lof vaderlic god vul Iubilacien[11]
Van niemende ghemaect ghewo*n*ne*n* ghescepe*n*
Een wese*n* in drien vry van blamacien[12-1313]
Dies zegghen v alle generacien[14]
Lof hoghe driuoudicheit onbegrepen

Tes al van nieute*n* bij hu ghemaect[16]

+Hs K.B. Brussel II 270, fol. 40 v°

* Varianten in St CXX, fol. 151 v° (cxlii v°) (uitg. Lyna en Van Eeghem 1, bl. 243 e.v.): 1 vadere - 4 swerlts - 5 w. is z.m. of m. - 9 alle d.nae - 10 gheenderhanden - 13 drie - 17 yemande

* Het refrein draagt in het hs. het opschrift *Rouere*.

4 *binsele* = *bindsele* band, hier in figuurlijke toepassing, wellicht in zeer vage betekenis, zoals gewoonlijk in de omschrijvingen voor wereld, hemel en hel.

5 *ye* De *e* in het hs. onduidelijk; - *was zal* lees met St *was is sal*; - *sal* versta: zal zijn.

1-6 De beginletters vormen het acrostichon ADONAY, vg. r. 16-29: TETRAGRAMATHON en r. 31-35: ELOIM, drie namen voor het Opperwezen.

6 **beminsele* (niet in MNW en WNT) liefde; betekent deze regel: alles (al het geschapene) bemint U?

7 **onderwinsele* inspanning (eig.: inspannende onderneming), vg. Van Maerlant *Van der Drievoudichede* r. 109: 'Want hem en moeiet rusten no jaghen' (ed. Verdam-Leendertz bl. 66.

9 **bekinsele* (niet in MNW en WNT) ervaring? (*naer crachts bekinsele* zoals aan de kracht (virtus) ervaren wordt? vg. r. 8: 'Ghij zijt ... in elken bi gracien').

9-10 Versta: Gij omvat, vervult alle dingen, zoals de (hun door U geschonken levens)kracht uitwijst, maar Gijzelf wordt door geen ding beperkt, besloten, vg. Van Maerlant *Van der Drievoudichede* str. 7 (ed. Verdam-Leendertz bl. 65) en str. 15, 1-2:

> Gode besluut enghene stede,
> Maer alle steden beluuct hi mede

(ald. bl. 69).

10 *gheenrande nacien* niets.

11 *Iubilacien* heerlijkheid.

12-13 Deze regels bevatten een herinnering aan het *Symbolum Athanasianum*, zie bl. 231.

13 *vry van blamacien* (eig. smetten) smetteloos, heerlijk.

14 **generacien* (niet in MNW en WNT) hier in moderne betekenis: geslachten.

16 *van nieuten* uit (het) niets.

En ghy ne hadt noy*n*t va*n* niemen*de* maecsele[17]
Tsuens wezen dat es bij hu gheraect[18]

17 Gij zijt door niemand gemaakt.
18 *gheraect* voortgebracht (met een toespeling op de generatio filii)?

*

Reyne ghewo*nn*e*n* als hooghst gheraecsele[19]
Aldus es dhelighe gheest diedt smaect[20]
Gaende voort vut huwe*n* godlike*n* smaecsele[21]
Recht een n*iet* drie / noch ghee*n* ghestaecsele[22]
Als drie zuene*n* / oft helighe gheest*en* drie
Maer vader zuene helich geest ee*n* daecsele[24]
+ **A**lmachtich end ware*n* verscheede*n* nye
Ten was noi*n*t niemen*t* In die clergie[26] +41 r°
Hoe hoeghe he*m* ne heeft tabuus ghenepe*n*[27]
Ongrondelic eist aldus ic lie[28]
Nu tuwer weerdegher singiorie[29]

* 19 hoochste g.a. reynste g. - 20 es die heylighe - 23 z. noch h. - 24 heylighe - 25 a. ende en w. - 26 inde c. - 27 h. groot h. heeft dabuys

19 De redactie van St verdient de voorkeur: *Hoochste gewonnen als reynste gheraexsele*; - **gheraecsele* (niet in MNW en WNT) creatie? (maar van een 'schepping' mag men bij de eeuwige geboorte van de Logos eigenlijk niet spreken! Daarom liever weer te geven met: voortbrenging? Het woord komt ook voor in *Spiegel der Minnen* 611 en betekent daar volgens Immink: iets dat schoon, voortreffelijk is; afgeleid van mnl. *geraect*.

20 *diedt smaect* stoplap (indien men het beseft).

21 Volgens de klassieke voorstelling is de H. Geest de liefdeband van Vader en Zoon of liever voortkomend, ontspringend aan de Vader-Zoon-betrekking; vg. (trouwens met deze gehele 2e strofe) Van Maerlant *Van der Drievoudichede* str. 11:

> Wi setten den Vader voren,
> Onghewonnen ende ongheboren
> Ende vor al beghin;
> Daer na den Sone uut vercoren,
> Van hem ghewonnen, alse wijt horen,
> Eer oint beghin ghinc in;
> Den Heleghen Gheest leerwi den doren
> Uut desen comende ...
> (t.a.p. bl. 67)

alsmede r. 154-155 en r. 410-414:

> Vader, kint: - verstant ter cure -
> Uut deser dobbelre Gods dure -
> Wie caent ghegronden, wie? -
> Coomt die gheest, die soete gure,
> Die rene Godheit entie pure ...
> (ald. bl. 80)

en de aanhh. ald. bl. 191 van Richard van S. Victor: 'Quomodo Spiritus sanctus est Amor Patris et filii' en vooral *De S. Trinitate* r. 65 seq. (Mone 1, 14).
**smaecsele* (niet in MNW en WNT) eig. genot, hier: liefde (liefdegenieting)?

22 **ghestaecsele* (niet in MNW en WNT) schepping? (van *staken* stichten, scheppen in MNW en nog bij Houwaert (zie WNT i.v. sub 9).

24 **daecsele* (niet in MNW en WNT) hier blijkbaar = geheel (afl. van *daken* raken, treffen).

26 *clergie* geleerde wereld.

27 *hem ne heeft* of hem heeft (St: *hem heeft* verdient misschien de voorkeur, ofschoon de constructie met de negatie heel normaal is); - *tabuus* het wonder, de wonderlijkheid; - *ghenepen* benauwd.

28 *lie* beken het.

29 *Nu* partikel van opwekking; - *singiorie* heerschappij, heerlijkheid.

*
En*de* een niet drie onghescepe*n* onghemete*n*
Lieuelic god m*er* een onmetelic
Onghemete*n* elc zy*n*de Int hoeghste wete*n*
In eeuwicheden elc euen wetelic
Maer een vad*er* een zuene boue*n* alle secrete*n*[35]
Een helich gheest alle euen secretelic[36]
Euen eewich eue*n* machtich al onu*er*ghetelic[37]
Eene eenich*eyt* Inder driuoudichede
Driuoudich in eenich*eit* staende profetelic[39]
In wie*n* noy*n*t vore*n* noch n*aer* was mede
O hoogste en*de* moghe*n*ste moghenthede
Wilt my behoeden voor tsiants zwepe*n*[42]
In u es dalder vulmaecste vrede
Ic groetu tot inder hemele*n* stede
Lof hoghe driuoudich*eit* onbegrepe*n*

Almueghen*de* vader zuene helich gheest
Tlouen van my mach lettel drepen[47]
Emmer zegghic met zond*en* beureest[48]
Lof hoghe driuoudicheit onbegrepe*n*

Scepper der wysheit goddelyck gedochte*

+Scepper der wysheit goddelyck gedochte
dyn menschelickheit die mesdaet becoch[te][2]
die adam mesdede binne*n* der widynge[3]
vanden paradise

+Hs K.B. Brussel II, 270, fol. 72 r°

* 33 synde elc - 34 ende in - 35 Maer *ontbr*. - 36 al - 37 al *ontbr*. - 38 een ewicheyt - 39 ewicheyt - 40 aen w.n. voren n.naer - 49 Mer ommer geseggick

35 *Maer* met St liever te schrappen.

36 **secretelic* hier: mysterieus, verborgen?

37 **onuerghetelic* wat niet (nooit) vergeten mag worden.

39 *profetelic* (in MNW alleen bekend uit *Voc. Cop.*, niet in WNT) eig.: als van een profeet, hier in onduidelijke toepassing. In het gehele refrein treffen trouwens de gezochte rijmwoorden, waardoor men sterk de indruk krijgt van vertaalwerk.

42 *tsiants* 1. *tsviants* van de duivel; - *zwepen* eig. zwepen of gesels, hier wellicht met consecutief aspect: slagen, martelingen.

47 *drepen* waard zijn, te betekenen hebben (z. *Rhet. Gloss.* i.v.).

48 *beureest* de gangbare moderne betekenis past minder goed, of we moeten het niet op *zonden* betrekken. De bet.: beladen, belast is wellicht rhetoricaal en dan op te vatten als bijzonder aspect (causatief: de last, die vrees aanjaagt?).

* Het refrein draagt in het hs. het opschrift *De Roure*.

2 na *mesdaet* in het hs. *bedo* doorgestreept; - *te* van *becochte* (evenals alle verdere tussen teksthaken geplaatste letters aan het einde der versregels) weggevallen door het afsnijden der bladen bij het binden.

3 *widynge* hier: ruimte gebied?

Ysayas Inde scrifture ontknochte[5]
Dat ghi ten achsten dage onsochte
sturtedes v bloet mids der besnydynge
der Iuedscher ghyse[5-88]
svaders Gracht In v zo wrochte
dat dyn menschelickheit wel nutte*n* mocht[e]
en*de* smaken om smenschen verblidynge
die aerdtsce spyse
Naer tspreken der wyse
mach elck wel seggen tallen hueren
Loff bluetsturter voir alle creatueren

Tswaert van co*m*passie v therte duersn[eet][16]
Int houeken dair ghy zaecht bereet[17]
[+] Den kelck van bitterheden die ghi almacht[ich][18]
god moste smaken [+]72 v[o]
vut uwen oogen liep bloedich zweet[20]
twelck v Ihesus ouer taenschy*n* gleet
aensiende dat dyn passie crachtich
begonste te naken
dyn godlickheit duchtede en*de* street[24]
dat dyn menschelicheit zulc bitter leet
n*iet* zoude conne*n* dragen warachtich
Maer ghi wildet waken
ende voert haken
naer de doot die v quam bekueren[29]
Loff bluetsturter etc.

Ter middernacht va*n* Iudas werdi v*e*rad[en]
geua*n*gen vand*en* Iueden vul ongenaden
ende brachten v voir annas / lam goed*er*tieren[33]
nydich duerboort[34]

5 *ontknochte* ontvouwde, verklaarde.
5-8 Jesaja is weliswaar de meest Messiaanse van de profeten, maar over de Besnijdenis (*Luc.* 2, 21) heeft hij bij mijn weten niets voorzegd.
8 *ghyse* zede.
16 *Tswaert van compassie* enz. Dit beeld, dat zijn oorsprong vindt in Simeon's profetie, hoort thuis in de Marialiteratuur en is daaruit blijkbaar klakkeloos overgenomen; *compassie* (medelijden) past niet voor Christus' passie.
17 *Int houeken* t.w. de hof der Olijven, de hof van Gethsemane.
18 Vg. o.a. *Matth.* 26, 39.
20 Vg. *Luc.* 22, 44.
24 *duchtede ende street* proteron husteron? (versta: streed omdat ze vreesde?).
29 *bekueren* beproeven? Of toch: overvallen? *Bekueren* heeft doorgaans de dood als object (*die doet becueren* = de dood smaken).
33 Vg. *Joh.* 18, 13.
34 *duerboort* hier in alg. zin: gekweld, gemarteld?

+ v liden en was hem geen verzaden[35]
tslaen tbespotten en*de* tversmaden +73 r°
es elcken ongrondelick In alder maniere[37]
noch moest ghi voort
tot cayphas huys mit bluede beladen[39]
torment ongrondelick zy v daden[40]
als honden verhit ghelyck den dieren
op v verstoort
van niemant confoort[43]
en haddi ghi mostet alleene bezueren
Loff bluetsturter etc.

Dair na zo ons scriftueren vermonden
waerdi an eene calomme gebonden
Int huys van pilatus / dair v grepen[48]
twee zarazinen[49]
Ende slougen uwen lichame vol wonden
mit fellen gheselen die zy d*air* vonden
+ Zoe dat v die cnoopen tot Int herte nepen[52]
van groeter pynen +73 v°
v lyden en ware niet o*m*me gronden[54]
want als zy mat waren was v gesonden
twee varssche die v tlyf mit zwepen
daden dwynen[57]
huer fellick grynen[58]
dede tbloet loepen wt uws lichaems mueren
loff bloetsturter voir etc.

Pilatus der Iueden roup aenhoorende[61]
was na der warelt ghiericheit sporende[62]
zoe dat hy uwt vreesen / zy*n* handen dwoet[63]

35 Ze konden zich niet verzadigen in Uw leed, U niet genoeg leed aandoen.
37 Is voor niemand op enigerlei wijze te doorgronden.
39 Vgl. *Matth.* 26, 57.
40 *torment* kwelling, marteling; - *ongrondelick* onpeilbaar.
43 *confoort* hulp.
48 Vg. o.a. *Luc.* 23, 1 e.v.
49 *zarazinen* ongelovigen, heidenen (het waren immers Romeinse krijgsknechten!).
52 De 'cnoopen' ook bij Jean Quentin (Mâle 3, p. 90) en in onze *Limb. Sermoenen* 35, bl. 503.
54 e.v. De hier gegeven voorstelling van de geseling (die volkomen past in het kader van de typisch-Bourgondische Passie, die De Roovere voortreffelijk heeft geschetst), inz. de afwisseling der moede beulen door anderen, vindt men ook al in *Van den levene ons heren* 2769 e.v., bl. 259 en o.a. in het Duitse spel van Eger (vg. Duriez *La théologie dans le drame allemand* etc. p. 400).
57 *dwynen* eig. verzwakken, hier wel sterker: vergaan.
58 *fellick* wreed, boosaardig; -*grynen* eig. getier, hier te keer gaan, geselen.
61 *der Iueden roup* t.w. Kruis Hem, kruis Hem, vg. *Luc.* 23, 21.
62 *ghiericheit* eig. hebzucht en misschien ook zo bedoeld; mogelijk ook: begeerlijkheid; - *was sporende* streefde (men bedenke bij deze regel, dat Pilatus de omkoopbare rechter typeerde).
63 Vg. *Matth.* 27, 24.

van uwer doot
Dies hem tJuedsce volck was storende[65]
ende waren met nyde In v hooft borende
een doornyn croone / zo datter tbloet
vte schoot
Minlick verdrouchdyt hoe wel het torende
den viandt want ghi waert schorende[69-7070]
[+] zyn cracht ende brocht Jn shemels vloet[71]
adaems conroot[72] [+74 r°]
smake ter noot[73]
vinden zy die In v passie pueren[74]
loff bluetsturter etc.

Sint ian wiens heilicheit es o*n*metelick[76]
bescryft ons dat die Iueden verbetelick[77]
op dyne gebenedide schouderen dauwen
dat cruuce zwaer[77-79]
Int lyden vieldy secretelick[80]
beseffende dyn godheit ongespletelick[81]
nochtans dyn vleesschelike oogen schrauwe[n][82]
duer sdoots mesbaer
Den mensche en waerdi niet vergetelick
want het es allen herten onwetelick[85]
hoe v de pharizeen bespauwen[86]
Jnt aenschy*n* claer
een bluedich pilaer[88]
waerdi oetmoedich Int gedueren
loff bluetsturter etc.

65 *Dies* waarover (t.w. over Pilatus' poging zich aan de zaak te onttrekken) *hem was storende* zich vertoornde.
69-70 *hoe wel het torende den viandt* ofschoon het (t.w. Uw lijdzaamheid) de Boze vertoornde.
70 *waert schorende* vernietigde.
71 *shemelsvloet* hemel (rhet. omschrijving).
72 *adaems conroot* Adams gezellen, het mensdom (men zou ook aan de oudvaders in limbo kunnen denken).
73 *smake* als object te verbinden met *vinden* (r. 74); - *ter noot* in de nood.
74 *die* in het hs. abusievelijk doorgestreept; - *pueren* zich verdiepen in.
76 *onmetelick* men lette op de Bourgondische hyperbool.
77 *verbetelick* hier = *verbeten* woedend, waarschijnlijk adverbiaal gebruikt, ofschoon ook een adj. opvatting (bij *Jueden*) niet onmogelijk is.
77-79 Dit vermeldt *Joh.* 19, 17 in het geheel niet. Wel is Johannes de enige evangelist, die Simon van Cyrene niet noemt, maar daaruit zou ik De Roovere's voorstelling toch niet willen afleiden; de dichter verwoordt slechts het algemene Bourgondische Passiebeeld, zie mijn art. in Kerk en Eredienst 1951, bl. 66 e.v.
80 *secretelick* De gewone bet.: heimelijk, past niet; hier wellicht standvastig of lijdzaam?
81 **ongespletelick* (niet in MNW en WNT) geheel, volkomen.
82 *schrauwen* schreiden (zie voor *schrauwen* als praet. van *scrien* hoorbaar wenen, Van Helten bl. 240). - De zin van r. 81-83 is niet geheel duidelijk, waarschijnlijk is de bedoeling: ofschoon U waarachtig God bleef (eig. bewust was van Uw Godheid) weende Gij als mens om de jammer van de dood.
85 *onwetelick* lees *wetelick?* Of bet. *onwetelick* onmogelijk te weten, d.i. ten volle te beseffen?
86 Vg. *Matth.* 26, 67.
88 *pilaer* Is dit woord wellicht gekozen op grond van Christus' lijdzaamheid en weerloosheid?

+ Mesmaectelick ghi ten berghe quaemt[91]
dair me*n*nich herte was versaemt +74 v°
die v zagen gepynt ongrondelick
bryngen geuaen[93-94]
mit stercken reepe*n* tlyff omvaemt[95]
en*de* knyeldet neder mit oogen beschaemt
willende voir adaems gebreken zondelic
de doot ontfaen
zy schoten v aen als honden vergraemt
ende trocken uvt uwen rock ongeblaemt[100]
zoe dat uwe wonden onvermondelic[101]
wyde ontdaen[102]
me*n*nigen bittren traen
moeste v te sturten dair gebueren
loff bluetsturter etc.

Lucas bescryft ons openbaerheit[106]
dat verghynck der sonne*n* claerheit
alsmen v ande cruuce recte[107-108108]
+ onbesculdich[109]
Jheruzalem was ontwetende de naerheit[110] +75 r°
die huer naecte / want slidens zwaerheit
dede dat destructie verwecte[111-112]
menichfuldich
Dyn oogen gaue*n* godtlike staerheit[114]
alsme*n* mit naglen naer tgetuge der waerheit
v handen en*de* voeten duerstecte
duer de gaten gehuldich[117]
v bluet me*n*nichfuldich
werdt loopen*de* / dies die helle moste verstueren[119]
loff bluetsturter etc.

91 *Mesmaectelick* in een beklagenswaardige lichamelijke toestand; - *ten berghe* t.w. de Calvarieberg of Golgotha.
93-94 Versta: die U *ongrondelick gepynt* (vreselijk gepijnigd) als gevangene daar zagen brengen.
95 *reepen* koorden.
100 *ongeblaemt* onberispelijk, adj. bij *rock* (bedoeld is de rok zonder naad, waarover de krijgsknechten het lot wierpen).
101 **onvermondelic* (niet in MNW en WNT) van *vermonden* meedelen, dus: onzegbaar (versta: op onuitsprekelijk smartelijke wijze).
102 *ontdaen* = *ontdaden* opengingen.
106 *openbaerheit* t.w.v. het rijm i.p.v. *openbaerlic?*
107-108 Vg. *Luc.* 23, 44.
108 *recte* zie de aant. bij r. 122.
109 *onbesculdich* onschuldig.
110 *was ontwetende* wist niet; - *naerheit* hier: afschuwelijk lot, t.w. de verwoesting van de stad door Titus in 70 n. Chr.
111-112 De zin is mij niet duidelijk; bedoelt De Roovere, dat het zware Lijden oorzaak was van de vernietiging van de stad? Algemeen werd de ondergang van Jerusalem beschouwd als vervulling van Christus' profetie in *Matth.* 24, 2, *Luc.* 23, 28.
114 *staerheit* standvastigheid.
117 *gehuldich* genadig, heilrijk (te betrekken op *bluet*?).
119 waarover de hel (versta de duivels) zich moest vertoornen.

Ghi waert die talder bitterste smaken smaecte
want v licham zeerder dan laken laecte[122]
alsmen ande cruuce recte uwe leden
teder ende cranck
Dies v een onzochte genaken naecte[125]
want Int rechte[n] de cruce een zwaken zwaecte[126]
zoe dat v tbluet te dusent steden
+ ute spranck
Dauid een verlanglick waken waecte +75 v°
ende Moyses tdruckelickste haken haecte
naer v coemste / want In onvreden[129-131]
was hueren ganck
dies ghi eer lanck
den viandt bernerdet achter ende vueren[134]
loff bluetsturter etc.

Godtlike cracht v niet en faelde
hoe wel de doot v menschelick straelde[137]
dair ghi waert ande cruce hangende
zeere duerwont
longius blendt zynde v herte ontscaelde[140]
dair ons dauwe van gratien uwt daelde[141]
waer bi hi zyn licht was ontfangende
daer terstont[142-143]

122 **laecte* (niet in MNW en WNT), blijkens het verband: werd gespannen, spande. De vergelijking van de kruisiging met het spannen van laken op een raam (gevolg van de voorstelling van het rekken van armen en benen bij het vastnagelen) vinden we ook in *Indica Mihi* en later nog bij A. Bijns *N. Ref.* 301, a, 12: 'Als een roodt schaerlaken gereckt op een rame'; ze komt overeen met die van de boog gespannen op de pees in de mnl. uitbreiding van het *Evang. Nicodemi* en de snaar gespannen aan de harp in A. Bijns *N. Ref.* 294, d, 9.

125 *genaken* aanraking.

126 *rechten* oprichten (van het kruis); - **zwaken *zwaecte* een schok kreeg (of: schokte, vg. Kil. s w a c k e n / s w i c k e n . *Vibrare?*); de gewone voorstelling was deze, dat de schok veroorzaakt werd door het ruwe neerploffen van het kruis in de kuil.

129-131 David en Mozes behoren tot de 'oudvaders' in limbo, die Christus' komst verbeidden en bij de nederdaling ter helle bevrijd werden.

134 *bernerdet* (lees *benerdet* van *benerren*, zie MNW op *Benaren*, WNT op *Benarren;* of is de *r* epenthetisch? Een derg. *r* vond ik bij De Roovere nog in *verxacije* (*Droom van Rouere* r. 222) in het nauw bracht, t.w. bij de descensus ad inferos, zie de aant. bij r. 129.

137 *straelde* trof (eig.: met pijl of lans doorboorde; zie voor de voorstelling van de Dood, gewapend met pijl of lans nu ook D, Th. Enklaar *De Dodendans* bl. 106 e.v.)

140 *longius* (misschien staat er *longins*) lees *Longinus*, de speerdrager, in welke legendarische figuur de centurio en de soldaat, die Christus' zijde 'splette', zijn verenigd, zie mijn art. in Kerk en Eredienst 1951; Longinus zou blind zijn geweest, maar door het bloed uit Christus' zijdewonde ziende zijn geworden; - **ontscaelde* (niet in MNW en WNT) opende (eig. de schaal, de omhulling verwijderen, ontbloten; wellicht hetzelfde werkwoord als *ontschellen*, dat herhaaldelijk voorkomt in de *Nieuwe Refereinen* van A. Bijns (o.a. 11, 113, 190) in dez. bet.?).

141 Zie voor het eucharistische bloed uit Christus' zijdewond mijn art. in Kerk en Eredienst 1951.

142-143 Zie de aant. bij r. 140.

Die viandt me*n*nich practyke verhaelde[144]
voir v die smenschen schult betaelde
[+] want In aercheden was hi verstrangende[146]
die helsce hondt [+]76 r[o]
dies ghi den grondt
vander hellen mit uwen cruce daedt schuere[n][148-149]
loff bluetsturter etc.

Lof prinche vloeyen*de* vul van gratie
lof zuuer vat edelick gestichte[152]
lof onvernoyen*de* reyn Jubilatie[153]
lof die Jnt zuuer bat hem selue*n* schichte[154]
lof die daerdsce schat ewelic zwichte[155]
lof sittende bouen eenig*en* statueren[156]
lof die ander crucen rat kerstynh*eit* v*er*lichte[157]
lof wiens louen eerst buet van truere*n*[158]
lof bluetsturter voir alle creatueren

O gheest der geesten / dy alle dyn geesten kent

[+]O Gheest der geesten / dy alle dy*n* geeste*n* kent[1]
dies geestelyke geest / niet en mach v*er*by sy*n*[2] [+]St fol. 150 r[o] (cxli r[o])
Die in dyn gheesten / alsulk volleeste*n* / sent[3]

144 *practyke verhaelde* list toepaste.
146 *aercheden* boosheid; - *was verstrangende* nam toe (de *r* van *verstrangen* is later toegevoegd).
148-149 De komst van Christus in de Hades ging gepaard met overweldigend machtsvertoon; het kruis (nu signum victoriae) doet de deuren wijken en de hel trillen.
152 *gestichte* epith. ornans voor Christus (vg. *maechdelijck gestichte* in *Spiegel der Minnen* 411).
153 *onvernoyende* met blijvende goede gezindheid (zie de aant. bij *Constich Lof van Maria* beg. *Natuerlick negheene* r. 13); - *Jubilatie* eig. zaligheid, heerlijkheid, hier als erenaam voor Christus.
154 *schichte* zond? (zie MNW op *Schichten*); de zin is mij niet helemaal duidelijk. Er wordt kennelijk gedoeld op het bad, dat van zonden reinigt, de fontein des levens, ontstaan uit het bloed van de Gekruisigde, in de 15e eeuw mede bepaald en gekleurd door de voorstelling van het Mei-bad.
155 *daerdsce schat* rhetoricale omschrijving van ‘de aarde’ (*schat* ter wille van het rijm: *bat, rat*)?; - *zwichte* grondvestte? (deze bet. heeft *zwichten* in *Pays en Oorl.* 94, zie voorts mijn *Rhetor. Gloss.* i.v.); de gehele versregel is dan een vrije weergave van *Ps.* 104:5.
156 *eenigen statueren* allen (t.w. als Rex Coelorum).
157 *verlichte* verloste (het woordgebruik kan behalve door het rijm ook ingegeven zijn door associatie van *rat* met de zon).
158 Is de betekenis van deze regel, dat de mens zijn smart, zijn melancholie pas goed overwint in de lofprijzing van Christus? Of moeten we lezen *lonen* verdienste of straf (des doods) t.w. van Christus, die een eind maakte aan 's mensen jammer?
1 *dy* lees *die?*
2 Buiten Wie niets kan bestaan? (eig. aan Wie niets zich kan onttrekken?)
3 *gheesten* inspireren (hier als znw gebruikt); - *volleesten* vervulling.

geestende / daer ghi wilt / claer en*de* vry sy*n*
Wiens geest wil ewich / sonder ghestry sy*n*[5]
als geest des vrede*n* / niet geest va*n* nijde
Mer geest des broederscaps / waer d*at* wij sy*n*
als creature*n* dy*n*s geeste*n*s blyde[8]
V louen wy als die ghebenedyde
weerdt heylich geest / der drie p*er*sone*n* een
Neemt da*n*ckelic dat ic dus belyde[11]
machtich als god vader / of god sone reen[12]

Ghi syt een / wie*n*s een / es een volmaectelick
een int wesen / der drie personen
Wie*n*s een blyft een / bloot en*de* naectelick[13-1515]
int ewich v*er*eenen der hoochster cronen[16]
Vande*n* vader / noch sone in ee*n* v*er*schone*n*[17]
ghemaect / gewonne*n* / noch oock ghescepe*n*
Mer vortgae*n*de / in ee*n* ewich loonen[18-1919]
niet voren noch naer / mer gelyck begrepe*n*
Jnd*er* godheyt al euen hooch ghenepen[21]
in glorie*n* sond*er* differentien gheen[22]
Jc gruet v al macht hier luttel drepe*n*[23]
machtich als god vad*er* / of god soone reen

[+] O helich geest / welsmakende druue[25]
die v ootmoedich hebt willen verbaren[26] [+]150v[o] (cxli v[o])
Jnder ghedae*n*ten va*n* eender duue[27]
om seue*n* co*n*dicien van haer v*er*claren[28]
Want ghelyck als wy die duue sien vare*n*
ten watre en*de* ysser gheenre omtrent
Soe hebdi twater om o*n*s bewaren[31]
int doopsel ghemaeckt een sacrament

5 *ghestry* strijd.
8 *dyns geestens* afhank. van *blyde*.
11 *danckelic* genadig (aan).
12 *machtich* versta: even machtig.
13-15 *een* (dat hier steeds herhaald wordt) wil zeggen een zelfstandig Persoon in de H. Drieëenheid.
15 *bloot ende naectelick* volkomen.
16 *cronen* metonymisch voor de Goddelijke Personen.
17 *in een verschonen* tot versiering, als sieraad.
18-19 Zie voor de gedachtengang de aant. bij het eerste lofrefrein, beg. *Almueghende vader zonder begin* r. 21.
19 *loonen?* (dienen? t.w. in liefde?).
21 *ghenepen* hier: geplaatst.
22 **differentien* (niet in MNW en WNT) onderscheid.
23 *drepen* te betekenen hebben.
25 *welsmakende druue* epitheton ornans zonder symbolische betekenis.
26 *verbaren* vertonen.
27 De voorstelling van de H. Geest als duif berust op de Jordaandoop (o.a. *Matth.* 4, 16), vg. Stengel *Das Taubensymbol des Heiligen Geistes* (1904).
28 *condicien* eigenschappen; - *verclaren* verschijning (van *haer verclaren* versta: waarmede ze zich vertoont?).
31 *ons* object bij *bewaren*.

Den discipule*n* waerdi oock claer beke*n*t
in vierigher tonghe*n* die elc v*er*scheen[34]
Dies vloye v lof toe ongheent
machtich als god vader / of god soone reen

Die duue es v*er*kiesende tbeste graen
also v*er*licht ghi die ootmoedighe gronde*n*[38]
Die duue doet ander voetsel ontfaen[39]
en*de* bi v / ist al versaet gheuonden
Die duue en bijdt niema*n*t tgheene*n* stonden
en*de* ghy cont alle ghescil paysieren[42]
Die duue en is mit ghene galle v*er*bonden[43]
dus doedi alle ongeloue wech stieren[44]
Die duue*n* neste*n* som nae harder manier*n*
in gaete*n* daer tmaetsement is steen[46]
En*de* ghi syt de*n* steen / ons vruechs logiere*n*[47]
[+] machtich als god vader / of god sone reen

[+]151r[o] (cxlii r[o])

Die duue v*er*sucht altyt voort singhen
en*de* ghi doet v dienaers / haer so*n*de*n* besuchte*n*
Lof troostere dan die alle dinghen[51]
Cont ten alder salichsten pluchten[52]
v gr*ati*e te*m*porisiert die luchten[53]
V vleijcke*n* v*er*coelen / die hetten brandich[54]
ghi reghelt des firmaments geruchten
den screijende sydi onderstandich[56]
Loff hemelsche salue seer goederhandich[57]
die o*n*s dagelicks voitsel doet groyen ghemee*n*[58]
Loff paysmaker der eerster sonde*n* scandich
machtich als god vader / of god sone reen

Loff heylich geest / van wien Ezechiel
sach v*er*droochde beenderen me*n*sche*n* v*er*rysen[61-62]

34 t.w. bij het Pinksterfeest, vg. *Hand*. 2, 3.
38 *gronden* geesten, mensen; de nederigen zijn de besten (‘tbeste graen’).
39 Versta: de duif dient anderen tot voedsel?
42 De duif is sinds Noachs ark een symbool van de vrede.
43 De op de *Physiologus* gebaseerde middeleeuwse dierkunde leerde, dat de duif geen gal bezit.
44 **wechstieren* verwijderen.
46 **maetsement* (niet in MNW en WNT) metselwerk?
47 Zie voor de vergelijking van Christus met een steen *Hand.* 4, 11; 1 *Petr.* 2, 7 (als hoeksteen), *Num.* 20, 10-11 (steenrots), *Dan.* 2, 34 (steen van Daniël); - *logieren* verblijf, huis (*ons vruechs logieren* versta: waar onze vreugde (op) gevestigd is).
51 *troostere* t.w. de H. Geest, aldus geheten op grond van Christus' belofte in *Joh.* 14, 26.
52 *pluchten* hier: regelen, dus in de bet. van *plegen* (deze bet. niet in MNW en WNT).
53 **temporisiert* matigt (deze bet. niet in WNT).
54 *vleijcken* lees *vlercken?*
56 *onderstandich* behulpzaam.
57 *goederhandich* goedaardig.
58 Een toespeling op 1 *Cor.* 3, 6-7.
61-62 Vg. *Ezech.* 37, 1 e.v.

Lof diet buycksk*en* der maghet marie wel
quaemt mitter geheelder godh*eyt* spysen[63-64]
Seue*n* uoudich wij v giften prijsen[65]
wysh*eyt* verst*an*denisse / sterch*eyt* / en raet
Conste / goed*er*tierenh*eyt* / vrese / bewijsen
daerme*n* bij ter hoochster salicheyt gaet
Lof vingher die aen gods rechter hant staet
fonteyne berne*n*de en*de* leuende alteen[70]
Lof inspiereere myn toeuerlaet[71]
[+] machtich als god vader / of god sone reen

[+]151v[o] (cxlii v[o])

Prinche

Raye wt der vaderlyke adre[73]
olyve tack in soons herte ghegroeijt[74]
Ontfermt v my*n*s hoghe godh*eyt* te gadre
Vergheuede dat hier my*n* tonghe ws moeijt[76]
Elc inghelic staet va*n* vresen gloeyt
roerende uwer dieper cracht volleest[78]
En*de* alle leeraers hoghe doeruloeijt[73-7979]
sy syn int besoeken va*n* dien beureest[80]
Nochtans op v vol vertroostens meest
Stellic dit / al bin ic va*n* werden cleen
Sterckt ons gheselscap werdt heylich geest[83]
machtich als god vad*er* of god sone reen

63-64 Zie voor de ‘overschaduwing’ van Maria door de H. Geest mijn *Middeleeuwse Kerstvoorstellingen* (1948), bl. 31.
65 Een herinnering aan de zeven gaven van de H. Geest (ontleend aan *Jes.* 11, 2), die in r. 66-67 worden opgesomd (*pietas* vroomheid wordt daar weergegeven met ‘goedertierenheyt’).
70 Ontlening aan de hymne *Veni creator spiritus:* ‘Fons vivus, ignis, caritas’.
71 **inspiereere* (niet in MNW en WNT) inspirator; - *myn toeuerlaet* Deze aanspreking krijgt een bijzondere betekenis door de omstandigheid, dat de dichter lid was van de kamer van de H. Geest.
73 *Raye* straal.
74 *olyve tack* bekend symbool van de vrede, vg. *Gen.* 8, 11.
76 *vergheuede* lees *vergheuende* (het afkortingsteken boven de *e* is vergeten); - *ws moeijt* eig. zich met U bezighoudt, hier: over U spreekt.
78 Wanneer ze in aanraking komt met de volmaaktheid van Uw ‘diepe cracht’?
73-79 De beginletters vormen het acrostichon ROOVERE.
79 *hoghe doeruloeijt* zeer verlicht.
80 *besoeken* onderzoeken; - *van dien* t.w. *uwer dieper cracht volleest*.
83 *ons gheselscap* t.w. de kamer van de H. Geest.

[+]Lof vanden priesterlijcken staet

[+]RW B 8 r[o]

Hoeveel staten datmen prijsen // sal[1]
Int beleuen vanden volck ghemeene[2]
Soe moeter nochtans een bouen rijsen // al
Een staet opperste / el en gheene[4]
Den staet van aermoede / vol van weene[5]
Den staet der innocenten cleene[6]
Den staet van tpueple hier beneden[7]
Den staet der soeter clercgie reene[8]
Den staet vanden deuoten alleene
Den staet vanden vrouwelijcke seden
[+] Den staet vanden Maechden vol van vreden
Den staet vanden houwelijcke groot toeual[12] [+]B 8 v[o]
Den staet der weduwen reyn besneden[13]
Nochtans moet van ons zijn beleden

Lof ghebenedijt Priesterlijck staet bouen al.
Bouen al wiens tonghe nv spreken can
Wiens herte peyst ofte handt mach scrijuen
Wiens ooren hooren / daer en zijn ghebreken an[18]
Den Priesterlijcken staet moet bouen blijuen
Gheene verstandenisse / noch gheene motijuen
En moghen sonder tghelooue beclijuen[21]
Hoe de cracht inde Priesters is ghesonden
Dat dEnghelen des hemels niet connen bedrijuen
Dat doet een Priester door tswoordts verstijuen[24]
Godt ende mensche int broodt beuonden[25]
O wonderlijcke cracht soe sterck verbonden
Als een Caractere / dat niet vergaen sal[27]
Dwelck Christus hem eerst heeft onderwonden[28]
Ghemeenlijck moeten wy dan vermonden[29]

1 *staten* Blijkens het vervolg is *staet* hier gebruikt zowel in de bet. van toestand als van ‘burgerlijke staat’.
2 *beleuen* hier = leven, het werkelijke leven?
4 Eén allerhoogste staat.
5 *weene* ellende.
6 *cleene* lage.
7 *tpueple* het gepeupel.
8 *clercgie* een vreemde spelling; misschien moeten we lezen *clergie*.
12 *toeual* aanhang (versta van het huwelijk als staat, die veel aanhang vindt, die velen verkiezen).
13 *besneden* van aard.
18 *daer en zijn ghebreken an* een constructio ad sensum: r. 16-18 geven aanleiding tot de gedachte: er is geen tong enz., of er kleven gebreken aan, maar de eigenlijke tegenstelling komt eerst in r. 19; de opvatting is, dat alles moet onderdoen voor de priesterlijke staat.
21 *beclijuen* r. 22 veronderstelt een transitief gebruik van *beclijuen*, maar dan is de betekenis hier minder duidelijk (men verwacht: doen inzien).
24 *tswoordts verstijuen* de kracht van het woord (t.w. van de consecratie).
25 *broodt* t.w. van de hostie.
27 *Caractere* heilig teken.
28 t.w. bij het Laatste Avondmaal naar middeleeuwse opvatting.
29 *Ghemeenlijck* gemeenschappelijk; - *vermonden* het uitspreken.

Lof ghebenedijt Priesterlijck staet bouen al.

Proeue is hier af der waerheyt certeyn
Der Priesteren int oude Testament[31-32]
Die Godt hem om de rechtuaerdicheyt reyn[33]
Boodt / als zijne Administratueren gent[34]
Want deene wert creupele en dandere blendt[35]
Die onwaerdich der Arcken quamen ontrent
Donder / Tempeesten / die sachmen gheschien
Nochtans wast nauwe een gruus bekent
Bijden weerdighen Sacramente excellent[38-39]
Dat wy den Priesters handelen sien /
[+] Dus en soude niemant te tastene spien[41]
Yet dat ghewijdt is / groot oft smal [+C 1 r°]
Baghijne / maecht / sustere / wilt hier af vlien[43]
Maer segt eenpaer met ghebooghene knyen[44]
Lof ghebenedijdt Priesterlijck staet bouen al.

Dit en is gheen vleesch diet claer gheuroedt[46]
Van ossen / van rammen / ofte van stieren
Maer tis Christus in vleesch ende bloedt[48]
Volmaeckt Godt ende mensche sonder faelgeren[49]
Aldus zijn de Priesters zijn tresorieren[50]
Ende oock zijn hertelijcste Aelmoessenieren[51]
Op den Witten donderdach eerst ghegheuen[52]
Als zijn ghetrouwelijckste Officieren[53]
Sijn dreetelinghen / zijn balsemieren[54]

31-32 Versta: *Proeue* (bewijs) *der waerheyt hier af is certeyn;* maar dan zou in r. 32 moeten volgen *Die priester* enz. Er schuilt hier weer een of andere slordigheid of tekstbederf.
33 *hem* t.w. de Joden van het Oude Verbond.
34 *Administratueren* eig. waarnemers, hier: vertegenwoordigers?
35 e.v. De Roovere's geheugen laat hem hier in de steek. Wellicht bedoelt hij de geschiedenis van Uza, die uit onvoorzichtigheid de ark aanraakte en daarom door Jahwe werd gedood (2 *Sam.* 6, 6; 1 *Chron.* 13, 9); mogelijk speelt er ook een herinnering doorheen aan de straffen der Filistijnen, verhaald in 1 *Sam.* 5 en 6.
38-39 *wast nauwe een gruus bekent Bijden* had het (de ark) niets te betekenen vergeleken bij.
41 *spien* willen, begeren, streven naar.
43 De adressaten wijzen er op, dat De Roovere het oog heeft op sexuele verhoudingen. Of zouden het bijgelovige hostiepraktijken zijn, die vooral onder de geestelijke zusters verbreid waren?
44 *eenpaer* steeds.
46 *diet claer gheuroedt* indien men het juist inziet.
48 *in* lijkt overbodig.
49 *faelgeren* lees of spreek uit *faelgieren*.
50 *tresorieren* schatbewaarders.
51 *Aelmoessenieren* uitdelers van (geestelijke) gaven.
52 t.w. bij het Laatste Avondmaal.
53 *Officieren* ambtenaren.
54 *dreetelinghen* eig. troetelkinderen, hier eerder: bijzonder beminde vrienden, vg. Everaert 352:

> Dappostelen mueghen wel zyn jonghen zyn
> Dien hy beminde als zyn ghewuene dreeten;

Sijne versekertste nae der Apostelen leuen[55]
Keysers / Coninghen / Hertoghen verheuen
Den Priester die staet int hoochste ghetal
Haer lieder cruyne / is de croone beseuen[58]
Daer alle de vyanden voor beuen
Lof ghebenedijdt Priesterlijck staet bouen al.

Moyses die bestreeck Aaron wijsselijck[61]
Metten bloede vanden Ramme ghedoodt
Sijn rechte oore / zijn tee / zijn duyme prijselijck[63]
En opt hooft lach bloedt soot Godt gheboodt[64]
Elck punctken / heeft een beteecken groot[65]
Want alle Priesters / dat toocht hem bloodt[66]
Sijn suyuer in Christus bloedt ghedweghen[67]
Sy zijn Godts ghesalfde ende godts ghenoodt[68]
Bouen alle d Inghelijck blijde conroot[69]
Noydt hoogher ghifte op aerde bedeghen[70]
[+] Alle waerdicheyt salmen den Priesters pleghen[71]
Gheen schoffiericheyt tooghe*n* / noch leelick geschal[72] [+C 1 v°]
Wie henlieden misdoet / ons Heere salt weghen
Bouen andere quaetheyt / dus onghesweghen[74]
Lof ghebenedijdt Priesterlijck staet bouen al.

Sy zijn Godts Ridders / Gods Procureerders[76]
Sy zijn Godts camerlinghen hoochst ghestelt
Sy zijn ons leerders / ende absolueerders
Sy zijn Gods stedehouders / int aertsche velt
Haer digniteyt / die en was noydt volspelt[80]
Onse Baptiseerders van grooter ghewelt[81]
Sy zijn die den seghele van Christo draghen
Sy zijn daer de helsche cracht voor smelt[83]

- *balsemieren* De bet. balsembomen past niet; betekent het woord hier misschien ‘gezalfden’?
55 *versekertste* innigst (met Hem) verbondenen; - *nae* na, volgende op (in rang)? Of: naderend tot? Of: volgens, in overeenstemming met? (*der Apostelen leuen* kan voor ‘apostelen’ staan).
58 *beseuen* voorwaar, inderdaad.
61 e.v. Zie *Levit.* cap. 8.
63 Vg. *Levit.* 8, 23: ‘... en Mozes nam van zijn bloed, en deed het op het lapje van Aärons regteroor, en op den duim zijner regterhand, en op den grooten teen van zijnen regtervoet.’
64 Dit wordt in *Leviticus* 8 niet vermeld.
65 *beteecken* (zelfst. gebruikte inf.) betekenis.
66 *toocht hem bloodt* is duidelijk (eig.: blijkt, vertoont zich duidelijk).
67 *ghedweghen* gewassen.
68 *ghenoodt* evenbeeld? (een krasse bewering!).
69 *conroot* schare, gezelschap.
70 Voor de constructie (Nooit + comp. bij een ontbr. verb. fin.) zie Stoett *Drie kluchten* bl. 88; - *bedeghen* eig.: geworden, ontstaan, gegroeid en dan veralgemeend, hier zoveel als: verkregen.
71 *pleghen* bewijzen.
72 *schoffiericheyt* krenkende behandeling; - *leelick geschal* hatelijk gemompel.
74 *onghesweghen* (met intensivering door negatie) openlijk verkondigd.
76 *Procureerders* hier: plaatsvervangers? Of toch: zij die ‘Gods zaken’ behartigen?
80 *volspelt* in haar volle betekenis uitgesproken.
81 **Baptiseerder* doper, degene die doopt; - *ghewelt* macht.
83 *smelt* vergaat, verdwijnt.

Sy zijn ons behoudt / troost / wie anders relt[84]
Sy zijn die af onse sonden vaghen
O Priesterlijck staet / om claer ghewaghen[86]
Lof v toe vloeye / inder glorien dal[87]
Uwe bede / mach ons verlossen van plaghen
Dies seg ick v minnelijck sonder vertraghen
Lof ghebe[ne]dijdt Priesterlijck staet bouen al.

O Prinche der glorien verleent my gratie
Dat my eenen Priestere mach ghebueren[92]
Tmijnder aermer sielen recreatie
Eer my sal therte in stucken schueren
Ghy zijt dopperste Priester int ghedueren[95]
Die tvoorbucht verloste / dat iammerlijck qual[96]
Dies seg ick nv ende tallen vren
Lof ghebenedijdt Priesterlijck staet bouen al.

[+]Van onderhoorichede

[+]RW D 7 v[o]

Hoe mochte mijne verspaeckte droocheydt[1]
Die ter clergie noydt was verbonden[2]
De betaemte / de weerde / de stede / de hooch*eyt*[3]
Der onderhooricheydt nv vermonden[4]
De welcke soe waerdich is beuonden
Datse tsvaders wijsheydt heeft verheuen[6]
Als onderhoorich / ende vry van sonden
Hem seluen ter doodt des cruys ghegheuen
Want waer was oydt meerder weerde beseuen[9]
De wijsheydt de moghentheydt obedierde

84 *wie anders relt* wie er ook anders over kletst.
86 *om claer ghewaghen* om het duidelijk te zeggen.
87 *toevloeye* hier wel conjunctief of liever optatief: moge U toevloeien; - *glorien dal* hemel.
92 *mach ghebueren* ten deel moge vallen.
95 *int ghedueren* in eeuwigheid.
96 *voorbucht* voorgeborchte der hel, limbus patrum; bedoeld zijn de rechtvaardigen van het O.T., die Christus bij de descensus ad inferos verloste; - *qual* leed.
1 *verspaeckte* verdroogde; - *droocheydt* dorheid.
2 *Die* het antecedent zit opgesloten in het pron. poss. van r. 1 (vg. Stoett par. 58); - *clergie* geestelijke stand.
3 *betaemte* voegzaamheid.
4 *onderhooricheydt* gehoorzaamheid; - *vermonden* verwoorden.
6 *tsvaders wijsheydt* Christus; - *verheuen* t.w. door haar (de gehoorzaamheid) te aanvaarden.
9 *beseuen* gevonden.

Dus open doende het eewighe leuen
Daer Adam by contrarien faelgierde[12]
Alle de Religieusen zijn de verchierde[13]
In haer oock werckt groot oorboor mede[14]
+ De duecht der onderhoorichede.

+D 8 r°

Sy is conscientie stillende smerte[16]
Der hellen gheessele / der Enghelen spel[17]
In een sedich wel willende herte
Dat is haer stede / ende nieuwers el[19]
Sy is ruste der sielen / si is gods beuel
Sy es oodtmoets sustere / si is dochter der minnen
Sy is kindt der wijsheden bedienstich wel[22]
Si is fondament omme conste ghewinnen
Sy is vruecht van allen santen santinnen
Sy is gheueghe van eender goeder name[25]
Sy is voedeghe van peyse buyten en binnen
Sy is alder deuote hope ende vrame[27]
Sy is vliedende strijdt ende alle blame[28]
Niemant ten vollen tverclaers wel dede[29]
De duecht der onderhoorichede[30]

Sy betaemt in oordenen blootelijck[31]
Ende ons elck zijn ouerste int ghemeene[32]
Sy betaemt ghehoude vrouwen grootelijck[33]
Anders sijn sy van weerden cleene
Sy betaemt alle maechden reene
Sy betaemt ionghers tallen keere[36]
Sy betaemt den aermen belast met weene[37]
De cnape / de meestere / den knecht den Heere
Sinlickheydt / redenen emmermeere[39]

12 *by contrarien* t.w. door ongehoorzaamheid; - *faelgierde* faalde.
13 *verchierde* gesierde, t.w. met het sieraad der gehoorzaamheid.
14 *oorboor* nut, heilrijk gevolg.
16 Versta: de smerte der conscientie stillende?
17 *spel* vreugde.
19 *Dat* daar.
22 *bedienstich* dienstvaardig.
25 *gheueghe* geefster.
27 *vrame* nut, heil.
28 *blame* smaad, minachting.
29 *tverclaers dede* beschreef.
30 *De* lees *Der?*
31 *oordenen* kloosterorden; - *blootelijck* hier: vanzelfsprekend.
32 *ouerste* meerdere, chef.
33 *ghehoude* gehuwde; - *grootelijck* ten zeerste.
36 *tallen keere* in alle opzichten.
37 *weene* ellende, droefheid.
39 *sinlickheydt redenen* de zintuiglijke vermogens (past gehoorzaamheid jegens) de rede.

Redenen verstannessen verstannesse god[40]
Die dus volcht donderhoorighe leere[41]
Hy paeyt den mensche ende Gods ghebodt[42]
Elck sedich wel willende herte dits tslot
Salse houden vaste / want si is de stede[44]
+ De duecht der onderhoorichede.[45]

+D 8 v°

Prinche
Haer weerde gaet aerdtsche goedt bouen
Sy betaemt ionck / oudt / aerm / leeck / clerck
Een wel willende herte / wie salt vollouen
Dat is haer stede in desen serck[49]
Ick peysder Toosthende omme op mijn werck[50]
Touwer eeren commende / al ist my suere[51]
U edel vraghen valt my te sterck[52]
Dus laet ick thuys open te deser vre[53]
Maer die achter coempt / hy sluyte de duere.

+Refereyn/daer mede Anthonis de Roouere tzijnen .XVIJ. Jaeren princhе wert van rethorijcke.*

+RW L 6 v°

Men vindt moeders die haer vruchten v*er*slae*n*[1]
Me*n* vint moede*r*s dier haer kindere*n* ontlijue*n*[2]
Me*n* vint moedere*n* die haer vrucht*en* ontgae*n*[3]

40 De Roovere neemt blijkbaar een (hiërarchisch) onderscheid aan tussen *redene* en *verstemnesse;* de eerste is dan het natuurlijk, de laatste het zedelijk bewustzijn of liever (in overeenstemming met de driedeling van de menselijke vermogens in een bepaalde middeleeuwse psychologie, de zgn. trichotomie): de geest, 'het deel van de menselijke natuur, dat vatbaar is voor de waarneming van het onzienlijke' (MNW IX, 22).
41 *donderhoorighe leere* versta: de leer der gehoorzaamheid.
42 *paeyen* hier resp. voldoening geven en voldoen.
44 *Si* slaat op *herte* van r. 43 (vg. r. 18-19 en 48-49).
45 *De* lees *Der*.
49 *serck* hier = wereld; men zou voor de ontwikkeling desnoods kunnen uitgaan van de eig. mnl. bet. 'gesteente, rotsgesteente', maar waarschijnlijker lijkt samenhang met wvl. *zerk* = stuk land (De Bo i.v.).
50 *Toosthende* te Ostende; daar heeft de dichter het refrein dus gemaakt, althans - onder zijn werk - geconcipiëerd.
51 *commende* Waar? Misschien op de vergaderzaal van de kamer met de bedoeling het gedicht daar (in het net) uit te schrijven? - *al ist my suere* Wat? Het lopen naar de vergaderzaal? Of waren er andere bezwaren om daar te verschijnen? Of heeft de zin betrekking op het zwaarvallen van het dichten?
52 *U edel vraghen* Van wie? Van factor of deken?
53 *open* Waarom? Opdat de vraagsteller nog binnen kon komen en het gedicht vinden?
* Opschr. *Prinche* Hier niet ter aanduiding van de bekende erefunctie van beschermheer, maar als kwalificatie, als erkenning van zijn dichterschap.
1 *vruchten* kinderen (ter afwisseling, variatie met het laatste gekozen en wel niet in de moderne betekenis van embryo); - *verslaen* kwaad doen.
2 *dier* lees *die*.
3 *ontgaen* moedwillig in de steek laten.

Men vint moederen diese den vader ontkijuen[4]
De sulcke latense vondelinghen blijuen[5]
Men vint moedere*n* die haer kinderen verhueren
Sulck doet de kinderen luttel beclijuen[7]
Daer Trouwandijse af ghaf dbecueren[8]
Men vindtse die tskindts veruaren trueren[9]
[+] Men vindtse die quaet raden nacht ende dach
Men vindt moederen die haer kinderen sueren[11] [+]L 7 r[o]
Maer om desen aerbeydt soe is tghevrach[12]
Of Moederlijck herte lieghen mach.

Want voorwaer door goedt noch smerten
Doen zijdt / Godt is hen schuldich weeninghe[15]
Tzijn moeders / maer gheen moederlijcke herten
En hebben sy / maer zijn van valsscher meeninghe
Sy doen natuere groote vercleeninghe[18]
Want tbloedt cruypt daert niet gaen en can[19]
Haer leuen / haer wesen / haer corte teeninghe[20]
Is beestelijck / menschelijck nv voortan
Haer herten noydt moederlijckheyt verwan[22]
Maer zijn Manachtich sonder verdrach[23]
Moeder niet / moederlicx tsduuels ghespan[24]
Behoorende al int aerdtsche beiach[25]
Want Moederlijck herte niet lieghen en mach.

Dmoederlijck herte is soe ghetrouwich[27]
Tware lieuer vele / dant kindt onteerdt[28]
Besietet ghemeyne wijueken rouwich[29]
Alsoe ons Salomons vonnisse leert[29-30]

4 **ontkijuen* ‘ontnemen door chicane, door kijving’ (De Bo); het woord is verder alleen bekend uit A. Bijns *N. Ref.* 87, d, 11.
5 *De sulcke* sommigen.
7 *beclijuen* gedijen (door hen van het nodige te voorzien).
8 *Trouwandijse* bedelarij, landloperij; - *af ghaf dbecueren* aanleiding toe gaf.
9 *veruaren trueren?* Lees *verwaren* en versta: die met tegenzin het kind verzorgen? Zo ja, dan is het transitief gebruik van *trueren* niet van elders bekend.
11 *sueren* kwellen, pijn, verdriet doen.
12 *aerbeydt* werk, versta: het maken van een gedicht op het volgende thema; - *is tghevrach* wordt gevraagd.
15 *weeninghe* voor het causatief aspect (aanleiding tot, dus: straf) vg. mnl. *ween*.
18 *doen vercleeninghe* beledigen.
19 Zie voor deze reeds mnl. zegswijze Stoett *Spreekww*[3] no. 244.
20 *corte?* Blijkbaar corrupt; - *teeninghe* minachting (t.w. van de natuur, vg. r. 18); het woord komt ook voor in *Quicunque* (spel) r. 25, Everaert 536.
22 *verwan* kreeg.
23 *Manachtich* als van een man; - *sonder verdrach* constant (stoplap).
24 Versta: moeder (zijn ze, uitsluitend physiologisch), niet *moederlic* (moreel); - *moederlicx tsduuels* dittografie, versta *moederlic, sduvels*.
25 *beiach* hier reeds ongunstig: gedoe.
27 *ghetrouwich* trouw.
28 *Tware lieuer vele* versta: het ware zelf veel liever.
29 *rouwich* verdrietig.
29-30 vg. 1 *Kon.* 3, 16 e.v.

Noydt moederlijck herte / en was ghekeert
Haer kint te latene / ende dat volbrenghende
Wordter onvoorsien wat drucx vermeert
Moederlijcke minne ist al bedwinghende
Natuere / en wils niet zijn ghehinghende[35]
Dat bloedt van bloede / soude doen gheclach
Vleesch van vleeesche / ontrouwe minghende
Ten mach niet wesen siet / doet ghewach
Dat Moederlijck herte niet lieghen en mach.

+ ***Prinche.***

Neempt dit slecht dicht in dancke[40] +L 7 v°
Ter eeren der edelder Rethorijcke
Al vallet tgheselschap nv opt crancke[42]
En slaet ghy ommer de const gheen swijcke[43]
De sulcke hanthieren andere practijcke
Sy en connen de schade noch schande af wasschen[45]
Maer doet ghi / dat vruecht wt dy blijcke[46]
Oft anders soe worp ick mijn brieuen in dasschen.

+Refereyn van rethorica.

+RW G 4 r°

Men mach de Rethorijcke in veel manieren
Hanthieren
Diese wijselijcke can bestieren[3]
Tversieren[4]
Is wonderlijck datter inne licht
Slicht // mensche soe wilt dan obedieren[6]
Tcryhieren[7]
Vander Rethorijcke scholieren // in vieren[8]

35 *zijn ghehinghende* toestaan.
40 *slecht* simpel.
42 *tgheselschap* de broederlijke gezindheid? Of liever: de kamer? - *vallet opt crancke* is slecht gesteld met, kwijnt.
43 *En slaet gheen swijcke* laat niet in de steek; - *ommer* in geen geval.
45 *afwasschen* uitwissen.
46 *doet* maakt.
3 *Diese* voor wie haar, indien men haar.
4 *Tversieren* het sieraad, de luister, schoonheid.
6 *Slicht* eenvoudig; - *obedieren* eerbiedigen.
7 *cryhieren* verkondigen (de inf. als subst. gebruikt).
8 *Vander Rethorijcke scholieren* van de leerlingen (dienaren, beoefenaars) van Rethorica (hier niet de ars rhetorica, maar de kunst der rederijkers); - *in vieren* in heilig vuur, heilige bezieling, geestdrift?

Heeftse den heylighen gheest ghesticht[9]
Dicht // dats de wortele noydt sulck ghewicht[10]
Tmessicht // int begrijpen menich abel clerck[11]
Die abelijck // notabelijck // de redene schicht[12]
Soot blijcke // Rethorijcke // voor ghee*n* co*n*ste swicht
Verstaet // diese haet // versmaet // Godts werck.

Ten tweede*n* heeft sy bladerke*n*s / soe doet elc cruyt
Wt
Den wortele scheppende roke en virtuyt[17]
Ruydt[18]
Is dit werck voor menighen man
Nochtan / soe wie der scientien conduyt
Ontsluyt[20-21]
Vindt wel dat soete luydt / tspruyt[22]
Wt // gheleerde tonghen verstaet diet can
Wan // quam die conste der tonghen dan[24]
Van // Rethorijcke wortele verandert sterck[25]
Hoe he*n* de ionghe // huer to*n*ghe // noyt sprake begha*n*[26]
Rethorijcke // practijcke // wrochte eerst hier an[27]
Verstaet // diese haet // versmaet // Godts werck.

[+] Ten derden wt Rethorijcke vruchten groeyen
Bloeyen[30] [+]G 4 v°
Midts tsheylichs gheests dau bespoeyen[31]
Vloeyen[32]
Vol roken buyten ende binnen[33]

9 Zie voor de opvatting van rhetorica als schepping van de H. Geest mijn *De Rederijkers* bl. 133.
10 *Dicht* poëzie; - *wortele* quintessens, datgene waarom het gaat; - *noydt sulck ghewicht* van het allerhoogste gewicht.
11 *messicht* miszegt, drukt zich verkeerd uit? Of: gaat zich te buiten? - *begrijpen* beoefenen (t.w. van rhetorike)? Of: kritiek, gisping?
12 *abelijck* op schone of bekwame wijze; - *notabelijck* nauwkeurig; - *schicht* ordent, indeelt? Of (bij *Die* indien men): de oorzaak nauwkeurig bepaalt?
17 *scheppende* trekkende; - *roke* geur; - *virtuyt* kracht.
18 *Ruydt* ruw, onbeschaafd? Of: zwaar, onaangenaam?
20-21 *soe wie der scientien conduyt Ontsluyt* wie zich op kennis, wetenschap toelegt (Hier dus reeds blijkt geleerdheid dè voorwaarde te zijn voor de ‘const van rhetoriken’, dit wel als gevolg van de contaminatie van de schoolse ars rhetorica met de rederijkerij; zie voorts mijn *De Rederijkers* bl. 140 e.v.).
22 *luydt* klank.
24 *Wan* vanwaar; - *der tonghen* van het spreken.
25 *verandert* gewijzigd, vervalst?
26 Hoe de tong der kinderen ook begon te spreken.
27 De praktijk, de beoefening der rhetorica (spraakkunst, kunst der welsprekendheid) heeft hiertoe allereerst bijgedragen.
30 *Bloeyen* versta: die bloeien (rijpen).
31 Door besproeiing van de dauw des H. Geestes.
32 *Vloeyen Vol* en (of: ze) vloeien over van.
33 *roken* geuren.

Sinnen // zijn dit / die in sulck werck roeyen[34]

34 *Sinnen* geesten, vernuften (metonymisch voor de dichters); - *dit* t.w. de vruchten van r. 29; - *roeyen* zich inspannen.

Gloeyen
Soe vierich / dat si int moeyen
Verbroeyen / by / tot si den keest ghewinnen[37]
Vinnen // roeren si naerstich door dlustich versinnen[38]
Kinnen // wilt de materie / laet drijuen tzwerck[39]
Van nijde // weest blijde // ende wilt beminnen[40]
Rethorijcke / die allen druck can dinnen[41]
Verstaet / diese haet // versmaet // Godts werck.

Prinche.
Der Rethorijcke sonder orreest[43]
Meest
Naer der heyligher schriftueren graet[45]
Tsaedt
Van Rethorijcke zijt heylich gheest[47]
Keest // spruytende inde bloemkens lustighe daet
Quaet /
Van Rethorijcke te sprekene laet
Hantheertmense gedoochsaem / voecht v int bemerck[51]
Ick begheert // niet weet niet deert // dit verstaet[52]
Want als voren / van my noch de wete ontfaet
Verstaet // diese haet // versmaet // Gods werck.

37 *Verbroeyen* verschroeien, verteren; - *by* bijna? (WNT i.v. geeft een voorbeeld uit Van Zevecote); - *keest* kern, pit, wezen.
38 *Vinnen roeren* zich inspannen; - *door dlustich versinnen* t.w. van de heerlijke (dichterlijke) schepping.
39 *materie* zaak zelf; - *tzwerck* de wolk.
40 *nijde* afgunst (zie voor *nijt* als belager van rhetorike *De Rederijkers* bl. 132).
41 *dinnen* verminderen.
43 *orreest* gekrakeel? (*sonder orreest* vreedzaam?).
45 *graet* (rang)orde?
47 *zijt* zijt gij? (De H. Geest zou dan het zaad zijn van rhetorica, vg. het zinnespel met deze titel; in r. 8-9 is de H. Geest echter de planter).
51 *gedoochsaem* volgzaam, geduldig? - *bemerck* oplettendheid, aandacht (t.w. voor deze conste?).
52 *niet weet niet deert* de vroegste plaats voor onze zegswijze: ‘Wat niet weet, wat niet deert’.

Lof van den heylighen sacramente

*

[+]Lof van den heijlighen sacramente.

[+]Hs Brugge

O wonderlic werc. o godlicke ghifte.
Daer alle verwonderen vooren bughen.[2]
Alle scientien. handt. tonghen. ghescrifte.[3]
Hoe groot liecht hem. dijns loofs betughen.[4]
Du zijs. een borst, vul glorien om zughen.[5]
Vut dy in ons. eeuwich een voetsel.[6]
Een vat vul gratien, wiens helighe dughen.[7]
Ons crachtich beluken. voor tsviants broetsel.[8]
Alle menschelicke zinnen. o Jnghelic groetsel.[9]
In dy. hem al bekennen ontzijnct.[9-10]

* Varianten *RW, St, Bre, T, L* (zie voor deze afkortingen boven bl. 37-8) - 1 *RW* goddelijcke *Bre* godlic - 2 *Bre* verwondert *T* wonderen vore - 3 *RW, St, Bre, T* scientie h. tonghe - 4 *RW* H.g. een licht dijns lof ghetuyghen *St, Bre* H.g. hem liecht *T* H.g. hem looft d.l. getughen - 5 *RW* zijts e.b.v. gratien *St* Ghy syt e.b.v. gracien *Bre* gracien o. singen *T* Du bist e.b.v. gracien - 6 *RW, T* een e.v. *St* een e. voetsele *Bre* Houdt d.i.o. een e.v. - 7 *RW* Een versolacien *St* E.v.v. glorien *Bre* E.v.v. glorien w.h. dingen - 8 *RW* O. eenich b. *T* des viants - 9 *RW* een I.g. *St* groetsele - 10 *RW* alle beken *St* allen b. ontfinckt *Bre* alle *T* alle b. ontsint - 11 *RW* S. hooren *St* S. thoren alleen creecht groetsele *Bre* S. thooren a.d. tlijcht b. *T* S. thoren dat c.b.

2 *vooren bughen* voor onderdoen (de zin is dus: die wonderlijker is dan wat ook).

3 Lees met alle andere redd. *scientie handt tonghe*.

4 Lees met St, Bre *hem liecht;* zo krijgt men een betere zin, want nu behoeft *groot* niet adverbiaal (= zeer), wat minder gewoon is, opgevat te worden. Men versta: hoe groot, hem liecht (= hen bedriegt, want ik zou *hem* toch liever als dat. plur. van het pron. pers. opvatten dan als acc. sing. van het pron. refl., vg. *Enen liegen* (MNW 2, 551) met *Hem liegen* (ald. 552); de bedoeling is: zij schieten te kort, zij falen in de betuiging van Uw lof.

5 *zijs* een oorspronkelijke conjunctiefvorm? (vg. Van Helten bl. 305); of uit *zijts*, d.w.z. met de ghi-uitgang *t* plus de du-uitgang *s*? - *glorien* lees met alle andere redd. *gratien;* het H. Sacrament te vergelijken met een borst, waaruit men ‘eeuwich voetsel’ zuigt (zie de aant. bij r. 6), moge ons vreemd voorkomen, in een tijd doordrenkt van sensuele minnemystiek (die dieper, en niet alleen door haar terminologie, in de late middeleeuwen onder het volk was doorgedrongen dan men vermoedt) was het dat stellig niet en dan moet gezegd worden, dat het beeld goed gekozen is.

6 Lees met alle andere redd. *een eeuwich voetsel*, d.i. voedsel voor de eeuwigheid, voor de eeuwige zaligheid, vg. uitdrukkingen als ‘brood des levens’, ‘brood der engelen’, enz. als benaming voor Christus (vg. MK bl. 60 e.v.).

7 *gratien* Lees met St, Bre *glorien*.

8 *beluken* beschermen (eig. omringen, afsluiten); - *tsviants broetsel* duivelengebroed (of: wat de duivel uitbroedt, t.w. zonden?).

9 *zinnen* zintuigen; - *Jnghelic groetsel* wat door de engelen gegroet wordt (de verering van de hostie door engelen is in de laatmiddeleeuwse kunst een geliefd motief).

9-10 Versta: alle menselijke zinnen, o object van verering door de engelen, alle (zintuiglijke) kennis zinkt weg in U; ik denk bij *ontzinken in* vooral aan de mystieke betekenis (vg. MNW 5, 1258), maar veronderstel tevens de bijgedachte aan de gewone betekenis van wegvallen, m.a.w. De Roovere zal ook hebben willen uitdrukken de ontoereikendheid van onze zintuigen om dit mysterie te begrijpen (immers de gedaante (accidens) van brood en wijn is het, wat de zintuigen (gezicht, smaak, reuk, gevoel) waarnemen, van de substantie (Christus' lichaam en bloed) merken ze niets op) ja, op grond van r. 11 (: uitgezonderd alleen het gehoor) zou

Sonder alleene dat hooren dat crijcht bevroetsel[11]

wellicht op deze betekenis de nadruk moeten vallen: van de vijf zinnen krijgt alleen het gehoor kennis of begrip van het H. Sacrament.

11 Het verdient aanbeveling met of op grond van de andere redd. te lezen *Sonder dat hooren alleene;* de betekenis blijft dezelfde, namelijk: Uitgezonderd het gehoor (t.w. van de consecratiewoorden *Hoc est corpus meum*, etc.); - *bevroetsel* kennis, inzicht, begrip.

*

Van dy. daer hem tgheloove toe dwijnct[12]
Tes recht. dat men dijns loofs ghedijnct[13]
Zegghende. met herten zeer diligent.[14]
Lof wonderlic ghebenedijt sacrament.

O helighe hostie. godlicke natuere[16]
Die alle begrijpen zijt te snel[17]
Tpaesche lam es van hu figuere.[18]
Ende tmanna. der kinderen van israel[19]
Abrahams ghifte. melchisedechs bestel.[20]
Entie aercke. daer david vooren speilde[21]
Helyas coucxkin. duer des Inghels beuel[22]
Es van hu figuere. reyn godlic beilde[23]
Maer hoe groot figuere dat noyt verueilde[24]

* 12 *RW, St, Bre, T* brinct - 13 *RW* lof - 14 *St* so seer *Bre* m. woerden - 16 *RW, St, Bre* h.o.g. - 18 *RW, St, Bre, T* Tpaes(ch)lam *RW* was - 19 *Bre* E. manna - 20 *Bre, T* Melchisedech - 21 *RW* voor *Bre* Ende de herpe d.D. voer s. - 22 *RW, Bre* dInghels *St* dat I.- 23 *RW* goddelijck *St* hu *ontbr.* - 24 *RW, St, Bre, T* groot dat noyt f.v. *St* figuer *T* verneelde

12 Versta *daer ... toe* t.w. tot de kennis, het begrip (*bevroetsel*) van (de substantie van) het H. Sacrament; het geloof dwingt (daarom zou ik onze lezing willen handhaven tegen het eenstemmig getuigenis der andere redd.) tot het voor waarachtig houden van wat het gehoor opvangt, t.w. de consecratiewoorden.

13 *dijns loofs ghedijnct* Uw lof vermeldt.

14 **diligent* met aandacht of liefde? Dat zou beter passen dan ijverig, ook indien we *diligent* als adj. met *herten* verbinden.

16 Lees met RW, St, Bre *o godlicke natuere;* versta het laatste (met de bekende stijlfiguur van de eigenschap i.p.v. de drager (pars pro toto) als 'Gij, die van "godlicke natuere" zijt'.

17 *snel* past voortreffelijk bij de oorspronkelijke betekenis van *begrijpen* (= vatten).

18 Lees met alle andere redd. *Tpaeschlam; - figuere* type (Oud-testamentische voorafbeelding); het paaslam heeft reeds Paulus (1 *Cor.* 5, 7) op Christus betrokken, in de middeleeuwen werd het dan ook een type van het H. Sacrament (o.a. in Thomas van Aquino's Sequens voor Sacramentsdag) en bepaald algemeen sinds de inniger en in bijzonderheden uitgewerkte verbinding van Christus' lijden met de Eucharistie.

19 Het woestijnmanna, het brood uit de hemel, door de Israëlieten ingezameld in de woestijn op weg van Egypte naar Palestina (vg. *Exod.* 16, 14 e.v.) vindt men reeds in Thomas van Aquino's sequens voor Sacramentsdag; populair werd dit type door de *Biblia Pauperum*.

20 *ghifte* offer; - *bestel* beschikking; de offers van Abraham (vg. *Gen.* 22, 1 e.v.) en Melchisedek (vg. *Gen.* 14, 18) als typen van de H. Eucharistie komen reeds voor in de canon van de Mis; van de vroege middeleeuwen af ontmoeten we ze ook herhaaldelijk als zodanig in de beeldende kunst.

21 Vg. 2 *Sam.* 6, 5 'En David en het gandsche huis Israëls speelden voor het aangezigt des Heeren, met allerlei (snarenspel) etc.' (t.w. toen hij de ark des verbonds uit het huis van Abinádab haalde). Intussen lijkt het mij waarschijnlijker, dat De Roovere gedacht heeft aan het *dansen* van David voor de ark (vg. 2 *Sam.* 6, 14), toen de ark uit het huis van Obed Edom werd gevoerd en wel omdat deze handeling van David in de middeleeuwen veel meer bekend was, zij het ook niet in die mate als bijv. zijn harpspel voor Saul. Als type is mij van Davids sacrale dans buiten de Lijdenscyclus niets bekend.

22 Elia's spijziging door een engel, toen hij vluchtende voor Izébel in de woestijn sliep onder een jeneverboom (vg. 1 *Kon.* 19, 5-6) als type van de Eucharistie vindt men o.a. op Dirc Bouts' altaar in de S. Pieterskerk te Leuven.

23 *figuere* zie de aant. bij r. 18.

24 Lees met alle andere redd. *Maer hoe groot dat noyt figuere verueilde*

25 Der iuedscher wet. dats al gheleden[24-2525]

24-25 De betekenis van *verueilde* verdroot, past m.i. bezwaarlijk in dit verband, want wat betekent: ‘hoe onwelgevallig de prae-figuratie ook was aan het Joodse geloof’? Of heeft *vervelen* hier een andere, nog niet van elders bekende, betekenis? (vermeerderen past hier immers nog minder).

25 *gheleden* voorbij.

*

Maer ghij sacrament. vul hemelscher weilde[26]
Dijn gratie gheduert. in eeuwicheden
Tgheloove. stelt hier den zin te vreden[28]
Want dijn cracht alle begrijpen verblent.
Lof wonderlic ghebenedijt sacrament.

Een mueghende prinche. die in eenich consilie[31]
Of in vreymde landen te treckene begheert[32]
Hij verzaemt gheerne bij hem alle zijne familie
Ende al dat zijnen dienst bezweert.[34]
O minlicke xpristus. die therte verteert.
Van uwen beminden. in uwer minnen.
Ghij waert die prinche. entie blide weert[37]
Die uwen apostelen daet bekinnen.[31-38]
Tvertrecken. thuwes vaders lande binnen.
Ende daet bereeden. een paessche lam[40]
Ten auontmale. Dies wij verzinnen.[38-4141]
Dat doe dhoude figuere. een hende nam[42]
Want hu tsanderdaechs. die doot an quam[43]
Daer liet ghij ons. dat nemmermeer en hendt[44]

* 26 *RW, Bre* weelden *T* zeden - 27 *RW* inder e. *Bre* in *ontbr*. - 29 *RW* dijne - 30 *Bre* w. heilich s. - 31 *RW, Bre* i. een c. - 32 *Bre* Of die *RW, St, Bre, T* trecken - 33 *RW* alle *ontbr. St* vergadert g.b.h. al syn *Bre* g. alle sijn *T* gaarn b.h. al zyn - 34 *St* alle d.s. dienste - 35 *Bre* die dit herte *T* xpriste d.t. verleert - 36 *St* in rechten m. - 37 *RW, T* en(de) b. *St, Bre* ende die b. - 39 *RW* Tvertreck te dijns v. *Bre* Vertrect thuwaerts v. - 40 *RW, St, Bre, T* paes(ch)lam - 41 *Bre, T* avontmael *St* a. soe w. - 42 *St* Daer doen d. - 43 *RW* W. u die doot t.a.q. *Bre* t. der d. - 44 *RW, Bre, T* Soe l. *St* lietty - 46-120 *ontbr*. in *Bre* - 46 *RW, T* wy u loven -

26 *weilde* zaligheid.
28 *zin* hart, gemoed.
31 *mueghende prinche* machtig vorst; - *consilie* bijeenkomst.
32 Lees met de andere redd. *trecken*.
34 *bezweert* verplicht is tot.
37 *blide weert* hilari fronte caupo, hospes, scitus convivator (Plantijn); *blideweert* is in het mnl. een samenkoppeling geworden, in mystieke literatuur gaarne op Christus toegepast, vg. MNW 9, 2313-4.
31-38 Vg. Ruusbroec *Spieghel der Eeuwigher Salicheit* (*Werken*, uitg. Ruusbroec-Genootschap dl. III, bl. 154): ‘Wanneer een grooet coning ochte .i.wijs landsheere varen wilt in pelgrimagiën in verren lande, soe roept hi sine ghenooete te-gadere ende beveelt hen sijn land, sijn volc, sine kindere ende sine familie, dat si al dat regeren ende bewaren in payse ende in vreden, tote diere tijd dat hi weder-comt in sijn land. Alsoe gheliker wijs, cristus, de eeuweghe wijsheit gods, coninc der coninghe ende heere alre heeren, doe hi sine pelgrimagie in dese elendeghe werelt volbracht hadde, doe woude hi varen in sijn vader-land, ende ten lesten daghe wedercomen ten ordeele. Ende hier-omme, vore dien dagh dat hi sterven woude, soe stichte hi eene grooete feeste, ende dat was een avondeten; ende daer-toe nooedde hi de meeste princen der werelt, dat waren sine apostelen; want hi woude hen besetten ende bevelen sine sacramente, sijn volc, sijn rike.’
40 Lees met de andere redd. *paeschlam*.
38-41 Vg. *Matth.* 26, *Marc.* 14, *Luc.* 22.
41 *dies wij verzinnen* waaruit wij begrijpen.
42 *figuere* zie de aant. bij r. 18.
43 *Want* in verband met de emendatie van *Daer* in *Soe* in r. 44, op te vatten als: omdat; - *anquam* overkwam.
44 *Daer* lees met RW, Bre, T *Soe;* - *liet* liet na, achter.

45 Lof wonderlic ghebenedijt sacrament.

Hoe zouden hu louen. wij aerme crancke[46]
Wiens minne. uan wondre alle zinnen scuert[47]

46 *crancke* zwakken.
47 *minne uan wondre* wonderbaarlijke liefde (*van wondre* was tot dusver uitsluitend bekend uit de *Voc. Cop.* en daar weergegeven met prodigialis, vg. MNW 9, 2781); - *scuert* krachteloos maakt?

*
Hu lichaem in spijse. hu bloet in drancke
Ongrondelicker wonder nes nye ghebuert[49]
Dit aten dapostelen. met rauwen bemuert[50]
Nochtans zij hu zaghen in leuende persone
Ghy spraect eidt mijn lichaem. drijnct onghetruert
Mijn bloet. du hebs mijn rijcke te loone[52-5353]
Doe verwandelde die substantie des broots. in die scone[54]
Substantie. dijns lichaems. die doe daer zat[54-5555]
Niet vernieuwende tlichaem. maer der glorien crone[56]
Cuenync. die daer sprac dranc ende hat
Dijn bloet in wijne. niet vader als dat
Den wijn verghijnc. maer dijn bloet in hem gheprent
Lof wonderlic ghebenedijt sacrament.

Figuere. scriftuere. natuere wijct
Comparatie. scientie. costume versciet[61-6262]
Memorie. verstannesse. redene bezwijct[63]
Inghelen noch menschen. en ghegrondens niet
Hoe ons god. zijn helich lichaem liet
Teender spijzen. zijn weerdich bloet voor dranc
In eens eeuwichs testaments bediet[67]
Broot. vleesch. wijn. bloet. noyt zulc ontfanc

* 49 *RW* w. was noyt *St* w. en was nye *T* w. en was noyt ghehoert - 50 *St* rouwe *T* die a.m. droeven b. - 51 *St* N. saghen sy u - 53 *St* ghi hebt - 54 *RW* in die *ontbr. St* die *ontbr. T* die *ontbr. tweemaal* - 55 *RW* In s.d.l.d. daer sadt *St* S. des l.d. daer doen sadt *T* d. daer doe zat - 56 *RW* N. vermindert t. inder g. throone *T* N. verminderende t. inder g. throne - 57 *RW* d. dranck, sprack e. at *St* d. doen sprack ende adt - 58 *RW* w. midtsgaders al dat - 59 *RW* Die w. - 62 *RW, T* s. ghewoente v. *St* s. opinie v. - 63 *T* r. swijcht - 64 *RW, T* en *ontbr*. - 65 *RW, T* H. god ons *St* l. hier l. - 66 *St* b. in d. *T* z. heilich b. in d. - 67 *RW, St* een eewich - 68 *RW* B. wijn v.b. - 69 *St* Laet ons dit allen nu nemen in danck

49 *nes* Lees met RW, St, T *was*.

50 *met rauwen bemuert* in droefheid gewikkeld.

52-53 Vg. *Matth.* 26, 26-8, *Marc.* 14, 22-4.

53 *du hebs mijn rijcke te loone* een zeer vrije parafrase van de vergeving der zonden in *Matth.* 26, 28 en *Marc.* 14, 24 in fine.

54 Lees met St, T *in seone*.

54-55 Volgens de leer der transsubstantiatie verandert de ‘substantie’ van het brood en de wijn in die van Christus' lichaam en bloed, terwijl de ‘accidentia’ (de uiterlijke gedaante of verschijningsvorm van het brood en de wijn) dezelfde blijven.

55 Lees met St, T *die daer doe zat*.

56 e.v. De hier volgende regels zijn corrupt en hoe men er ook aan doktert, een behoorlijke zin is er niet uit te halen; RW en T hebben in r. 56 *Niet vermindert* (*verminderende*) *tlichaem inder glorien throne*, wat op zichzelf goed verstaanbaar is en wat ons kan aansporen *vernieuwende* in onze tekst te emenderen in *vernieutende*, wat trouwens gesteund wordt door r. 73, maar voor het vervolg laten de andere redacties ons in de steek. Eerst bij r. 59 wordt de tekst weer leesbaar.

61-62 De twee drietallen staan in correlatie tot elkaar: *Comparatie* (vergelijking) heeft betrekking op *Figuere*, enz.

62 *costume* gewoon, normaal gebruik; - *versciet* ijst, hier synoniem met *wijct* en *bezwijct*.

63 Of het hier genoemde drietal mede correleert? Het lijkt eerder een opsomming van de menselijke vermogens.

67 als een eeuwigdurend testament (eig.: met de betekenis, waarde (*bediet*) van een eeuwig testament).

Gheweldich zijnde. inder inghelen zanc[69]

69 *inder inghelen zanc* in de hemel.

*

Ende gheweldich. zoo menne hier leuende eerde[70]
In allen hostien. duer tswoordts bedwanc[69-7171]
Dat hij den apostelen zelue eerst leerde[72]
Niet dat dat broot te nieten keerde
Maer zijn veranderen. wort in gods lichaem ghewent[73-74]
Lof wonderlic ghebenedijt sacrament.

O wonderlic god. die hemel ende eerde
Maectet van nieten. ende zonder pijne[77]
Ende die al twater van egypten begheerde
In een hoogheblic. niet dan bloet in schijne[78-79]
Ende die lothts wijf. brocht als een steen te zijne[80]
Ende huter droogher steenrootse. deit water vloyen[81]
Mocht ghij dan niet. bij uwer godheit diuine
Dit werc doen bouen natueren bloyen[76-8383]
Lof dy. dien wij. bouen natuerlic groyen[84]
Int sacrament ontfanghen. mensche ende god
Onuermindert. onghedeelt. dyn godlic moyen[86]
Daer bouen inder Inghelen vlot[87]

* 70 *RW* soomen h. *St* soemen h. levendich *T* soe men siet levende op aerde - 72 *RW* eerst selver T eerst selve - 73 *RW* N. dat b. - 78 *T* diet alt water v.e. verkeerde - 79 *St* b. te schyne *T* int scine - 80 *St* E.l.w. wrocht - 81 *T* h. steenroetsen liet w. - 82 *RW* n. wt u. *St* En mocht - 84 *RW* wien *St* die *T* dy *ontbr*. - 86 *T* O. o. dit g. - 88 *RW* d. door d. - 89 *RW* ontfaen *St* En m. *T* marien

70 *hier leuende*, t.w. op aarde, tijdens Christus' aards bestaan (het verdient wellicht aanbeveling met RW en St te lezen *zoo men hier*).

69-71 Deze regels hebben betrekking op de godheid en mensheid van Christus, die beide in het H. Sacrament aanwezig zijn.

71 *duer tswoordts bedwanc* door de kracht van het woord (t.w. van de consecratie).

72 Zie boven bij r. 52.

73-74 Versta: het brood (als accidens, gedaante) verdwijnt niet, maar de verandering heeft betrekking op de substantie van het brood, dat Christus' lichaam wordt.

77 *van nieten* uit het niets; - *pijne* moeite.

78-79 Vg. *Exod.* 7, 19; grammatisch is de zin weer minder duidelijk: men zou in r. 79 i.p.v. *in schijne* gaarne lezen *te zijne*, maar dat verbiedt r. 80 (waar bij een eventuele omzetting *in schijne* weer vrij slecht past). In r. 78 leest *T verkeerde* i.p.v. *begheerde* en dat geeft inderdaad een iets betere zin (slechts het voorzetsel *in* ontbreekt dan vóór *bloet*).

80 Vg. *Gen.* 19, 26.

81 Vg. *Exod.* 17, 6.

76-83 Vg. Ruusbroec *Spieghel der Eeuwigher Salicheit* (*Werken*, uitg. Ruusbroec-Genootschap dl. III, bl. 157): ‘die hemel ende eerde ende alle ding van niete maecte, hi mach oec wel verwandelen de eene substantie in de andere, daer hi wilt; ende die in enen oeghenblicke verwandelde alle de watere van egypten in bloede, ende loths wijf in eenen steen, ende ute der drooeghere steenroke dede vloeyen eene starke riviere van watere, ende menegh ander grooet wonder dat ghescreven es in dat oude testament, ende oec int nuwe: want heme sijn alle ding moghelec ende onderdaen.’

83 *bouen natueren bloyen* boven de kracht der natuur (uitgaande).

84 *bouen natuerlic groyen* op bovennatuurlijke wijze.

86 *moyen* majesteit, heerschappij (eig. bemoeienis).

87 *vlot* men zou gaarne lezen *slot*, immers het ‘hemelse slot’ voor hemel komt nog al eens voor in het mnl. (zie MNW op *Slot*); maar wat moet *vlot* hier betekenen? Vloed misschien? Het dichtst bij de figuurlijke betekenis, die onze tekst veronderstelt, komt de plaats in de *Oudvl.*

Wij nutten. al dat dyn wonderlic ghebot[88]
In maria. ontfaende was excelllent[86-8989]

Lied. en Ged., aang. in MNW 9, 673: ‘waer es der ewangelien slod / dat godlike ende dat salige vlod dat ons ten weghe keere’.

88 Lees met RW *al dat doer dijn w.g.*

86-89 Bevatten deze regels een nadere toelichting op het *mensche ende god* van r. 85? Waarschijnlijk toch niet, De Roovere wil zeggen, dat men Christus in het sacrament ontvangt, zoals Hij in Maria was ontvangen (en dat is immers als God en Mens) en dat dit niets afdoet aan Zijn goddelijk hemels wezen.

89 Lees met RW *ontfaen* (Maria ontving door het woord van de engel (vg. MK bl. 33 e.v.) en dat woord was Gods gebod).

*
Lof wonderlic ghebenedijt sacrament.

O verborghen ghelooue. al es ghedeelt[91]
Tbroot. enten wijn. eerst waerf in tween[92]
Int consacreren zijn zij verheelt[93]
Materie ende voorme te zamen een[94]
Want xpristus leuende lichame reen
Nes int broot niet. zonder zijn eighen bloet
Noch zijn bloet niet. inden kilct ghemeen[97]
Zonder tlichaem. daer tleuen in es behoet[98]
Maer onghedeelt. ende elc deel vulmaect en goet[99]
Des sacraments. als godlic accoort[100]
De materie es twoort. entie vloyende vloet[101]
Des wijns. de vorme es tgoddelike woordt
Dat die priester spreict. ende dat xpristus hoort
Dit es mijn vleesch. ende mijn bloet bekent
Lof wonderlic ghebenedijt sacrament.

Lof gloriuese hostie. godlic besefsele[106]
ghewrocht van pueren taeruwen greyne
Ghebacken zonder ghist. of hefsele[108]
Voort wijn ten kilcte. ende lettel fonteine[109]
Beteekent dat xpristus leuen reyne
Onnosel zachtmoedich was. ende onuerheuen

* 91 *T* g. alst in een is g. - 92 *T* Broot ende w. eerstwerven - 93 *RW* sacreren worden sy v. St soe worden sy geheelt - 94 *St* tsamen in een - 96 *RW* En es int b. sonder *St* En es *T* En is i.b.n.z.z.b. - 97 *RW* b. en is - 99 *RW* M. onverdeelt in elc d.v. een god goet *St* M.o. in elc d. *T* M.o. in elc deel v. een god - 100 *RW* s. goddelijck a. *St* s. reyn g. *T* g. gheaccoert - 101 *RW* m. is dbroodt *St* ende v.v. *T* m. is broot ende v. wijn - 102 *T* D. wijns forme ist godlike w. - 103 *St* dat *ontbr.* - 104 *RW* mijn (vóór bloet) *ontbr. T* ende *ontbr.* - 107 *RW* g. met p. - 109 *T* Voer - 110 *St* Tbetekent - 111 *St* Ootmoedich onnosel was ende niet verheven

91 *verborghen* mysterieus.
92 *eerst waerf* tevoren; - *in tween* t.w. brood en wijn.
93 *zijn* lees met RW en St *worden*; - *verheelt* verenigd; versta: brood en wijn worden één, t.w. Christus' lichaam (de gebruikelijke rechtvaardiging van het communiceren onder één gedaante).
94 Onder *materie ende voorme*, stof en vorm, moet hier blijkens r. 101-4 verstaan worden, resp. de substantie van brood en wijn en de consecratiewoorden; door de laatste worden de aanvankelijk te onderscheiden stoffen brood en wijn één, t.w. de éne substantie van Christus' lichaam.
97 *kilct* kelk, miskelk.
98 *behoet* besloten.
99 Lees met RW en T *Maer onghedeelt in elc deel vulmaect een god goet*, versta: in elk deel (zowel in het brood als in de wijn) is God volmaakt (t.w. als God èn Mens, en naar zijn menselijke natuur met Zijn vlees èn bloed) aanwezig.
100 Lees met St *Des sacraments reyn godlic accoort* de zuiver goddelijke aard van het H. Sacrament.
101 *twoort* lees *tbroodt*; - *vloyende vloet* deze uitdrukking herinnert aan het mystieke spraakgebruik.
106 **besefsele* genieting? (vg. *beseven hebben* proeven, smaken, MNW 1, 1016).
108 *hefsele* zuurdesem.
109 *fonteine* water (wijn en water verzinnebeelden het bloed en het water, dat uit Christus' zijdewond vloeide).

*

Van allen menschen. es hij ooc alleine[112]
Dat edele taruwe coorne bescreuen,
Twelcke heift hem bloeyende. ant cruce ghegheuen[114]
Wiens vrucht in onsen ghelooue groeyt[115]
Lustich es hij den wijnstoc beseuen[116]
Die in onsen wijngaert der kerken bloeyt[117]
Want ons vut zijnen .v. wonden vloeyt
Balseme. ende wijn die de ziele duer rent.[119]
Lof wonderlic ghebenedijt sacrament

O leuende broodt. o hemelsche discretie[121]
Duer zeuen wonderen. alle knien hu boghen[122]
Eerst vleesch. en bloet. zijnde onder de specie[123]
Van broode. en wijne. duer tswoorts betooghen[124]
Vulmaect god mensche. onze steuelicke ooghen[125]
Doch niet el. dan broot en wijn en zijen
Bedy. ons steruelic hooghe. mach niet ghedooghen[127]
De zonne te ziene. een steruelic engien.[128]
Hoe zoude ons die ontsteruelike claerheit gheschien[129]
Te ziene dan in onse steruelicke lucht

* 112 *RW* m. oock is h.a. *St* V. den m. oock es h.a. - 113 *RW* terwengraen *T* koren - 114 *RW, St, T* hem heeft - 115 *RW, St* blo(e)yt - 116 *RW* den *ontbr. T* bescreven - 117 *RW, St, T* gro(e)yt - 118 *RW* ons *ontbr. St* W. wt syn heylighe v. - 119 *RW* d. den siecken d. *T* e. vrucht d. 122 *St* verwonderen - 123 *Bre* zijnde *ontbr. T* zijn - 124 *Bre* b. van w.d. swercs betuigen - 125 *RW, St, Bre, T* g. ende m. - 126 *St* D. anders niet d. *L* en wijn *ontbr.* - 127 *RW* Beyde o. sterffelijcke *St* Hy dien o. sterfelike o. en m. *Bre* Bedwinct o. sterflike oogen *T* o. en mach g. - 129 *Bre* H. zouden o.d.o.c. gesien *T* d. overste c. - 130 *Bre* i. onsterflike licht

112 Lees met RW en St *ooc is hij alleine*; - *taruwe coorne* tarwekorrel; voor de vergelijking van Christus met een graankorrel vg. mijn *Symboliek van het graan* in Hermeneus 18 (1947) bl. 123.

114 Lees met RW en St *hem heift;* in de late M.E., inz. in de 15de eeuw, gaat het graan in de vorm van opschietende en vooral van vruchtdragende halmen een belangrijke plaats innemen in de (gewaagde) Passiesymboliek en, zoals men weet, raakte in diezelfde tijd de devotie tot de H. Eucharistie innig verbonden met de Lijdensoverweging (men denke slechts aan de miskelk, waarin engelen het bloed uit Christus' wonden opvangen, vg. ook r. 118-9).

115 *groeyt* lees met RW en St *bloeyt*.

116 Hij is de aangename wijnstok (*es beseuen* = is waarlijk); zie voor de vergelijking van Christus met de wijnstok A. Thomas *Die Darstellung Christi in der Kelter* (Dusseldorf o.J. [1936]).

117 *bloeyt* lees met RW en St *groeyt*.

119 *duer rent* doorstroomt.

121 *leuende broodt* brood des levens (of levend brood, op grond van Christus' levend lichaam?); - *discretie* wijsheid (vg. *Rhet. Gloss.* i.v.).

122 *zeuen wonderen* Uit hetgeen volgt blijkt, welke wonderen de dichter hier bedoelt.

123 *Eerst* t.w. vóór de consecratie. Of is *eerst* = ten eerste (want nu volgt het eerste wonder)? - *specie* gedaante.

124 *duer tswoorts betooghen* vg. *duer tswoordts bedwanc* in r. 71 en de aant. daarbij.

125 Lees met de andere redd. *g. ende m.;* - *steuelicke* lees *steruelicke*.

127 *Bedy* omdat; - *ghedooghen* verdragen.

128 *steruelic engien* vergankelijk kunstwerk.

129 *ons gheschien* ons te beurt vallen, het ons mogelijk zijn.

*
Wij zouden verblenden versteruen in dien[131]
Soo hooghe. zoo claer. es die godlicke vrucht[132]
Dus mach ons ghelooue zonder eenich ducht[133]
Dij Inghelic groeten. die den vyant schent.[134]
Lof wonderlic ghebenedijt sacrament

Dat alle priesters sacrificie deden[136]
Up een huere. dits wonder om weten[137]
Alle die sacramenten. van allen steden[138]
Souden een god zijn. ende elc god onghespleten[139]
Exemple. daer vele volcx es ghezeten[140]
Mijn woort. comt vut myr herten gheulooten[141]
Tot mijnen mont. ende zonder vergheeten[142]
Duer hu hoore. in hu herte ghescooten
Nochtans blijuet tghedijncken in mij beslooten[144]
Ende ghy alle mueghet twoort zijn breedende[145]
Aldus comt xp*ris*tus. vut tsuaders herte ghesprooten
Onder tspriesters handen. nochtans niet sceedende
Van hem. maer als woort. ons allen bereedende[148]
Zijn gratie. blijuende altoos zijnen vader ontrent.[148-149]
Lof wonderlic ghebenedijt sacrament.

* 131 *RW* z. versmachten verblenden i. *St* z. verblenden verstaren by d. *T* versmelten verblinden i. *L* ... inden i. - 133 *Bre* tgelove *RW, St, Bre, T* wel zonder ducht - 134 *RW* D. minlijck *Bre* Din i. *RW, St, Bre, T* duvel - 136 *RW, St, Bre, T* alle d(i)e *Bre, T* daden (deden) sacrificie - 137 *RW, St, Bre, T, L* wonderlic *T* om te - 138 *Bre, T* s. in die celebracie - 139 *RW* ende *ontbr. Bre* god *ontbr. T* ende een g.o. - 140 *RW, St, Bre, T* veel - 142 *RW, St, Bre, T* T. in m.m. - 143 *RW*, B*re, T* ooren *St* tot in - 144 *RW* ghedencken - 146 *St, Bre, T* Dus - 147 *St* Tusschen spr. h. *Bre* n.n. steedende - 148 *RW* spreedende *Bre* h. mey a. *T* twoort - 149 *RW* blijuende *ontbr. St* altoos *ontbr. Bre* ontkent

131 I.p.v. *verblenden, versteruen* zal er in de oorspronkelijke tekst iets anders hebben gestaan, maar wat? RW heeft *versmachten, verblenden*, T *versmelten, verblinden;* de laatste redactie verdient wellicht de voorkeur.

132 *vrucht* wezen.

133 Lees met RW, St, Bre, T *wel zonder ducht*; - *ducht* vrees.

134 *die den vyant schent* Heeft de dichter hier het oog op de duivelbezwerende macht van de hostie? Of is bij *die* aan God of Christus gedacht?

136 Hier volgt het tweede wonder; - lees met RW, St, Bre, T *a. die p.* - *Dat* indien; - *sacrificie* mis.

137 *wonder* Lees met de andere redd. *wonderlic*.

138 *steden* plaatsen.

139 *onghespleten* ongedeeld, geheel.

140 *Exemple* bijvoorbeeld.

141 *myr r* lees *my*(*n*)*re?* Evenals in r. 183 (*zyr*) en 218 (*tmyr*) is de *y* voorzien van een punt; doet die hier soms dienst als een afkortingsteken? Maar wellicht hebben we in *myr* en *zyr* te doen met een gangbare vorm van de dat. sing. v.h. pron. pers.; men vergelijke *mer* voor de gen. plur. o.a. in RW B 2vo en F 3vo; (Zie voor deze vormen ook Van Loey *Mnl. Spraakk. I*, bl. 44).

142 Lees met RW, St, Bre, T *T. in m.*; - *vergheeten* mankeren.

144 *tghedijncken* de gedachte.

145 *zijn breedende* verbreiden.

148 *hem* t.w. de Vader.

148-149 *bereedende Zijn gratie* Zijn genade schenkende.

*

O waerdich zoete sacrament warachtich[151]
Al deelde men dijn hostie. hier ende daer[152]
Tminste sticxkin. waer god almachtich[153]
Alzoo vulmaect. als tgheheele voorwaer
Exempel toocht ons den spieghel claer
Hoe cleene een sticxkin wij ziender ons in[156]
Ooc ontfaen wij vulmaect. dijn lichaem eerbaer[157]
Alzoo vulmaect. alst hijnc an tscrucen zwin[158]
Ons ooghe. gheift ons van dien bekin[159]
Want wij begrijpen. met onsen ghezichte[160]
Berghen. boomen. huusen. meer.ende min[161]
Nochtan en eist niet bin onsen lichte[162]
De huuzen becom*m*eren. niet tsiens ghesichte[163]
Soo ne doet ooc hu lichame. jnt accident.[164]
Lof wonderlic ghebenedijt sacrament.

O jnghelicke spijze die niet en mindert
Oe vele datmen dij nut. of breict
Neent. niet meer. dant eender keersen jndert,[168]
Daermen dusentich kerssen an ontsteict[169]
Gheene onreynicheit. ooc men van dij spreict[170]

* 151 *RW, St, T* soet - 152 *RW, St, T* deeltmen - 153 *RW, St, Bre* deelken *T* deel - 154 *St, Bre, T* tgheheel - 156 *RW* een stuck is w. *St* Want hoe cleynen stucken *Bre* H. clene stuc *T* H. cleyn een stic - 157 *RW, Bre* vulmaect *ontbr. St* v. goeds l. - 158 *RW, St, T* A. groot *Bre* Alst groot *T* ant cruce dijn - 159 oghen gheven - 160 *Bre* Dat wij - 161 *RW, St, Bre, T* boomen *ontbr. RW* ende h. *St* h. castelen - 162 *RW, St, Bre* binnen - 163 *St, Bre, T* en b. *St, T* g(h)estichte - 164 *RW, Bre* ne *ontbr. T* ooc *ontbr. St* o. goods l. - 166 *T* enghelsche - 167 *RW* n. ende b. *Bre* n. ende breyt - 168 *RW, Bre, T* Neent *ontbr. Bre* dan een k. en - 169 *RW, St* Datmer *Bre* Datmen *T* Datmenre dusent *Bre* kerssen *ontbr.* - 170 *RW, Bre, T* ooc *ontbr. St* men oec *St, Bre* v.d. en s. *T* v.d. men s. - 171 *RW, St, Bre, T* sond(a)ers *Bre* den zondaers die n. *T* n. mitten monde

151 Hier volgt het derde wonder

152 *deelde* Lees met RW, St, T *deelt; - hier ende daer* Moeten we hieruit besluiten, dat de driedeling der hostie niet algemeen bekend was? Te denken aan de ongeoorloofde versnippering door het volk met bijgelovige bedoelingen, past hier niet

153 *sticxkin waer* Lees met of op grond van RW, St, Bre, T *deelken is*.

156 *sticxkin* Lees met RW, St, Bre, T *stic*.

157 Het verdient aanbeveling met RW, St, Bre *vulmaect* te schrappen.

158 *vulmaect* Lees met de andere redd. *groot; - tscrucen zwin* het kruis; *zwin* heeft hier, zoals bijv. ook *ader*, vrijwel geen betekenis meer; wil men die er toch in zoeken, dan komt men met 'bronader' (t.w. van genade) het beste uit, vg. *Maechdelic swin* voor Maria (MNW 7, 2560); *swin* = dwarshout (Leendertz *Mnl. Dram. Poëzie* bl. 608) of = raam, hout (Van Eeghem in Versl. Vl. Acad. 1953, bl. 584) is wel fraai bedacht, maar vindt van elders geen steun.

159 *bekin* begrip.

160 *begrijpèn* omvatten, in zijn geheel waarnemen; - *ghezichte* gezichtsvermogen.

161 Het verdient aanbeveling met de andere redd. *boomen* te schrappen.

162 *bin onsen lichte* in ons oog.

163 *becommeren* hinderen, bezwaren; - *ghesichte* Lees met St, T *ghestichte* (orgaan).

164 **accident* gedaante (t.w. brood of wijn).

168 Het verdient aanbeveling met RW, Bre, T *Neent* te schrappen.

169 Lees met of op grond van de andere redd. *datmenre*.

170 e.v. Hier volgt het vierde wonder: het Sacrament vermindert niet in waarde, laat staan dat het waardeloos zou worden, door de zonden en de onzuiverheid van priesters of

Hoe onreyne zondaren. dij nutten met monden

communicanten, m.a.w. het Sacrament werkt ex opere operato. Een merkwaardige paradox in de ontwikkeling van het middeleeuwse religieuze sentiment, maar waarvan bij De Roovere geen spoor te vinden is, vormt het groeiende geloof in de werking der sacramenten ex opere operato gepaard aan een toenemende strengheid in de eisen, waaraan de celebrant moet voldoen. Zo ontstaat tevens de bijzondere laatmiddeleeuwse cultus van het priesterschap, die in sommige kringen niet meer is gebaseerd op eerbied, maar op huivering, en er toe leidt de sacramenten waardeloos te achten uit de handen van simonisten of focaristen. De paradox kan ik alleen verklaren - zo hier een verklaring mogelijk is en de tegenstrijdigheid zelf niet als een feit zonder meer aanvaard moet worden - uit de omstandigheid, dat dergelijke priesters niet zozeer als zondaars dan wel als ketters gedesavoueerd werden.
Het verdient aanbeveling met RW, Bre, T *ooc* te schrappen.

*

Want ghelijc der zonnen schijn. hier leict[172]
Up onreyne prien. als dieren. en honden[173]
Gheene corruptie. nes dies beuonden[174]
Inder edelre zonnen rayen.[175]
Hu lof sacrament. teeuweghen stonden[176]
Du ne muechs ontzuueren. ontrusten. ontpayen[177]
Alle kerstene priesters. hoe zondich zij zayen[178]
Maken dij god. en mensche. ende du gheifs concent[179]
Lof wonderlic ghebenedijt sacrament.

O claerheit. daer haer gods cracht in speghelt[181]
Euwich testament. om ons een leuen[182]
Dat xpristus heift. met zyr doot bezeghelt[183]
Ende zelue tofficie eerst an gheheuen[184]

* 172 *RW* haer l. *Bre* leit *T* licht - 173 *T* o. dieren als prien als honden - 174 *T* en is in di ghevonden - 176 *RW* Lof o s. tot e. *St* Loff werdich s. tot e. *Bre, T* Lof s. tot e. - 177 *RW* muechts ontreenen ontrusten ontpaeyen *St* Ghi en moecht ontreynen ontcuijsen noch o. *Bre* Du ben maechs onkeynen onkusten o. *T* Du en moghes ontreynen ontrusten o. - 178 *St, T* kersten - 179 *St* M. u g. ende m.e. ghy geeft c. *T* Si maken g. ende m.d.g.c. - 180 *Bre* w. heilich s. - 181 *St* d. hem g. *T* haer *ontbr.* - 182 *T* t. in ons - 184 *RW* aenghebleven *St* officium *T* e. heeft a.

172 *leict* eig. (van een vloeistof) vloeit, hier (fig.)straalt.

173 *prien* eig. dode, in ontbinding verkerende dieren, hier verachtelijke wezens in het algemeen? (Immers als voorbeelden van prijen noemt de dichter *dieren* en *honden*, op zichzelf een wonderlijke combinatie, alsof de hond niet tot de dieren behoort; zo spreekt hij in het refrein beg. *Tfy argher dan slanghen* van ‘slanghen / serpenten of dieren’ (r. 1). Maar ook Jan van den Berghe spreekt in *De Wellustige Mensch* r. 237 (uitg. C. Kruyskamp bl. 106) van ‘beesten en honden’).

174 *corruptie* bederf; - *nes* is niet; *dies* daardoor.

175 *rayen* straal.

176 Lees met Bre, T *Lof s. tot e.s.*

177 *ontzuueren* Lees met of op grond van de andere redd. *ontreynen*; - *ontpayen* is ongeveer hetzelfde als *ontrusten;* de drie werkwoorden zijn alle transitief en hier in bedrijvende vorm gebruikt met *Du* ('t H. Sacrament) als onderwerp, wat in dit verband bevreemdt; men zou immers verwachten: door de onreinheid van celebrant of communicant kunt Gij niet verontreinigd enz. worden. We zullen daarom wel een intransitief gebruik van deze werkwoorden moeten aannemen.

178 *zayen* hier in absoluut gebruik (waarvan geen andere voorbb. tot dusver zijn opgetekend) met zeer vage betekenis, nam. handelen.

179 *concent* toestemming (versta: Gij verzet U er niet tegen, ook al zijn de priesters onzuiver, m.a.w. ook hun Mis is geldig en hun consecratie effectief).

181 *daer ... speghelt*, vg. r. 155 e.v.

182 *Euwich testament* Vg. r. 65 e.v.; - *om ons een leuen* de bijbehorende infinitief ontbreekt.

183 *zyr* Lees *zy*(*n*)*re?* (Zie de aant. bij r. 141).

184 *Ende zelue* Versta: (En) Die Zelf enz. (ook het hulpww *heift* is samengetrokken, vg. Stoett par. 214); T heeft *in o.e.l.*; Van Eeghem (Versl. Vl. Acad. 1953, blz. 579) wil *een* schrappen op grond van Ruusbroec's: ‘Hi es van minnen gestorven omme onse leven’. - *tofficie* Zie voor Christus' maaltijd met de jongeren, het Laatste Avondmaal, als instelling van de H. Eucharistie, boven r. 50 e.v., 65 e.v.

*

Ende hem inwuenende ons ghegheuen[185]
Een eeuwich leuen. duer dijn ontfaen[186]
Oorconde zijns woorts. wij staen bescreuen[187]
Midts dij. int leuen. zonder vergaen[188]
Bij dij. wort god. in ons bevaen
Ende wij in gode. niet dat onse natuere
God wordt. of dat gods hooghe bestaen[191]
Mensche. in ons wordt. maer de figuere[192]
Ons beilden. ontfanct gods beilde puere[193]
In dy. als een met hem beglent[194]
Lof wonderlic ghebenedijt sacrament.

O behout der weerelt. o hooghe misterie
Wiens cracht. ons ziens ommueghelic zij[197]
Wiens groote gratie. wiens diepe materie[198]
Ziele. ende lijf. doet beuen in my
Lof. uwer miracle. waer of tbely[200]
Soo groot es. dat my tbegrijp ontuecht[201]
De backeghe te roome gheloofder bij
Soo ons gregorius zelue secht[202-203]

* 185 T Dat hem i.o. is g. - 186 *St* d. syn o. *Bre* Ende ewichs l.d. din ontfanc - 187 *RW, St, Bre, T* g(h)esc(h)reven - 189 *RW* Ende by *St, T* B. dien - 190 *Bre* g. met d. - 191 *Bre* G. waert o. - 192 *Bre* waert *T* M. na o. - 193 *RW, St, Bre, T* beelde - 194 *St, Bre* beghent - 195 *Bre* w. heilich 196 *Bre* O behouder d.w. o h. meesterie - 197 *RW* o. zijns onghelijck sy *Bre* ziens *ontbr.* - 198 *Bre* d. malicie - 199 *Bre, T* d. leven - 202 *Bre* Die bailinghe te nome ghewofde daerby *T* Die bacster - 203 *RW, T* selver

185 *hem inwuenende* t.w. het eeuwige leven, dat Hem (Christus) inwoonde.

186 *duer dijn ontfaen* door U (t.w. het Sacrament) te ontvangen (voor de obj. bet. van het pron. poss. zie Stoett par. 85).

187 *Oorconde zijns woorts* t.w. de hostie (omschrijving van de hostie als (zichtbaar) kenteken, bewijs van Christus' woord); tegen Van Eeghem's vertaling: ‘getuige Zijn woord’ (Versl. Vl. Acad. 1953, bl. 580) verzet zich de genitief *zijns woorts* (vg. MNW i.v. *Orconde*, 1e art. bet. 5) en de zinsconstructie; - *bescreuen* Lees met de andere redd. *geschreuen*.

188 *Midts dy* door U (t.w. het Sacrament); - *vergaen* einde (*leuen z.v.* eeuwige leven).

191 *bestaen* wezen, zijn (*gods hooghe bestaen* is hier een omschrijving voor God).

192 *figuere* Versta het beeld Gods in ons, als beginsel van bovennatuurlijke inwerking volgens de leer der analogia entis.

193 *beilden* Lees met de andere redd. *beilde*.

194 *dy* t.w. het Sacrament;- **beglent* De lezing van St en Bre **beghent* (< *ghent* voeg, fr. *jointe*, MNW i.v.) verdient de voorkeur boven *beglent* (vg. *geglent* omrasterd, MNW i.v.).

197 Waarvan wij de (goddelijke) kracht onmogelijk kunnen vatten (*onmogelijk* regeert gewoonlijk de datief); - *zy* conj. pro ind. (t.w.v. het rijm).

198 *materie* wezen.

200 *bely* getuigenis.

201 *ontuecht* ontgaat.

202-203 Het mirakel van de vrouw te Rome ‘die hostien te backene plach’ was in de 15e eeuw waarschijnlijk nog algemeen bekend (zie W. van Eeghem in Versl. Vl. Acad. 1953, bl. 567 e.v.). Vrij uitvoerig werd het in de 13e eeuw verhaald door Vincentius Bellovacensis en Jacobus de Voragine. Beide kunnen in mnl. vertaling of bewerking (de eerste in Jacob van Maerlant's *Spieghel Historiael* III, 7, XV, uitg. M. de Vries en E. Verwijs, dl. 3 (1863) bl. 15 e.v.) die bekendheid hebben gebracht; - ‘Soo ons gregorius zelue secht’ schijnt te wijzen op verwarring van deze legende *over* Gregorius de Grote met het legendenboek *van* Gregorius

*

Huugo van s. victoors. gods knecht
Zach uan hu groot wonder. te parijs
Ghy voert uut tsabdts handen. ten hemel gherecht
Ende huugo. volchde hu int paradijs[204-207]
Van allen tonghen. hebt lof en prijs
Die ons deelachtich maect. inder jnghelen conuent[209]
Lof wonderlic ghebenedijt sacrament.

Een aerm ruudt zondare ic[211]
Roupe. om troost uan mijnen mesdaden[212]
Es bij mij messproken. woort. letter. of stic[213]
Van hu hier in. jc bidde ghenaden[214]

t.w. de *Dialogus Miraculorum* (waarover o.a. C.G.N. de Vooys *Mnl. Leg. en Exemp.*, 2e dr. bl. 11 e.v.) in de M.E. veelvuldig vertaald èn geplunderd.

* 204 *RW* Sinte Victoris *St* de Sancto Victore *Bre* sinte V. *T* Sinte Victoer *L* Hughe v. V. - 206 *St* wt den abts *Bre* wort u. als h. te *T* abs hemden *RW, St, T* recht - 207 *St* H. die v. - 209 *T* maecte *RW, St, Bre, T, L* in *ontbr. Bre* des j.c. - 212 *RW* R. ghenade *Bre* t. voor m. - 213 *St* lettere woort o. L [E]s di nu m. - 214 *RW, St, Bre, T, L* roepe *St* V. u ick r. hierom g.

204-207 Over Hugo van S. Victor's levenseinde worden in verband met het H. Sacrament twee bijzonderheden verteld. De eerste is afkomstig van Hugo's confrater Osbert, die hem in zijn laatste ziekte heeft bijgestaan en na zijn overlijden zijn leven heeft beschreven. Nadat hem het laatste oliesel was toegediend, vroeg Osbert of hij het lichaam des Heren nog wenste te ontvangen. 'Vraagt ge mij', antwoordde Hugo, 'of ik mijn God wil ontvangen? Ga snel naar de kerk en breng mij het lichaam des Heren'. Osbert voerde de opdracht uit, maar alvorens de stervende het Sacrament toe te reiken, zei hij: 'Aanbid het lichaam van Uw Meester'. Daarop antwoordde Hugo, terwijl hij zich ophief: 'Ik aanbid het lichaam mijns Heren en ik ontvang Het als mijn zaligheid' (vg. *Hist. Litt. de la France* XII (Paris 1830) p. 5). Daarop liet hij zich een crucifix aanreiken, kuste het en nam de voeten van de Gekruisigde in de mond en zoog als een kind aan de moederborst het veronderstelde neervloeiende bloed en sprak toen Christus' laatste woorden: 'Vader, in Uw handen en Uw kracht beveel ik de geest, die Gij mij hebt gegeven' (vg. A. Liebner *Hugo von St. Victor* etc., Leipzig 1832, S. 27-8, P. Browe *Die eucharistischen Wunder des Mittelalters* (1938) S. 37). De tweede bijzonderheid, waarop voor het eerst de aandacht is gevestigd door W. Preger in zijn *Geschichte der deutschen Mystik im Mittelalter* I (Leipzig 1874) S. 230[1], naar Hs k.k. Bibl. Wien, Cod. 273 (15de eeuw) luidt in de *Flores Temporum* (eind 13e eeuw) als volgt: 'Huic (scil. Hugo v. S. Victor) in extremis laboranti hostiam non consecratam monachi propter vomitus periculum attulerunt, sacram eucharistiam simulantes. Quod Hugo per spiritum intelligens exclamavit: cur me fallere, voluistis fratres? Iste non est dominus meus Jesus Christus. Qui territi corpus Christi attulerunt: sed Hugo propter vomitum communicare non audens, sic orabat: 'Ascendat Filius ad Patrem et cum eo spiritus meus ad eum, qui fecit illum.' Quo dicto, eucharistia disparuit, et Hugo feliciter expiravit' (*Mon. Germ. Hist.* SS t. 24 (1879) p. 238 seqq). Dit 'mirakel', dat oorspronkelijk thuishoort in de vita van Maurice de Sully († 1196) schijnt voor het eerst in de *Legenda Aurea* op het levenseinde van Hugo van St. Victor - als auteur van *De Sacramentis?* - te zijn betrokken (zie W. van Eeghem in Versl. Vl. Acad. 1953, bl. 565).

209 *inder* Lees met de andere redd. *der*; - *conuent* gezelschap (*d.i. conuent* is hier dus zoveel als de hemelse zaligheid).

211 *ruudt* ruw, onontwikkeld.

212 *troost* steun, hulp, opbeuring (beter op zijn plaats ware hier 'vergeving', waaraan de dichter ook wel gedacht zal hebben, anders zou hij het voorzetsel *van* niet hebben gebruikt).

213 *messproken* verkeerd, d.i. zondig gesproken; - *stic* gedeelte, dus één of meer zinnen of strofen.

214 *bidde* Lees met de andere redd. *roupe* (ofschoon *roupe* al is gebruikt in r. 212 en *bidde* dus stilistisch beter zou zijn, durf ik het tegen het eenstemmig getuigenis der andere redacties niet te handhaven).

215 **O**pent mijn ziele. in zulc beraden[215]

215 *in zulc beraden* tot zulk een voornemen of geestelijke (religieuze) gesteldheid.

*

Reuerentie. hu doende. nacht. tijt ende dach[216]
Ende ic zoo hertelic. in uwer minnen mach baden[217]
Dat ic hu tmyr zalicheit ontfanghen mach[218]
Scoone lam gods. zendt zonder verdrach[219]
In mij tghelooue. ghedueric staende[220]
Naer dit leuen. wilt gheuen der inghelen beiach[221]
Ons. als scaepkins in uwer wee hier gaende[222]
Tloonen van mij. wilt zijn ontfaende[223]
Nu danckelic wien ic hier groete present[224]
Als wonderlic ghebenedijt sacrament.[211-225]

* 216 *RW* tijt *ontbr. T, L* dach ende nacht - 217 *RW, St, Bre, T, L* ic, mach *ontbr. RW* zoo *ontbr. St* m. te waden - 219 *RW, St, Bre, T, L* salich l. - 220 *RW* m. gheloove *L* duer[i]ch 221 *Bre* w. mi g. *T* wilt gheuen *ontbr.* - 222 *St* Ons erme s. *T* als *ontbr.* - 223 *Bre* m. zijt hier o. *L* .en loven - 224 *RW* N. dancke ic u w.i.h.g. in dit allendt *Bre* N. dancke ic u hier sere weerdelic groet prosent *T* hier *ontbr.* - 225 *St* Als mit lof w. *Bre* Ach lof w. Hieronder volgt in *T* Hier is volent Bi ihesus present / Een scoen com*m*ent Vande*n* heyligen sacrame*n*t

216 Op grond van de andere redacties verdient het aanbeveling *tijt* te schrappen.

217 Lees met Bre, T, L *Ende zoo hertelic in uwer minnen baden;* de constructie van deze zin deugt niet, men verwacht i.p.v. de infinitief een part. praes. Voor de beeldspraak *in uwer minnen baden* vg. *Elckerlyc* r. 576 ('Sodat ic in sijn passie bade'), versta: zich onderdompelen, i.c. koesteren.

218 *tmyr* Lees *tmy*(*n*)*re?* (Vg. de aant. bij r. 141).

219 *Scoone* Lees met de andere redd. *Salich*; - *zonder verdrach* onverwijld.

220 *tghelooue ghedueric staende* het standvastige geloof.

221 *der inghelen beiach* omschrijving voor hemelse zaligheid, hemel. Maar wat betekent *bejach* hier? Genot misschien, in de zin van omgang, gezelschap?

222 *scaepkins in uwer wee* (*wee* Vl. vorm van *wei*(*de*); de vergelijking van mensen bij schapen in Gods weide vindt men reeds in het O.T. (vg. o.a. Ps. 74, 1; 79, 13; 95, 7; 100, 3).

223 *Tloonen* lees *Tlouen*.

224 *danckelic* Lees met RW, Bre *dancke ic u*. Lezen we *danckelic*, dan vormen de regels 223-4 de zgn. captatio benevolentiae in deze vorm algemeen bekend uit de 'princhen' der refreinen en de epilogen der spelen en dan op zijn plaats, maar hier tegenover de Godheid ongepast. Of moeten we danckelic toch handhaven (in de betekenis: genadig)? Vg. *neemt in dancke*, aanvaard genadig, in het Marialof, beg. *Ach alder gloriooste drachte*, r. 15); - *present* nu.

211-225 De beginletters vormen van beneden naar boven gelezen het acrostichon ANTONIS DE ROUERE.

Marialoven

[+]Salue Regina[*]

[+]RW B 2 v[o]

Ontfermeghe Coninghinne v groeten wy[1]
Ons leuens soetheyt / ende hope mede[2]
Ghegroet zijt / want wy roepen aen dy[3]
Als Eua kinderen / der ellendichede[4]
Dy weenende / suchtende / doen wy ons bede[5]
Int dal van tranen / beuaen met seere[6]
Ach onse voorspraeck / maeckt ons vrede[7]
Dijne ontfermeghe ooghen tonswaert keere
Ende Jesum die ghebenedijde Heere
Vrucht dijns buycx / tooght ons die / hierna
Goederthiere / oodtmoedighe zoete Maria.[11]

* Hier volgt de latijnse tekst, die De Roovere tot voorbeeld heeft gediend:

Salve Regina misericordiae
Vitae dulcedo et spes nostra
Salve. Ad Te clamamus
Exules fili Eve.
Ad Te suspiramus gementes et flentes
In hac lacrimarum valle.
Eya ergo Advocata nostra
Illos tuos misericordes
oculos ad nos converte
Et Jesum benedictum
Fructum ventris tui nobis post
hoc exilium ostende
O clemens o pia o dulcis Maria.

1 Evenals in zijn parafrase van het *Salve Regina* gebruikt De Roovere hier de oorspronkelijke redactie, t.w. ‘Salve Regina Misericordiae’; de tegenwoordige, luidende: ‘Salve Regina, Mater Misericordiae’, die al gevonden wordt op een klok te Moissac uit 1270 (A.J. Koenders O. Carm. *Maria in den Eeredienst der Katholieke Kerk* II (A'dam 1932) bl. 82), kent de dichter blijkbaar nog niet; officieel werd ze trouwens pas sinds de herziene uitgave van het Romeins Brevier door Pius V in 1568; zie voor deze antifoon Chevalier *Repertorium hymnol*. nr 18147-50.

2 *Ons leuens soetheyt* vertaling van *vitae dulcedo*, een redactie die in de M.E. naast (de thans officiële) *vita dulcedo* in omloop was; ook Geert Groote vertaalt: ‘des levens sueticheit’ (Kronenburg *Maria's Heerlijkheid in Nederland* II, bl. 113).

3 *want* Het redengevend verband ontbreekt in het latijn.

4 Mogen we naast *Evenkinder*(*en*) kinderen van Eva, mensen (zie WNT VII, 2, 2994 een citaat a[o]. 1472), ook de vorm *Evakinderen* veronderstellen? Anna Bijns heeft *Evekinderen* (uitg. Bogaers en Van Helten bl. 96); - *ellendichede* ballingschap, t.w. de aardse ballingschap, het aardse leven.

5 *doen wy ons bede* Zie de inleiding boven bl. 46.

6 *beuaen met seere* Zie de inleiding boven bl. 46.

7 *maeckt ons vrede* Zie de inleiding boven bl. 46.

11 *oodtmoedighe* genadige; - *zoete Maria* vertaling van dulci Maria (de oorspronkelijke lezing, aldus in het Kartuizer-brevier), waarvoor later in de plaats kwam: dulcis Virgo Maria.

+Lof van Maria

+RW B 3 r°

SALUE Maria Gods moeder ghepresen
REGINA des hemels / dit is blijckelijck
MISERICORDIE des zondaers wtgelesen[3]
VITA waer in niemant is v ghelijckelijck[4]
DULCEDO zijt ghy niemande beswijckelijck[5]
ET SPES (naer mijn simpel vermonden)[6]
NOSTRA / dies roepen hoe arm hoe rijckelijck
SALUE / die o*n*s vande*n* helsce*n* bant hebt ontbonde*n*[8]
AD TE / die gheladen zijt met sware sonden[9]
CLAMAMUS om te v*er*weruene des hemels pa*n*t[10]
EXULES zijn wy van deewich iolijt beuonden[11]
FILI EUE / dies wy roepen tallen stonden
Maria beschermt ons vanden helschen brandt.

AD TE / Al heues lucifers schare spijt[14]
SUSPIRAMUS om te co*m*me*n* binne*n* tshemels pleyn
GEMentes / als die berooft zijn va*n* tshemels iolijt[16]
ET FLENTES door alle zonde*n* va*n* o*n*s gemeyn /[17]
IN HAC soe bidden wy troostersse alleyn
LACRIMARUM / dat ghy ons arme sondaren versint[19]
UALLE / daer wi v diene*n*de zij*n* alteyn[20]
EYA / dat ons ontferme v lieue kint[21]
ERGO / dat hy v bouen andere heeft bemint
ADUOCATA / zijt ghi in ons herte gheplant
NOSTRA dus ghy des vyants crachte*n* verwint
ILLOS TUOS / tot onse arme sondare*n* ontbint[25]
Maria beschermt ons vanden helschen brandt

3 De dietse aanvulling zou *misericordia* veronderstellen, indien bij dergelijke parafraseringen de naamval niet verwaarloosd werd.
4 In tegenstelling tot zijn vertaling van het *Salve* heeft De Roovere hier een redactie gevolgd met *Vita*.
5 *niemande *beswijckelijck* die niemand in de steek laat.
6 *vermonden* zeggen.
8 *die ... ontbonden*, t.w. door haar Goddelijk Moederschap (Hier beginnen de uitspraken, die een aanstotelijk karakter dragen voor Protestantse oren; Maria gaat daarin de plaats innemen van Christus, hoe men ze ook probeert recht te praten).
9 *zijt* Lees *zijn*.
10 *des hemels pant* schat des hemels, de hemel.
11 *deewich iolijt* de eeuwige vreugde, t.w. de hemelse zaligheid.
14 *heues lucifers schare spijt* wrokt het duivelgebroed daarover.
16 *entes* abusievelijk niet kap. gedrukt.
17 *gemeyn* gemeenschappelijk.
19 *versint* in liefde aanneemt (dez. bet. in *Dove Bitster*, prol. r. 45); het verband tussen het latijn (Lacrimarum) en de Nederlandse aanvulling is blijkbaar losgelaten.
20 *alteyn* gedurig.
21 *ons ontferme* zich over ons ontferme.
25 *ontbinden* opendoen, openstellen, t.w. *Illos tuos* (waarbij gedacht moet worden aan genadegaven, of (reeds anticiperend) ogen?); - *onse* Lees *ons*.

MISERICORDES wilt to*n*swaert ontsluyte*n*
OCULOS / dat sy onslieden niet en begheuen[27]
[+] AD NOS vertooghende des hemels conduyten /[28]
CONUERTE die door haer sonde*n* suchte*n* en*de* beue*n* [+]B 3 v[o]
ET JESUM dat hi o*n*s wil helpe*n* wt sneue*n*[30]
BENEDICTUM bescermer des vya*n*ts quartier[31]
FRUCTUM die ae*n* v na*m* / het me*n*schelijc leue*n*[32]
UENTRIS TUI / als hemelsche forestier[33]
NOBIS POST HOC reyn maegdelic rozier[34]
EXILIUM / wesende onser sielen onderstandt[35]
OSTENDE naer dit leuen v lustich vergier[36]
Die daghelijcx zijn roepende met herten fier
Maria beschermt ons voor den helschen brandt

O CLEMENS Princersse vol van ghenaden
O PIA vertroosteghe van Stede ende landt
O DULCIS / wilt de sielen staen in staden[41]
Maria beschermt ons voor den helschen brandt.

[+]Een andere Maria lof

[+]RW B 5 r[o]

LOF Bloeseme soet vol alder virtuyt[1]
Weerdighe bruydt
Vander eewigher Drieuuldichede[2-3]
Gloriose reene / der Enghelen iuyt[4]
Wt wyen dat spruyt

27 *sy* t.w. Maria's ontfermende ogen?
28 *conduyten* fonteinen (t.w. van genade) of: wegen?
30 *sneuen* ellende, rampzalige, zondige toestand.
31 *quartier* verblijf, woonstede (*des vyants quartier* de hel).
32 *aen u nam* van U (t.w. Maria) aannam.
33 *forestier* eigenlijk opzichter van een jachtgebied, een domein, hier: Heer; *hemelsche forestier* Heer des Hemels?
34 *rozier* rozengaard (Zie voor deze benaming van Maria Salzer S. 16, 184 (*Rosengarten*) en 68, 187 (*Rosarium*).
35 *onderstandt* bijstand.
36 *vergier* tuin, hof (*u lustich vergier* Uw lusthof, d.i. Uzelf); zie voor de benaming *Hortus*, enz. voor Maria Salzer Register i.v.
41 *staen in staden* bijstaan.
1 *virtuyt* bovennatuurlijk vermogen.
2-3 *Sponsa Trinitatis*, Bruid der H. Drievuldigheid, zal een contaminatie zijn van *Sponsa Deitatis* (of - *S. Spiritus*) en *Templum Trinitatis* en deze contaminatie zal wel door De Roovere zelf begaan zijn, want ik vond deze benaming nergens elders in de Middeleeuwse literatuur (zie voor de naam 'Bruid der Godheid' of '- van de H. Geest' Salzer S. 98 ff; voor de ontvangenis van de H. Drieëenheid door Maria (vanwaar de benaming Templum, 'woenst' der Triniteit) mijn *Middeleeuwse Kerstl.* bl. 164).
4 **iuyt* vreugde (een typisch Zuidned. rederijkerswoord).

Alder wereldt paeys ende vrede
Uwe suyuere sede[7]
Is tresoor / daer tgoddelijck fruyt[8]
Vant zijn besluydt[9]
Doch bid ick v / moeder in rechter bede
Versterckt mijnder broosscher sinnen ruydt[11]
Om v te sprekene nv een saluyt.[12]

AVE der sondaren troosterinne
Waerdighe Goddinne[14]
Oueruloeyende moedre in alder duecht[15]
Alder vruchtbaerste tonsen ghewinne[16]
Oyt van beghinne[17]
Want hemel ende aerde in v verhuecht[18]
[+] Uwe suyuer iuecht[19]
Track in puer oodtmoedigher minne
Met reynen sinne[21]

[+]B 5 v[o]

7 *suyuere sede* eig.: rein, maagdelijk wezen, hier - als rhetoricale stijlfiguur - ter omschrijving van Maria of Maria's schoot.
8 *tresoor* ondanks het 'fruyt' hier toch wel = schatkamer; zo immers moeten we de gangbare toepassing van *Thesaurus, tresoor* op Maria in de M.E. verstaan, vg. o.a. *Sev. Bliscap* 63-4 (uitg. Leendertz, *Mnl. Dram. P.* bl. 331):

> Tresoor, daer alder werelt scat
> In lach besloten;

vg. ook Salzer S. 532 ff., inz. ald. S. 533, r. 20-1: 'Maria thesaurus, quia in ea ut in gazophylacio reposuit dominus ...'; - *tgoddelijck fruyt* Christus.
9 *Vant zijn besluydt* in besloten lag.
11 *ruydt* grof.
12 Om voor U een groet, begroeting, plechtig uit te spreken.
14 *Goddinne* een - ook naar R.K. opvatting - ontoelaatbare benaming voor Maria, die mij uit de middeleeuwse literatuur niet van elders bekend is; indien het niet een uit rijmnood ondoordacht gekozen hyperbool is - maar De Roovere gebruikt de naam ook elders, t.w. in *Roouers schaeckspel ten loue van Maria* r. 25 (*Gods* -) - zouden we reeds voor de 15e eeuw een overdrachtelijke betekenis van *godin* moeten aannemen, wat gesteund wordt door andere voorbeelden, waarin een naam of epitheton of een eigenschap van de profane geliefde op Maria wordt toegepast.
15 Versta: *moedre oueruloeyende i.a.d.*
16 *tonsen ghewinne* te onzen bate.
17 Van het begin af aan.
18 *verhuecht* verheugt zich
19 *iuecht* maagdelijkheid, of in het alg. jonkheid; overigens is *iuecht* gewoonlijk zelf een benaming voor Maria (zie de voorbb. in onze lit. in MNW III, 1052).
21 *sinne* gezindheid (des harten).

des Vaders cracht thuwaerts ghevuecht[20-2222]

20-22 trok Christus tot U (*des Vaders cracht* = Christus naar middeleeuwse opvatting, op grond van *Luc.* 1, 35, vg. MK bl. 31. De gewone gedachtengang was in de M.E., dat Maria's *ootmoet* (nederigheid) Christus uit de hemel op aarde had getrokken (vg. MK bl. 32), waarnaast de oudere, door de Gothiek nieuw beleefde opvatting bleef bestaan van de caritas, de goddelijke liefde, die Christus noopte mens te worden, o.a. in Jacob van Maerlant's *Eerste Martijn* r. 342-3:

> Jane trac soe themelsche broot
> Hier neder in der magheden scoot

De ootmoet van Maria speelt wellicht door r. 20 heen.

22 *des Vaders cracht* Zie de aant. bij r. 19; - *thuwaerts* apo koinoe bij *Track* (r. 20) en *ghevuecht* (= gezonden); of in verband met de Mariologische sfeer alleen te betrekken op *ghevuecht* (= gericht).

Dies ghy by hem alle dinck vermuecht[23]
En zijt hooghe verheuen binnen tshemels thinne[24]
Lof dan ghebenedijde Coninginne.

MARIA goddelijcke balsemiere[26]
Spetie diere[27]
Onsprekelijck voetsels elcker creatuere[28]
En gheene soe schoone / wijs van bestiere
Soe goederthiere
Soe reyne / soe edel / soe net / soe puere
O suyuer figuere[32]
Ontfermt mijns hoe ick my regiere[33]
Want ghy zijt der ghenaden duere[34]
Dus ist al van soeten coluere[35]
Dat al dat leeft / in v verchiere[35-3636]
Want Godt v bouen al glorifiere[37]

GRATIA Sijt ghy Godts wtuercoorene
Hoochste ghebooorene
Excellente Princhersse bouen al
Lelie binnen den scherpen doorne[41]

23 Versta: als voorspreekster, pleitbezorgster van het mensdom.
24 *tshemels thinne* rhetoricale omschrijving voor hemel.
26 *balsemiere* balsemboom; de toepassing op Maria is vrij zeldzaam (de vergelijking met de balsem (Gileads) is gewoner), vg. echter de overeenkomstige gedachtengang in Br. Philipp's *Marienleben* r. 9762: 'Du bist bezeichent bî dem poume des balsams und der cynamôme wand dîn lîp vil reine und heilic hât al die werlt gemachet sêlic'.
27 *Spetie diere* kostbare specerij, geneesmiddel; voor de zeer geliefde toepassing op Maria vg. *Sev. Bliscap* r. 879-80: 'Ghi sijt een specie, die can genesen / Hen allen die hopen in uwer gracie'.
28 *voetsels* voedsel.
32 *figuere* vrouw; *figure* was in de M.E. een geliefde benaming voor vrouw (in bonam partem) en werd ook op Maria toegepast (zie de plaatsen in MNW 2, 803).
33 *hoe ick my regiere* concessief (hoe - t.w. hoe slecht - ik mij ook gedraag)? Of = over mijn leven, (levens)gedrag en dan een nadere bepaling van *mijns?* Vermoedelijk is de zin echter corrupt; de strofe telt een regel te weinig en blijkens het rijmschema moeten we die hier zoeken. We zullen dan moeten lezen:

Ontfermt mijns ..... iere
..... hoe ick my regiere

34 *der ghenaden duere* een elders niet aangetroffen, ofschoon voor de hand liggende benaming voor Maria; gewoonlijk heet Maria deur of poort (ianua, porta) des hemels of des levens.
35 zie voor het mann. geslacht van *coluer* Kolthoff bl. 53.
35-36 versta: zo wordt al wat leeft in U getooid met een schone kleur? Of moet men *Dat* (r. 36) consecutief opvatten en verstaan: zo krijgt alles een schone kleur, zodat enz.?
36 *verchiere* de bekende rhetoricale conj. pro ind.
37 **glorifiere* verheerlijkt, verheft (*glorifieren* = mnl. *glorificeren*); voor de uitgang, zie de aant. bij r. 36.
41 *Lelie binnen den scherpen doorne* de lelie is een bekend zinnebeeld voor Maria (op grond van haar reinheid), vg. Salzer op *Lilie* en *Lilium*. Het verband met de doorn(en) wordt - oorspronkelijk en gewoonlijk van Maria als Roos - op verschillende wijzen gelegd, doorgaans als 'zonder dorens', vervolgens als opgegroeid uit de dorens (t.w. van het Jodendom, vg. MK bl. 41) of als bloeiende bloem in tegenstelling tot de *sicca spina* Eva (aldus Bernardus *Tractatus ad laudem glor. virg. matris*) of als lelie onder de dorens der 'wereldse dochteren'

Niemant te toorne[42]
Groeyende nae der schriftueren gheschal[43]
Godts liefste ghetal[44]
Hoe ick naer v lof pijne te spoorne[45]
Poocht my te hoorne[46]
Al ben ickx onwaerdich groot en smal[47]
Ick kenne ghy zijt des duechts toeual[48]
[+] Uwe name heeft macht den vyant te stoorne[49]
Oodtmoedichste voor de*n* vadre tonsen oorboorne[50] [+]B 6 r[o]

PLENA roose minnelijck ontloken[51]
Uwe soete roken
Doorvlieghen den hemel onbeschouwelijck[53]
Gods liefste begheeren heeft v beloken[54]
Ende zijt ghedoken[55]
Naest hem als moeder / ende gheen so vrouwelijck[56]
Dies onbenouwelijck[57]
Vanden Propheten was ghesproken[58]
De sonden ghewroken
Van Adams mesdaet / zijn wel ende ghetrauwelijc[59-60]
Doch moeder al valt mijn leuen flauwelijck[61]
Behoet my voor des vyandts stoken
Want door v so heeft hy de helle ghebroken[63]

(*Hoogl.* 2, 2), vg: 'floruit ... virgo sancta inter filias, ac si lilium inter spinas, (Ildephonsus van Toledo *Sermo 1 in ass. Virg.* aang. d. Salzer S. 149); de laatste - bijbelse - toepassing is blijkens r. 43 door de dichter bedoeld.

42 Tot niemands schade.

43 vg. de aant. bij r. 41; - *gheschal* stem (*der schriftueren gheschal* rhetoricale omschrijving van *Schriftuere*).

44 Gode welgevalligste (de superlatief van *liefghetal* is tot dusver niet opgetekend).

45 *spoorne* streven, trachten (*Hoe ... spoorne* object (evenals *my* in r. 46) van *Poocht te hoorne*.

46 *Poocht te* wilt (de gewone betekenis 'tracht' past hier niet).

47 *groot en smal* geheel en al.

48 *kenne* erken, weet; - *toeual* toegang? (MNW 8, 490).

49 De afkeer en vrees van de duivel voor de naam Maria is algemeen bekend, denk slechts aan ons spel van *Mariken van Nieumeghen;* voor de macht van Maria over de duivel zie men o.a. C.G.N. de Vooys *Legenden en Exempelen*, 2[e] druk, bl. 186 e.v.

50 *tonsen oorboorne* te onzen bate.

51 *roose* Zie voor deze zeer geliefde benaming voor Maria MK bl. 40 e.v.

53 **onbeschouwelijck?* De bet. onberispelijk (MNW op *Onbeschouden*) past hier slecht; hebben we soms te doen met een afleiding van *beschouwelijck* zichtbaar?

54 *heeft u beloken* houdt U omvat, omringt U.

55 *ghedoken* hier zoveel als geplaatst (de bet. 'verbergen' voor *duken* past hier niet).

56 *hem* t.w. Christus; - *vrouwelijck* vreugdevol.

57 *dies* waarover; - **onbenouwelijck* vrijuit, voluit (niet in MNW en WNT).

58 Ik ken geen bijbeltekst, die De Roovere hier op het oog gehad kan hebben.

59-60 Een vreemde syntaxis, indien we lezen moeten: D.s.v.A.m.z.w. ende g.g.

61 *valt* is (*vallen* wordt in rederijkerstaal zeer vaak in verzwakte betekenis, t.w. ongeveer die van een koppelwerkwoord, gebruikt); - *flauwelijck* krachteloos (*mijn leuen* versta: zedelijk leven, of anders wellicht een omschrijving van het pron. pers.).

63 *hy* t.w. Christus.

DOMINUS / vrauwe / bouen alle vrauwen
Heeft v beschauwen[65]
Vercoren ter werelt / voor eenich yet[66]
Hy liet hem cruycen / gheesselen / hauwen[67]
Sijn bloedt wtdauwen[68]
Van wien is ons meer vruechts gheschiet
Al ons verdriet
Veriaechde v dracht / bloeme vol trauwen[71]
Dies sonder flauwen
Ghy zijt reynst bouen al ghewiet[73]
U lof allen louen te bouen vliedt[74]
Dats door v moederlijck betrauwen[75]
Oock coempt ghy elck sondaer by in rauwen[76]

TECUM is alle solaes vercreghen[77]
[+] Ghy hebt ghedreghen
Die hemelen niet mochten / maer woech te swaere[79] [+]B 6 v[o]
De Goddelijckheydt die heeft gheleghen
Net ghedweghen[81]
In uwe menschelijckheyt voorwaer[82]
Vooren noch naer[83]
En is gheen sulck iolijt bedeghen[84]
Tonser zeghen
Als van v hoochste Princersse eerbaer[86]
Dies is v lof in een eewich iaer[87]
Van allen tonghen salich gheneghen[88]

65 *u beschauwen* Versta: U te beschouwen, het beschouwen van U, dus: Uw aanblik.
66 *voor eenich yet* boven iets anders, boven alles.
67 *hauwen* slaan.
68 *wtdauwen* uitduwen, uitdrukken (t.w. uit het hoofd door de doornenkroning)? Of = uitdauwen, als dauw doen neerdalen van het lichaam, t.w. bij geseling en kruisiging; of is hier gedacht aan het bloed-zweten in de hof? Dit zou het best passen in de kennelijke anti-climax.
71 *dracht* Kind.
73 *ghewiet* van onkruid (der gebreken of zonden) gezuiverd? Of liever: part. van (*ge*)*wien* wijden en dan gewijd, geheiligd?
74 *vliedt* gaat (eig. 'vliegt' van *vlien* in de bet. 6), vg. MNW IX, 629).
75 *betrauwen* trouw.
76 *coempt ... by* nadert troostend, troost; - *in rauwen* die berouw heeft.
77 *solaes* vreugde.
79 *niet mochten* Versta: niet konden, t.w. dragen; bedoeld is Christus. - *maer woech te swaere* bekende samentrekking van het subst. in verschillende naamval (*hemelen* hier resp. nom. en dat.).
81 *gedweghen* eig. part. praet. van *dwaen*, hier met perf. aspect ongeveer hetzelfde als *net* zuiver, rein.
82 *menschelijckheyt* menselijk lichaam.
83 *vooren noch naer* nimmer (zie voor deze en derg. rhetoricale stijlfiguren Erné *Twee spelen* bl. 64)
84 *bedeghen* ontstaan, geworden (de bet. van *bedien* in rederijkerstaal is verzwakt tot vrijwel een koppelwerkwoord, t.w. *worden* (vg. Eng. *to grow* in I shall grow mad).
86 *eerbaer* edele.
87 *in een eewich iaer* voor eeuwig?
88 *geneghen* geprezen? (van *nigen* buigen voor, eerbiedigen, hulde bewijzen? Zo ja, dan is deze bet. nog niet gesignaleerd).

Want ghy zijt bouen natueren pleghen.[89]

89 Gij gaat de natuur te boven.

BENEDICTA TU ghy dan zijt
Sonder verwijt[91]
Moeder int hoochste Paradijs
Sacristie / daer al tswereldts iolijt[93]
In is beurijdt[94]
Van Jesse spruytende dwaerdich rijs[95]
Ghy hebt den prijs
Caritatiuighe die teewigher tijdt[97]
Ons voren strijdt[98]
Om af te weerene des wereldts afgrijs[99]
Die v dan dienen / zijn seker wijs
Dies seg ick met innigher herten verblijdt
Lof hoochste Princersse ghebenedijdt.

IN MULIERIBUS soetste name
Hoochst sonder blame[104]
Die Moyses vandt / zijdy notable[105]
Gheglorificeert in dhoochste vraeme[106]
Soot v betaeme[107]
[+] Ter rechter handt des vaders curable[108]
Voor tsvyandts cabele[109] [+]B 7 r°
Behoedt ons / die ghebetert hebt tonbequame[110]
Van Adame
Soe ons oorcondt schriftueren parabele[112]
Ick bid v reyne maecht ende abele[113]
Helpt my doch wte den dolende trane[114]

91 *Sonder verwijt* met ere (of liever in de functie van een adj. bij *Moeder:* geëerde? In dat geval kan r. 90 gemakkelijker betrokken worden op *int hoochste Paradijs* van r. 92).
93 *Sacristie* Zie voor de vergelijking van Maria met de sacristie Salzer S. 10 en 20; de gewone combinaties zijn *sacrarium spiritus sancti* en -*domini*, het eerste o.a. in de Proza-Theophilus (ed. J. Verdam, Amsterdam 1882) bl. 158: 'O spieghel alre oetmoedicheit ende exempel aller duechden, o sacrastie des heilighen gheests'; De Roovere heeft gedacht aan Schatkamer des Heren, want *tswereldts iolijt* is Christus.
94 *beurijdt* veilig bewaard.
95 Zie voor Maria als *virga e radice Iessae* MK bl. 120 e.v.
97 **Caritatiuighe* een uitsluitend in rederijkerstaal aangetroffen afl. van *caritatijf*, een eveneens alleen daar voorkomend adj., (zie WNT i.v.) = liefderijk.
98 Ons strijdende voorgaat, voor ons strijdt.
99 *afgrijs* gruwel.
104 *sonder blame* smetteloze.
105 *Die Moyses vandt* Heeft De Roovere hier het oog op het Brandende Braambos (*Exod.* 3, 2), type van Maria in haar maagdelijk moederschap (vg. MK bl. 125)? - *notable* aanzienlijke, verhevene.
106 *dhoochste vraeme* de hemel (eig. het hoogste geluk, de hoogste zaligheid).
107 *betaeme* betaamt (met de bekende conj. pro ind.).
108 **curable* achtbaar (Hwb; niet in MNW en WNT).
109 *cabele* eig. kabeltouw, hier keten, strik.
110 *tonbequaeme* de misdaad (eig. het lelijke, schandelijke).
112 *oorcondt* betuigt; - *schriftueren parabele* eig. gelijkenissen der Schrift, hier een rhetoricale omschrijving voor de H. Schrift.
113 *abele* schone.
114 *trane* lees *trame* (× *eersame*); opmerking verdient echter, dat ook in *Lof van Maria* beg. *Alsoe een mast* r. 11 *tranen* voor *tramen* (?) staat); wat hebben we te verstaan onder de *dolende trame?* De bett. balk, lat, onderlaag, tand (MNW VIII, 640) passen niet, evenmin

115 Ghy vermoghes by uwen Sone eersame.[115]

de bet. stang of boom (t.w. van een kar, ploeg of weefgetouw) bij De Bo op *Traam* (of toch, en dan fig.: gareel?).

115 *vermoghes* versta: *vermoghets* kunt dat, hebt daar macht over; - *eersame* geëerde.

ET BENEDICTUS bouen allen goede
Van Dauids bloede
Spruytende moeder / edele / excellent[117-118]
Die hem nae recht te vollen gheuroede[119]
Is seker moede
Der wereldt / dies vlecht ick dy omtrent[120-121121]
Als een glendt[122]
My aerm sondaer neempt in v hoede
Bloeyende roede[124]
Laet my in uwen dienst zijn resident[125]
Lof wiens glorie niet en hendt
Maer iubileert inder minnen gloede
Lof wyens gratie vloeyt bouen allen vloede.

FRUCTUS UENTRIS uwe Suene
Was de ghuene[130]
Die ons allen verloste wter noodt
Met zijnder passien in tslijdens gheduene[132]
Sonder teghenstuene[133]
Voor ons steruende die bitter doodt
O Moeder minioodt[135]
Beschermpt my voor tsondich ghebluene[136]
Ghy zijt ghewuene
[+] Ontfermich te zijne cleyn ende groot[138]
O Maria schoone Roose roodt [+]B 7 v[o]
Aenhoordt ghy tghebedt niet vanden sondaren
Soe en is ons werck niedt weert twee snaren.[141]

TUI louick met nijghende kinne
Lof troosterinne
Lof tempel der Godtheydt alder meest[144]

117-118 Volgens een oeroude traditie stamt Maria uit het huis van David, vg. MK bl. 21.
119 *Die hem gheuroede* die verstandig is.
120-121 *moede der wereldt* de wereld, het wereldse leven moede.
121 *dy omtrent* om U (heen).
122 *glendt* omheining, omrastering (t.w. om daarbinnen te vluchten voor het wereldse gedoe?).
124 *Bloeyende roede* Bedoeld is de bloeiende roede van Aäron, een bekend symbool van Maria, vg. MK bl. 123.
125 *resident* eig. woonachtig, hier: standvastig?
130 *de ghuene* degene.
132 **gheduene* (= *gedoen*), hier zoveel als het ondergaan; *tslijdens gheduene* is een afschuwelijke stoplap, na het woord *passie* ook volkomen overbodig; of moeten we *in tslijdens gheduene* betrekken op het volgende (r. 133-4)?
133 *teghenstuene* tegenstand (vg. MNW op *Gestune*).
135 *minioodt* lieve, geëerde.
136 **ghebluene?* blijkbaar zoveel als geleef, gedoe (Het woord is tot dusver nergens elders aangetroffen).
138 *cleyn ende groot* geheel en al, volkomen.
141 Dan baten al onze inspanningen ons niets (*twee snaren* in de bet. van mnl. *twee peren, bonen*, etc. nergens elders aangetroffen).
144 *aldermeest* hier: allerhoogst?

Lof tresoor der saligher minne[145]
Lof Coninginne
Lof die ontloock der Godtheydt keest[147]
Sijt mijn volleest[148]
Godts alder liefste reynste vriendinne
Gods Keyserinne
Salich beschudt voor alle tempeest[151]
In uwen handen beueel ick mijnen gheest
Dat ick mach comen ter glorien inne
Dat bid ick met oodtmoedighen sinne.

IESUS CHRISTUS ons alder behòedere /
Eerwaerde Moedere
Wilt voor ons bidden ter lester huere
U eyghen Sone / ons Godt ons broedere
Der gratien voedere[159]
Dat hy ons verleene zijn rijcke puere
Reyn edel fluere[161]
Der ghenaden oueruloedere[162]
Noydt gheene goedere[163]
Is hy tot elcken creathuere
O blomme alder soetste van ghuere
Om v te louene ben ick een spoedere[166]
Lof wijse vrouwe / noydt gheen vroedere.[167]

[+] AMEN hemelsche suyver reyne[168]
Neempt in dancke mijn salutatie[169] [+]B 8 r[o]
Touwer waerdicheyt clare fonteyne[170]

145 *tresoor* Zie de aant. bij r. 8.
147 *die ... keest*, eig.: die het merg der Godheid ontsloot, dus: die het aanzijn gaf aan; - *ontloock* ontsloot, het aanzijn gaf; - *der Godtheydt keest* eig.: het merg der Godheid, hier een rhetoricale omschrijving voor Christus.
148 *volleest* hulp.
151 *beschudt* beschutting; - *tempeest* storm.
159 *voedere* hier: schenker; - *puere* Hier een epitheton ornans zonder nauwkeurig te bepalen inhoud, zoveel als: heerlijk.
161 **fluere* bloem.
162 **oueruloedere* die doet overvloeien (van)?
163 Eig.: nergens een betere (t.w. die de mensen gunstiger, genadiger gezind is); voor *goeder* als comp. v. *goet* zie WNT V, 298, waar o.a. verwezen wordt naar Coornhert 1, 272d), hier in verband met r. 164: allergenadigst.
166 *spoedere* ijveraar; het woord *spoeder* is in het mnl. uiterst zeldzaam, Verdam heeft slechts één plaats opgetekend; (in rederijkerstaal maakt het in de typisch-rhetoricale omschrijving *een spoeder sijn* + oorz. voorw.) carrière.
167 *noydt gheen vroedere* allerwijste.
168 *suyver reyne* als samenkoppeling gebruikte, in betekenis vervaagde eretitel voor Maria.
169 *Neempt in dancke* stereotiepe captatio benevolentiae, die hier ondoordacht, want als gericht tot Maria minder gepast, uit kracht van gewoonte is ingelast; - *salutatie* hetzelfde als *saluyt* (r. 12), groet, begroeting, t.w. in de kunstige vorm van een lofdicht.
170 *Touwer waerdicheyt* tot Uw eer; - *fonteyne* zie de aant. bij *ABC van Maria* r. 2.

Heb ickt ghewrocht by uwer gratie
Vercorene iont my doch de spatie[172]
Eer dat de doodt mijn herte beswaert
Noch te louene uwe iubilatie[174]
In meer singhen dijns lofs schoon rooseghaert[175]
Sijt mijns behoudt / ter laetster vaert[176]
Dat ick dan comme ter glorien stede
Ende by v blijue dienaere vermaert[178]
Reyn bouen alle reynelijckhede[179]
Oirlof sonder oirlof neem ick hier mede[180]
Ontfermt mijns Maria / ick en gheerne niet el[181]
Vercoorne moeder aenhoordt mijn bede
Ende hen allen die in reynder zede[183]
Roeren v lof / brengtse alsoe wel[184]
Eewich in glorien / Emanuel.[185]

[+]Lof van Maria

[+]RW K 3 v[o]

Lof weerde Maria schoon sterre schoone[1]
Eewich ghedueric aen tshemels throone[2]
Ende sonder veranderen gheuende schijn
De goddelijcke sonne / de hooghe croone[4]
Die soete drijvoudicheydt in persoone

172 *spatie* tijd.
174 *iubilatie* heerlijkheid, zaligheid.
175 *In ... lofs* in (nog) meer lofzangen (voor de willekeur in de afwisseling van *dijn* en *u*(*w*) t.o.v. Maria zie J.A. Vor der Hake *De aanspreekvormen in het Nederlandsch enz.* (Utrecht 1908) bl. 194; - *rooseghaert* Zie voor deze tamelijk frequente benaming van Maria Salzer S. 184.
176 *mijns behoudt* Men zal wel moeten lezen *mijn behoudt* of anders *mijns gehoudt*; - *ter laetster vaert* op de laatste reis, bij het sterven.
178 *dienare vermaert* als (Uw dienaar) bekend gemaakt, geprezen? Of is *dienaere* corrupt en heeft er oorspronkelijk een woord gestaan voor Maria? (*dierne* = ancilla misschien?).
179 **reynelijckhede* reinheid.
180 Ik eindig hiermee zonder afscheid, t.w. een definitief vaarwel van Maria?
181 *gheerne* lees *ghere* begeer.
183 *in reynder zede* op zuivere wijze, t.w. met een oprecht hart.
184 *Roeren* aanroeren, vermelden; - *alsoe wel* evenzeer.
185 *Emanuel* eig. God met ons, een naam voor Christus, door de engel in de droom aan Jozef voorgeschreven, vg. *Matth.* 1, 23. De Roovere heeft hem hier blijkbaar gedachtenloos gebruikt, want het is zeer onwaarschijnlijk, dat nu aan het slot van dit Marialof plotseling Christus zou worden aangeroepen; en van een overdracht van deze naam op Maria is overigens in de M.E. uiteraard nergens sprake. Moeten we misschien verstaan 'van Emanuel': in de heerlijkheid van Christus, d.i. de hemelse heerlijkheid? Of is Emanuel niet als naam bedoeld, maar als waardige slotformule: 'God met ons'?
1 *sterre* De benaming *Ster* voor Maria - niet zoals thans vrijwel uitsluitend als *Stella maris*, maar ook als *Morgen-, Avond-, Hemel-, Leid-, wereldster* en *Ster van Jakob* - was in de middeleeuwen uitermate geliefd, vg. MK bl. 114 e.v. en de daar genoemde lit.
2 *ghedueric* standvastig.
4 *croone* lichtkroon.

Welcke Sonne / der sonnen hoochst moet zijn
Aen hem ontfinck dat lichten dijn[7]
Als sterre vol gratien sonder gronden
Want de sonne des Triniteyts diuijn[9]
Puer dalende in dijn suyuer schrijn[10]
De Sone barende bouen conden[11]
De Sonne gheuonden / alder hoochst ghesticht
By goddelijcke crachten ghebaerst ontfaen[13]
Lof Sterre die aen de sonne naempt licht
Wten welcken de sonne is opghestaen[15]

Lof sterre wt Jacob hooghe verheuen[16]
[+] Daer de Prophete af heeft gheschreuen[17]
Wiens rijsen dbehoedt der menschen sy[18] [+]K 4 r[o]
Lof Sterre der Coninghen nieu beseuen[19]
Wiens claerheyt / wie*n*s schoo*n*heyt / wiens licht wtgheuen
Wiens nederhede / dijn comparatie sy[21]
Noydt meerder nieuwicheyt / noyt meerder cry[22]
Noydt sterre soe nedere / noydt sulck proffijt[23]
Roepen wy om troost, ghy zijt ons by[24]
Hopen wy volmaecktelijck talder tijdt
Lof eewighe sterre ghebenedijdt

7 *ontfinck* versta: (gij) als sterre vol gratien etc. ontving Uw licht van hem (t.w. de goddelijke zon). Of is er iets corrupt in deze zin? Trouwens de gehele pericoop tot en met r. 13 loopt niet: er ontbreekt een verbum finitum.
9 *sonne des Triniteyts* Versta de Drieëenheid? Zie voor de opvatting, dat Maria de Drieëenheid ontving *M. Kerstl.* bl. 164, waaraan toegevoegd kan worden *Salve Regina* in *Oudvl. e.a. ged.*, uitg. Carton bl. 29: 'Eighin woenst der triniteit' en 'Tempel der drievoudichede', welke namen althans daarop kunnen slaan; misschien betekent 'Sonne des Tr.' echter alleen: goddelijke kracht der Drieëenheid.
10 *schrijn* hier: schoot.
11 *bouen conden* onzegbaar.
13 *ghebaerst* gebaard (*ghebaerst ontfaen:* proteron husteron).
15 Deze voorstelling berust op de primitieve neiging om chronologisch op elkaar volgende zaken causaal op elkaar te betrekken; omdat de morgenster aan de zonsopgang voorafgaat, zou deze ster de zon hebben voortgebracht (zie MK t.a.p.). In ons gedicht komt de M.E.se liefde voor paradoxie er nog bij: de ster (Maria) die haar licht ontving van de zon (de Godheid) brengt tevens de zon (Christus) voort.
16 Zie voor de ster van Jakob de profetie van Bileam in *Num.* 24, 17, vg. MK bl. 200; voor de toepassing op Maria Salzer S. 35 ff.
17 *de Prophete* t.w. Bileam (zie de aant. bij r. 16).
18 *dbehoedt* men verwacht *dbehoudt*, maar wellicht lagen de bett. van deze woorden niet zover uiteen.
19 Zie voor het verband van Bileam's profetie aangaande de ster van Jakob en de ster, die de Wijzen in het oosten zagen MK bl. 200 e.v.; - *nieu beseuen* nieuw (t.w. de ster, vg. MK t.a.p.).
21 *nederhede* Volgens de algemene opvatting ging de ster de Wijzen vóór laag bij de grond, vg. MK bl. 205; - **comparatie* eig.: gelijkstelling (van compareren = gelijkstellen), hier de grond van de gelijkstelling (de vier eigenschappen in r. 20-21 vormen de grond van -, ze motiveren de 'comparatie' van de ster met Maria.
22 *cry* Vg. de benaming, of liever de omschrijving van Maria met 'der zondaren cry' (MNW III, 2091), d.i. de 'leus' der zondaren, de persoon, op wie ze zich kunnen beroepen.
23 *sterre soe nedere* Zie de aant. bij r. 21 en voor Maria's nederigheid MK bl. 32.
24 Voorw. bijzin bij *Hopen wy* (r. 25).

De werelt wijt // heeft claerheydt ghesicht[27]
By v exemple omme tsduechts vermaen
Lof Sterre die aen de Sonne naempt licht /
Wten welcken de sonne is op ghestaen

Lof Sterre daer der sonne*n* schoo*n*heit doorvloeyt
Lof Sterre vol goddelijcker wijsheyt vroedt
Lof Sterre vol soeter Jubilatie
Lof Sterre wiens name ons weten doet[34]
Licht gheuende commende in ons ghemoet[35]
Des auonts in soeter visitatie
Voorghaende der sonne / des lichts formatie[37]
Ontfanghende / ende ons daer mede beraeyende /[38]
Tsghelijcx ghy Maria zijt comparatie
Den auondt der sonnen by v tslichts gratie
Af doende / ende puer vertroosten zaeyende[40-41]
Lof sterre voorhaeyende // puer ongheswicht[42]
Om alder gratien / lof goddelijck graen[43]
Lof sterre die aen de sonne naempt licht
Wten welcken de sonne is op ghestaen.

***Princersse*.**
Maria Sterre lichtende claer
[+] My duyster verblinde verlichten helpt
Helpt my, om commen int hemelsch licht daer
Alle duyster donckerheydt is ghestelpt.

[+]K 4 v[o]

27 *ghesicht* part. praet. van *sichten* maaien, hier fig. (vg. ons *oogsten*): verwerven, verkrijgen? Of moeten we lezen: *claerheydts*.
34 *wiens name* t.w. Lucifer (= Lichtdrager, vg. *Lichtgheuende* in r. 35); zie voor Maria als Lucifer, Avond- en Morgenster MK bl. 114-5.
35 *in ons ghemoet* ons tegemoet, op onze weg; - *visitatie* begroeting.
37 *formatie* hier: eigenschap? Of met vage betekenis en slechts dienend ter omschrijving (*des lichts formatie* = licht)?
38 *beraeyende* bestralende; - *zijt comparatie* zijt gelijk te stellen.
40-41 *der ... doende* Ook hier mankeert er wat aan de zin; we kunnen die toch niet zo verstaan, dat de ster Maria door haar licht de zon doet ondergaan of verduistert? Dat zou blasphemie zijn. Of bedoelt De Roovere, dat haar milde glans evenals de avond de mensen verkwikt na het branden van de zon gedurende de dag? In dat geval zou de zon ongunstig zijn voorgesteld en dat past niet bij de voorstelling van Christus of de Godheid als de zon.
41 *zaeyende* verspreidende, brengende.
42 **voorhaeyende* (= *verhaeyen* naar iemand verlangen (Belg. Mus. 9, 150)? Of = *haeyen* koesteren (*Kil.*)? Toch niet: vooroverbuigende, naar ons toegekeerd hangende (MNW op *Hayen*, bet. 1)? - *ongheswicht* onbezweken (deze bet. niet in MNW en WNT).
43 *graen* Hoewel Maria wel graankorrel wordt genoemd (Salzer S. 305), zal hier de algemeen gangbare afgeleide betekenis van *juweel, puik*, enz. bedoeld zijn.

[+]Maria ghecompareert bijder roose

[+]RW H 8 r[o]

Alle de bloemkens diemen siet
Nv spruyten groot oft cleyne
En*de* en hebben een twint ghelijckens niet[3]
Bij der Roose alleene
Ende soe ist metten santen ghemeene[5]
Die in hemelrijck Gods lof aenhooren
Daer is Maria als Rooze reene[7]
Bouen alle Enghelen / Heylighen wtuercoren.[8]
Al dat van moedere is gheboren
Ter noodt onder haren mantele vlucht[10]
Dees willen wy minnelijck tsegghene sporen[11]
[+] Lof Roose ghebenedijde vrucht.

[+]H 8 v[o]

Van allen bloemen de medecinaelste[13]
Datte is die edel Roose
Dus is Maria die principaelste[15]
Beschudt voor allen noose[16]
Want bouen alle text oft gloose[17]
Is sy ghegroeyt in glorien
Ghebruyckende sonder tijdt oft poose[19]
In eeuwelijcker memorien[20]
O Maria verheuen bouen alle Ciborien[21]
Daer de helle gheheelijck voren ducht
Men mach wel segghen in uwer victorien
Lof Roose ghebenedijde vrucht.

Gheen bloeme en is soe lief om schouwen
Noch soe vriendelijcke van coluere
Dus is Maria Bouen allen vrouwen

3 Zijn absoluut niet te vergelijken met, hebben niets gemeen met (*ghelijkens* part. gen. afhank. van *twint*); - *Ende en* Lees *En*.
5 *santen ghemeene* alle heiligen.
7 Zie voor Maria als Roos bl. 155 de aant. bij *Een andere Maria Lof* r. 51, vg. ook Rooseghaert ald. r. 175 en Rosier in *Lof van Maria*, beg. *Salve Maria* r. 34 en *Lof van Maria daer de groote letteren* enz. r. 46.
8 Het verband en het rhythme eisen, dat we *Enghelen* schrappen.
10 Zie voor het motief van Maria als *Mater Misericordiae*, die de gelovigen beschut onder haar mantel, Timmers No. 1105-7, bl. 495 e.v.
11 *sporen* ons best doen, trachten, streven.
13 *medicinaelste* (genees)krachtigste.
15 *principaelste* voornaamste, aanzienlijkste.
16 *noose* letsel, kwaal.
17 *gloose* commentaar, toelichting (*text oft gloose* eig.: tekst of uitleg, hier: alle dingen, alles).
19 *poose* tussenpoos, onderbreking? Of hier zonder meer een synoniem van *tijdt?* (*sonder tijdt oft poose* zonder einde, eeuwig).
20 *In* lees *Der?* (men verwacht bij *ghebruycken* een genitiefconstructie).
21 *Ciborien* Zie voor de vergelijking van Maria met een hostievaas de aant. bij *Aue Aduocate Aduerterighe* r. 9.

De alder heylichste creatuere
Vol minnen ende van soeter guere
Daer wy haer hertelijck troost by vaten[30]
Inde middele / tsaet van goude puere
Dats therte vol bernender charitaten
Ghelijck de Roose vry coempt te baten
Hem die quelt by hittigher sucht[34]
Soe coelt Maria alle sondighe staten[35]
Lof Roose ghebenedijde vrucht.

Princersse.
Maria roode Roose ghebenedijdt
Moedere zijnde van onsen Heere
Die Coninghinne der glorien zijdt
Ghedуerich / faelgierende nemmermeere[40]
[+] Ick bidde v oodtmoedelijck seere /
Dat ghy ons wildt bijstaen ter noodt [+]J 1 r[o]
Dat elck onslieder ten besten keere
En ontdolen moeten die eewighe doodt[44]
Ghy hebt de macht schoone roose roodt
Neempt onslieden in hoeden op uwen plucht[46]
Want saligher bloeme Godt noydt gheboodt[47]
Lof Roose ghebenedijde vrucht.

[+]Lof van Maria bijder lelie

[+]RW L 3 v[o]

Dijn macht / dijn prijs / dijn lof / dijn weerde
Dijn preuilege eewich ende vrij
En mach vollouen hemel noch aerde
Ey lacen wat salt dan wesen van my
Want soe heeft hem Godt vernedert in dy
Jae in dijn maechdelijck lichame claer

30 *by vaten* onder verstaan.
34 *quelt* lijdt; - *by hittigher sucht* aan koorts?
35 *staten* toestanden.
40 *faelgierende* in de steek latende.
44 *ontdolen* ontgaan (in gunstige en transitieve zin niet in MNW); - *moeten* constructio ad sensum: *elck* is een meervoudig begrip.
46 *op uwen plucht* onder uw toezicht.
47 *gheboodt* schiep.

Dat hy sonder mensche gheen Godt en sy
Noch mensche sonder Godt voorwaer[7-8]
Doch en is de Godtheydt / dats openbaer
De menscheydt niet / te gheenen sinne
Noch de menscheyt en is verre noch naer
De Godtheyt niet / hoement beghinne
Door tverwondere*n* van desen biedtmen dy minne /[13]
Maria segghende met blijden schijne
Lof Lelye doorvloeyende medecijne.[15]

Godt ende mensche / dese twee zijn een[16]
Persoon / nochtans natueren twee
Onvermindert elcx deel / ende wesen reen
Euen gheweldich emmermee
Ende du zijdtst de Lelie witter dan snee[20]
Door wien dit groote wonder ghevloeydt // es
Ghelijck als vander hoochster zee
Alle aerdtrijcke versch ende bespoeyt // es
Het goudt van charitaten ons ghegroeydt // es
In dy / dat al ons sieckte veriaecht heeft
Tleuen nu bouen de doodt ghebloeydt // es
Want deewighe sonne dy bedaecht heeft[27]
[+] Tverloren is vonden by v die maecht // bleeft
Ende Moeder wert / net sonder pijne[29] [+]L 4 r[o]
Lof Lelie doorvloeyende medecijne.

De Olye van Lelyen die doordrinckt
Tgheswelsel van alle quade humueren[32]
Maer ghy Moeder / ghy zijdt die olye schinckt[33]
Der ontfaermherticheydt allen creatueren

7-8 De Roovere bedoelt, dat Christus waarachtig God is en waarachtig Mens, dat de twee naturen in één persoon zijn verenigd.
13 *Door ... desen* uit verwondering hierover.
15 *Lelye* Zie voor deze Marianaam bl. 154, de aant. bij *Een andere Maria Lof* r. 41.
16 e.v. Hier volgt een soort parafrase van het Chalcedonense, zoals men dat terugvindt in het Symbolum Athanasianum, door De Roovere verwerkt in zijn spel *Quicunque vult salvus esse*.
20 *zijdtst* een curieuze vorm, t.w. de meervoudsvorm *zijt* + enkelvoudsuitgang *st* (die zelf weer secundair is, vg. Van Helten par. 208, bl. 280); zie voor deze e.a. overeenkomstige vormen Lubach bl. 64.
27 *bedaecht* beschenen, verlicht.
29 *sonder pijne* Zie voor de pijnloze geboorte MK bl. 109 e.v.
32 **gheswelsel* opzwelling; - *humueren* vochten.
33 *olye der ontfaermherticheydt* in de oudere symboliek = Christus, getypologeerd door de olie der barmhartigheid, waarom Seth op Adam's verzoek uittrok naar het Paradijs; later wordt de olie mariologisch betrokken op de zelfstandig door Maria geschonken genade.

Gheen medecinaelder / gheen meerder van cueren[35]
Gheen hoogher van aerdtscher weelden rijsende[36]
Gheen bloeme op aerden soe crachtich van guere /
Gheen suyuerder in ghetempertheden prijsende[38]
Gheen plante en is sulck soetheydt wijsende
Gheen spruyte en is soe confortatijf[40]
Gheen soeter en is meer den hongher spijsende[41]
Want ghy Maria / troost siele ende lijf
Ghy zijdt de Lelye ons leedts verdrijf
Door wyen Godt verkeerde water in wijne[44]
Lof Lelye doorvloeyende medecijne.

Princersse.
Der hemelen / der Enghelen vrouwe
Der hellen ghebiedighe tallen termijne[47]
Ontfermt mijns alder ghetroutste trouwe
Reyne Lelye doorvloeyende medecijne.

[+]Lof van Maria

[+]RW C 3 r[o]

Lof bijder aerden dalder oodtmoedichste[1]
Lof bijder locht reynste bouen maten
Lof bijden watere dalder behoedichste[3]
[+] Lof bijden viere vol charitaten[4]
Daerde en ontseydt gheenderhande staten[5] [+]C 3 v[o]
Dwater dwaedt alle vuylicheyt reyne[6]

35 *medecinael* geneeskrachtig; - *van cueren* zoals men het wenst, begeert.
36 *van aerdtscher weelden* in aardse heerlijkheid (Deze lof is geinspireerd door *Matth.* 6, 28, *Luc.* 12, 27.
38 *ghetempertheden* de juiste middelmaat, harmonie der eigenschappen; - *prijsende* De participiumvorm bevreemdt, men verwacht: te prijzen.
40 *confortatijf* versterkend.
41 *en is* lees *ende* (schrijffout onder invloed van *en is* in r. 40?); - *hongher* lees *hongheren* hongerige (Of mogen we hier een onverbogen vorm veronderstellen?).
44 t.w. op de bruiloft te Kana, vg. *Joh.* 2.
47 *termijne* tijd.
1 *oodtmoedichste* nederigste (toegepast op de aarde én op Maria, die in dit refrein bij de aarde vergeleken wordt (let op de stok!), ofschoon r. 1-12 van strofe 1 zouden doen verwachten, dat de vergelijking zich zou gaan uitstrekken tot alle vier de elementen, t.w. aarde, lucht, water, vuur (hier in ongewone volgorde opgesomd, i.p.v. aarde, water, lucht en vuur, zoals in r. 5-8), want de eigenschappen, die hier worden toegeschreven aan *locht, watere* en *vier* gelden ook voor de H. Maagd, ja zijn met het oog op haar bedacht of zo geredigeerd.
3 *dalder behoedichste* die het meest behoedt, beschermt (deze actieve bet., die voor rhetoricale deverbatieve adjectiva op -*ich* de gewone is, niet in MNW).
4 *charitaten* liefde.
5 *en ontseydt gheenderhande staten* verwerpt niemand.
6 *dwaedt* wast.

De locht coempt den lichte te baten[7]
Ende tvier purgeert al groot en cleene[8]
Och alle Elementen ghemeene[9]
Wercken natuerlijck werck by confirmatien[10]
Maer ghy Maria voorsien alleene[11]
Vloeyt bouen natuere / ende al vol gratien[12]
In v zijn alle de comparatien[13]
Diemen opter aerden soude moghen versieren[14]
Dies seg ick tot uwer iubilatien[15]
By recordatien // om v verchieren[16]
Lof aerde oodtmoedich / God soons logieren.[17]

En by ghelijcke / te nopene // v
Maria dalder oodtmoedichste woordt[18-19]
Want daerdtrijcke dede hem opene // v[20]
Ende ghy brocht onsen behoudere voort
Dwatere en heeft dit niet ghehoordt[22]
De locht en was niet bequame tot desen
Tvier was veel te cranck ghestoort.[24]
En de waerheyt is vander aerden gheresen[25]
Dus zijdy met rechte dan wel ghepresen
Bijder aerden / want ghy zijt va*n* aerden ghewrocht[27]
Ende Godt heeft v die weerde bewesen
Hem menschelijck als aerde / aen u ghecnocht[29]
Gheen ander Elementen hier toe ghesocht

7 *te baten* te hulp (versta: door toevoeging van lucht, w.i. zuurstof, wordt het licht sterker).
8 *purgeert* zuivert.
9 *alle ... ghemeene* alle.
10 *by confirmatien* volgens de bevestigingen, zoals bevestigd wordt, zoals men bevestigd ziet? Of: krachtens goddelijk besluit, bevestiging, ordening?
11 *voorsien* (daartoe) voorbeschikt?
12 *vol gratien* herinnering aan het 'gratia plena' van de Engelse groet.
13 *comparatien* vergelijkingen.
14 *opter* met betrekking tot de; - *versieren* uitdenken.
15 *iubilatien* lof (deze bet. niet in MNW).
16 *by *recordatien* door een opzettelijke vermelding (vg. Godefroy op *Recordation:* mention, mémoire, souvenir); - *om u verchieren* om U te verheerlijken.
17 *aerde* De vergelijking van Maria bij de aarde, als maagdelijke akker, waaruit Christus, de tweede Adam, voortkwam, was in de M.E. zeer geliefd, vg. Salzer S. 4 ff; - *logieren* verblijfplaats.
18-19 De tekst is waarschijnlijk corrupt, er ontbreekt een verbum finitum; of moeten we lezen *is te nopene* en kan *is* in een dergelijke constructie in rederijkerstaal ontbreken? De bedoeling zal geweest zijn: Terecht slaat op U (past op U) het nederigste woord (t.w. aarde).
20 Een herinnering aan het op de Incarnatie betrokken *Rorate celi* van *Jes.* 45, 8: 'Druypt gy hemelen van boven af, ende de aerde opene haer'.
22 *dit* t.w. het woord van *Jes.* 45, 8.
24 *te cranck ghestoort* te pover, ijl van substantie? (van *storen*, ofr. *estorer* = créer, fonder, établir?).
25 *gheresen* uit-, opgegaan, vg. *Ps.* 85, 12: 'De waerheyt sal uyt der aerde spruyten'; dit psalmwoord blijkt dus in de late M.E. ook al mariologisch te zijn verstaan (*aerde* = Maria, *waerheyt* = Christus).
27 *want ghy* (t.w. Maria als Gods schepsel) *zijt van aerden ghewrocht*, vg. *Gen.* 2, 7.
29 *als aerde* t.w. door de Menswording; - *ghecnocht* verbonden.

Dan ghy aerde / oodtmoedichste van manieren[31]

31 *manieren* aard.

Want v daerde in eewigher glorien brocht[32]
Noydt was besocht // sulck hoesschelijck vieren[33]
Lof aerde oodtmoedich / Godt soons logieren

+ Daerde is dalder vruchtbarichste moedere
Daer ghy met rechte by zijt gheleken
Wa*n*t ghy aerde op aerde / droecht onsen behoedere[37]
Dat dander Elementen moeste ghebreken[38]
Daerde quetst niemandt / noch wil versteken[39]
Maer is een moederlijcxste grondt ghestadichst[40]
Soe zijt ghy Maria / want theeft ghebleken
Proffijtelijck in duechden altijdts ghenadichst[42]
Nv ben ick om weten recht beladichst[43]
Welck dmeeste is / dat Godt in v daelde[44]
Ofdat Godt v / reyn onbeschadichst[45]
By hem in zijn eewighe glorie haelde
Beyde ist groot / want hy betaelde[47]
Met charitaten / doodtmoedichst bestieren[48]
Die dopperste / en die meeste Elementen paelde[49]
Ende niet en faelde // door dobedieren[50]
Lof aerde oodtmoedich / Godt soons logieren

+C 4 r°

Prinche.

Prinche / tvier / dwater ende oock de lucht
Wercken in daerde / maer de aerde in hem niedt[52-53]
Daerde draecht ons een smakelijcke vrucht
Ende onsen ooghen / sy schoon coluer biedt
Onsen geuoelen bequamelijckheyt gheschiet[56]

32 *u* t.w. Maria; - *daerde* Christus, de Mens geworden God.
33 Nooit was zo'n heerlijk feest gevierd, t.w. als dat ter herinnering aan de Menswording, hier herdacht op Quatertemperwoensdag met de Gulden- of Rorate-mis en de dramatische vertoning van de Boodschap (vg. *Het Kerstfeest* bl. 126), want naar aanleiding van deze dag met zijn symboliek van Maria als de Aarde zal De Roovere wel dit Marialof hebben gedicht.
37 *aerde* (Maria) *op aerde* (het element), scil. levende.
38 *ghebreken* ontgaan, niet ten deel vallen.
39 *versteken* versmaden, verstoten.
40 *moederlijcxste* hier: meest koesterend, liefderijk.
42 Versta: *Proffijtelijck in duechden, altijdts ghenadichst* (*Proffijtelijck* nuttig, geestelijk nut afwerpend).
43 **beladich* verlangend.
44 *Welck dmeeste is* wat het hoogste is t.w. enz.
45 **onbeschadich* = *onbeschadet* ongeschonden.
47 *Beyde ist* elk van beide is; - *betaelde* vergold.
48 *charitate* goddelijke liefde; - *bestieren* leefwijze, levensgedrag.
49 *dopperste en die meeste* de hoogste, t.w. aarde, water, lucht en vuur; - *paelde* afpaalde, afgrensde (t.w. van elkaar?).
50 En niet in de steek liet om hun gehoorzaamheid? (Men bedenke, dat de dichter hierbij het oog had op Maria).
52-53 Versta: water, lucht en vuur doen ook hun werking gevoelen in de aarde, maar blijven zelf vrij van inwerking door de aarde.
56 *bequamelijckheyt* behaaglijkheid.

Onse ooren hooren menighe melodije
Ons riecken / men bloemkens in specie siet[58]
Dit en was in de ander elementen niet
Oock leuet al byder aerden baelgie[60]
Menschen / Voghelen / Visschen ende dieren
Daer ick v by ghelijcke / o schoone Marie
U heerschappie // cant al allegieren[63]
Lof aerde oodtmoedich Godt / soons logieren.

[+]Lof van Maria

[+]RW F 5 r[o]

Alsoe een mast int woudt is bloeyende[1]
Hoochst allen boomen onghelijckelijck[2]
Alsoe waert ghy Maria groeyende
In allen duechden hoochst dat blijckelijck[3-44]
Ghy zijt die mast die onbeswijckelijck
[+] Streckt vander aerden in tshemels stede
Lancx doore ghesneden net ende rijckelijck[7] [+]F 5 v[o]
Metter saghe van Gods voorsienichede[8]
Ghedeylt in tween / met volder vrede
Als leedere / tonsen alder ghewinne[10]
De tranen ghenaempt (lof hem diet dede)[11]
Deene Charitate / ende dandere Minne[12]

58 Versta: *men siet ons bloemkens in specie riecken; specie* lees *specien* (of is *specie* zelf een meervoudig begrip?) soorten.
60 *baelgie* heerschappij, macht.
63 *allegieren?* De normale betekenis: argumenten aanvoeren, bewijzen, past hier slecht. Misschien is te vergelijken *Gentse Sp.* bl. 353 (uitg. Van Dis en Erné) waar *allegieren* zoveel moet betekenen als ‘met raad terzijde staan’.
1 *mast* den. Zie voor de vergelijking van Maria met een boom, i.c. de boom van *Dan.* 4, 7 e.v., reeds in de patristische literatuur symbool van Maria's deugden (Salzer S. 302) de aantekening bij *Roouers Schaeckspel* r. 12.
2 *Hoochst* adv. bij *bloeyende* (*bloeien* verschilt bij De Roovere en wellicht in zijn tijd in het algemeen niet zo veel van *groeien;* in het *Lof van den H. Sacramente* verwisselen sommige redacties beide werkwoorden, blijkbaar zonder veel nadeel voor de tekst); - *onghelijckelijck* niet te vergelijken met.
3-4 Zie de aant. bij r. 1.
4 *dat* lees *dats*.
7 *lancx* in de lengte; - *net* precies; - *rijckelijck* op een schone wijze.
8 De vergelijking van Gods Voorzienigheid met een zaag is mij niet van elders bekend.
10 Het beeld van de ladder als symbool van Maria, gewoonlijk gebaseerd op *Gen.* 28, 12-13 (de ladder die Jakob zag in de droom, welks einde in de hemel reikte en waarlangs engelen zich op en neer bewogen, vg. Salzer S. 536 ff) schijnt hier zelfstandig ontwikkeld te worden uit de voorstelling van Maria als boom; de bijbelse voorstelling van de laddersymboliek blijkt uit de 3[e] strofe.
11 *tranen* lees *tramen*, bomen, balken, t.w. de twee opstaande bomen.
12 *Charitate* - *Minne* liefde, resp. van God en de mens uitgaande? Het beeld van de ladder Jakobs wordt altijd zó uitgewerkt, dat daarlangs enerzijds God afdaalde tot de aarde en anderzijds de mens opsteeg ten hemel.

Hooghe streckende ten hemel inne
Dies seg ick haer die ons noydt en faelde[14]
Lof Leedere daer Christus in minnelijck daelde.[15]

Seuene sporten heb ick gheuonden[16]
Dies men v kendt een leeder reyne[17]
Deerste heedt Schouwinghe van sonden[18]
Want Gabriel die vandt v alleyne[19]
Voort Schaemelheyt van sinnen ghemeene[20]
Want Dsenghels groeten v wonder dochte[21]
Heylighe vreese ghebrack v noydt gheene[22]
Dies dEnghel v trooste met woorden sochte[23]
Wijsheydt / ghy vraechdet hoet wesen mochte[24]
Reynicheydt / ghy en hadt noydt mans verkeeren[25]
Onderdanicheydt / tconsent voort brochte[26]
Oodtmoedicheydt / siet hier de deerne ons Heren[27]
Dit is de leedere om vruechts vermeeren[28]
Die int hoochste des hemels / de Gods sone haelde
Lof Leedere daer Christus in minnelijck daelde.

Maria van deser stoffen helich[31]
Waert ghy als leedere fatsoen ontfaende[32]
Daer van bouen Gods Enghelen spelich
Ende van beneden op waren ghaende[33-34]

14 *faelde* in de steek liet.
15 *daer ... daelde* waarin Christus nederdaalde (het rusten in Maria's schoot heeft de gedachte aan het afdalen langs de ladder even verdrongen).
16 De zeven sporten van de ladder hebben alle betrekking op die deugden van Maria, die tot uiting kwamen bij de Boodschap.
17 waaraan men U herkent als een echte ladder (bij 'zeven' behoeven we hier niet aan getallensymboliek te denken).
18 *Schouwinghe* het schuwen.
19 Zie voor deze voorstelling en de consequentie, die daaruit wordt getrokken MK bl. 24 e.v.
20 *Schaemelheyt* bescheidenheid (in verband met r. 21 lijkt deze betekenis hier waarschijnlijker dan eerbaarheid; de motivering is immers niet de verbazing over Gabriëls verschijning (als man), maar over zijn groet).
21 t.w. omdat die groet haar te eervol scheen.
22 Zie voor Maria's vrees MK bl. 26 e.v.
23 Vg. *Luc.* 1, 30: Vrees niet, Maria, enz.
24 Vg. *Luc.* 1, 34: 'En Maria zeide tot den engel: Hoe zal dat wezen, dewijl ik geenen man beken?'
25 Vg. *Luc.* 1, 34 in fine: ... dewijl ik geenen man beken.
26 *tconsent* de toestemming (vg. *Luc.* 1, 38: 'En Maria zeide: Zie de dienstmaagd des Heren: mij geschiede naar Uw woord').
27 *Oodtmoedicheydt* De nederigheid van Maria blijkt uit het gebruik van het woord dienstmaagd ('deerne') i.p.v. Gods Moeder of iets dergelijks (vg. MK bl. 32).
28 *om vruechts vermeeren* waardoor de vreugde vermeerderd wordt.
31 *stoffen* stof, grondstof, materie, t.w. de genoemde deugden.
32 *fatsoen* vorm (voor de aristotelische opvatting van de verhouding tussen stof en vorm zie de Inleiding (naar aanleiding van het *Lof van den H. Sacramente*) bl. 43.
33-34 Vg. *Gen.* 28, 12 in fine: de Engelen Gods klommen daarbij op en neder; - *spelich* op speelse wijze (de dichter heeft hierbij wel aan de dartele putti in de beeldende kunst van zijn tijd gedacht).

Godt den Vadere zijn ooghen slaende
+ Op dese leedere soe wel ghedeelt[35-36]
By comparatie soot noodt vermaende[37] +F 6 r
Heeft thoochste en duyterste in v gheheelt[38]
Noydt leedere soe rijckelijck ghepaercheelt[39]
Daer ons Godt soe crachtelijck baerde[40]
Want uwe duechden zijn veel gheiuweelt[41]
Dies blijft ghy eewelijck de vermaerde
Ghy zijt die leedere van wien verclaerde[43]
Jacob / die door den hemel straelde[44]
Lof Leedere daer Christus in minnelijck daelde.

Princhersse / de stede was heylich en goedt
Daer Jacob de leedere soe chierlijck sach
Maer v stede was beter / vol der oodtmoedt
Daer Christus als Godt ende mensche in lach
Dies wy v louen nacht ende dach
Ghy zijdt de Yeuens misdaet betaelde[51]
Waer by elck kerstene wel segghen mach
Lof Leedere daer Christus in minnelijck daelde.

+Lof van Maria

+RW G 7 r°

O Maria paysiuel ghestadich[1]
Jerusalem tghesichte van vreden[2]
Tabor toeganck / Oreb beradich[3]

35-36 Wellicht een herinnering aan *Gen.* 28, 13: En ziet, de Heer stond op dezelve (t.w. de ladder).
37 *By comparatie* vergelijkenderwijs, beeldsprakig uitgedrukt? (Of moeten we lezen *By compassie* uit deernis met het mensdom?); - *soot noodt vermaende* omdat de nood er toe dreef, het eiste.
38 *thoochste en duyterste* (= laagste), versta: hemel en aarde, God en mens; - *gheheelt* verbonden.
39 *ghepaercheelt* verdeeld, hier in de zin van geproportionneerd?
40 *baerde* zich openbaarde.
41 **gheiuweelt* gesierd, getooid? Of: als kleinodiën, t.w. kostbaar?
43 *verclaerde* verlicht werd? Of: gewaagde?
44 *die door den hemel straelde* (= schoot), een al te vrije weergave van *Gen.* 28, 12: ... welker (t.w. van de ladder) opperste aan den hemel raakte.
51 *de* die; - *Yeuens misdaet* de overtreding van Eva (zie voor de nog al eens voorkomende dubbele genitief-uitgang Kolthoff bl. 40); - *betaelde* herstelde, goedmaakte.
1 *paysiuel* vreedzaam.
2 *tghesichte* lees *tghestichte* huis; Jeruzalem betekent ‘huis des vredes’; de vergelijking van Maria met Jeruzalem (inz. als ‘Stad Gods’) was in de M.E. niet ongewoon (vg. Salzer S. 377); bij Corn. Everaert vindt men de vergelijking uitgewerkt in een spel *Maria ghecompareirt bij de stede van Jherusalem*.
3 e.v. De Roovere geeft hier (met één uitzondering t.w. Bethel) een opsomming van een aantal bergen in Palestina met de M.E.'se vertaling of interpretatie van de naam, zoals de bekende bijbelcommentaren die gaven, maar nu toegepast op de H. Maagd. De dichter zal ook dit wel ontleend hebben aan de populair-wetenschappelijke theologische literatuur van zijn tijd, ik bedoel aan de gangbare typologische mariologische handboeken. Dergelijke toepassingen, die een interessante bijdrage vormen tot de ‘godsdienstige aardrijkskunde’ van de

Bethel Gods huys / Or lucht duergleden[4]
Oliueten ontfermich van zeden[5]
Libanus suyuer / Carmely vol gratien[6]
Hebal ghebenedijdt noch heden[7]
Syna wtganck van temptatien[8]
Syon berch van contemplatien[9]
Phasga ghifte / Galgala besnijdinghe[10]
Hermon verscheedt van droeuer natien[11]
Ephraym wasdom / Abarim duerlijdinghe[12]
Nochtans hebt ghy voor alle verblijdinghe

middeleeuwen, kent de oudere hymnenpoëzie, op enkele uitzonderingen na, nog niet. Er is daar slechts één berg, die voortdurend met Maria vergeleken wordt, t.w. die van *Dan.* 2, 34 (vg. Salzer op *Berg*, MK bl. 127 e.v.); - *Tabor* berg in het noorden van Palestina, die de vlakte van Jizreël ten oosten begrenst, meermalen gediend hebbend als een soort vesting; volgens een sterk verbreide traditie zou Christus op deze berg zijn verheerlijkt (*Dict. of the Bible* i.v.); - *Oreb* Horeb, berg Gods, in de Pentateuch schijnbaar vereenzelvigd met de Sinaï (tussen de golven van Suez en Alkaba), waar Mozes de wet der stenen tafelen ontving, vg. *Exod.* 16, 1; - *beradich* tot bijstand bereid.

4 *Bethel* plaats in midden-Palestina, in het noorden van de stam Benjamin; - *Gods huys* letterlijke vertaling van *Beth-el*, zo geheten sinds Jakob's droom van de hemelladder (in de M.E. een geliefd symbool van Maria, zie de aant. bij *Lof van Maria*, beg. Alsoe een mast enz. r. 10); - *Or* Hor, berg in het schiereiland van de Sinaï, op wiens kruin Aäron stierf (*Num.* 20, 22 e.v.); - **duergleden?* (blijkbaar zoiets als: zoete).

5 *Oliueten* de Olijfberg ten oosten van Jeruzalem, volgens een oeroude traditie de plaats, vanwaar Christus ten hemel voer; de toepassing op Maria zal verband houden met de gangbare symboliek van de olijf (= Maria).

6 *Libanus* Libanon; de toepassing van dit gebergte op Maria vindt haar grond in de vertaling van het Hebreeuwse *Lebanōn* met ‘wit’ of ‘witachtig’, symbool van Maria's zuiverheid (*Dict. of the Bible* i.v. en Salzer S. 22-3); - *Carmely* lat. gen. van *Carmelus* Carmel; de toepassing van dit gebergte op de H. Maagd moet behalve in de ‘vertaling’ t.w. *vol gratien* (Carmel betekent: vruchtbaar land) verklaard worden uit de geschiedenis en de legende van het moederklooster en de orde der Carmelieten (wijding aan de H. Maagd, bevordering der Mariaverering, typering van de H. Maagd) in de wolk van Elia en de legendarische voorstelling van haar veelvuldig verblijf in de omgeving (*Dict. of the Bible* i.v.).

7 *Hebal* een t.o. Gerizim gelegen berg, behorende tot het gebergte Ephraïm. De Roovere verwart de Ebal met Gerizim, want deze is inderdaad ‘ghebenedijt noch heden’, immers de Samaritanen, die daar in de vallei van het oude Sichem wonen, noemen hem ‘de gezegende berg’.

8 *Syna* N.T.'se spelling van Sinaï, de berg der Mozaïsche wetgeving (zie de aant. bij *Horeb* r. 3), in de omgeving waarvan het volk Israël kort na de uittocht uit Egypte (de ‘wtganck van temptatien’) geruime tijd heeft vertoefd.

9 *Syon* een der bergen of liever heuvelen, waarop Jeruzalem is gebouwd. De toepassing van deze berg op Maria zal wel samenhangen met de heiligheid van de Sion als Gods uitverkoren woonplaats (vg. *Ps.* 2, 6; 9, 12; 14, 7; 20, 3 enz.) en de gelijkstelling van Sion met Jeruzalem (zie de aant. bij r. 2), voorts met de Marianamen ‘Dochter van Sion’, ‘Cypres van Sion’, enz.

10 *Phasga* Pisga, een hoogte gelegen in het Moabitische, aan de oostelijke Jordaanoever, waarop zich de berg Nebo verheft, vanwaar Mozes het beloofde land aanschouwde (*Deut.* 3, 27; 34, 1); - *Galgala* spelling van de Septuagint voor Gilgal d.w.z. wenteling, t.w. van de smaad van Egypte door de besnijdenis.

11 *Hermon* gebergte in het noorden van Palestina; - *verscheedt* (einde) *van droeuer natien* mogelijk zo genoemd, omdat daar de ellendige omzwervingen van het volk Israël door de woestijn een einde namen (*natie* toestand).

12 *Ephraym* (= vruchtbaar) gebergte in centraal-Palestina; - *Abarim* zuidelijk deel van het transjordaanse gebergte (*Abarim* betekent ‘naar (of: aan) de overzijde’, de vertaling *duerlijdinghe* (doorgang) houdt daarmee wel verband, maar is dus niet geheel juist.

De ghecroonste vrede in Gods ghesicht[14]
Lof schoonste stede // op den berch ghesticht.[15]

Maria ghy zijt die stede meest
Die ons bouen allen steden greyt[17]
[+] Inden Vader / Sone / ende heylich gheest
Daer is uwen eersten steen gheleyt [+G 7 v°]
Noydt berch van sulcker magesteyt
Wiens hooghde noydt en was beuonden
Daer zijdy een stede volmaeckt voorseydt
Soe schoone / tgaet bouen allen conden[23]
Jerusalems muer met wachters verbonden[24]
Dwelck zijn Gods Enghelen eenpaer ontrent dy[25]
Arphaxas stede / lof sonder gronden[26]
Die tseuentich cubitus hooghe bekent sy[27]
Tsheylichs gheest ghiften hebdy beglent vry[28]
Als gheloontste sede // int eewich licht[29]
Lof schoonste stede // op den berch ghesticht.

Wie sal dien berch dan weder legghen[31]
Daer ghy op ghesticht zijt maghet puere
Wie sal van stercker gheberchte segghen[33]
Daerdtsche Paradijs en is maer figuere[34]
En ghy zijt met onghehenden Sauduere[35]
Verheelt op desen berch bequame[36]
Als stede van eewelijcker natuere
Vol ende al vol van alder vrame[38]
Lof Stede vry van eenigher blame[39]

14 *ghecroonste* hoogste? (deze bet. is dan tot dusver niet opgetekend); - *ghesicht* oog.
15 *stede op den berch ghesticht* zie *Matth.* 5, 14, vg. ook *Ps.* 48, 2.
17 *greyt* behaagt.
23 *conden* In verband met verscheiden andere plaatsen bij De Roovere zou ik i.p.v 'kennis' liever vertalen met 'verwoording'.
24 Zie voor de wachters op Sions muren *Jes.* 62, 6.
25 Voor de engelen als wachters zie mijn *De Wachter in het Rederijkersdrama* in Oud-Holland 64 (1949) bl. 170-1, voor engelen als dienaressen van Maria MK pass.
26 *Arphaxas stede* t.w. Ekbatana, de vesting van Arphaxad, koning der Meden; haar muren waren zeventig ellen hoog en dertig ellen dik, zie *Judith* 1, 1 e.v.; - *sonder gronden* eig. ondoorgrondelijk, dus onuitsprekelijk, allerhoogst.
27 zie de aant. bij r. 26.
28 **beglent* de betekenis van dit woord in het *Lof van den H. Sacramente* r. 194, *Gheestelijcke Spieghelinghe* r. 62 en Everaert 69, t.w. omvamen, bevangen, past hier niet; we moeten hier eerder denken aan: ontvangen.
29 *sede* deugdzaamheid.
31 *wederlegghen* verwerpen, verachten.
33 *segghen* gewagen.
34 *Daerdtsche Paradijs* Zie voor de geliefde vergelijking van Maria met het paradijs (de hof van Eden) Salzer S. 388 ff, zie ook *Roouers Schaeckspel* r. 32; *figuere* vergelijking.
35 *Sauduere* soldeersel.
36 *Verheelt* vastgehecht.
38 *vrame* heil.
39 *blame* smet.

40 Lof Stede vol weelden / stede vol vruechden[40]

40 *weelden* zaligheden.

Lof Stede van peyselijcker name[41]
Lof Stede vol volcx / dats stede vol duechden
Lof Stede vol Inghelijcker iuechden[43]
En getroutste mede // door tsheylichs geest schicht /[44]
Lof schoonste Stede // op den berch ghesticht.

Lof Princersse ende Stede reene
Sonder ghenoodt[47]
+ Niemande serf dan Gode alleene[48]
Dats Edelheydt groot +G 8 r°
Staet my by inde ure der doodt
Voor de ghehoontste snede // dats thelsche wicht[51]
Lof schoonste Stede // op den berch ghesticht.

+Lof van Maria

+RW M 6 v°

Ten Loue der reynder maghet Marie
In wyens bevrien[2]
Staen Inghelen ende Ceraphinnen
+ Santen santinnen
Ende alle die hemelsche compaingnien[5] +M 7 r°
In melodien[6]
Versaempt gheheel ten hemel binnen
Wil ick beghinnen
Van eenen muer inder cantijcken[9]
Daer aen dat blijcken[10]
Sonder wijcken
Carteelen diemen niet mach verrijcken.[12]

Lof maechdelijck muer schoon ende claer
Die soe menich iaer

41 *van peyselijcker name* Jeruzalem betekent immers ‘stad des vredes’.
43 *iuechden* zaligheden.
44 *getroutste* lees *getrouwste*.
47 *ghenoodt* gelijke.
48 *serf* onderworpen.
51 *snede* figuur, gedaante? (in dat geval verwant aan bet. 13 van *Snede*, in WNT XIV, 2280).
2 *bevrien* Lees **bevrie* eig. rechtsgebied, hier: omgeving? (*bevrien* = beschermen past minder goed).
5 *compaingnien* gezelschappen.
6 *melodien* vreugde.
9 *cantijcken* Hooglied. Er is in *Hoogl.* 8, 10 inderdaad sprake van een muur (die op Maria werd toegepast, vg. Salzer S. 287), maar het is aannemelijker, dat De Roovere het oog heeft gehad op *Hoogl.* 4, 4, waar gesproken wordt van de toren Davids, want die wordt blijkens het vervolg bedoeld.
10 *blijcken* zich vertonen.
12 *Carteelen* tinnen; - *niet mach verrijcken* zich niet rijker kan denken.

Voorsproken waert / door der Propheten monde[15]
Soe ons oorconde[16]
Balaam / die sprack een sterre voorwaer[17]
Sal rijsen hier naer
Wt Jacob / dat waerdy soete blonde[19]
Reyne van gronde
Oock soe sprack van v Malachias[21]
Johel / Abyas[22]
Ende Jeremias,[23]
Maer alder claerst sprack Esayas.[24]

Amos de Prophete / seeght desen muer[25]
Was vast gheduer[26]
Van Adyamantsteenen al ghewrocht[27]
Ende wel door cnocht
Niet brekelijck teghens stormen stuer
Siluer int coluer
Lof v die noydt sondighen en mocht
Ende die doorvocht
De wereldt sonder daer aene sneuen
[+] Dies is v bleuen
Sonder begheuen
Dye hoochste stede int eewich leuen.

Noch seydt hy desen muer was van semente
By Gods consente

[+]M 7 v[o]

15 *Voorsproken* voorzegd.
16 *oorconde* betuigt.
17 *Balaam* Zie voor diens profetie van de Ster uit Jakob de aant. bij *Lof van Maria*, beg. *Lof weerde Maria sterre schoone* r. 16.
19 *blonde* wel op te vatten als donkerblond, zo het hier niet een erenaam is zonder meer.
21 *Malachias* De dichter heeft wellicht het oog op *Mal.* 4, 2.
22 *Johel* Waarschijnlijk doelt De Roovere op een der vele plaatsen in *Joël* 2 en 3, die op Maria toepasselijk zijn. - *Abyas* lees *Abdyas*. In *Obadja* vs 13 wordt inderdaad een poort genoemd, maar de berg Sions in vs 17 past beter op Maria.
23 *Jeremias* Het is moeilijk een bepaalde tekst in *Jer.* aan te wijzen, waarop De Roovere hier doelt.
24 *alder claerst* Het zal 's dichters bedoeling niet zijn geweest alle profeten op te sommen, wier profetieën op Maria toegepast kunnen worden; ik herinner hier alleen aan de niet door hem vermelde *Micha* (4, 8) en *Hosea* (14, 6); - *Esayas* Inderdaad komen door het gehele boek heen mariologische profetieën voor, maar het 'alder claerst' kan evengoed betrekking hebben op de graad van evidentie en dan denkt men natuurlijk aan *Jes.* 7, 14 en 11, 1.
25 e.v. *Amos* vg. *Amos* 7, 7; nadere bijzonderheden ontbreken hier en ik weet ook niet, waaraan ze ontleend kunnen zijn. Het onderzoek wordt trouwens ernstig bemoeilijkt, omdat de dichter niet alleen de symboliek van muur, toren en poort dooreenhaspelt, maar ook de bijzonderheden daarvan - zo ze al niet foutief of onnauwkeurig zijn - heeft ontleend aan andere zaken, zoals de ark des verbonds, voorhof, tempel, ja zelfs van de stad, t.w. het hemelse Jeruzalem.
26 *was* Lees *had?*
27 *Adyamantsteenen* diamant (De Roovere heeft een der weinige plaatsen, waarin de bijbel - echter nooit in verband met een muur, poort of toren - van diamant spreekt, er bij gesleept t.w.v. de in de M.E. geliefde vergelijking van de diamant met Maria (vg. Salzer S. 216 ff).

Voort beleydt met siluere carteelen[39]
Gheen schoonder Juweelen
Een blinckende steen ghaf iuyste prente[41]
O excellente
Als medegaende den anderen deelen
Sonder eenich verheelen
Van laste / dit waerdy Maghet soet[45]
Vol der oodtmoedt
Lof hemelsche vloedt[47]
Wiens herte noch sin / noydt onduecht bestoet.

Van desen sprack dEuangeliste Jan
Dyen heylighen man
Dat hy op twelf pilaren staet
Dies men beuaet[52]
Tweelf mannen der Apostelen dan[49-53]
Ghelooft diet can
Ende vanden Lamme ons toeuerlaet[55]
Lof die voldaet
De tweelf artijckelen soot is aen schijne[57]
Sonder medicijne
Als Tlam Gods / pijne
Lijdende was / soe ons leert doctrijne.

Den boeck van Judith seydt dat desen muer was[61]
Claerder dan glas
[+] Viercant van steenen / ghesaecht / ghemaect[63]
Ende wel gheraeckt [+M 8 r°]
Elck juyste staende in zijnen pas
Dits gheen ghedwas[66]
Lof v wyens wercken waren ghestaeckt[67]
Al onghelaeckt
Op vier Cardinale duechden reyne[69]

39 *carteelen* Zie de aant. bij r. 12.
41 Vg. *Openb.* 21, 11.
45 *dit* t.w. de *blinckende steen?* Of de muur? Zie voor de toepassing van de edelsteen op Maria Salzer S. 222 ff.
47 *vloedt* Zie voor deze naam van Maria Salzer S. 516 (in het mnl. vrijwel alleen uit mystieke teksten bekend).
52 Waaronder men verstaat?
49-53 Vg. *Openb.* 21, 14.
55 *Ende vanden Lamme* t.w. de apostelen des Lams (= Christus).
57 *soot is aen schijne* zoals het blijkt.
61 Dit staat in *Judith* 1 niet te lezen; wellicht een reminiscentie aan *Openb.* 21, 18?
63 Zie *Judith* 1, 2 e.v., vg. ook *Openb.* 21, 16; - *ghesaecht* hier blijkbaar als weergave van ‘gehouwen’.
66 *ghedwas* dwaasheid.
67 *ghestaeckt* gebaseerd.
69 *vier Cardinale duechden* t.w. Matigheid, Wijsheid, Dapperheid, Standvastigheid.

Lof suyuer fonteyne[70]
Die ons wt weyne[71]
Ghebrocht hebt / midts dijnder oodtmoet alleyne.[72]

Desen muer oorconden Ezechiel
Verstaet my wel
Heeft tweelf poorten / niet al te cleene
Wtgheleydt eene[76]
Daer de tweelf gheslachten van Israel
In quamen snel[75-78]
Anders / en isser ghesloten gheene
Lof die alleene
De Poorte zijdt daer niemant in en mach
Dan tgoddelijck ghesach[79-82]
Lof lichtende dach[83]
Van schoondere dede men noydt ghewach.

Twaelf steenen heeft desen muer beuaen
Naer mijn verstaen[85-86]
Die ick by twaelf steenen bekinne[87]
Reyn Coninghinne
Dijn soete hooft / heeft een croone ontfaen
Sonder vergaen
Schoone glorieuse, tsvaders minne
Die v inne
[+] Sandt twaelf duechden / door uwe vrucht[93]
O hemelsche lucht, [+M 8 v°]
De helle v ducht
Lof, hoorighe tsondaers / als hy versucht[96]

Schriftuere seydt / desen muer was dicke
Alsoe ick micke
Dertich Cubitus ende tseuentich hooch[99]

70 *fonteyne* Zie de aant. bij *ABC van Maria* r. 2.
71 *weyne* ellende.
72 *oodtmoet* In de middeleeuwen zocht men minder de grond van ons heil in Maria's Fiat (zoals in de huidige R.K. theologie), dan wel in haar nederigheid; zo herhaaldelijk bij De Roovere, vg. ook MK bl. 32.
76 *Wtgheleydt* uitgezonderd (één poort is namelijk gesloten).
75-78 Vg. *Openb.* 21, 12.
79-82 Vg. *Ezech.* 44, 1-2; voor de zeer geliefde toepassing van deze poort op Maria als Moeder Gods zie Salzer S. 26 ff; zie ook *Retrograde ten loue van Maria* r. 11.
83 Zie voor Maria als (lichtende) Dag Salzer S. 340, 444-5.
85-86 Vg. *Openb.* 21, 19 e.v.
87 *steenen* dittografie (zie r. 85)? Stond er oorspronkelijk ‘deugden’ (vg. het vervolg, inz. r. 93)? Of toch: *steenen*, t.w. edelstenen in Maria's kroon?
93 *door uwe vrucht* ter wille van uw Kind?
96 *hoorighe* hoorderes.
99 Vg. *Judith* 1, 3; - *Cubitus* ellen.

Dits claer betooch
Daer ick v sterck ghelooue by schicke
Teenen sticke[101-102]
Maria wiens melck dat Christus sooch
Die ons noydt looch
Wanneer men aen v riep ghenaden
Dies weest beraden
Om ons ontladen,[107]
Gods wtuercorene staet ons in staden.[108]

[+]Refereyn ende lof van Maria

[+]RW K 7 v[o]

O Weertste / o goede // die Godt soe goedede[1]
Met hemelscher hoede // en*de* soe behoedede /
Dat v is bleuen // Gods moede tzijne[3]
Lof reynste van moede // die noydt en moedede[4]
Van Yeuens bloede // diet al bebloedede[5]
Hebdy ghegheuen // puer medecijne
Ghy zijdt de vroede // diet al bevroedede[7]
By Lucifers broede // die op ons broedede[8]
Bitterlijck sneuen // ende helsche pijne
Want die v voede // noydt niemant en voedede[10]
Tot sulcken spoede // want hy v spoedede[11]
Alleene verheuen // ten hoochsten schijne[12]
Dies zijdt gheschreuen // een goddelijcke schrijne[13]
Bereedt te lauene // alle die mestermen[14]
Lof seker hauene // tsondaers beschermen.[15]

101-102 *by schicke Teenen sticke* gelijkstel, vergelijk.
107 *ontladen* verlossing, bevrijding.
108 *Staet ons in staden* help ons
1 *goedede* begunstigde.
3 *moede* moeder (de vorm zonder *r* t.w.v. het woordenspel met *moede* in r. 4, wellicht tevens met het oog op *moede* = wens, verlangen.
4 *moedede* moe werd, uitgeput raakte.
5 *bloede* smet; - *bebloedede* besmette.
7 *bevroedede* wist.
8 *By* Het verband tussen *bevroedede* en *Lucifers broede* wordt door het gebruik van dit voorzetsel onduidelijk.
10 *die v voede* t.w. God; - *voeden tot* hier: bestemmen voor.
11 *spoede* geluk, heil; - *spoedede* bevorderde, verhief.
12 *schijne* toestand.
13 *zijdt* versta: zijt gij (Het ontbreken van het subject bevreemdt; we moeten toch niet lezen *Die zijdt* enz.?); - *gheschreuen* beschouwd als; - *schrijne* Zie voor Maria als *Schrijn* de aant. bij *ABC van Maria* r. 6.
14 *mestermen* Dit woord komt voor in de *Eerste Bliscap* r. 1231 in de bet.: disharmoniëren, in De Roovere's spel *Quicunque* r. 582 als: misbruiken; hier moet het wel betekenen: (op een of andere manier) rampzalig zijn, of misschien falen?
15 Zie voor Maria als Haven des Behouds Salzer S. 527.

Hoe soude ickt schrijuen // het is onschrijuelijck
Want v beclijuen // is soe beclijuelijck[17]
[+] Dat ghy vrouwe der vrouwen // weert blijft en*de* zijt
Ende wy kattijuen // zijn soe kattijuelijck[19] [+]K 8 r[o]
Waere u verstijuen // ons niet verstijuelijck[20]
Wy bleuen in rouwen // teewigher tijdt
Voor alle wijuen // noydt gheene soe wijuelijck
Wie ons ontblijuen // ghy zijt bijblijuelijck[23]
Als trouwe der trouwen // diet al bevrijdt[24]
Al v bedrijuen // is sdrucx verdrijuelijck
Uwe wechs gherijuen // valt // soe gherijuelijck[26]
Dat in v schouwen // Gods siele verblijdt[27]
Doet op ons dauwen // Gods gratie wijdt
Die hier met slauene // in vreesen swermen[29]
Lof seker hauene // tsondaers beschermen.

Hoe wijs / hoe condt // tghaet bouen conden[31]
Dijn weerdicheyts grondt // is sonder gronden[32]
Ten mochte ghedencken // noydt gheen ghedochte[33]
Noydt sterffelijck mondt // mocht al vermonden
Noydt herte bestondt // te gheenen stonden[35]
Tmoeste hem ontsincken // hoe hijt besochte[36]
Noydt schadt noch pondt // en mochte vol ponden[37]
Der gratien vondt // by v gheuonden[38]
Die ons dranck drincken // van glorien brochte[39]
Ghy onghewondt // gheneest alle wonden
Ghy ghesondt // doet den onghesonden
Sijnder siecheyt mincken // dwelck niema*n*t plochte[42]
Wilt ons beschincken // in daerdtsche crochte

17 **beclijuelijck* bestendig.
19 *kattijuen* rampzaligen.
20 Versta: kwam Uw kracht ons niet te hulp.
23 *ontblijuen* in de steek laten; - **bijblijuelijck* trouw.
24 *bevrijdt* beschermt.
26 *Uwe wechs gherijuen* Wat is hier te verstaan onder *wech?* Maria's eigen levensweg, levenshouding, waarvan in 't voorgaande inz. de standvastigheid in het bijstaan der ellendigen wordt geprezen? Of soms de pelgrimsweg der mensen en is haar bijstand (*gherijuen*) op de levensreis voor de mens zo geriefelijk?
27 *v schouwen* het zien op U; - *Gods* lees *die?* (is *Gods* een schrijffout onder invloed van r. 28?) God kan zich wel verheugen in Maria, maar van *Gods siele* kan zelfs een rederijker bezwaarlijk hebben gesproken.
29 *swermen* hier zoveel als: leven (wellicht nog met een bijgedachte aan de menigte).
31 *condt* vermaard? Of liever = wijs? (In dat geval zonder genitiefobject, wat tot dusver niet was opgetekend, vg. WNT VII, 2, 5242).
32 *sonder gronden* ondoorgrondelijk.
33 *ghedencken* doordenken.
35 *bestondt* versta: bestond het, ondernam het.
36 *Tmoeste hem ontsmaken* of het ontging hem, het mislukte; - *hoe hijt besochte* welke moeite hij er ook voor deed.
37 *vol ponden* de waarde ten volle bepalen.
38 *vondt* schat.
39 Versta: die ons de dranck van glorien te drincken brochte.
42 *Sijnder siecheyt mincken* bevrijd worden van zijn ziekte.

Met uwen beghauene // ende moederlijck vermen[44]
Lof seker hauene // tsondaers beschermen.

Princersse vredich // en dalder vredichste
Pijndt my te grauene // binnen uwen bermen[47]
[+] *Ick* segghe u sedich // als dalder sedichste[48]
Lof sekere hauene // tsondaers beschermen. [+]K 8 v[o]

[+]Ach alder gloriooste drachte

[+]St fol. 186 v[o] (clxxvii v[o])

Ach alder gloriooste drachte[1]
die scoo*n*ste die goods crachte ije wrachte
Hoe soudic lacen suuer figuere[3]
v lof vermonden[4]
Daer alle tmenschelyke gheslachte
en*de* tselfs tconi*n*clyke ghedachte[6]
ja de hoochste wysh*eij*t der natueren
cant nou ghegronden[5-88]
Soe groot / soe diep sydy va*n* machte
byde*n* ontfaene dy*n*s barens sachte[10]
dat my elc adre van vruechde scuere[11]
duert oorconden[12]
Och alder excellenste van crachte
dy*n* vrie*n*delic oghen doch op mij scachte[14]
en neemt in dancke dat ick labuere[15]
nu ten stonden

44 *beghauene* toerusting met geestelijke gaven (de inf. als znw. gebruikt); - *vermen* eig. vormsel toedienen, hier in alg. zin: versterken in het geloof (deze bet. niet in MNW).
47 *bermen* wallen.
48 *sedich* nederig.
1 *drachte* persoon, hier in gunstige zin (vg. MNW II, 369) en op grond van r. 2 nog verbonden met de gedachte aan de voortbrenging (vg. *schepsel*).
3 *suuer figuere* reine maagd (zie voor *figuere* de aant. bij *Een andere Maria Lof* r. 32).
4 *vermonden* verwoorden.
6 *tselfs* lees *selfs*.
5-8 De zin loopt niet; men schrappe *Daer* in r. 5 of leze *'t nou can ghegronden* in r. 8.
8 *ghegronden* doorgronden.
10 Versta: door Uw goddelijk moederschap? Ik denk bij *baren* aan de betekenis ‘kind’ en verbind *sachte* met *ontfaene*.
11 *scuere* conj. pro ind., zeer frequent in rederijkerstaal, inz. in het rijm.
12 *oorconden* vermelden.
14 **scachten* richten (uitsluitend bij rederijkers in gebruik, vg. de plaatsen uit Everaert in WNT op *Schachten* (II), dl. XIV, 186).
15 *neemt in dancke* neem genadig aan? (zie de aant. bij *Lof van den H. Sacramente* r. 223); - *labuere* hier in de ongewone betekenis van *geestelijke* arbeid verrichten.

Lof onbesmetste vry van sonden
int geestelic int werlick en nochtan[18]
gheen wesen v vollouen en ca**N**

Te recht soe biet v elc saluyt
lof slot / lof sluetel lof shemel conduyt[21]
lof vrouwe ongrondelic omstaect[22]
[+] met inghelen reen
Lof die dat sterfelyke fruijt [+]187 r[o] (clxxviii r[o])
ontsterfelic hebt ghetoghen wt[24-25]
sterfelic sijnde en niet ghesmaect
der hellen ween[27]
Lof tsoons moeder / lof svaders bruijt[28]
lof v ongrondelose virtuijt[29]
diet thoochste en tnederste hebt ghemaect
te samen een[30-31]
Lof sluetel die alle dinck ontsluijt[32]
lof erue daer ons erue wt spruijt[33]
ons erue v*er*creghe*n* en*de* eruich gheraect[34]
int hoochste leen[35]
Lof alder werlt troost ghemeen
die hemel en*de* erde maect blide en vro
en*de* daer heyde*n* en*de* kerste*n* op roepen **O**[38]

18 *werlick en* lees *werlick* of *werlicken* (met een casus-obliqui-*en*)? Leest men *es* i.p.v. *en*, dan moet men in r. 18 nog *die* invoegen.
21 *slot* Maria wordt vergeleken met een slot, dat nimmer is geopend, maar tevens met het slot, dat toegang geeft tot de hemel (zie Salzer S. 93); - *sluetel* Met een herinnering aan de 'sleutel van David' (vg. *Jes.* 22, 22 en *Openb.* 3, 7) wordt Maria inz. als 'hemelsleutel' (die de hemel opent) in haar middelaarsfunctie geprezen (vg. Salzer S. 549); - *shemel* lees *shemels* (emend. Van Eeghem); - *conduyt* weg, kanaal, zie de aant. bij *Aue Aduocate Aduerterighe* r. 100.
22 *ongrondelic* (ondoorgrondelijk) moet wel met *vrouwe* verbonden worden en niet met *omstaect*, want daar is het zinloos;-*omstaect* omringd, omgeven.
24-25 De zin ontgaat mij. Wellicht zijn deze regels corrupt of heeft *wttiën* (-*trecken*) een mij niet bekende betekenis. Mogelijk hebben deze regels betrekking op Maria's 'ten-hemel-opneming'?
27 *der hellen ween* de smart der hel? Dit klinkt vreemd; daarom liever: de smart des doods (eig. van het graf, het dodenrijk?). Maria's 'hemelvaart' ('ten-hemel-opneming') was - ofschoon nog geen dogma - reeds toen een algemeen geldende opvatting.
28 *svaders bruijt* Zie voor Maria als 'Sponsa Deitatis' de aant. bij *Een andere Maria Lof* r. 2-3, vg. ook *Retrograde ten loue van Maria* r. 14.
29 *ongrondelose* contaminatievorm van *grondelose* en *ongrondelijcke.*
30-31 Versta: die God en mens, hemel en aarde hebt verbonden.
32 *sluetel* Zie de aant. bij r. 21.
33 *erue* een uiterst zelden voorkomende en hier wel persoonlijk bedachte benaming voor Maria eig.: erfgenaam (t.w. van het hemelse erf, de hemelse zaligheid?); - *erue* erfdeel.
34 **eruich* erfelijk; - *gheraect* gemaakt? (subj. *erue* = Maria) of = geworden? (subj. *erue* erfdeel).
35 *hoochste leen* hemel.
38 *heyden* Heidenen als Maria vereerders doen wel wat vreemd aan.

Natuere blyft in dit werck v*er*steeke*n*[39]
myn to*n*ghe en cans niet meer ghespreke*n*
aensiende die godlyke visitacie[41]
dyns soons almachtich
My*n* hert is bescaemt my*n* oghe*n* leeke*n*
zenuwen adren vloyen als beeken
ouerde*n*cke*n*de v onghetallike gracie[45]
en*de* al warachtich
Lof sitte*n*de boue*n* allen reeken[47]
[+] aenscouwende ewelick en*de* onbesweke*n*[48]
die glorie alder iubilacien [+]187 v[o] (clxxviii v[o])
der godheijt crachtich
O moeder ie bin te diep ghestreken[51]
laet uwe ghenade my niet ghebreken
vergeeft dat mynder ruder nacie[53]
met moede sachtich[54]
O spieghel maect ons dyns rycks deelachtich[55]
welc ryke sonder ghelycheyt sy
en*de* ryckte alder rycheyt vr**J**[57]

Voer al soe louick v schoonste schoone
versien v*er*coren eer enich persoone[59]
va*n* goods voersinnicheyt wast ghesticht[60]
in aertryke
O moeder dragh*en*de der vruechden croone
als coni*n*ginne vand*en* hoochsten throne
va*n* ae*n*beghinne ghe / eerst / ghe / ewicht[64]
euwelyke
O maria alder duechde*n* ghewoone
tlouen va*n* my en es nouwe een boone

39 *versteeken* hier = steken? We zouden dan kunnen uitgaan van de betekenis ‘uit de weg’ of ‘uit de koers geraken’ (MNW IX, 43) en via ‘verdwalen’ tot ‘blijven steken’ concluderen.
41 *visitacie* bezoek, hier in de zin van Menswording, vg. *Luc.* 1, 68 en 7, 16.
45 *onghetallike* oneindige.
47 *reeke* hier: orde, rij, rang?
48 *onbesweken* onverminderd.
51 *ghestreken* gezonken.
53 *nacie* aard.
54 *sachtich* goedertieren, genadig.
55 *Spieghel* Zie voor deze Marianaam de aant. bij *Roouers Schaeckspel* r. 7.
57 *ryckte* lees *ryckste*.
59 *versien* (vooruit)gezien?
60 *wast* lees *was* (emend. Lyna en Van Eeghem); - *ghesticht* geschapen.
64 *gheeerst* lees (of versta?) *gheeert* (emend. Lyna en Van Eeghem); - *gheewicht* Lyna en Van Eeghem stellen vragenderwijs voor te lezen *gheswicht*. Rhythme en rijm schijnen deze emendatie te eisen, die bovendien nog steun kan vinden in *Pays* en *Oorl.* 94 en *Scepper der wysheit goddelyck gedochte* 155, waar *swichten* wel zo iets als ‘grondvesten, funderen’ moet betekenen.

wa*n*t inghele*n* / me*n*schen en tsduuels gheulicht[68]
syns in versyke[69]
Noyt en creech vrouwe allsulcken loone
[+] moederlic bare*n* en maecht sonder hoone
ontquetselick uwer virtuten licht
suuer cantyke[73]
Lof wiens lof te bouen strijke[74]
troon hemel eerde als boete des beuens[75]
lof vruechdelic prieel des euwich leuen**S**

Dy groetic Noemy *com*passelick schijn[77]
lof weerde befaemde Rebecca fijn[78]
lof stout in duechde*n* tonsen ghewinne[79]
lya[80]
Lof schoo*n*ste Raetsel balsame dijn[81]
lof reijne Judith sonder pijn[82]
lof onderdanighe santinne
Sara[84]
Lof Ester duechdelick rosemarijn[85]
lof Abigail schoon suuer scryn[86]
lof alderwertste goods vrindinne
Anna[88]
Lof Ruth oetmoedich leyts verdwyn[89]
nerstighe Martha vrouwe mijn[90]

[+]188 r° (clxxix r^{o})

68 **gheulicht* Van *vlichten* vlechten en dan: gekronkel (versta: de dooreenkronkelende duivels)? Of verwant met *vlichelen* fladderen?
69 *syns in versyke?* (Lett.: zuchten er onder?).
73 *cantyke* hier: gezang in het algemeen? (vg. Ephraim *De laudibus Mariae:* 'Ave canticum cherubim et seraphim et hymnodia angelorum', aang. bij Salzer S. 526).
74 *strijke* gaat.
75 *troon* uitspansel; - *boete des beuens* herstel der ellende (t.w. van Adams val).
77 *Noemy* Vg. *Ruth* 1, 20-21, hier zonder motivering; zie voor dit Mariatype Salzer S. 132; - *compasselick* medelijdend; - *schijn* wezen, schepsel, hier: vrouw.
78 *Rebecca* Vg. *Gen.* 24, 18; zie voor Rebekka als Mariatype Salzer S. 498 *ff.*
79 *stout* dapper.
80 *lya* Lea, vg. *Gen. 29, 16* e.v. en elders.
81 *Raetsel* lees *Raechel* Rachel, vg. *Gen. 29, 16* e.v.; voor Rachel als Mariatype zie Salzer S. 132; - *dijn?* Men zou verwachten *dier* kostbaar, kostelijk.
82 *Judith* de heldin van het naar haar genoemde apocriefe bijbelboek; voor Judith als Mariatype zie Salzer S. 492 ff; - *sonder pijn* t.w. in haar moederschap.
84 *Sara* als moeder van Isaäk (= Christus) type van Maria, zie Salzer S. 118.
85 *Ester* de heldin van het naar haar genoemde bijbelboek; zie voor Esther als - in de middeleeuwen zeer geliefd - Mariatype Salzer S. 473 ff; - *rosemarijn* Zie voor de toepassing van de rosmarijn op Maria de aant. bij *Een gedicht op dat woort Maria* r. 42.
86 *Abigail* Vg. 1 *Kon.* 25 en voor Abigail als Mariatype Salzer S. 131 ff, 471 ff; - *scryn* Zie de aant. bij *AB C van Maria* r. 6.
88 *Anna* Hanna de moeder van Samuël, vg. 1 *Kon.* 1, 10 e.v.; voor Hanna als Mariatype zie Salzer S. 132.
89 *Ruth* de heldin van het naar haar genoemde bijbelboek; zie voor Ruth als Mariatype Salzer S. 500; - *leyts verdwyn* die leed doet verdwijnen.
90 *Martha* Vg. *Luc.* 10, 38 e.v.; vg. ook *Aue Aduocate Aduerterighe* r. 47.

lof alderwyste coninghinne[90-91]

90-91 *coninghinne van Saba* Vg. 1 *Kon.* 10; zie voor de Koningin van Scheba als Mariatype Salzer S. 460, r. 26 e.v.

van Saba
hebt lof bouen al weerde Maria
+ v lof en heeft gheen c*om*paracie[94]
lof vol en*de* al vol der hoochster graci**E** +188 v° (clxxix v^{o})

Rosier vol godlyke*n* minnen duergaen[96]
twaalf poorte an v Jerusalem staen[97]
daer ghi of tempel syt bloijende doren[98]
schone Marie
Twaelf apostolen ware*n* v onderdaen
twaelf maende*n* v dienen om cort v*er*maen
lof vrouwe wt xij coni*n*ghen gheboren[102]
gods melodie
Twaelf staten des hemels hebdi beuaen
der xij gheslachte*n* troostelick graen[105]
sonne der xij tekenen vercoren[106]
leeitsman vrije[107]
Der xij articulen sloetel en*de* graen[108]
lof crone de vruechdelick hebt o*n*tfae*n*[109]
twaelf sterre*n* duerschijne*n* tonser oorboren[109-110110]
goeds heerscapie
Lof sterre der sterre*n* daert alle op lije[112]
alle *com*paracie by v niet een stro[113]
lof bloyende roose va*n* Jerich**O**[114]

Vloyende vol alder ontfermichede
lof moeder die noyt sonden en dede

94 *en heeft gheen comparacie* kan met niets vergeleken worden.
96 *Rosier* Zie voor Maria als rozengaard of -struik de aant. bij *Lof van Maria* beg. *Salue Maria* enz. r. 34, vg. ook *Lof van Maria daer af de groote letteren* enz. r. 46 en *Een andere Maria Lof* r. 175; - *godlyken* lees *godlyker* (emend. Lyna en Van Eeghem).
97 Vg. *Openb.* 21, 12.
98 *doren* doornstruik; *bloijende doren* is wellicht een contaminatie van het bloeiende braambos (de 'Moysesdoren') en de rosa e spina (of spinis), de Roos die opbloeit uit de doren(s) van het Jodendom, vg. MK bl. 41; als *Florens Rosa* vormde Maria bovendien nog een contrast met de *sicca spina* (= Eva).
102 Dit slaat op Maria's afstamming uit het huis van David; in haar geslachtslijst komen dan 12 koningen voor.
105 *graen* juweel (t.w. Maria).
106 ?? Wellicht corrupt; het gehele gedicht en vooral deze strofe wekt de indruk verscheiden corruptelen te bevatten.
107 *leeitsman* lees *leetsman* (emend. Lyna en Van Eeghem) of *leitsman;* maar ook zo kan dit woord moeilijk op Maria slaan; heeft er oorspronkelijk gestaan *leitster?*
108 *xij articulen* Versta het Apostolicum, het Credo; - *graen* Dit woord past hier niet en is trouwens een evidente dittografie (vg. r. 105).
109 *de* lees *die.*
109-110 vg. *Openb.* 12, 1 in fine.
110 *duerschijnen* lees *duerschijnende* (emend. Lyna en Van Eeghem).
112 *alle* Het is onnodig met Lyna en Van Eeghem *alles* te lezen (zie Van Helten par. 375f, bl. 401); - *vlije* vertrouwt.
113 Niets is bij u te vergelijken.
114 Zie voor Maria als Roos van Jericho MK bl. 41.

+ lof mitter ewighen sonnen claerheijt
ghecleet menijoot[117-118118] +189 r° (clxxx r°)
Lof pot lof ledre lof scrine mede[119]
lof vlies lof roede lof moyses vrede[120]
lof tempel lof arcke die sviants naerheyt[121]
boet cleyn en groot[122]
Lof cedre lof poorte lof suuer sede[123]
lof e*m*mer lof manna lof moghenthede[124]
lof balsame lof specie lof tsondaers swaerh*eyt*[125]
troost ter noot
Lof glorie voer alder glorien stede
lof bede gehoort voer enighe bede
wiens lof ghegronden can ind*er* waerheijt
leuende noch doot
Lof manna lof sterre lof roose root
lof troost lof hope ghetroutste trouwe
lof vrouwe alder vrouwen vrouw**E**

Reyne fonteijne wies sal ic bestieren[134]
ic en can v ghelou*en* nae rechts regier*en*[135]
soe uwer weerd*en* hoort toe ghescreu*en*[136]
maechdelic greyn[137]
Want al war*en* alle fonteyn*en* riuieren[138]
zee. eerde. lucht. vier. alle manieren[139]
in hemel. in troon. op eertryck beseuen[140]

117-118 Vg. *Openb.* 12, 1.
118 *menijoot* (= *minjoot*) schoon.
119 *pot* Versta: vat; zie voor deze zeer geliefde Marianaam de aant. bij *Roouers Schaeckspel* r. 17; - *ledre* Bedoeld is de Ladder Jakobs, zie de aant. bij *Lof van Maria* beg. *Alsoe een mast* enz. r. 10; - *scrine* zie de aant. bij *ABC van Maria* r. 6.
120 *vlies* t.w. Gideon's vlies, vg. de aant. bij *Aue Aduocate Aduerterighe* r. 26; - *roede* t.w. de virga Aäronis of virga e radice Jessae, zie de aant. bij *Een andere Maria Lof* r. 95 en r. 124; - *moyses vrede* Bedoeld is het brandende braambos van *Exod.* 3, 2, maar wat is dan *vrede?* Wellicht beschermd, afgesloten (sacraal) gebied (MNW i.v. bet. 12)? Zie voor het Brandend braambos (de 'moyses-doren') als symbool van Maria de aant. bij *Retrograde ten loue van Maria* r. 9.
121 *tempel* Zie voor deze Marianaam (waarbij oorspronkelijk gedoeld zal zijn op Salomo's tempel en dan tempel in het algemeen) Salzer op *Tempel, Templum*; - *arcke* Zie de aant. bij *Een gedicht op dat woort Maria* r. 9; - *naerheyt* afschuwelijkheid.
122 *boet* te niet doet.
123 *cedre* Zie voor de ceder (van de Libanon) als Marianaam Salzer S. 151 ff; - *poorte* Zie de aant. bij *Retrograde ten loue van Maria* r. 11 en vooral *Lof van Maria* beg. *Ten loue der reynder maghet Marie* pass., inz. r. 79-82.
124 *emmer* - *manna* Zie voor deze Marianamen Salzer resp. S. 524 ('Eimer') en S. 495 ff.
125 *specie* specerij;- *lof tsondaers* lees *die tsondaers.*
134 *wies sal ic bestieren* wat zal ik aanvangen.
135 *ghelouen* loven; - *nae rechts regieren* naar recht.
136 *hoort toe ghescreuen* toekomt, betaamt.
137 *greyn* juweel.
138 e.v. Al zouden alle dingen in hemel en op aarde tongen zijn en elke tong 10.000 tongen, dan zouden zij Maria nog niet ten volle kunnen prijzen.
139 *manieren* versta: (grond)-vormen van zijn (zee(= water), aarde, lucht en vuur zijn de vier elementen!).
140 *troon* uitspansel. - *beseuen* bestaande, aangetroffen.

[+] groot of cleyn
Lof boom. lof gras en wints ha*n*tieren[142] [+]189 v[o] (clxxx v[o])
gaende. vlieghe*n*de. of crupe*n*de diere
voort al dat rueren mach of beue*n*[144]
int swerlts pleijn
Sonne mane. om loofs vechieren[146]
sneeuw. reghen. haghel int multiplicieren[147]
geeste*n*. menschen of inghelick leeuen
alle tonghe*n* ghemeijn
Jae elcke tonghe x dusent alleijn
nochtans goods alderliefste voochdye[151]
sy en consten v niet vollouen mari**E**

[+]Een ghedicht op dat woort Maria

[+]St. fol. [184 r[o] (clxxv r[o])]

MAchtighe Moge*n*theit Menighertiere
Medicijnste Melodioeste Marie[2]
Middelarighe Maechdelijke Maniere[3]
Miltste Moederlicste Melodije[4]
Medelyt Met Mynder Melancolije[5]
Meesterighe Meerende Mychels Mijsterije[6]
Menichfoudicht Mint Minct Mametterije[7]
Maect My*n* Misual Minlyke Materie[8]

Aue Arcke Amorueste Aensien[9]

142 *Lof* - *lof* Het eerste *Lof* moet vervallen, versta: boom, loof, gras; - *wints hantieren* wind.
144 *beuen* zich bewegen.
146 *vechieren* lees *verchieren* (*om loofs verchieren* in het bedenken van lof, ter lofprijzing).
147 *int multiplicieren* ter vermenigvuldiging, vermeerdering (t.w. van Uw lof).
151 *voochdye* versta metonymisch voor Maria als voogdes, voorspreekster (vg. Salzer S. 594 ff) en dan niet te betrekken op *Goods* (als poss. gen.) maar deze genitief eerder te verstaan als dat. ethicus.
2 *Melodioeste* heerlijkste.
3 *Maniere* staat.
4 *Melodije* Vreugde.
5 *Medelyt* imp. sing. van *medelijden*.
6 *Mychel* Michal, dochter van Saul, door deze aan David tot vrouw gegeven, vg. 1 *Sam.* 18, 20.
7 *Menichfoudicht Mint* vermeerder, verminder? Of is *Mint* corrupt, t.w. een verschrijving onder invloed van *Minct?* Indien er dan oorspronkelijk een subst. heeft gestaan, zou bedoeld kunnen zijn: Vermeerder....? (het geloof bijv.), vernietig de *Mametterije*; - *Minct Mametterije* vernietig de afgoderij.
8 *Maect* herstel; - *Materie* hier zoveel als: wezen.
9 Zie voor Ark (- des Verbonds, - van Noach) als Marianaam Salzer op *Arche* en *Arca.*

Acker Ambrosius Accordeersele[10]
Appeleringhe Arme Alle*n*digher Anulien[11]
Ammirael Auentlic Aryueersele[12]
Ancker Afgro*n*delic Arresteersele[13]
[+] Arpe Abigael Abelst Alleene[14]
Alder Archangelicste Approbeersele[15] [+]184 v[o] (clxxv v[o])
Anhoort Abrahams Afcoomste Altene[16]

Rechtuerdichste Rancke Rykelicste Rente
Roode roose Rechts Reformeringhe[18]
Redelicste Raetcamer Reyaelste Regente[19]
Reynlicste Rustelicste Reueleringhe[20]
Raetfrouwe Rys Rooms Restoringhe[21]
Ramps Remedie Ruimste Riuiere
Reuere*n*deghe Rachel Ruths Reparer*in*ghe[23]
Rout Ruijde Rouh*er*tighe Rieke*n*de Rosiere[24]

Jnte Jn Jesse Jacobs Joyeuse[25]
Joachems Jonghe Josephs Jolyt[26]
Jonstighe Judith Jstorieuse[27]
Jesus Jnghelicste Jntroijt[28]

10 *Acker* Zie de aant. bij *Lof van Maria* beg. *Lof bijder eerden* r. 17 en *Roouers Schaeckspel* r. 8; - *Ambrosius* **Accordeersele* Deze naam voor Maria zal verband houden met Ambrosius' pleidooi voor de maagdelijkheid.
11 **Appeleringhe* beroep (versta: op wie men een beroep kan doen); - *Anulien* toevlucht.
12 *Auentlic = avontlic?* (Zie voor Maria als *Avond* Salzer S. 507-8). Of toch liever = *ad-ventlic?* (= betrekking hebbend op de Advent); - **Aryueersele* een rhetoricale afleiding van *arriveren* aankomen, aan land komen.
13 *Ancker* Zie voor het anker als Mariasymbool Salzer S. 512-3; - **Arresteersele* die vasthoudt of wat vastgehouden moet worden?
14 *Arpe* Zie voor de harp als naam voor Maria Salzer S. 526; - *Abigael* Zie voor Abigaïl als Mariatype Salzer S. 131 ff, 471 ff.
15 **Approbeersele* Die geprezen moet worden.
16 *Abrahams afcoomste* Abrahams nakroost, t.w. de mensheid (versta dan: hoort naar de mensheid, wanneer die tot U roept) of = Maria zelf (in dat geval is *Anhoort* absoluut gebruikt).
18 **Reformeringhe* herstel.
19 *Reyaelste* aanzienlijkste?
20 **Reueleringhe* openbaring (van *reveleren* openbaren)? Of: (feest)vreugde (van *reveleren* = *riveleren*)?
21 *Rys Rooms* lees *Rooms Rycs* van het Roomse (Romeinse) Rijk, versta: van de wereld; - *Restoringhe* lees (t.w.v. het rijm) *Restoreringhe* herstel, verlossing.
23 **Reuerendeghe* versta: *Reverendighe* vererenswaardige? - *Rachel* Zie de aant. bij *Lof van Maria daer af de groote letteren* enz. r. 31; - *Ruth* Zie voor Ruth, de heldin van het naar haar genoemde bijbelboek, als Mariatype Salzer S. 500; hier staat Ruth blijkbaar voor de wereld, de mensheid; - **Repareringhe* herstel.
24 *Rout* lees *Roupt? Rosiere* zie de aant. bij *Lof van Maria* beg. *Salue Maria* enz. r. 34; zie ook *Lof van Maria daer af de groote letteren* enz. r. 46.
25 *Jnte* ent (*Jnte Jn Jesse* = virga e radice Jessae, zie de aant. bij *Een andere Maria Lof* r. 95); - *Jacobs Joyeuse* Rachel, Jakobs geliefde vrouw (zie voor Rachel als Mariatype de aant. bij r. 23).
26 *Jonghe* kind (Joachim was de - apocriefe - vader van Maria); - *Jolyt* vreugde.
27 *Judith* Zie de aant. bij *Lof van Maria daer af de groote letteren* enz. r. 17;- **Jstorieuse?*
28 *Jntroijt* inleiding, t.w. tot het aardse leven.

Jsrahels Juechdelicste Jnbijt[29]
Jnstrumelike Jst Jout Jnspiracie[30]
Ja Jeghe*n* Jiegheliken Jpocrijt
Jnstorde*n*de Jnwendighe Jubilacie[32]

[+] Arbeyde*n*de Anroepic Alde*r* Almachtichste
Aestelic Anhanct Assistencie[34] [+]185 r[o] (clxxvi r[o])
Anders Afuallick Adem Achtichste[35]
Antierende Abuijselick Abstinencie[36]
Aerdighe Abijsaac Ach Audiencie[37]
Anxtelick Akick Als Aueloos[38]
Adeu Alluleije Al Archs Absencie[39]
Aderlic Anschijn Aduocate Altoos[40]

Princesse	Precieuse	Principale
Rosemarey*n*	**R**ipelicke	**R**oede[42]
Onnosel	**O**etmoedige	**O**rigenale[43]
Oerspro*n*gelic	**O**nser	**O***n*tweechde*r* hoede[44]
Voersiet vrede	**V**rouwe	**V**roede
Edelste en*de*	**E**wich	**E**mmermere
Reyn roby*n*	**R**asch	**R**oep my tuwe*n* goede[47]
Eewerdighe	**E**ster hebt	**E**wich eere[48]

29 *Jnbijt* Eig. maaltijd, voedsel. Hier wellicht begin, aanvang (vg. De Bo i.v. en Rhet. Gloss. i.v.); in dat geval moet *Jsrahel* geestelijk worden verstaan.
30 *Jnstrumelike* lees *Jnstrumentelike;* - *Jst* wezen? Wellicht de door Verdam (MNW III, 971) op grond van *istich* en mhd *isse* en *ist* veronderstelde vorm. *Ist* toch niet via *est* uit *ast?* - *Jout* lees *Jont*.
32 *Jnstordende* lees *Jnstortende*.
34 *Anhanct* schenk.
35 *Afuallick* val ik, struikel ik (of sterker: ga ik te gronde?); - *Adem* **Achtichste* heerlijkste, aantrekkelijkste adem (hier als erenaam voor Maria).
36 **Abuijselick* hier gunstig t.w. ongemeen, buitengewoon (zie WNT Suppl. i.v. bet. 2).
37 *Abijsaac* Abisag, vg. 1 *Kon.* 1, 1-4; voor Abisag als type van Maria zie Salzer S. 3 en 112 noot 1.
38 *Akick* haak ik; - *Aueloos* Versta *Haveloos* bezitloos.
39 *Adeu* Lees *Adieu;* - *Alluleije* Lees *Alleluije* hier zoveel als Vreugde, een zeer geliefde naam voor Maria, vg. Salzer op *Freude;* - *Arch* boosheid; - **Absencie* afwezigheid (*Al Archs Absencie* Versta: Gij die in het geheel geen boosheid kent).
40 **Aderlic* hier: schoon? (*aderlic* afl. van *ader*, WNT Suppl. i.v. bet. 3); - *Anschijn* Zie voor deze Marianaam Salzer op *Facies.*
42 *Rosemareyn* Zie voor Maria als rosmarijn ook MNW i.v.; - *Ripelicke* zedig, ingetogen.
43 *Origenale* hier als juridische term, t.w. insteller van een rechtsgeding (i.c. om de bevrijding, of de loskoping van het mensdom), vg. Stallaert 2, 317, aang. in MNW V, 1972? Of = oorsprong, t.w. van ons heil?
44 *Onser Ontweechder* van ons, verdoolden.
47 *robyn* Zie voor deze Marianaam Salzer S. 248 ff.
48 *Eewerdighe* Lees *Eerwerdighe;* - *Ester* Zie de aant. bij *Aue Aduocate Aduerterihge* r. 17.

*

[+]Constich lof van Maria op alle de letteren van A B C

[+]RW H 1 v[o]

Ave Aduocate Aduerterighe[1]
Afdoende Afgrijsselijcke Arguatie[2]
Adams Aercheyts Absoluerighe[3]
Als Alder Aerdichste Abitatie.[4]

Bernende Braembosch / Bogaert Bloeyende[5]
Blijtst Begheertsele / Belemmertheyt Brekende /[6]
Beuallicxste Beelde / Bedruckte Bespoeyende[7]
Bestandelijckste Broederlicheyt Bestsprekende.[8]

Claerste Corael / Costelijckste Ciborie[9]
Cherubinlic Cierlicke Confoorts Conclusie[10]
Contemplatiuelijckste Consistorie[11]
Coninghinne Corruptien Cracht Confusie.[12]

Dauidts Dochtere / Delicaetste Druyue[13]
Dagheraet Die Duysterheyt Duycken Dede[14]

* Varianten van St CXXXIV, fol. 181v[o] (clxxii v[o]) e.v.: 'Een ghedicht opt:A.B.C.' (Lyna en Van Eeghem dl. 1, bl. 288 e.v.) - 1 Aduocatelicste Aduerteringhe - 3 Absolueringhe - 4 Abrahams Afcoomste Abelste Amiracie - 5 Boomgaert - 6 Blytste Begheersel - 8 Besprekende - 10 Circkel - 15 Duechdelicste - 16 Dormiter

1 * *Aduerterighe* raadgeefster (van **aduerteren* raden, vg. M. de Castelein *Const v. Rhet.* 51: 'Auerteric u lien, ghy mueghes my dancken' ten onrechte in WNT Suppl. I, 423 onder de bet. zeggen, spreken (van) geplaatst.
2 *Arguatie* twist, onenigheid (en dan wellicht: verwijdering, kloof, t.w. tussen God en mens).
3 *Aercheyt* boosheid; - **Absoluerighe* afl. van *absolueren* kwijtschelden.
4 *Aerdichste* schoonste; - **Abitatie* woning; St heeft **Amiracie* (= *admiratie*) verwondering, in causale zin, t.w. aanleiding tot of oorzaak van verwondering.
5 *Bernende Braembosch* Zie de aant. bij *Retrograde ten loue van Maria* r. 9; - *Bogaert Bloeyende* Bedoeld is de boomgaard, het Paradijs in de Hof van Eden, een bekend Mariasymbool, vg. Salzer S. 6 ff.
6 **Begheertsele* (afl. van *begeren* met epenth. *t*), iets dat men begeert, waarnaar men verlangt.
7 *Bespoeyende* besproeiende (t.w. met genade).
8 **Bestandelijckste* standvastigste; of moeten we lezen *Bijstandelijckste* behulpzaamste? - *Bestsprekende* lees met St *Besprekende* meedelende.
9 *Ciborie* eig. hostievaas, door de rederijkers om begrijpelijke redenen, zoals hier, gaarne op Maria toegepast, vg. WNT III, 2, 2031).
10 *Cierlicke* hooggeplaatste; - *Confoorts Conclusie* het einde, slot, summum van troost of bemoediging.
11 **Contemplatiuelijckste* bespiegelendste; - *Consistorie* hier = *sacristie?* (dit laatste gold in de M.E. tevens als een naam voor Maria).
12 *Corruptien Cracht Confusie* Beschaming van de macht des bederfs.
13 *Dauidts Dochtere* Zie voor de afstamming van koning David de aant. bij *Ach alder gloriooste drachte* r. 102; - *Druyue* Zie voor deze Marianaam Salzer S. 309.
14 *Dagheraet* Zie voor deze Marianaam de aant. bij *Maria mater gratiae* r. 3.

15 Duechdelijcke Delbora / Drachtighe Duyue.[15]
Dierbaer Doormtere Der Drievuldichede.[16]

15 *Delbora* Debora, heldin van *Richt.* 4 en 5, als ‘Moeder in Israël’ a.h.w. aangewezen om in de Middeleeuwen als type van Maria te fungeren; - *Duyue* een zeer geliefd Mariasymbool, reeds in de griekse patristische literatuur, maar dan vooral in het latijnse westen uitgewerkt, vg. Salzer S. 134 ff.

16 *Doormtere* slaapzaal; zie voor de benaming van Maria als ‘slaapkamer’ (van Christus of van de Drieëenheid) MK bl. 126 e.v., Salzer S. 18.

*

Eersamich Eestere Elckerlijcke[17]
Euangeliareghe Eerwaerdich[18]
Emmer Eenichste Eerdelijcke[19]
Ende Een Eewighe Erue Eenveerdich.[20]

[+] Fortune Fonteyne / Faueurighe Frontiere[21]
Frenesie Foortsende Fijnste Figuere[22] [+]H 2 r°
Fumeusheyt Fautende Frisschelijckste Fiere[23]
Flauherteghen Fruyt Frequenterende Fluere.[24]

Gracieuselijckste Goddinne Ghenadich[25]
Gedeons Gheluckichste Ghifte Goet[26]
Gheerne Ghetrouwe Gheluckich Ghestadich
Glorieux Ghelooue Gloeyende Gloet.[28]

Hemels Houtaercleedt / Hooghelijckste Hoyrie[29]

* 17 Ester - 19 E.E. Edelste Eertryke - 20 Ewelick - 21 Fortunesse - 24 Flauhertigher 25 Gracioeste Grooeste G.G. - 26 Ghelikelicste - 27 G.G. Goetwillich - 28 Glorioeste - 29 Hemelsche Heijmelicste Hoechste Horije - 30 Hertelick Hier H. Huuwendichede - 32 Hellendichede

17 *Eestere* boomgaard, inderdaad een passende benaming voor Maria, zie de aant. bij r. 5; St heeft echter *Ester* (= Esther) en dit zeer geliefde Mariatype (vg. Salzer S. 473 ff) verdient ongetwijfeld de voorkeur.

18 **Euangeliareghe* Zij, die de blijde boodschap verkondigt? Of: die zelf de blijde boodschap is?

19 *Eerdelijcke* lees *Eerderijcke* (St *Eertryke*) aarde; om verschillende redenen wordt Maria met de aarde (terra) vergeleken, zie de aant. bij *Lof van Maria*, beg. *Lof bijder aerden*, r. 17 en bij *Roouers Schaeckspel* r. 8.

20 *Erue* erfdeel; - *Eenveerdich* constant.

21 *Fortune* Ik zou liever met 'geluk' vertalen dan met 'Fortuna', want ik geloof niet, dat de naam van deze godin op Maria is toegepast (vg. H.R. Patch *The tradition of the goddess Fortuna* in Smith College Studies in modern languages, Northampton Mass. 1922-'23 en A. Doren *Fortuna im Mittelalter und in der Renaissance* in Vorträge der Bibliothek Warburg 2 (1922-'23) I, S. 71 ff.; - *Fonteyne* Zie voor deze Marianaam de aant. bij *ABC van Maria* r. 2; - **Faueurighe* gunstige, i.c. gunstig gelegen?; - *Frontiere* (grens)vesting; zie voor de Christo- èn Mariologische toepassing van de vesting en haar onderdelen op Maria Salzer S. 284 ff.

22 *Frenesie* verbijstering; - *Foortsende;* part. praes. van **fo*(*o*)*rtsen* = *for*(*t*)*sieren* verbrijzelen, vernietigen.

23 **Fumeusheit* = *fumositeit*, bedwelmende damp (= *fume?*), i.c. gebreken, ondeugden; - **Fautende* ontberende? Of liever hier in trans. gebruik van *fouten* = falen (in *Antw. Lb.* 298)?

24 **Frequenterende* (hier met *Fruyt* als obj. en *Flauherteghen* als dat. comm.) aanbiedend (vg. Godefroy op *Frequenter:* apporter en grande quantit´).

25 **Gracieuselijckste* bevalligste; - *Goddinne* Zie voor de - toen reeds - figuurlijke toepassing van *godin* op de geliefde en dan ook op Maria de aant. bij *Een andere Marialof* r. 14 en *Roouers Schaeckspel* r. 8.

26 Zie voor Gideon's vlies als type van Maria in haar maagdelijk moederschap MK bl. 39.

28 *Ghelooue* vertrouwen, t.w. op wie men kan vertrouwen, dus met causaal aspect (zie voor Maria als *Toeuerlaet* Salzer S. 574 ff).

29 *Houtaercleedt* altaarkleed (palla, antependium?); de vergelijking van Maria met een kleed (doorgaans de stola, vg. Salzer S. 330 ff.) heeft meestal betrekking op haar moederschap; - *Hooghelijckste* heerlijkste; - *Hoyrie* erfdeel.

Hertelijckste Hope Hatende Hwtwendicheyt[30]
Herselende Hoouaerdighe Heresie[31]
Hebbelijckste Hulpe Huter Hellendicheyt.[32]

30 *Hope = Toeuerlaet*, zie de aant. bij r. 28.
31 *Herselende* Zie voor de actieve bet. van *aarzelen* WNT Suppl. I, 279, hier sterker dan de daar vermelde bett., t.w. vernietigen.
32 *Hebbelijckste* bekwaamste.

*

Joyeuse Jnghelick Jnspireringhe[33]
Jn Jeghenspoede Jonstelijck Jnstrument
Jhesus Juechdelijckste Jubileringhe[35]
Jolie Jalousicheyt Jnnocent.[36]

Kerstenlijcke Kercke / Kurieuselijcke Khoor[37]
Kieselijck Karboncle / Kennelijck Kristal[38]
Kondich Keldere / Karitatelijck Kontoor
Kersoude Kestenheydts Korporael.[40]

Lof Lichtende Licht / Louelijckste Laudatie[41]
Landtschap Leedere Leghere Leterie[42]
Liberale Lustelijcxste Lamentatie[43]

* 36 Jolyse Jaleuesheit - 37 Keyserlyke Kercke - 38 Keestelic Kristal - 39 Kellenaer Karitatelicste Kontoor - 40 Kenlicste Kerstenheijts - 42 Lettere Letijre - 43 Lustichste - 44 Lieffelicste L.L. Larijre

33 **Joyeuse* blijde; - **Jnspireringhe* inspiratie? (actief of passief, t.w. Die inspireert of Die is geinspireerd?).

35 *Juechdelijckste* heerlijkste (deze bet. uitsluitend in rederijkerstaal, maar niet zoals WNT VII, 1, 274, wil, uitsluitend als rijmwoord); - **Jubileringhe* vreugde.

36 *Jolie* blijde; - *Jalousicheyt* zorgzaamheid.

37 *Kercke* De vergelijking van Maria met de Christelijke Kerk is algemeen bekend (vg. Timmers No. 952, bl. 429); - *Kurieuselijcke* heerlijke; - *Khoor* Een vergelijking van Maria bij het koor vond ik nergens vermeld, ook niet bij de behandeling van het thema door J. Sauer *Symbolik des Kirchengebäudes* etc. 2. Aufl. (Freiburg im Breisgau 1924) S. 132.

38 *Kieselijck* keurig; - *Karboncle* Zie voor de karbonkel en zijn toepassing op Maria Salzer S. 248 ff; - *Kennelijck* (voor ieder gemakkelijk) te (onder)kennen; de lezing van St: *keestelic* (krachtig of geestelijk, vg. WNT VII, 1, 2015) is op zichzelf niet onmogelijk, maar verdient op grond van de uitwerking der kristalsymboliek op Maria (Salzer S. 239 ff.) geen aanbeveling; - *Kondich* hier: voortreffelijk; - *Keldere* De toepassing van de (wijn)kelder op Maria is vooral uit de latijnse hymnenpoëzie bekend (Salzer S. 503); St heeft *Kellenaer* en ook die voorstelling van Maria (als keldermeesteres, waardin, die edele wijn schenkt) was niet ongewoon, vg. Salzer S. 94, 501; - *Karitatelijck* liefderijk; - *Kontoor* De vergelijking van Maria met een schrijn (om de waardevolle inhoud) was zeer geliefd, zie de aant. bij *ABC Van Maria* r. 6.

40 *Kersoude* madeliefje, een Marianaam, vooral bij rederijkers in gebruik (Zie de plaatsen in MNW III, 1383); Salzer geeft slechts enkele voorbb. (S. 310). - *Kestenheydts* Voor de wvl. syncope van *r* vóór *s* zie Franck^2 § 115, 10; - *Korporael* In de symbolische toepassing van het kleed op Maria past bij uitnemendheid het corporaal, altaar-, inz. kelkdoek, ofschoon mij geen voorbeelden bekend zijn.

41 *Laudatie* Lofwaardige.

42 *Landtschap* In de algemene terra- (aarde) symboliek wordt doorgaans alleen het aardse paradijs en Kanaän, het Beloofde Land, als bijzondere landschappen op Maria toegepast; - *Leedere* Zie voor Maria als Ladder Jakobs de aant. bij *Lof van Maria*, beg. *Alsoe een mast* r. 10; - *Leghere* versta: legerstede; - *Leterie* slaapplaats of draagbaar (zie MNW op *Litiere* en WNT op *Letier*); voor de toepassing op Maria zie Salzer op *Cubile, Ferculum, Lectus, Thorus* (inz. met het 'reclinatorium Salomonis' wordt Maria gaarne vergeleken, zie ald. S. 8-9), vg. ook de aant. bij *Doormter* (r. 16).

43 *Liberale* milde; - *Lamentatie* weeklacht (Moet hier gedacht worden aan Maria's lamentationes onder het kruis? Of moeten we lezen *Lementatie*, een rhetoricale afleiding van *lement* lampepit? *Licht, Lantaarn*, enz. waren zeer gangbare namen voor Maria).

Liefste Lelie / Lauendre / Lauweriere.[44]

44 *Lelie*, zie de aant. bij *Een andere Marialof* r. 41; - *Lauendre Lauweriere* Salzer resp. S. 308 en 158 vermeldt één plaats uit de M.E. se poëzie, waarin Maria met de lavendel en de laurier wordt vergeleken.

*

Middelarighe Moeder Maecht Marie[45]
Mueghenste Marteliaelste Monstrance[46]
[+] Minlijckste Martha / Meeste Melodie[47]
Machtighe Medecinaelste Maniance.[48] [+]H 2 v°

Noydt Neggligentich / Nieuwelickste Naratie[49]
Notable Noemy Neerstelijck Net[50]
Nobelste Name Noodtvriendtste Natie[51]
Nemmermeer Natuerlijcker Nazareth.[52]

Onvolpresene Onse Ontweechde Ontslakende[53]
Ons Ouerterders Oodtmoedich Ontfaende
Ontfaermighe Olye / Onminne Ontmakende[55]
Orribel Ouerdicheyt Ouerghaende.[56]

Princersse Paradijselijck Palleys[57]
Puerste Properheyt / Princhelijck Parcheel[58]

* 46 Materaelste - 48 Mijrande M. Mananchie - 49 = 51 - 50 Nootruftichste Noemy - 51 = 49 - 53 Onuolpresen Ons - 56 Onnaerdicheyt - 58 Poorteel - 60 Preciooste Pleyn Preesterlick P.

45 *Middelarighe* Zie voor Maria als Middelares Salzer S. 558 ff., 580 ff.

46 *Marteliaelste?* St heeft *Materaelste;* mogen we misschien lezen *Materiaelste* stoffelijkste, in de zin van *'sub-stancelijck'*, reëel? Ik zou deze emendatie eventueel verkiezen boven *Martiaelste*. Anders zouden we moeten denken aan een afleiding van *martelie*, marteling en in verband met de voorstelling 'Moeder van Smarten', de zeven weeën, enz. vertalen: Zij die het meest heeft geleden; - *Monstrance* hostiehouder, een doorzichtige benaming voor Maria, vg. Salzer S. 90.

47 *Martha* Van een vergelijking tussen Martha en de H. Maagd is mij geen tweede voorbeeld bekend; houdt de symboliek wellicht verband met de legende, volgens welke Martha de gruwelijke draak, la Tarasque, doodde (vg. Timmers No. 2154); - *Melodie* Vreugde.

48 **Maniance* Vg. Godefroy op *Maniance:* maniement, gouvernement, administration.

49 **Neggligentich* nalatig (WNT IX, 1807-8 geeft twee plaatsen uit de 17de eeuw); - *Nieuwelick* vreemd, ongehoord; - *Naratie* verhaal, hier: boodschap, tijding, en dan als naam voor Maria door wie wij de ongehoorde goddelijke boodschap (des heils) ontvingen.

50 *Notable* voorname; - *Noemy* Zie voor de vergelijking van de 'schone' Noëmi (*Ruth* 1, 19 e.v.) en de 'vlekkeloze' Maria Salzer S. 132.

51 *Noodtvriendtste* Indien juist overgeleverd, dan heeft De Roovere van het subst. *noodvriend* (helper in de nood) voor deze gelegenheid een adj. gemaakt; - *Natie* hier in rhetoricale bet. van (levens)gedrag en dan metonymisch voor de persoon (vg. ons: 'karakter', enz.).

52 *Natuerlijcker* rechtschapener, edeler; - *Nazareth* Maria heet wel 'Bloem van Nazareth' (Salzer S. 146) maar *Nazareth* alleen als Marianaam is mij niet van elders bekend; een verklaring kan gemakkelijk gevonden worden in de M.E.'se vertaling van Nazareth als 'bloem', geïdentificeerd met de 'Bloem' Maria, vg. MK bl. 121.

53 *Onse* Lees met St *Ons;* - *Ontweechde* verdoolde; - *Ontslakende* bevrijdende.

55 *Olye* Zie voor Maria als 'olie der barmhartigheid' Salzer S. 497 ff.; - *Ontmakende* verbannende.

56 *Orribel* afschuwelijke; - *Ouerghaende* overwinnende? Of - in een gangbare mnl. bet. - aangrijpende, aantastende (t.w. om te bestrijden, te vernietigen)?

57 *Palleys* Zie voor de vergelijking van Maria met een koninklijk -, inz. Salomo's paleis, Gods - of Christus' paleis Salzer, S. 37.

58 *Properheyt* hier wel vriendelijkheid, zachtheid, zoals in het *Tafelspel van prochiaen, coster en wever* (Van Dis *Ref. Rederijkerssp*. 154); - *Parcheel* Geen der bett. in MNW en WNT

Procurerende Plats Princhelijck Pays[59]
Precieuselijckste Priesterlijck Prieel.[60]

past hier; men leze daarom met St: *Poorteel*, een inderdaad voorkomende Marianaam (zie Salzer op *Vestibulum*).

59 *Procurerende* bezorgende; - *Plats* volledig.

60 **Precieuselijck* kostbaar, dierbaar of edel; - *Priëel* Zie voor Maria als Lusthof, Paradijs de aant. bij r. 5 en *Roouers Schaeckspel* r. 32.

*

Quader Queteringhe / Quartilerende Querne[61]
Quetselijcker Quale Quoadiuture[62]
Quintefeulge Quintancelijcker Quinterne[63]
Quictende Quelende Quicken Quetsuere.[64]

Recht Riergaerde Raeuwer Roeckeloose[65]
Rudelijck Regiersel Reyn Reformerende[66]
Religieuselijck Reefter / Rijckelijckste Roose[67]
Rouweghe Rekeninghe Reparerende[68]

Septer Sconincx / Sethins Schaprade[69]
Smakelijckste Smake / Smeekende Sandure[70]
Svaders Sacristie / Soetste Sucade[71]
Sreynder Sondaren Sepultuere.[72]

* 61 Quartylende- 62 Quoadituerere - 63 Quytsceldinghe Quitancelike - 64 Quirerende Quelender Quetsuere - 65 Rechte - 66 Regierssele - 69 Setynsche - 73 Troyael Teghens - 75 Torments - 76 Troostelic Tracterende

61 *Queteringhe* benaming voor verschillende afkeurenswaardige daden en praktijken, zie MNW i.v.; - *Quartileren* eig.: vierendelen, hier: vermorzelen, vernietigen; - *Querne* Zie voor Maria als mystieke molen mijn *Kerstmis in de ban van de Passie* in Kerk en Eredienst 1950, bl. 341.

62 **Quoadiuture* helpster.

63 **Quintefeulge*, fr. *quintefeuille*, vijfvingerkruid? - *Quintancelijcker* Lees met St **Quitancelike* geneigd kwijt te schelden; - *Quinterne* 5-snarig muziekinstrument, een soort gitaar met bolle klankkast (vg. WNT i.v. V. Denis *De muziekinstrumenten in de* 15*de eeuw* etc. I (Leuven 1944) noemt de naam *Quinterne* niet); onder de muziekinstrumenten, die op Maria werden toegepast noemt Salzer S. 526 ff. o.a. viool, harp, lier en cyther; de gitaar als naam voor Maria behoeft dus niet te bevreemden.

64 Lees met St *Quirerende Quelender Quetsuere;* - *quireren* (= *cureren*) genezen; - *quelen* lijden.

65 *Riergaerde* achterhoede, zie MNW op *Rierewaerde* (Verdam noemt ook *Riergaerde*, maar geeft geen bewijsplaatsen).

66 *Rudelijck* ruw, grof, hier: verkeerd; - **Regiersel* gedrag (wellicht hier gebruikt als pars pro toto voor de persoon, die zich gedraagt).

67 *Reefter* eetzaal, inz. in een klooster; hier als doorzichtige benaming voor Maria; - *Roose* Zie voor deze Marianaam *Een andere Maria Lof* r. 51.

68 *Rouweghe* treurige, droevig stemmende.

69 *Septer* Zie voor de geliefde vergelijking van Maria met de koninklijke scepter Salzer S. 443; - *Sethins* lees met St *Setynsche* van sittimhout, het hout van de acaciaboom, dat duurzaam en aan geen verrotting onderworpen is (vg. de aanh. in MNW op *Setim*); - *Schaprade* etenskast, spinde of kast in het algemeen; zie voor de fig. toepassing op personen MNW 7, 314. Bepaaldelijk voor Maria zijn mij geen voorbeelden bekend; de naam zou eventueel ook gekozen kunnen zijn met het oog op Maria's goddelijk moederschap (vg. in dit verband W. Roukens' overigens niet overtuigende bijdrage over St. Anna's schapraai in *Miscellanea J. Gessier*, Antwerpen 1948.

70 *Smake* Zie voor deze Marianaam Salzer op *Geschmack, Freudenschmack;* - *Smeekende* vriendelijk gezinde; - *Sandure* lees *Saudure* soldeersel, een doorzichtige naam voor Maria, die immers God met de mens verzoent, verenigt.

71 *Sacristie* Zie de aant. bij *Een andere Maria Lof* r. 93; *Sucade* Zie voor de toepassing op Maria de plaats uit *Dev. Pr. B.*, aang. in MNW 7, 2406: ‘Maria, schoonste der sucaden’.

72 *Sreynder* lees *Screyender;* - *Sepultuere* eig. begrafenis, uitvaart, hier: uitleiding, redding?

[+] Tryacle Teghens Tribulatie[73]
Teewighen Tijden Triumpherende [+]H 3 r[o]
Tonder Treckende Torment Temptatie[75]
Troosteloose Toeuelijck Trackterende[76]

73 *Tryacle* medicijn; zie voor Maria als artsenij Salzer S. 513 ff en vg. de *Retrograde ten loue van Maria* r. 13.
75 *Torment* Het verdient aanbeveling met St te lezen *Torments.*
76 **Toeuelijck* liefderijk (wvl., zie De Bo i.v. en de plaatsen bij De Harduyn en Hondius in WNT i.v.); - *Trackterende* behandelend.

*

Vrouwe Vanden Vppersten Vriendt Vercoren[77]
Victorieux Waerachtich Verheuen
Vlammende Vier Vreckheyts Verstooren[79]
Verbidt V Weesen Wten Weghe Verdreuen.[80]

Xpūs xempelixste xeperientie[81]
Xactien xempt xploot xtimerende[82]
Xpeerte xalterelicxste xellente[83]
Xcommunicatie xcuserende.[84]

Ymflammerichste Ysraelite[85]
Ymprente Ynnichste Ysaye[86]
Yaghende Yeghelijck Ypocrite
Ystorieuse Ynwendighe Yherachye.[88]

Zedelickste Zeylinghe Zekerste Zwin[89]
Zorchfuldichste Zalue Zondaren Zwinninghe /[90]

* 81 Xempelike Xperiente - 82 Xaxtien Xcept - 83 Xalteelyke - 85 Ynstammerlike - 86 Ymprentende Yeeste Ysaije - 87 Yeghelyke - 89 Zekerste Zeylinghe Zedichste Z. - 90 Zondaren Zanck - 92 Zuuerste Z. Zoethertighe Zanck

77 *Van den Uppersten Vriendt* t.w. van God.

79 *Vlammende Vier* Zie voor Maria als het 'brandende (liefde)vuur' Salzer S. 326-7.

80 *Verbidt* red door Uw gebed.

81 **xeperientie* (lees *xperientie*), niet in MNW en WNT; *experientie* betekent ervaring, ondervinding (vg. fr. *expérience*), maar wat moet men er hier onder verstaan? Maria als Christus' voorbeeldigste ondervinding schijnt geen zin op te leveren. Is soms bedoeld, dat wij Christus dóór Maria het best leren kennen?

82 **Xactien* belastingen (Hwb., niet in MNW), vg. fr. *exaction* afpersing; - **xempt* vrijgesteld, ontheven (niet in MNW en WNT), uit fr. *exempte*; - **xploot* aanzegging van een dagvaarding of vonnis; - **xtimerende?* Wellicht een bedorven lezing voor *exterminerende* (of *extirperende?*) vernietigend.

83 *Xpeerte* beproefde, kundige (vg. WNT op *Expert*); - **xalterelicxste* hier: lofwaardigste? (niet in MNW en WNT).

84 **xcuserende* vrijstellende of ontslaande van (vg. WNT op *Excuseeren* in de bet. 3); - *Xcommunicatie* hier wel in ruimere zin, t.w. uitsluiting uit het hemelrijk.

85 **Ymflammerichste* gloeiendste (van liefde)? - **Ysraelite* Israelitische.

86 Deze regel heeft vermoedelijk betrekking op de profetie van Jesaja (*Jes.* 11, 1), maar de woordenkeus en de corrupties verhinderen mij er een behoorlijke zin uit te halen; *Ynnichste* zal wel naar St in *Yeeste* verbeterd moeten worden; ook zou ik i.p.v. *Ymprente* liever met St *Ymprentende* willen lezen. Zo krijgen we dan: 'Zij die het verhaal van Jesaja door haar voorbeeld of goddelijk moederschap diep in de harten drukt'?? Of is toch de redactie van RW beter en moeten we lezen: diepste indruk van Jesaja, t.w. wat de diepste indruk op hem heeft gemaakt, van wie Jesaja het vaakst of het nadrukkelijkst heeft geprofeteerd?

88 **Ystorieuse* waarachtige; - *Yherachye* Voor hiërarchie als Marianaam vg. Bruder Philipps *Marienleben* (ed. J. Haupt 213, 276, by Salzer S. 419): 'Maria, himlische ierarchia'.

89 De lezing van St is de juiste, dus: *Zekerste Zeylinghe Zedelickste Zwin;* - *Zeylinghe* Zie voor het veilige varen met het schip of onder het zeil of het roer of de zeilwind Maria: Salzer S. 333 ff en vooral S. 527 ff; - *Zwin* eig. ader, bij rederijkers gaarne gebruikt ter aanduiding van Maria, gewoonlijk voorafgegaan door *maechdelic*, hier door *Zedelicste* (= ingetogenste, nederigste?).

90 *Zalue* Zie voor Maria als zalf voor zielewonden Salzer S. 535 ff; - **Zwinninghe?* Heeft het woord iets te maken met *zwin* (zie de aant, bij r. 89) ader, versta dan: barmhartige ader, want Maria wordt de z. der zondaren genoemd).

Zalichste Ziele / Zaechtmoedichste Zin /[91]
Zuyuer Zantinne / Zoethertichste Zinninghe.[92]

91 *zin* gemoed.
92 **zinninghe* gedachte?

*
*Alder*Liefste / *alder*Weertste / *alder*Rijckste / *alder*Machtichste
*alder*Wijste / *alder*Reynste / *alder*Beste / *alder*Schoonste
*alder*Edelste / *alder*Zoetste / *alder*claerste / *alder*crachtichste
*alderver*core*n*ste / *alder*eewichste / *alder*hoochste / *alder*geloo*n*ste.

*Com*Passelijckste / *Con*Serue / *Com*mune / *Con*Fectie[97]
*Con*Sciencelijckste / *Con*Firmatie[98]
[+] *Con*cordantie / *con*Fortelijckste / *Com*Plexie[99]
*Con*Duyt / *Con*Tinuele / *Con*Fortacie.[100] [+]H 3 v[o]

Recht heeft helpe noodt vloeyende zee[101]
Om zoetste becleeden dit werck heyscht cracht[102]
Ontfaet in dancke dit A B C /
Versinnet bet / dan ickt hebbe ghedacht[104]
Eewighe glorie lof prijs en macht
Rengneert in v vol blijdts beschijns[106]
Eerwaerdighe moedere ontfaermt mijns.[107]

* 94 Alderbeste Alderreynste - 96 Aldergetroutste Alderewige - 97 Compasselike - 99 Conforteerlicste - 100 Conduut Continentelicste Consecracie - 101 R. helpens n. - 102 Om thootste b.d.w. heeft c. - 106 b. aenschijns - 107 moeder o.v.m.

97 *Compasselijckste* medelijdendste (Deze actieve betekenis - niet in MNW - ook in *Conste der Minnen* r. 93: 'Met compasselijcke ooghen desen brief aensiet' aang. in WNT III, 2, 2092); - **Conserue* (niet in MNW en WNT) duurzaam levensmiddel, of ook geneesmiddel? In het verband past minder de bet. van ofr. *Conserve = garde* (vg. Godefroy i.v.); - *Commune* hier wel adj.: gemeenschappelijk, voor allen beschikbaar (als zodanig niet in MNW en WNT); - *Confectie* artsenij (zie voor Maria als artsenij de aant. bij de *Retrograde ten loue van Maria* r. 13).

98 **Confirmatie* versterking van het geloof?

99 *Concordantie* Zie voor Maria als 'hemelse harmonie' Salzer S. 427; - *Confortelijckste* meest troostende, bemoedigende; - *Complexie* karakter, hier als pars pro toto voor de bezitster.

100 *Conduyt* kanaal (zie voor een gedetailleerde vergelijking van Maria met een kanaal Salzer S. 534, vg. ook Richard van Sint Victor *De Laudibus Mariae* I, 10, cap. 3(ald.): 'ipsa velut quidam aquaeductus seu canalis haurit superius per orationem aquam vivam de fonte vivo, qui apud deum est, quam refundit interius'; - **Continuele* voortdurende, standvastige (of moeten we toch liever met St lezen **Continentelicste* ingetogenste?); - **Confortacie* Op grond van r. 99, waar dit begrip reeds is uitgedrukt, verdient de lezing van St *Consecratie* heiliging, de voorkeur.

101 De beginletters van r. 101-7 vormen het acrostichon ROOVERE.
Lees met St *Recht helpens noot* en versta: vloeyende zee van hulp in nood (zie voor de zeer verbreide naam *Zee* Salzer op *Mare* en *Meer*).

102 *Om zoetste becleeden* om de fraaiste inkleding te vinden.

104 *Versinnen* opnemen, opvatten.

106 *Rengneert* lees *Regneert*; - *beschijn* licht.

107 Lees met St *ontfaermt v mijns*.

*

[+]Lof van Maria: Daer af de groote letteren inden text staende /spellen ave Maria gratia plena ETC.

[+]RW F 8 v[o]

AVe opperste Eerwaerdichste Moedere
Alder Rechtuaerdichste Jubilatie[2]
Als dijns Ghelijcke Rechts gheen vroedere[3]
Als Christus Jesus Abitacie[4]
Puerste Leuen / Edelste Natie[5]
[+] Afgront Doorgaens Ontfaermen Meenende[6]
Inghelicxste Natuere Vercoorne Spatie[7] [+]G 1 r[o]
Troostersse Elcken Compassie Verleenende[8]
Met den ooghen van mijnder sielen weenende[9]
kniel ick uwer moeder maechdelicheyt voren[10]

* Varianten St 3 Almachtichste Gloriooste Roed*er*e - 7 Vercorenste - 8 Troostighe - 9 Metter o. mynder - 10 u. groter moeghentheit voor*en* - 12 en i.h. mensch

2 *Jubilatie* hier als benaming voor Maria (eig.: zielsverrukking, elders bij De Roovere vaak: lof), vg. de naam *Vreugde, Zaligheid*, enz. bij Salzer S. 560 ff.

3 Is deze regel corrupt? Een duidelijke zin kan ik er niet in ontdekken. *St* heeft *Almachtichste Gloriooste Roedere* en dat zal de goede lezing zijn; Maria wordt weliswaar vaker met het schip in zijn geheel vergeleken, maar ook toepassingen van bepaalde onderdelen zijn niet ongewoon, zie inz. voor het roer de plaatsen bij Salzer S. 333, 528, 531.

4 **Abitacie* woning (vg. het verwante *Habitakel* in MNW, (*h*)*abitatie* is dan indirect ontleend aan lat. *habitatio;* de benaming *Huis Gods*, vert. van *Beth-el*, voor Maria was reeds vroeg in gebruik, vg. Salzer S. 116.

5 *Leuen* een Marianaam, die blijkens het voorgaande adj. hier niet op de Christusnaam *Leven* (*Joh.* 14, 6) teruggaat (in de zin dus van het Leven der mensen, het leven voor de mensen), maar als pars pro toto is gebruikt en eigenlijk betrekking heeft op Maria's zuiver leven; - *Natie* liever dan aan de alg. mnl. bet. afstamming, geboorte te denken zou ik - trouwens mede op grond van *Sev. Bliscap* 230 e.v. en *St* 153, 4 - hier de bet. gedrag, levensgedrag willen voorstellen; misschien moeten we uitgaan van gemoed, hart, innerlijk, waaruit zich zowel de bett. gedrag, houding, manier van doen als aard, eigenschap (vg. Matth. de Castelein *Const v. Rhet.* 159: 'Lof, riekende Olive, vul zoeter natien') ontwikkeld kan hebben.

6 *Afgront* als benaming voor Maria mij niet van elders bekend; ze kan van God (in mystieke taal) op Maria overgedragen zijn, maar waarschijnlijker lijkt het me de oorsprong te zoeken in een pars pro toto, afgrond kan immers ook volheid, althans onuitputtelijke voorraad betekenen (vg. WNT Suppl. I, 529) i.c. van genade; - *Doorgaens* altijd of overal; - *meenende* beogende.

7 *Inghelicxste* Maria wordt met de engelen vergeleken om haar reinheid; - *Vercoorne* Lees met St *Vercorenste* heerlijkste; - *Spatie* ruimte, verblijf, (vg. MNW i.v. *Spacie* bet. 1 en WNT i.v. *Spatie* bet. 1) hier gebruikt als erenaam voor Maria met betrekking tot de moederschoot, waarin Christus heeft gerust?

8 *Compassie* eig. mededogen, hier met een bijzonder aspect, t.w. het gevolg van compassie, dus: troost of zoiets.

9 Lees met St *ooghen mijnder*.

10 Versta: *k. voor Uw m.*; - **moeder-maechdelicheyt* afl. van *moedermaegdelick* dat o.a. voorkomt in Ed. de Dene *Testament* 99a en 414b (aang. in WNT IX, 938), hier = Maria en dan inz. in haar maagdelijk moederschap; in verband met hetgeen volgt in r. 11-12 verdient deze lezing de voorkeur boven St: *k.i.u. groter moeghentheit vooren*.

daer tsvaders wijsheyt hem was vercleenende[11]
in v / ende is hier mensche gheboren[12]

11 *tsvaders wijsheyt* Christus, vg. 1 *Cor.* 1, 24 (zie voor *Eeuwige Wijsheid* = Christus de aant. in mijn *Midd. Kerstl.* bl. 204); - *vercleenende* vernederende.
12 *mensche* als mens.

*

den Jugeerder / en*de* den verlosser vercoren[13]
ende onsen godt / die is onsen broeder nv[14]
Aue Maria dies danck ick v.

Bouen Eenighe Namen Eewichste Duecht[16]
Judiths Comparatie seer Tamelijcxst[17]
Altijdts Toeuelicxste Vveerdichste Juecht[18]
Noodtdursteghe Moederlicxste Vramelicxst[19]
Louelicxste Instrument Eersamelicxst[20]
Ridderlicxste Joyeuse / Blijdelicxst Verchiert[21]
Soete Excellentst Tresoor Bequamelicxst[22]
Eruelicxst Notabelste Eerlicxst Duerviert[23]
Jonstelijck Confoort Traecheyt Voort Stiert[24]
van my princersse mijnder siele ghenesen[25]
zoogheghe tsbehouders diet al regiert[26]

* 13 die juegeerdre e. verllosser -14 g. es ons b. 16 Name - 17 Judith C.T. - 18 Altyt Trouh*er*tich Vredelicste J. - 21 Rustelicste J. Blidelicste - 22 Soetst Excellent - 23 Eerlicste - 25 siele*n* - 26 Soghe*n*de de*n* behouder - 27 d. my*n* s. by es v*er*reesen - 28 v*er*maken, voedinghe - 29 sijdj

13 **Jugeerder* Rechter (niet in MNW en WNT); - De redactie van St: *ende Verlosser* verdient de voorkeur, het gaat om de paradoxale eenheid van Rechter en Bevrijder; - *vercoren* Dit woord dient in rederijkerstaal als epitheton ornans zonder nauwkeurig begrensde betekenis (heerlijk, lofwaardig, enz.).

14 De lezing van St (zonder *die*) verdient wel de voorkeur.

16 Lees met St *name; Bouen Eenighe Name* boven alles (of boven ieder?); - *Eewichste* De superlatief bevreemdt, indien *eewich* = sempiternus is bedoeld, maar ik zou niet weten, wat het anders zou moeten zijn (*ewich* = rein, kuis, eerbaar vond Verdam alleen in hd. gekleurde geschriften, vg. MNW II, 671); misschien is *eewich* hier zoveel als geweldig, buitengewoon, zoals nog thans in het WVlaams, vg. De Bo i.v.

17 Lees met St *Comparatie Tamelijcxst* en versta: de meest passende vergelijking met Judith of: die het best te vergelijken is met Judith. Maria werd in de M.E. gaarne met Judith vergeleken: zoals deze Holofernes het hoofd afsloeg en in Nebuchodonosor's huis verwarring bracht, zo heeft Maria de duivel van zijn macht beroofd en verwarring gesticht in de hel.

18 *Toeuelicxste* lieftalligste; - *Juecht* Zie voor deze Marianaam de aant. bij *Roouers Schaeckspel* r. 8.

19 *Noodtdursteghe* versta: voor behoeftigen; - *Vramelicxst* het meest tot zegen, heil, voordeel strekkend.

20 *Louelicxste* lofwaardigst.

21 *Ridderlicxste* Misschien verdient de lezing van St: *Rustelicste* de voorkeur, ofschoon die van RW niet onmogelijk is; Maria wordt hier immers vergeleken met Judith en Jael (elders ook met Goliath); - **Joyeuse* Blijde.

22 *Tresoor* Zie de aant. bij *Een andere Maria Lof* r. 8; - *Bequamelicxst* schoonst.

23 *Eruelicxst* duurzaamst (adv. bij *Notabelste?*) Of toch = erfelijk, omdat ze van Davids stam is? - *Notabelste* edelste, voornaamste; - *Duerviert* vol (goddelijk) vuur (d.w.z. vervuld van de H. Geest? vg. *Gentse Sp.* 100, aang. in WNT III, 2, 3099).

24 *Jonstelijck* goedgunstig; - *Confoort* troost, bijstand; - *Voort Stiert* wel op te vatten als **voortstiert* verjaag, verwijder.

25 *princersse* vorstin, koningin, een gebruikelijke naam voor Maria (Salzer S. 455), die in rederijkerskringen misschien vooral ten gevolge van het gebruik van die naam in het envoy bepaald geliefd werd; - *ghenesen* (zelfst. gebruikte inf.) genezing, hier: zij, die de genezing bewerkt, t.w. Maria.

26 **zoogheghe* (mnl. *sogersche*) voedster; - *tsbehouders* (= *des behouders*) van de Heiland.

daer de minnen substantie is by gheresen[27]
mijns vleesch vermaeckeghe voedighe ghepresen[28]
zijt ghy eerst weerende tsvyandts grou[29]
Aue Maria dies danck ick v.

27 Lees met St *d. myn substancie* / *by es verreesen* door Wie ik het aanzijn heb gekregen, Die mij heeft geschapen.
28 **vermaeckeghe* (Gij) die herschept, vernieuwt; - *voedighe* Lees met St *voedinghe* (voedsel) of *voedeghe* (voedster).
29 *eerst* van meet af aan? Of: vóór allen? - *grou* (St *gru*) gruwel, afgrijselijkheid.

*

Feestelijcke Rachel Vrome Coninghinne[31]
Toeuerlaet Vol Saleghe Vrede[32]
Eerderijcx Nuttelicste Troosterinne
Reyne Jahel / Sisara Tormentelickhede[34]
Verlichtende In Israel Hope ende Sede[35]
[+] Verblijdende Sondaers Claghende rauwe[36]
Juechdelijcke Spieghel Ter Vrolijcxster Stede[37] [+]G 1 v[o]
Aensiet Mijn Ellende Noydt vriendt ghetrauwe[38]
want v benedictie zoetst van dauwe[39]
is elck creatuere ghebenedijdt
niet alleene tscheppers creature vrauwe
maer tscreatueren schepper verblijdt
in v / die volst van gratien zijdt[41-43]
want ghy composeert den hoochsten bailiou[44]
Aue Maria / dies danck ick v.

Egglentier / **R**oozier **E**erste **V**erheuene[46]
Ontfaermeghe **O**nderdanighe **R**ancke[47]
staet my doch by ten laetsten leuene[48]

* 31 Feestelicste R. Vroom - 32 Saligher - 33 Eertryke - 34 Reijn J. Sysaras - 35 En - 36 Sondaren - 37 Juechdelicste - 38 E. Noot vree*m*t getrouwe - 39 w. doer v b.soets - 40 es elke - 41 n. allee*n* t. creatuere*n* - 42 m. der creatuere*n* - 43 vol - 48 beuene

31 *Rachel* De schoonheid van Rachel, Jakobs meest beminde vrouw, gaf aanleiding tot vergelijking met Maria, vg. Salzer S. 132; - *Feestelijcke* wellicht op grond van de frequentie der superlatieven in dit Lof met St te lezen *Feestelijckste.*

32 *Toeuerlaet* toevlucht; - *saleghe* Lees met St *salegher.*

34 Vg. *Richt.* 4, 17 e.v.; *Jahel* evenals Judith (zie de aant. bij r. 17) een type van Maria om haar held-haftigheid; Sisera staat dan voor de duivel of de kop van de slang van *Gen.* 3, 15, vg. Salzer S. 492; - **Tormentelickhede* kwelling, marteling.

35 *Verlichtende* herstellende, weer tot bloei brengende; - *Israel* hier in de bekende geestelijke opvatting van het Christendom, de christelijke wereld; - *e* van *ende* abusievelijk met kleine letter gedrukt; - *Sede* christelijk (geloofs)leven.

36 *Claghende rauwe* die hun smart beklagen of liever: die hun berouw klagende uiten (of kan *rauwe* ook zijn de aanleiding tot berouw, dus de zonde?); - de *r* van *rauwe* abusievelijk met kleine letter gedrukt.

37 Lees met St *Juechdelijckste* (vg. de aant. bij r. 32); - *Spieghel* Zie voor deze benaming van Maria de aant. bij *Roouers Schaeckspel* r. 7; - *Ter Vrolijcxste Stede* in de hemel.

38 *Noydt vriendt* Lees (mede op grond van St) *Noodtvriendt* helper in de nood.

39 Lees met St *w. doer v.b.*; - *benedictie* zegen; - *dauwe* vertroosting.

41-43 Versta: niet alleen het schepsel, maar ook de Schepper verheugt zich in U.

44 *composeert* maakt een schikking met (t.w. ten aanzien van de schuld van de zondaar); - *den hoochsten bailiou* (baljuw) God.

46 *Egglentier* eig. een bepaalde soort roos, hier benaming voor Maria (zie voor Maria als *Roos* de aant. bij *Een andere Maria Lof* r. 51); - *Roozier* rozenstruik of -gaard; beide dienden als benaming van Maria, vg. Salzer op *Rose, Rosa.*

47 *Onderdanighe* deemoedige, onderworpene, gehoorzame (zo genoemd op grond van haar Fiat); - *Rancke* rank, inz. wijngaardrank, een zeer geliefde benaming voor Maria, zie MNW op *Wijngaertranke* (dl. IX, 2489) en *Reve* (dl. VI, 1313) en Salzer op *Rebe, Wein, Vitis;* de beeldspraak hangt samen met Christus als Druif (in de incarnatiesymboliek) en Christus als Wijnstok (zie MK bl. 124-5).

48 *leuene* Lees met St *beuene* (*t.l.b.* = bij het L. Oordeel, vg. *die bevende doemsdach, dat bevende oordel*).

en behoudt van sneuene // my aerme crancke[49]
want van uwen drancke // en wordt niemant schou[50]
Aue Maria / dies danck ick v.

49 *behoudt* behoed.
50 *schou* (St *schu*) afkerig.

+Lof van Maria

+RW H 5 v°

Lof edelste gheboorne // reynste figuere[1]
Maria vercoorne // die teghen natuere
Hebt man beghordt / ende zijt suyuer gebleue*n*[3]
De Enghelen ontstaken // in quaden coluere[4]
De mensche int smaken / nam sonden paruere[5]
Maer ghy edel Maria / Gods moeder verheuen
Hebt corruptie vertorden / alle sonden verdreuen[7]
Tmoet al verwonderen bloeseme puere
In dijn edel maechdelijck suyuerlijck leuen
Dies is v ghegheuen // en zijdt gheschreuen[8-10]
Als Moyses doorne / ende dat beseuen[11]
Naer rechts aencleue*n* // want de goddelijcke cuere[12]
Bevlamde dy / wte des hemels muere
In daertsche pastuere // dus tsegghene my huecht[14]
Lof alder edelste gheboren Juecht.[15]

Bouen Enghelen gheresen // puer edelbequame
Onder dmenschelijck wesen // edelste eersame[17]
+ Als edelijck wt Jesse gheslachte ghesproten[18]
Maria / Maecht / Moedere // minlijckste name +H 6 r°
Voedende dijn voedere // tot onser vrame[20]
Als tbedaude Gedeons vlies ontsloten

1 *figuere* Zie de aant. bij *Een andere Maria Lof* r. 32.
3 *Hebt man beghordt* Lees *Hebt kindt beghordt* hebt ontvangen, zijt zwanger geworden; de uitdrukking *man beghorden* zou alleen staan en is dan ook wel niet juist (*sonder man* zou eventueel wel een goede zin opleveren).
4 *coluere* hartstocht (zie voor deze onder invloed van lat. *color*, fr. *couleur* ontstane bijvorm van *colere, colera* MNW III, 1698); De Roovere doelt hier op de opstand der engelen onder aanvoering van Lucifer.
5 *int smaken* t.w. van de verboden vrucht; - *nam sonden paruere* nam het zondenkleed aan.
7 **corruptie* bederf (niet in MNW en WNT); - *vertorden* part. praet. van *verterden* vertreden, vertrappen, vernietigen.
8-10 *Tmoet al verwonderen In* ieder moet zich verwonderen over.
11 *Moyses doorne* Zie voor het Brandende Braambos als symbool van Maria's maagdelijke ontvangenis en moederschap de aant. bij *Retrograde ten loue van Maria* r. 9; - *beseuen* Dit woord heeft in rederijkerstaal - gewoonlijk in de uitdrukking *beseuen sijn* - heel vaak zijn betekenis verloren; hier zou het desnoods kunnen worden weergegeven met: inderdaad, of een ander modaal bijwoord van ongeveer dezelfde betekenis.
12 *Naer rechts aencleuen* Terecht (eig.: volgens hetgeen tot het recht behoort); - *cuere* behagen, wens, verlangen (WNT VII, 1, 2930, vg. MNW III, 1901).
14 *pastuere* weide; - *huecht* verheugt.
15 *Juecht* Zie voor deze Marianaam de aant. bij *Roouers Schaeckspel* r. 8.
17 *dmenschelijck wesen* het menselijke geslacht.
18 *wt Jesse gheslachte ghesproten* Zie voor Maria als *virga e radice Jessae* de aant. bij *Een andere Maria Lof* r. 95.
20 *Voedende dijn voedere* een uit de hymnenpoëzie stammende zeer geliefde woordspeling (Maria is de moeder haars Vaders, t.w. van God, Die in Christus mens werd), zie de plaatsen en de litt. in MK bl. 90 e.v.; - *vrame* bate.

Is den dau der godtheydt in dy gheuloten[21-22]

21-22 *Gedeons vlies Zie* voor dit type van de Ontvangenis de aant. bij *Aue Aduocate Aduerterighe* r. 26; - *ontsloten* t.w. de dauw (r. 22), een herinnering *aan Jes.* 45, 8 in de Rorate-mis; de beeldspraak van de bedauwde aarde is hier door De Roovere gecontamineerd met die van het bedauwde vlies. De dauw is Christus (waardoor het verband met r. 23 verklaarbaar wordt).

Ons behouder / verwinder / aen tscruycen rame[23]
Metter gratien des heylichs gheest doorgoten[24]
Dwelck heeft verdroten // den helschen Ryoten[25]
Tcorruptible heeft al van dy gheschoten[26]
De sondighe moten // de wercken der blame[27]
Uwe fame // climpt totten oppersten trame[28]
Wt des werelts brame // inder Enghelen vruecht[29]
Lof alder heylichste gheboren iuecht.

O edelste ghedochte // Maria alleene[31]
In v wel wrochte // Gods gratie reene
Natuere in Eua / die staende ghebroken[33]
O hoochste beclijf // soe weerde noydt gheene[34]
Want wijf sonder wijf // rees been van beene[35]
Tot dijnder comst zijnde dit werck ghedoken[36]
Maer van dy Maria door tgoddelijck hoken[37]
Werdt man sonder man / dits dy niet cleene[38]
Als een bloeyende Aarons roede ghesproken[39]
Vruchtbaer ontploken // in gratien beloken

23 *verwinder* overwinnaar, triumphator (t.w. over de machten van duivel, zonde en dood), een typisch-oud-christelijke conceptie; - *rame* span- of droograam voor lakens; de vergelijking van het Kruis met een raam - o.a. bekend uit de *Indica mihi* - is evenals die van de pees, waarom de boog gespannen staat, een uitvloeisel van de laat-middeleeuwse realistische kruisigingen, die - omdat de spijkergaten niet op de juiste plaats geboord waren - een uitgerekt, a.h.w. op het kruis gespannen lichaam te zien geven.
24 *gheest* Zie voor de vorm zonder *s* Kolthoff par. 6, bl. 9.
25 *Ryote* hier = bende? (uit: lawaai, kabaal). Of = het concretum met onduidelijke betekenis, dat Verdam MNW VI, 1445 aanhaalt uit *Invent. van Br.* 3, 169? Of nog liever = oproermaker?
26 **corruptible* bederfelijk, verkeerd, zondig (niet in MNW en WNT); - *heeft al van dy gheschoten* is geheel van U afgevallen.
27 Deze regel bevat twee voorbeelden ter motivering van *al* in r. 26; - **moten* vlekken (zie WNT op *Moet* (III)? Of staat *moten* tegenover *wercken* en hebben we te doen met het gewone mnl. *moete* = otium, opportunitas?
28 *blame* schande; - *trame* sport (van een ladder), vg. de aant. bij *Lof van Maria*, beg. *Alsoe een mast* r. 11.
29 *brame* doorn (men denke aan de 'doornen en distelen' van *Gen.* 3, 18).
31 *ghedochte* eig. gedachte (Maria is immers als mens, als schepsel een gedachte Gods), hier met perfectief aspect: schepsel.
33 Deze regel blijft onduidelijk, ook al herkent men er een absolute constructie in; het gebruik van het hervattende en daardoor accentuerende pron. dem. *die* is mij in een dergelijke constructie niet van elders bekend.
34 *beclijf* voordeel, winst, hier in subj. bet.: Degene, die voordeel, winst (voor het menselijk geslacht) bracht.
35 *wijf sonder wijf* Eva werd immers geformeerd uit Adam's rib, vg. *Gen.* 2, 22; de tegenstelling tussen Eva en Maria werd in de late middeleeuwen eindeloos uitgesponnen; hier vindt men dan de geboorte van de vrouw zonder vrouw (Eva) tegenover die van de Man zonder man (Christus); - *rees* versta: kwam voort.
36 *dit werck* t.w. deze bovennatuurlijke procreatie; - *ghedoken* verborgen.
37 *hoken* Mogen we hier denken aan *Hokken* (I) in de bet. B, 2, b (WNT VI, 866), het samenleven van man en vrouw, hier in gesublimeerde zin gebruikt? Of is *hoken* het mnl. *oken*, vermeerderen, i.c. procreare?
38 Zie de aant. bij r. 35.
39 Zie voor Aärons bloeiende roede, de *virga Aäronis*, als symbool van Maria's maagdelijk moederschap, de aant. bij *Een andere Maria Lof* r. 124.

Edelijck sonder scronden oft croken[41]

41 **scronden* Dit woord was tot dusver alleen bekend uit de wdbb. van Kil. (Germ. Sac. Sicamb. Fland. j. k l o u e , *fissura, rima*) en Plant, (*une crevasse, rima*).

Peys quam dy stoken // int dal van weene[42]
Dies moeten wy / al hadden wy therte van steene /
V segghen ghemeene // ons dwinght dijn duecht[44]
Lof edelste gheboren iuecht.

Aue princersse Artistelijcke Vena[46]
Vrye Voochdersse / Vrouwe vol Vreden[47]
[+] Eerwaerde Edele Eersame Elena[48]
Maecht Moedere Maria gratia plena [+H 6 v°]
Adsistencie Aen Alle Aerme beneden
Rijsende Rancke / Rechtst Reynst in seden
In Jonstelicheden Ick groete dy Lya[52]
Aue Maria Aue Maria
Conforteerlijck Dya / die veel vermuecht[54]
Lof alder edelster gheboren Juecht.

[+]Constich lof van Maria

[+RW M 2 r°]

O Lof Maria reyn moeder ons Heeren
Eeren // vol / sonder dorpernije[2]
Nije // mochte tonghe v lof vermeeren[3]
Meeren // macht nyemant dan Gods voochdye[4]
Dye // daer in twijffelt / maeckt fantasye
Sie // toe eer hem ghenaeckt verdolen
Dolen // ist quaet wt uwen bevrye[7]
Vrije // fonteyne onverholen[8]
Houdt ons in uwen dienst beuolen.

42 *dy* Zie voor deze uit het enclitische *i* (= *ghi*) in *segdi*, enz. geïsoleerde vorm Franck, 2. Aufl. par. 209, S. 176; - *stoken* bewerken; - *weene* smart (*dal van weene* aardse dal).
44 *ghemeene* allen.
46 De hoofdletters in r. 46-53 vormen de 'engelse groet': *Ave Maria*; - **Artistelijcke* rhetoricale afl. van *artiste* kunstenaar, geleerde, hier als epitheton ornans voor Maria, waarvan de betekenis bij gebrek aan andere vindplaatsen niet duidelijk is; - *Vena* kanaal, ader, t.w. van genade, barmhartigheid (zie voor de benaming *vena veniae* etc. voor Maria Salzer S. 533-4).
47 *Vrye Voochdesse* machtige heerseres.
48 *Elena* Maria wordt hier - wel in haar kwaliteit van keizerin - met de H. Helena († ca. 330), moeder van Konstantijn, vergeleken.
52 *Lya* Lea, een der vrouwen van Jakob, was in de M.E. (en nog tot in de 17e eeuw, vg. Timmers No. 1003) een type van de H. Maagd.
54 *Conforteerlijck* troostend, bemoedigend; - *Dya* godin (vg. Salzer S. 424, r. 26 e.v. en vg. de naam *Goddinne* in *Een andere Maria Lof* r. 14, *Roouers Schaeckspel* r. 25, *Aue Aduocate Aduerterighe* r. 25).
2 *Eeren vol* vertaling van *gratia plena*.
3 *vermeeren* hier in eigenlijke zin: groter maken.
4 *voochdye* macht.
7 Versta: het is kwaad 'wt uwen bevrye (te) dolen'; - **bevrye* rechtsgebied (met bijgedachte aan bescherming).
8 *fonteyne* Zie de aant. bij *ABC van Maria* r. 2.

Hoe sal ick v groeten oft by wat weghe[10]
Weghick // mijn sonden / my beuen de haren
[+] Haren stanck stinckt bouen solphers pleghe[12]
Pleghe // van duechden is my ontvaren[13] [+]M 2 v[o]
Veruaren // moet ick ende eewich misbaren[14]
Baren // aen my niet houwe verwaermde colen[15]
Coluert // met duechden / mijn oude Jaren[16]
Jaren // dach / weken zijn my ontstolen[17]
Houdt ons in uwen dienst beuolen.

O alderexcellentste Goddinne[19]
Dinne // ben ick van duechden figuere[20]
Ghuere // wel rieckende ten hemel inne[21]
Inne // wien gaen alle salighe duere[22]
Duere // vanden oppersten Senatuere[23]
Natuere // chierende met nieuwen scholen[24]
Scholen // doet van my quade humuere[25]
Muere // van duechden helpt my vertholen[26]
Houdt ons in uwen dienst beuolen.

Princersse der opperster vniuersiteyt[28]
Citeyt // die thelsche cracht cunt vermolen[29]
Moleert // my in ws rijcx deelachticheyt[30]
Achticheyt // mijns slaende voor de helsche polen[31]
Ende houdt ons in uwen dienst beuolen.

10 *by wat weghe* op welke manier.
12 *bouen solphers pleghe* meer dan zwavel (pleegt te stinken).
13 *pleghe* beoefening.
14 *veruaren* vrezen.
15 *Baren aen my niet* indien zich aan mij niet vertonen (als ik mij niet kan koesteren aan); - *houwe* Uw; - *verwaermde* verwarmende; - *colen* versta: vuur (der liefde).
16 **Coluert* kleur.
17 *ontstolen* versta: ontgleden.
19 *Goddinne* Zie de aant. bij *Een andere Maria Lof* r. 14; *Goddinne* ook in *Roouers Schaeckspel* r. 25 en *Aue Aduocate Aduerterighe* r. 25, vg. ook *Dya* in *Lof van Maria*, beg. *Lof edelste gheboorne* r. 54.
20 *figuere* versta: *o figuere* o Maria.
21 *Ghuere* Salzer op *Odor* geeft één voorbeeld van deze Marianaam.
22 *gaen ... duere* er (door) komen, in de hemel komen.
23 *opperste Senatuere* God (Maria is Gods deur, versta: door Maria is God mens geworden en komt de mens tot God).
24 *schole* hier: eigenschap, deugd? (uit de eigenlijke bet.: leer, onderricht?).
25 *scholen* verwijderen.
26 *vertholen* boeten, betalen.
28 *vniuersiteyt* hier: hogeschool in fig. toepassing? Of: gemeenschap (opperste - = hemel?).
29 *Citeyt* stad (zie voor deze Marianaam Salzer S. 284 ff.); - *vermolen* vernietigen, doen vergaan (het transitieve gebruik niet in MNW).
30 *Moleert* van *moleren* vormen (MNW IV, 1875)? Zo ja, dan is het figuurlijk gebruik niet van elders bekend.
31 **Achticheyt mijns slaende* mij beschermende voor; - *polen?* Geen der in de wdbb. vermelde woorden *pol, pole* of *pool* geeft een passende betekenis; mogelijk is het een zeer vrije en algemene toepassing van een der vele bett., die daar worden opgesomd; of mogen we *polen* hier gelijkstellen aan *poelen* moerassen?

+Constich lof van Maria

+RW L 7 v°

Natuerlick // negheene // verghift so schoone[1]
Verchiert // verheuen // als ghy Marie
So puerlic // so reene // droech noyt maecht croone
Doorviert // beseue*n* // gods melodie[4]
Ghemaniert // ghebleuen // O hoochste vrie[5]
Soo wijselijck // achtende // der redenen bandt
Gheregiert // v leuen // met sulcken crie[7]
Soe prijselijck // wachtende // dijns sins ghestandt[8]
Auijselijck // achtende // ter minnen brandt[9]
In sinnen // ghestadich // ouervloeyende[10]
Rijselijck // becrachtende //themelsche landt[11]
Vol minnen // beradich // reyn op groeyende
Van binnen // ghenadich // onvernoeyende[13]
Als reghele // volmelcx // drachtich ter duecht[14]
Lof speghele // die elcx // natuere verhuecht.[15]

+ In dijn net bloet // des soo*n*s volleest // zij*n* bloet ontfinck[16]
Natuerlick al // geuoecht tot die*n* // hi va*n* dy[17] +L 8 r°
Lof liefste goet // tis aldermeest // ghee*n* hooger dinc[18]
Noyt sulck gheual // en*de* onghesien // v*er*geeft soe vry[19]
Dies berch en dal // vruecht moet plien // waer me*n* sy[20]
Drijft jolijt // jonck en*de* out // Eert dese dracht
Maeckt gheschal // looft dit engien // verre en*de* by[22]
Ghebenedijdt // dusentfout // dach en nacht

1 *verghift* begiftigd.
4 *Doorviert* doorgloeid (t.w. van goddelijk vuur); - *beseuen* Het is niet duidelijk, of wij hier Verdam's 1e of 2e art. *Beseuen* voor ons hebben en indien het 1e, of het woord hier nog zijn eigenlijke betekenis heeft dan wel het rhetoricale stopwoord is geworden; - *melodie* vreugde.
5 *ghemaniert* zedig.
7 *crie* eig. strijdleus, hier: levensregel.
8 *ghestandt* standvastigheid.
9 **Auijselijck* verstandig, welberaden, hier: met overleg of opzettelijk?
10 *In sinnen* in hartelijke, liefdevolle gezindheid.
11 **Rijselijck?* (hier: heerlijk?); - *becrachtende* herstellende? Of: veroverende (t.w. voor het mensdom?)
13 **onvernoeyende* eig.: zonder dat het (u) ooit gaat tegenstaan, hier met rhetoricale versterking door ontkenning: met blijvende goede gezindheid.
14 *reghele* blijkbaar regel in de gangbare betekenis: leefregel, hier metonymisch voor de persoon; - *vol melcx* vol geestelijk voedsel.
15 *Speghele* Zie voor deze Marianaam de aant. bij *Roouers Schaeckspel* r. 7.
16 *Des soons volleest* (hier ter omschrijving van de Zoon), het onderwerp, dat in *hi* (r. 17) nog eens wordt hervat.
17 *Natuerlijck al gevoecht tot dien* op te vatten als bepaling bij *zijn bloet*.
18 *aldermeest* het allergrootste.
19 *onghesien* nog niet voorgekomen; - *vergeeft?* Men verwacht een adjectief of desnoods een part. praet.; *vergeeft* is toch niet = schenkt en *soe* = zij? Dit past bovendien bezwaarlijk in het verband. Bij *vergeeft* = *vergeven* ware de zin veel duidelijker.
20 *plien* maken.
22 *engien* eig. genie, talent, hier als erenaam voor Maria.

O vrouwe ghy zijdt // voor stee*n* of gout hoochst geacht[24]

24 *voor* boven; - *steen* Versta: edelsteen.

By oodtmoede // wtv*er*coren // moed*er* tsijne
Oorspronck wijt // vol der gewoudt // door gift en cracht[26]
Va*n* Crist*us* bloede // hoochst beswore*n* // lof medecine
Sijt o*n*s hoede // voor tverstoore*n* // der helscher pijne
Den beghele // tsghespelcx // want ter vruecht[29]
Lof speghele // die elcx // natuere verhuecht.

O kuerlic goet // dits ghifte groot // dat o*n*se heere[31]
Onvolpresen // in dijn bloedt reyn // wilde ontfaen
Natuerlijck bloedt // dat lien wy bloot // to*n*ser leere[33]
Wt dy geresen // is tsleue*n*s greyn // natuerlic bestae*n*[34]
Wie macht lesen // o suyuer pleyn // hoogher beuae*n*[35]
Natuerlic moed*er* // natuerlic kint // tvalt mi te swaer
So soet int wesen // ons Capiteyn // drucx afdwae*n*
Niema*n*t vroeder // so wel gesint // o*n*s troost eenpaer[38]
Hy u broeder // ghy ghemint // ende sonder vaer[39]
Lof vrouwe // ghedu*e*rich // onghehendt
Stier roeder // die bewindt // ons openbaer[41]
Als trouwe // ghebu*e*rich // zijt voort omtrent[42]
Ick schouwe // ontru*e*rich // troost excellent[43]
Als seghele // van welcx // men baert iuecht[44]
Lof speghele // die elcx // natuere verhuecht.

Princersse.

[+] Princersse / dus eyndick mijn gheschrifte
Dwelck men mach lesen in neghen manieren [+]L 8 v[o]
Natuerlijck weet ick gheen meerder ghifte[48]
Dan dat Christus zijn zoets bloedts revieren[49]
Aen dijn natuerlijck bloedt can unieren[50]

26 *gewoudt* macht.
29 **beghele* beugel (zie de aant. bij *ontbeghelt* in *Gheestelijcke Spieghelinhge* r. 99); - **ghespelc* = **ghespalc* en dan te vergelijken met *tweespalck* tweespalt (bij Sam. Coster, zie WNT XIV, 2566)? Zo ja, dan is Maria de *beghele tsghespelcx* d.w.z. degene die behoedt voor tweespalt; alleen weet ik niet, wat te doen met het daaropvolgende *want ter vruecht*.
31 *kuerlic* uitnemend.
33 *dat lien wy bloot* dat belijden wij openlijk, ronduit.
34 *greyn* kern, beginsel.
35 *lesen* verklaren? (Of met perf. aspect: verstaan?); - *pleyn* volheid? Of toch in eig. bet.: vlakte; - *beuaen* begrip.
38 *eenpaer* gedurig.
39 Zie voor Christus als Maria's Broeder MK bl. 90.
41 *Stierroeder* Zie voor Maria als het roer van een schip Salzer S. 527 ff; zie ook de aant. bij *Lof van Maria, daer de groote letteren* enz. (red. St) r. 3; - *bewindt ons* zich ons lot aantrekt.
42 *ghebuerich* eig.: nabij gelegen, hier wellicht = *ghebuersam* vriendelijk, dienstvaardig; - *omtrent* ons nabij.
43 **ontruerich* zonder roer.
44 Het zeil is gewoonlijk een van Maria's deugden, inz. haar deemoed (zie de aant. bij mijn *M. Ese Kerstl.* No. LX, bl. 201 e.v.; - *iuecht* hier: zaligheid.
48 *Natuerlijck* in de orde der natuur?
49 *revieren* hier behalve uit rijmnood ook wel gekozen onder invloed van de 15[e]-eeuwse bloeddevotie, die aanleiding gaf tot de voorstelling der vijf bloedstromen.
50 **unieren* verenigen.

Als beyde natuerlijcke menschen // soet
Ende spieghel die nemmermeer sal faelgieren[52]
Dies elck v lof toe wenschen // moet.

[+]A B C van Maria

[+]RW B 5 r[o]

Aenminnichste // Beuelichste // Curieuse[1]
Duwagiere // Eerlijcxste // Fonteyne[2]
Ghesinnichste // Heylichste // Joyeuse[3]
Kancheliere // Leerlicxste // Mageleyne[4]
Natuerlicxste // Ontfaermichste // Presentatie[5]
Questinghe // Redelicxste // Soluerende[6]
Tracterelicxste // Verwaermichste // Xcusatie[7]

52 *faelgieren* in de steek laten.
1 *Beuelichste* bevalligste; - *Curieuse* uitgezochte.
2 *Duwagiere* weduwe; - *Eerlijcxste* edelste; - *Fonteyne* Zie voor deze aan *Hoogl.* 4, 12, 15 ontleende naam voor Maria mijn *M. Ese Kerstl.*, bl. 6-7 en Salzer op *Fons, Brunnen, Fontane.*
3 *Ghesinnichste* verstandigste; - *Heylichste* spreek uit *Helichste* (× *Beuelichste*).
4 *Kancheliere* Vg. Bruder Hansens *Marienlieder aus dem vierzehnten Jahrhundert* etc. herausg. v. R. Minzloff (Hannover 1863) r. 1329 ff:

> .... Ave ist gotes kensler uszerkoren
> und hat den brieb besigelt
> do ons der nuwe lantvred wart gesworen;

en r. 1364 ff:

> cantzeler des riichen konings von uberlande
> ist ave sicherlichen,
> want al de vorwort, vestnis und voerbande,
> da god sich myt dem mensch in hat verbonden,
> de hat ave besighelt;

voor afbeeldingen van de Boodschap met dit motief zie MK bl. 42; - *Leerlicxste* voorbeeldigste; - *Mageleyne* marjolein, een welriekende plant, in de Middeleeuwen betrekkelijk weinig voorkomende naam voor Maria, vg. Dreves *Analecta* I, 58, 3: 'Tu saporans maiorana' en *Dev. Pr. B.* 115, 2: 'Maria ..., soet rieckende maioleine, diet godlijc bloemken droech' en Anna Bijns (uitg. Bogaers en Van Helten bl. 5): 'Cedar, palma, cypresse, mageleyne, Op Lybano gheset'.
5 *Natuerlicxste* Uit de vele betekenissen in MNW op *Natuerlijc* bet. 6 (dl. IV, 2205) is het moeilijk een keuze te doen; ik voel het meest voor: (de mensen) liefhebbend; - *Presentatie* present (?); de benaming 'Geschenk' voor Maria is mij niet van elders bekend, maar ik zou ook niet weten, wat *presentatie* hier anders moet betekenen.
6 **Questinghe* niet in MNW en WNT; wellicht een rhetoricale bijvorm van *Queste* (I) in WNT en dan in figuurlijke toepassing van de bet. 2: (*relieken*) kas, rijve, heiligdom (WNT dl. XII, 2, 5087), waarin de voorstelling van schrijn (houder van een kostbare schat) de metafoor heeft bewerkstelligd (zie voor *schrijn* als benaming voor Maria Salzer op *Scrinium*); - *Soluerende* ontbindende, losmakende (t.w. de mens, van de banden van duivel, zonde en dood).
7 **Tracterelicxste* afl. van *Tracteren* in MNW in de bet. 4: vriendschappelijk behandelen, vg. Kil. *accipere;* moet men uitspreken *Tractuerlicxste* (× *Natuerlicxste*)? - **Verwaermichste*

Ynvestinghe // Zedelicxste // *Con*Forterende.[8]

die het meest koestert (afl. van *Verwaermen* koesteren); - **Xcusatie* verontschuldiging, t.w. onze verontschuldiging bij God, die ons verontschuldigt, vrijpleit.

8 **Ynvestinghe* veste, schuilplaats, toevlucht (afl. van *Investen* vasthouden, beveiligen); - *Zedelicxste* welwillendste, hoogststaande; - *Conforterende* troostend, sterkend.

[+]Retrograde ten loue van Maria

[+]RW G 2 v[o]

Marie weerde Moedere ghenaden //[1]
Vrije Coninghinne wilt my beraden[2]
Reyne Maghet gracieuse soete //
Fonteyn suyuere / tscommers boete[4]
Baerblijcke verbidt ghy menschen alle[5]
Rijcke / aerme / groote ende smalle //
[+] Vollouen en can v niemant nemmermeer[7]
Bouen vrouwen alle verdrijft ghy wee //[8] [+]G 3 r[o]
Nichte Dauidts / Moyses doren[9]
Ghestichte tsvaders / Godts lief vercoren[10]
Goede Poorte besloten Ezechiels[11]
Roede Jesse / offerande Abels[12]
Medecijne roke / soete ende virtuyt[13]
Diuine Vrouwe ende Godts Bruydt //[14]
Nae v volghen / laet my duechdelijck[15]
Maria ghy zijt eewich vruechdelijck[16]

1 *ghenaden* hier als uitroep gebruikt? (vg 'Ghenade, Vrouwe, Sente Marie' aang. in MNW 2, 1380); of: object van *beraden* (r. 2)? Dit laatste is niet waarschijnlijk, want in de constructie *eenen iet beraden* is het object meestal ongunstig (zoals in ons *berokkenen*).
2 *Vrije* edele; - *beraden* (zie ook de aant. bij r. 1) bijstaan, genadig zijn.
4 *Fonteyn* Lees t.w.v. het rijm (× *Reyne*) *Fonteyne;* zie voor de naam *Fontein* de aant. bij *ABC van Maria* r. 2; - *boete* geneesmiddel.
5 **Baerblijcke* kennelijk (vg. *Baerblikende* MNW 1, 517); - *verbidt* redt gij door Uw voorbede.
7 *nemmermeer* Lees (of spreek uit?) t.w.v. het rijm (× *wee*) *nemmermee*.
8 *verdrijft ghy wee* een herinnering aan *Ave* (= a-wee)?
9 *Nichte* bloedverwante (Dat Maria stamde uit het huis van David, was reeds vroeg een communis opinio, vg. MK bl. 21); - *Moyses doren* Bedoeld is de brandende braamstruik van *Exod.* 3, 2, die brandde en toch niet door het vuur werd aangetast, een oeroud en later zeer verbreid type van Maria in haar maagdelijk moederschap, vg. MK bl. 125.
10 *Ghestichte?* De meest voor de hand liggende betekenis: schepsel, bevredigt niet in dit verband. Of toch en dan inz.: schepping creatie, waardoor God het heil der mensen heeft bewerkt? - *Godts lief vercoren*, zie voor de opvatting van Maria als 'vriendin' (Amica Dei) gebaseerd op het Hooglied de aant. bij *Roouers Schaeckspel* r. 2.
11 Zie voor het type van Ezechiëls gesloten poort (*Ezech.* 44, 1-3) voor Maria's maagdelijk moederschap sinds Hieronymus en Theodoretus (in de late middeleeuwen zo ongeveer het enige, dat men van Ezechiël wist) W. Neuss *Das Buch Ezechiel in Theologie und Kunst* (Münster 1912) S. 74 ff., 263 ff.
12 *Roede Jesse* Zie voor Maria als *Virga e radice Jessae* MK bl. 120-123, vg. ook de aant. bij *Een andere Maria Lof* r. 95; - *offerande Abels* Abels offer (*Gen.* 4, 8) was in de M.E. type van Christus' offer en inz. van het eucharistisch offer. De vergelijking van Abel met Maria op grond van beider zachtmoedigheid wordt in de oosterse liturgie éénmaal aangetroffen, t.w. in de Mis van Abba Herjakos (vg. Timmers bl. 501); De Roovere is hier wel gedachtenloos te werk gegaan.
13 *Medecijne* Zie voor deze benaming (Geneesmiddel, Artsenij) Salzer S. 513; - *roke soete* zoete geur; deze zelden voorkomende benaming zal wel ontstaan zijn uit de voorstelling van Maria als bloem; - *virtuyt* wonderbaarlijke (genees)kracht.
14 **Diuine* goddelijke; - *Bruydt* Zie voor Maria als *Sponsa Dei*, etc. Salzer S. 98 ff.; zie ook de aant. bij *Een andere Maria Lof* r. 2-3.
15 *nae v volghen* U navolgen (de woordvolgorde wordt geëist door het rijm (× *Maria*).
16 *vruechdelijck* gelukzalig.

Eerbare ghy draecht glorieuse croone
Ware mijns neempt coninghinne schoone.[18]

18 *Ware mijns neempt* behoed mij (Voor de epenthetische *p* zie Van Helten par. 134c).

[+]Roouers schaeckspel ten loue van Maria

[+]RW D 3 r°

O roose roodt // Maria claer[1]
Gods liefste ghenoodt // Moeder eerbaer[2]
Edelste maecht // hoochst alleene
Rijcxste verdraecht // weest ghemeene[4]
Vol der oodtmoet // schoonste schoone[5]
Soetst gheen soe soet // best in loone[6]
Spieghel der duecht // Reynste vrauwe[7]
Suyverste iuecht // vol van dauwe[8]
Die tslot ontsloot // der hellen vaer[9]
Voor tsvyants stoot // coempt ons bet naer[10]
Ons druck veriaecht // weertste reyne
Lof boom ghy draecht // o boete van weyne[12]
Princersse goet // hoochste troone[13]
Ghy draecht den hoedt // der croonen croone[14]
Ons doch bewuecht // vry voor rouwe[15]
Diet al verhuecht // vaste trauwe[16]

1 *roose* Zie voor deze benaming van Maria de aant. bij *Een andere Maria Lof* r. 51;- *claer* rein.
2 *ghenoodt* vriendin, een aan het Hooglied ontleende benaming voor Maria; - *eerbaer* geëerd.
4 *verdraecht* = *verdracht* kwijtschelding, vrijstelling? (MNW VIII, 1640); - *weest* lees *meest?* Of moet *weest* opgevat worden als imperatief, t.w. voor ons? - *ghemeene* minzaam, vriendelijk.
5 *oodtmoet* genade.
6 *Soetst gheen soe soet* allerlieflijkste; - *loone* goedheid, genade? Of lof?
7 Zie voor de benaming 'Spiegel der deugd' (in het algemeen en van verschillende deugden in het bijzonder) Salzer S. 337 e.v.
8 *iuecht* jonge, schone vrouw, een in de M.E. zeer geliefde naam voor Maria; - *dauwe* Zie voor de oorsprong van de symboliek van de dauw (= Christus of Kracht des Allerhoogsten) neerdalend op de aarde of een bloem (= Maria) MK bl. 38 e.v.
9 *der hellen vaer* eig. de angst der hel (vg. *Ps.* 116, 3), zo o.a. in *Gentse spelen* 50: 'Nu en quelt mi niet meer der hellen vaer', hier blijkbaar meer ter omschrijving van hel (via helse verschrikking?); of is *der hellen vaer* een benaming voor Maria? Zij is immers de schrik der hel, t.w. van de duivels. Dan versta men *Die tslot ontsloot* met betrekking tot de hemel, dus: die de hemel (voor ons) opende.
10 *tsvyants* des duivels; - *coempt ons bet naer* eig. kom dichter bij ons, hier: bescherm ons (deze bet. niet in MNW en WNT).
12 *boom* Maria wordt in de M.E. in de incarnatiesymboliek gaarne vergeleken met de boom des levens uit het Paradijs, vg. Wackernagel *Altdeutsche Predigten* XXXIII, 12: 'Der boume der ist diu herre chüniginne, ir obz und ir fruht ist der haulig Christ'; daarnaast was de takken-, vruchten- en bladerrijke boom van *Dan.* 4, 10 e.v. een symbool van de deugdenrijke Maagd, voor het eerst naar het schijnt bij Richard van S. Victor, vg. Salzer S. 302; - *ghy* lees *die?* - *o boete van weyne* o stelping, stelpster van leed.
13 *troone* t.w. de troon van Salomo, een bekend O.T.-type van Maria (Salzer S. 38 ff), in onze literatuur vooral bekend door Cornelis Everaert's *Maria ghecompareirt byde Throon van Salomon*.
14 *hoedt* kroon; - *der croonen croone* bijstelling bij *hoedt?* Of een nieuwe zelfstandige benaming voor Maria? (zie voor deze naam de vele plaatsen bij Salzer op *Krone* en *Corona*).
15 *bewuecht* leid, bestuur, of (met perf. aspect) maak; - *rouwe* smart.
16 *vaste trauwe* benaming voor Maria (naast 'vaste' komt ook 'moederlijke' trouw voor, Salzer S. 579).

Troosterinne // precieux vat[17]

17 *precieux* (met franse spelling!) kostbaar, edel;- *vat* Zie voor de met ontelbare adjectiva voorziene Marianaam ‘vat’, gebaseerd op een groot aantal bijbelplaatsen Salzer op *Gefäsz* en *Vas.*

Keyserinne // der hoochster stadt[18]
Bruydt van crachte // inde cantijcke[19]
Godt noydt wrachte // dijns ghelijcke
Licht der lichten // schijn ende claerheydt[21]
[+] Bouen ghestichten // tsvyandts naerheyt[22]
Lof Jessens rijs // Gods liefste ghetal[23] [+]D 3 v°
Sulck lof noch prijs // grondt / berch noch dal[24]
Gods godinne // lieffelijck pat[25]
Weerde minne // lof goddelijck schadt[26]
Suyuer ghedachte // claerst soot blijcke[27]
Wien Godt achte // In hemelrijcke[28]
Vol minnen schichten // Tsondaers swaerheyt[29]
Cundy swichten // lof der waerheydt[30]
Lof gheen soe wijs // lof groot gheual[31]
Lof paradijs // lof bouen al.[32]

18 *Keyserinne* De naam 'keizerin' (imperatrix) komt gewoonlijk voor in de combinatie *keyserinne der engelen*, vg. Salzer S. 419, 421; - *der hoochster stadt* des hemels.
19 *van crachte* machtige, moedige, sterke? - *inde cantijcke* in het Hooglied (vg. *Hoogl.* 4, 8-12; 5, 1).
21 Zie voor de secundaire Marianamen Licht, Glans, Klaarheid, die verband houden met de primaire Zon, Maan, Ster, Spiegel Salzer S. 431 ff.
22 *Bouen ghestichten* boven alle schepselen, al het geschapene? Of superlativisch: boven alles, meer dan wie of wat ook (de schrik van de duivel)? -**naerheyt* benauwdheid, angst; *tsvyandts naerheyt* is dan Maria, voor wie de duivel bang is, vg. de aant. bij r. 9.
23 *Jessens rijs*, zie voor Maria als *virga e radice Iessae* de aant. bij *Een andere Maria Lof* r. 95, voor de dubbele genitief *van Jessens* (de zwakke *en* en de sterke *s* Kolthoff par. 53, bl. 40; - *liefste ghetal* Zie de aant. bij *Een andere Maria Lof* r. 44.
24 *noch* onlogische negatie, versta: of; - *grondt* doorgrondt.
25 *Gods godinne* een dwaze benaming zou men zeggen, maar *godinne* betekent hier wel vriendin, beminde, zoals in *Een andere Maria Lof* r. 14; - *pat* Maria wordt genoemd het pad of de weg van God tot ons en van ons tot God; daarom heet ze ook hemelpad, paradijsweg, weg des levens, enz. vg. Salzer S. 540 ff.
26 *minne* beminde, vriendin, t.w. van God, vg. r. 25; - *schadt* Indien niet schatkamer bedoeld is, maar schat (*thesaurus*), dan heeft deze naam betrekking op de volheid van Maria's genaden of hemelse, goddelijke deugden, vg. Salzer S. 531 ff.
27 *ghedachte* geest, gemoed (hier als pars pro toto voor Maria?); - *blijcke* (en *achte* in r. 28) rhet. conj. pro ind.
28 *achten* hoogschatten? Het geslacht en de naamval van *wien* zou bevreemden, ware het niet dat deze mann. vorm in de 16de eeuw ook voor vrouwelijke antecedenten wordt gebruikt, vg. Van Halteren par. 77, bl. 67-8.
29 *minnen schichten* stralen van liefde.
30 *swichten* verdrijven; - *der* datiefconstructie bij *lof*; - *waerheydt* (evenals *groot gheual* in r. 31) hier wel geen benaming voor Maria; van een overdracht van deze Christusnaam is mij in tegenstelling tot de twee andere uit de trits weg, waarheid, leven (vg. *Joh.* 14, 6) niets bekend. Christus Zelf zal ook wel niet bedoeld zijn, evenmin als de H. Schrift. We zullen er onder moeten verstaan de waarheid van het voorgaande, t.w. van de aangaande Maria gedane uitspraken.
31 *gheen soe wijs* de wijste, t.w. Maria; - *gheual* geluk. De dichter prijst het grote geluk, dat het mensdom door Maria ten deel is gevallen; mogelijk is ook Maria zelf bedoeld als bewerkster van dit geluk.
32 *paradijs*, een geliefde benaming voor Maria, vg. Salzer op *Paradies* en *Paradisus*.

+O inlicste reyn rose zoo confortable

+St fol. 218 v° (ijc xv^{o})

O Inlicste reyn rose zoo confortable[1]
gestadich oetmoedich noyt djssoluyt[2]
verwinlicste der roose van adams kable[3]
beradich voerhoedich salueconduyt[4]
Soe vierich in minnen altoos seedich
+ gefundeert in caritaten buten sonden
+219r^{o} (ijc xir^{o})
ghemanierich van binnen geen tyt ledich
ghemoueert tot maten tallen stonden[8]
Soe wyslick int scouwen soe obedient
biedende de hant elckerlike hier en daer
auyselick vol trouwen soe excellent[11]
claerste brant een ryke ten hemel claer[12]
Onderstant niemats swike troost een paer[13]
noyt smerteken dien engien dat bloeyde[14]
lof hertekenen wt wien ons tleuen vloeyde

Versinlicste ter gloose noyt variable[16]

1 *Inlicste* innigste, vurigste; - *rose* Zie de aant. bij *Een andere Maria Lof* r. 51. - **confortable* vertroostend.
2 *djssoluyt* weelderig.
3 *roose* Lees *noose* ellende (*roose* is een dittografie, vg. r. 1); - *kable* keten, strik (het laatste in figuurlijke zin in *svyants kabele* (*Een andere Maria Lof* r. 109), hier consecutief: het gevolg van de verstrikking, dus: zonde, misdaad).
4 *beradich* helpend; - **salueconduyt* vrijgeleide (niet in MNW en WNT).
8 *ghemoueert* bewogen, geneigd.
11 **auyselick* hier radend, helpend? De bett.: met overleg, verstandig (WNT Suppl. I, 428) passen hier niet zo goed.
12 *brant* fakkel; zie voor de namen Licht, Glans, Klaarheid enz. voor Maria de aant. bij *Roouers Schaeckspel* r. 21;- *een ryke* Lees *en*(*de*) *ryke?*
13 *Onderstant* hulp;- *niemats* lees *niemants*; - *swike* ontrouw (*niemants swike* die niemand in de steek laat); - *eenpaer* gedurig, standvastig.
14 *noyt smerteken* nooit leed (berokkenend)? - *engien* lees *engedien?* Blijkbaar is de 'wijngaard van Engedi' (vg. *Hoogl.* 1, 14), een bekend Mariatype (vg. Salzer S. 39-40) bedoeld.
16 *Versinlicste ter gloose* vernuftigste in het vinden van een verontschuldiging (voor de zondaar)? Zo ja, dan is *gloose* hier = vrijpleitende verklaring; - *variable* onbestendig.

oec beladich en spoedich tso*n*daers tribuyt[17]
vriendelicste voor boose accordable[18]
ghenadich beuroedich goods liefste bryyt[19]
Goedertierich in sinnen me*n*sche stedich[20]
ghen zeert vol baten troostich vo*n*den[21]
niet fingierich int kinne*n* ewich vredich[22]
ghecroneert boue*n* state*n* bouen ponde*n*
Soe pryselic der vrouwe*n* regement
suffisant soot blyke exemplaer[25]

17 **beladich* bekommerd (om) -; *spoedich* ijverig (deze bet. niet in MNW en WNT); - *tribuyt* schadeloosstelling, herstel.
18 *accordable* verzoenlijk.
19 **beuroedich* lerend; helpend; - *bryyt* lees *bruyt*.
20 *stedich* standvastig.
21 *ghenzeert* lees *gheuzeert* gewoon, hier: steeds.
22 **fingierich* geveinsd (niet in MNW en WNT).
25 *suffisant* voortreffelijk.

	ioliselick	doot douwe*n*	tes noyt bekent[26]
	nye vant	practyke	sulc troost voewaer[27]
	Too*n*t o*n*s tlant	wt v*er*syke	wy hope*n* naer[28]
	brect dtwertke*n*	des archs plie*n*	o rey*n* bespoeyde[29]
30	lof hertke*n*	wt wien	o*n*s tleue*n* vloeyde
+	O inlicste	voer dloose	zoot parable[31]
	+219 v° (ij^{o} xi v^{o})		
	noyt scadich	noyt bloidich	volder v*ir*tuijt[32]
	troosteri*n*licste	ter poose	sonder fable[33]
	handadich	soe gloidich	leue*n*de fruijt[34]
35	Toestierich	om winne*n*	tryke ae*n*bedich[35]
	o*n*gecorru*m*peert	dbeuaten	bouen conden[36]
	verchierich	ten tinne*n*	over gledich[37]
	ghi iubeleert	in saten	sonder gronde*n*[38]
	So spyselic	die flouwe*n*	i*n* drux *con*uent[39]

26 *door douwen* wegkwijnen? Of op te vatten als *dootduwen* doen omkomen?
27 *voewaer* lees *voerwaer*.
28 *wt versyke* zonder kommer, narigheid; - *wy* versta- daar wij enz. (t.w. de hemel).
29 *dtwertken* het wratje (fig.: de smet?); - *des archs plien* van het doen van boosheid.
31 *inlicste* Zie de aant. bij r. 1; - *dloose* de trouweloze; - *zoot* zoet (zie voor deze spelling Jacobs par. 66, bl. 135); - *parable* voorbeeld.
32 **scadich* benadelend; doorgaans in de combinatie *schadich sijn*, zie WNT op *Schaden*, afl.; - *bloidich* zonder moed of geestkracht, laf.
33 **troosterinlicste* willekeurige afleiding t.w.v. het rijm van *troosterin*; - *ter poose* in het doodsuur, bij de doodsstrijd? Vg. De Bo op *Doodpoos* (aanval van doodsstrijd) en MNW op *Pose* (tijd, waarin de klok wordt geluid, inz. voor een dode) en *Posen* (de doodsklok luiden) WNT op *Poos* (I) in de bet. III, 1).
34 *handadich* helpend? (WNT V, 1873).
35 **Toestierich* die deelachtig doet worden; - *tryke *aenbedich* het rijk, waarom men bidden mag, de hemel.
36 *ongecorrumpeert* ongeschonden, t.w. bij de partus; - *dbeuaten bouen conden* waarvan het begrip niet in woorden uitgedrukt kan worden.
37 **verchierich ten tinnen *overgledich* eig. luisterrijk tot (of over) de transen glijdend (of zwevend)? Wellicht staat *tinnen* hier voor hemeltransen, hemel; dan zou gezinspeeld zijn op Maria's hemelvaart'; staat *tinnen* voor de hoogste plaatsen, de toppen in het algemeen, dan kan de betekenis zijn, dat zij het hoogst geklommen is, het hoogste - als mens - heeft bereikt.
38 *in saten sonder gronden* in ondoorgrondelijke heerlijkheid? (*saten* hier = verblijf, t.w. de hemel?)
39 *flouwen* hun krachten verliezen; - *drux conuent* rhetoricale omschrijving voor druk, moeite, verdriet.

40	dyamant	cornyke	ee*n* ewich staer[40]
	paradyselic	bute*n* trouwe*n*	ons omtrent[41]
	gheplant	i*n* vruechs dyke	openbaer
	Liefste pant	doet dat wyke	tsviants vaer[43]
	syn sperteke*n*	moet ontsie*n*	al dat groeijde[44]
45	lof herteke*n*	wt wien	o*n*s tleue*n* vloeijede

40 *dyamant* Zie de aant. bij *Lof van Maria* beg. *Ten loue der reynder maghet Maria* r. 27; - *cornyke* kroniek, hier als naam van Maria en als zodanig mij niet van elders bekend, vg. echter de Mariasymbolen van het 'gesloten boek' (*Jes.* 29, 11-12) en het Boek uit *Openb.* 5, 1 bij Salzer S. 113-114 noot 1);- *een ewich staer* lees *ewich staer* eeuwig onveranderlijk, standvastig?

41 *buten trouwen* lees *buten rouwen?*

43 *doet* maak.

44 *sperteken* verblijf, t.w. de hel?

	Moedre	**b**eket mij niet	dampnable[46]
	Al benic ee*n*	**o**nwerdich	me*n*sche ruyt
	Roepede v	**v**oer yemant	puerier notable[48]
	Jonstelicste	**e**rberghe	rosierlic cruyt[49]
50	**A**belste	**r**ethorisiene	ewich deduyt[50]

Ontfaet in dancke myn balade[51]
dae veel manier*en* van lesene in sluyt[52]
Myn siele stellic in uwe ghenade
hout ons gheselscap altoos te rade[54]

A.M.E.N.

46 De beginletters van r. 46-50 vormen vooraan MARIA, in het middengedeelte ROVER; - *beket* lees *rekent*.
48 *Roepede* lees *Roepende*; - *puerier?* Ik durf geen verband te leggen met een der betekenissen van *Peuren* of *Puren*.
49 **rosierlic* afl. van *rosier* rozenstruik (zie de aant. bij *Lof van Maria* beg. *Salue Maria* enz. r. 34 en *Lof van Maria daer af de groote letteren* enz. r. 46).
50 *rethorisiene* Maria zal zo genoemd zijn om haar welsprekendheid bij haar pleidooi voor de mensen; - *deduyt* vreugde.
51 *balade* wij spreken nu van *ref*(*e*)*rein;* ballade was blijkbaar de algemene naam voor een strofisch gedicht.
52 *dae* lees *daer*; - *in sluyt* in besloten is; - *veel manieren* Althans negen.
54 *ons gheselscap* t.w. de kamer van de H. Geest.

RW
+ Maria mater gratie

+B3 v°

O Vrouwe dye alle druckighe plaghe dwaet[1]
Daer tsondaers hope / meest op gescacht is[2]

Ghy zijt die veruersschende lieue dagheraet[3]
Die middelareghe tusschen dach ende nacht is /[4]
Uwen sone is den dach / die hoochste gelacht is /[5]
Den nacht / dat zijn mijn sonden groot
O schoone dagheraet / die blijdelijck ghewacht is /[7]
Vercort mijn duysterheyt in duyterste noodt[8]
De Kercke noemt v by schriftueren bloodt[9]
Maria moeder van gratien soet[10]
Ontfanct nv in uwen ontfermighen schoodt
Mijn bede / ende mijnder armer siele / doet
Uwe hulpe / die noyt mensche wederstoet,
+ Midts uwer gratien / noydt meerder rouwe[11-14]
Al dat mijns is / is op v ghemoedt[15]
Maria mater gratie / vrouwe.

+B 4 r°

O moeder ghy zijt die lochtighe mane[17]

1 *druckighe* droevige; - *plaghe* Lees met St *plaghen;* op grond van *dwaet* (wast, reinigt) mogen we voor *plaghen* de eig. bet. 'wonden' aannemen, zij het in fig. toepassing op de 'zielewonden' door de zonde veroorzaakt.
2 *gescacht* part. praet. van **schachten* (zich) richten (deze bet. in WNT XIV, 186 alleen uit Everaert opgetekend).
3 *veruersschende* verkwikkende; - *dagheraet* (Aurora), zie voor deze benaming van Maria MK bl. 113 e.v.
4 Vg. Anna Bijns (Bogaers en Van Helten bl. 275): 'Lof Dageraet, middel tusschen dag en nacht'.
5 Zie voor de vergelijking van Christus bij de Dag (o.a. reeds in 'Christe qui lux est et dies') MK bl. 115; - *die hoochste gheacht is* die boven alles gaat, t.w. boven de nacht en de dageraad.
7 *ghewacht* verwacht, tegemoetgezien.
8 *in duyterste noodt* in het doodsuur.
9 Zie de aant. bij r. 10; - *bloodt* (adj. bij *schriftueren*) eig. openbaar, in rederijkerstaal (door het misbruik als rijmwoord) verzwakt, soms tot niet meer dan een stoplap; in de red. van St is *bloodt* (adv. bij *noemt*) openlijk.
10 *moeder van gratien* vertaling van *mater gratiae* (zo in het opschrift en de stok), een veelvuldig gebruikte eretitel voor Maria, vg. Salzer S. 565 ff.; St). heeft *moeder vol ontfermicheden* (naar lat.: *mater misericordiae*, een in de middeleeuwse geestelijke literatuur geliefde benaming voor Maria, vg. Salzer S. 553 ff).
11-14 De redactie van St verdient de voorkeur, r. 14 in RW is zelfs corrupt.
15 *op u ghemoedt?* De constructie met *op* in een hier passende betekenis niét in MNW en WNT; op U gericht, naar U verlangend?
17 *lochtighe* lichte; -*mane* Zie voor de vergelijking van Maria bij de maan Salzer S. 377 ff.; onder de vele 'verklaringen' van deze vergelijking trof ik er toch nergens een aan, die volkomen identiek is aan de hier gegevene; wel wordt het mensdom in het algemeen de aarde genoemd, door de Maan (Maria) beschenen, maar een toepassing van de aarde op de individuele mens, zoals hier, is mij van elders niet bekend. De uitwerking van dit beeld bij De Roovere is overigens niet onverdienstelijk: de wateren (of de zee) is dan de traagheid of de verzoeking van het lichaam en de winden de bekoringen van de duivel.

Die ons als de duyster nacht verclaert[18]

St
+ Vrouwe

+Fol. 204v^{o} (cxcvi v^{o})

O Vrouwe / die alle druckighe plaghe*n* dwaet
daer tsondaers hope / meest op ghescacht / es
Ghij syt die minlike lieue dagheraet
die middelarighe tusschen dach en nacht / es
Jesus v soone / den dach gheacht es

den nacht / dat syn mij sonden groot
Coomt als dagheraet / want vercracht / es[7]

my*n* ziele / in alte groten noot

De heylighe kercke / die noemt v bloot
maria moeder vol ontfermicheden soet
Och vrouwe ontpluyct doch uwen schoot[11]
en*de* gracie mynder ermer zielen doet
V hulpe den leuenden / mit gracie voet
en*de* missick gracie/noyt meerder rouwe
Toocht dat ghy macht hebt / my*n* herte v groet
ontfermt v myns bermhertighe vrouwe

O maria ghy syt die lieue mane
die ons den langhen nacht verclaert

18 De redactie van St zonder *als* verdient de voorkeur: *de duyster nacht* of *den langhen nacht* betekenen onze zonden, vg. r. 6: ‘Den nacht dat zijn mijn sonden groot’.
7 (St: *vercracht* krachteloos gemaakt).
11 St *ontpluyct* open.

RW
Maria mater gratie [vervolg]

Ende naest der aerden pleecht te ghane[19]
Dats op ons euen menschen gheopenbaert[20]
Toocht dan in my uwe ontfermhertighe aert
Die hier als aerde nv ligghe verweest[22]
Ende van die wateren soe ben ick beswaert[23]
Dat mijn lichaem kijft teghen den gheest[24]
Helpt my o schoone mane / die ben beureest
Van tsvyants winden te zijne bestreden[26]
Want alle de werelt / die groet v meest[27]
Als moedere van ontfermherticheden /
Wie op v roept / ghy helpt hem in vreden[29]
Ende ter hoochster vruecht als wterste trouwe[30]
Och dan touwaerts buyghe ick mijn leden
Mater misericordie vrouwe.[29-32]

O vriendelijcke sonne niet om verschoonen[33]
Die de middelste zijt / der Planeten gheseyt[34]
Bouen v hebbende noch drie persoonen[35]
Welck is die heylighe Drieuuldicheyt
Ende onder uwe hooghe maiesteyt
Maechden / Weduwen ende houwelijcken staedt[38]
O glisterende sonne / aensiet die dus leydt[39]

19 *naest* dichtbij (t.w. het dichtstbij van alle planeten).
20 De redactie van St verdient de voorkeur (RW is wel corrupt), want de fig. bet. vanzee in r. 23 correspondeert met de eig. bet. in r. 20; - *verbaert* openbaart.
22 *als aerde* Vg. boven de aant. bij r. 17; - *verweest* krachteloos, kwijnende, vg. *Teuth.: verweset* qwelende, marcidus (vg. MNW op *Verwesen* (eerste art.).
23 *wateren* (St: *storm der zee*), vg.de aant. bij r. 17.
24 RW verdient hier de voorkeur, omdat nu de symboliek van de wateren of de zee wordt verklaard.
26 *Tsvyants wenden* Vg. de aant. bij r. 17.
27 *groet v meest* Inderdaad was de benaming ‘Mater Misericordiae’ in de M.E. zeer geliefd, vg. de talloze plaatsen bij Salzer S. 553 ff.
29 *gheijdelt* leeg gemaakt (versta: beroofd van de daar zuchtende arme zielen, die immers bij Christus' descensus ad inferos zijn verlost); - *beneden* De hel dacht men zich onder de aarde, vg. H.J.E. Endepols *Bijdr. tot de eschatol. voorstt. in de M.E.* in Tschr. 28 (1909).
30 *trouwe* een benaming voor Maria, die slechts zelden in de M.E. wordt aangetroffen, vg. Salzer op *Treue* en *Fides*.
29-32 Ofschoon de redd. van RW en St beide een behoorlijke zin opleveren, verdient St de voorkeur.
33 *sonne* een secundaire (aanvankelijk alleen aan Christus gegeven), in de latere M.E. veelvuldig gebezigde naam voor Maria, vg. Salzer S. 391 ff en MK bl. 119; - *niet om verschoonen* de schoonste (de red. van St is corrupt).
34 RW is corrupt, St heeft een goede redactie;- *gheseyt* (= gezaaid) geplant, geplaatst.
35 *noch* Lees met St *de.*
38 Naar middeleeuwse opvatting staan de drie ‘staten’ onder Maria's hoge bescherming; zo vertegenwoordigt zij dè vrouw, zelf heeft ze immers ook tot alle drie behoord, zo o.a. in de *Processus Belial*, vg. Tschr. 65 (1948) bl. 243.
39 *glisterende* glinsterende.

Van tsviants wolcke ws licht beschaet[40]
Ghy zijt soe claer / dat door v van ons slaet[41]
Onser sonden duysterheyt waer ghy naeckt
Dies de kercke van v singt sonder verlaet[43]

St
Vrouwe [vervolg]

[+] Die naest der erde*n* pleecht te gane
wiens macht / haer ande zee verbaert [+205o (cxcvii ro)]
Toont aen my uwen oetmoedighen aert[21]

die hier als aerde legghe verweest
Den storm der zee my*n* seer veruaert
ic en can nouwe gehouden sin noch geest
Helpt my rey*n* mane / die ben beureest

want tsviants wint / heeft my bestreden
Alle die werlt die gruet v meest
als moeder vol ontfermherticheden
Ghi hebt die helle gheijdelt beneden
enten hemel gheuolt / als liefste trouwe

Ic roepe om troost mit allen leden[31]
ontfermt v myns bermhertighe vrouwe

Ghi syt die sonne schoon bouen v*er*schone*n*
int midden der planeten gheseijt
Bouen v hebbende de drie persoonen
der heyligher werdigher triniteyt
En*de* onder uwe hoghe maiesteijt
maechden / weduen / en*de* huwelyken staet
Aenhoort my dan die deerlick schreijt
en*de* hout my / des viants onghescaet
Ghy syt soe claer / dat van ons gaet
[+] des viants donckerheyt waer ghy naect
Dies singtmen van v sonder velaet [+205 vo (cxcvii vo)]

40 *beschaet* beschaduwd, hier in ongunstige zin: beroofd van licht (t.w. van de zon Maria) door de wolk des duivels.
41 *door v* (in RW) moet geschrapt worden; - *slaet* keert.
43 *sonder verlaet* gestaag.
21 St: *oetmoedighen* genadige.
31 St: *mit allen leden* volkomen, geheel en al (zie MNW op *Lit*), hier: met alle kracht?

RW
Maria mater gratie [vervolg]

+ Doch van onse sonden ons quijte maeckt[44]
Ick aerme sondare / verdroocht /verspaeckt[45] +B 4 v°
Roepe ontfermelijck / eer ick verflouwe[46]
Als fugitijf in duyterste noodt ghedaeckt[47]
Tu nos ab hoste protege vrouwe.

O die dalder bitterste cunt versoeten
Die den hemele ende aerde verblijdt
Die tot allen lijdene weet de boeten[51]
Die ghebiedeghe van alle den throonen zijt[52]
V si eere / lof ende eewich iolijt
Gheen vrouwe voor v dwingt tsvyants verstrange*n*[54]
Dies bid ick v moedere / tis meer dan rijdt
In die vre des doodts wilt my ontfanghen
My berout soe seere mijn sondighe ghanghen
In v ontfermen stel ick mijn ghebreken[58]
Ick ben met vreesen soe seere beuanghen
Nochtans v hope wil ick niet versteken[60]
Wie oyt aen v riepen / van trooste si spreken[61]
O dan Maria / met uwen troostelijcken dauwe[62]
Helpt my / die noyt niemant en hebt besweken[63]
In hora mortis suscipe vrauwe.
O vrouwe de heylighe kercke vol weerden
Dus vriendelijck v altijts in latijne groet[66]
Ende soe menich goet mensche opter eerden
V dit leest / als een medecijne goet
O moedervontfermen / myaentschijne doet[69]

44 Ik ken geen kerkelijk gezang, waarin dit blasphemisch gebed voorkomt; of staat deze regel niet in verband met de vorige?
45 *verspaeckt* eig.: uitgedroogd, hier: verkwijnd.
46 *verflouwen* alle (veer)kracht verliezen.
47 *fugitijf* vluchteling, voortvluchtende; - *ghedaeckt* geraakt? (Het gebruik van *daken* (*in*) met een persoon als subject is nòch in MNW nòch in WNT opgetekend); moeten we soms lezen *gheraeckt?*
51 *boeten* geneesmiddelen.
52 **ghebiedeghe* gebiedster; - *throonen* hemelen; ‘Gebiedster des hemels’ was in de M.E. een gangbare benaming voor Maria, vg. Salzer S. 457.
54 *voor* boven, anders dan;- *dwingt* bedwingt, overwint;- *verstrangen* beangstiging (een typisch rederijkerswoord, vg. MNW 9, 80)
58 *stellen in* aanbevelen toevertrouwen, overgeven (deze constructie in deze bet. niet in MNW en WNT).
60 Nochtans wil ik de hoop op U niet loslaten.
61 *aen* tot.
62 *dauwe* t.w. van genade.
63 *die* heeft betrekking op Maria; - *besweken* in de steek gelaten.
66 *Dus*, t.w. met de titel ‘Mater gratiae’.
69 *v ontfermen my aentschijne doet* doe mij Uw barmhartigheid blijken, toon mij Uw barmhartigheid.

Die v soe gheerne hier mede aenschauwe[70]
Ick bid v lacen mijns lijdens pijne boet[71]
Alst my voor v sone sal staen soe nauwe[72]
Inde vre mijnder doodt ontfermighe vrauwe.

St
Vrouwe [vervolg]

du van onsen sonde*n* ons quyte maect
Ick erme sondare verdroocht verspaeckt
roepe ontfermelick / eer ick verflouwe
Als weese / in duterste noot gheraeckt
ontfermt v myns bermhertighe vrouwe

My rouwen alle myn sondeghe ganghen

in v soe suuer ick alle myn ghebreken
Al heeft my vreese ronts omme beua*n*ghe*n*
hope en wil my niet versteken
V lof en mach gheen tonghe vol spreke*n*

net my mit uwer gracien douwe

Helpt my / ghy en hebt noyt niema*n*t besweke*n*
ontfermt v my*n*s bermhertighe vrouwe
Want v de heylighe kercke / vol weerde*n*
O vrouwe dus in latyne / groet
En*de* soe menich deuoot mensch op eerden
v dit dickwils leest / als medicyne soet
V ontfermherticheit my aenschine / doet
die v sdaechs gheerne / hier mede aenscouwe
Ghi syt die alle my*n*s lydens pyne boet
[+] valt my te goede / want tstaet my nouwe
ontfermt v mijns / bermhertighe vrouwe

[+]206r[o] (cxviiir[o])

70 *hiermede* waarmee? Met die groet of met die barmhartige gezindheid van Maria? Duidelijker zou het zijn, indien er stond *hierna*(*e*), na dit leven (of *hierneder* hier op aarde?)
71 *boet* stil.
72 *nauwe* hachelijk, bedenkelijk.

Religieuze gedichten

+Corte bedinghe

+RW C 6 r°

O Moghentheyt des vaders sonder cesseren[1]
O wijsheyt des soons / o eewich regneren /
O goedertierenheydt tsheylichs geests / die
eewich regent // es[4]
Die mijn siele / na v beelde wildet figureren
Om datse te samen souden conquesteren[6]
En verkiesen de glorie die sonder hendt // es
Ontfermt mijns Heere / als die siende blendt // es[8]
Ende elcken die dit Dicht leest soot staet
Ende verleent ons gratie / eer dleuen gheschen*t* // es[10]
Dat wy moghen beweenen al onze mesdaet.

+Pater noster

+RW C 5 r°

PATER / eewich sonder beghinsel
NOSTER zijdy sonder insel[2]
QUI ons gheeft dat eewich leuen
ES dat wy die sonden vergheuen[4]
IN aerdtrijck worden Marien sone
CELIS / Schepper vanden throone
SANCTIFICETUR eewelijcke
NOMEN Jesu op aerdtrijcke
TUUM ist al luyde oft stille[9]
ADVENIAT Heere my uwen wille
REGNUM naer dit corte leuen
TUUM moet dy mijnder sielen gheuen[12]
FIAT lieue Heere Godt
VOLUNTAS te behoudene / v ghebodt

1 *cesseren* ophouden (*sonder cesseren* eeuwig).
4 *regent es* heerst (zie voor het grammatisch getal Stoett par. 75).
6 *Om datse* opdat zij (wie zijn daarmee bedoeld? De ziel en het beeld Gods? Dan zou gedoeld zijn op de samenwerking van natuur en bovennatuur); - **conquesteren* (niet in MNW en WNT) verwerven, zie *Rhet. Gloss.* i.v.
8 *als* expletief.
10 *gheschent* gedaan (*eer dleven gheschent es* vóór de dood).
2 *insel* einde.
4 *Es dat* indien; - *die sonden vergheuen* versta: vergeven onze schuldenaren? Men zou i.p.v. ‘vergeven’ eerder ‘nalaten’ verwachten.
9 *luyde oft stille* rhetoricale stoplap ter versterking van *al*.
12 *dy* Zie voor deze vorm de aant. bij *Lof van Maria* beg. *Lof edelste gheboorne* r. 42.

TUA / zijn alle dinghen Heer der Heeren
SICUT diese schiep naer v begheeren
IN oodtmoede bid ick v zaen
CELO wilt mijn siele ontfaen
ET is recht Heere dat wy v minnen
IN dien wy hemelrijck ghewinnen
TERRA / wordy in Maria
PANEM inden outaer / des derf ick lijen[22]
[+] NOSTRUM is / v altoos minnen
COTIDIANUM met allen sinnen [+C 5 v°]
DA naer dit aerdtrijcke
NOBIS te commene in hemelrijcke
HODIE / ontfermt myns lieue Heere
ET is in mijnder begheerten seere
DIMITTE wat wy hebben misdaen
NOBIS wy willens boete ontfaen
DEBITA die ons zijn groot[31]
NOSTRA / Heere zijn nv al bloodt[32]
SICUT ghijse bekent groot ende cleene
ET is tijdt / maeckt my van sonden reene
NOS helpt in duechden nv voort aen
DIMITTIMUS / wes ons is misdaen
DEBITORIBUS willen wijt al vergheuen /
NOSTRIS / omme te crijghen deewich leuen
ET is onser sielen groote scha
NE commen wy niet in glorien hier na
NOS te volbrenghene uwe ghebodt
INDUCAS in peyse almachtich Godt[41-42]
IN dien wy v zijn onderdaen
TEMTATIONEM / sullen wy wederstaen
SED want van v coempt alle cracht
LIBERA onslieden met uwer macht
NOS behoet ons voort aen lieue Heere
A / den vyandt / dat hy ons niet en deere
Malo / want hy pijnt nacht ende dach[49]
Hoe hy ons bedrieghen mach

22 Deze voorstelling doet denken aan de theorie der ‘impanatio’; - *des* dat; - *lijen* belijden.
31 *Debita die ons zijn groot* (pron. pers. pro poss.?) Versta: onze debita (schulden) die groot zijn.
32 *bloodt* openbaar (t.w. voor God?).
41-42 Breng ons er toe, almachtige God, er aan te denken Uw gebod te volbrengen.
49 *Malo* abusievelijk niet kap. gedrukt.

AMEN / dies en wil ick niet
Mishopen / wat mijns gheschiet
Ghy en sult / naer dit corte leuen
Mijnder sielen v rijcke gheuen.

*

+Refereyn constich gheestelijck

+RW B 2 r°

O Goetheyt / o vroetheyt / noyt soeth*eyt* / so zoet[1]
Warachtich / crachtich / almachtich vadere /
Wiens gratie / consolatie / confortatie doet /[3]
Der sinnen / van binnen / die dy minnen algadere /[4]
Dijn woordt / ghehoort / gaf confoort / der adere
Der minlicker / vrie*n*delicker / onverwinlicker / moedere
In haer / eerbaer / claer / als ontladere[7]
Dalende / wederhalende / betalende / als broedere[5-8]
Lof mijn behoedere / v danck ick seere
Van al uwer gratien almoghende Heere.

O diere / Saphiere / Reuiere / grondeloos[11]
Wiens armen / verwermen / die carmen / int sneuen
By dy / zijn wy / al vry / ende wondeloos
Gherocht / ontcnocht / ghebrocht / wt beuene
Wy bloode / wt noode / van doode / ten leuene
Van lijdene / van strijdene / ten v*er*blijdene geraeckt
Voor cranckhede / ende onlede / vrede te gheuene
Tes recht / ick secht / als knecht / dy lof maeckt[18]
Mijn siele / die dit smaeckt / volda*n*ct v ne*m*mermeere
Van al uwer gratien almoghende Heere.

*

Varianten St CCXVIII, fol. 299r° (ii^{c}xc r°) uitg. Lyna en Van Eeghem dl. II, bl. 172 e.v.: 1 grootheijt o vr. - 3 confortacie / solacie - 4 dij s.v.b. dij m. alle gadere - 5 gehoort / confoort / den vadere - 6 vrinlyker - 7 c. lichaem a. - 8 verhalende b.a. ons b. - 12 ermen v.d. kermen in s. - 13 w. nu vrij - 14 ghewrocht o. - 16 lyden v. stryden te verblyden - 18 k. die l. - 19 siel d.d.s. looft v ommermeere

1 *noyt soetheyt so zoet* de allerzoetste zoetheid (een herhaaldelijk bij De Roovere aangetroffen superlatieve constructie).
3 *confortatie* versterking, bemoediging.
4 *Der* Men verwacht *Den*.
7 *ontladere* verlosser.
5-8 Zie voor de voorstelling der Ontvangenis als de uitgang van het Woord des Vaders tot Maria MK bl. 33 e.v.; - *adere* geest, gemoed; - *vriendelicker* Lees met St *vrinlicker*.
8 *wederhalende* goedmakende (St: *verhalende* in dezelfde betekenis verdient de voorkeur).
11 *Saphiere* De steen past om zijn geneeskrachtig en apotropaeïsch vermogen stellig in de Christus-symboliek, al zijn mij van deze toepassing geen voorbeelden bekend.
18 Het is juist - ik verklaar het - wanneer een dienaar U looft.

*

+ O Jesus / Christus / dus / soe groet ick dy[21]
Bewarere / verclarere / sparere / der cleene
Ghy vermuecht / vruecht / duecht / dies v*er*soet ic my[23]
Want dijn / zijn / is fijn / ontfermere alleene[24]
Lof dan / Godt ende man / die ons ian ghemeene[25]
Sijn rijcke / sonder swijcke / soot blijcke / ghesinlick[26]
Sterckt / werckt / beulerct / met gratien reene[27]
My weecke / leecke / die dy smeecke / soe minlick[28]
Lof onuerwinlijck / ick v toekeere[29]
Van al uwer gratien almoghende Heere.

Prinche.
Der claerhede / vol waerhede / mij*n* swaerhede vergeeft[31]
Mi o*n*besneden / wilt heden / beureden / van quade[32]
Mer sonden / wonden / oorconden / dat therte beeft[33]
Behoet my / voet my / doet my uwe ghenade[34]
Met mijnre sielen rade / ick dan segghen leere[35]
Van al uwer gratien almoghende Heere.

+B 2 v°

*

O Ihesus Christus wat zal ic bestaen

* 21 aldus - 22 beware / verclare / spare - 23 duecht / vruecht / dus - 24 d. fyn is myn ontfermen a. - 25 g. en m. - 26 dyn r.s. wyke alst b. - 27 verulerct - 28 myn leeke weeke - 29 o. ick tot v k. - 31 Vol claerheden / v. waerheden / m. swaerheden - 33 Myn s. - 35 i. danc s.

21 *dus* Wellicht verdient St *aldus* de voorkeur.

23 *dies versoet ic my* daarom verheug ik mij (het wederkerend gebruik van *versoeten* niet in MNW).

24 Lees met St *Want dyn fyn is myn ontfermen*; - *fyn* doel, bedoeling; - *myn* Zie voor de object. bet. van het pron. poss. Stoett par. 85.

25 *man* mens; - *ian* gunt; - *ghemeene* allen.

26 *Sijn* lees met St *dijn*; - *sonder swijcke* eeuwig (bij *rijcke*); of: zeker (adverb. bij *ian?*);- *ghesinlick* uit liefde (adverb. bij *ian);* deze bet.niet in MNW en WNT.

27 *werckt* eig. bewerk, hier zoiets als begiftig; - *bevlerckt* beschut.

28 *weecke* zwakke, ellendige.

29 *toekeere* toeken (WNT 17, 481 heeft één plaats uit Camphuysen).

31 *Der* St heeft *Vol*, waaraan ik geneigd ben de voorkeur te geven.

32 *beureden* verlossen, bevrijden.

33 *Mer = mijnre* (*mer* dient bij De Roovere soms als gen. plur. van het pron. poss. van de 1e persoon, vg. *Vier gheestelijcke Leeringhen* r. 63 en vg. *myr, zyr* voor de dat. sing. in *Lof van den H. Sacramente* r. 141, 183, 218; - *oorconden* getuigen.

34 *doet* verleen.

35 *rade* instemming (*Met mijnre sielen rade* met heel mijn ziel); - *dan* Lees met St *danc*.

* Varianten StCXXV, fol. 165v^{o} (clvl v^{o}) uitg. Lyna en Van Eeghem dl I, bl. 263 e.v.: 2 ic en - 3 s. grote is

[+]O Ihesus *Christus* wat zal ic bestaen
In dar mijn ooghe*n* niet up hu slaen
So ze*r*e es vreese in my ghehecht
Daer ic hu zie an tcruce beuaen

[+]Hs K.B. Brussel II, 270 fol. 36 v[o]

*
Handen voeten ende zijde ontdae*n*
Om minen wille allendich knecht
Hu hooft met sceerpe*n* doorne*n* doorvlecht
Hu leden zoo ia*m*merlike berecht[8]
Dadt elken zin mach druc ontfaen
O herte twij ne weenstu zecht
Daer god zoo deerlic voor dij vecht[11]
Hoe dorstu dus zondelic voor hem gae*n*
Mijn ooghen werde*n* nv al een traen[13]
Om dat ic my kenne zoo vul fenijns
Almoghende god ontfaermt hu mij*n*s

Hoe zoude mij*n* herte zijn in vreden
En*de* ic hu in deser allendicheden[17]
Ant cruce zoo deerlic hebbe gheuonde*n*
Zweetende met gherecten leden[19]
Ghedorent te .lxxij. steden[20]
Ghegheeselt bespouwe*n* ghehanghe*n* ghebonde*n*
Met ghescoorden ade*r*en m*et* zijpende*n* wonde*n*
[+] Met roupender ste*m*me met onghezonde*n*[23]
Met weenende*n* ooghe*n* met innegher bede*n* [+]37 r[o]
Met speersende bloede met zenuwe*n* ghescro*n*de*n*[25]
Met steruender herte wie zout ghegro*n*de*n*
De pine die hu de ioden deden

* 8 jammerlijck - 9 dats e. - 10 Segt h. hoe en weendi niet secht - 11 deerlyken duer d. - 12 dordy - 13 M. aenschyn wordt mij a. - 14 ic kenne mij seluen soe v. - 16 mij therte sijn te v. - 17 daer ic - 18 soe jammerlick h. vonden - 19 Mit suchtender sielen m. - 26 soude

8 *zoo iammerlike berecht* in zo'n jammerlijke toestand gebracht.

11 *voor* Misschien heeft St: *duer* een oorspronkelijker lezing.

13 *al een traen* natbeschreid.

17 *Ende* terwijl.

19 *Zweetende* Lees met St *Mit suchtender sielen; - met gherecten leden* Zie de aant. bij het refrein beg. *Scepper der wijsheit goddelyck gedochte* r. 122.

20 *te lxxij steden* Hetzelfde aantal o.a. in *O.L.H. Passie* r. 129 e.v.:

> Die crone hadde enen ommerinc
> Die hem in sine swarde ghinc,
> Van lxxij tacken,
> Dat hem tbloet ten nacke
> Nederliep ten stonden,
> Van den lxxij wonden

(uitg. Nap. de Pauw *Mnl. Ged. en fragm.* 1, bl.50);

23 *met onghezonden* in een beklagenswaardige toestand.

25 *speersende* sproeiend.
ghescronden gescheurd (het ww. was tot dusver in het mnl. niet opgetekend, vg. MNW op *Schrinden*; het komt ook voor bij De Castelein *Const v. Reth.* 212, vg. WNT i.v.).

*

Met wechlopende*n* vrie*nde**n*** met viande*n* bestrede*n*[28]
Soudic beweene*n* dit deerlic v*er*manen[29]
My wart van node een zee vul trane*n*

O heere in dezer allendegher pinen
Der zonne*n* claerheit beghaf haer schinen[32]
De eerde beefde de steenen spleten[33]
Ten tempel daer scuerde*n* de gordinen[34]
En*de* de mane stont int verdwinen[35]
Der inghelen rauwe was onghemete*n*
Sij verresen die doot waren en*de* vergheten[37]
In de lucht was groot gheroup ghezeten[38]
So ons orconden helighe doctrinen[38-3939]
Vulco*m*men was tzegghe*n* der propheten
Dat noyt was zulc verdriet gheweten
Elc was beladen metten zijnen
Hoe zaudic ghelachen co*n*nen of grine*n*
En*de* ic hu ke*n*ne in deser noot[44]
Scoffierlic steruen zoo bitter een doot[45]

In can van scaemten niet meer ghespreke*n*
Tes recht dat my de ooghe*n* leken
Want ic ben cause dijns bitters lijden[48]
En*de* co*m*me voor dine*n* ooghe*n* ghestreke*n*
[+] Walghelic en*de* al vul zonden ghesteken[50]
Dat ic tghetals moet vermiden[51] [+]37 v[o]

* 28 M. ghelate v. - 29 b. lacen myn v. - 31 O soone goods in uwer - 32 begaf der sonnen claerheijt h. - 34 daer *ontbr.* - 35 sterre mane s. - 39 o. die h. - 40 vanden p. - 41 Dat *ontbr.*; n. en w. - 42 is b. - 43 H. mach ic sondare lachen o. - 44 Ende *ontbr.*; daer i. - 45 scoffierlick ende dalder bitterste d. - 46 Nu en can ic v.s.n.m. spreken - 48 w. ic cause bin van dit bitter l. - 50 *al* ontbr. - 51 soe veele tghetal moet ick v.

28 *wechlopenden* St: *ghelate*[*n*] (lees *ghelatenden* in de steek latende? Of kan hier sprake zijn van een bijzondere constructie?) schijnt de voorkeur te moeten verdienen.
29 *Soudic beweenen* indien ik ten volle of naar waarde zou bewenen; - *vermanen* Versta: wat ik hier in herinnering breng, t.w. Christus' lijden.
32 Vg. *Luc.* 23, 44-45.
33 Vg. *Matth.* 27, 51.
34 Vg. *Luc.* 23, 45.
35 Wellicht is St: *sterre mane* oorspronkelijker; zie voor het motief - niet in de bijbel, maar o.a. in *Evang. Hierosolymitanum* - W. Bauer *Das Leben Jesu im Zeitalter der neutestamentlichen Apokryphen*. S 227.
37 Vg. *Matth.* 27, 52.
38 Dit slaat misschien op de donderslagen, die - reeds bij Ps. Cyprianus, vg. Bauer tap. - bij Christus' dood gehoord werden.
38-39 Deze regels zijn in het handschrift verwisseld (met herstellingstekens in margine).
39 Lees met St *die h.d.; - grinen* (glim)lachen.
44 *Ende* terwijl.
45 *Scoffierlic* smadelijk.
48 *cause* in het handschrift achter de regel toegevoegd.
50 Lees met St *ende vul*.
51 Versta: dat ik er van af moet zien een getal te noemen; wellicht verdient St *soe veele tghetal* enz. de voorkeur.

*
Mijn zonden zijn meerder als nv ten tijd*e*n
Dan tzant der zee in allen zijden
Of dan noyt sterren an hemel bleke*n*[54]
In dar hu name niet laten glijden[55]
Noch oec in gheene*n* tijde verblijden
Want ic my kenne te vul ghebreke*n*
O vader ghy en hebt noyt niemen*t* bezweke*n*[58]
Wilt nu aenscauwe*n* mij*n* bitter leet
Ic ben om beteren al bereet

O crachteghe doot ghebenedijt
O doot die tzondaers zoendinc zijt[62]
O doot die svaders gra*m*scap slaecte
O doot tverdrijf des viants nijt
O doot die ons allen heeft verblijt
O doot die *Christus* zelue smaecte
O doot daer doude vaders naer haecte*n*[67]
O doot daer den hemel bij vp gheraecte
O doot noyt swaerd*er* ter weerelt wijt[69]
O doot daer ons zoo vele bij naecte
O doot die ons shemels vrie*n*scap maecte
O doot ghedinckelicxt talder tijt[72]
O doot die my mij*n* ziele doorsnijt
Ic biddu *Jesus* vul van ghenaden
Dat uwe bitter doot my sta in staden[75]

[+] O *Jesus* huwe*n* zoeten name es eewich v*er*heue*n*[76]
Hij can v*er*latenesse van sonde*n* gheuen[77] [+]38 r[o]
Hij can v*er*crighen des vaders gracie
Hij can doen onse viande*n* sneuen[79]

* 52 als *ontbr.* - 54 oijt s. aenden h. - 55 Ic en der mij uwen name n.l. ontglijden - 56 hoe mach ick mij emmermeer v. - 57 ic kenne mij seluen t. - 59 wilt doch a. - 62 d.d.des sondaers versoeninghe s. - 64 d. verdrijf d. - 65 d.d. onse ellendighe sijt - 67 d. die d.v. ontscaecte - 71 o. die v. - 72 ghedenckelyke ter ewigher t. - 73 mij die z. - 74 dies bid ic v J. vol g. - 75 laet mij v b.d. staen in staden - 76 zoeten *ontbr.*; name sij e. - 78 svaders - 79 v. beuen

54 *an* Lees met St *a*(*e*)*nden*.
55 *glijden* t.w. over de lippen (*laten glijden* uitspreken). - 5 St *hoe mach ick mij emmermeer verblijden* lijkt aantrekkelijker.
58 *besweken* in de steek gelaten.
62 *zoendinc* verzoening.
67 *doude vaders* de rechtvaardigen uit de Oude Bedeling, die in limbo uitzagen naar Christus' komst.
69 *noyt* in het handschrift bovengeschreven ter verbetering van het aanvankelijk onder invloed van r. 68 geschreven en daarna doorgestreepte *daer den*.
72 *ghedinckelicxt* gedenkwaardigst.
75 *my sta in staden* tot mijn heil gedije.
76 *zoeten name es* Lees met St *name sij*.
77 *verlatenesse* kwijtschelding, vergeving.
79 *sneuen* Lees met St *beuen*.

*
Hij can ons bringhe*n* int eeuwich leue*n*
Hij can v*er*driuen alle sondeghe nacie[81]
Hij es int hooren een confortacie[82]
Hij es int herte een iubelacie[83]
Hij es inden mont huenich beseuen
O *Jesus* en maect gheen langh*er* spacie[85]
Mij*n* ziele gheert met hu recreacie
In mach van hu n*iet* zij*n* verdreue*n*[87]
Hu lijden staet so in my ghescreuen
Al ben ic vul quaets zonder hende*n*
Ne wilt mij*n* herte van hu niet wende*n*

Ontfaermt mij*n*s coninc zonder ghelike[91]
O gherechtich co*nin*c die niet ne wike
O moghende coni*n*c zonder verwinne*n*
O coni*n*c der eewicheit zonder zwike[94]
O coni*n*c alle coni*n*ghen te rike
O coni*n*c der maegdelike*n* zinnen
O coni*n*c der hoogster coni*n*ghi*n*ne
Doet my verhitten in uwer mi*n*ne
Mij*n* ziele die steerft van grote*n* v*er*zijke*n*[99]
Jont doch mij*n* zondich herte binnen
[+] Dat ic tpardoen dijns lijdens inne
En*de* der helsscher pine ontstrike [+]38 v[o]
Al hebstu my ghemaect va*n* slike
Mij*n* ziele es naer huwe figu*r*e v*er*core*n*[104]
Laet huwe ghelike doch niet v*er*lore*n*[100-105]

O vader door huwe groote trauwe
En*de* dor huwer lieuer moeder rauwe
Laet huwe doot my co*m*men in baten

* 84 een h. - 85 J. ick en wille g. - 87 laet mij v. - 89 *mer* ic bin vol quaetheden z. - 90 ic en weet mij van rouwen waer w. - 91 Ontfermhertich c. - 92 d. niemant en w. - 98 m. verbernen i. - 99 versijke - 100 Seynt doch mij der herten dou van b. - 101 laet mij t. uws l. innen - 102 dat ick der h. pijnen o. 103 Ghy hebt myn lichaem g. - 104 mer myn ziele n. v f. - 105 en laet v g. dan n. - 106 Nu v.d. v g. - 107 uwer moeder bitteren r. - 108 c. te b.

81 *nacie* gedrag.
82 *confortacie* bemoediging, vertroosting.
83 *iubelacie* vreugde.
85 *en maect gheen langher spacie* stel niet langer uit. Wellicht verdient St *ick en wille g.l.s.* de voorkeur; in het handschrift is trouwens *maect* uit *wilt* verbeterd.
87 *In mach* Wellicht verdient St *laet mij* de voorkeur.
91 *Ontfaermt mijns* Lees met St *Ontfermhertich*.
94 *zwike* bezwijken (in de zin van falen of in de steek laten).
99 *verzijken* ellende.
104 *figure* beeld.
100-105 De afwijkingen in St wijzen duidelijk op een bewerking, die een verbetering bedoelt te zijn.

*

Speerst my met huwer gratie*n* dauwe[109]
Dat ic my*n* zelfs ghebrec anscauwe
En*de* my na huwe ghelieue*n* zate[111]
[Gunt mij uwe hemelsche honichraten][112]
Bij sculden niet m*aer* bij caritate[113]
Ghij v*er*gaeft marie*n* magdaleene d*er* vrauwe
Haer zonden groot dor haer meslaten[115]
Ontfaermt v dan der zond*aer*s staten[116]
Wiens weldoe*n* lace*n* valt vp tflauwe
Ic duchte den wech valt ons te nauwe
Maer huwe ghenaden die zij*n* so groot
Wilt ons besch*er*men vander helsch*er* doot

Amen

*

[Elc die de passie Gods Beweent][*]

Elc die de passie gods beweent
Recht eist dat hem ons he*er*e v*er*leent
Een zuuer herte vul van mi*n*nen
O **v**ader die niem*en*t v*er*smaet v*er*cleent[4]
[+] **O**ntdoet mij*n* lippen mijn herte reent
Om huwer gracie*n* te ghewinnen [+]39 r[o]
Roupic met allen minen zinnen

[+]Refereyn van berouwe

[+]RW E 5 v[o]

* 109 Bespraijt m. - 110 myns - 111 ghelieue mach saten - 113 caritaten - 114 v. doch magdalena d. - 116 der kerstene s. - 117 wiens duecht noch l. - 118 w. die wordt ons n. - 119 mer vader sijt ons int leste bereijt - 120 doer v milde ontfermherticheijt

109 *Speerst* besproei.
111 *zate* richte.
112 Deze regel, die in het handschrift ontbreekt, is naar St toegevoegd.
113 *sculden* verdienste.
115 *meslaten* weeklagen.
116 *der zondaers staten* omschrijving voor zondaars.

* 2 hem god v. - 3 zuuer *ontbr.* - 6 uwe hulpe t. - 7 tot v m.a. mijn

* *Elc die de passie gods beweent* enz. Dit 'zevenlingetje' gaat in St aan het gedicht vooraf; vermoedelijk heeft het echter als in ons handschrift tot besluit gediend. De beginletters vormen van onder naar boven gelezen hef acrostichon ROOVERE. O (r. 4) zal wel secundair zijn.

4 *vercleent* veracht.

Ontfermhertichste here die noit genadeloos
En waert / zijt / noch hope ic werden en sult
Vertroost mijn siele / nv wesende radeloos
Dat sy by v mach commen schadeloos[4]

4 *schadeloos* ongedeerd.

Tsvyandts tempteren my laes heeft verdult[5]
Wyen wil ickt wijten / tis al mijn schult
By sober wysheyt veel sonden bedreuen[7]
Met hen die duecht deden ghegheckt ghedrult[8]
Met sondighen aze mijn lijf ghevult
My beroudt soe hertelijck mijn sondich leuen.

Hebt ghy oydt goddelijcke consistorie[11]
Bemint de salicheyt van manne van wijue
Oft wijsheyt gegheuen der suyuerlijcker memorie
Seyndt my wijsheyt wt uwer glorie
Dat doch mijn siele behouden blijue
[+] Wanneer si scheyden moet wten lijue
Ontfermhertichste o*n*tfermherticheit wiltse ae*n*cleue*n*[17] [+]E 6 r[o]
Als gheneselijckste confectie confortatijue[18]
Niet vonnissende naer mijn wercx bedrijue
My beroudt soe hertelijck mijn sondich leuen.

O Passie / o doodt / hoe bloedighe wonden[21]
Hebt ghy wt uwer vaderlijcker herten vry
Den Publicaen gegheuen / so scriftueren oironde*n*[23]
Ontfermhertichеyt / midts dberou in he*m* beuonden
Hoe sult ghi dan ontfermhertichеyt weyghere*n* my
My dunckt o Heere / en ick blijuer by
Is in my tmisdoen / in v is tvergheuen
Ick en ben niet meer een steen dan sy[28]
Ontfermt mijns dan / meer is in dy[29]
My beroudt soe hertelijck mijn sondich leuen.

O Prinche / al heb ick te menighen tijden
Mijnre sielen salicheyt ghestelt bezijden
Ende in een groot perijckele ghedreuen[33]
My beroudt soe hertelijck mijn sondich leuen.

5 *Tsvyandts tempteren* de verzoeking(en) van de Boze; - *verdult* verdwaasd.
7 *sober* gering.
8 *ghedrult* gespot.
11 *consistorie* hier (gedachtenloos?) voor almacht, wijsheid?
17 *wiltse aencleuen* eig. wil er aan (t.w. de ziel) verbonden blijven, dus bemoeienis mede hebben, er voor zorgen.
18 *confectie* confiture; - *confortatijue* versterkend.
21 *hoe* lees *o*.
23 *Publicaen* tollenaar, toespeling op *Luc.* 18, 10 e.v. of 19, 1 e.v.
28 *een steen* versta: verhard (in zonden, enz.); - *sy* lees *hy* (t.w. de tollenaar)? Of heeft de dichter gedacht aan meer dan een bijbelse, althans bekende zondaar?
29 *meer is in dy* meer genade (dan mijn zonden groot zijn)?
33 *perijckele* gevaar.

*

[+]Een bedinghe

[+]RW B 1 r[o]

[+] Roert v mijn tonghe / buycht v mijn knien
Ontluyckt v ooghen / ende wilt aensien[1-2] [+]B 1 v[o]
Dit lijden swaer[3]
Wat Godt den Vadere / liet gheschien
Cause / soe is de mensche van dien[5]
Dits openbaer
Dies rijst in my nv vreese en vaer
Door tlijden groot /
Biddende v Heere voren en naer[9]
Seyndt gratie in mijn wterste noodt.

O almoghende Godt almachtich
Tkint van Maria / zijt ghy waerachtich
Staet my in staden[13]
Al valt mijn siele voor tlichame clachtich[14]
In uwe passie maeckt my deelachtich
Ick bidde ghenaden
Al ben ick belemmert / belast beladen[17]
Van duechden bloodt /[18]
Mijn aerme siele wilt niet versmaden
Seynt gratie in mijn wterste noodt

O leuende Godts Sone ghebenedijdt
Godt ende mensche / waerachtich ghy zijt
De vrucht die bloeyt /
Aen Tcruyce / ouer al de werelt wijt[23-24]
Die was die is / die wesen sal verblijdt[25]
V gratie vloeyt
Ghy hebt den Berch van lijdene bespoeyt
Met bloede roodt
Daer salighe hope / ende troost wt groeyt
Seynt gratie in mijn wterste noodt.

*
Varianten in Hs. Jan Michiels fol. 184 r°: 14 tlichaem - 18 deughden
1-2 De werkwoorden *roeren, buyghen* en *ontluycken* zijn hier wederkerend gebruikt.
3 *Dit lijden* t.w. Christus' lijden.
5 *Cause van dien* oorzaak daarvan.
9 *voren en naer* Zie voor deze en dergelijke stereotiepe formaties Erné *Twee Spelen van de Hel* bl. 64, aant. op *Brouwersg.* r. 4.
13 Sta mij bij.
14 Al klaagt mijn ziel over het lichaam? (In deze betekenis gewoonlijk geconstrueerd met *over* i.p.v. *voor*, vg. WNT VII, 2, 3286-7.
17 *belemmert* in verwarring gebracht; - *belast* bedrukt, bezwaard; - *beladen* in verlegenheid.
18 *buechden* lees *duechden* (*Van duechden bloodt* zonder deugden).
23-24 Zie voor deze voorstelling mijn *Kerstmis in de ban van de Passie* in Kerk en Eredienst 1950 bl. 339 e.v.
25 *verblijdt* hier adverbiaal: heerlijk?

*

+ O grondeloose Gods ontfermherticheyt
Princhе bouen alle Princhen verheuen
Seyndt in my sulck verwaermicheyt[33]
Dat ick versmade dit corte leuen
Ghy hebt selue / tsmenscheyts broosheyt beseuen[35]
Dus legghe ick mijn hooft inder gratien schoot /
Door tswerelts ghebreken / die my aencleuen
Seyndt gratie in mijn wterste noodt.

+B 2 r°

* 31 boven deze regel: Prince - 33 sulcken - 35 smenschen
33 **verwaermicheyt* heftige beroering, heilige gloed, heilig vuur.
35 *tsmenscheyts* Lees met Hs Jan Michiels *smenschen; - beseuen* ervaren.

Ethisch-didactische gedichten

Quicunque vult saluus esse*

wten Latijne by Roouere ghestelt in vlaemsche.

Quicumque vult salvus esse, ante ommia opus est, ut teneat catholicam fidem.

Quam nisi quisque integram, inviolatamque servaverit, absque dubio in aeternum peribit.
Fides autem catholica haec est: ut unum Deum in Trinitate, et Trinitatem in unitate veneremur.

Neque confundentes personas: neque substantiam separantes.

Alia est enim persona Patris, alia Filii, alia Spiritus Sancti.

Sed Patris, et Filii et Spiritus sancti una est divinitas, aequalis gloria, coaeterna majestas.

Qualis Pater, talis Filius, talis Spiritus Sanctus;
Increatus Pater, increatus Filius, increatus Spiritus Sanctus;

Immensus Pater, immensus Filius, immensus Spiritus Sanctus.
Aeternus Pater, aeternus Filius, aeternus Spiritus Sanctus.

Et tamen non tres aeterni, sed unus aeternus.
Sicut non tres increati, nec tres immensi, sed unus increatus et unus immensus.

+ Soe wie behouden wil wesen
Hem is te desen
Noodt sonderlinghe[3]
Dat hy ons kersten ghelooue volbringhe.[4]

+RW A 3 v°

Dwelck het en sy hier wel op let
Dat elck hem reyn houde ende onbesmet
Hy wordt verdoruen inder hellen pit
Maer vrienden / ons kersten ghelooue is dit.

Dat wi eenen Godt eeren inder drieuoudicheyt
Ende drieuoudich in deenicheyt gheseyt
Niet de persoonen / te confonderene

* *Quicunque* Over dit symbolum, het zogenaamde *Athanasianum* of *Symbolum Quicunque* zie men de Inleiding bl. 64, waar enkele opmerkingen over herkomst en betekenis worden gemaakt. - 1-4 de redactie schijnt ingegeven te zijn door de neiging kwatrijnen te vormen: S (= het spel *Quicunque* etc.) heeft:

So wye behouden / wesen wille
Hem es van nooden / sonderlijnghe
Dat hij ons kersten ghelooue vulbrijnghe.

3 *sonderlinghe* vooral.
4 *volbringhe* (vast)houdt.

Noch de substantien te diuiderene[11-12]

Want een ander is de persoon des Vadere[13]
Een ander des Soons / hoort allegadere
Een ander des Heylichs gheest volleest[15]
Maer des vaders / des soons / des heylichs gheest /
Is eene Godtheyt / ende eene ghelijcke glorie
Ende eene mede eewighe victorie.

Alsoe sulck de vadere / alsoe sulck ghewoone[19]
De sone / ende sulck tsheylichs gheest stede
Ongheschepen vadere / ongheschepen sone
Ongheschepen heylich gheest oock mede

Onghemeten vadere / sone onghemeten
[+] Onghemeten heylich gheest dats claer
Eewich vader / eewich sone onghespleten [+A 4 r°]
Ende een eewich heylich gheest eenpaar

En*de* doch niet / drie eewige / maer ee*n* eewich te wetene
Also met drie ongheschepene / noch ongemetene drie[28]

11-12 Versta: onderscheiden in persoon, maar één in wezen.
13 *vadere* Zie voor deze gen. sing. Kolthoff § 8c, bl. 10.
15 *volleest* die de volmaking is, t.w. van de Drie-eenheid, vg. *Seghelijn van Jerusalem* 1321: ‘Hi is vader, soon en heilich gheest, die van allen is volleest’ (MNW 9, 859).
19 *ghewoone* natuur?
28 *met* lees *niet*.

Similiter omnipotens Pater, omnipotens Filius, omnipotens Spiritus Sanctus.
Et tamen non tres omnipotentes, sed unus omnipotens.
Ita Deus Pater, Deus Filius, Deus Spiritus Sanctus.

Et tamen non tres Dii: sed unus est Deus.
Ita Dominus Pater, Dominus Filius,
Dominus Spiritus Sanctus.
Et tamen non tres Domini:
Sed unus est Dominus.
Quia sicut singillatim unamquamque personam Deum ac Dominum confiteri christiana veritate compellimur, ita tres Deos, aut Dominos dicere catholica religione prohibemur.

Pater a nullo est factus: nec creatus, nec genitus.
Filius a Patre solo est: non factus, nec creatus sed genitus.

Spiritus Sanctus a Patre et Filio: non factus, nec creatus, nec genitus sed procedens.

Unus ergo Pater, non tres Patres;
Unus filius, non tres Filii;
Unus Spiritus sanctus, non tres Spiritus sancti.

Maer eene ongheschepene / en*de* een onghemetene
Godthede / sonder verscheyden nye.

Een vaderlijcke almachtighe melodye[31]
Een almachtich sone / een heylich geest almachtich
Doch niet drie machtige / maer eene heerschappye
Also God vader / god sone / god heylich geest waerachtich

Ende doch niet drie Goden / maer eenen Godt /
Also haer hadde / heer sone / heer heylich geest te sam*en*
En*de* doch n*iet* drie heere*n* / maar e*en* heer dats tslot
Jubilerende in eewigher glorien Amen.

Wa*n*t so wy ve*r*bonde*n* zy*n* in kerstelijcker waerheyt[39]
Elcken persoon / dats openbaerheyt[40]
Sonderlinghe te bekennene / Godt ende Heere
Soe is ons verboden in gheestelijcker claerheyt
Te segghene / elck verstae de swaerheyt
Drye Heeren / oft drie Goden emmermeere.

De vader en is va*n* niemande*n* gemaect gemeene /
Noch geschepe*n* / noch gewonne*n* / verstae diet conne*n*
Die sone / is vanden vader alleene
Niet ghemaect / noch geschepen / maer gewonnen.

Den heylighen gheest en is vanden vadere

31 *melodije* (met bij rederijkers geliefd causaal aspect) oorzaak van vreugde, vreugdebron.
39 *verbonden* verplicht.
40 *dats openbaerheijt* dat is duidelijk.

+ Ende vanden sone niet ghemaeckt
Noch gheschepen / noch ghewonnen alle gader[51] +A 4 v°
Maer voortgaende / wel hem diet smaeckt[52]

Daeromme een vader / ende niet drie vaderen
Een sone / ende niet drie sonen int schouwen[54]
Een heylich gheest / puer int vergaderen[55]
Ende niet drie heylighe gheesten trouwen[56]

51 *allegader* Versta: niets van dit alles.
52 *Smaeckt* (als juist) in zijn hart ervaart.
54 *int schouwen* als we het met het oog des geloofs bezien.
55 *puer* epith. ornans bij H. Geest (en dan *vergaderen* - via combineren tot - bespiegelen)? Of is *puer int vergaderen* een praedicaat van de H. Geest, die verenigt (t.w. de Vader en de Zoon door de band der liefde)?
56 *trouwen* naar waarheid.

Et in hac Trinitate nihil prius aut posterius, nihil majus aut minus, sed totae tres personae coaeternae sibi sunt et coaequales.

Ita ut per omnia, sicut jam supra dictum est, et unitas in Trinitate et Trinitas in unitate veneranda sit.

Qui vult ergo salvus esse, ita de Trinitate sentiat. Sed necessarium est ad aeternam salutem ut Incarnationem quoque Domini nostri, Jesu Christi, fideliter credat.

Est ergo fides recta, ut credamus et confiteamur,
quia Dominus noster, Jesus Christus, Dei Filius, Deus et homo est.

Deus est ex substantia Patris ante saecula genitus: et homo

est ex substantia matris
in saeculo natus.

Perfectus Deus, perfectus homo
ex anima rationali
et humana carne subsistens.

Aequalis Patri secundum divinitatem:

minor Patre secundum humanitatem.

Qu licet Deus sit, et homo: non duo autem sed unus est Christus.

Ende in dese drieuoudicheyt / en is na / noch vore*n*
Noch meer noch minder / sonder beswijck[58]
In alle die drie persoonen vercoren
Sijn hem mede eewich ende ghelijck[60]

Alsoe dat emmers voor alle seden[61]
Soe ons voorseyt ende wel gheleert sy[62]
Eene eenicheyt inder drieuoudicheden
En drieuoudich / in deenicheyt gheeert sy

Daeromme die behouden wil zijn gheseyt
Ghelooue dat inder drieuoudicheyt aldus
Maer tes noodt / ter eewigher salicheyt
Dat elck ghetrouwich gelooue / in tswerelts bus
De invleesschinghe ons heeren Jesus Christus.[69]

Daeromme is tghelooue recht ende goet
Dat wy gheloouen ende belijden

58 *sonder beswijck* daaraan valt niet te tornen.
60 *mede* even (vg. voor deze weergave van lat. *co-* St. Axters O.P., *Scholastiek Lexicon* i.v.).
61 *emmers* in elk geval.
62 *ons voorseyt* Het latijn heeft hier *supra dictum*.
69 **invleesschinghe* Vleeswording.

Dat ons heere Jesus Gods sone zoet
Godt ende mensche is teewighen tijden

Godt is hy wter substantie / des vaders diuijn[74]
Voor de werelt ghewonnen mensche is hy voort
[+] Wt der substantie der moeder zijn
Inde werelt gheboren / tsondaers confoort. [+A 5 r°]

Volmaeckt mensche / volmaeckt Godt
Wter redelijcker sielen gaende[79]
Ende des menschelijcx vleesch ghebodt
Die dese beyde zijn onderstaende.

Ghelijc is hi de*n* vader / naer der godtheyt voort an[82]
Minder dan den vader / naer der menscheyt cleene[83]
Godt ende mensche / niet twee nochtan
Maer hy is een leuende Christus reene.[85]

74 *diuijn* (goddelijke) hoort bij *substantie*
79 *Wt ... gaende* blijkbaar op te vatten als: krachtens; in r. 81 is *onderstaende* een letterlijke verdietsing van *Subsistens*, welk woord blijkbaar niet is begrepen, het heeft immers in het latijn betrekking op Christus (zie voor de bet. ‘bestaande’, ‘zelf-bestaande’ Axters, *Schol. Lex.* i.v. *Subsistens*), De Roovere betrekt het daarentegen op de ziel en het lichaam, die zouden *onderstaen* d.i. schragen.
82 *voortan* voorts (stoplap).
83 *cleene* van gering aanzien of lage rang.
85 *reene* edel.

Unus autem non conversione divinitatis in carnem; sed assumptione

humanitatis in Deum.
Unus omnino non confusione substantiae, sed unitate personae.
Nam sicut anima rationalis
et caro unus est homo;
ita Deus et homo
unus est Christus.

Qui passus est pro salute nostra, descendit ad inferos:
tertia die resurrexit a mortuis.

Ascendit ad coelos, sedet
ad dexteram Dei Patris omnipotentis:

inde venturus est judicare
vivos et mortuos.

Ad cujus adventum omnes homines resurgere habent cum corporibus suis:
et reddituri sunt de factis
propriis rationem.

Et qui bona egerunt, ibunt
in vitam aeternam:
qui vero mala,
in ignem aeternum.
Haec est fides catholica,
quam nisi quisque fideliter, firmiterque

crediderit, salvus esse
non poterit.

Een meer / maer metter keeringhe niet[86]
De Godtheyt int vleesch / maer met ee*n* ae*n*neminge[87]
Der menscheyt in God / sonder substantie verdriet[88]
Maer een in des persoons vereeninghe

Want alsoe de siele redelijck[90]
Ende dat vleesch een mensche sy
Alsoe is Godt ende de mensche edelijck
Een Christus ons behouder vry

Die ghepassijt is / om onse salichede

86 *meer* S heeft *ommer* (toch, immers) wat oorspr. lijkt;- *keeringhe* omzetting (zie Axters *a.w.i.v. Conversio*); deze bet. niet in MNW.
87 *De* Lees *Der* (S).
88 *verdriet* een klakkeloze vertaling van *Confusio* (verwarring).
90 *siele redelijck* Versta: redelijke ziel (*anima rationalis*).

Verlossende zijn siele / int helsche ghestichte[95]
Ende ten derden daghe verrees hy mede
Vander doodt / met grooten lichte

Ende clam ten hemele / daer hy sidt
Ter rechter handt Godts / des vaders almachtich
Van daer hy toecomende is / ombesmit[100]
Toordeelende / leuende ende doode waerachtich

[+] Te wiens toecoempste / de menschen al[102]
Met haren lichamen sullen opstaen [+A 5 v°]
En redene gheuen / groot ende smal
Van haren eyghene wercken ghedaen

Ende die goet daer hebben ghewrocht
Sullen gaen in tseewichs leuens rozier[107]
Maer die de quaetheyt hebben volbrocht
Sullen waerlijck gaen int eewich vier

Dit is dat kersten ghelooue ghepresen
En wiet niet ghetrouwelijck en*de* vromelijc gelooft /
Hy sal ten wtersten daghe wesen
Van alder behoudenisse gherooft.

95 *siele* Lees *vriende?* (t.w. de rechtvaardigen van de Oude Bedeling, die Christus' komst verbeidden), S heeft *Hij daelde om zijn vrienden ter helscher ghestichte*.
100 *ombesmit* stoplap? Of (via onbezoedeld, t.w. door leugens, enz.) ontwijfelbaar, zeker?
102 *Te wiens toecoempste* bij Wiens komst.
107 *rozier* rozengaard.

+Een goet vermaen

+RW C 6 r°

De Doodt

Spieghelt v / spieghelt v / aerde vormen[1]
Temt v herte / al ist dat het wilt // es
Ghecnaecht wordy van snoode wormen
Der wereldt vruecht by my ghestilt // es
Dijn schoone vel aldus gheuilt // es
Veel vuylder dan mijn figuere nv siet[6]
Hier teghens wapene / speere / noch schilt // es
Van niemandt mijnen slach ontuliedt[8]
Dwelck oyt was / ghediet by my in niet[9]
Aerme ende rijcke zijn euen onvry
Edele / hooghe / gheen voordeel en gheschiet
Onuoorsienelijck commet int verdriet[12]
Ick heete de Doodt / ghedenckt op my

Dat Oordeel

+ Ghedenckt doch me*n*sche op doordeel strange /[14]
Daer den rekenboeck wort op gheloken[15] +C 6 v°
Hier suldt ghy zijn in sulcken bedwanghe
Dat alle dijn daet sal zijn ghewroken
Ydel ghedachten / woorden ghesproken
Hier verborghen zijn / ende daer ontdeckt[19]
Dminste ghebodt by v ghebroken
Is openbaer // daer niet achter en steeckt[21]
Och hebdy des rechters thoorne verweckt
Wie sal zijn iusticie booghen[23]
Rechtuaerdicheyt / bouen gratie streckt[24]
Tsaechtmoedich Lam / als een Leeu daer spreeckt[25]
Houdt doch dit Oordeel scherp voor ooghen.

1 **aerdevormen* aardse, stoffelijke wezens.
6 *vuylder* afschuwelijker; - *figuere* Dit woord wijst op een afbeelding van de Dood, waarbij men zich het gedicht als bijschrift kan denken; of stond een dergelijke afbeelding destijds zo helder voor de geest?
8 *Van* lees *Want*.
9 *ghediet by my in niet* wordt door mij tot niets.
12 *Onuoorsienelijck* onverwachts.
14 *doordeel* Bedoeld is het persoonlijk oordeel onmiddellijk na de dood en dus niet het L. Oordeel (vg. E. Doering-Hirsch *Tod und Jenseits im Spätmittelalter* (Berlin 1927) S. 17 ff.
15 *rekenboeck* Zie voor dit Boek met de daden van de mens (vg. het Dies Irae: 'Liber scriptus proferetur') o.a. A.B. van Os *Religious Visions* (A'dam 1932) p. 176; - *opgheloken* opengeslagen.
19 Men is geneigd *ende* te schrappen.
21 *achter en steeckt* verborgen blijft (het intransitieve gebruik van het ww niet in MNW en WNT).
23 *booghen* ombuigen, veranderen (t.w. in een voor de delinquent gunstige zin).
24 *streckt* praevaleert.
25 Zo was de middeleeuwse opvatting: tijdens Zijn aardse omwandeling was Christus zachtmoedig, bij het Oordeel zal Hij de strenge, onvermurwbaar rechtvaardige Rechter zijn (vg. mijn *Christus bij de Moderne Devoten* in Ons Geestelijk Erf 1935, bl. 140).

De Helle.

Naer dit veruaerlijck ancxstelijck scheyden
Van daenschijn Gods / tot in allenden[27-28]
O siele daer naeckt een deerlick schreyden[29]
Och oft die sondaers wel bekenden[30]
Eewich / oneyndelijck sonder henden
Valt aldaer tgheduer tijdts ymmer lanck[32]
Barnen / braden / tormentelijck schenden[33]
Nv coude dan hitte / stanck bouen stanck
Crijsschen / huylen / caermen is den sanck[35]
Des duuels dans / o bitter ghelach
Ick wee der weeden / der sonden danck[37]
Voor corte weelde / eewich eewich bedwanck[38]
O pijne der pijnen / o eewich gheclach.

Dat eewich leuen.

O Siele int laetste nv contempleert[40]
Tghestant vander hoochster glorie[41]
[+] Denckt hoe elck siele iubileert
Met Godt in des hemels consistorie[43] [+]C 7 r[o]
Die plaetse is reynder dan yuorie
Claerder ende schoonder dan duysen sonnen[45]
Steen noch peerle oft wat cyborie[46]
Den siluer niet ghelijcken en connen[47]
Daer es een vaste ruste ghewonnen
Sonder oudtheyt een eewighe iuecht[49]

27-28 De scheiding van God, het derven van Zijn Aanschijn, was in de M.E. de eerste en voornaamste hellestraf; daarbij kwamen dan de folteringen der duivels (vg. r. 33 e.v.), zie Doering-Hirsch t.a.p.; het voorz. *Naer* in r. 27 wettigt het vermoeden, dat De Roovere hier eerder doelt op het ogenblik van scheiding nà het ontvangen van het doemvonnis.
29 *schreyden* (met hypercorrecte of rijm (?) *d*) schreien.
30 *oft* of het; - *bekenden* inzagen.
32 *tgheduer tijdts* corrupt? Bij een bet. ‘de duur van de tijd’ verwacht men -*stijdts*).
33 e.v. Zie voor deze straffen de bekende studiën van Haslinghuis, Endepols en vooral M. Landau *Hölle und Fegfeuer* etc. (Heidelberg 1909); - *tormentelijck schenden* smartelijk mishandelen.
35 Zie voor de helse zang Haslinghuis in Tschr. 30, bl. 241.
37 *Ick* lees *O*? Of spreekt hier plotseling ‘De Helle’ zelf?; - *weeden* (met hypercorrecte *d*) weeën, smarten; - *danck* beloning.
38 *weelde* genot; - *bedwanck* droefheid.
40 *int laetste* tenslotte; - *contempleert* overdenk.
41 *Tghestant* de toestand.
43 *consistorie* vergadering.
45 *duysen* Zie voor andere voorbeelden zonder *t* MNW i.v.
46 *Steen* edelgesteente; - *cyborie* hostievaas (de juxtapositie met *steen* en *peerle* lijkt vreemd, maar de *ciborie* kwam de dichter hier blijkbaar in de gedachten als voorwerp van bijzondere kostbaarheid en schoonheid.
47 *siluer: Openb.* 21, 11 e.v., inz. 18 en 21 geven ons een beschrijving van het N. Jeruzalem, waarin jaspis en goud de hoofdbestanddelen vormen. Wellicht heeft de toevoeging bij goud: ‘gelijk doorschijnend glas’ aanleiding gegeven tot de voorstelling van zilver.
49 *oudtheyt* ouderdom (Volgens middeleeuwse voorstelling zal niemand er ouder zijn dan 33 jaar).

Alle drucx van haer gheronnen[50]
Nemmermeer en isser onruste beghonnen
O melodie o hooghe vruecht.

50 *drucx* Versta: *druc es;* - *gheronnen* afgevallen.

+Refereyn

+RW E 3 v°

Tfy argher dan slanghen / serpente*n* of diere*n*[1]
Altijdts gheneerende met valsche treken[2]
Want dijn hoouaerdich verwaent ha*n*tieren[3]
Heeft hem teghens de hoocheyt Gods doe*n* steken[4]
Ende wilde sitten / soot is ghebleken[5]
Inden setel Gods / ende wilde hem stellen
Tegens he*m* / tfy de quaetste daerme*n* af mach spreke*n*
Nv besit ghy den afgront vander hellen
Daer ghy eewich moet in tormenten quellen[9]
Vercrompen / machteloos / vlammich / onuersaecht[10]
Dies segghe ick dy tspijte / om leedts versnellen[11]
Al soude v den balch van quaetheden swellen[12]
Tfy ballinck des hemels / helsch duuel veriaecht.

Dijn archeyt en is gheen quaet ghelijckelijck[14]
Argher dan eenich venijn i*n* dy quaet[15]
Want deerste manslacht alst is blijckelijck[16]
Ghebuerde / midts dijnder valscher daet[17]
Hoe dickwils ghy noch zaeyt der valscheyts zaedt[18]
Dijn macht en acht ick niet een mijte[19]
Wie een teecken des cruycen voor hem slaet[20]
Is dien dach dijnder moortdadicheyt quijte

1 *of dieren* of welke dieren ook? (Zie ook de aant.bij het *Lof van den H. Sacramente* r.173).
2 *gheneerende met* omgaande met, beoefenende; - *treken* listen, streken.
3 *dijn* t.w. van Lucifer, die hier wordt toegesproken; - *verwaent* verwaten; - *hantieren* optreden.
4 *hem* De dichter spreekt over Lucifer evenals in r. 6 in de 3^e persoon (i.t.t.r. 3, 8 enz.); - *steken* verzetten, opstaan.
5 Het onderwerp zit opgesloten in het pron. pers. v.r. 4.
9 *tormenten* pijnigingen, kwellingen; - *quellen* lijden.
10 *vercrompen* misvormd (Lucifer kreeg voor de oorspronkelijke heerlijkste gedaante als Lichtdrager na zijn val de afzichtelijkste; - *vlammich* in vlammen, dus brandend (t.w. in de hel) en wel niet zelf vlammen spuwend, zoals op het toneel (vg. E.J. Haslinghuis *De duivel in het drama* enz. bl. 170); - **onuersaecht* De gangbare betekenis, t.w. onverschrokken, past hier niet; we zullen daarom de *s* wel moeten opvatten als *z* en 'onverzacht' lezen.
11 *dy tspijte* U tot hoon; - *om leedts versnellen* om mij te beijveren in U te grieven.
12 *balch* buik.
14 *archeyt* boosheid (versta: met Uw boosheid is geen kwaad te vergelijken, Uw boosheid overtreft alle kwaad).
15 *in* lees *is;* - *dy* lees *dyn*.
16 *deerste manslacht* t.w. de doodslag van Abel door Kain.
17 *daet l*ees *raet?* Of kan *daet* ook 'toedoen' betekenen?
18 Men lette op de stereotiep-rhetoricale zaai-beeldspraak; voor de verbuiging de*r* valscheyt*s* zie Kolthoff par. 44, bl. 33: der droefheyts-, der waerheyts- enz.
19 *niet een mijte* geen cent (waard).
20 *hem* zich (Zie voor de macht van het kruisteken over de Boze een treffend voorbeeld in Ons Geest. Erf 1935, bl. 134).

[+] Kattijf der katijuen / tfy v ten spijte[22]

[+]E 4 r[o]

22 *Kattijf* rampzalige (*Kattijf der katijven* een zog. Hebreeuwse genitief met de waarde van een superlatief, vg. Stoett par. 160 opm. IV; deze gen. treffen we herhaaldelijk bij De Roovere aan, vg. o.a. *Pater Noster* 15, *Een goet vermaen* r. 37, *Roouers Schaeckspel* r. 14, 21). - *u ten spijte* Zie de aant. bij r. 11.

Wech loopende alsmen van Godt ghewaecht[23]
Temptерelijck gheest tot sondighen apetijte[24]
Bedrieghere / noch seg ick tot uwen verwijte[25]
Tfy ballinck des hemels / helsch duuel veriaecht.

Wat condy bedrijuen / wat condy maken
Const ghy / ghy soudt de wereldt ringhen[28]
Maer neen ghy / dat blijckt aen seer cleyn saken[29]
Ghy liet v van eender maecht dwinghen[30]
Ten baet v danssen / huppelen / springhen
Ghy blijft verwonnen gheheel openbaerlijck
Dies moet ghy in droefheden eewich singhen
Ende ploeghen int helsche vier eenpaerlijck[34]
Tfy leelijck afgrijselijck op sien veruaerlijck[35]
Verstekene prije / die-niemandt behaecht[36]
Die eewelijck moet ghebruycken swaerlijck[37]
De helsche pijne / dus seg ick claerlijck
Tfy ballinck des hemels / helsch duuel veriaecht.

Een Prinche waert ghy inde hoochste statie[40]
Dat ghy misbuerde / wien niemant en claecht[41]
Nv besidt ghy deewighe tribulatie[42]
Dies seg ick noch te deser spatie[43]
Tfy ballinck des hemels / helsch duuel veriaecht.

[+]Refereyn

[+]RW M 4 r[o]

Ghy Jonghers die al te borghene // soeckt
Uwe groote schulden / hoe suldt ghy varen[2]
Ende luttel te besorghene // roeckt[3]

23 De duivel vlucht immers, als men Gods naam noemt.
24 Versta: *gheest*, **temptерelijck* (die verleidt) *tot sondighen apetijte* (tot lust in zonden); *temptерelijck* niet in MNW en WNT.
25 *tot uwen verwijte* U ten spot, smaad.
28 *ringhen* er onder brengen, naar Uw hand zetten.
29 *seer cleyn saken* Men verwacht *een cleyn sake* (t.w. die volgt in r. 30).
30 *maecht* t.w. Maria; - *dwinghen* overwinnen (men verg. de afbb. van Maria de draak vertredend, op grond van *Gen.* 3, 15).
34 *eenpaerlijck* aanhoudend, onveranderlijk.
35 *opsien* uiterlijk, verschijning.
36 *verstekene* verdreven; - *prije* eig. kreng, fig. verachtelijk wezen.
37 *ghebruycken* smaken.
40 *statie* verblijf (*hoochste statie* hemel).
41 *misbuerde* verbeurde; - *claecht* beklaagt.
42 *tribulatie* jammer, ellende.
43 *te deser spatie* nu.
2 *suldt ghy varen* zal het met U gaan.
3 En U weinig om zorg (of om betaling?) bekommert.

Ghy borcht sorgheloos sonder sparen[4]

4 *sonder sparen* bij voortduur, zonder ophouden.

Dat ghy noch tachter zijdt van veel iaren[5]
Ghy schrijft aen weeghen / ghy kerft op keruen[6]
Maer oft de keruen yseren waren[7]
Waer soudt ghy dan solaes verweruen[8]
Peyst vry de weerdt en sal niet steruen[9]
Sijn herberghe en hebdy niet in eruen
Tis clare betalinghe die hy begheert
Waent ghijdt ontrijden / dat zijn al scheruen[12]
Teghens tvertrecken / soe rekent de weerdt.

De weerdt die mach wel borghen // langhe
Maer tJan int eynde wil hy betaelt // zijn[15]
Naer tauondt coempt eenen morghen // stranghe[16]
[+] Daer alle schulden gheachterhaelt zijn[17]
In des weerdts rekeninghe mach niet gefaelt zijn[18] [+]M 4 v[o]
Hy weet wel datmen vertrecken moet
De vren en tijdt hem niet ontpaelt zijn[20]
Want hy is van allen plecken vroedt[21]
Al is hy diuersch verwecken goedt[22]
Van vleescher weelde of tswerelts beulecke*n* spoet[23]
Peyst tis temptatie / die v smeert[24]
Want redene seegt / die claer ontdecken doet
Teghens tvertrecken soe rekent de weert.

Dese werelt is als herberghe bekent
Daer de weert af is Godt van hemelrijcke
Maer als hy zijn auondtgaerde de doot wt sendt /[29]
Dan waeyter een wonderlijcke practijcke
Al dat menschelijck is / ghemaeckt van slijcke
Moet rekeninge gheuen van goet van quade
Edel / aerm / rijcke / machtich soot blijcke
Wijf / man / tmoet al ten seluen trade[34]
Van eenen sade / van woorde oft dade[35]

5 *tachter* ten achteren.
6 *weeghen* wanden; - *keruen* kerfstokken.
7 *oft* indien; - *yseren* van ijzer.
8 *solaes* verlichting.
9 *Peyst vry* denkt maar, rekent er op.
12 Meent gij er aan te ontsnappen? Dat is beuzelpraat.
15 *tJan* bij Sint Jan.
16 *tauondt* De *t* onder invloed van *tavont* vanavond.
17 *gheachterhaelt* ingevorderd.
18 *niet gefaelt zijn* niets ontbreken.
20 *ontpaelt* hier wel = onbekend (deze bet. niet in MNW).
21 *is vroedt van* kent.
22 Deze regel is blijkbaar corrupt.
23 *vleescher* uit *vleeschener*, hier = *vleeschelijcker?* - *spoet* vliedt.
24 *smeert* vleit.
29 **auondtgaerde* (niet in MNW en WNT) avondwacht.
34 *trade* pad, weg.
35 *Van eenen sade* niets.

En wordt versweghen voor Godts ghenade
Twordt al ghewroecht / hooft / middel en steert[37]
Dus machmen wel segghen vroech ende spade
Teghens tvertrecken soe rekent de weert.

Princhе.
Princhе werckt wat ghy ouerleden zijdt[40]
Ende wy alle int tswerelts gheueert[41]
Men siet wie dat tonvreden strijdt[42]
Teghens tvertrecken soe rekent de weert.

[+]Een andere

[+]RW E 6 r[o]

O Godt almachtich ende eewich Regent[1]
Inde glorie der glorien die niet en hendt[2]
Hoement keert oft wendt // tis so bescreuen[3]
Wy sondaren onuerstandighe ende innocent[4]
Die volmaecktelijck int woordt / werck / en co*n*sent /[5]
Ons regiment // te sondewaerts gheuen[6]
Hoe sullen wy verantwoorden ons sondich sneuen
Ten wtersten daermen houden sal consistorie[8]
[+] Ons besondighe hertkens die moghen wel beuen
Verstaende tnaeruolghende woords aencleuen[10] [+]E 6 v[o]
Als bernende keersse lijdt hier ons glorie.[11]

Laet ons ouerpeysen onder ons sondaren
Wat wy nv zijn / ende wat wy waren
Ende int henen varen // wat wy sullen wesen[14]
Laet ons ouerdencken thelsche beswaren[15]

37 *ghewroecht* aangeklaagd, beschuldigd of uitgebracht.
40 *ouerleden zijdt* nagelaten hebt.
41 *gheueert* drukte, geroezemoes.
42 *wie dat* wie er ook, al ... men ook; - *tonvreden* ontstemd, met tegenzin?
1 *Regent* Heerser.
2 *glorie der glorien* Zie voor deze superlatieve genitief de aant. bij het refrein beg. *Tfy argher dan slanghen* r. 22.
3 *Hoement keert oft wendt* rederijkersstoplap; - *tis so bescreuen* dat staat vast, valt niet te betwijfelen.
4 *innocent* hier synoniem van onverstandig (deze bet. niet in MNW en WNT).
5 *consent* gedachte, gezindheid.
6 *regiment* leven (*ons regiment* versta: onszelf); - *te *sondewaerts* tot de zonden.
8 *Ten wtersten* op de jongste dag; - *consistorie* raad (t.w. om te oordelen, te vonnissen).
10 *tnaervolghende woords aencleuen* de consequentie van de (hier) volgende sententie.
11 *lijdt* gaat voorbij.
14 *henen varen* sterven.
15 *beswaren* verschrikking.

De vreeselijcke tormenten ende al dmisbaren[16]
En int oordeels verclare*n* // hoe wy worde*n* v*er*knesen[17]
De sondaers versteken / de weldoenders gheresen[18]
Ter presentie der maechdelijcker cyborie[19]
Laet ons weldoen / wy sullens wel ghenesen[20]
Want sustinere als oorconden van desen[21]
Als bernende keersse lijdt hier ons glorie

Wy menschelijcke menschen leuende ongebonde*n*
Onse vrije wille / quaet bouen conden[24]
Ten diuersschen stonden // brengt ons int net
Midts ydel glorie / om claer vermonden[26]
Ende broossche natuere gheneghen tot sonden
Dies wy noch vonden // worden als ontset[28]
Laet ons te godewaerts doen ons ghebet
Soe moghen wy van desen crijghen victorie
Ach lacen wy hebbent soe diere ghewedt[31]
Tdoodt siele ende lijf / wel hier op ledt //
Als bernende keersse lijdt hier ons glorie.

Prinche soe men ter werelt daghelijcx siet
Al zijn wy nv yet / zaen zijn wy niet[35]
Datter meer gheschiet stellet in uwe memorie[36]
Maer voorslaechs hoe dat coempt of vliedt[37]
[+] Ken weet wiet riet // ick doets bediedt[38]
Als bernende keersse lijdt hier ons glorie. [+]E 7 r[o]

16 *tormenten* kwellingen; - *dmisbaren* geweeklaag.
17 *verclaren* uitspreken; - *verknesen* Gewoonlijk betekent *verknysen* kwellen, hier: verbrijzelen?
18 *versteken* verworpen; - *weldoenders* die goede werken hebben gedaan; - *gheresen* verheven, verhoogd.
19 *der maechdelijcker cyborie* van Maria (zie voor *cyborie* de aant. bij *Aue Aduocate Aduerterighe* r. 9).
20 *sullens wel ghenesen* zullen wel behouden worden (eig. zullen daaraan, t.w. het gevreesde doemvonnis, wel ontkomen).
21 *sustinere* ik houd staande (deze bet. niet in MNW; *sustineren* niet in WNT); voor het ontbreken van het subject zie Stoett par. 5, sub e); - *oorconden* bewijs.
24 *bouen conden* onzegbaar.
26 *om claer vermonden* om het duidelijk uit te spreken.
28 *ontset* geruïneerd.
31 *diere ghewedt* veel op het spel gezet.
35 *zaen* weldra.
36 *stellet in uwe memorie* overweeg dat zelf.
37 *voorslaechs* voorshands, vooraf; - *hoe dat coempt of vliedt* stoplap.
38 *doets bediedt* verklaar, zeg het.

*

[+]Refereyn

[+][RW C 4v[o]]

Sondighen is menschelijck int exponeren
Maer duuelijc eest / daer inne perseuererer*n*[1-22]
Dies wacht hem elck voor tsvyants treke*n*[3]
Den eenen doet hy murmureren
Den anderen doet hy domineren
Soe hoouaerdich sy wanen breken[6]
Deen ghierich / dander nijdich / ten baet ghee*n* preke*n*[7]
Tes al ghebreckelijck rijf ende raf[8]
Edele Onedele / Proost / Clerck / deken[9]
Ten is gheen coorne sonder caf.

Denckt hoe Lucifer houaerdije op sette[11]
Denckt hoe hem Chaym int bloedt besmette[12]
Denckt hoe Amon zijn suster bestelde[13]
Pharao / Giesy / dese bleuen inden nette[14]
Maer Longinus / die Gods zijde splette[15]
Ende Peeter die wt vreesen helde[16]
Ende Pauwels die gods vrienden quelde[17]

*
Varianten Hs. Jan Michiels fol. 158 r[o]-v[o] (besloten met *finis per roouere*). 3 D. hoede h. - 4 Want eenighe - 6 En syn soo h. - 8 al *ontbr.* - 9 Edel onedel p.c. en d. - 10 s. syn c. - 13 synder - 14 int n. - 15 doorspette - 17 Ende *ontbr.* - 18 M. die v. - 19 Twas - 20 s. zyn c.

1-2 Zondigen is menselijk, maar er in volharden is duivels, wij kennen nog: Kwaad worden is menselijk, maar kwaad blijven is duivels; - *int exponeren* als we het goed verstaan, begrijpen, inzien.
2 *perseuerereren* volharden.
3 *treken* listen; - *domineren* heersen.
6 Lees met Michiels *En syn soo h.*; voor het subject (*si*) opgesloten in de accus. *Den anderen* van r. 5 (ad sensum pluralisch opgevat) zie Stoett par. 5, h; - *sy wanen breken* Vg. ons: hij zal nog barsten (in vulg. -) en -klappen (in gemeenz. taal).
7 *ghierich* begerig, hebzuchtig; - *nijdich* afgunstig.
8 *rijf ende raf* hier op juist dezelfde wijze gebruikt als in *Eerste Bliscap* r. 613: 'Al saelter comen, rijf en raf', m.a.w.: zonder onderscheid; in de red. van Michiels ontbr. *al*, zodat daar de bet. 'iedereen' zou passen, die WNT op *Rif-Raf* schijnt te veronderstellen.
9 *onedele* burgers en boeren.
11 *opsette* begon (te koesteren), het allereerst toegaf aan.
12 Vg. *Gen.* 4.
13 Vg. 2 *Sam.* 13; - *bestelde* behandelde.
14 Bedoeld is de Pharao van de Uittocht; - *Giesy* Gehazi, de bediende van Elisa (vg. 2 *Kon.* 4, 12 e.v.); zie voor zijn straf 2 *Kon.* 5, 20; - *inden nette* verstrikt.
15 *Longinus* de soldaat, die Christus in de zijde stak, geïdentificeerd met de centurio, die Christus als Gods Zoon erkende, vg. R.J. Peebles *The legend of Longinus* in Bryn Mawr College monographs IX (1911); - *splette* doorstak, doorboorde.
16 Vg. o.a. *Luc.* 22, 55 e.v.; - *helde* wankelde.
17 Vg. *Hand.* 7, 57; 8, 1 en inz. 9, 1.

Ende Magdalena / dese vielen / maer haren staf[18]
Was hope / diese weder in duechden stelde
Ten is gheen coorne sonder caf.

18 *Magdalena* Maria Magdalena; bedoeld is de zondares in het huis van Simon, vg. mijn *Het aandeel van de vrouw in het drama der Verlossing* in Kerk en Eredienst 6 (1951) bl. 74.

*
De Rechtuaerdighe valt tsdaechs wel seue*n* werue*n*
Elck wil dat in zijn herte keruen[22]
Ende niemant en wil den anderen ghecken[23]
Wy weten doch wel wy moeten steruen
Dus laet aen elcx anders vrientschap eruen[25]
Ende pooghen elck anders blaeme decken[26]
Ende van onduechden / te duechden trecken
Ende gheerne vergheuen / want Godt verghaf
+ Wy zijn al smettich ghelijck der slecken[29]
Ten is gheen coorne sonder caf. +C 5 r°

Prinche.
Elck weet dat niemandt en is volmaeckt
Dan Godt alleene ick scheyder af[32]
Ben ick / in eenich stuck misraeckt[33]
Ten is gheen coorne sonder caf.

+Andere refereyn

+RW K 6 v°

Ons Heere Godt is altoos zijn vriendt[1]
Die hem altoos ghedwinghen can[2]
Dat hy met goeder herten dient
+ Den ghenen die hem gheen duecht en ian[4]
By redene / daer is groote weldaet an[5] +K 7 r°

* 21 wel *ontbr.* - 22 wille toch dit - 23 wille - 24 w. wel dat w. - 25 Laet ons elckanders v. verweruen - 26 Oyck laet ons e.a. blaemte - 27 v. sonden tot d. - 28 Elckanderen vergheuende - 29 Want wy syn smettelyck g. de - 30 s. syn c. - 31 Nyemant ter werelt e. - 33 Nemet int goede heb ick misraedt - 34 s. syn c.

22 *wil* modaal hulpww. ter omschrijving van de conj. adhort.

23 *gecken* bespotten, i.c. lachen om een anders fouten? Voor het ontbreken van het voegwoord *dat* zie MNW II, 82.

25 Zie voor *elcx* als dat. en acc. sing. masc. Van Helten bl. 472; - *eruen* ten deel vallen.

26 *blaeme* gebrek.

29 *smettich* vuil, vies, bevlekt (in MNW alleen bekend uit *Teuth.* en *Plant.*; WNT XIV, 2144 geeft twee plaatsen uit de 17e eeuw); zie voor de ongunstige toepassing van *slecke* Erné *Twee spelen van de Hel* bl. 96 (aant. op *Grote Hel* 995).

32 *ick scheyder af* eig.: ik houd er mee op, hier: dat staat vast, dat is zeker?

33 *misraeckt* er naast.

1 *zijn* van diegene.

2 *altoos* Het is niet zeer waarschijnlijk, dat zowel in r. 1 als hier dit woord zou zijn gebruikt, maar het is moeilijk uit te maken, waar het onoorspronkelijk is; - *ghedwinghen* beheersen (*Dat* in r. 3 is dan: zodat) of: er toe kan dwingen.

4 *duecht* goeds; - *ian* gunt.

5 *By redene* terecht; - *weldaet* hier: deugd (*daer is groote weldaet an* het betekent een grote deugd, er is een grote deugd in gelegen).

Hoe wel contrarie seecht natuere
Die onrecht werckt dat heet een man
Maer faictelijck soe ist teghens schriftuere[8]
Weert swaer ghenoech valt ende stuere[9]
Hem wien voor Juge last ghebuere[10]
Men vinter vele wient valt te suere[11]
Dies segge ic om dat gods wille hier vruecht / voet
Godt mint hem die zijnen vyant duecht // doet.

Dye niet en acht op lueghen tappers[14]
Die Schimpers / Nijders can vermijden[15]
Dye niet en ghelooft op achterclappers
Die ondercruypers niet en ghelijden[17]
Die quaey nieumaren can steken bezijden[18]
En de sulcke voor min dan niet en telt
Die roeringhe / last / can tonder strijden[20]
Die stoockviers van twiste met minnen velt[21]
Die int beste keert al watmen relt[22]
Ende bouen dien niet voort en stelt[23]
Dan pacientie in zijn ghewelt[24]
Ick mach wel segghen hoet my noch iuecht // spoet[25]
Godt mint hem die zijnen vyant duecht // doet.

Bemintene Godt / ach iae hy sekere
Schriftuere heeft dickwils dat gheleden[28]
Aen truyce en wildy dan zijn gheen wrekere[29]
Van hem die hem de doodt aen deden
Maer badter vooren met innicheden[31]
Waer moghen wy schoonder exemple winnen
Figueren zijn ouer duysentich steden[33]

8 *faictelijck* metterdaad, in werkelijkheid.
9 *valt* is het; - *stuere* hard.
10 Wie voor de rechter wordt beschuldigd? Of: wie als rechter moet optreden.
11 *wient valt te suere* die er onder lijden.
14 **lueghentappers* leugenaars (aldus bij G. Meurier *Colloques-Tsamencoutinghen* E 4b, vg. Everaert 454: *lueghenetap* (in WNT VIII, 1, 1682).
15 *Schimpers* lasteraars; - *Nijders* afgunstige kwaadsprekers.
17 *ondercruypers* zij die anderen stiekum afbreuk doen (in MNW slechts bekend uit de wdbb., in WNT is de oudste plaats ontleend aan De Brune *Wetsteen der Vernuften*); - *ghelijden* dulden, verdragen.
18 *steken* werpen.
20 *roeringhe* opschudding; - *last* moeilijkheid; - *tonder strijden* overwinnen.
21 *stoockviers* stokebranden.
22 *relt* kletst.
23 *voortstelt* betracht.
24 Dan geduldig te blijven.
25 *hoet my noch iuecht spoet?* Is *iuecht* subject en *spoeden* = prikkelen, aandrijven?
28 *gheleden* verklaard, uitgesproken.
29 *truyce* lees *tcruyce*; - *wildy* wilde Hij (t.w.Christus).
31 Vg. het ‘eerste kruiswoord’ (*Luc.* 23, 34).
33 *Figueren* afbeeldingen (t.w. van de Gekruisigde?)

[+] Men beueeltse clerckelijcke sinnen[34]

[+]K 7 v[o]

34 *clerckelijcke sinnen* geestelijk (levende) of verstandige, wijze mensen?

Die vriendtschepe haren vyandt beghinnen[35]
Dats dalder opperste deel van minnen
Bernende ghelijck de Cheraphinnen[37]
Daer de drijevuldicheyt inne verhuecht // soet[38]
Godt mint hem die zijnen vyandt duecht // doet.

Prinche uwen vyandt mint sonder sneuen[40]
Bid ick als nv / soe en ghijt vermuecht // doet[41]
Ghy coempter by int eewich leuen
Wa*n*t God bemint hem die zijn vya*n*t duecht // doet.

[+]Rethorijcke op de handt te leerene

[+]RW G 5 r[o]

Ick sie dese schoolkinders in Muzijcken[1]
Leeren op de handt haer noten singhen
Maer ick soude gheerne laten blijcken[3]
Mijne gheminde by Rethorijcken[4]
Leeringhe op de handt / woudijs ghehinghen[5]
Want ick sie dat de handt heeft in haer bedwinghe*n*[6]
Vijf vingheren / ende elck heeft drije leden
Ende eenen naghele / die alle dinghen
Den vingher doet doen met vromicheden[9]
Maer ick name de handt om wel besteden[10]
De handt des euens kerstens minne[11]
Daer my natuere heeft toe ghebeden[12]
Ende wie dmotijf doorsoeckt met vreden[13]
Hy salder vinden groote soeticheyt inne

35 *Die* versta: indien men; - *haren* versta: jegens hun.
37 *Bernende* Het Hebreeuwse *seraphim* betekent ‘brandende’; deze naam werd toegepast op hun vurige ijver in de dienst van God.
38 *verhuecht* zich verheugt.
40 *sonder sneuen* standvastig.
41 *en* overbodig? Of *soe en* indien; - *doet* imperatief.
1 *dese* van nu, van deze tijd, de tegenwoordige (vg. Stoett par. 48).
3 *laten blijcken* tonen, duidelijk maken.
4 *by Rethorijcken* op rhetoricale wijze, in dichtvorm.
5 *Leeringhe* moraal; - *op de handt* naar aanleiding van de hand, verbonden, vastgeknoopt aan de hand, in de hand verborgen; - *woudijs ghehinghen* met verlof (eig. indien U het wilde toestaan).
6 *in haer bedwinghen* eig. in haar macht (*heeft in haer bedwinghen* beschikt er over).
9 *met vromicheden* op een goede, flinke wijze.
10 *name?* Wellicht: zou willen nemen, opvatten, t.w. in figuurlijke, morele zin? Of is *name* hier = noem.
11 *euenskerstens* gen. obj.: jegens de medechristen.
12 Wat de natuur van mij vraagt, eist.
13 *motijf* hier = zin? (Zo o.a. in Van Vloten *Kluchtsp.* 1, 109: 7 en Lawet's *Verlooren Zoone* I, 664, 951, 971); in dat geval moet *doorsoecken* naarstig zoeken zijn.

15 Want duecht wint croone ten hoochsten tinne.[15]

15 *ten hoochsten tinne* in de hemel, vg. A. Bijns' refrein op de stok: ‘Die duechdelijck werckt, sal wel gheloont sijn’ (uitg. Bogaers en Van Helten bl. 130 e.v.).

Den eersten vingher naer mijn bedieden[16]
Eert Vader ende Moeder / is hy bekent
Deerste ledt heedt / hem waerdicheyt bieden[18]
Alsoe tghebodt Gods beueelt den lieden[19]
Als op staen / nijghen / sulck regiment[20]
Tweede ledt heedt / wel zijnde content[21]
In haer castijement / ende goet bewijs[22]
Ende tderde ledt heedt / dit in v prent
Bedinstich in noode / gheef ick hem prijs[24]
De naghel voldoende dit reyn aduijs[25]
Heedt ouerdencken in tswerelts swinne[26]
Den aerbeydt / den vaer / de pijne afgrijs[27]
Van vader ende moeder in tskindts iolijs
[+] Op help // merckt dit ten eersten beghinne[28-29]
Want duecht wint croone ten hoochsten thinne. [+]G 5 v[o]

Onderhoorich den Ouersten bequame[31]
Heet den tweeden vinghere / ende deerste ledt
Niet staen naer hoocheyt / is zijnen name
Mercken zijns Meesters eere ende fame[34]
Dats dander / dus wordtmen dienaer net
Tderde ledeken heet Onbesmet[36]
Obedieren tsmeesters ghebodt altijdt
Alsoe Dapostel schrijft inde wet
Obedieert den Ouersten waer ghy zijdt[38-39]
De Naghele die wercken can dit profijt[40]
Die heet: Deruen van eyghen sinne
Eer ghy yemant begrijpt / eerst v seluen castijdt[42]
Derft eyghen sin / peyst ruste verblijdt
Merckt douerlijden van corten ghespinne[44]
Want duecht wint croone ten hoochsten thinne.

16 *naer mijn bedieden* volgens mijn uitleg (stoplap).
18 *waerdicheyt bieden* eer bewijzen.
19 *tghebodt Gods* t.w. het vijfde gebod van de decaloog.
20 *regiment* houding, gedrag.
21 *content* gelaten (*zijnde content in* zich latende vergenoegen).
22 *castijement* kastijding, berisping, terechtwijzing; - *bewijs* onderricht, lering.
24 *bedinstich* hulpvaardig; - *gheef ick hem* lees *hem gheef ick* (?) die (t.w. die deugd, eig. 't *derde ledt*) stel ik bovenaan.
25 *voldoende* ten uitvoer brengende (vg. r. 8-9 *eenen naghele die*); - *aduijs* gedachte.
26 *tswerelts swin* de wereld (het leven?)
27 *pijne* moeite; - *afgrijs* afgrijselijk.
28-29 *Tskindts iolijs *Ophelp* de bewerking van de vreugde van het kind (ik geloof namelijk, dat wij hier aan het znw en niet aan het bnw *iolijs* moeten denken); *ophelp* (verbaalstam van *ophelpen*, een zeer geliefde wijze van woordvorming bij de rederijkers) niet in MNW en WNT.
31 *Onderhoorich* gehoorzaam, onderdanig; - *bequame* op gepaste of aangename wijze.
34 *Mercken* acht geven op, ter harte nemen.
36 *Onbesmet* zuiver, onkreukbaar (ook: onvoorwaardelijk?).
38-39 Vg. *Tit.* 2, 9; 3, 1; 1 *Petr.* 2, 18.
40 *wercken* bewerken.
42 *begrijpt* laakt, berispt.
44 *douerlijden* het voorbijgaan; - *van corten ghespinne* kortstondige (t.w. de aardse) ijdelheid.

De derde vinghere sal wesen reene
Hy heet tot elcken te zijne oodtmoedich[47]
Daer deerste ledt af heet alleene
Hem seluen / altoos kennende cleene
Min tellende / dan andere / ende onvroedich[50]
Tweede minsamich / tderde hoedich[51]
Ende zijnen nedersten goederhande zijn[52]
Met dese drije leden wijs ghespoedich[53]
Sal den vingher in goeden ghestande zijn[54]
De naghele die suyuere doet van schande zijn
Is dat elck zijn selfs cranckeyt bekinne
Ende claerlijck die in desen verbande zijn[57]
Sy sullen Gode een offerande zijn[58]
[+] Bouen Cherubin ende Cheraphinne[59]
Want duecht wint croone ten hoochsten thinne. [+]G 6 r[o]

Vriendelijck in gheselschepe te zijne
Heet den vierden vingher int bespien[62]
Huessche wandelinghe tallen termijne[63]
Eerbaer van woorden in blijden schijne[64]
Ende alle dinck met goeden ooghen aensien[65]
Dit zijn de drie leden daer tsvinghers ingien[66]
By roerdt ende wacker wordt inder vruecht[67]
De naghel die dit al doet gheschien
Die heet by namen: Constich ter duecht
Zenuwen / aderen / puls / die wordt verhuecht[70]
Als de handt pijnt te desen ghewinne[71]

47 *oodtmoedich* goedgunstig (hier liever dan nederig, in verband met het 2[e] en 3[e] lid, r. 51-2).
50 **onvroedich* dwaas (niet zozeer in ethisch-religieuze zin, zoals Paulus bedoelt in 1 *Cor.* 3, 18; 4, 10, maar als teken van vernedering, zoals de deugd der dwaasheid beoefend werd bij de Moderne Devoten).
51 *minsamich* minzaam. - **hoedich* beschermend, beschuttend (WNT i.v. citeert alleen Marnix *Ps.* 86, 7: 'dijn genade hoedig').
52 *nedersten* hier blijkbaar ondergeschikten; - *goederhande* vriendelijk.
53 *ghespoedich* goed gevolg hebbende.
54 *ghestande* stand.
57 *claerlijck* stellig; - *verbande* conditie.
58 Vg. *Rom.* 12, 1.
59 *Cherubin ende Cheraphinne* (*Cheraphinne* vr. enk. (?), afgeleid van de onbegrepen mv. vorm *cheraphin* = *Cheraphim*) Zie de aant. bij *Gheest. Spieghelinghe* r. 103 op *Ceraph ende Cerubin*.
62 *int bespien* als men er op let (stoplap).
63 *Huessche wandelinghe* vriendelijke omgang; - *tallen termijne* altijd, steeds.
64 *schijne* voorkomen (*in blijden schijne* = *blijdelijcke*).
65 *met goeden ooghen aensien* Ik ken deze zegswijze uit Hooft *Geraerdt van Velzen* r. 1263 en Vondel uitg. Van Lennep 4, 174; bij de eerste betekent *met goeden oogen:* lijdelijk, bij de laatste: goedgunstig; we zullen voor deze plaats bij De Roovere de laatste betekenis moeten kiezen.
66 *ingien* vermogen.
67 *roerdt* in beweging komt; - *wacker* ijverig, kloek.
70 *wordt* De enkelvoudsvorm behoort tot de incongruentie als algemeen rhetoricaal verschijnsel; zie voor het mnl. Stoett par. 208.
71 *pijnt te* streeft naar.

Dbloet wter iuncturen ghecrijghes iuecht[72]

72 *iuncturen* gewrichten; - *ghecrijghes* krijgt er door; - *iuecht* eig. vreugde, hier: nieuwe kracht?

Dus leerdt dese handt of ghy muecht[73]
Hope die wordter uwen trooster inne[74]
Want duecht wint croone ten hoochsten thinne.

Mint uwen vyandt / want Godt cant raden[76]
Dats den vijfsten vingher / hy sal croonen dy
Deerste ledt: heet vergheten alle misdaden[78]
Dander / minnelijck groeten in ghenaden
Tderde / quaet met duechden loonen vry
De naghele die brengt dit verschoonen by[81]
Leert kennen hoe dat wy Gode verwercken[82]
Die doorschouwer van allen persoenen sy[83]
Ende dicwils vindt met sondighe wercken[84]
Voorwaer wilden wy dese handt wel mercken[85]
Kinderen sanck souden wy achten dinne[86]
Godt wil ons allen in duechden soe stercken
Dat wy zijnder Enghelen vlercken[88]
[+] Beluycken / ende vlien des quaetheyts vinne[89]
Want duecht wint croone ten hoochsten thinne. [+]G 6 v[o]

Mijn vrienden / Muzijcke en versmaede // ick niet[91]
Tis een edele conste / gheuonden op de handt[92]
Nochtans dese handt te leerene raed ick // siet
By Rethorijcke voor tsekerste pandt[93-94]
Mijn teer beuoelen hem dit bewant[95]
Waert beter ick wouds / doch nemet int goede[96]
Voor Christus der saligher sielen landt[97]
Nv ende eewelijck in vleesche in bloede[98]
Die wil ons al nemen in sijnder hoede.[99]

73 *of* indien.
74 *trooster* bemoediger.
76 *raden* aanraden, voorschrijven? (Met een toespeling op *Matth.* 5, 44 enz.; maar dan is de bet. van het hulpww (*cant*) niet duidelijk). Of is *raden* hier: er in voorzien, i.c. wreken (met een reminiscentie aan *Rom.* 12, 19; *Hebr.* 10, 30)?
78 De dubbele punt abusievelijk achter *ledt* i.p.v. achter *heet*.
81 *brengt by* bewerkt; - *verschoonen* sieraad.
82 *Gode verwercken* Gods gunst verspelen, verliezen.
83 *sy* is.
84 Het obj. moet gezocht worden in *wy* van r. 82 of *allen persoonen* van r. 83.
85 *mercken* letten op.
86 *dinne* gering.
88 *wy* Lees *ons?*
89 *Beluycken* besloten houden, beschermen; - *vinne* door rederijkers, zoals hier, gaarne gebruikt in de bet. arm (vg. *sijn vinnen rueren* ook bij De Roovere frequent) en dan macht(sgebied).
91 Vg. de inleiding over De Dene's opmerking aangaande De Roovere's muzikale belangstelling.
92 Vg. r. 1-2.
93-94 Vg. r. 4-5; - *tsekerste pandt* de beste zaak, het beste.
95 *teer* zwak, gering; - *beuoelen* verstand; - *hem dit bewant* heeft zich hiermee beziggehouden, heeft zich hieraan gewaagd (t.w. aan dit thema).
96 Indien het beter ware, ik zou het wensen.
97 *Voor* ter wille van? - *landt* hier (erf)deel.
98 *in vleesche in bloede* geheel en al?
99 *wil* moge.

[+]Vander obedientie / ende des ouders reuerentie[*]

[+]RW E 7 r[o]

Ick vinde in mijne ymaginatie[1]
Dat onderdanicheyt is fondatie[2]
Daer thuys der vrede*n* moet op gewrocht // zij*n*
Want elck goet vadere mint recreatie[4]
Siet hy zijn kinderen in sulcker gratie[5]
Dat sy onderdanich altijts bedocht // zijn[6]
Ick vinde int dal / daer wy ghebrocht // zijn[7]
Seuen Vaders die wy eeren moeten
Int welck mijn sinnen vaste ghecnocht // zijn
Om dnieuwe Jaer daer wy in gherocht // zijn[10]
V wil ick in een cleyn boecxken groeten[11]
Seuen Psalmen hoorende / om een versoeten[12]
Die storminghen / die daghelijcx comt toegedreue*n*[13]
Obedieert dit boecxken / tzal trueren boeten[14]
Want die obedieert / werdt verheuen.

Den eersten Psalme behoort Gode almachtich[16]
Ende is dat wy voor al waerachtich
Hem als Vadere sullen obedient // zijn
Met alder herten ende sielen crachtich
Hem louende ende danckende eendrachtich
Der gratien / die ons (door hem) ontrent // zijn[21]
Hoe wy van nieten menschen ghe*p*rent // zijn[22]
Ende onse siele in ons bewesen // heeft[23]
Dies wy voor al Gods kinderen bekent // zijn
Ende hoe wy by Adams valle gheschent // zijn

* Opschr.: *des ouders* gen. obj., vg. Stoett par. 159.
1 *ymaginatie* hier zozeer niet verbeelding alswel geest (deze bet. niet in MNW).
2 *fondatie* hier fundament (deze bet. niet in MNW en WNT).
4 *recreatie* De gangbare bet. verpozing, ontspanning schijnt hier niet te passen; het lijkt meer op (huiselijke) vrede.
5 *gratie* gezegende geesteshouding.
6 *bedocht zijn* reeds mnl. = zijn, of desnoods zijn van geest, gemoed, verstand; elders van een blijvende geesteshouding, dus zoals hier: gestemd.
7 *dal* Vg. ons (*tranen*)*dal* deze wereld, dit leven.
10 Hieruit blijkt dus, dat het refrein een N. Jaarsgedicht is (blijkens r. 11 en 117 e.v. opgedragen aan een vaderlijke vriend).
11 *V wil ick* Lees (of versta) *wil ick u?*; - *in* Lees *met?*
12 *Seuen Psalmen* Het getal 7 zal mede beinvloed zijn door de 7 boetpsalmen; - *hoorende* Men verwacht iets als bevattende.
13 *storminghen* obj. van *versoeten* (r. 12), de vorm is wel enkelv.
14 *boeten* doen verdwijnen.
16 *Den eersten Psalme* een schijnbare datiefvorm, in werkelijkheid echter een accusatief (de *e* is onoorspronkelijk, zie Kolthoff *Bijlage* bl. 70; voor het gebruik in de nominatief zie ald. par. 4, bl. 2).
21 *Der* voor de; - *ontrent* nabij, ter beschikking.
22 *van nieten* uit het niets (ex nihilo); - *menschen* tot mensen; - *gheprent* gevormd, geschapen.
23 *bewesen* wezen? Of part. praet. van *bewisen* aanwijzen (bij een verondersteld subject God)?

+ Ten sy dat ons zijn bloedt ghenesen // heeft[26]
Dus onderhouden dat Moyses ghelesen // heeft[27] +E 7 v°
Onderdanich aen Gode met minnen aencleuen
Dits eenen Psalm die menighe siele genesen // heeft
Want die obedieert / werdt verheuen.

Den tweesten Psalm is oock een radere[31]
Dat wy onsen natuerlijcken vadere
Oock onderdanicheyt sullen bewijsen
In eeren in dienste vroech ende spadere[34]
Ouerpeysende dlast allegadere
Dat hy ghehadt heeft in ons oprijsen[36]
Die zijnen vader eert / sal veriolijsen[37]
Inden dach zijnder bedinghe werdt hy ghehoordt[38]
Godt sal hem in langhen leuene spijsen[39]
Sijn moedere sal zijn weldaet prijsen
Ende Gods benedictie is zijn confoort[41]
Wel hem die desen Psalm oorboort[42]
Godt heeft hem in zijnen boeck gheschreuen[43]
Och ionghers weest onderdanich / voort
Want die obedieert / werdt verheuen.

Voort sullen alle goede kinderen pooghen[46]
Om obedientie ende eerwaerdicheyt tooghen
Onsen gheestelijcken Vadere by namen[48]
Want inde absentie van Christus ooghen
Is hy ghestelt omme ons wtdrooghen[50]
Smette van sonden / die wy ons schamen
Hy is Gods ghesalfde hooghe van famen
Voor zijn eere / zijn wy te vechtene schuldich
Want hy can int Sacrament versamen[54]

26 *Ten sy* maar.
27 *onderhouden* (adhort.) laten wij onderhouden, vg. Stoett par. 56; - *ghelesen* voorgeschreven.
31 *radere* raadgever.
34 *spadere* laat (de comp. ter wille van het rijm?, vg. Stoett par. 115).
36 *oprijsen* opgroeien (of misschien liever: opvoeden? *Ons* heeft dan obj. bet.).
37 *veriolijsen* zich verheugen (hier in de zin van verblijd worden als beloning, een toespeling op het ‘welgaan’ als belofte bij het vijfde gebod).
38 *ghehoordt* verhoord.
39 Vg. het vijfde gebod: ‘opdat Uw dagen verlengd worden in het land der levenden’.
41 *confoort* troost.
42 *oorboort* ter harte neemt, beoefent, toepast.
43 *boeck* t.w. het Boek des Levens, het boek waarin de zaligen staan ingeschreven.
46 *pooghen* hun best doen, er naar streven.
48 Bedoeld is de priester.
50 *ons:* dat. commodi; - *wtdrooghen* wegnemen (t.w. de ‘smette’ v.r. 51), versta: ons te zuiveren van etc.
54 *versamen* verenigen t.w. het Goddelijke en 't aardse, Christus' vlees en bloed met de elementen van brood en wijn.

Dat alle Gods Enghelen niet en connen ramen[55]
[+] Dus is hy prijselijcke menichfuldich
Heylicht den Priesteren / weest hem ghehuldich[57] [+]E 8 r[o]
Om v suyueren wilt v premitie gheuen[58]
Desen Psalm te vestene / werdt verduldich[59]
Want die obedieert / werdt verheuen.

Tot onsen vierden vader sullen wy ons keeren
In obedientien / in minnen / in eeren
Dats onse rechte Landtsheere gheseydt
Want ons weluaert / ons vruechts vermeeren
Waert dat wijt mercken wilden en leeren
Hanght properlijck aen zijne moghentheydt[66]
Want hy moet oorbooren zijn princhelijck feyt[67]
Voor ons by daghe by nachte int velt
Wy ligghen thuys wel ende saechte gheleydt
Ende hy / wedert hem mishaecht oft greyt[70]
Moet ligghen daer sneeu ende haghel smelt
Dus bid ick v desen Psalm wel spelt[72]
Murmureert niet / wilt nae redene leuen
Doet meer by minnen / dan met ghewelt
Want die obedieert / wert verheuen.

Den vijfsten Vader sullen wy onderdaen zijn
Dats ons Ouerste / daer wy onder ghestaen zijn[77]
Van Tsprinchen weghe / ofte vander stede
Of die machtich van onsen dyocesaen zijn[79]
Haer beuel dat sal int beste ontfaen zijn
Soot coempt van bouen / van goeder sede
En onsen sesten Vader sullen wy mede
Obedieren / dat is onsen vadre by oudtheydt[83]
Hem feesteren / ende bieden weerdichede[84]

55 *ramen* tot stand brengen (of liever: verstaan?).
57 *ghehuldich* goedgezind.
58 **premitie?* Uit ofr. *premetie* (o.a. = *prémices*) en dan: de hoogste plaats? Maar dan past *u* slecht, men verwacht *hem*. Of is *premitie* = eersteling(en) die de priesters toekwam (en)? Of een afl. van ofr. *prémir* belonen?
59 *vestene* in het geheugen te prenten.
66 *Hanght aen* is afhankelijk van; - *properlijck* hier: geheel (en al).
67 *oorboren* uitoefenen; - *feyt* bedrijf (*princhelijck feyt* heerserswaardigheid).
70 *weder .. oft* of ... of, vg. Jacobs bl. 303; - *greyt* behaagt.
72 *spellen* hier: inprenten (deze bet. niet in MNW en WNT).
77 *Ouerste* bestuurder; - *ghestaen* staande (zie voor de actieve bet. van het part. praet. Stoett par. 261).
79 *machtich* gemachtigd; - **dyocesaen* hoofd van een diocees? (toch niet = bisschop?); of = diocees?
83 *by oudtheydt* naar leeftijd, ouderdom.
84 *feesteren* feestelijk ontvangen, eren.

By zijnen goede wercken ontfanghen vrede
[+] Wy / ende in liefden gheene vercoudtheyt[86]
Die dit studeert met naerstigher stoudtheyt[87] [+E 8 v°]
Gods benedictie wordt op hem beseuen[88]
Voecht v om leeren / vliedt ydel boudtheyt[89]
Want die obedieert / werdt verheuen.

Den seuensten Psalm voecht wel gheleedt[91]
Aen hem die de seuenste vadre heedt
Dwelck is / elcx ghetrouwe vriendt eerbaer
Want die eenen vriendt tzijnder nootdruft weedt
Secreet / ghewillich / ende gheerne bereedt[95]
Als zijn vrient heeft van druck beswaer
Wel mach hy hem vader heeten voorwaer
Want hy houdt hem leuende die bijnaer doot // is
Heere Godt hoe blijde is thertken daer
Die sulck eenen vriendt eens vindt int iaer
Want niet voor hertelijck vriendt alst noodt // is[101]
Dits een vader / die goet als wijn en broodt // is
Die secreet helpt stoppen / vriendts lijden of sneue*n*
Dient desen / ghelijcke der roosen, die roodt // is:[104]
Want die obedieert / werdt verheuen.

Reuerendich Prinche ick houde in my[106]
Obedieerde elck daer hy schuldich sy
Onghenoechte soude te min beclijuen[108]
Van onverhooricheden / dat lesen wy[109]
Ist dat onverhooricheyt / den Enghelen is come*n* by[110]
Recht ist dat wijt van ons drijuen
Eerbaer obedieeren / hoordt mans ende wijuen[106-112][112]

86 *vercoudtheydt* verkilling, verslapping, vermindering.
87 *stoudtheyt* flinkheid.
88 *beseuen* ervaren (versta: wordt zijn deel).
89 *boudtheyt* driestheid, vermetelheid.
91 *wel gheleedt* welbegrepen, goed opgevat (stoplap).
95 *Secreet* vertrouwd (versta: die vertrouwelijk, in stilte helpt, vg. r. 103).
101 *niet voor* niets boven (een).
104 De vergelijking met de rode roos is niet duidelijk; er schuilt toch geen toespeling in op de Rozenoorlog? Of mogelijk een toespeling op een kamer *De Rode Roos* (mij alleen bekend te Hasselt). Maar wellicht is hier de roos bedoeld als symbool van geheimhouding (vg. ons 'sub rosa' en denk aan de roos op biechtstoelen!).
106 *houde in my* houd er aan vast, blijf daaraan trouw, houd dat voor zeker.
108 *beclijuen* kans hebben (te blijven voortbestaan).
109 *onverhooricheden* weerspannigheid, ongehoorzaamheid.
110 *Ist* Lees t.w.v. het acrostichon *Est;* - *onverhooricheyt* Dit woord maakt hier de indruk van een dittografie (vg. r. 109); men verwacht **onverhoochtheyt* ellende, rampspoed (De zin slaat op de opstand der engelen onder Lucifer).
106-112 De beginletters vormen het acrostichon ROOVERE.
112 *hoordt* betaamt.

Emmers te desen vaders / naer mijn ontbinden[113]
Dus bid ick v vader wilt sonder ontblijuen[114]
Desen Psalm in v herteken schrijuen
[+] Ick hope ghy sulter ruste in vinden
Obedientie / dit is mijn onderwinden [+F 1 r°]
Touwen nieuwen Jare / v eyghen bleuen[117-118]
Ick prijse onderdanicheyt metten gheminden[119]
Want die obedieert / werdt verheuen.

Die hem vernedert / die werdt verheuen
Die hem verheft / die wordt vernedert bleuen.[121-122122]

[+]Refereyn

[+RW D 6 r°]

Dien oude man mach wel hueghelijck leuen[1]
Die by zijnen goeden regimente[2]
Den quets der sielen heeft verdreuen[3]
Hebbende de doodt voor ooghen als prente[4]
Nv leuende op zijn erue oft rente[5]
Een droncxken vanden besten smaeckende[6]
Eenen penninck houdende tzijnder vente[7]
Teghens dat thooftswere is nakende.[8]
Werm ghecleedt / noydt schuldt makende
Saecht ghebedt / voorsien van spijsen[10]
Gheleydt / gheheuen / slapende wakende[11]

113 *Emmers* steeds; - *te* aan; - *naer mijn ontbinden* stoplap te vergelijken met soortgelijke als *naer mijn schrijven*, en derg., die bet.: naar mijn mening.
114 *ontblijuen* falen, te kort schieten.
117-118 Gehoorzaamheid dat is het streven van mij als Uw dienaar voor Uw Nieuwe Jaar (als N.-Jaarsgeschenk); *Touwen nieuwen Jare* apo koinoe bij *onderwinden* en *u eyghen bleuen*.
119 *metten gheminden* onder de beminde zaken?
121-122 Een ‘noteert’, die ik als naar de inhoud behorende bij het voorgaande refrein, hier heb laten afdrukken.
122 In *bleuen* zit duratief-perspectief aspect: blijvend, definitief.
1 *hueghelijck* aangenaam.
2 *regiment* levenswijze.
3 *quets* lijden.
4 *als prente* als een (scherpomlijnd of -ingedrukt, t.w. in de geest, de ziel?) beeld.
5 *op* van; - *erue* bezittingen.
6 *den besten* het beste.
7 *tzijnder vente* om uit te geven, te besteden? (zo ja, dan is deze bet. niet opgetekend in het MNW).
8 *hooftswere* hoofdpijn.
10 *Saecht ghebedt* een zacht bed bezittende of beslapende.
11 *Gheleydt / gheheuen* liggend, opstaand (versta: in gezonde toestand verkerend; 's nachts op bed en 's morgens opstaand); zie voor de actieve betekenis van het part. praet. Stoett par. 261 (*gheleydt* is naar de vorm part. praet. van *legghen* (op zijn beurt beïnvloed door de participiumvorm van *leiden*), zie voor de verwarring van *liggen* en *leggen* MNW op deze woorden.

Ende machtich dies / dit machmen prijsen[12]
Voorwaer men moet hem eere bewijsen
Diet alsoe verre ghebrenghen can
Och ionghers peyst om den ouden man.

De weluaert die doude heeft vercreghen
By goeden regimente voorseydt[17]
Is / dat siele ende lichaem zijn vol seghen
Telcx noode hebbende ghesondicheydt[19]
Die den raedt van loosheden niet verbeydt[20]
Die ouerspel met alle crachten vliedt
Die zijn broeders voorspoet niet becreyt[22]
Die van valschen eeden hem ontsiet
Die zijn voeten draecht in dordeelen niet[24]
Die zijn handen tot niemants doodt en streckt
[+] Die niemanden min dan tzijne biedt
Die zijn tonghe met gheen lueghens beuleckt [+D 6 v°]
Dese wordt met gratien soe bedeckt
Dat hem Godt int herte zijn glorie ian[29]
Och ionghers peyst om den ouden man.

Die dus zijnen tijdt passeert in vreden
Heeft eere van allen goeden gronden[32]
Welck vloeydt vol waerdicheden[33]
Want ghy wordt eewelijck verbonden[34]
In eene goede name / die bouen ponden[35]
Ende alle tresooren ter wereldt gaet[36]
Hy heeft gheloofzaemichede vonden[37]
Die van hoirije der eeren naest bestaedt[38]
Een goede name is de eerlijcxste graedt[39]
Diemen ghewinnen mach opter aerden
Want wanneer dlichaem der wereldt laet[41]
Soe blijft in hem een name vol waerden

12 *machtich dies* daartoe in staat.
17 *regimente* Zie de aant. bij r. 2.
19 *Telcx noode* voor het onderhoud, de behoeften van beide (t.w. lichaam en ziel).
20 *loosheden* valsheid.
22 **becreyt* afl. van *kreiten* om iets zeuren (De Bo i.v.)? Of zich kwaad maken, ergeren over (Corn. Vervl.)?
24 die niet (lichtvaardig?) oordeelt.
29 *ian* gunt.
32 *goede gronden* rechtschapen lieden.
33 Het bij *welck* behorende substantief ontbreekt; - *vloeydt vol* vloeit over van.
34 *ghy* Lees *hy*.
35 *ponden* geld.
36 *tresooren* schatten.
37 **gheloofzaemichede* vertrouwen.
38 *van hoirije* krachtens erfrecht (dus hier zoiets als ‘van oudsher’?; - *der eeren naest bestaedt* het naast verwant is aan de eer.
39 *eerlijcxste* eervolste.
41 *dlichaem?* Men verwacht: de ziel; - *laet* verlaat, achterlaat.

Ghemack / eere / weluaert / mach hy aenueerden[43]
Die goet regiment van ioncx beghan[44]
Och ionghers peyst om den ouden man.

Prinche in doude aermoede beseffen[46]
Als broodt bidden / oft int gasthuys geuanghen // zijn[47]
Die quaet beley ionck hem ghaf topheffen[48]
Het moet zijnder herten een swaer verstranghen // zijn[49]
Om dwelck ick segghe / laet v tontfanghen // zijn
Danckelijck / ende peyst om der miere voort an[50-5151]
Ende laet in uwen gheest behanghen // zijn[52]
Och ionghers peyst om den ouden man.

[+]Andere refereyn

[+]RW E 4 r[o]

Swemmers dies swemmen conne*n* ter deghe[1]
Al swemmen si somtijdts buyten weghe[2]
Haer conste maecktse van sinnen stout
Nochtans duncket my een sotte pleghe[4]
Wie kent der auonthueren zeghe
[+] Die wereldt loont soe menichfout[6]
Die sulcke is op zijn conste boudt [+]E 4 v[o]
Die nochtans blijuet aen de repe[8]
Dus seg ick om des zwemmers behoudt
Tes goet zwemmen bijden schepe.[10]

43 *aenveerden* Lees t.w.v. het rijm aenvaerden.
44 *regiment* Zie de aant. bij r. 2.
46 *oude* ouderdom; - *beseffen* ondervinden.
47 *Als* te weten, namelijk; - *gasthuys* armenhuis.
48 Waar slecht gedrag hem jong toe bracht; - *quaet beley* treedt in de 16e-eeuwse spelen wel op als allegorisch personage; bij De Roovere vindt men de kiem van deze personificatie.
49 *verstranghen* benauwenis.
50-51 *laet u tontfanghen zijn Danckelijck* ontvangt het in dank, t.w. de zedeles of (zoals gewoonlijk aan het eind) het gedicht?
51 *peyst om der miere voort an* Vg. *Spr.* 6, 6.
52 *behanghen* eig. opgehangen (om er steeds aan herinnerd te worden).
1 *dies swemmen* Versta: *die swemmen* (een zgn. dittografie, vg. *Brouwersgilde* 381: *als subtijle* en *Schuyfman* 85: *mots sou* (?), vg. Erné *Twee spelen* bl. 74.
2 *Al* Indien r. 3 niet zou mogen gelden als tussenzin (in mnl. poëzie vrij gewoon, vg. Stoett par. 356), dan heeft *Al* conditionele functie (vg. Stoett par. 314).
4 *pleghe* bedrijf.
6 *menichfout* verschillend; - *Die sulcke* menigeen.
8 *repe* scheepstouw.
10 Vg. *De Refreinenbundel van Jan van Doesborch* (uitg. d. C. Kruyskamp) 1, bl. 218: 'Mer tis altoos goed biden schepe swemmen.'

Stormen die groote winden waeyen[11]
En putten die grondeloos staen en draeyen[12]
Of crampe die onuoorsiens gheualt
Dickent de zwemmers seere ontpaeyen[14]
Wil ongheluck zijn saet daer zaeyen[15]
Soe wordy inden grondt ghestalt[16]
De menighe wordt alsoe verghalt[17]
Als hy ontdrijft zijns veynoots grepe[18]
Dus hoemen clapt oft hoemen calt
Tis goet zwemmen bijden schepe.

Bijden schepe soe ist goet zwemmen
Ist noodt / men mach daer binnen clemmen
Of dyer in is die leent hem de handt
Sulck wordt gheholpen bijder stemmen[24]
Maer is tschip verre / ten baet gheen hemmen[25]
Ick duchte hy soeckt den onder cant[26]
Want eermen wtworpt eenich ghewandt[27]
Tverdrincken heeft hem voor de swepe[28]
Daer by seg ick voor seker pandt[29]
Tis goet zwemmen bijden schepe.

Prinche / ghelt / iuweelen / of sulck beiach[31]
Daer een hem op verlaten mach
Ghelijck ick bijden schepe wel[33]
Al coempt een onvoorsien den slach[34]
[+] Soe men gheschien siet al den dach
Hy macher de hant aen tasten snel[36] [+]E 5 r[o]
Fortune valt sommighe menschen fel
Wijs waer hy die ter herten nepe[38]
Dus om te verhoedene sulck ghequel
Soe ist goet zwemmen bijden schepe.

11 *waeyen* hier gebruikt cum accusativo (accus. v. inhoud, vg. Stoett par. 195).
12 *putten* poelen, hier: kolken?; - *staen en* staan te.
14 *ontpaeyen* verontrusten.
15 Zie voor de zaaibeeldspraak ook de aant. bij het Refrein beg. *Tfy argher dan slanghen* r. 18.
16 *ghestalt* gevoerd, gebracht, geplaatst.
17 *De menighe* menigeen.
18 *ontdrijft* ontgaat; - *veynoot* gezel.
24 *Sulck* sommigen; - *bijder stemmen* Versta: door hulpgeroep.
25 *hemmen* eig. kuchen om de aandacht te trekken, hier wellicht om hulp roepen.
26 *hy soeckt den *ondercant* hij verdrinkt.
27 *ghewandt* stuk touw of ander scheepstuig.
28 *heeft hem voor de swepe* heeft hem in zijn macht?
29 *voor seker pandt* als vaststaande waarheid.
31 *beiach* bezit.
33 *Ghelijck* vergelijk.
34 *Al* indien.
36 *-er* t.w. 't 'ghelt / iuweelen of sulck beiach' (r. 31).
38 *die ter* een haplografie? Versta: *diet ter*; - *ter herten nypen* ter harte nemen.

+Vier gheestelijcke leeringhen

+RW F 2 v°

Vier poincten hantheert in uwe wercken[1]
Wilt ghy schouwen svolcx clappernije[2]
Deerste is deuoot zijn inder kercken
Met goeder herten sonder hypocrisie[4]
Aenbiddende al themelsche Jherarchie[5]
Sonder metten ooghen ydelijck sien
Verspouwende de helsche duuelrije,[7]
Die nae ons met temptatien spien[8]
Aenhoordt dWoordt Gods / rouct niet van wien[9]
Inwendich wilt v herte te godewaerts keeren
Ouerdenckt zijn passie / beweentse met dien
Eert / volcoempt de thien gheboden ons Heeren[12]
Eenighe grijpen ander lieden cleeren
Ende nemen inder kercken haer wandelinghe
Sulcke brenghen haer siele in groot verseren[15]
By datse daer verstooren Gods handelinghe.[16]

Dandere poinct / is dat ghy sult wesen
Seeghbaer ende simpele bijder straten[18]
Wt simpelheyt coempt oodtmoet gheresen
Ende oodtmoet doet hoouaerdicheyt laten
Spreeckt men van rade / antwoordt by maten[21]
Swijcht ende leert / keert dies niet van[22]
Houdt v ghereghelt in allen staten[23]
Niemant blameert / wijf noch oock man[24]
Wijs is hy diet soe ghelaten can[25]
Hy en heeft van Gode gheen versmaet[26]

1 *hantheert* beoefen, pas toe.
2 *schouwen* vermijden; - *clappernije* praatjes, geklets.
4 **hypocrisie* (niet in MNW en WNT) geveinsdheid.
5 *themelsche Jherarchie* Hiermee kunnen geen engelenkoren bedoeld zijn, maar de Goddelijke Personen mitsgaders (vermoedelijk) de heiligen.
7 *verspouwende* verafschuwend; - *duuelrije* werken des duivels.
8 *Die* t.w. de duivels, als onderwerp geantecedeerd door *duuelrije* van r. 7; - *spien* loeren.
9 *rouct niet* bekommer U er niet om.
12 *volcoempt* volbreng.
15 *verseren* hier zoveel als perikel, gevaar? Of toch = leed, smart?
16 Moeten we dit figuurlijk verstaan? Of toch in eigenlijke zin? In het laatste geval kan de kerk als asyl hebben dienstgedaan.
18 **seeghbaer* zedig, eerbaar (zie De Bo en *Antw. Idiot.*).
21 *Spreeckt men van rade* vraagt men U(w) raad.
22 *dies* daar.
23 *gheregelt* ordelijk (zie de aant. bij *Gheest. Spieghelinghe* r. 100).
24 *Niemant blameert* Versta: blameer niemand.
25 *diet* Men verwacht *die* of *die hem*, immers de betekenis van *ghelaten* is hier ‘zich gedragen’ d.w.z. van het intrans. of wederk. gebruik van het ww.
26 *Hy en* dat hij (indien we deze regel althans als bijzin bij r. 25 opvatten); - *versmaet* in MNW alleen als bnw opgetekend, hier blijkbaar znw, hetzelfde als mnl. *versmaetheit*.

Cleuet uwen persoon niet aen[27]
Latet lijden dat is den besten raedt[28]
Sommich naer anders begrijpen staet[29]
+ Hij en soudts niet doen saech hy hem seluen
Vallet dan daert hem qualijck gaet[31] +F 3 r°
Cleyne claghe sietmen op hem weluen.[32]

Tderde poinct is / zijt blijde in huys
Hantherende ghenoechelijcke besichede
Ghy maeckter den vyandt mede confuys[35]
Want daer peys is / Godt heeft daer stede
Bemindt u wijf ende kinderen mede
Sijt niet wthuysich in v hanthieren[38]
Doet soe ghy wildet datmen v dede
Sijt euen vrolijck met blijder chieren[40]
Herbercht tscheminckel in gheender manieren[41]
Mint peys ende ruste aldaer ghy muecht
Schoudt de wandelinghe vanden ghieren[43]
Ende binnen den huyse maeckt niet dan vruecht
In goede ghenoechten v altoos verhuecht
Grimt / pronckt niet / laet onruste sluypen[46]
V sal ghebueren eere ende duecht
Daer andere / door haer bedtstroo druypen.[48]

Tvierde is / ghy sult te bedde zijn
Vriendelijck / secreet / ende niet fumeux[50]
Aerdich int werck van minnen dijn[51]
Cloeck / vailiant / ende amoureux[52]
Niet buyten reghele / maer entre deux

27 Wees niet (te veel) verkleefd, verknocht aan, gesteld op U zelf, Uw eigen persoon.
28 *lijden* gaan (t.w. wat men van U zegt).
29 *begrijpen* critiseren, gispen.
31 *Vallet dan daert* gebeurt het dan dat het.
32 *op hem weluen* eig. op hem aanstormen, over hem komen; is de betekenis deze, dat de klachten, de grieven jegens hem minder hevig zullen zijn (t.w. omdat hij op zijn beurt nooit over anderen heeft geklaagd)?
35 *den vyandt* de Boze; - *confuys* in verwarring.
38 *hanthieren* t.w.v. het rijm hier in vage bet. gebruikt (*in u hanthieren* in Uw doen, stoplap).
40 *chieren* gelaat.
41 Maak in geen geval ruzie (*scheminckel* in de bet. duivel, alleen aangetroffen in zegswijzen, die betrekking hebben op huiselijke onenigheid, zie de voorbb. in WNT op *Scharminkel*, bet. 2) en WNT XIV, 286).
43 *wandelinghe* omgang? Of levenswijs? - *ghieren* hebzuchtigen (Of wraakgierigen?).
46 *Grimt* wrok; - *pronckt* knor; - *sluypen* Indien juist, dan hier in een bijzondere betekenis gebruikt, t.w. er van doorgaan of: verborgen blijven.
48 *door haer bedtstroo druypen* er slecht afkomen (zie voor deze zegsw. Erné *Twee Spelen* bl. 97, aant. op *Grote Hel* r. 1115).
50 *fumeux* hier: (te) fel, (te) hartstochtelijk? (Zie Godefroy op *Fumos* en d'Hauterive op *Fumer*).
51 *Aerdich* kundig.
52 *vailiant* flink.

Want te veel couuers / dat is verleedinghe[54]
Gheen meerder vruecht noch soe ioyeux[55]
Dan tspreken in die naeckte ontcleedinghe
Maer als dan coempt des nochtens scheedinghe[57]
Soe ist al ghescheynt / hy weet diet proeft[58]
Noydt gheen soe blijde inde naeckte bereedinghe
[+] Hy en was int scheyden meer bedroeft
Elcken beleefden dan wel behoeft[61] [+]F 3 v[o]
Die vier poincten te hantherene met eeren
Touerdencken mer faulten mijn lijden groeft[63]
Godt wille tghebreck ten besten keeren

Prinche dese wereldt is maer een lijdt[65]
Hoe elck hem voor de doodt veruare
Hy moet eens steruen als coempt den tijdt
Tsy Vlaminck / Schotte oft Colenare.

54 Vg. ‘coever maect verledinghe’ = te veel wekt afkeer, walging (*Excell. Cron.* 14c, aang. in MNW 8, 1995).
55 **ioyeux* blijde.
57 *nochtens* ochtends (zie voor de prothesis Franck[2] par. 116, 6, Anm. 4, voor de syncope (?) van de *t* ald. par. 115, 9, Anm. 2).
58 *ghescheynt* rampzalig, verdrietig (wellicht wordt gedoeld op de smartelijke scheiding der minnenden in de hoofse wachterliederen); - *weet diet proeft* weet het, die het ondervindt.
61 *beleefden* wijze.
63 *mer* = *mijnre* (zie de aant. bij *Refereyn constich gheestelyck* r. 33.
65 *lijdt* doorgang.

+Wijse leeringhe voor een man*

+RW D 8 v°

Schoone zeden / sonder hooghe moet[1]
Luttel spreken / ende dat selue goet
Te tijde gheuen ende nemen[3]
Duecht hanthieren / ende vredelijck leuen[4]
Ende metten goeden ommeghaen
Onrecht vromelijck wederstaen
Niet antwoorden vreemde daden[7]
Vreckheyt ende ghiericheyt versmaden[8]
Ende oock te maten connen verdraghen
In noode bijstaen zijne maghen
Die dese poincten vast houden can
Is gherekent een wijs man.

+Testame*n*t va*n* Een goede vrouwe

+RW E 1 r°

Simpel / ghesedich van ghelate[1]
Niemant te merckene op de strate[2]
Stille van woorde / van spraecke schaers
Rechtuaerdich / sonder waeniewaers /[4]

* Bewerking van de rijmspreuk in Hs. *Der Naturen Bloeme* (zie boven inleiding bl. 69):

Eren ende werdeghen sconen vrouwen
alrehande clappaedge wederstouwen
Scone seden, sunder ouermoet
luttel spreke ende dat selue ghoet
te tide nemen ende connen gheuen
Simpel ende gherechteleec leuen
En gheerre ercheit vnderwinden
vander herten. ghirecheit sinden
ghenindechleec onrecht wederstaen
altoes gherne met ghoden ghaen
wel te tide connen verdraghen
met rechter redenen holpen maghen
[D]ie des[e xi]i hout. Ende gherne mect vrede
alrehande ghoet. sal hire winnen mede.

1 *sonder hooghe moet* Voor de ridder in de hoge middeleeuwen was *hoghemoet* juist het meest verheven ideaal. Maar inmiddels is de betekenis gewijzigd en wel van hooggestemd gemoed tot hoogmoed en dan wordt het een ondeugd, ja de grootste van alle. De gehele (hoofs-ridderlijke) geest van de rijmspreuk is trouwens bij De Roovere verburgerlijkt.
3 *gheuen ende nemen* Lees *nemen ende gheuen*.
4 *hanthieren* beoefenen.
7 *vreemde* schandelijk, ongepast (?).
8 *ghiericheyt* hebzucht.
1 *ghesedich* ingetogen.
2 *merckene* letten op.
4 *waeniewaers* oneerlijkheid, bedriegerij, huichelarij.

Deuotelijck wesende inder kercken
Ende thuys doen goede ghewercken
Sober van drancke / ende van ate
In al haer doen houdende mate
Gheuen noch nemen / van gheenen man
Dan daer zijt met eeren doen can
Van moede minnelijck ende sachte
Voorsinnich / ende suyuer int ghedachte[12]
Houdende haer eere stijf met trouwe[13]
Dan wordtse ghepresen een goede vrouwe.

[+]Rouere excuseert de vrouwen[*]

[+]RW C 8 r[o]

Al tijcht men de vrouwen veel mesual[1]
Voorwaer tis een slecht argument[2]
De mans die zijn de schulden al[3]
Want hy der vrouwen cranckheydt kent[4]
Sot is hy die hem seluen schent
Die peyselijck staet / houde hem in vreden[6]
Oock heeft eene reyne maecht excellent
Ghebetert met oodtmoedicheden[8]
Dat alle vrouwen oydt misdeden.

12 *voorsinnich* doorzicht hebbende, bedachtzaam.
13 *Houdende stijf* streng vasthoudende aan.
* Dit e.a. kleingoed lijkt ontleend aan grotere gedichten (wellicht spelen?) Misschien heeft De Dene deze 'bloemen gelezen' of overgenomen uit een handschrift met deze fragmenten, door een liefhebber voor eigen stichting verzameld. - De strekking van dit gedichtje herinnert overduidelijk aan Jacob van Maerlant's *Eerste Martijn* str. 69 e.v. (uitg. Verdam-Leendertz bl. 41 e.v.).
1 *tijcht* beschuldigt van; - *mesual* ongeluk.
2 *argument* hier: aanklacht, beschuldiging? Hwb: bewijsgrond, woordenwisseling past hier niet.
3 *schulden* Lees *schuldigen?* Of lees *dier* i.p.v. *die?* In het thans gewone 'Zij zijn de schuld' (WNT XIV, 1194), indien deze vorm voor zo vroege tijd mag worden verondersteld, is 'schuld' enkelv.
4 *hy* Het getal van r. 3 (*De mans*) is niet gehandhaafd.
6 *peyselijck staet* zachtmoedig is (De dichter wil zeggen, dat een zachtmoedig mens geen twist moet zoeken; evenzo moet de man niets van de vrouw zeggen, want dan beschuldigt hij zichzelf, geeft hij zichzelf bloot).
8 Maria's nederigheid deed God Mens worden. Daar ligt het accent in de middeleeuwse coöperatie-voorstelling, niet zozeer dus op het Fiat, zoals in de tegenwoordige R.K. theologie.

Remedie om goede kinderen te hebbene.

+

+RW C 8 r°

Alsoe langhe alsmen roeden vindt
Machmen maken menich goedt kindt
Want by ontsien vander scherpe roede[3]
Maecktmen van quade kinderen goede
Lacen / maer menich (dats seer quaet)
Sijn kindt te luttel met roeden slaet
Dat sal Godt / naer der heylighen spreken
Swaerlijck aen vader ende moeder wreken
Siet toe vader ende moedre die noch leeft
Dat ghy v kinderen niet te veel wils en gheeft[10]
Want menich kindt is comen in groot lijden
Ende dat by ghebreke van castijden
Dus castijdt v kindeken wel / iae by maten
Gheen goedt mensche en salt v behaten.[14]

Noteert

I[I]

+ Die zijnen rug ter venster biedt
Beneempt hem seluen tschijnen claer
Wat wonder ist dat hy qualijck siet
Die in zijn / selfs licht sidt al dJaer.

+RW C 2 r°

II[II]

+ Van oudts is een vocabel vroedt
Mate / is tallen spele goedt.

+C 8 r°

3 *ontsien van* vrees voor.
10 *wils* hun zin.
14 **behaten* kwalijk nemen.

I Met lichte varianten ook op fol. G 4v° (r. 1 rugghe - 4 l.s. voorwaer); men vindt het kwatrijn ook onder de door A. Ricour in Bull. du comité flamand de France I (1857-'59), naar Hs. Douai (waarin de *Chronike van den lande van Vlaendre* met Nederlandse dichtstukjes) uitgegeven *Vers inédits de De Roovere* N°. 19; voorts met dezelfde varianten als fol. G 4v° (plus r. 4 *zijt* i.p.v. *zit*) achter M. de Castelein, *Baladen van Doornijcke* (achter *Konst van Rhetor.*, R'dam 1612).

II 1 *vocabel* woord (in MNW alleen bekend uit *Voc. Cop.*); zie voor het bekende middeleeuwse spreekwoord: 'Mate is tallen spele goedt' *Van den Vos Reinaerde*, exegetische commentaar door J.W. Muller (Leiden 1942) aant. op r. 670 (bl. 51).

III[III]

[+] Swijghen / lijden ende verdraghen
Dat doet dat herte te vreden staen
Ende weldoen / sonder behaghen
Dat doet / den gheest te bouen ghaen. [+D 3 v°]

IV[IV]

[+] Rechtuaerdicheydt is van grooten prijse
Want naer der schriftueren bewijse
Sachmen den rechtuaerdighen noyt bidde*n* broodt
Noch zijn zaet blijuen inden noodt. [+D 7 v°]

V[V]

[+] Wie met begrijpe scheynt zijn ghebueren
En quetse dat sy van schaemten trueren
Siet selue wel toe / tgheual is by
Ende wel mach worden / dat niet en sy. [+D 8 v°]

VI[VI]

[+] Den tijdt is cort / de doodt is snel
Wacht v van sonden / soe doet ghy wel. [+G 2 v°]

VII[VII]

[+] O Maria soetste ende waertste vrouwe
Weest uwen dienare doch beradich
Aen v vintmen volmaeckte trouwe
Maer al dat leeft / is onghestadich. [+H 3 v°]

III 1 *Swijghen / lijden ende verdraghen* een slagwoord in de 15e eeuw, bij de Moderne Devoten zeer geliefd in de vorm: ‘swighen, wiken ende duken’, vg. mijn art. over *Christus bij de Moderne Devoten* in Ons Geestelijk Erf 1935, bl. 119 noot 19; zie voor de lijdzaamheid als ‘Bourgondische’ hoofddeugd mijn artikel over de opvatting van de heilige in Archief voor Ned. Kerkgesch. 1951, bl. 160. - 1-2 vg. Leert swighen, vlien ende ducken
Soe moghe ghi voel vredes ghebrucken (in De Katholiek 88 (1886) bl. 365). 3 *sonder behaghen* zonder er zich op te verheffen?

IV 3-4 Vg. *Ps.* 37, 25.

V 1 *begrijpe* blamering; - *scheynt* zwart maakt. - 3 *tgheual* de lotswisseling, tegenspoed, ongeluk; - *by* dichtbij.

VI Een bekende spreuk, die men nog wel ontmoet als opschrift aan de ingang van oude begraafplaatsen. In de oudere literatuur o.a. ook bij H.L. Spieghel, uitg. P. Vlaming (A'dam 1723) bl. 298.

VII 2 *Weest beradich* help.

VIII[VIII]

[+] Der wereldt dienst is cleyn ende smal
Haer loon is dickent groot ongheual [+H 7 v°]
Watmen door haer heeft ghedaen
Men sals noch danck noch loon ontfaen
Al hadmense duysentich iaer ghedient
Int eynde en wordtse niemandts vriendt.

IX

[+] CORTE BEDINGHE.[IX]

[+J 1 r°]

O Heere versterckt mijne bloote // bloothede
Tot duechde*n* heft op mijn cleene // clee*n*hede
Doet mi ae*n*scouwe*n* uwe groote // groothede
Daer de drijvoudicheyt is eene // eenhede
Door v ontfaermighe reene // reenhede.

X

[+] SEUENE WERCKEN DER BERMHERTICHEDE.[X]

[+J 1 r°]

Secourst / Spijst / Laeft / Lost wt noode /
Herbercht / Cleedt / Begraeft de doode.

XI[XI]

[+] O Leuende leuen dat eewelijck leeft
Ende al dat leuende is / leuen gheeft [+J 2 r°]
Wilt my hier soe te leuen gheuen
Al mach ick onderwijlen sneuen
Dat mijn leuen mach verweruen
Een salich leuen sonder steruen.

XII

[+] In alle die wercken die wt dy spruyten
Sijt van binnen als ghy schijnt van buyten. [+J 3 v°]

VIII 3 *door* om, ter wille van. - 4 *sals* zal daarvoor.
IX Blijkens het woordspel, dat al enigszins heenwijst naar de latere ‘echo's’ is dit korte gebed wel van De Roovere zelf.
X 1 *Secourst* Helpt.
XI 4 *Sneuen* vallen, struikelen (in zonde).

XIII

+ Dolen ist dat leuen mijn
Mijn Leuen is een duyster schijn +J 6 r°
Alst Gode belieft salt beter zijn
Ick dole in hopen / ick en weet wien claghen
Al ist my leedt / ick moet verdraghen.

XIV[XIV]

+ Een Rijckman / ghierich ende machtich
En dye subtijlicke / lueghenachtich +K 1 r°
Ende wel ghemint met zijnen Heere
Die is tontsiene herde seere.

XV[XV]

+ Den Auondt ende die Morghen
En zijn nyet euen vroet / +K 2 v°
Dye morghen / die doet sorghen
Den Auondt verteert het goedt
Wilde den auondt sorghen / alsoe die morghen doet
Tsoude de sulck rijden / die nv moet ghaen te voet.

XVI

+ GOEDE PROUERBIEN[XVI]

+K 3 r°

Of God verghaue dat tsmenscen tanden
Sneden als scheersen / als sy schanden
Van yemandt spreken / twaer luttel schade*n*
Dat sy die tonghe te nieten daden.

XIV Dit kwatrijn lijkt veel op een priamel; alleen zijn het hier geen drie gelijk-gekwalificeerde personen, maar eigenschappen van één persoon, die nu op grond van die eigenschappen gevreesd moet worden. Of zijn het toch drie verschillende personen? - 1 *ghierich* hebzuchtig. - 2 *subtijlicke* sluw. - 3 *met* bij.

XV Met zwakke varianten ook bij Jan van Doesborch XCV (uitg. C. Kruyskamp dl. 2, bl. 176):

Die auont ende die morgen
Die en sijn niet euen vroet;
Die morgen moet sorgen,
Die auont verdoeget goet.
Wou die auont sorgen
Als die morghen doet,
Het soude noch menich rijden
Die nv gaen te voet.

- 6 *de sulck* menigeen.

XVI 1 *verghaue* zou geven. - 2 *scheersen* scheermessen.

XVII[XVII]

Princhen ghierich ende Papen
Die niet en roecken wat sy rapen
Is felste dinck / zijdt seker des
Dat nv op de wereldt es.

XVIII

Gheen wederstoot en mach ons deeren
Willen wy ons van sonden weeren.

XIX

Met redene ende met maten
Salmen alle dinck doen en laten.

XX[XX]

Ick lijde / ick swijghe ende ick verdraghe
Als ick al een ben / ick claghe
Teghens my seluer mijn verdriet
Soe en weet men mijn lijden niet.

XXI

Ghelooue / Minne ende Oodtmoedicheydt
Reynicheydt / Wijsheyt ende verduldicheyt
Dese sesse duechden voorwaer gheseydt
Verdrijuen alle ghebreckelijckheyt.

XXII[XXII]

Het is ern gheck // die zijnen beck
[+] Soe clappen laet
Dat hem zijn vriendt // alonuerdient [+K 3 v°]
Daer by af ghaet.

XVII 2 *niet en roecken* er zich niet om bekommeren; - *rapen* bijeenschrapen.
XX 1 Zie de aant. bij n°. III; - *al een* alleen.
XXII 1 *ern* lees *een*. - 4 *af ghaet* verlaat, laat varen.

XXIII[XXIII]

Ten snijdt gheen dinck soe grouwelijck seere
Als tonghe die rooft des menschens Eere
Van goede vercouureert men wel
Maer Eere te verliesene is al te fel.

XXIV[XXIV]

Dit noydt en viel / noch vallen en mochte
Het heeft sulck vonden / diet noydt en sochte
Elck sie voor hem / hoe dat hy stae
Miskief schijndt verre / tis dickwils nae.

XXV

[+] En bemint niet dat mach verghaen
Soe mach v herte in vreden staen [+K 4 v°]
Dat wy meest draghen in onse memorie
Dats ons helle oft ons glorie.

XXVI[XXVI]

Mate voecht wel elcken man
Die haer te middele volghen can
Om dat Ycarus / van maten schiedt
Werdt hy verdroncken inden vliedt
Want hy vlooch bouen tbeuel zijns vadere
Daer by wordt hy gheschent alte gadere.

XXVII

[+] Nemmermeer laet v gheschieden
Datstu berispt ander lieden [+K 6 r°]
Van misdaden / zijdt des vroedt
Die ghy dickent selue doet.

XXVIII[XXVIII]

[+] Verbernende catten ende tijelooze bloemen
Sijn deerste vruchten dye in Meerte wt commen. [+K 6 r°]

XXIII 3 *vercouureert* herstelt.
XXIV 2 Er zijn er die gevonden hebben, wat ze nooit hebben gezocht? - 4 *miskief* onheil.
XXVI 2 *te middele* (middel)matig; - *Ycarus* Vg. Ovidius *Metamorph.* 8, 183 e.v.; - *schiedt* scheidde.
XXVIII 1 *verbernende* krolse; - *tijelooze* algemene benaming voor bepaalde buiten het seizoen (vroeg in het voorjaar) bloeiende bloemen.

XXIX[xxix]

[+] Ghasten dye noode betalen
Ende vanden Case maken schalen
Ende Berthelmeeusen vanden broode
Al sulcke ghasten neem ick noode. [+L 6 v°]

XXX[xxx]

[+] Tsecreet is inden vrouwen besloten
Als water in eenen theempst ghegoten. [+L 7 v°]

XXXI

[+] Die sonde voor gheen sonde en achten
Die sullen hen spade van sonden wachten
Die sonde haten / ende duecht beminnen
Sullen sonde laten / ende duecht beghinnen. [+M 5 r°]

XXXI[xxxi]

[+] Ghecruyste schijuen // die wel by blijuen
Is goede prouanche
Wye dat hy es // heeft hy wel des
Sijn saecke heeft sanche. [+M 6 v°]

XXIX 2 de kaas uithollen. - 3 het brood schuin afsnijden? - *Berthelmeeuws* (van Bartholomaeus) is mij in deze fig. toepassing niet van elders bekend.
XXX 2 *theempst* zeef.
XXXI 1 *Ghecruyste schijuen* geld(stukken). - 2 *prouanche* = *provande* proviand? - 4 **sanche* (niet in MNW en WNT) goed geluk (vg. Kil. op *Sanse* uit ofr. *chance*, De Bo op *Sanse*, waar ook De Dene wordt aangehaald).

Emblematische gedichten

[+]Gheestelijcke ghelasen lampe

[+]RW K 4 v[o]

Een gelasen Oly Lampe claer blincke*n*de gent[1]
Is elck mensche noodtlijck in zijnen staet[2]
Voorsien van olye ende suyuer goet lement[3]
Dan hoe de olye beter lucht omghaet[4]
Alsmense ontfunckt die vlamme ontfaet[5]
Te meerder claerheyt / dits natueren aerdt.
Isser dan een decxel / diese bevaet
Van winde / soe ist al wel bewaert[7-88]
Maer minnelijck vriendt v wordt verclaert
Dese lampe gheestelijck / om een ghewinnen
Van duechden / want gheen lof vermaert[11]
En is / sonder duecht / voor wijse sinnen[12]
Al dat ons noodt is / laet ons beminnen.

Reynicheydt des lichaems vooren in[14]
Verstaen wy bijden claren ghelase
Want is onsuyuere ons werck ons sin
De olye en sal niet meer baten dan wase[17]
Dus waert van noode dat elck sterck lase
[+] Den Boeck om te houdene dlichame reene[19]
Want de wijse maechden / Niet de dwase, [+]K 5 r[o]
Lichten den Bruydeghomme alleene[20-21]
Suyuer herten zijn Gode ghemeene[22]
Het blijft gods stede / want het den schoot // es
Daer hy in rust als lieuer gheene[23-24]

1 *gelasen* glazen (zie voor de svarabhakti-vocaal J. Jacobs *Vergelijkende klank- en vormleer der middelvlaamsche dialecten* I (Gent 1911) par. 141, bl. 240); - *gent* schoon.
2 *is ... noodtlijck* heeft nodig; - *staet* stand.
3 *lement* pit.
4 Hoe beter de lucht om de olie circuleert.
5 *ontfunckt* ontsteekt.
7-8 *bevaet van* beschermt tegen (de constructie met *van* èn deze betekenis niet in MNW en WNT).
8 *wel bewaert* goed verzekerd.
11 *vermaert* roemwaardig?
12 *sinnen* geesten (versta: mensen).
14 *vooren in* in de eerste plaats?
17 *wase* modder.
19 *Den Boeck* de bijbel? Een aanbeveling om de bijbel goed te lezen, doet hier wel wat vreemd aan. Vooreerst pleegt men zoiets niet of vrijwel niet aan te treffen in de 15[e] eeuw en vervolgens ziet men niet goed in, waarom speciaal voor de reinheid van het lichaam het Boek der boeken zou moeten worden opgeslagen, al vindt men natuurlijk wel in teksten als 1 *Cor.* 6, 19-20 en elders voorschriften dienaangaande. Mag men in de vermelding van *Den Boeck* misschien (mede) een toespeling zien op de Brusselse rederijkerskamer van die naam?
20-21 Vg. *Matth.* 25, 1 e.v.
22 Vg. *Matth.* 5, 8 ‘Zalig zijn de reinen van hart, want zij zullen God zien’; - *ghemeene* deel hebbende aan.
23-24 Zie voor het rusten van God (Christus) in het mensenhart MK bl. 279 e.v.

Voor allen hongher hy tsekerste broodt // es[25]
Laet ons beminnen al dat ons noodt // es.

25 Zie voor Christus als het Brood (des Levens, - der engelen, enz.) MK bl. 60 e.v. en mijn *Kerstmis in de ban van de Passie* in Kerk en Eredienst 5 (1950) bl. 341.

De Olye in dat ghelas behoorende
Sal wesen gherechte ontfaermichede
Milde alle ghiericheydt verstoorende.[29]
Tontfaermen godts / ghy winter mede[30]
Noydt en was hy / die rechte ontfaermen dede[31]
Op zijnen euen kersten mensche hier nedere
Godt ghaf hem in zijn glorie stede[33]
Sijn vriendelijck ontfaermen wedere
Sy is dat hooghe onrottelijck Cedere[35]
Daer Godt zijn oordeel op sal innen[36]
Sy is oock Christus vlerck ende vedere
Daer hy by daelde / dus sonder dinnen[37-38]
Al dat ons noodt is / laet ons beminnen.

Rechte en drooghe moet delement // zijn[40]
Soe valt zijn laeyen veel te claerdere[41]
Twelck hemelsche begheerte sal bekent // zijn[42]
Daer de gratie godts by wast te naerdere[43]

29 *ghiericheijdt* hebzucht (in tegenstelling tot *ontfaermichede* barmhartigheid, in de zin van weldadigheid).
30 Gij wint er Gods barmhartigheid mede.
31 Er was nooit iemand, die zich waarachtig ontfermde (zie voor doen + inf. Stoett *Synt.*[3] par. 253).
33 *Godt* enz., versta: Of God enz.; - *gloriestede* plaats der heerlijkheid, hemel.
35 *Sij*, t.w. *ontfaermichede;* - **onrottelijck* niet kunnende rotten, onvergankelijk (in WNT X, 1776 alleen uit Anna Bijns 276 opgetekend).
36 *innen* in rederijkerstaal in het algemeen = verwerven (vg. WNT VI, 1821 in de bet. I, A, 3), hier = uitspreken, t.w. bij het Laatste Oordeel? De ceder als symbool van de Barmhartigheid is mij niet van elders bekend; mogelijk hebben we te doen met een reminiscentie aan de Boom der Barmhartigheid bekend uit de *Vita Adae et Evae* (vg. H. Bergema *De Boom des Levens* enz., Hilversum 1938, bl. 250-1). Indien er in r. 35-6 een herinnering schuilt aan de voorstelling van een mythische boom op de plaats des Gerichts, dan zou het Ethiopische Henochboek hier het dichtst bijkomen (vg. Bergema *a.w.* bl. 245-6); het is hier echter geen ceder, maar de keuze van deze boom kan weer beïnvloed zijn door de bijbelse voorstelling van de ceder als 'wereldboom' (vg. *Ezech.* 17).
37-38 Een voorstelling, volgens welke Christus gevleugeld is neergedaald naar Maria's schoot, is niet bekend, maar behoeft uiteraard ook niet te worden verondersteld. Het dichtstbij komt de uit franse miniaturen bekende afbeelding van het Christuskind uitgaande uit de mond des Vaders en gedragen door cherubijnen met zwaluwvleugels (vg. MK bl. 33). De opvatting, dat Christus door barmhartigheid is bewogen om Mens te worden, gaat terug op het Pleidooi der Deugden, voor het eerst breder uitgewerkt door Bernardus en Hugo van S. Victor; overigens heeft sinds de Renaissance van de 12e eeuw de voorstelling het gewonnen, dat liefde (charitas) Christus deed neerdalen, vg. Jacob van Maerlant's *Eerste Martijn* r. 342 e.v.:

> Jane trac soe (t.w. caritate) themelsche broot
> Hier neder in der magheden scoot etc.

(uitg. Verdam-Leendertz bl. 17).
38 *dinnen* verminderen (*sonder dinnen* onverminderd is tot dusver niet van elders bekend).
40 *delement* de pit.
41 *laeyen* vlam.
42 *hemelsche begheerte* begeerte tot de hemelse dingen; - *bekent zijn* zijn, betekenen.
43 *naerdere* sterker (Deze betekenis zou dan, ofschoon nauw verwant aan de bekende, nog niet zijn opgetekend).

Ist soe ontfunckt twordt te openbaerdere
Van puerdere Charithaten dlicht[44-45]

44-45 *twordt te openbaerdere Van puerdere Charithaten dlicht* het licht wordt des te helderder door zuivere liefde (*puerdere* comp. pro positivo? Of toch = zuiverder?).

Want Carithate is tsmenschens onbeswaerdere[46]
Voor Gods almoghende aensicht
Want de vlammen de charitate sticht[48]
[+] Is blakende schoonder dan eenich roodt // es
Dat vier en dient gheen tijdt gheswicht[50] [+K 5 v°]
Tis goudt daer andere duecht al loodt // es
Laet ons beminnen al dat ons noodt // es

Men moet met grooter voorhoedichede[53]
Met een decxele de Lampe zijn beslaende[54]
Wiens name sal wesen Oodtmoedichede
Die alle duecht houdt rechte staende
Want sinte Gregorius ons vermaende[57]
Wie duechden gharende is sonder oodtmoedt
Is contrarie den weghe ghaende[59]
Ghelijck een / die stof den blinde doet[60]
Och lieue Heer Godt iont ons doch spoet[61]
Dat wij oodtmoedichede bekinnen,[62]
Soe wordt ons campte des wints behoedt[63]
Van ydel glorie / argher dan spinnen /[63-64]
Al dat ons noodt is / laet ons beminnen.

Ende elcken in zijnen staedt bijsondere
Mach dus zijn Lampe maken wel
Naer zijn vermoghen houdende tondere
De sonden / verheffen de duechden snel[69]
En soe de ooghe doorsiet alle dincx bestel
Soe is hy / die hem seluen kent ende hoont[71]
Ist leeck of clerck / ist quaet oft fel[72]
Alsoe een werckt / wordt hy gheloont

46 *tsmenschens* Zie voor deze dubbele genitief Kolthoff par. 33, bl. 26; - **onbeswaerdere* verlichter?
48 *vlammen* Lees *vlamme;* - *de* Lees *die*.
50 Dat vuur behoort nimmer getemperd te worden.
53 *voorhoedichede* bedachtzaamheid.
54 *zijn beslaende* bedekken.
57 *Sinte Gregorius*, Gregorius de Grote († 604?; de dichter heeft het oog op de *Moralia sive Expositio in beatum Job* of een der homilieën, die hij in mnl. vertaling gekend kan hebben (vg. C.G.N. de Vooys *Legenden en Exempelen* 2e dr. bl. 12 noot).
59 Gaat de weg in de verkeerde richting.
60 *den* Lees *ten?* Versta: als iemand, die een blinde stof in de ogen werpt (wat alleen bij een ziende (t.w. om hem te verblinden) zin heeft)?
61 *spoet* goede voortgang.
62 *bekinnen* leren kennen.
63 *campte* Lees *lampte* lamp.
63-64 *des wints behoedt van ydel glorie* behoed voor de wind van ijdele glorie (hovaardij).
69 *snel* Zowel een adj. als een adv. opvatting zouden hier passen, maar de adverbiale zal wel bedoeld zijn.
71 *ende hoont* Lees *ongehoont* naar waarheid, zonder misleid te worden?
72 *quaet oft fel* (adv. bij *werckt* in r. 73) Lees *quaet oft wel?* (immers *quaet oft fel* biedt geen tegenstelling).

Jhesus die alle salighe croont
Brenghe ons daer ghee*n* tijt / druck noch stoot // es[75]
Ende om dat nieuwe Jaer te zijne verschoont
Met gratien vlien wy dan / dat doodt // es[76-7777]
Maer laet ons beminne*n* tgene dat ons noodt // es.

*

[+]Gheestelijcke spieghelinghe

[+]RW M 5 r[o]

Een die hem seluen niet en siet[1]
Is blinder dan men ghesegghen can
Maer twas een meester my en twijfels niet[3]
Die eerste des spieghels conste ghewan[4]
Hy is proffijtelijck wijf ende man[5]
Tverborghen tooghende int openbare[6]
Dus wil ic v spiegelen schencken dan
Jonstelijck teenen nieuwen Jaere[8]
My duncke oock wel dat orboor waere[9]
Dat elck hier toe wilde diligent // zijn[10]
In dancke ontfaende met blijder mare[11]
Ghemerckt dat spieghelen excellent // zijn[12]
Die hem best spieghelt sal netst bekent // zijn.[13]

In ons beuoelen is cleyne certeynicheyt[14]

75 *gheen tijt* nimmer; - *druck noch stoot* wellicht een staande uitdrukking.
76-77 *verschoont met gratien* met genade(gaven) begiftigd of getooid.
77 *vlien wij* (adhort.) laten wij ontvlieden; - *dat doodt es* t.w. (met bijgedachte aan het Oude Jaar) de oude mens (vg. *Col.* 3, 9) met zijn zonden of die zonden zelf.
* Varianten in Hs. F: 4 eerst d.s. const - 5 om w. en m. - 6 Tverbuerghene - J. tuwen n. - 9 dinct o. dattet - 15 d. der b.
1 *siet* hier fig. opgevat, dus = kent (intussen leert het gedicht niets over de zelfkennis, zoals men zou verwachten, althans niet in de zin van kennis van smensen ‘ellende’.
3 *my en twijfels niet* ik twijfel er niet aan.
4 *eerste* het eerst; - *des spieghels conste ghewan* eig.: kennis van de spiegel verwierf, dus: de spiegel ontdekte.
5 *Hy* t.w. de spiegel; - *proffijtelijck* nuttig.
6 Dit geldt alleen voor de zich spiegelende persoon.
8 *Jonstelijck* welwillend; - *teenen nieuwen Jaere* als N.J.-geschenk.
9 *orboor* nuttig.
10 Dat ieder hier aandacht aan zou willen schenken.
11 *met blijder mare* Deze zegswijze, die zoiets moet betekenen als ‘met verheuging’ is tot dusver in de wdbb. nog niet opgetekend.
12 *dat* = *dattet* dat het, t.w. de spiegels, die de dichter aanbiedt.
13 *net* zuiver, rein; - *bekent zijn* zijn.
14 *beuoelen* gevoelen; - **certeynicheyt* zekerheid (WNT III, 2, 1998 geeft nog een plaats uit Anna Bijns).

Dat doet onser broosheyt heerschappye[15]

15 *broosheyt* zedelijke zwakheid.

*
Dus siet den spieghel aen der reynicheyt
Twelck is de weerdighe maecht Marie[16-17]
Voor wiens glas de hoochste melodye
Haer seluen heeft ghetoocht soe crachtelijck[18-19]
Soe dat de menschelijcke baelgie[20]
Door haer reyn glas / crijcht licht waerachtelijck[21]
Schouwende claer / dwelck hy voordachtelijck[22]
Aen nam in haer reyn maechdelijck ghewin[23]
Als spieghel bouen allen drachtelijck[24]
+ Wildt hier in spieghelen wat muechdy min[25]
Wel spieghelen brengt peys ende wijsheydt in. +M 5 v°

Ter waerachticheyt spieghele claer[27]
Twelck elck gherechtich mensche sy[28]
Wiens woordt ende werck is duecht eenpaer[29]
Daer sullen ons seluen in spieghelen wy
Want elck rechtuaerdich mensche vry[31]
Die is een spieghele vol van lichte
Daer elck hemseluen mach spieghelen by[33]

* 16 D. aensiet d.s.d. - 19 vertoocht - 21 licht crijcht - 23 m. zwin - 24 a. machtelic - 27 Der w. spieghel - 29 dueght es e. - 30 in *ontbr.* - 32 spieghel - 34 verclaert

16-17 *Spieghel* was in de M.E. een der meest geliefde benamingen voor Maria en dan vooral in de verbindingen ‘S. der Drievuldigheid’ en ‘S. der reinheid’ (zie Salzer op *Spiegel* en *Speculum*).

18-19 *de hoochste melodye* eig.: de hoogste vreugde, hier een omschrijving voor God of Christus? (In *Vijf Maagd.* 561 wordt Christus genoemd: ‘alderhoochste tresoor van melodyen’, vg. MNW 4, 1367). Of moeten we blijven bij de eigenlijke betekenis en deze regels zó verstaan: ‘Aan wie de hoogste vreugde zich heeft geopenbaard’ = Wie de hoogste vreugde is ten deel gevallen, t.w. door haar goddelijk moederschap?

20 *baelgie*, eig. rechtsgebied, heerschappij, hier kennelijk in meer algemene zin = gebied, sfeer, zodat *de menschelijcke baelgie* als omschrijving gaat fungeren van mensdom.

21 *licht* heil, t.w. door Christus, die uit de Maagd Maria is geboren; de licht-symboliek hoort nog eerder bij de destijds algemeen bekende beeldspraak van het zondoorschenen glas (vg. MK bl. 110 e.v.) dan bij die van de spiegel; toch wordt hij ook daar gebruikt, vg. ‘Sicut enim radius solaris speculum intrat et exit sine speculi corruptione, sic et Christus, qui est verus sol, istud speculum intravit in conceptu et exivit in partu sine virginis violatione’ (Jac. de Voragine *Mar. Serm.* 7, 167, aang. d. Salzer S. 339).

22 *dwelck* Het antecedent is wel *licht* (r. 21), dat nu in een andere zin wordt begrepen dan in r. 21: daar was het ‘het heil door Christus’, hier: ‘het menselijke vlees’; mogelijk is bij *dwelck* etc. niet meer aan *licht* gedacht, maar moeten we een niet uitgedrukt antecedent ‘vlees’ veronderstellen; - *voordachtelijck* uit vrije verkiezing.

23 *ghewin* Lees met hs. F *zwin* ader (vg. de omschrijving *maechdelic swin* voor Maria in *Dev. Pr. B.* 287, 9, aang. in MNW 7, 2560).

24 *drachtelijck* eig.: vruchtbaar, wat bij het beeld van de spiegel minder goed past; blijkbaar is het woord ondoordacht gekozen - indien de lezing juist is en we niet de voorkeur moeten geven aan F: *machtelic* - beïnvloed door het veelvuldig gebruik van dit adjectief bij de beelden van de roede, de wijnstok, enz.

25 *Wat muechdy min* wat kunt ge minder doen.

27 In de heldere spiegel der waarachtigheid.

28 *sij* is.

29 *eenpaer* constant.

31 *vry* edel.

33 Daar ieder een voorbeeld aan kan nemen.

Soomen in spieghelen claert tghesichte[34]

34 *Soomen* zoals men; - *claert* verheldert.

*
Hy spieghelt hem saechte / cleyn is tghewichte
Die spieghelt by andre die hem ontrent zijn[35-36]
Aenveerdt altijdts tgoede / laet varen tslichte[37]
Ende laet waerachtich v fundament // zijn
Die hem best spieghelt sal netst bekent // zijn.

Dan isser den spieghel van Charitaten
Twelck is des menschen vriendt in trouwen
Want een vriendt ghetrouwe is bouen maten
Eene spieghele zijn vriendt om schouwen[43]
Die dlicht zijnder duecht in vriendts benauwen[44]
Eenpaerlijck sturt ende dalen // doet[45]
Dat is een spieghelijck bedauwen[46]
Daer alle druck by falen // moet[47]
Gheen rijckdom en mach betalen tgoedt[48]
Van desen spieghele nae recht bekin[49]
Tverbeelde is schoone de stralen zoet[50]
Wel hem wiens ooghe schoudt sulck ghewin
Wel spieghelen brengt peys ende wijsheyt in.

Noch eenen spieghele vol Jubilatien
[+] Hebben wy binnen desen aertschen ghetruere[54]
Twelck is den soeten spieghele van gratien [+M 6 r°]
Ghenaempt die heylighe weerde schriftuere
In wiens glas / wy sien talder ure
Al dat ons salich is ende noodt[58]

* 36 andre*n* - 37 Siet altoos t. - 38 Ende *ontbr.* l. warachticheit - 40 essere - 41 v. vul t. - 42 e. ghetrouwe vrient - 43 spieghel sinen - 47 allen - 49 rechts - 50 Tverbeilden - 54 w. in d. - 55 spieghel - 56 G. by naemen de h.s. - 57 In welc g.

35-36 Ziehier het nog niet opgetekende vroegste voorbeeld in onze taal van de bekende zegswijze: ‘Die zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht’; - *cleyn is tghewichte* het valt niet moeilijk, niet zwaar, vg. Boendale *Der Leken Sp.* III, 10, 249:

> Dat hem dieghene zaechte castijt,
> Die an andren leert ende verstaet
> Wat hem goet si ofte quaet

36 *hem ontrent zijn* in zijn omgeving zijn.
37 *tslichte* het ondeugdelijke (de bet. van slecht nadert hier de moderne).
43 Versta: voor zijn vriendt eene spieghele om (te) schouwen.
44 *in vriendts benauwen* wanneer zijn vriend in nood is.
45 *Eenpaerlijck* gestadig.
46 *spieghelijck* helder, stralend.
47 *falen* achterwege blijven (deze bet. niet in MNW, in WNT alleen bekend uit Anna Bijns).
48 *mach betalen* kan zoveel waard zijn als, kan vergeleken worden met (of: de waardij, t.w. van deze spiegel, is voor geen geld te koop?); - *tgoedt* de waardij.
49 *nae recht bekin* naar waarheid.
50 *Tverbeelde* t.w. de ‘getrouwe vriend’; - *de stralen* t.w. van de ‘duecht’ van die vriend.
54 *binnen desen aertschen ghetruere* in dit jammerdal.
58 *salich* heilzaam.

*

Den oorboor van Gods gheboden puere[59]
De noodtsaecken der Sacramenten bloodt[60]
De waerachticheyt van den aertijckelen groot[61]
De ghebreken daer wy inne beglent // zijn[62]
De swaerhede vander eewigher doodt[63]
Als loon / voor die van duechden ghespent // zijn[64]
Die hem best spieghelt sal netst bekent // zijn.

Als alle dese spieghelen wel besien // zijn
Ende de handt te wercke gheleedt[67]
Soe salder een spieghele noch bouen dyen // zijn
Twelck den spieghel der glorien heet
Ende dese spieghele soe elck wel weet
Dat is Godt selue die eewich leeft[71]
In wiens glorieuse spieghele breedt[72]
Elck mensche zijns beelden wesen heeft
Welck beelde / Gods beelde soot redene gheeft[74]
Schouwen sal nae ons doodts beghin
Sien teghens sien / daer niemant beeft[76]
Maer al vol glorien / gheeft hier toe sin[77]
Wel spieghelen brengt peys ende wijsheyt in.

Spieghelt v dan aen anders weldaet[79]
Spieghelt v aen Gods vrienden verheuen
Spieghelt v aen de wereldt die fel staet[81]

* 59 vanden g.p. - 62 in - 63 zwaerheit - 64 De loonen die v.d. ghesent z. - 68 spieghel boven - 69 Dewelke den s. van g. - 70 sp. also e. weet - 72 glorieus spieghel - 75 naer onser - 76 S. ieghen - 77 M. es v. - 81 ander w. fel s. - 82 ant

59 *oorboor* nut; - *Gods gheboden* de decaloog.
60 *bloodt* (duidelijk) adj. bij *noodtsaecken*.
61 *aertijckelen* de 12 (!) artikelen van het Credo, de apostolische geloofsbelijdenis.
62 *beglent* eig. omrasterd, hier bevangen.
63 *eewighe doodt* de dood van de ziel, het derven van de gemeenschap met God in het hiernamaals.
64 *ghespent* gespeend.
67 *te wercke gheleedt* ‘aan de ploeg geslagen’.
71 Vg. Willem van Hildegaersberch *Van den spieghel* r. 126 e.v. (uitg. Bisschop en Verwijs bl. 132a):

> Want God is spieghel ende glas,
> Die alle herten wel bekint,
> Wye dat recht off onrecht mint.

Men lette op het onderscheid met De Roovere: W.v. Hildegaersberch is vlak moralistisch, De Roovere theologisch-mystisch.
72 *breedt* machtig.
74 *soot redene gheeft* zoals het pas geeft.
76 *Sien teghens sien* een parallelle formatie van ‘hoop tegen hoop’ = tegen alle verwachting in (vg. WNT 6, 1074)? Of een herinnering aan 1 *Cor.* 13, 12: ‘maar alsdan zullen wij zien van aangezicht tot aangezicht’ (Vulgaat: ...‘facie ad faciem’)?
77 *gheeft hier toe sin* schenk hier aandacht aan.
79 *weldaet* goede werken
81 *fel staet* boos is (*staen* in een bepaalde toestand verkeren).

Spieghelt v aen het onseker leuen

*

Spieghelt v slijm der aerden beseuen[83]
[+] Spieghelt v in Gods oordeel stranck
Spieghelt v aen dat helsche beuen [+M 6 v°]
Spieghelt v tis hier tzijne onlanck[86]
Spieghelt v sondelijcken ontfanck[87]
Spieghelt v aen die aermen die pacient zijn[88]
Spieghelt v aen Gode ghy lichaemen cranck[89]
Daer de vijf wonden inne gheprent zijn[90]
Die hem best spieghelt sal netst bekent // zijn.

Daer dat hem elckerlijck tooghen // sal[92]
Jae moeten tooghen ter laetster tijdt[93]
Soe bid ic v hebt voor ooghen // al
Dat ghy spieghelijck ghereynicht zijdt[95]
Dat hemele claerlijck wordt verblijdt[96]
In hem / die net ghespieghelt zijn[97]
Siet toe / dat v gheen vruecht ontglijdt
Om dat mijn sinnen ontbeghelt zijn[99]
Godt kentse wel die gheregelt // zijn[100]
Daer mede sluydt ick mijn grof ghespin
Maria doe v beseghelt // zijn[102]
Daer bouen bijden Ceraph ende Cerubin[103]

* 85 ander hellen b. - 86 te zine - 87 zondelic - 88 daermen - 89 gods lichaem cranc - 90 in - 92 Naer d.h.e. dan t. - 93 ten - 94 u dan h. - 96 Den h. die wert c. - 97 h. allen d. - 98 vrucht nontglijt - 99 Want m.s. zeere ontweghelt z. - 100 w. alle d. - 101 Hiermede s. - 102 M. die doe ons alle b. - 103 Hierboven inder glorien tin

83 *slijm* (= slijk) *der aerden* Versta: o mens (eig.: menselijk lichaam, op grond van het 'Stof zijt gij enz.' (*Gen.* 3, 19) en de schepping van de mens uit stof, aarde (volgens middeleeuws geloof van Damascus), vg. *Gen.* 2, 7); - *beseuen* stopwoord ter wille van het rijm, zonder of desnoods met een zwakke betekenis (= kennelijk).
86 *tis hier tzijne onlanck* het aardse leven is kort van duur.
87 *sondelijcken ontfanck* gij die in zonden ontvangen zijt.
88 *pacient* geduldig.
89 *Gode ghy lichaemen* Lees met hs. F *gods lichaem*.
90 *vijf wonden*, t.w. de 2 hand- en de 2 voetwonden en de zijdewond van de Gekruisigde.
92 *Daer* Lees met hs. F *Naer* (*Naerdat* nademaal).
93 *ter laetster tijdt* op de jongste dag.
95 *spieghelijck* zuiver, helder (als een spiegel). Of *spieghelijck ghereynicht* gezuiverd door het spiegelen?
96 *Dat* Lees met hs. F *De*(*n*).
97 *net* Zie de aant. bij r. 13.
99 **ontbeghelt* hs. F heeft **ontweghelt* dwalend, in de war, onzeker, het spoor bijster, maar *ontbeghelt* zal wel oorspronkelijk zijn; dit woord is afgeleid van **beghel* (door De Roovere gebruikt in zijn *Constich Lof van Maria*, beg.: Natuerlick // negheene r. 29), beugel, thans nog in Westvlaanderen bekend als een 'houten ring of gareel uit drie stokken bestaande, rond den hals van hoenderen en zwijnen, om ze te beletten door de hagen te kruipen' (De Bo i.v.); *ontbeghelt* wil dus zoveel zeggen als losgelaten, teugelloos.
100 *gheregelt* standvastig, trouw? (Deze bet. dan niet in MNW en WNT; hetzelfde woord ook in *Vier gheestelijcke leeringhen* r. 23, waar 'ordelijk', 'ordentelijk' wel zou passen).
102 *beseghelt* gedurig, standvastig (een vaste plaats bezittende).
103 *Ceraph ende Cerubin* seraf en cherubijn, aartsengelen van de hoogste rang, die de Godheid omringen in eerbiedig hulde- en dienstbetoon.

Daer ouervloeyende peys is in.[104]

104 *peys is in* vrede heerst.

Gheestelijck den bal te slane

RW

+ Elck landt heeft zijn sonderlinghe sede[1]
Van spele / daer hem tvolck inne verblijdt +L 8 v°
Ende wy hebben onderlinghe vrede[3]
Den bal te slane in tswinters tijdt[4]
Ende dan soe soectmen velden wijdt
Buyten tsweechs / daer luttel yemandt paert[6]
Maer siet wel toe die speelders zijdt
Dat ghy v balleken wel bewaert
Want ons bewijst der kinder aerdt
Dits puer verclaert[10]
En nemet niet voor thoren[11]
Bal verloren / spel verloren.

Hs. F

+ Elc lant heeft zonderlinghe zede
Van spelen daer tfolc in heeft Jolijt +Fol. 45 v°
En*de* wij hebben hier zonderlinghe vrede
Den bal te slane des winters tijt
Want dan zouctme*n* velden wijt
Buten den weghe d*aer* luttel yement vaert
Dus hoort na my die speelders zijt
Siet dat ghij hu ballekin wel bewaert
Want ons bewaert der kinderkins aert[9]
Van ouden verclaert zij segghe*n* te vore*n*
den Bal verloren tspel verloren

[RW] 2
Ghelijck den bal int eerste schoon // es[13]
Rondt / wel loopende daermen stiert[14]
Soe duncke my / dat elcken persoon / es
Als hem de Juechdelickheydt regiert
Met lusticheden is hy verchiert
So langhe als Juecht in hem gheduert
Maer wie dat onmatelijck hanthiert[19]
Het gheualt wel dat hy te spade truert

1 *sonderlinghe* bijzondere; - *sede* manier F vóór *zede v* doorgestreept.
3 En wij scheppen er onder elkaar behagen in (*vrede hebben* in deze bet. niet in MNW, want *vrede* is hier wel = bevrediging, een bet., die overigens gemakkelijk uit die van gemoedsrust kan zijn ontstaan).
4 *Den bal te slane* te kolven, vg. J.W.P. Drost *Het Nederlandsch kinderspel vóór de zeventiende eeuw* ('s-Gravenhage 1914) bl. 84 e.v.
6 *luttel* nauwelijks; - *paert* zich begeeft (deze bet. niet in MNW, in WNT alleen bekend uit enkele plaatsen bij Matthijs de Castelein, vg. Dl. XII, 1, 482).
10 *puer verclaert* volkomen duidelijk; - F *van ouden* van oudsher.
11 *nemet niet voor thoren* vat het niet spijtig op?
9 F *bewaert* (onder invloed van r. 8?) bewijst.
13 *int eerste* aanvankelijk.
14 *daermen* Versta met F *daermenne*.
19 *dat* t.w. de jeugd (versta: wie geen matigheid betracht in zijn jeugd).

[+] Als iuecht vergaet / droefheydt ghebeurt
Die siele besmuert[22] [+]M 1 r[o]
Dus houden wy tsporen[23]
Bal verloren / spel verloren.

[Hs. F] 2
Ghelijc dat den bal int eerste scoon es[12]
Wit wellopende daer me*n*ne stiert
So dinct my wel dat elc persoen es
Als hem de Juechdelicheit regiert
Hij es met lusticheden versiert
Also langhe als hem Juecht gheduert
Wie dan zij*n* Juecht o*n*nuttelic antiert
Als Juecht vergaet he*m* droufh*eit* ghebuert
Dit wort ten en*de* van hem betruert
De ziele besmuert inde*n* eeweghe*n* tore*n*
Wa*n*t bal verloren tspel verloren

[RW] 3
Neempt dan den bal in hoeden sinlijck[25]
In tijdts / eer dat hy coempt te valle
Ende laet v hier bewijsen minlijck[27]
De conditie vanden Balle[28]
Pijndt hier inden aerdtschen stalle[29]
Tachtervolghene dit simpel bediet[30]

[Hs. F] 3
Nemt dan den bal in hoeden zinlic
In tijts eer dat ghij comt ten valle
En*de* laet hu voort beuroeden minlic[25]
De rechte co*n*dicie vanden balle
Pinende up desen eertsche*n* walle
[+] Tachteruolghene het cleen bediet
[+]46 r[o]

22 *besmuert* (abs. gebruikt part.) bezoedeld.
23 *tsporen* het spoor, hier = de sententie die volgt, t.w. de stok van het refrein ‘Bal verloren, spel verloren’ als waarschuwend voorbeeld?
12 F *den* later toegevoegd.
25 *sinlijck* wijselijk.
27 *bewijsen* verklaren, uiteenzetten;
28 De lezing van F verdient de voorkeur.
29 *stalle* verblijf, bestaan, leven.
30 *Tachtervolghene* op te volgen, na te komen, ter harte te nemen; - *simpel bediedt* eenvoudige les.
25 *beuroeden* leren, meedelen.

[RW 3]
Nut dat thertken wt worpt de ghalle:[31]
Dat bitter is / en gheert de kele niet[32]
Wie den bal qualick in tijdts ontvliedt
Is wee gheschiedt
Hem wert gheschoren[35]
Bal verloren spel verloren.

[Hs. F 3]
Nuttet therte werpt wech de galle
Want wat bitter es / dan prijst de kele niet
En*de* wie den balle qualic ontvliet
Es wee ghesciet hets zoo bescooren
Den bal verloren tspel verloren

[RW] 4
Den Bal is rondt / hert / binnen rou[37]
Drie naden zijn hem aengheleydt,[38]
Daer sullen wy by ghelijcken nv[39]
Die weerde heylighe Drievuldicheydt
Versaemt in eender moghentheijt
Oneyndelijck rondt / een Godt te samen[41-42]
Houdt desen bal wie dat misgreyt[43]
Vryelijck / het sal v hoochelijck vraemen /[44]
Wie datten verliest hy sal hem schamen
Int hof van namen[46]
Want als te voren
Bal verloren spel verloren.

[Hs. F] 5
Den bal es hart ront binnen ru
Drie naden zijn hem aengheleit
Daer sullen wij bij bekenne*n* nu[36]
De weirde helighe Drievuldicheit
Versae*m*t in eenre mueghenteit

31 De betekenis van deze regel wordt duidelijk uit de lezing van F, helemaal in orde kan de zin dus niet zijn; *wt worpt* is geb. wijs, de ongescheiden vorm (*wt worpt* i.p.v. *worpt wt*) behoeft niet te bevreemden).
32 *gheert* begeert.
35 Deze regel zal wel corrupt zijn; al zou de bet.: ‘hem valt ten deel’ (t.w. hetgeen volgt) er desnoods bij door kunnen, de lezing van F lijkt natuurlijker.
37 *hert* hard (de bal was opgevuld met haar (vg. r. 51) en door leer omgeven (vg. Drost *a.w.* bl. 87, die jammer genoeg ons gedicht niet heeft gekend).
38 *hem aengheleydt* op hem aangebracht (de bal was dus omgeven door drie aan elkaar genaaide stukjes leer).
39 *ghelijcken* vergelijken;
41-42 Versta: de drie personen der Drieëenheid vormen tezamen het ene onbegrensde Goddelijk Wezen.
43 **misgreyt* mishaagt, vg. Kil. Mis-greyden / *Mis-greyten* Fland. Displicere (*wie dat misgreyt* wie dat ook moge mishagen).
44 *Vryelijck*, eig.: gerust, hier met een sterke adhortatieve modaliteit; - *vraemen* van nut zijn.
46 *van namen* beroemd, verheven, vg. Teuth. *van namen* nominosus (*hof van namen* hemels hof, hier: het hemelse gericht in de oordeelsdag?)
36 *bij bekennen* onder verstaan.

Een god in drien gheuoucht te samen
Behoet desen bal wel voor waer gheseit
In huwer herten het sal hu vramen
End*e* wiene verliest die sals hem scamen
Int hof van namen hoe hoghe ghebore*n*
Want bal verloren tspel verloren

[RW] 5
De hertheyt des bals bediet gedooghsaemicheyt[49]
+ Want hemel ende aerde is in zijn ghewelt[50]
Binnen vol haers / dats de almachticheydt[51] +M 1 v°
Sijnder grondelooser ontfaermicheyt onghetelt[52]
Van desen drijen heeft een ghevelt[53]
Ons lijden / door zijn ontfaermen groot
Recht als een Bal int aerdtsche velt ghestelt[55]

[Hs. F] 4
De hartheit des bals bediedt gods crachtich*eit*[45]
Want hemel en*de* eerde es in zij*n* ghewelt
En*de* de haren bedieden dalmachticheit
Sijnre eeuwegher godheit onghetelt
Van desen drien heeft deene ghevelt
Ons liden duer zij*n* ontfaermen groot
Als een bal in eertsche dal ghestelt

49 *gedooghsaemicheyt* de gangbare bet. lijdzaamheid past niet als eigenschap voor de Godheid; wellicht betekent het hier lankmoedigheid (van *gedooghsaem* lankmoedig), maar dit stemt evenmin overeen met de in r. 50 gegeven motivering.
50 *ghewelt* macht.
51 *binnen vol haers* Zie r. 37 en de aant. ald.
52 *onghetelt* onnoemelijk.
53 *Van desen drijen* t.w. de Drie Personen (het antecedent ontbreekt); - *ghevelt* tenietgedaan, weggenomen.
55 In strofe 2 werd de bal vergeleken met het menselijk leven, in strofe 4 met de Drieëenheid en nu met Christus.
45 heeft *crachticheit* en zoiets verwacht men ook op deze plaats. Mogen we misschien *gedooghsaemicheyt* en *almachticheydt* (r. 51) onderling van plaats laten wisselen?

[RW 5]
Sijn menschelijckheyt ghecruyst/ ghedoodt
Figueren zijn hier af tsbals plecxskens roodt[57]
Groetse het is noodt
Oft ghy sult hooren
Bal verloren spel verloren.

[Hs. F 4]
Sijn mei*n*scheit ghecruust ghepassijt ghedoot
Vul plecken zo was zij*n* lichae*m* root
Groetse tes noot en*de* hebtse altijt voren
Wa*n*t bal verlore*n* tspel verloren

[RW] 6
Wat baten veel glorieuse beelden[61]
Wat baten iuweelen of schadt ghekist[62]
Wat baten dese gheraepte weelden[63]
Van menschen daer menighe seer op ghist[64]
Wat dinghe is solaes / dan tijdt ghequist[65]
Verwaentheyt leyt nv al de blende[66]
In wat spele datmense mist[67]
Dat spel werdt al ten aermen hende[68]
Ende diet verliest wordt de bekende
Tot swaer allende[69-70]
Hoe hooghe gheboren
Bal verloren spel verloren.

[Hs. F] 7
[+] Wat baet ons ter weerelt vele weelden
Wat baet ons ghelt of scat ghekist [+]46 v[o]
Wat baten ons damouruse beilden
Der vrauwe*n* d*aer* tioncvolc zee*r*e vp ghist
Wat baet den tijt verloren ghequist
Wat batet dat blende leede*n* de blende
Wa*n*t in swat spele men fij*n*s mist
Sulc spel dat neimt een aerm hende
Wa*n*t wiene v*er*liest hem naect allende
En*de* zwaer amende / hoort zulken doore*n*
Wa*n*t bal v*er*loren tspel verloren

57 *Figueren* tekenen, zinnebeelden; de *plecxskens roodt* zijn Christus' wonden. Afbeeldingen van Christus als Man van Smarten met wonden overdekt waren zeer verbreid in de 15[e] eeuw. Op de bal ontstonden de rode plekjes blijkens r. 73-74 door het kleurverschil op de plaatsen, waar een stukje van het leer was weggesneden.
61 e.v. Deze strofe bevat in de redactie van F (ald. str. 7) in het 2[e] gedeelte veel corruptelen.
62 *ghekist* Het part. heeft hier wrsch. de bet. van een inf., vg. Stoett par. 272.
63 *gheraepte* bijeengeschraapte; - *weelden* rijkdommen.
64 *op ghist* naar haakt.
65 *solaes* vermaak.
66 *Verwaentheyt* brooddronkenheid, opgeblazenheid.
67 *se* t.w. de bal; F heeft *fijns* het doel, wat misschien beter is.
68 *werdt al ten aermen hende* loopt slecht af.
69-70 *wordt de bekende Tot* geraakt in (deze constructie is niet van elders bekend; misschien is de tekst hier bedorven en moeten we met F lezen *hem naect allende Ende zwaer amende* (= straf).

[RW] 7
Den Bal die zijn veel stucxkens ghesneden // of
Waer by de stucxkens verwe ontfaen[73-74]
Tbediet gheeft hem tot allen steden // lof
Die zijn gratie soe minnelijck heeft ontfaen[76]
Ende daghelijcx wy die ontfaen
Binnen zynen vaderlijcken leeste[78]

[Hs. F] 6
Den balle zijn sticxkins ghesneden of
Daer hij bij plecxkins heeft ontfaen
Dat bedieden ons zijn gheboden / lof
Sijnre gracie*n* alzo menichsins ghestaen
Die*n* wij daghelicx zoovele zie*n* gaen
Huut zijnre moghend*er* godheit keeste

73-74 Zie de aant. bij r. 57. De vleug van inspiratie, die in het begin van het gedicht nog aanwezig scheen, is met deze strofe geheel verdwenen. In r. 57 waren de plekjes figuren van Christus' wonden, maar nu van de lofprijzing ‘tot allen steden’, waartoe de lezer wordt aangespoord; de overeenkomst is wel heel flauwtjes.

76 *ontfaen* lees *ontdaen*, eig. geopend, hier: uitgestort.

78 *leeste* Men zou met F willen lezen *keeste* (hart) en in r. 82 *feeste* i.p.v. *keeste;* is *leeste* de juiste lezing, dan moet men vergelijken de plaatsen in WNT op *Leest* bet. 3, Dl. VIII, 1360 met de zeer algemene en vage betekenis van gedaante, vorm en dan in *vaderlijcke leest* een rhetoricale omschrijving zien voor (God De) Vader. De onduidelijkheid van deze regel is ontstaan door contaminatie der gedachten aan de genade of de H. Geest en Christus: bij *die* in r. 77 is nog allereerst aan ‘zijn gratie’ (r. 76) gedacht, maar tevens aan Christus (*zynen* in r. 78 heeft betrekking op Christus), die wij in het H. Sacrament ontvangen als God en Mens, ook als de Logos in het vaderlijk hart. Maar ook de ‘gratie vanden heylighen gheeste’ (r. 80) vloeit voort uit de Vader.

[RW 7]
Ende moghense nv wel doen vermaen[79]
80 [+] Die gratie vanden heylighen gheeste[80]
Laet ons behouden dan minst ende meeste[81] [+]M 2 r[o]
Met blijden keeste[82]
Of de helle is ons toebehooren
Bal verloren spel verloren.

[Hs. F 6]
Dies men*s*e te rechte mach doen v*er*maen
De gracie vande*n* helighen gheeste
Laet ons die houde*n* mi*n*ste en meeste
Met blider feeste of wij zullens hoore*n*
Wa*n*t bal verlore*n* tspel verloren

[RW]

Princhen* / *Princerssen
85 Tspel daeromme wy spelende zijn
Met rechte soe is datte deeuwich leuen[85-86]
Daer nemmermeer en is quelende schijn[87]
Dan rondt oneyndelijck troost beseuen[88]

Wilt den bal werck van duechden gheuen[89]

90 Datmen bekent v handt / ghedaet[90]
Sijn lijden houdt in v herte gheschreven
Ghy sult winnen daer ghy naer staet
Dit simpel ghedicht in dancke ontfaet[93]
En peyst vrienden vercoren
95 Bal verloren spel verloren.

[Hs. F]
Het spel daer wij hier om spelende zij*n*
Sal zij*n* met rechte teeuweghe leuen
Daer nemmermeer en es druc no pij*n*
Maer vruecht en*de* hopelick*en* troest beseue*n*
Dies wilt den balle een duechdelic m*e*rc gheue*n*

79 *doen vermaen* gewag maken van (t.w. in prijzende zin, in lofprijzing).
80 *Die gratie vanden heylighen gheeste* moest hier tegen het slot van het gedicht natuurlijk vermeld worden door een lid van de kamer van de H. Geest.
81 *minst ende meeste* allen.
82 *keeste* hart, gemoed? Of moeten we met F lezen *feeste?*
85-86 Versta: wij spelen (d.i. leven) om de prijs van de eeuwige zaligheid te verwerven.
87 *is beseuen* is; - *quelende schijn* smartelijke toestand, smart.
88 *dan* maar; - *rondt* volkomen (Of, met de gedachte aan de rondheid van de bal, = *oneyndelijck?*).
89 Versta: leef deugdzaam.
90 *handtghedaet* werk, t.w. goede werken, wellicht een reminiscentie aan *Matth.* 5, 16; de opmerking van Verdam MNW 3, 122 Aanm. moet dus vervallen, de bet. ‘daad’ (in bonam partem) komt dus wel degelijk voor.
93 Uit de lezing van F blijkt, dat het refrein oorspronkelijk bedoeld was als Nieuwjaarsgedicht, zie verder boven bl. 72.

[+] Daerme*n* bij bekent hu hant ghedaet
Gods liden draecht in hu herte ghescreue*n* [+47 r°]
Ghij zullet al winne*n* daer ghij na slaet
Dit nieuwe Jaer in danke ontfaet
Tes Jonst diet raedt als vrie*n*t vercoren
Want bal verloren tspel verloren

[+]Gheestelijcke bueckelare.

[+]RW L 1 v[o]

Wie is dien Coninck / hoe groot zijn staet
Wie is dyen Princhе / hoe vroom zijn daet /[2]
Wien is die Bisschop ofte Prelaet[3]
Wie is dyen Riddere oft Edelen man
Wie is die Borghemeester / Schepene oft Raedt[5]
Wie is die Taelman ofte Aduocaet[6]
Wie is die Poortere oft Ambachts maet[7]
Die hem van lijdene ghehouden can[8]
Al dat van moedere oydt lijf ghewan
Dat vloeydt in lijdene![10]
Soe is ons grootelijck van nooden dan
Daer teghens te strijdenen
Dies gheef ick v teenen bevrijdene[13]
Een Bueckelare / ende een snijdende sweert[14]
Elck sie dat hy hem vromelijck weert.

Want wy ellendighe hier beneden zijn[16]
Ter plecken daer niemant en mach met vrede*n* zijn[17]
Maer sonder ophouden wy bestreden // zijn
Eenpaerlijck veel sielen en diuerssche lijuen[19]
Oft Cloosters / Dorpen / Landen oft steden // zijn
Sy duncken my met drucke soe doortreden // zijn[21]
Met ouerlaste soe deerlijck doorreden // zijn[22]
Dat wonder is datmense siet staende blijuen.
Maer want elck salich is int beclijuen[24]
Verduldich te zijne[25]
Soe behoordtmen den lijdene naer mijn schrijuen[26]
Ghehuldich te zijne

2 *Princhе* vorst; - *vroom* dapper.
3 *Prelaet* kerkvoogd.
5 *Raedt* lid van de stedelijke raad.
6 *Taelman* advocaat.
7 **Ambachtsmaet* hier wel = handwerksman.
8 *ghehouden van* beschermen tegen, in acht nemen voor.
10 Dat is vol lijden, dat lijdt overvloedig.
13 *teenen bevrijdene* ter bescherming.
14 *Bueckelare* schild.
16 *ellendighe* ballingen.
17 *plecken* plaats.
19 Is de bedoeling van deze regel, dat velen naar de ziel en verscheidene naar het lichaam voortdurend lijden?
21 **doortreden* eig.: geheel doormengd, hier (fig.): vol van (de fig. bet. niet in WNT).
22 *ouerlast* kwelling; - *doorreden* gepijnigd (WNT III, 2, 3029 kent het woord alleen uit Van Zevecote; deze bet. niet in MNW).
24 *want* omdat (ik zie niet in, waarom *waer* hier beter zou zijn dan *want*, zoals 't Hoog wil bl. 156 noot 2); - *int beclijven* bij voortduur, gestaag?
25 *Verduldich* lijdzaam.
26 *naer mijn schrijuen* naar mijn mening? (in dat geval een stoplap, waarin *schrijven*, ofschoon minder passend, als rijmwoord is gekozen).

Voorwaer wy zijnt al schuldich te zijne[28]
Daer in verdienen wy soot Godt begheert
30 + Elck sie dat hy hem vromelijck weert.

+L 2 r°

28 *zijnt* zijn het (t.w. *den lijdene ghehuldich* lijdzaam); - *al* allen; of: geheel?

Schade van goede te watere te lande
Schade van oorloghe / schade van brande
Schade van sterften / aermoede / schande
Schade van tfenijn der helscher tonghen
Ghebreck van vriendelijcken bestande[35]
Passien ende sieckten / menigherhande
Wederspoet by onvoorsienighen vyande,
Onverdient / ghevanghen / ghequetst / bedwonghe*n*[38]
Dit coempt van buyten ons aenghespronghen
Dickent ten Jaere /[40]
Hier teghens houdt vast in de handt ghewronghe*n*[41]
Den Bueckelare
Van pacientien / met blijden ghebare[43]
De Handthaue heet Hope / diet al verteert[44]
Elck sie dat hy hem vromelijck weert.

Al datmen mach op deerde lijden
Die metten Bueckelare wel can strijden
Alle tribulatie is hem een verblijden[48]
Ende hy verwindt zijn vyanden al
Ende Godt almachtich laet op hem glijden
Sijnen hemelschen troost / dat van bezijden
Hem bevloeyen der weeldighe tijden
Schriftuere ende exemple sonder ghetal[51-53]
Dauidt ende Job die al dmisual[54]
Te bouen quamen
Ende alle maertelaers die groot en smal
Vromelijck namen
Den Bueckelare / dies is haer versamen
In glorien / daer men alle druck ontbeert[58-59]
[+] Elck sie dat hy hem vromelijck weert.

[+]L 2 v[o]

35 *bestant* overeenkomst (*vriendelijck bestant* minnelijke overeenkomst, schikking, modus vivendi en dan vriendschap, t.w. met relaties of buren?).
38 *bedwonghen* overweldigd?
40 *Dickent* vaak.
41 *ghewronghen* geknepen.
43 *met blijden ghebare* met blijdschap.
44 *Handthaue* handvat; - *diet al verteert* lees *verkeert*, omkeert, ten goede keert? *Verteren* vernietigen, past hier niet; of mogen we denken aan het vernietigen van alle tegenheden?
48 *tribulatie* hier gebruikt als samenvatting van ‘al datmen mach op deerde lijden’ (r. 46).
51-53 *dat van bezijden ... sonder ghetal* dat van terzijde hem talloze bijbelse voorbeelden van heerlijke tijden toestromen (*Schriftuere ende exemple:* hendiadys, vg. Stoett par. 364 (?) of verhalen èn exempelen?
54 *misual* onheil.
58-59 *dies is haer versamen In glorien* daarom zijn ze verenigd in heerlijkheid, t.w. de hemelse-,de hemel.

Maer nv moeten wy sterck sonder vertsaghen
Den berch van houerden van ons veriaghen,[62]
Schouwende den put onreyne van laghen[63]
Ende tbernende van ghierigher weghen[64]
Want dit zijn inwendich der sielen plaghen
Hier moetmen vleesch ende bloedt voor waghen
Ende inde rechter handt tsweert gaen draghen
Om tsvyants temptatie te vallene tseghen[68]
Dwoordt Gods / soe heet dit sweert vol seghen[69]
Ende Godt is dwoordt[70]
Eens nieu gheboren als kinderkens pleghen
Om ons confoort[71-7272]
Laet ons dwoordt Gods aenroepen voort
Gheen sweerdt / dat meer den vyandt deert
Elck sie dat hy hem vromelijck weert.

Dwoordt Gods doet ons selue bekin[76]
Leerdt van my dat ick oodtmoedich bin[77]
Neempt oock gheen ouerspel inden sin
Reyn herten die sullen Gode sin[79]
Steeckt v den vyant ghiericheijt in[80]
Merckt dwoordt Gods van deerste beghin[81]
Waer hadde oydt creatuere min[81-82]
Salicheydt sal den aermen van gheeste gheschien[83]
Neempt vry dit sweerdt / dy sal ontvlien[84]
Tsvyants temptatie
Gulsicheydt / Traecheyt / negheen van dyen[86]
En hebben statie[87]

62 *houerden* hovaardij, hoogmoed.
63 *onreyne van laghen* Versta: van onreine lagen (eig. hinderlagen, hier fig.: bekoringen met een toespeling op de wellust (luxuria), de tweede hoofdzonde (na superbia, 'hoverden'), die thans een beurt krijgt.
64 *tbernende* lees *bernende* brandende?; - *van ghierigher weghen?* Is *weghen* hier = wanden, en branden dan de wanden van de put der begeerlijkheid?
68 Om zich te verweren tegen de verzoeking van de Boze (vg. *Eph.* 6, 16 '... (het schild des geloofs) met hetwelk gij alle de vurige pijlen des Bozen zult kunnen uitblussen').
69 Vg. *Eph.* 6, 17: 'En neemt ... het zwaard des Geestes, hetwelk is Gods woord'.
70 Vg. *Joh.* 1, 1 e.v.; De Roovere ziet dus in 'Gods Woord' van *Eph.* 6, 17 Christus!
71-72 De enige herinnering aan het Kerstgebeuren, die we in De Roovere's Nieuwjaarsgedichten vinden.
72 *Om ons confoort* tot onze zaligheid.
76 *Dwoordt Gods* ook hier wel = Christus en niet = de bijbel; - *doet bekin* deelt mede.
77 Vg. *Matth.* 11, 29.
79 Vg. *Matth.* 5, 8; - *sin* lees *sien*.
80 Blaast U de duivel gierigheid (hebzucht) in.
81 *Merckt dwoordt Gods* let op Christus.
81-82 *van deerste beghin ... min* waar had (d.i. bezat) ooit een schepsel van het begin (t.w. de geboorte) af aan minder (scil. dan Christus): een herinnering dus aan de nederige Geboorte!
83 Vg. *Matth.* 5, 3.
84 *vry* gerust.
86 *Gulsicheydt Traecheyt* Na Hoogmoed en Hebzucht worden nu ook deze twee hoofdzonden bij name genoemd.
87 *statie* (vaste) plaats (*En hebben statie in dy* hebben geen vat op U; of toch: krijgen geen vaste voet (eig. geen vaste plaats) in U?).

In dy / als ghy aenroept de godts gratie
Nijdt noch gramschap / noch al tgheveert[89]
90 [+] Elck sie dat hy hem vromelijck weert.

[+]L 3 r[o]

Dwoordt Godts neempt voor v sonderlinghe[91]
Staet op ghy doode ende coempt gheringhe[92]
Ten oordeele / daermen tlaetste ghedinghe
Houden sal / ouer goede ende quade
95 Daer van als ghedaen wordt rekeninghe[95]
Met beuende leden met handen ghewringhe
Daer ondersocht wordt int ghedringhe[97]
Elckerlijcx leuen / ghewin ende schade[98]
Neempt hier dwoordt gods / twordt daer te spade /[99]
100 Ghaet vermalendijde
Int eewich vier / daer gheen ghenade[100-101]
Last heeft van tijde[101-102]
Gordt dan dese wapene / onder v zijde
Soe rijdt siele ende lijf een salich peert[104]
105 Elck sie dat hy hem vromelijck weert.

Met dese wapene stichtelijck vermaert[106]
Bid ick v / siele ende lijf verwaert[107]
Peyst om den langhen henenvaert[108]
Daer nemmermeer en is wederkeeren[109]
110 Vergheeft my maeck ick v beswaert[110]
Het coempt wt rechter compassien aerdt[111]
Ick en doet niet om te zijne gheopenbaert[112]

89 *Nijdt noch gramschap* Op onkuisheid na (indien r. 63 daarop geen betrekking heeft) is hiermede het zevental hoofdzonden volledig opgesomd; - *gheveert* gevolg (t.w. van de hoofdzonden, dus de kleinere vertakkingen, de uit de hoofdzonden voortvloeiende kleinere zonden).
91 Versta: houd U vooral dit woord (van God, d.i. Christus) voor.
92 e.v. Wellicht heeft de dichter hier gedacht aan de pericoop in *Joh.* 25 e.v.; - *gheringhe* haastelijk.
95 *als* alles.
97 *ghedringhe* eig. gedrang, dus *int* ghedringhe onder de (opeengeperste) massa, t.w. der damnandi (waarbij te letten is op de nadruk die *Elckerlijcx leuen* hierdoor krijgt!).
98 *ghewin ende schade* goed en kwaad.
99 *hier* t.w. in dit leven; - *daer*, t.w. in het Jongste Gericht.
100-101 Vg. *Matth.* 25, 41.
101-102 *daer gheen ghenade Last heeft van tijde* De betekenis zal wel zijn: daar geen tijd meer is voor genade, maar de eig. bet. van *last hebben* in dit verband ontgaat mij.
104 We moeten de zich hier aan ons opdringende associatie van het paard met de wapenrusting van ons afzetten en de zin eenvoudig verstaan als: zo gaat het goed met ziel en lichaam.
106 *stichtelijck vermaert* als stichtelijk (het geloof versterkend) vermaard?
107 *verwaert* bescherm.
108 *langhen henenvaert* t.w. de dood.
109 Vg. de titel van Colijn Caillieu's *Dal sonder wederkeren of Pas der doot*.
110 *beswaert* bedrukt, bedroefd.
111 *compassien aerdt* omschrijving voor *compassie* medelijden (of toch: gesteldheid, geaardheid van de compassie?).
112 *te zijne gheopenbaert* bekend te worden.

Wel my / const ickt my seluen leeren
Dit nieuwe Jaer wil v Godt vermeeren
In salicheden
Neempt in dancke tis touwer eeren
Simpelijck besneden[117]
Doch de verstandighe zijn haest te vreden[118]
Bidt voor my dat ick noch worde expeert[119]
+ Naer dat wy al strijden inde aerdtsche steden[120]
Elck sie dat hy hem vromelijck weert.

+L 3 v°

117 *besneden* hier blijkbaar = gemaakt, gedicht (als specialisering van de algemene betekenis ‘gevormd’).
118 *haest* snel.
119 *expeert* kundig, ervaren.
120 *Naer dat* nademaal.

Vanitas-gedichten

[+]Refereyn vander doot: dwelck Roouer maecte eens inden noodt.

[+]RW G 1 v[o]

O Bitter doodt / venijnich int smaecken // fel[1]
Naer douerpeysen meest tallen tijden[2]
Ic en weet wat beghinn*en* doe*n* of make*n* // wel
Want voor v stralen zijnde int raecken // snel[4]
Weet ick my waer wachten / hoe soude ick v*er*blijden[5]
Felder dan de draecke / comende van bezijden[6]
Sijdy naer tpleghen dijns wercx ghewoone[7]
Al was Dauidt machtich / vroom int strijden[8]
Coninck van Israel draghende croone
Absalon edele / van vormen schoone[10]
Salomon de wijste opter eerden[11]
[+] Joseph voorsinnich / gratieus van persoone[12]
Holofernis machtich van mannen en peerden[13] [+]G 2 r[o]
Job meest schouwende dwerck der houeerden[14]
Nochtans doot / benaemdy huer al tswerelts glorie
Dies segghe ick alsoot mijn sinnen begheerden
O doodt hoe bitter is v memorie.[17]

Waer is Alexander de groote beuaren // nv[18]
Die Heere der werelt is ghenaempt
En Jouinianus ick moet verclaren v[20]
Dese naemdy al dleuen / hoe soudy ghesparen // nv
My mensche ter werelt van aerden versaemt[22]
Dit denckende / stae ick o doodt beschaempt

1 *venijnich int smaecken fel* venijnig naar de smartelijke ondervinding? (Dan is *fel* afhankelijk van *smaecken*. Of moeten we verstaan: *venijnich* èn *fel int smaecken?*).
2 *Naer douerpeysen* als men er over nadenkt.
4 *stralen* pijlen (Zie voor de met pijl en boog uitgeruste Dood W. Rehm *Der Todesgedanke in der deutschen Dichtung* etc. (Halle/Saale 1928) S. 60; vg. ook K.J. Schröer *Der Tod als Jäger in Germania* 13 (1868) en J. von Negelein *Der Tod als Jäger und sein Hund* in Zeitschr. f. Volkskunde 13 (1903) S. 257 ff., 368 ff).
5 *Weet ick my waer wachten* weet ik niet hoe me in acht te nemen; - *hoe soude ick verblijden* De Doodsobsessie van de stervende middeleeuwen maaide alle vreugde weg.
6 *van bezijden* van terzijde, dus onvoorzien, onverwacht.
7 Is Uw doen, is Uw aard (Pleonasme: 1. *Sijdy ghewoone*, 2. *naer tpleghen dijns wercx*).
8 *Dauidt* Zie 1 en 2 *Samuel*, het laatste boek inz. voor zijn strategische bekwaamheden.
10 Vg. 2 *Sam.* 15, 25.
11 Vg. 1 *Kon.* 3, 12.
12 Vg. *Gen.* 41, 34 e.v.; - *voorsinnich* verstandig.
13 Vg. *Judith* 2, 4 e.v.
14 *Job*, de held van het naar hem genoemde bijbelboek; - *schouwende* schuwende.
17 Vg. het refrein van A. Bijns op de stok: ‘O doot, hoe bitter is u ghedincken’ (uitg. Bogaers en Van Helten bl. 233 e.v.).
18 *Waer is* een herinnering aan het zeer verbreide ‘Ubi sunt’-thema, vg. W. Stammler *Der Totentanz* etc. (München 1948) S. 18 en J. Vanderheyden *Het Thema en de uitbeelding van de dood* etc. (Gent z.j.) bl. 56 e.v.; - *Alexander* Alexander de Grote († 323 v. Chr.); - *beuaren* gebleven.
20 *Jouinianus* Bedoelt De Roovere Jovianus, de romeinse keizer († 364)? Of Justinianus († 565)?
22 *versaemt* eig. samengesteld, hier: gemaakt.

V memorie / die doet my therte beuen[24]
Versuchtende meer / ben ick dant betaemt
Gheen blijschap en wordt in my beseuen[26]
Peysende de doodt coempt aen mijn leuen
De siele moet scheyden den lichame van[28]
Voort worde ick spijse der wormen ghegheuen[29]
Niet wetende waer mijn siele sal varen dan
In deewighe duysterheyt / in tsvyants ghespan
Oft metten Enghelen in tshemels ciborie[31-3232]
Dus mach ick wel segghen ellendich man
O doodt hoe bitter is v memorie.

Al saet ic als Titus in tswerelts v*er*blijdinge // claer[35]
Keyserlijck verchiert ende weerdich ghepresen[36]
En*de* dat my tghepeys brocht sulcke tijdinge // daer
Dat de doodt met haerder strijdinghe // swaer[38]
Tcasteel mijns lichaems coempt inne gheresen[39]
Soe moet ick als Jeronimus schijnende wesen[40]
Sonder blijschap seer swaer van moede
[+] Haerpe noch luyte en connen midts desen[42]
Den sinnen ghebringhen een blijschap te goede[43] [+]G 2 v[o]
Maer beuende van leden / beroert van bloede
Sit ick bedwelmt int lichame binnen[45]
Crijsschende / carmende voor sulcke roede
De vloet der droefheyt / coempt therte door rinnen[47]
Denckende hoe sal nv connen verwinnen

24 *V* is obj.: *V memorie* het denken aan U.
26 *beseuen* ondervonden, ervaren.
28 *den lichame van* Zie voor deze constructie met *van* in bijw. functie Stoett par. 130.
29 *spijse* tot spijs.
31-32 Vg. A. Bijns:

> Ten hemel oft ten helschen forneyse,
> Ic en weet niet, waer ic van beyden sal gaen

(refrein op de stok: ‘Jesu, Davids sone, ontfermt u mijns’ uitg. Bogaers en Van Helten bl. 357).
32 *ciborie* Reeds hier (indien niet ondoordacht gebezigd) zodanig in betekenis verzwakt, dat het kon dienen ter omschrijving van hemel (zie voor andere toepassingen in verzwakte bet. WNT i.v.).
35 *Titus* romeins keizer (79-81 n. Chr.).
36 *weerdich* bepaling van gesteldheid? Of *ghepresen* = te prijzen, om geprezen te worden?
38 *met haerder strijdinghe swaer* met (of in) een felle aanval.
39 *inne gheresen* binnentrekken (deze bet. niet in MNW, zie WNT i.v. sub C): aanh. uit *Conste der M.* 95).
40 *als Jeronimus* De Roovere heeft het oog op de voorstelling van Hieronymus als boeteling; uit de beeldende kunst zal hij haar nog wel niet gekend hebben, want ze verschijnt in deze streken eerst aan het eind van de middeleeuwen (zie Timmers No. 2106).
42 *midts desen* daardoor.
43 *te goede ghebringhen* (in MNW niet opgetekend), wellicht een contaminatievorm van *te goede doen* (geven, schenken) en *ghebringhen;* anders een analogievorm naar *te goede doen* enz.
45 *bedwelmt* ontzet, verbijsterd.
47 *doorrinnen* doorstromen, doordringen.

De doodt het leuen vechtende victorie
Dus ben ick niet wetende hoe beghinnen
O doodt hoe bitter is v memorie.

Prinche.
Ghy wreede doodt, sonder charitate // oock
Commende onversienlijck / tsy auont oft noene
Niemant sparende vroech noch late // oock
Edele / aerme / tsy van wat state // oock
Ghy scheyndtse by uwen voortstelden doene[56]
Dies tdesen saeysoene // door v mortorie[57]
Segh ick / al stae ick int leuen groene[58]
O doodt hoe bitter is v memorie.

*

[+]Referyn

[+]Hs. U.B. Gent 555, blz. 7

Sond*er* beghinne die van alle*n* beghinne*n*
es hoerspronck wortele en*de* fondament
sy ghecrijghe*n* al troest die hem beminne*n*[3]
rijckeijt macht leue*n* loe*n* sonder hendt[4]
machtijghe mate ziende doef oft blendt[5]
niement e*n* slaet daer van troeste zwijke[6]
dus mijndy hiet el ond*er*t tfiermament
gheeft hu cause van vullen versijke[8]

56 *voortstelden* bovenvermelde.
57 't Hoog (bl. 118) meent hierin een toespeling te kunnen zien op een epidemie, die toentertijd veel slachtoffers in Brugge maakte. Het is echter niet noodzakelijk *tdesen saeysoene* (= nu) als bijwoord van tijd op te vatten; het kan ook een - rhetoricaal - bijwoord van modaliteit zijn, het heeft bovendien betrekking op *Segh ick* en zo is het stereotiep-rhetoricaal; - *mortorie* slachting.
58 *groene* onervaren? Of liever: vol levenslust?

* Varianten St CCLIII, fol. 342 v° (cccxxxv v^{o}) (uitg. Lyna en Van Eeghem dl. 2, bl. 244 e.v.): 1 Hy diet beghin es v. - 3 vercryghen - 4 loen *ontbr.* - 5 Maect te mate weer sy doot sijn of b. - 6 daer en slaet niemant v. - 7 mint ghy - 8 het g. v c.v. groten verswijke

3 *hem* t.w. God, Die Zelf zonder begin de oorsprong is van alle begin.
4 De lezing van St (zonder *loen*) verdient de voorkeur.
5 Evenals St corrupt: *mate ziende* kan desnoods oorspronkelijk zijn, maar voor *machtijghe* (met een wellicht door *mate* beïnvloede *m*) zal wel een ander woord hebben gestaan, dat evenals *doef* en *blendt* een gebrek aanduidde.
6 *slaet zwijke* komt te kort (de bijz. bet. reeds vermeld in MNW 7, 2557).
8 Lees met St *het gheeft;* - *vullen* Vermoedelijk is *groten* (St) beter; - *versijke* narigheid.

*

mijnne trac god selue Jn heerderijke[9]
om boet douerhoericheijt zijns ghebot[10]
wij en zullen dan mijn*n*en gheen broessche van slijcke[11]
want claerlijc Jn dees weerels wijke
tes al lydende sond*er* de mijnne gods[13]

merct wat de weerels minnaers voortijts v*er*worue*n*
merct wat / eneas / dijdo / Jacop / en / rafel / won*nen*[15]
vlixes sijerce die beede van mijne*n* storue*n*[16]
filecella die een dochter hiet der zonne*n*[17]
parijs tot heleena vierich duerronne*n*[18]
florijs tot blencefluer hedelyc besnede*n*[19]
wats dede medea Jasons mijnne begonne*n*[20]
ghenouchte loen werck heift niet al le*den*[21]
waer willen wij om mijnne*n* bet tijt bestede*n*
dan an Jhs de weerelt die es vul spots
saleghe mijnnaers die leeue*n* Jn heeuwijgher vreede*n*
dus mijndt Int hoechste laet vaeren beneden*n*[25]
tes al lijdende zond*er* etc.

Waer zijn ons voerders adam e*n* dande*re*[27]
waer es salemons wijsheyt waer es sampsoens cracht
waer es die groote conni*n*c alecxandere
waer es neeroas quaetheyt douaerdijghe dracht[30]

* 9 Want minne t.g.s. in e. - 10 boeten die onghehoorsamicheit - 11 Wie sellen wy d.m. brose - 12 claerlyke i. des - 13 al *ontbr.* - 14 des w. - 15 Rachel gewonnen - 18 Hercules die der minnen niet en was ontcomen - 20 Paris tot Helena vierich doerronnen - 21 w. est n. - 22 steden - 23 a. Jhs de w. die e. - 24 l. ewich in v. - 27 voervaders - 28 wysheit en s.c. - 29 die moghende grote a.

9 Vg. Van Maerlant's *Eerste Martijn* r. 342-3:

> Jane trac soe themelsche broot
> Hier neder enz. (uitg. Verdam-Leendertz bl. 16);

de voorstelling stamt uit spiritualistische kringen van de 12e eeuw (o.a. bij Abélard).

10 *boet* hetz. als St: *boeten;* - *ouerhoericheijt* overtreding.

11 *broessche van slijcke* aardse, vergankelijke wezens.

13 *lydende* voorbijgaande.

15 *eneas / dijdo* Aeneas en Dido, het bekende paar uit het 2e boek van Vergilius' *Aeneis;* - *rafel* Lees met St *Rachel* (Jakobs meest beminde vrouw).

16 *vlixes sijerce* Odysseus en Circe (de tovenares bij wie Odysseus een jaar verbleef, vg. *Odyss.*, bk. 10); - *die storuen* De dichter is blijkbaar in de war met Pyramus en Thisbe; - *mijnen* lees *mijnnen*.

17 *Filecella??*

18 *vierich duerronnen* hevig verliefd (eig. vervuld van).

19 *florijs, blencefluer* hoofdpersonen van de bekende roman, in het mnl. bewerkt door Diederic van Assenede; - *hedelyc besneden* edel, schoon gevormd.

20 *medea* dochter van Aeëtes, die Jason het Gulden Vlies hielp veroveren, hem daarna volgde en met hem huwde, maar later door hem werd verstoten; - *begonnen* beginnen.

21 *heift niet al leden* is het alles niet voorbij?

25 *beneden* Versta: de dingen, die beneden zijn.

27 *voerders* voorouders.

30 *dracht* vent.

*
waer es agustus rijckheyt ghehacht
waer es matusalems langhe leue*n*[32]
waer es virgilius conste tes al Int sacht[33]
waer es sijmon magus toeuerie bleue*n*[34]
waer es harsilles die lichste man beseue*n*[35]
waer es abselons schoenheyt waer es wijf lot[36]
och wech sij hebbe*n* ons alle begheue*n*
dus mach voor de waerheyt wel stae*n* bescreue*n*[38]
tes al lijdende zond*er* etc.

+ Waer es nienneue bevaere*n* berecht my dat[40]
wiens grootheyt Jc n*iet* e*n* screue lichte +blz. 8
waer es cartoghe die machtijghe stat[42]
waer es van Jerusalem tdaude ghestichte[43]
waer es troeye scoe*n* Jnt ghesichte[44]
sterc ghefondeert en*de* scynende onwinlic
waer es ijlijon tpallas van vrauwen ghedichte[46]
waer es daude babylonije*n* dat was rijkelic
waer es babel den torre ghemaect practyckelic[48]
daer Jn der werclieden gaf lettel bescots[49]
al wech maer god es onbezwijkelic
eeuwelic gheduerende dus heist blijkelic
tes al lijden*de* zond*er* etc.

Diet al moet dooghen suer zoet heet[53]

* 31 r. seer hooch g. - 33 al niet ic sach - 34 m. conste b. - 35 Achilles die liefste nae b. - 36 twysbots - 37 Al wech s.h.o. al b. - 38 m. wel v.d.w.s.b. - 40 es die minne vervaren - 41 g. en es niet te scryven l. - 42 d. moghen s. - 43 die oude g. - 45 ende *ontbr.* - 48 thoorn g. beswykelic - 49 die der werelt luden - 51 Euwich gheduerlic aldus - 53 Tlydt al / nat / droghe / suer / suet / cout / heet

32 *matusalem* vader van Lamech en grootvader van Noach, vg. *Gen.* 5, 21 e.v.; hij zou 969 jaar oud zijn geworden.

33 *tes al Int sacht* blijkbaar: het is helemaal weg, maar wat betekent *sacht?* (St *tis al niet ic sach*(*t*) is wel corrupt, tenzij *sach* t.w.v. het rijm voor *sech* kan staan).

34 *sijmon magus* Vg. *Hand.* 8, 9 e.v.

35 *harsilles* Achilles.

36 *abselon* zoon van David; vg. (voor zijn schoonheid) 2 *Sam.* 14, 25-26; - *wijf lot* lees *twijf lots* de vrouw van Lot, die in weerwil van het verbod omkeek bij de vlucht uit het brandende Sodom en tot straf veranderde in een zoutpilaar, vg. *Gen.* 19, 17, 26.

38 Tussen *wel* en *staen* in het hs. een woord doorgestreept.

40 *nienneue* Nineve, hoofdstad van Assyrië.

42 *cartoghe* Carthago.

43 *es* in het hs. bovengeschreven; - *ghestichte* bouwwerk.

44 *troeye* Troje.

46 *ijlijon* Ilion = Troje; daar Troje reeds in r. 44 genoemd is, zal De Roovere een andere stad op het oog hebben gehad, maar welke? Wellicht de hoofdstad van het rijk der amazonen?

48 Zie voor de toren van Babel *Gen.* 11, 1 e.v.; - *practyckelic* (in het hs. toegevoegd i.p.v. het doorgestreepte *prassijckelic* met bovengeschreven *ctijc*) knap, bekwaam.

49 *daer Jn der werclieden* Lees met St *die der werelt luden;* - *bescots* voordeel, baat.

53 Van de beide laatste strofen biedt St een betere redactie. Lees met St *Tlydt al* (het gaat allemaal voorbij) *nat / droghe / suer / suet / cout / heet*.

*

Jaer maent weke daeghe*n* huere en wijle[54]
eckleesijastijcus scrijfter af claer besceet[55]
oec sie Jcker Jn exempel oft Jn fijguere*n*[56]
hoe dieren fruutboem zoet ofte sueren
diament carbonkel ofte scoen corael[58]
tlijt al de scoenheyt sceet van colueren[59]
gaut zeluer tin heere*n* loodt en*de* motael[60]
stercke supstancie hijser oft stael[61]
tgaet al te nienten / hier mede gaet wat sloots[62]
van verkiesen doe Jc noch verhael
dat seg ic vlieden alte mael[63-6464]
tes al lydende etc.

Prinche
Men siet tes lede*n* dat voortijts was
tlijt al dat es dat comt zal lijd*en*
maer gods mijn*n*e blijft heewelic Jn haere*n* pas[68]
om haer mijnaers ee*n* onuergrondelic v*er*blijd*en*[69]
[+] antekerst ghebooren Jn toeco*m*menden tyden[70]
Die drie Jaeren en een half zal regneere*n* [+]blz. 9
met groote persequusij*en* doende an alle*n* sijde*n*[72]
nochtans alst compt tsal oec sesseere*n*[73]

* 54 w. wyle dach ende ure - 56 icker exempel af in figuere - 57 dierbaren - 58 c. robyn of - 59 het scheet - 60 heeren *ontbr.* - 61 Hoe s.s. tsy - 62 h.m. slots - 63 Mer goeds minne blijft euwelick principael - 64 Van verliese dus doe ie v een verhael - 66 tis al leden - 67 is en dat - 69 h. dienaers e. ongrondelick v. - 71 jaer - 72 Gheen meerder persequeerder in a.s. - 73 alst god belieft t.

54 *daeghen huere en wijle* Lees met St *wyle dach ende ure*.

55 *eckleesijastijcus* De Roovere verwart het apocriefe bijbelboek *Ecclesiasticus* (= *Jesus Sirach*) met *Ecclesiastes* (= *Prediker*).

56 Lees met St *oeck sie icker exempel af in figuere*.

58 Lees met St *c. robyn o*.

59 De schoonheid gaat er af, de kleur verdwijnt; - *sceet* Lees met St *het sceet* (of toch met Gent: de schoonheid van kleur verdwijnt?).

60 *heeren* koper.

61 Lees met St *Hoe stercke*; - Tussen *hijser* en *oft* in het hs. *ofte* doorgestreept.

62 *hier mede gaet wat sloots* Lees met St *hiermede slots* daarmee uit.

63-64 In hs. Gent ontbr. r. 63; wat hier 63 is, was oorspronkelijk r. 64; om de strofe vol te maken heeft de copist de regel *dat seg ic vlieden alte mael* er bij gefabriceerd. Lees dus i.p.v. r. 63 met St *Mer goeds minne blijft euwelick principael* en i.p.v. *van verkiesen* met St *Van verliese dus* (*principael van verliese* eig. het verlies de baas, dus: ontheven aan de vergankelijkheid); - *doe Jc noch verhael* zeg ik nog(maals).

64 Deze regel dient geschrapt te worden, zie de aant. bij r. 63 (r. 64-65 in het hs. tweemaal, de eerste keer doorgestreept).

68 *Jn haeren pas* gelijk.

69 *om* voor; - *mijnaers* Lees met St *dienaers;* - **onuergrondelic* (niet in MNW en WNT) ondoorgrondelijk, onmetelijk.

70 e.v. Zie voor het geloof in de Antichrist en de opvatting van de duur van zijn terreur H. Preuss *Die Vorstellungen vom Antichrist im späteren Mittelalter* etc. (1906).

72 *met groote persequusijen doende* Wellicht oorspronkelijk en dan een contaminatie van *met gr. p.* en *gr. p. doende;* - *persequusijen* vervolgingen.

73 *sesseeren* ophouden.

*
die Joden sullen hem consenteeren
75 Jn een gheloue met hem blijuende als sots[74-75]
hier mede laete Jc mijn laboureeren
noch segic Jn mijn concludeeren
tes al lijdende etc.

*

[+]Vander mollenfeeste[*]

[+]RW D 4 r°

* 74 h. oeck c. - 75 e. goet g. niet b. - 77 En seg noch

74-75 De gemene zaak, die de Joden hier maken met de Antichrist, heeft in St plaatsgemaakt voor de bekende voorstellingen (nog in Da Costa's *Hagar*) van Israëls uiteindelijke bekering tot het Christendom.

* Varianten in Hs. U.B., Amsterdam: 1 allen - 2 ontedele aerm - 4 e. neer w.

* Opschr. *Mollenfeeste* De dood als feest is een niet-alledaagse voorstelling (zie enkele voorbb. bij J. Vanderheyden *Het thema en de uitbeelding van de dood* enz. bl. 289 en W. Stammler *Der Totentanz* S. 29) en De Roovere heeft er, omdat ze uitstekend paste in zijn satire, een dankbaar gebruik van gemaakt. De dood is dan bij hem ‘der mollen’ feest. Wij treffen deze uitdrukking later nog aan in de bundel *Politieke Balladen, Refereinen, Liederen en Spotdichten der XVIe eeuw*, uitg. d. Ph. Blommaert (Gent z.j.)bl. 292:

> Hy es naer de mollen feeste.

De mol fungeert in tal van zegswijzen, die op het sterven en de dood betrekking hebben (WNT IX, 1016); ook De Roovere's bewonderaar Cornelis Everaert kent (dank zij zijn voorganger en stadgenoot?) die macabere betekenis van de mol blijkens zijn *Scamel Ghemeente ende Trybulacie* r. 275-6:

> Ic hebbe noch liever met Trybulacie te levene
> Dan met hu te ghaen duuckene byde mollen.

In het *Esbatement van de Schuyfman* heet het: ‘Dlijck moet wech in d'aerde metten mollen zeijlen’ (r. 165); in een aantekening wijst Stoett *Drie Kluchten* bl. 104, op tal van parallellen: ‘gaan mollen vangen’ of ‘-roven’ (bij Kiliaen, Plantijn en o.a. in het zesde spel *Van die Wercken der Bermhertichеydt* (Amsterdam 1591) bl. 12; zie ook MNW op *Mol*), ‘bij de mollen duiken’, ‘int Mollen-conincrijc verzonden worden’ enz., waarbij volgens hem woordspel met 't bargoense *mol* (= dood) en *mollen* (= sterven) niet is uitgesloten. Stoett verwijst verder nog naar De Bo: ‘Naar de molle-praai, -prooi, -plooi gaan’ = naar een dodenmaal gaan. Ook de Fransen spreken van *le pays des taupes* en de Walen van *le pais des foyans* (*foyan* = mol) (vg. nog A. Gittée in Taal en Letteren 2, 172); voor de mol op gevelstenen zie men P.H. van Moerkerken *De satire in de Ned. kunst der Middeleeuwen* (Amsterdam 1904) bl. 172 noot 3). Het dier is, afgezien van bijkomstige associaties (met *molen, mole* aarde etc.) gekozen als aardedier, d.i. tevens dier van het dodenrijk (vanwaar dan ook de associatie van de mol met de duivel, zoals in *Sacr. v.d. Nyeuwervaert* r. 1036: ‘leelec swert mol’ en Lawet's *Verlooren Zoone* I, r. 108: ‘helsche mollen’); de aarde of het dodenrijk heet dan het ‘land van mollengijs’; zo ook in Colijn van Rijssele's *Spieghel der Minnen* r. 5491: ‘(Bij desen misvalle) Is Dierick te Molengijs gaen wandelen’. Van de oorsprong van het woord is niets bekend.

Hoordt ghy goede lieden al ghemeyne
Edele onedele / aerme ende rijcke
Ghy zijt ontboden groot ende cleyne
Te trecken in een ander wijcke[4]

4 *in een ander wijcke* naar een ander gebied

*

Hy is wtghesonden met zijnder pijcke[5]
Des opperste Prinche messagier[6]
[+] Maeckt v ghereedt alle ghelijcke
Ghy en muecht niet langher blijuen hier. [+]D 4 v[o]

Al in dat lantschap vanden mollen[9]
Moet dy trecken sonder waen[10]
Al wildy daer teghen strijen of grollen[11]
Ten mach v helpen niet een spaen[12]
Als de bode coempt tis ghedaen[13]
Hoe ionck / hoe schoone / hoe vroom / hoe wijs
Als dopperste ghebiedt / soe moet ghy gaen
Trecken int landt van mollengijs.[16]

Der mollen Heere / dopperste prins
Die de mol schiep / de blinde beeste
Heeft ontboden haer Engins[19]
Onder tvolck minste ende meeste
Dat sy commen ter molle feeste
Daer sy hof houden onder deerde[22]
Als dlichaem sal scheeden vanden gheeste
Salmen elck dienen naer zijn weerde.[24]

* 5 wtghesonghen m. eender pijken - 7 bereet lichtelijc - 8 l. blyden h. - 9 Al *ontbr.* - 10 Soe moet ghy - 11 d. steghen s.o. crollen - 12 u baten n. - 13 die b.c. soe eest - 14 j.h. staen - 15 A. dapperste g.s. moeti - 16 mollengrys - 17 ons upperste p. - 18 dat b.b. - 19 Die h.o. hier endeghins - 20 Ondert wolck die mynste en m. - 21 s. moten c. - 23 A. die licham s. - 24 Sal elc ghedient sin na sunder w.

5 *met zijnder pijcke* Zie voor deze uitrusting van de Dood met een piek (volgens Vanderheyden *a.w.* bl. 260 eig. een werpspies en dan een caricaturaal vergrote pijl, wat overigens niet past bij de beeldspraak van de kampstrijd tussen de mens en de Dood) ook D. Th. Enklaar *De dodendans* (A'dam 1950) bl. 107 e.v., die de speer van de Dood herleidt tot 1 *Cor.* 15, 55.

6 *messagier* bode (zie voor de Dood als Gods bode (o.a. in de *Elckerlyc* en later in Lawet's *Taruwe-graen*) Vanderheyden *a.w.* bl. 249 e.v.

9 *dat lantschap vanden mollen* het dodenrijk (zie voor de beeldspraak de aant. bij het Opschrift.

10 *sonder waen* voorzeker.

11 *grollen* morren.

12 *niet een spaen* niets.

13 *tis* Lees met Hs. A'dam *soe eest*.

16 *landt van mollengijs* Zie de aant. bij het Opschrift.

19 *haer Engins* Lees met Hs. A'dam *hier ende ghins*.

22 *hof houden* In verband met het Opschrift en r. 21 hier wel = plechtig, feestelijk bijeenzijn.

24 Wat betekent deze regel? Men zou het omgekeerde verwachten; na de dood zijn immers allen gelijk; dan is er toch geen rangverschil meer? Hoe kan dan ieder gediend worden naar zijn waarde? Of betekent *waarde* hier niet de aardse, wereldse waardigheid, maar: verdienste quoad aeternam gloriam?

*
De Paus ende zijn Cardenalen
Moeten alle tdeser feesten sijn
Legaten / Bisschoppen / Dekens / Officialen[27]
Prochiepape / Predicare / Jacopijn[28]
Freerminueren / Vrouenbruers / ende Augustijn[29]
Priesters Clercken ende Meester wijs[30]
Dese moeten alle binnen corten termijn[31]
Trecken ter feesten te mollengijs.

Saertroosen / Monnicken / Regulieren[33]
Bogaerden / Lollaerden / ende Cluysenaren[34]
+ Fratres wilt v ghereeden schiere
Nonnen / Baghijnen wilt mede varen
Clopsusters / Susters / Bedelaren[37]
Ende alle die leuen nae den gheeste[38]
Maeckt v bereedt sonder sparen[39]
Ghy moet al trecken ter mollen feeste.

Keysers / Coninghen / Hertoghen / Graven

+D 5 r°

* 25 Die P. - 26 allen te ffeesten s. - 27 deken - 28 Prochipapen precaert jacopinen - 29 Fremeneurs vrouwenbroeders ende agustijnen - 30 mesters - 31 alle *ontbr.* - 32 Ter feesten comen - 34 ende *ontbr.* Rest ontbreekt

27 *Legaet* pauselijk gezant; - *Officiael* ambtenaar belast met de geestelijke rechtspraak (Beuken in De Gemeenschap 1935, bl. 307).

28 *Prochiepape* pastoor; - *Predicare* 'Wanderprediger' (Beuken tap.); zie daarvoor A. Mens O.F.M. Cap. *Oorsprong en betekenis van de Nederlandsche Begijnen- en Begardenbeweging* (Leuven 1947) bl. 16 e.v.; - *Jacopijn* dominicaan (Beuken tap.), vg. M. Heimbucher *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche* 3. Aufl. 1 (Paderborn 1933-4) S. 483 ff.

29 *Freermineuren* minderbroeders (Franciscanen); - *Vrouenbruers* carmelieten, vg. 'fratres dominae nostrae' in Heimbucher *a.w.* 2, S. 61.

30 *Clercken* geestelijken, in de algemene middeleeuwse betekenis, d.w.z. zij die, gewoonlijk alleen in het bezit van de lagere wijdingen, zich bezighouden met wetenschap of hoofdarbeid; - *Meester* magistri (geleerden in het bezit van de meestertitel in de theologie, rechten, letteren of medicijnen).

31 De lezing van hs. A'dam (zonder *alle*) verdient misschien de voorkeur; - *binnen* op.

33 *Saertroosen* kartuizers; - *Monnicken* zij die in monasterio leven volgens de regel van S. Benedictus, t.w. alleen Benedictijnen en Cisterciënsers (Beuken tap.); - *Regulieren* 'reguliere kanunniken', d.w.z. kanunniken die de regel van Augustinus hebben aangenomen, zoals o.a. de Norbertijnen, Kruisheren, Windesheimers (Beuken tap.).

34 Misschien verdient de lezing van Hs. A'dam (zonder *ende*) de voorkeur; - *Bogaerden* begarden, 'mannelijke begijnen', waarover A. Mens *a.w.* het volledigst inlicht; - *Lollaerden* als begarden levende broeders van barmhartigheid; - *Cluysenaren* reclusi, ingekluisterde of alleen levende kloosterlingen of begarden; - *Fratres* broeders; volgens Beuken tap. bl. 309 worden hiermede alle tevoren opgesomde geestelijken samengevat.

37 *Clopsusters* klopjes (zie daarvoor E.E. Theissing *Over klopjes en kwezels* (Utrecht-Nijmegen 1935); - *Susters Bedelaren* bedelnonnen, 'wellicht Clarissen' (Beuken tap.).

38 *alle die leuen nae den gheeste* die geestelijk leven; Beuken's suggestie (tap. bl. 309-10), dat hiermede bedoeld zouden kunnen zijn de aanhangers van de Vrije Geest, lijkt mij van alle grond ontbloot.

39 *sonder sparen* onmiddellijk.

Baenrotsen / Ridders ende Jonckheeren[41-42]

41-42 Na de geestelijkheid volgt nu de adel in hiërarchische volgorde van hoog tot laag.
42 *Baenrotsen* baanderheren.

Ende voort alle rijcke van hauen[43]
Wilt v tallen duechden keeren
Want den wech die moetty leeren
Ter feesten te commene te mollengijs
Maeckt v ghereet / dat ghy met eeren
Daer muecht ontfanghen lof ende prijs.

Cancelliers / Bailious / ende Souuereyns[49]
Shouthetens / Amptmans ende Dienaren[50]
Schepenen / Meyers ende Castelleyns[51]
Ontfanghers / Rentmeesters ende Wisselaren
Hoofmeesters die de salen bewaren[53]
Portiers / Cocx / smaeckt wel ten keeste[54]
Ende die edele Zeeman moet varen[55]
Met zijnen schepen ter mollenfeeste.

Ghy machtighe Poorters ende Bourgoys[57]
Ghy rijcke Pachters ende Rentieren[58]
Al zijn v solders / vol corens vol hoys
V kisten vol ghelts / ende v fortchieren[60]

43 *hauen* bezittingen.
49 e.v. Op de adel volgen de bestuurs- en rechtsambtenaren; de hiërarchische afdaling geldt evenals in de voorgaande strofen alleen voor de groepen, die telkens in een versregel worden samengevat en dus niet voor de functionarissen binnen die groep; - *Cancellier* eig. hoofd van een kanselarij, uitvaardiger van Regeringsoorkonden, dan (zoals hier waarschijnlijk is bedoeld) de hoogste dienaar, de eerste minister van koningen, graven, bisschoppen, enz.; - *Bailiou* baljuw (eig.: vertegenwoordiger van de landsheer in een bepaald gebied en dan vooral belast met de rechtspraak); - *Souuereijn* opperbaljuw (Kil.) en dan gezaghebber, gebieder in het algemeen.
50 *Shouthetens* lees *Schouthetens* (een *schouthete* is eig. een opzichter over de bezittingen van een bepaald persoon of een stichting, dus ongeveer hetzelfde als een *meijer;* omdat de laatste functionaris in r. 51 bij name wordt genoemd, zal *schouthete* hier zoveel als burgemeester of rechterlijk ambtenaar (voorzitter van een schepenbank) zijn; - *Amptman* ambtenaar.
51 *Meyer* Zie de aant. bij r. 50; - *Castelleyn* slotvoogd.
53 *Hoofmeester* hier blijkbaar opzichter over het dienstpersoneel; - *salen* burchten, kastelen.
54 *Portier* poortwachter; - *smaect wel ten keeste* begrijpt het tot in zijn kern (en wel niet tot in Uw binnenste, want *Boem der Scriftueren* 883: ‘Comt tot mi alle bedructe ten keest’ wil zeggen ‘volslagen, volkomen bedrukte’ en niet ‘bedrukte van geest of gemoed’ (vg. Lawet *Verlooren Zoone* I, r. 17: *ten keeste* geheel en al). De constructie *ten keeste smaken* vond ik slechts hier en in A. Bijns *N. Ref.* 244, b, 19, overigens luidt het steeds *den keest smaken*.
55 De *zeeman* past niet goed in dit gezelschap; nog vreemder lijkt het, dat hij met zijn schip moet varen ter mollenfeeste, indien hiermede althans iets meer bedoeld is, dan dat hij op zee omkomt.
57 In deze strofe komt de burgerij aan de beurt; - *Poorters ende Bourgoys* burgers (dat De Roovere een onderscheid heeft willen maken tussen beide, bijv. in deze zin, dat **bourgoys* een stedeling zou zijn, die het burgerrecht krachtens geboorte bezit en *poorter* de later ingekomene, die dan het burgerrecht op de een of andere wijze heeft verworven, lijkt aannemelijk, maar is niet zeker).
58 *Rentieren* zij die leven van een vaste jaarlijkse rente (in een soortgelijke opsomming in *Nyeuvont* r. 358 genoemd samen met poorters en ambachtslieden).
60 *fortchieren* koffers.

Ghy rijcke Cooplieden ende Drapenieren[61]
Al zyn v kisten vol meerssen vol wollen[62]
Ghy sult oock moeten trecken logieren[63]
[+] In dat lantschap vanden mollen.
De Coninck der mollen heeft doen ontbieden [+D 5 v°]
Met zijnen bode stijf ende sterck[66]
Al teenemale de Ambachts lieden
Dat sy oock moeten laten werck
Dus rade ick elcken / dat hy neme merck[69]
Om goede herberghe ende logijs
Want claer gheseyt/ ghy moet int perck[71]
Ter feesten commen van mollengijs.

Der mollen Coninck heeft doen vermanen[73]
Alle ionghe ghesellen fijn[74]
Met corte keerels / met langhe palanen[75]
Aen haer schoen / ende aen haer pattijn[76]
Voort alle stortstekers wie sy zijn[77]
Legt af v sweerden / v walsche dollen[78]
Want ghy moet eer lanck termijn[79]
Trecken int landtschap vanden mollen.

Selden is volmaect de feeste
Daer vrouwen ghebreken ofte ionckvrouwen
Dies zijnse ontboden minste ende meeste
Ter mollen feeste in goeder trouwen
Langhe sleypsteerten ofte bonte mouwen[85]
Noch tuyten en doruen sy hebben twint[86]
De mollen die daer haer feeste houwen

61 *Drapenieren* lakenwevers.
62 *meerssen* koopwaren.
63 *trecken* gaan.
66 *met* door bemiddeling van; - *stijf ende sterck* (thans *stijf en strak*, zie voorbb.van beide zegswijzen in WNT XV, 1611) met klem, volharding, zodat er niet aan te ontkomen is.
69 *merck nemen* zorgen, zijn best doen, opletten.
71 *perck* hier zoveel als de plaats, waar het (dans)feest wordt gehouden.
73 *vermanen* oproepen.
74 *fijn* flink.
75 *keerel* overkleed; - **palanen* (niet in MNW en WNT) volgens Willems koorden, strikken, maar *palane* is wel hetzelfde als ofr. *poulaine*, puntschoen (aldus genoemd naar de vorm; een exemplaar is bewaard in het *Musée de Cluny* te Parijs), vg. ook *Souliers à la poulaine* in *Les lamentations de Mahieu* (een toevoeging van de franse vertaler, zie E. Langlois, *La Vie en France au Moyen Age* 2^2 p. 269); *palane* moet hier dan worden vertaald met ‘punt’, ‘snavel’.
76 *pattijn* klomp, houten sandaal.
77 *stortsteker* vechtersbaas.
78 *walsche dollen* franse dolken.
79 *eer lanck termijn* weldra, binnenkort.
85 *Langhe sleypsteerten* de in die tijd voortdurend gehekelde lange slepen der dames (zie o.a. *Veeld. Gen. Dichten* bl. 198, Lawet *Verlooren Zoone* II, 264), waarover laatstelijk uitvoerig D. Bax *Ontcijfering van Jeroen Bosch* 's-Gravenhage 1950) bl. 42 en J. Hashagen *Kulturgeschichte des Mittelalters* (1950) S. 317; - *bonte* van bont.
86 *tuyten* vlechten; - *en doruen sy hebben twint* behoeven ze volstrekt niet te hebben.

Sy en soudent niet sien / sy sijn al blindt

Dese meyskens zijn oock alle ghedaecht
Die te vastenauonde pijpers hueren[90]
Eest dienstbode / voestre oft maecht[91]
Die haer voeten te dansene rueren
[+] Dese moeten wech in corter uren
Hoe ionck sy sijn / hoe blijde van gheeste [+D 6 r°]
Dit danssen / dit reyen: mach hier niet dueren[95]
Ghy moet ghaen danssen ter mollen feeste.

[+]Twaelf ouderdommen oft tijde*n* der menschen / ghecompareert teghens die tweelf maenden vanden jare[*] [+RW C 7 r°]

***Januarius*.**
Ionck gheboren / onnoosel cleen ick[1]
Cranck / teeder / van cleene saken ween ick
Totten seuen Jaren / dus tsijne meen ick.

***Februarius*.**
Om leeren om wercken / ter scholen gae ick
Leeringhe vroedtsel / onder de roe ontfae ick[5]
In desen staet totten veerthien Jaren stae ick

***Martius*.**
Ionck / dom / wilt / inden locht clem ick[7]
Sorgheloos tusschen twee wateren zwem ick[8]
Totten tweentwintich Jaren sulck ben ick.[9]

90 *pijpers* speellieden bij de dans (eig. fluit- of doedelzakspelers en dan ook wel in obscene toepassing, zoals in *Mariken van Nieumeghen* r. 93 en misschien ook hier?).
91 *maecht* dienstmaagd.
95 *reyen* een rei- of rondedans uitvoeren.
* Opschr.: *ghecompareert teghens* gelijkgesteld aan, gepast op.
1 *Jonck* pas.
5 **vroedtsel* wijsheid.
7 *inden locht clem ick* Wellicht slaat deze zegswijze op de waaghalzerij van de jeugd.
8 *tusschen twee wateren zwem ick* De betekenis, die Verdam op grond van Froissart I, 78 en Plant. geeft, t.w. onderduiken zodra men gevaar ziet en vervolgens tussen twee partijen doorzeilen, beide partijen te vriend houden (MNW VII, 2524) past hier niet blijkens het adv. **Sorgheloos* (dat Verdam alleen uit Kil., Plant. en enkele eigennamen kent). Neemt men voor *sorgheloos* de door Verdam aanvaarde bet. ‘onbevreesd’ aan, dan zou de zegswijze betrekking kunnen hebben op de stoutmoedigheid van de jeugd.
9 *sulck* zo.

***Aprilis*.**
In solaes / in ghenuechten / beclijf ick[10]
Alle druck / verdriet / onvruecht verdrijf ick
Totten neghenentwintich Jaren / dus blijf ick.

[+] ***Maius*.**
Domme ionckheyt nv begheef ick [+]7 v[o]
Om eenen staet aen te nemene leef ick[14]
Totten sessendertich Jaren / in desen staet beef ick.[15]

***Junius*.**
In lasten van kinderen ende sorghen nv com ick
In rijckheden ende wijsheden gheerne clom ick
Dus tzijne drijenveertich Jaren / my beroem ick.

***Julius*.**
Wijs / swaermoedich / nv tzijne beghin ick
Teghens doude en aermoede / ghelt bemin ick[20]
Totten tweenvijftich Jaren / aldus bin ick.

***Augustus*.**
Vreck / onlustich / my voort aen draech ick
Nv hier nv daer / wee my claech ick
Totten neghenenvijftich Jaren altemet traech ick[24]

***September*.**
Traghende / claghende / cranck oud ick
Onghenoechte / ialousie / behoud ick
Tot sessentsestich Jaren toe terd ick / dus v*er*condick[27]

***October*.**
Int ghesichte en int hooren / cranck ick[28]
Hier toe commende / Gode bedanck ick[29]
Totten drijentseuentich Jare*n* / met alle manck ick.[30]

10 *beclijf ick* ‘groei’ ik?
14 *staet* maatschappelijke positie.
15 *beef ick* beweeg ik mij.
20 *doude* de ouderdom.
24 *traghen* het leven rekken, kwijnend bestaan, moeizaam voortleven (zie ook r. 25).
27 *terd* treed, nader; - *vercondick* lees *vercoudick* verslapt mijn energie? Of: word ik kouwelijk?
28 *cranck* verzwak.
29 Ik dank God, als ik dit (t.w. deze leeftijd) bereik.
30 *met alle manck ick* ga ik volkomen mank.

Nouember.
Moeyelijck ende vol drucx bedie ick[31]
Alle ghenuechten ende solaes vlie ick.
Opden voorleden tijdt wel spade sie ick

December.
Te nieten versuft een kint blijck ick
Crom / stom / altoos ter aerdewaerts wijck ick
Totter doodt toe / aldus kijck ick.

*

[+]Balade[*]

[+]RW H 7 v[o]

Hoe net een houeken staet ghegroeyt[1]
Met soete cruydekens wel ommestelt[2]
Hoe vriendelijck dat elck bloemken bloeyt
Daer elcken lustighen sin naer helt[4]
Nochtans des wijnters swaer ghewelt
Verdrijft de schoonheydt vanden coluere
Dat hooghe stondt / wordt neder ghevelt
Want naer tzoete commet suere.

Hoe seere hier yemandt in weelden vloeyt
Hoe schoone hoe aerdich men yemandt telt[10]
Hoe edelijck yemandt in minnen gloeyt
Hoe solaeslijck datmen clapt oft relt[12]
Nochtans alsment wel ouerspelt[13]
[+] Elck wordt vermoeyt van zijnen labuere
Natuere claecht / redene scheldt [+]H 8 r[o]
Want naer tsoete commet suere.

31 *moeyelijck* lastig; - *vol drucx* verdrietig, gemelijk; - *bedie ick* word ik.
* Varianten Hs. J. Michiels: 1 hoffken - 2 om stelt - 4 D. onsen - 6 V. die - 9 zeer - 11 i. liefde g. - 15 claget
* Opschr.: *Balade* Zie de aant. bij het opschr. op bl. 302.
1 *hoveken* tuintje.
2 *ommestelt* omgeven.
4 *helt* verlangt.
10 *aerdich* geestig; - *telt* acht, rekent.
12 *solaeslijck* genoeglijk; - *relt* = *clapt*.
13 *ouerspelt* overdenkt.

*

Dese aerdtsche blijschap die ons moeyt[17]
Is rechts als Ys oft sneeu die smelt
Een cort gheduer / dat langhe vermoeyt[19]
Nyemandt en voerdt met hem schadt noch gheldt[20]
Ghaet ten gronde / ghy vindt ghequelt[21]
Al dat leeft / in zijne natuere[22]
Nemet in dancke in duecht verseldt
Want naer tsoete commet suere.

Prinche.

Onslieder schip leeght cranck gheboeydt[25]
Inde zee van tranen / doch moeten wy duere
Wee hem wyens tijdt in sonden broeydt[27]
Want naer tsoete commet suere.

[+]Balade[*]

[+]D 6 v[o]

[+] Wie dat heeft goede constellatie[1]
Der Planeten / heeft goede gratie[2] [+]D 7 r[o]
Wie anders heeft teghenspoet[3]
Deen heeft ter werelt groote rengnatie[4]
Dander heeft niet dan tribulatie[5]

* 18 es recht - 19 l. vernoyt - 22 zijn - 25 Prince ons s. - 26 doch *ontbr.* - 27 Maer wee

17 *moeyt* bezighoudt, vervult? Of toch: vermoeit?
19 *vermoeyt* Lees met J. Michiels *vernoeyt* verdriet (t.w. in de eeuwige rampzaligheid).
20 t.w. bij de dood.
21 *Ghaet ten gronde* onderzoek (het maar) nauwkeurig.
22 *in zijne natuere* bepaling bij *ghequelt*.
25 *cranck gheboeydt* slecht geboegd? of geankerd?
27 *broeydt* eig. brandt, verbrandt? Of is er een associatie met het uitbroeden van zonden gedurende de levenstijd (dan te vergelijken met het plaatselijk begrepen 'broeinest van ongerechtigheid').

* Opschr.: *Balade* Als wij thans een meerstrofig gedicht met spreukachtige slotregels een ballade noemen, moeten wij ons er wel van bewust blijven, dat de rederijkers zelf deze 'definitie' niet zouden hebben aanvaard. Een gedicht als het onderhavige met zijn vier evenlange strofen van elk 10 regels op de stok 'Die weet wat hem ghebueren mach' beantwoordt behoudens het silbental, rijmschema en te lang envoy aan de definitie van Jean Molinet. En ook Matthijs de Castelein gaat daar later vrijwel mee accoord, al laat hij de regels per strofe niet verder variëren dan van 7 tot 9 (vg. *Const van Rhetoriken* str. 156, J. v. Leeuwen *Matthijs de Castelein en zijne Const van Rhetoriken* bl. 58 e.v. en F. Kossmann in Tijdschr. 70 (1952) bl. 175 e.v.)

1 **constellatie* (niet in MNW en WNT) hier: stand.
2 *goede gratie* voorspoed.
3 *Wie anders* Versta: wie bij zijn geboorte een ongunstige stand der planeten heeft.
4 *rengnatie* heerschappij.
5 *tribulatie* ellende.

De werelt die is rechts ebbe en vloedt[6]
Ist salichede besitten goedt[7]
Soe mach wel aerm man roepen ach
Wie is ter wereldt soe wijs soe vroedt
Die weet wat hem ghebueren mach.[10]

Elck mensche leeft zijn proper natie[11]
Deene heeft fortunen visentacie[12]
Dander terdt haren euelen voet[13]
Goede complexie der generatie[14]
Is hem groote confortatie[15]
Die der werelt pleghen moet[16]
Nochtans als elck zijn beste doet[17]
Int Jaer coempt menighen droeuen dach
Hy en is soe heylich noch soe goet
Die weet wat hem ghebueren mach.

Ten baet gheen groote murmuratie[21]
Ten baet wanhopen noch desperatie
Hemel noch aerde noydt stille stoet
Elck doe zijn selfs informatie[24]
Wat is tswereldts habitacie[25]
Ten roert altoos / tsy vleesch oft bloedt[26]
Nv wel nv wee / nv suer nv zoet
Nv coudt nv heet / nv ween nv lach[28]
Hy en draecht ter wereldt capproen noch hoedt[29]
Die weet wat hem ghebueren mach.

6 *rechts* precies.
7 Is het een zegen om rijk te zijn (eig.: om goed, goederen te bezitten).
10 *ghebueren* treffen, overkomen; dezelfde stokregel ook in het refrein, beg. ‘Wat is ons in ons leuen serft’ (afgewisseld door ‘Wel hem, die wel gheboren sy’).
11 *leeft zijn proper natie* leeft volgens eigen bestemming, zoals het lot voor hem heeft beslist (de bet. ‘bestemming’ zou dan kunnen zijn voortgevloeid uit die van aard of aanleg). Of moeten we *heeft* lezen i.p.v. *leeft?*
12 *fortunen visentacie* letterlijk: bezoek van Fortuna (*heeft fortunen visentacie* wordt door het geluk bezocht).
13 *terdt haren euelen voet* trapt op haar kwade voet.
14 *complexie der *generatie? complexie* = lichaamsgestel of temperament en *generatie* moet wel een afl. zijn van *genereren* voortbrengen, maar wat betekent *complexie der generatie?* Misschien de bloedmenging bij de verwekking en is dan die gunstige bloedmenging, die tevens een gunstig temperament van het kind betekent, hier bedoeld?
15 **confortatie* steun.
16 *pleghen* dienen.
17 *als* hoezeer.
21 *murmuratie* gemor.
24 Ieder onderzoeke zichzelf?
25 **habitacie* ook in *Lof van den H. Sacramente* r. 93 in de bet.: woning (*Tswereldts habitacie* het wonen in de wereld, dus = leven?).
26 *Ten* of het, dan dat het. (De constructie wordt verklaarbaar wanneer men zich achter r. 25 het woord ‘anders’ denkt). De Roovere bedoelt: de gevoelens van de mens worden altijd in beroering gebracht (*tsy vleesch oft bloedt* is gedachtenloos gebruikt, hij bedoelt *vleesch ende bloedt*).
28 *ween* geween.
29 *capproen* muts.

+ Prinche wat is de wereldt dan temptatie
Haer vruecht duert een corte spacie +D 7 v°
Corts onvoorsien zijnde ongheuoedt[33]
Gheluck in tswereldts conuersatie[34]
Is puer der sielen condempnatie[34-35]
Het is al quaet / ey / voghel / broedt[36]
Ten baet gheuedt / ghegadert / gheruedt[37]
Al metten haese ghelt men tghelach[38]
Fortune ghaf niemant noydt sulck gruedt[39]
Die weet wat hem ghebueren mach.

+Refereyn

+RW J 5 r°

+ Wat ist als v by verre wandelinghe[1]
De lengde / de wijde / tswereldts bekent // es +J 5 v°
Wat ist alst v by sekere handelinghe[3]
Goudt / siluer / ghesteente eenpaer ontrent // es[4]
Wat ist alst v int schouwen present // es
De Sonne rijsende ende wederdalende[6]
Wat ist als v thooghe firmament // es
Met claren sterren schoon licht stralende

33 *corts* korte tijd (bijw. bij *duert* en dan = *een corte spade*); men zou verwachten *cort*, asyndetisch verbonden met *onvoorsien zijnde* (niet op voorbereid) en *ongheuoedt* (zonder duur, eig.: zonder voedsel (om op te teren) en dan betrekking hebbende op *vruecht*.
34 *Tswereldts conversatie* het verkeren in de wereld.
34-35 Vg. Jacob van Maerlant *Eerste Martijn* r. 170 e.v.:

> Die rechtste wech ter hellen waert
> Entie alre cortste vaert
> Dats gheluc in sonden

35 *condempnatie* verderf.
36 *broedt* jongen.
37 *gheuedt* te mesten; - *ghegadert* te vergaren; -*gheruedt* te roven, buit te maken; zie voor het part praet. pro inf. Stoett par. 272.
38 *metten haese* snel (De zegswijze, die niet in MNW en WNT is opgetekend, heeft invloed ondergaan van *metterhaest* (MNW 4, 1499), vandaar bij Kil. ‘Dictur haese q.d. haest a celeritate: sicut Latini lepus q.d. leuipes’; men mag toch niet lezen *metten aese* met de kwalijk verkregen buit?; - *ghelt* betaalt.
39 *gruedt* eig. gist, hier fig. gebruikt voor kans, geluk, te vergelijken met *Reinaert* 2, 6247:

> Hi denct, mocht hier dus gaen uut,
> datter doe was goede gruut

d.i. dat hij van geluk mocht spreken.
1 *wandelinghe* omzwerving.
3 *alst* (dittografie: is*t* als*t*) lees *als; - sekere handelinghe* soliede (handels) beleid?
4 *eenpaer* constant; - *ontrent* ter beschikking.
6 Vg. *Pred.* 1, 5.

Wat ist dat ghy siet / die zee doch halende[9]
Alle de Riuieren diemen oydt kende
Niet ouerloopende / doch cort betalende[9-1111]
Wat ist al / niet / hoement keere of wende
Ghenoechte der wereldt is druck int hende.

Wat ist dat ghy winter siet ende somere
Wat ist dat ghy gars / loof/ boom / cooren // siet
Wat ist dat ghy kendt de stercke een vromere[16]
Wat ist dat ghy sulck achter sulck vooren // siet[17]
Gheen mondt cant segghe*n* / gheen oore*n* hoore*n* // niet
Gheen ooghe en mach zijn versaet int schouwen
Wat ist als ghy blijschap ende thooren siet[20]
Wat ist ghebruyckende wensch van vrouwen[21]
Wat wonder can ons de wereldt brouwen
Staet / Heerschappije / ofte my ander ghifte*n* sende /[23]
Al ydelheydt / onseker / ende vol ontrouwen
By proeuene / want waer ick my helende[25]
Ghenoechte der werelt is druck int hende.

Alle dinck is des menschens commere
Met weenen ende schreyen / wy op ghebroedt zijn[28]
Met schreyene cort zijn wy hier ommere[29]
Met schreyene moet van hier ghespoet zijn[30]
[+] Hier moet ons aerme natuere gheuoet zijn
Nv slapen / nv waken / nv eten / nv drincken [+]J 6 r[o]
Nv hitte / nv coude / nv wel ghemoet zijn
Nv qualijck / int eynde doodt ende stincken
Ist dat wy dan van weldoene mincken[35]
Wee wee / wordt onse eewighe Amende[36]
Ach broeders wilt hier by daghe op dincken
Voorpeysende / eer dat de nacht u schende
Ghenoechte der wereldt is druck int hende.

9 *halende* (tot zich) trekkende.
9-11 Vg. *Pred.* 1, 7.
11 *cort betalende* snel vereffenend, snel zich er van kwijtend (versta: snel het water opnemend?).
16 *de stercke een vromere* de sterkere van de sterke? Of: *vromere* hij die 'vroomt', maar wat is dan de juiste betekenis van het ww. *vromen?*
17 *sulck - sulck* deze - die.
20 *thooren* droefheid.
21 *ghebruyckende wensch van vrouwen* als gij naar hartelust van vrouwen geniet.
23 *ofte my ander ghiften sende* of indien ze (de wereld) mij nog andere gaven zou schenken.
25 *proeuene* ondervinding; - *helende* (heen)begeef.
28 *op ghebroedt* uitgebroed, gedragen of gebaard?
29 *cort* voor korte tijd; - *ommere* steeds.
30 *van hier ghespoet zijn* het leven verlaten worden.
35 *mincken* verflauwen, vertragen.
36 *Amende* boete, straf.

Prinche.

Prinche hoe lustich / men crijghes versaetheydt
Want sonder verlaetheydt[41]
Alle dinghen begheren hueren tijdt
Ende claerlijck vaet dit / sonder versmaetheyt[43]
Onghepunieerde quaetheyt[44]
Is puer alleene der wereldts Jolijt
Want waer elck ghecastijdt in zijnen strijdt[46]
Ouerspel / Manslacht / Ghiericheydt / Nijdt[47]
De wereldt en hilde gheen blijder bende[48]
Maer neens / dies is haer eynde verwijdt[49]
Daermen handen slaet ende tanden bijdt[50]
Sonder cesseren / eylaes aerme blende[51]
Ghenoechte der werelt is druck int hende.

[+]Wat is ons in ons leuen serft

[+]RW H 3 v[o]

Wat is ons in ons leuen serft[1]
Wat heeft den tijdt in zijn beuanck[2]
Dan Winter / Somer / Lenten / Herft
Staet drooghe / groene / cort of lanck[4]
Heden vast staende / en morghen cranck
Slapen / waken / serf ende vry[6]
Leuen / steruen / naer wercken danck[7]
Wel hem die wel gheboren sy.

Op ende nedere / drooghe ende wack[9]
Hitte ende coude / Ebbe ende vloedt

41 *sonder verlaetheydt* zonder mankeren.
43 *vaet* begrijp; - *versmaetheyt* geringschatting.
44 Ongestrafte boosheid.
46 *strijdt* hier blijkbaar: zondig, misdadig streven.
47 *Manslacht* doodslag.
48 *bende* hier gunstig: gemeenschap?
49 *verwijdt* smaad, hoon, ellende (t.w. in de hel).
50 Zie o.a. *Matth.* 8, 12 (het geween is vervangen door ‘handen slaen’, de middeleeuwse uiting van smart).
51 *cesseren* ophouden.
1 *serft = serf* (dienstbaar) met paragogische *t;* indien *serft* op *is* wordt betrokken, versta men: waarop kunnen wij in ons leven staat maken; betrekt men *serft* daarentegen op *leuen*, dan is de zin: wat bezitten we (wat mogen we ons bezit noemen) in het ellendige (eig. zondige, boze) leven.
2 *heeft in zijn beuanck* omvat, bestaat uit.
4 *Staet = staet-et?* Of lees *Tstaet* (het is)? Of is *Staet* corrupt (onder invloed van *staende* in r. 5)?; - *drooghe* dor; - *groene* fris.
6 *serf* dienstbaar.
7 *danck* loon.
9 *wack* nat.

Solaes of rouwe / aerbeydt ghemack[11]

11 *solaes* vreugde; - *rouwe* verdriet; -*ghemack* rust.

Weelde aermoede / quaet oft goedt
Stoutichede bloodthede / sot oft vroedt[13]
Eten / drincken / vruecht ende misval[14]
Wie heeft van gratien sulcken spoet[15]
[+] Die weet wat hem ghebueren sal.[16]

[+]H 4 r[o]

Verborghen ist in Gode alleene
Sijn wonderlijck werck en heeft gheen ghenoodt[18]
Sulck die was worden groot / is worden cleene[19]
Ende sulck was cleene / is worden groot[19-2020]
Die sulcke is nv van hauen bloodt[21]
Hy hadde tghelts meer / ende schadts dan wy[22]
Dus loopt der auontueren cloot[23]
Wel hem die wel gheboren sy.

Sulck gaet ter zee / hy en vindt gheen watere[25]
Een pluyme doet sommighen man verdriet[26]
Sulck heeft van weelden al den snatere[27]
Hy en weet een mijtsweert vroeschap niet[28]
De sulck is vroedt ende scherp toe siet[29]
Maer ten helpt hem groot noch smal[30]
Den sulcken coempt gheluck sonder bediedt[29-3131]
Wie weet wat hem ghebueren sal.

Wel gheboren naer der lettere[33]
Dats groote edelheydt diet soe verstaet[34]
Maer zijn gheluck dat is veel vettere[35]
Die goede complexie van Gode ontfaet[36]

13 *stoutichede* dapperheid; - *bloodthede* lafheid.
14 *misval* ongeluk.
15 Wie is zo gelukkig.
16 Deze regel (hier in afwisseling met ‘Wel hem die wel gheboren sy’) vormt ook de stok van het refrein ‘Wie dat heeft goede constellatie’, bl. 302.
18 *en heeft gheen ghenoodt* is met niets te vergelijken.
19 Men schrappe het eerste *worden*.
19-20 *Sulck-sulck* de een-de ander.
20 *was* die was.
21 *Die sulcke* menigeen; - *van hauen bloodt* zonder bezit.
22 Versta: die meer geld en goed had dan wij.
23 Zo rolt de bal van het geluk.
25 *gaet* enz. versta: staat zichzelf in de weg.
26 *pluyme* pluisje (iets van geen betekenis).
27 *heeft ... den snatere* heeft de mond vol? (De zegsw. niet in WNT).
28 Versta: Die geen greintje verstand heeft (*mijtsweert* iets ter waarde van een mijt).
29 *scherp toe siet* let goed op (de afwijkende syntaxis t.w.v. het rijm) of lees: *scherp toe* (bovendien scherpzinnig), *siet* (het bekende rhetoricale rijmwoord).
30 *groot noch smal* niets.
29-31 *De sulck-Den sulcken* De een-de ander.
31 *sonder bediedt* zomaar, op onverklaarbare wijze.
33 *naer der lettere* in eigenlijke zin (naar den bloede).
34 *edelheydt* hier: voortreffelijke zaak? - *diet* indien men het.
35 *zijn gheluck* Versta: het geluk van hèm, van diegene; - *vettere* groter.
36 *complexie* karakter.

Ghepeysen / wille / ende daer toe daet
Soe die Planeten ons brenghen by[38]
Van desen seydtmen sonder verlaet[39]
Wel hem die wel gheboren sy.

Hy mach in zijne gheboorte verblijden
Die schoone ghesonde leden heeft
Met rechten stelt hy oock druck bezijden
[+] Aen wien tbeuoelen van redenen cleeft[44]
Maer wie buyten quader auontueren leeft [+H 4 v°]
Mach oock wel drijuen blijde gheschal
Die gratie van bouen veel wonders gheeft
Wie weet wat hem ghebueren sal.

Ende om te schouwen veel arguatien[49]
Complexie ende elementen mede[50]
Planeten / teeckenen / tis al vol gratien[51]
Wies Godt ons oydt hier wassen dede[52]
Maer Adams groote ouerhoorichede[53]
Was wortele ende maeckte ons leydts ghecry[54]
Doch heeft elck teecken zijn proper zede[55]
Wel hem die wel gheboren zy.

Niemant en is soe wijs op eerden
Niemant en heeft sulck regiment[58]
Niemant en staet in sulcker weerden
Niemant en is soe hooghe bekent
Niemant en is soe excellent
Sijn doen en mach verkeeren al[62]
Niemant en leeft tsy siende of blendt
Die weet wat hem ghebueren sal.

38 Die astronomische opvatting kan De Roovere gekend hebben uit tractaatjes als *Die Cracht der Mane* of leerboeken als de *Natuurkunde des Geheel-als* en derg.
39 *desen* zulke mensen; - *sonder verlaet* (stoplap) steeds.
44 Die verstandig is
49 *schouwen* vermijden; - *arguatien* tegenwerpingen, kijverijen (hier: woorden, argumenten?).
50 *Complexie* vochtmenging in het menselijk lichaam en dan ook: gestel; - *elementen* grondstoffen, t.w. aarde, water, lucht en vuur.
51 *gratien* bijzondere, (bovennatuurlijke?) krachten, vermogens.
52 *Wies* wat.
53 *ouerhoorichede* ongehoorzaamheid.
54 *wortele* t.w. van *leydts ghecry*; - *ghecry* triumf? Of toestand? (vg. *druckich ghecry* in *Boom der Scriftueren* 444); de bett. in MNW zijn hier niet rechtstreeks van toepassing.
55 *proper zede* eigen aard, betekenis.
58 *regiment* beleid.
62 *verkeeren* omkeren, veranderen.

Jherusalem / Roome ende Troyen die stadt
Waren schoone met menschen handen ghewracht
Nochtans zijn sy wien wondert dat[67]
Met handen weder te nieten bracht
Hy is sot die soe is bedacht[69]
Wel staende / ende waent soe blijuen hy[70]
Fortune heeft menighen voortijdts vercracht[71]
Wel hem die wel gheboren sy.

[+] Coninck Dauidt die hooghe Prophete[73]
Verdoolde / soe ons de schriftuere leerdt[74] [+]H 5 r[o]
Salomon wijs / vol alder wete[75]
Wie waendes / zijn schande was oock ghemeert[76]
Ysaias ende Manasses gheEert[77]
Coninghen / ende inder Propheten ghetal
Dese doolden / maer sy zijn weder ghekeert
Wie weet wat hem ghebueren sal.

Of dese verdoolde ende andere vele[81]
Wat wonder ist dat wy aerme slichte[82]
By cranckheden of by natueren spele[83]
Dickent verdolen wten lichte
Eest Oom / Moeye / Neue of Nichte[85]
En segt tot niemandts leuen tfy[86]
Vest mijns segghens in v ghesichte[87]
Wel hem die wel gheboren sy.

67 *wien wondert dat* wie er zich ook over moge verwonderen, al moge men zich er over verwonderen.
69 *Soe is bedacht* meent.
70 Als hij er goed aan toe is, dat hij in die toestand zal blijven.
71 *voortijdts* ontijdig; - *vercracht* krachteloos gemaakt, te schande gemaakt.
73 *Prophete* Davids profetische waardigheid berust op zijn verondersteld auteurschap van de Psalmen.
74 o.a. in zijn overtreding met Bathseba (vg. 2 *Sam.* 11).
75 *wete* wijsheid.
76 *Wie waendes* wie zou het kunnen denken? Of: wie er ook aan moge twijfelen, hoe ongelooflijk het klinken moge (vg. r. 67: *wien wondert dat*); - *zijn schande was oock ghemeert* Vg. 1 *Kon.* 11, 1 e.v.
77 *Ysaias* Het is mij niet duidelijk, in welk opzicht Jesaja 'gedoolt' zou hebben; verwart De Roovere Jesaja wellicht met Elia, wiens bede om te sterven (1 *Kon.* 19, 3) desnoods als 'dolen' zou kunnen worden gekwalificeerd? - *Manasses* Manasse, koning van Juda; zie voor zijn afval van Jahwe 2 *Kon.* 21 en 2 *Kron.* 33, voor zijn 'vernedering', die echter geen waarachtige bekering was, 2 *Kron.* 33, 12.
81 *Of* indien.
82 *slichte* eenvoudige, simpele.
83 *natueren spele* macht (eig. streek, list) van de natuur.
85 *Moeye* tante.
86 *tfy* bah, foei.
87 Houd hetgeen ik zeg voor ogen (de genitief analogisch naar ww van zien, horen, letten op, enz., vg. Stoett par. 167, III).

Ick hebbe ghekent beyde ionck ende oude
Die hadden eens anders leuen beschamen[90]
Maer sy quamen nae ter seluer voude[91]
Eer twee of drie Jaren eynde namen
Elck mensche sal hem wachten van blamen[93]
Ende medelijden in eens anders misual[94]
Der werelts leedere / is broosch van tranen[95]
Wie weet wat hem ghebueren sal.

De auentuere is wel sulcx vriendt[97]
Sulck werdt om cleyne sake onterft[98]
De sulck heeft zeuen dooden verdient[99]
Die nochtans thende opt bedde sterft
Maer wie een goede gheboorte verwerft
[+] Ende daer naer leeft / verstaet wel my
Die mach wel segghen / tot hem diets derft[103] [+]H 5 v[o]
Wel hem die wel gheboren sy.

Ick bidde v allen die dit hoordt lesen
Siedy yemandt dolen oft wten weghe
Wildt zijns met compassien ghedenckich wesen[107]
Biddende Gode om gratie ende seghe
Op auontuere oft yemandt ghecreghe[109]
Een bede aen hem daer noyt sin en qual[110]
De sulck mist / hy waent ghaen te deghe[111]
Wie weet wat hem ghebueren sal.

90 Die zich schaamden over het leven van een ander.
91 *nae* daarna, later; - *ter seluer voude* in dezelfde toestand.
93 *blamen* minachten, schande spreken.
94 *misual* ongeluk.
95 *leedere* ladder; - *tranen* Lees t.w.v. het rijm *tramen* sporten (*is broosch van tramen* heeft tere sporten).
97 *sulcx* van de een.
98 *Sulck* De ander; - *onterft* van zijn bezit beroofd.
99 *De sulck* sommigen.
103 *diets derft* die dat mist (*diets* uit *die des?* Of lees: *dies?*).
107 Wil aan hem met deernis denken, heb deernis met hem.
109 Omdat het wel eens kon zijn (of: met het oog op het geval, in de hoop), dat iemand verhoord kreeg.
110 *hem* t.w. God; - *daer noyt sin* (= geest, mens) *en qual* waar geen lijden heerst, t.w. in de hemel.
111 *hy* die (of: terwijl hij); - *waent* meent; - *te deghe* goed, uitstekend.

Hekeldichten

[+]Goede leeringhe

[+]RW K 1 v[o]

Nv ist tijdt dat ick steruens wensche[1]
Nv wil ick alle solaes ghaen begheuen[2]
Nv en ghelooue ick gheenen mensche
Nv is mijn hope gheheel ontdreuen[4]
Nv mach my wel verdrieten dleuen
Nv soe gheuoel ic der wereldt sneuen
En kenne datse is vol druckich gheweens[7]
Nv heb ick rechte wantrouwe beseuen[8]
Schalckelijck gheschoren / bedrieghelijck geweuen[9]
Want dwoordt en therte en zijns niet eens.

Wien salmen segghen vreempde parcheelen[11]
Wien salmen nv secreet ontdecken
Wien salmen therte teghens deelen[13]
Wien salmen nv een last vertrecken[14]
Wien salmen nv voor vriendt ontwecken[15]
Aen wien salmen nv sinnen strecken[16]
Is trouwe op aerden / Eylacen neens[17]
De wereldt dunckt my vol valscher becken
Wien salmen gheloouen / dits weert om ghecken[19]
Want dwoordt en therte / en zijns niet eens.

Mijn herte cleeft in dese heresie[21]
Mijn hooft ontempert / mijn ooghen weenen[22]
Want wat is meerder verraderije
Dan woorden spreken sonder meenen
Hoe machmen goey herten bet verbeenen[25]

1 *steruens* Zie voor de genitief bij wensen Stoett par. 167.
2 *solaes* vreugde.
4 *ontdreuen* vergaan.
7 *kenne* erken; - *druckich* droevig, smartelijk.
8 *wantrouwe* ontrouw; - *beseuen* ondervonden.
9 *Schalckelijck gheschoren* op een gemene manier beetgenomen?; - *geweuen* in elkaar gezet, beraamd? Zo ja, dan slaat *gheschoren* op de dichter en *geweuen* op de hem aangedane valsheid.
11 *parcheelen* hier blijkbaar: zaken, te vergelijken met de plaats bij Matth. de Castelein *Const van Rhet.* 52 in WNT XII, 1, 1189, bet. 3, e).
13 Met wie zal men zijn hart delen?
14 *vertrecken* meedelen, toevertrouwen.
15 *ontwecken* eig. wekken, dus: aanspreken, beschouwen?
16 *sinnen strecken* (zijn) genegenheid richten.
17 *neens* eig. neen zij (zie Gloss. op A. Bijns i.v., bl. 48), hier wellicht gebruikt uit rijmnood.
19 *dits weert om ghecken* daar kun je om lachen, versta: het is belachelijk zoiets te vragen.
21 *cleeft* scheurt? (Men zou hier het liefst aan Verdam's 2[e] art. *cleven* denken; anders moet *cleeft* worden opgevat als ‘wordt geobsedeerd’); - *heresie* eig. ketterij, hier: boosheid.
22 *ontempert* raakt in de war.
25 *verbeenen* de spot drijven met.

Ick segghe men mochtse lieuer steenen
+ Ter doodt / die dus doen veel vercleens[27]
Godt wille hem zijnen loon verleenen
Men mach betrouwen eenen noch gheenen[29]
Want dwoordt en therte / en zijns niet eens.

+K 2 r°

O bedrieghelijck ghewichte / o valsche balanche
Dijn suycker is binnen al reghael[32]
Gy maeckt voor my een schoone samblanche[33]
Maer de wortel is drooghe / al bloeydt den stael[34]
O vrouwelijck herte / amoureux sindael[35]
Tfy schoot ghy in my der minnen strael[36]
Jae sonder meenen eens nochte gheens
My tonder te bringhene om cort verhael[38]
Was properlijck dijn principael[39]
Want dwoordt en therte en zijns niet eens.

Hoe mach in yemant dese valscheydt ruysschen[41]
Een Enghel schijnende int spreken int lesen[42]
Op tcorte ick en cant niet meer vercuysschen[43]
Ghy waent my doen mijn deckspaen wesen
Die sonne die was soe hooghe gheresen[45]
Ghy en mocht haer bernen niet ghenesen[46]
Dus socht ghy de coelte aen my ick meens
En die v beschenen hadde tot desen
Heeft my v werck ghelooft ghepresen
Maer dwoordt en therte / en was niet eens.

27 **vercleen*(*e*) hoon.
29 *eenen noch gheenen* niemand, vg. *eens nochte gheens* (r. 37): niets.
32 *reghael* vergif.
33 **samblanche* vertoning, uiterlijke schijn; deze vorm op *-anche* naast het gebruikelijke op *-ant* wijst op ontlening aan ofr. *samblance* (verg. ook Kil.: *semblancie*).
34 *drooghe* dor; - *stael* steel.
35 *sindael* eig. een fijne, kostbare stof en dan ook een doek of kleed van die stof, hier blijkbaar toegepast op het 'vrouwelijck herte' (= amoreuze stof, materie?).
36 *schoot ghy* toen gij schoot, of: indien ge al schoot (bijzin bij r. 38-9); - *eens nochte gheens* Zie de aant. bij r. 29.
38 *om cort verhael* kort gezegd.
39 Was eigenlijk uw bedoeling.
41 *ruysschen* hier blijkbaar zijn, steken (misschien te vergelijken met 'omgaan', enz. in WNT i.v. *Ruischen* (I), bet. I, 25).
42 *lesen* plechtig verklaren?
43 e.v. De zin is mij niet duidelijk: *vercuysschen* biedt geen houvast om zijn tegenstrijdige betekenissen 'bezoedelen' èn 'verfraaien' (mèt eventueel nog 'verkwisten' (De Bo) en '*mijn*' *deckspaen* klopt niet met hetgeen volgt in r. 45-7. Moeten we misschien lezen *dijn deckspaen?* (**deckspaen* in WNT alleen fig. in de bet.: voorwendsel (III, 2, 2382) hier = beschutting?).
45 *Die sonne* Hiermee is blijkbaar een persoon bedoeld (vg. r. 48-9), een 'beschermer' van de vrouw, door wie de dichter werd bedrogen?
46 *ghenesen* de nadelige gevolgen ontgaan.

Ist niet wel redene om te verhittene[51]
Ende seere verdrietetijck te verdraghene[52]
Met ander lieden cleederen in dasschen te sittene
En mijn nuese met mijns selfs slippen te vaghene
Ghelijck de Jaghere dwilt pleech te iaghene
[+] Dwelck hy meynt ter doodt te plaghene
Subtijlick hem doende veel gheteens[57] [+]K 2 v[o]
Dus vingt ghy my met dijnen ghewaghene[58]
Dwelck my langhe sal staen te claghene[59]
Want dwoordt en therte en warens niet eens.

Doch ist voor niet van clachte ghesproken[61]
Want tusschen ons beyden was lof noch coop[62]
En al waert soe / ghy hebbet eerst ghebroken
Dus loopt de bolle vry haren loop
Maer looser smeer my noydt bedroop
Die tRoomken vanden potte soop[66]
Wilde my tveruloten worpen binnens beens[67]
Der stricken waren gheleydt eenen grooten hoop /[68]
Maer by onvoorsinnichede ick ontcroop[69]
Want dwoordt en therte en warens niet eens.

Prinche sulck waent verschoone*n* maer hi v*er*leelict[71]
Drieacle is seer goet bijden fenijne[72]
Dus laet ickt schrijuen / niet voorder deelickt[73]
Die wel doet crijcht goedt loon ten fijne[74]
Jhesus ende die Moedere zijne
Moeten ons beschermen van alder pijne[76]
Ende brenghen daer eewelijck is wat reens
Poocht wel te doene tallen termijne[78]
Soe muechdy commen ten claren schijne
Daer dwoordt en therte wordt al eens.

51 *verhittene* zich over op te winden?
52 *verdrietetijck* Lees *verdrietelijck*.
57 *Subtijlick* op listige, sluwe wijze; - **gheteen* kwelling (niet in MNW en WNT), vg. *teenijnghe* in *Quicunque* (spel) r. 25 en zie MNW op *Tenen* en *Teninge*).
58 *ghewaghene* (mooie) woorden.
59 *claghene* beklagen.
61 *voor niet* nutteloos.
62 *lof* bod; *lof noch coop* (niet in MNW en WNT) wil blijkbaar zeggen: geen (zakelijke) overeenkomst.
66 *Die* enz. Is dit de 'sonne' van r. 48-9? Blijkbaar wel. Dan heeft hij als een Floris V zijn 'versleten schoenen' aan De Roovere willen overdoen?
67 *tveruloten* de vloeibare, waterige rest (t.w. nadat de room er af was)?
68 *Der* gen. part. afhankelijk van *hoop;* - *waren* plur. ad sensum.
69 *onvoorsinnichede* toeval.
71 *waent* meent, denkt te; - *verleelict* in MNW slechts bekend als adj. gebruikt part.
72 *Drieacle* tegengif of geneesmiddel.
73 *deelickt* beoordeel ik het.
74 *ten fijne* aan het eind.
76 *Moeten* mogen.
78 *tallen termijne* steeds.

+Ander ghedicht

+RW D 2 r°

Heere Godt waer salmen kiesen betraute[1]
Dat soudick al te gheerne weten[2]
Daerme*n* meest hoopt / slaetme*n* meest faulte[3]
Want in een flaute[4]
Dunckt my noyaelheyt al verbeten[5]
Tvolck heeft zijn schaemschoens meest versleten[6]
Sweren en lieghen / dats nv al dliedt[7]
Oock derf ick my claerlijck wel vermeten[8]
De menighe spreeckt hy en meenes niet.[9]

Men vindt veel lieden soe schoon van woorden[10]
Daghelijcx teghens den anderen spreken
Met allen soe vriendelijck van accoorden[12]
Waert dattet hoorden
Andre / haer herte soude onsteken[14]
+ Het schijndt eer sy hem lieten ghebreken[15]
Sy doochden selue lieuer verdriet
Maer sal recht vonnisse zijn ghestreken
De menighe spreeckt hy en meenes niet

+D 2 v°

Och Heere / oft voor elcx voorhooft stonde
De loosheyt die elck binnen heeft[20]
Het soude de menighe met vollen monde
Wt ionsten gronde[22]
Lachen / die noch in sorghen leeft

1 *kiesen* vinden; - **betraute* vertrouwen.
2 *al te* zeer.
3 *slaet men faulte* wordt men teleurgesteld, eig.: is men er naast (*faulte slaen* alleen in Hwb, blijkbaar uitsluitend intransitief: mislukken).
4 **flaute* krachteloosheid.
5 *noyaelheyt* rechtschapenheid, goede trouw; - *verbeten* eig. verdorven, vernietigd, hier (in *verbijten in*) gemaakt, gebracht.
6 Zie voor de zegswijze: 'Zijn schaamschoenen versleten hebben' d.i. alle schaamtegevoel verloren hebben MNW VII, 227 (met een aanhaling uit Tschr. 6, 79: 2) en WNT XIV, 138 (met een aanhaling uit A. Bijns); vg. ook Harreb. 2, bl. 237 en 3, 227-8.
7 *Sweren* vloeken; - *dats nu al dliedt* Vg. voor het gebruik van *liedt* ons: 'dat is het oude liedje', 'het is altijd hetzelfde liedje' (Stoett *Spreekw.*[3] No. 1322, WNT VIII, 2, 2038, XI, 1531).
8 *vermeten* t.w. om te zeggen.
9 *De menighe* menigeen (Van Helten par. 373b, bl. 476, Stoett par. 112, bl. 74).
10 *woorden* apo koinoe bij *schoon* en *spreken* (r. 11).
12 *Met allen* geheel en al; - *vriendelijck in accoorden* vriendelijk gezind? Of: tot eendracht, tot minnelijke schikking geneigd?
14 *ontsteken* ontbranden (in liefde).
15 *hem* t.w. *den anderen* van r. 11.
20 *loosheyt* valsheid.
22 *Wt ionsten gronde?* Versta: *Wt ionst ten gronde?* Maar wat moet *Wt ionst* dan betekenen? Het lijkt mij waarschijnlijker, dat deze regel corrupt is en dat er oorspronkelijk iets heeft gestaan als *Wt sherten gronde*.

De menighe schoone woorden gheeft
Van binnen / die buyten om loosheydt spiet[25]
Wee hem / daer sulck ghebreck aen cleeft
De menighe spreeckt hy en meenes niet.

Sulck seydt met woorden dit ende dat[28]
Ghebiedt / ghy muecht in my verweruen[28-29]
Maer dies te doene eens heeft ghehadt[30]
Die weetet plat[31]
Sy en gauen hem niet een stroo op steruen[32]
Ick wilde wel / men sulck mocht scheruen[33]
Sonder sonde / alsoomen wermoes pliet[33-3434]
Nochtans al soudmer omme bederuen[35]
De menighe spreeckt hy en meenes niet

Louetuyters spreken vele sonder meenen[37]
Alle die veel clappen zijn loghenaers[38]
Mans die veel grijnen / wijfs die veel weenen[39]
Ghelooft niet eenen
Want tis al volcxken van eens tsiaers[41]
Dieder minst toe seydt die is de baers[42]
Die ghetroust is / wanneer vriendt noodt gheschiet
[+] Proeft sonder noodt / want trouwe is schaers[44]
De menighe spreeckt hy en meenes niet [+D 3 r°]

25 *binnen* en *buyten* in deze regel moeten worden verwisseld; - *spien om* streven naar, najagen.
28 *sulck* menigeen, vg. Stoett par. 114; - *met woorden* met zijn mond.
28-29 *dit ... verweruen* vraag me maar dit of dat en ge kunt het van me gedaan krijgen.
30 *te doene* nodig (*dies te doene eens heeft ghehadt* die het eens heeft moeten doen).
31 *plat* maar al te goed.
32 *een stroo op steruen* een strohalm (of strobos?) bij zijn sterven; wel niet om op te sterven, of dit zou moeten inhouden, dat de stervende zelfs geen gewoon bed bezit. Het gebruik was niet, zoveel we weten, op stro te sterven, maar eerst na het overlijden, voor het kisten op stro te worden gelegd, vg. Jos. Schrijnen *Nederl. Volkskunde* 1, bl. 290 e.v., R.J. Hirsch *Doodenritueel in de Nederlanden voor 1700* (A'dam 1921) bl. 84 e.v., WNT XVI, 112; zie echter Harreb. 2.3 16. ‘Hij zoude mij geenstro geven om op te sterven’.
33 *sulck* zodanigen; - *scheruen* fijnhakken.
33-34 Let op de ontstellende verbittering, die hieruit spreekt.
34 *wermoes* moeskruid; - *pliet* pleegt te doen (doet).
35 *bederuen* te gronde gaan.
37 *Louetuyters* loftuiters, pluimstrijkers.
38 Vg. het refrein op de stok: ‘Maer die veel clapt, die moet veel lieghen’ bl. 328 e.v.
39 *grijnen* lachen.
41 *van eens tsiaers* eig. van weleer, van de goede oude tijd. Maar wat wil dat hier zeggen? Of had *eensjaers* ook nog een andere betekenis?
42 *Dieder minst toe seydt* die de minste praatjes heeft; - *baers* Verdam op *Baes* citeert *baers* in Everaert's *Visscher* r. 181, maar de bet. baas (pater familias) past hier niet; voor beide plaatsen kunnen we *baers* weergeven met kerel, vent (bij Everaert in malam partem, bij De Roovere in bonam).
44 *Sonder noodt?* Lees *ter noodt* (als de nood aan de man komt)?

Prinche.
Alle die schoone voor de ooghen spreken
Ghelooft niet voordere dan ghijse siet[47]
Int schoone samblandt / zijn veel ghebreken[48]
De menighe spreeckt hy en meenes niet.

[+]Refereyn.

[+]RW C 2 v[o]

Siedy eylaes de duecht alomme veriaecht
Ende versmaden die goede ghewercken
Siedy dat de Juge nae ghiften vraecht[3]
Of siedy hem den persoon aenmercken[4]
Siedy discretie alomme verpercken[5]
Ende elck volghen zijnen quaden wille
[+] Al siedijt al dolen Priesters en clercken[7]
Houdt tant voor tonghe ende swijcht al stille[8]

[+]C 3 r[o]

Siedy thouwelijck smallen en dinnen
Ende douerspel voor goet ghepresen
Siedy dat Heeren looftuyters beminnen[11]
Siedy oncuyscheyt in eeren gheresen
Siedy oock ter wereldt wesen[13]
Dat haer de Maecht draecht als een dille[14]
Siedy een monninck rebel tot desen[15]
Houdt tant voor tonghe / ende swijcht al stille.

Siedy metten schapen de woluen gaen[17]
Ende fortselijck henlieden tvel af stroopen[18]

47 *voordere* verder, meer.
48 *samblandt* uiterlijke schijn.
3 *Juge* rechter.
4 *aenmercken* letten op, rekening houden met.
5 *discretie* hier: ingetogenheid? Of: wijsheid (zoals in De Roovere's *Lof van den H. Sacramente* r. 121 en Everaert 414)?; - **verpercken* verbannen, uitsluiten?
7 *Priesters en clercken* Eerder zou men verwachten *leken en clercken*. Of moet men verstaan: allen, zelfs geestelijken en geleerden?
8 Vg. *Vanden .X. Esels* uitg. A. v. Elslander bl. 38: ‘door zijn simpele dwasheyt en can hy seluen niet swijghen noch helen / noch zijn tanden voor zijn tonge niet houden ...’; ook het omgekeerde komt voor: ‘Houdt tongh voor tanden’ (*Antw. Spelen* Ooo 1).
11 *looftuyters* pluimstrijkers.
13 *Siedy wesen* Ziet ge het gaan.
14 *dille* meisje, meid, hier in ongunstige zin.
15 *monninck* contaminatievorm van *monnick* en *moenck?; - rebel* weerspannig, ongehoorzaam; - *tot desen* in deze tijd.
17 *gaen met* gaan naar, afkomen op.
18 *fortselijck* met geweld.

Siedy groote dieuen den hals ontgaen[19]
Ende cleene aen die galghe cnoopen
Siedy een Nonne met Heer omnes loopen[21]
En lieuer naeyen dan hanthieren de spille[22]
Siedy alomme ghebreck by hoopen[23]
Houdt tant voor tonghe ende swijcht al stille.

Prinche

Prinche / tswijghen / en machmen niet verelen[25]
Tvele spreken is vol van gheschille[26]
Dus wat ghy siet / al macht v veruelen[27]
Houdt tant voor tonghe / ende swijcht al stille.

[+]Rondeel

[+]RW D 3 v[o]

Die nv ter wereldt sal bedien[1]
Die moet duersteict zijn als een iacke[2]
Alomme moet hy hoocheydt dien[3]
Die nv ter wereldt sal bedien
Onnoosel als die Godt verrien[5]
Oft anders gaet hy metten sacke[6]
Die nv ter wereldt sal bedien
Die moet duersteict zijn als een iacke.

19 *den hals ontgaen* contaminatievorm van ‘de galg (of de straf) ontgaan’ en ‘de hals behouden’.
21 *Heer omnes* Jan en alleman; *loopen* omgang hebben.
22 *naeyen* coire; - *spille* t.w. van het spinnewiel.
23 *ghebreck* zedelijke gebreken.
25 *verelen* eig. veredelen, hier: edel (genoeg) voorstellen, (genoeg) prijzen.
26 *is vol van gheschille* kan aanleiding geven tot allerlei moeilijkheden.
27 *veruelen* tegen de borst stuiten.
1 *bedien* slagen.
2 *duersteict* vol ‘steken’ (= gaten?) met een toespeling op ‘doorgestoken’ (bedrieglijk) in ‘doorgestoken kaart, -werk’)? *duersteict als een iacke* versta: als een jak vol ‘steken’, i.c. streken zitten.
3 *dien* dienen.
5 *onnoosel* ironisch! (*onnoosel* zal hier toch niet de in MNW 5, 846 (aanm. bij *Onnoselheit*) veronderstelde betekenis ‘weerzinwekkend’ hebben? - *als die Godt verrien* t.w. de Joden.
6 *gaet hy metten sacke* loopt hij in armoedige plunje, is hij er slecht aan toe (of is *sacke* hier = bedelzak?).

[+]Een andere

[+]RW D 3 v[o]

Die door de wereldt sal gheraken
Die moet connen huylen metten honden[2]
Ende moet oock connen diuerssche spraken[3]
Die door de wereldt sal gheraken
[+] Hier waerheyt segghen / en ghinder missaecken[5]
Vooren saluen / en de achter wonden[6] [+]D 4 r[o]
Die door de wereldt sal gheraken
Die moet cunnen huylen metten honden.

[+]Een ander rondeel

[+]RW D 4 r[o]

Die gheen pluymen en can strijcken[1]
Die en dooch ter werelt niet[2]
Is hy aerm / hy en sal niet rijcken[3]
Die gheen pluymen en can strijcken
Alomme soe heeft hy tachterkijcken[5]
Hy wordt verschouen / waer men hem siet[6]
Die gheen pluymen en can strijcken
Die en dooch ter wereldt niet.

2 Vg. ons ‘huilen met de honden (of wolven) in het bos’: Stoett *Spreekw.*[3] No. 932.
3 *diuerssche spraken* verschillende talen, versta: verschillend weten te spreken naar gelang van de omstandigheden.
5 *missaecken* (die waarheid) loochenen of (intrans.): liegen.
6 Versta: in iemands gezicht hem vleien en achter zijn rug smaden of: zijn meerderen vleien en zijn minderen trappen.
1 *pluymen strijcken* vg. ons pluimstrijken, vleien.
2 *dooch* Zie voor deze vorm naast *doocht, deught* in de 16[e] eeuw Lubach par. 86, 93, 95.
3 *rijcken* rijk worden.
5 **tachterkijcken* Vg. mnl. *Dachtersien hebben* iemand of iets slechts kunnen nakijken; (*t*)*achterkijcken hebben* (niet in MNW en WNT) vg. De Bo i.v.: te laat komen, de kans missen.
6 *verschouen* verstoten; - *waer men hem siet* overal.

+Andere

+RW D 4 r°

Sluymende zueghen eten wel haer draf[1]
Al sietmen de lieden men kentse niet[2]
Ten is gheen coorne sonder caf[3]
Sluymende zueghen / eten wel haer draf
Het heet sulc milde die noydt en gaf[5]
By desen veel tsghelijcx gheschiet[6]
Sluymende zueghen / eten wel haer draf
Al sietmen de lieden men kentse niet.

+Refereyn

+RW D 1 r°

+ Tis quaet deluen sonder spade
Tis quaet teghen stercke stroomen roeyen +D 1 v°
Tis quaet niet hopen op Gods ghenade
Tis de zee quaet beletten haer vloeyen[4]
Tis quaet drooghe stocken doen groeyen
Tis quaet besueren ende niet besoeten[6]
Tis quaet yser smeden sonder gloeyen
Tis quaet coopen ende bidden moeten[8]
Tis quaet sonder eten hongher boeten[9]
Tis quaet een zijn ouerhooft te slane[10]
Tis quaet een ionstelijc met quader herten groeten[11]
Tis quaet in vreesen stille te stane[12]
Tis quaet voor cruepels manck te ghane.[13]

Tis quaet te schouwene Gods gheboden[14]

1 *Sluymende* slapende (met bijgedachte aan luie of gluiperige, gemene?), vg. Harreb. 1, bl. 151: De stille zeug eet al den draf op.
2 Deze uit Bredero bekende zegsw. (bij Harreb. 2, bl. 23: Al ziet men de liên: men kent ze niet) vormt ook de stok van St XIII.
3 Deze regel vormt de stok van het refrein beg. *Sondighen es menschelijck int exponeren*.
5 *sulc* menigeen.
6 *By desen* tegenwoordig?
4 Lees *Tis quaet de zee* enz.
6 *besueren* met moeite tot stand brengen; - *besoeten* de vruchten plukken.
8 *coopen ende bidden* kopen zonder geld te bezitten.
9 *boeten* stillen.
10 *een zijn ouerhooft* een van zijn meerderen; of is *een* een dittografie (ie 11)?
11 *ionstelijc* Versta: uiterlijk vriendelijk.
12 *in vreesen* in gevaren.
13 Vg. het tweede spel van die *Wercken der Bermhertichеydt* (Amsterdam 1591): ‘'t is quaet cruepel gaen voor mancken die hincken’ en Harreb. 1, bl. 449: ‘Het is kwaad hinken (of: mank gaan) voor den kreupele’.
14 *schouwene* schuwen.

Tis quaet aerm zijn ende ouermoedt[15]
Tis quaet oeffenen vremde goden[16]

15 *ouermoedt* overmoedig.
16 *oeffenen* dienen.

Tis quaet wercken teghens spoet[17]
Tis quaet clappen dat yemant hinder doet[18]
Tis quaet al willens indrincken fenijn
Tis quaet sotten te makene vroedt
Tis quaet weeren der sonnen schijn
Tis quaet om niet te lijdene pijn[22]
Tis quaet met tamboeren hasen te vane[23]
Tis quaet oudt ende aerme zijn
Tis quaet weeren tschijn der mane
Tis quaet voor cruepels manck te gane.

Tis quaet ontmeten / ontweghen / ontschrijuen[27]
Tis quaet niet connen ende niet willen leeren
Tis quaet teghens de waerheyt kijuen
Tis quaet / quaet doen / ende niet bekeeren
[+] Tis quaet den versuften informeren[31]
Tis quaet oude honden in banden leeden[32] [+]D 2 r[o]
Tis quaet een Jode wel instrueren
Tis quaet twee ghelieuers scheyden[34]
Tis quaet beesten vetten in magher weyden[35]
Tis quaet beletten tcraeyen den hane
Tis quaet een man zijn wijf ontleyden[37]
Tis quaet veel hooren ende niet te verstane
Tis quaet voor cruepels manck te ghane.

Prinche.

Tis quaet oudt zijn ende versteken[40]
Tie quaet steken in een nauwe bane[41]
Tis quaet te vele willen spreken
Tis quaet voor cruepels manck te ghane.

17 *teghens spoet* zonder hoop op succes.
18 *hinder doet* benadeelt.
22 *om niet* tevergeefs.
23 *tamboeren* trommels, vg. Harreb. 2, bl. 345: ‘Het is kwaad hazen (of: vogels) met tamboeren vangen’ en ‘Hij is te vangen als een haas met een trommel’.
27 *ontmeten* enz. te kort doen (door te weinig te meten, enz.).
31 *informeren* onderrichten.
32 Vg. Harreb. 1, bl. 30: ‘Het is kwaad oude honden aan banden te leggen’.
34 *ghelieuers* (i.p.v. *ghelieven* minnenden) met analogische meervoudsvorm.
35 *vetten* vetmesten.
37 *ontleyden* schaken.
40 *versteken* verstoten, verdreven.
41 *Tie* lees *Tis;* - *steken* zich bevinden.

[+]Noteert

[+]RW M 8 v[o]

Tsint dat gheen minne en was sonder goet
Tsint dat tgoet maeckte nijdighen moet[2]
Tsint dat ouermoet meer hiesch dan recht[3]
Tsint dat de ghierighe met ghelde creech spoet[4]
Tsint dat de man metten ghelde hiedt vroedt
Tsint dat donnoosel creech gheen berecht[6]
Tsint dat die Heere gheleeck den knecht
Tsint dat den knecht den Heere beriedt[8]
Tsint dat elck dobbel werdt als ghevlecht[9]
Tsint dat trouwe wten lande schiedt[10]
Tsint wast al quaet datmen hoordt oft siedt.

Tsint dat Practijckers practiseerden[12]
[+] Tsint dat de Rijcke voorcoop vseerden[13]
Tsint dat gheuers nemers bedeghen[14] [+]N 1 r[o]
Tsint dat de schalcke ghelijck mineerden[15]
Tsint dat de Rijcke den aermen destrueerden[16]
Tsint dat ghierighe macht vercreghen
Tsint dat looftuyters de waerheyt versweghen
Tsint dat ezels met ghelde resen
Tsint dat elck wilde rapens pleghen[20]
Tsint dat schadt voor eere was ghepresen[21]
Tsint wast quaet inde werelt wesen.

Tsint datmen Officien cochte[23]
Tsint datmen diuerssche costumen op brochte /[24]
Tsint dat ghelt ghinck voor Justicie

2 *nijdighen* afgunstigen; - *moet* gemoed, hart, geest.
3 *ouermoet* hier wellicht: geweld; - *hiesch* eiste (t.w. in rechte); zie voor deze participiumvorm Van Helten par. 182a, bl. 249.
4 *ghierighe* hebzuchtige; - *spoet* succes.
6 *donnoosel* de onschuldige, eenvoudige; - *berecht* recht.
8 *beriedt* adviseerde.
9 *dobbel* vals, huichelachtig; - **ghevlecht* (niet in MNW en WNT) blijkbaar hetzelfde als mnl. *gevlechtsel* vlechtwerk.
10 *schiedt* (= scheidde) vertrok.
12 **Practijckers* bedriegers, knoeiers; - *practiseerden* bedrieglijke listen toepasten, knoeiden.
13 *voorcoop* koop onder speciale, bevoorrechte omstandigheden, inz. opkoop en dan bijzonder gehaat, indien deze betrekking heeft op de eerste levensmiddelen, inz. graan. De hekeling van de *voorkoop* van het graan door de 'corenbijters' reeds in W. van Hildegaersberch's *Van den corencopers* (uitg. *Gedichten* d. Bisschop en Verwijs bl. 109 e.v.), later vooral in L. Jansz' *Van tCoren* (zie mijn *De Rederijkers* bl. 109).
14 *bedeghen* werden.
15 *schalcke* boze; - *ghelijck* recht, billijkheid; - *mineerden* ondermijnden.
16 *destrueerden* ruïneerden.
20 *rapen* geld bijeenschrapen.
21 *schadt* bezit.
23 *Officien* ambten.
24 *costumen* gewoonten (hier in malam partem); - *opbrochte* invoerde of uitdacht.

Tsint dat elck hem seluen sochte
Tsint dat gheen gheuer misdoen en mochte
Tsint dat de ghierighe creech Officie[28]
Tsint dat den coopman vandt malitie[29]
Tsint dat de versworene wethouders worden[30]
Tsint dat op quam compositie[31]
Tsint datmen thgemeynte goudt sach gorden[32]
Tsint ist al ouer tschreue ghetorden.[33]

Prinche.

Tsint dat hem kattijuen als Heeren droeghen[34]
Tsint dat Herders haer schapen vloeghen[35]
Tsint dat elck creech ruyme conscientie
Tsint dat Eters op de schamele loeghen[37]
Tsint dat de Heeren ghelt ghauen om wroeghen /[38]
Tsint dat Foortse hadde reuerentie[39]
Tsint dat / Da Nobis / creech scientie[40]
Tsint dat / Placebo: was Aduocaet[41]
Tsint dat / Volo: ghaf Sententie[42]
[+] Tsint dat Pilatus was Apostaet[43]
Tsint wast al quaet / sack ende saedt.[40-42 en 44] [+]N 1 v°

28 *officie* ambt.
29 *malitie* boosheid.
30 *versworene* trouwelozen of meinedigen; - *wethouders* magistraten of rechters.
31 *compositie* financiële schikking, t.w. het afkopen der strafvervolging door het betalen van een geldsom aan de schout (MNW op *Composeren*)
32 *gorden* Geen der bett. in MNW en WNT is hier rechtstreeks van toepassing; indien niet corrupt, dan wellicht: zich omringen met, als fig. toepassing van: zich omgeven (t.w. met een gordel).
33 *ouer tschreue ghetorden* over de schreef gegaan, hier: mis-, verkeerd gegaan.
34 *kattijuen* schooiers; - *droeghen* gedroegen.
35 *vloeghen* (praet. van *vlaen*, een vorm die volgens MNW IX, 573 niet voorkomt, maar hier dan voor de dag is gekomen) vilden.
37 *op ... loeghen* lachten om, uitlachten.
38 *wroeghen* een vervolging instellen of een verklaring afleggen.
39 *Foortse* geweld; - *hadde reuerentie* gerespecteerd werd.
40 Zie voor *Da Nobis* (= rapalje, hebzucht) mijn art. *De Nobiskroeg in mythe en cultus* in Volkskunde 1948, bl. 21 en mijn aang. art. in Tijdschr. 1951.
41 *Placebo* Vleierij.
42 *Volo* Willekeur.
43 Een door De Roovere t.w.v. het rijmschema aan het oorspronkelijke priamel toegevoegde regel; - *Apostaet* afvallig, hier trouweloos.
40-42 en 44 Deze regels vindt men letterlijk terug in Hs A, 2e schutblad (Leuv. Bijdr. 4, 363) met één variant (*de sententie*) en enigszins gewijzigd ook in de bundel van Jakob de Hondt en Anth. Stalin (uitg. d. N. de Pauw *Mnl. Ged. en Fragm.* 2 (Gent 1914) bl. 340 (zie hierover mijn art. *Da Nobis* in Tijdschr. 1951 bl. 104 e.v.); r. 44 ook in een 'vremde snede' van Matthijs de Castelein *Const v. Rhet.* 224.

[+]Van Houeerdye / nijdt ende ghierichede

[+]RW K 8 v[o]

By Houeerdye wordt menich man
Dies noydt schuldt gheensins ghewan[2]
Verdreuen ende iammerlijcke ontlijft
Ende Ghiericheyt die bedrijft[4]
Datmen nae onrechtuaerdich goedt moet pijnen /[5]
Dat rooft den Coopman vanden zijnen[6]
Daer alder wereldt ghewin by lach[7]
Doen hy in vreden te varene plach
Want hy den goeden tijdt op brachte[9]
Nijdt pijnt / hoemen een gheslachte[10]
Teghens anderen mach maecken onvriendt[11]
Daer gheen onvriendtschap en is verdient
Van beyden zijden / noch noydt en wiste[13]
Nijdt die is moedere van allen twiste
Daer veel iammerhede by gheschiet
Dus is de wereldt int verdriedt
Ende seere gheplaecht met desen drien[17]
Die Godt in duechden wille voorsien.[18]

[+]Van quade tonghen

[+]RW J 3 v[o]

O Schieloose Tonghe / smettelijck ledt[1]
Wiens woorden scherper dan sweerden snijden
Die soe menich edelen sin besmet[3]
Met dijnen fenijne / ende brenght in lijden
Trecht Gods sal v vermalendijden[5]
Ghy besmet / men cant af wasschen nauwe[6]
Nochtans die wel bemerckt dijn strijden[7]

2 Die daaraan volstrekt onschuldig is.
4 *Ghiericheyt* hebzucht (avaritia); - *bedrijft* maakt.
5 *pijnen* streven.
6 *rooft* berooft; - *vanden zijnen* van het zijne (zijn bezit).
7 *ghewin* baat, nut, voordeel; - *by lach* van afhing.
9 Want hij zorgde voor de welvaart.
10 *Nijdt* kwaadstokerij als gevolg van afgunst (invidia).
11 *onvriendt* vijandig.
13 *wiste* het subject is elk der beide geslachten in de hoofdzin.
17 *gheplaecht* apo koinoe bij *wereldt* (r. 16) en *Die* (r. 18).
18 *voorsien* bijstaan, sterken.
1 *schieloose* onbezonnen; - *smettelijck* besmettend (vg. r. 3-4).
3 *sin* eig. geest, hier mens.
5 *vermalendijden* veroordelen, vervloeken.
6 *men cant af wasschen nauwe* Versta: zó dat men het nauwelijks ongedaan kan maken.
7 *strijden* ageren?

Ghy doet v seluen de meeste rauwe.[8]

8 *rauwe* (zo ook in het Prinche; elders steeds gespeld *rouwe*) nadeel, smaad.

O Sweerdt aen beyde zijden ghewet
Dat met eenen slaghe hem drie vermoort
Eerst coempt ghy selue in tsteruens net
En van wien ghy clapt / die doodt ghy voort[12]
Ghy doodt oock mede diet van v hoordt
Want ghy zaeyt nijdt / daer eerst was trouwe
Dus claer / diet wel ten gronde spoort[15]
Ghy doet v seluen de meeste rouwe.

Ende daer op neem ick mijn vermet[17]
By schriftueren diet doet verstaen
Int ledt / daer du braeckst Gods wet
Daer sulstu dijne pijne ontfaen
O nijdighe Tonghe hoe salt dan ghaen[21]
Met v / die doodt man ende vrouwe
Dijn pijne wordt eewich sonder waen
Ghy doet v seluen de meeste rouwe.

+ Al wordt yemandt ghedaelt of neder ghesedt[25]
Ontschuldich wt eeren by dijnen dade
De goedtheyt Gods / helpt hem te bet
Ende selue ghebuert v schande en schade[28]
Wee hem die lecht den steen van tquade
Daer andere by vallen in tsdrucx ghetouwe[30]
Godt salt v heysschen / och wat te rade[31]
Ghy doet v seluen de meeste rouwe.

Waer was een nijdich / oydt deghelijck vet
Waer was een nijdich schoon van coluere
Waer was een nijdich oydt sonder dobblet[35]
Waer was een nijdich goedt van natuere
Waer was een nijdich oydt sonder ghetruere
Waer was hy / waer is hy / daermen peys schouwe[38]
Nieuwers / dies segh ick ter felder figuere[39]
Ghy doet v seluen de meeste rouwe.

+J 4 r°

12 *voort* mede, ook.
15 *Dus claer* Dus is 't duidelijk; - *diet* indien men het; - *spoort* nagaat, overweegt.
17 *vermet* uitspraak, mening.
21 *nijdighe* afgunstige.
25 *ghedaelt* vernederd; - *nederghesedt* verlaagd? Of ontslagen?
28 *ghebuert* valt te beurt, ten deel.
30 *ghetouwe* hier zoveel als: toestand.
31 *heysschen* hier: rekenschap vragen? Of: er voor aanklagen?
35 *dobblet* De enige betekenis in MNW, t.w. zeker voornaam kledingstuk, past slecht (tenzij men *met* i.p.v. *sonder* leest): verband met *dobbel*(*heit*) valsheid, durf ik ook niet aan te nemen.
38 *peys schouwe* vrede ziet.
39 *der felder figuere* tot het afschuwelijke personage (t.w. de 'Nijd' of de 'nijdige').

O vredighe hertkens fijn als Aghet[41]
Doet wel / en acht gheen quade tonghen
Schoudt die daedt / der blaemten trompet[43]
Der lueghenen / wordt goedt raedt ghesonghen[44]
Hy verdient vele die staet bedwonghen[45]
Sprayet hy hem met Patientien dauwe[46]
Clapt clappaerts vry / ick bens ontspronghen
Ghy doet v seluen de meeste rauwe.

[+]Refereyn

[+]RW J 4 r[o]

Ick worde met desen nieuwen Jaere[1]
Alte vreempt een bedrijf gheware[2]
Daer my een vriendt heeft toe gheport[3]
[+] Dat is / ick en sie in diuersche schare
Nyemandt stille noch openbare [+]J 4 v[o]
Soe doen dat hy ghepresen wordt
Tvolck is soe met archeden beghordt[7]
Alle dinck aensiende met quaden ooghen[8]
Ten can van quaetheden lanck noch cort[9]
De sonne int water haer schijn ghedooghen[10]

Men heet de gheestelijcke Ypocrijten[11]
Men heet deuote lieden Heriten[12]
Men heet mestverckens de cloosterieren[13]
Men heet de priesters Symoniten[14]

41 *Aghet* git.
43 *Schoudt* schuwt; - *blaemten* schande.
44 *wordt goedt raedt ghesonghen* Het verband met het voorgaande (of volgende?) is niet duidelijk. Is de regel wellicht corrupt?
45 *die staet bedwonghen* die zich beheerst?
46 *Sprayet hy hem* indien hij zich besproeit.
1 Blijkens deze regel hebben we dus weer te doen met een Nieuwjaarsgedicht.
2 *Alte vreempt een* een zeer vreemd.
3 *gheport* opmerkzaam heeft gemaakt? Of toch: aangespoord (t.w. tot het schrijven van zijn gedicht)?
7 Het volk is zo vol (eig. ‘zwanger van’) boosheid.
8 *quaden* het tegengestelde van ‘goeden’ in *Rethorycke op de hant te leerene* r. 65 (zie aant. ald.).
9 *lanck noch cort* op generlei wijze.
10 Zie voor deze zegswijze, thans in de vorm: ‘De zon in het water kunnen zien schijnen’ Harreb. 2, bl. 507, Stoett *Spreekw.* [3] no. 2522.
11 *Ypocrijten* huichelaars.
12 *Heriten* ketters.
13 **cloosterier* kloosterling (WNT VII, 2, 4287 kent het woord uit Van Vaernewijck *Beroerl. Tijden* I, 252).
14 *Symoniten* verkopers van geestelijke zaken.

15 Men heet de sobere splijtemijten[15]

15 *sobere* zuinige; - **splijtemijten* gierigaards (de oudste plaats in WNT XIV, 2882 is een eeuw jonger).

Men heet LeuerEedters de officieren[16]
Men heetse sot die duecht hanthieren
Men heetse vroom die quaetdoen pooghen[18]
Tvolck en can in gheender manieren
De sonne int water haer schijn ghedooghen.

De minste seydt vanden meesten quaet
De sondare voordert alle misdaet[22]
De Leecke draecht de gheleerde nijdt[23]
Wie niet ghelooft is inden raedt[24]
Henlieden dunckt datment al qualijck braedt[25]
Doch en kent hy selue vre noch tijdt[26]
Dese tonghen zijn wel vermalendijdt[27]
Die tsduuels ionghen dus queecken en zooghen
Sy en moghen alst blijckt ter werelt wijt
De sonne int water haer schijn ghedooghen.

Tvolck en can hem seluen niet ghelijden[31]
Tvolck doet tvolck op tonghen rijden[32]
[+] Tvolck en can noch coudt noch heedt verdraghen
Tvolck en wildt zijn ouerdaet niet vermijden[34] [+]J 5 r[o]
Tvolck is schimpich aen alle zijden[35]
Tvolck en can van niemandt duecht ghewaghen[36]
Tvolck vaert secreet met grooten vlaghen[37]
Tvolck is vol lueghenen / men macht betooghen
Tvolck en can op vrienden en maghen
De sonne int water haer schijn ghedooghen.

Het heeft oydt quaedt gheweest ende noch // es[41]
Maer veel meerder nv tbedroch // es
Onder de menichte dant te zijne plach
De Jonghe wyen van noode noch zoch // es

16 *LeuerEedters* dieven (zie MNW i.v. en WNT VIII, 1, 1822); - *officieren* ambtenaren.
18 *vroom* flink.
22 *voordert* bevordert (of: begaat?).
23 *draecht nijdt* is afgunstig op.
24 Versta: de (stedelijke) raad bestaat - volgens de lasterpraat van het volk - uit ongelovigen? Of (fig.): de ongelovige heeft het voor het zeggen?
25 *al qualijck braedt* alles verkeerd doet.
26 Maar hij weet zelf van toeten noch blazen, of: waar hij staat (of staan moet), hij houdt zelf geen maat?
27 *tonghen* t.w. van de kwaadsprekers.
31 *ghelijden* dulden, uitstaan.
32 *op tonghen rijden* over de tong gaan (WNT XIII, 206).
34 *ouerdaet* verkeerdheid.
35 *schimpich* geneigd te smaden, te honen.
36 *duecht ghewaghen* iets goeds zeggen.
37 *vaert secreet* Versta: *vaert-et- secreet* verafschuwt het geheim, de geheimhouding (t.w. van een anders fouten en gebreken)? *met grooten vlaghen* zeer (of: *varen* = navigare en *secreet* corrupt?).
41 *oydt* altijd.

Steeckt teghens doude / dwelck eenen troch // es
Daer nyemandt goet deech in kneden mach
Ten leeft nv nyemandt op desen dach
De nijders en pijnen zijn eere om booghen[48]
Tvolck en can in gheen ghesach[49]
De sonne int water haer schijn ghedooghen.

Maer lieue vrienden de ruste mint
Acht op clappaerts niet een twint
Die wel doet en derf niet omme sien[53]
Maer die hem seluen luttel onderwint[54]
Met yemande / ick hope hy ruste vindt
Want vele bewinden doet ruste vlien[56]
Dit nieuwe Jaer laete Godt gheschien
Dat alle verdriet moet wte drooghen[58]
Ende elcken die gheerne in dit Engien[59]
De sonne int water haer schijn ghedooghen.

*

[+]Refereyn

[+]RW E 1 r[o]

Alle dinck en is maer een ghewuente
Ghewuente doet veel dincx zijn te binnen[2]
Maer gewue*n*te / coemt niet altoos te puente[3]
Al wil elck zijn ghewuente beghinnen
Ghewuente die maeckt wel abel sinnen[5]

48 *pijnen* trachten te; - *booghen* neerhalen.
49 *ghesach?* oordeel, uitspraak, mening? (Dit zou de oudste betekenis van het woord zijn geweest volgens WNT IV, 2152; in dat geval verwant met of gelijk aan de bet. II: uitspraak, oordeel, gezegde, woord (ald. 2156); *in gheen ghesach* wekt de indruk 'geenszins', 'in geen geval' te betekenen, maar wat is dan *ghesach?* Toestand, situatie misschien? Die betekenis zou passen voor *ghesach* in het refrein beg. *Noydt binnen gedencken van mans en wijuen* r. 14.
53 *derf* behoeft.
54 *onderwint* inlaat.
56 *bewinden* ondernemen, zich inlaten, bemoeien.
58 *moet* moge.
59 *elcken* Versta: (God late) ieder? Zo ja, dan schrappe men het volgende *die;* of *Ende elcken die* en in het bijzonder (t.w. het verdriet doen ophouden) voor ieder die.
* Varianten in Hs. A, fol. 159r-v (Leuv. Bijdr. 4, bl. 344-5): 1 een *ontbr.* - 3 en compt altoos niet - 4 zyne - 5 die *ontbr.*
2 *te binnen zijn* eig. op de hoogte, van iets overtuigd zijn; is hier bedoeld, dat gewoonte maakt, dat men op de duur van de rechtmatigheid (van een gebruik) overtuigd raakt (gewoonte wordt immers recht!).
3 Hs. A: *altoos niet* verdient de voorkeur; - *te puente* te pas (*coemt te puente* is nuttig of: betaamt).
5 *abel* bekwaam.

*

Jae daer tbegrijp / naer aert wil vlieghen[6]
Sulck streckt om clappen al zijn vinnen
Maer die veel clapt / die moet veel lieghen.

Een wandelaer die in pelgrimagie gaet
Hoe verder bewandelt / hoe bat beweecht[10]
Wat mensche die nae sciencie staet[11]
Ghewuente van als gheuroeden seeght[12]
Wel te spreken / niet al te qualick en leeght[13]
[+] Maer men mach wel tkindt te veel wieghen[14]
Tis een oudt woordt datmen tsegghene pleeght [+]E 1 v[o]
Maer die veel clapt die moet veel lieghen.

Die vele clapt / clapt dickwils tontije
Ten zijn oock al Euangelien niet[18]
Alsulcke clappaerts stel ick bezije
En achte haer woordt / oft wint als riet[20]
Veel claps al niet dan lueghenen bediet
Haer schoone woorden meynen al bedrieghen[22]
Hier prijsen / daer blameren / dats haer liedt
Dus die veel clapt / moet veel lieghen.[24]

* 6 t. nae thert wilt v. - 7 alle z. - 9 in *ontbr.* - 10 H. meer b. - 11 Wie tsy d. - 12 tbevroeden - 13 te *ontbr.* - 14 te vele een kint wel w. - 15 Een o.w. men te segghen - 17 Wie vele c.c. dicwil tontyden - 18 Oock en zynt al - 19 besyden - 20 Ick acht h. woorden als w. oft r. - 21 c. es n. - 22 H. schoon samblant meent altoos b. - 23 H. blameren d. lochenen dus es h. - 24 Maer wie v.c. die

6 *naer aert* = *naer den aert* zoals het hoort, op passende wijze? - *vlieghen* eig. zich snel bewegen, verbreiden; - *streckt al zijn vinnen* doet wat hij kan; zie voor *vinnen* (eig. ledematen en dan ook: vermogen) en de zegsw. *sijn vinnen* (*uyt*)*strecken* Erné *Twee spelen* bl. 87, aant. op *Grote Hel* 322.

10 *verder* Lees met A *meer;* - *bewandelt* bereisd; - *beweecht* vastberaden.

11 *Wat ... die* welk.

12 Gewoonte maakt in alles wijs, geeft in alles het juiste inzicht? Zo ja, dan vergelijke men voor *gheuroeden segghen* wvl. *wijs zeggen* wijsmaken, doen verstaan (De Bo op *Wijs*); volkomen gelijk zijn beide constructies echter niet: *wijs* is adj., *ghevroeden* subst., of eig. gesubstant. inf.

13 *leeght* is, staat.

14 De red. van A *Maer men mach te vele een kint wel wieghen* verdient de voorkeur.

18 Vg. 'Zijn woord is geen evangelie' (Stoett *Spreekw.*[3] no. 520); met De Roovere stemt vrijwel woordelijk overeen *Die Rose* 11405: 'En sijn niet ewangelien al dat men segt'; de lezing van A *Ook en zynt al evangelien niet* lijkt aantrekkelijker dan die van RW.

20 *oft wint als* Lees met A *als wint oft.*

22 De red. van A verdient de voorkeur: *Huer schoon samblant* (= zich voordoen) *meent altoos bedrieghen*.

24 *Dus* Lees (t.w.v. de gelijkvormigheid van de stok) *Maer?* Variatie in de stok is echter ook mogelijk, in elk geval heeft str. 5 blijkens de overeenstemming tussen RW en A *Soe* i.p.v. *Maer;* - *moet* Lees *die moet*.

*

Clappaerts die moeten luyde oft stille
Quaet clappen / al soudt haer selfs quaet wesen
Thooft legghe*n*se op schoudere / laet clappe*n* dat wille[27]
Bol wt bol in / van dien van desen[28]
Ghewuente is iuyste in sulck gheresen[29]
Rechts soe opt vleesch hen voeghen de vlieghen
Dus blijf ick by dwoordt als eerst ghelesen
Soe wie veel clapt / die moet veel lieghen.

Prinche alst al gheseydt ende al ghesonghen is
Qualijck gheschepen / doet qualijck drieghen[34]
Niet datter yemant toe bedwonghen is[35]
Maer die veel clapt / die moet veel lieghen.

* 25 Prinche c. moeten - 27 leggende opt s. tclapt d.w. - 29 in hen - 30 Ghelyc opt - 31 D. seg ic ghelyc ic yerst hebbe g. - 32 die *ontbr.* - 33-36 *ontbr.*

27 *Thooft legghense op schoudere* t.w. om goed te kunnen roddelen? De zegswijze blijft mij duister, ondanks de parallellen, t.w. *Gem. Duytsche Spreckw.* Civ^{v}: 'Het is een ootmoedich schalck, Hy can thoeft op die scholderen legghen', Jan van den Berghe, *Refereyn Hantwaerpen int zotte* r. 30-1 (uitg. C. Kruyskamp bl. 51):

> En qwalick connen zy verlossijnghe cryghen,
> Dus laten zy thooft op de schauder hanghen,

Refreinen van Jan van Doesborch (uitg. C. Kruyskamp I, bl. 265):

> Clopsusters, baghijnen, oude concubijnen
> Die geestelic schinen dragende tschouwer op thoot,

Tafelspel van Heymelick lijden r. 269 e.v. (uitg. d. E. Ellerbroek-Fortuin *Amsterdamse Rederijkersspelen in de zestiende eeuw* (Gron.-Bat. 1937) bl. 190):

> Wel sijnder bedroghen doort uutwendich schijn.
> Sij aencommen ons soo fijn, // t'hooft hanghende op de schouweren pleyn,
> Als recht quansuys: wij sijn so cuysch, so reyn ...

waaruit slechts schijnt te volgen, dat we hier met de stereotype houding van een hypocriet te doen hebben; - *laet clappen dat wille* De red. van A *tclapt dat wille* verdient de voorkeur.

28 *Bol wt bol in* Versta: het ene hoofd uit het andere in.

29 *gheresen* gegroeid, toegenomen.

34 *gheschepen* geknipt; - *drieghen* rijgen.

35 *bedwonghen* gedwongen?

+Wie is die nv ter werelt leeft

+RW J 2 r°

Wie is die nv ter werelt leeft
Die den anderen exempele gheeft
Tot duechdelijcke goeden[3]
Tvolck van nijdicheden beeft[4]
Ende in archeden seere sneeft[5]
Loopende in grooter aermoeden[6]
Dat doet Godt weet[7]
Dat deen blinde den anderen leedt.

Godt heeft ons nochtans soe vercoren
Dat nyemant soe blindt en is gheboren
In hem is redelijck sien gheprent[11]
Maer lacen wy aerme sondighe doren[12]
Wy doen soe opene des Esels ooren[13]
+ Dat wterste licht / dlicht binnen verblendt[14]
De Herders zijn metten wolf bekendt[15] +J 2 v°
Dus duncket my
Dat deen blinde danders leydtsman sy.

Sy die ons daghelijcx dwerck oorconden[18]
Dat ons gheschien sal loon van sonden
Ons segghende vander helscher pijne
Wy sien als leden is haer vermonden[21]
Sy zijn dickent wten weghe vonden[22]
Wat acht ick dan op haer doctrijne[23]
Sy zijn onghelooуich in desen schijne[24]
Dus leedt voorwaer
Deen blinde den anderen in pijne swaer.

3 *goeden* goede daden?
4 *nijdicheden* afgunst.
5 *archeden* boosheid; - *sneeft* zich bezondigt.
6 *aermoeden* ellende (hier zal wel *paupertas* bedoeld zijn en niet *aermoede* = *arre moede*, toorn, drift?).
7 *doet* maakt.
11 *In hem* of in hem, dat in hem niet.
12 *doren* dwazen.
13 Zie voor de ezel als symbool van dwaasheid en zonde mijn opmerkingen in *Jaarboek van De Fonteine* 1946/'47 bl. 133.
14 *Dat* dat het; - *wterste* uitwendig.
15 *bekendt* bevriend?
18 *dwerck* de werkelijkheid, het feit? - *oorconden* verkondigen.
21 *leden* afgelopen; - *vermonden* spreken, preken.
22 Hoofdzin- i.p.v. bijzinconstructie; - *wten weghe* eig. van de weg af, dus verdoold, afgedwaald (in zedelijke zin).
23 *acht op* geef om; - *doctrijne* leer.
24 *onghelooуich* ongeloofwaardig; - *in desen schijne* zo als ze zich tonen (zo als hun handelen, hun leven bewijst).

Dus segghen de Heeren vander kercken
Volcht onse woorden / niet onse wercken[28]
Want elck moet zijn werck seluer draghen
Sy vlieghen al met doode vlercken[30]
Godt sprack / leeft soe datmen mach mercken
Duecht ende goedt exempel behaghen[32]
Waert soe / wy ghinghen vry van plaghen
Maer als ick can ghapen[34]
Blindt zijn de herders / blindt zijn de schapen.

Wy sien noch daghelijcx groot en smal[36]
Oude sotten sonder ghetal[37]
Tot alder dwaesheydt vaste ghehecht[38]
Nochtans soe willen sy ouer al
Dat elck kindt anders leuen sal
Dan sy exemple tooghen recht[41]
De vadre als blindt de mate leght[42]
[+] Tkindt dat dit siet
Volcht blindt / den blindenen tot int verdriedt.[44] [+]J 3 r[o]

Een Abt zijnde in een Religioen[45]
Is hy ghestadich int misdoen
Sijn Monnicken dwinghen hem veel te min[47]
Onghelijck houdt / som drooch som groen[48]
Tdrooch hout / heeft eerst toccusoen[49]
Om bernen / dit gheeft natuere bekin[50]
Tsghelijcx is nv des menschens sin
Elck volcht nv dit
Blinde / den blinden leydt inden pit.

28 Het bekende argument, sinds het eerste serieuze ketter-offensief in de 12e eeuw in koers, ook aan Van Maerlant bekend en opnieuw in de strijd tegen de Reformatie gehanteerd (o.a. door Anna Bijns).
30 *doode* krachteloze.
32 *behaghen* Versta *bejaghen? Behaghen = bejaghen* ook bij Everaert *Maria Hoedeken* 401 (uitg. Muller en Scharpé bl. 18) en *Antw. Spelen* Hh i[r]; vg. mijn *Lexicol. Kantt.* in Tijdschr. 71 (1953) bl. 191 e.v.
34 *ghapen* hier wel =zien.
36 *groot en smal* overal.
37 *sonder ghetal* talloze.
38 *ghehecht* geneigd.
41 *exemple* voorbeeld; - *tooghen* tonen, geven.
42 *de mate leght* de norm aangeeft, het voorbeeld geeft.
44 *blindenen* dittografie, lees: *blinden.*
45 *Religioen* klooster(orde).
47 *dwinghen hem* bedwingen, beheersen zich; - *veel te min* veel minder nog.
48 *Onghelijck* etc., versta: van ongelijk hout, enz., of: indien het hout ongelijk is, enz.; - *som - som* deels - deels.
49 *toccusoen* de gelegenheid.
50 *dit gheeft natuere bekin* dat leert de natuur.

Een neempt keerssen vol zijn handt
Steectse aen een bernende keersse inden brant[54-5]
Sy sullen stappans licht ontfaen[56]
Tsghelijcx wordt hier / ende in elck Landt[57]
Waere elcx anders duechdelijck onderstant[58]
In wercken / elck soude wel vierich staen
Elck wilt met woorden doen vermaen[60]
En niet met daden
Dus blijft den volgher blindt / en in schaden.

De gheleerde en volcht zijn leeringhe niet
De ghehoude zijnder belooften vliedt[64]
Doude toocht cleyn exempel van baten[65]
Alsmen alle tvolck wel ouersiet
Soe ghatet blindelijck sonder bediedt[67]
Suckelende in alle verwerrende straten
Nu bidden wy Gode dat hy ons wilt laten
Sijn gratie ghebruycken
Dat wy al in tijdts ons ooghen ontluycken.

[+]Refereyn

[+]RW K 6 r[o]

Noydt binnen gedencke*n* van ma*n*s en wijue*n* /[1]
En sachmen de quade soe seere beclijue*n*[2]
Noch soe gheweldich als nv ter stondt[3]
Niet dan bloedt storten / verfoortsen / kijuen[4]
Excessen onredelijck bedrijuen[5]
Dits nv den ghanck ter wereldt rondt[6]
Elck soeckt practijcke / list ende vondt[7]
Om anderen dooden / verdouwen / Eeten[8]
Tsvolcx ouerdaet is sonder grondt[9]

54-5 Versta: indien, wanneer iemand een handvol kaarsen neemt en die aansteekt aan een brandende kaars, dan enz.
56 *stappans* terstond.
57 *Tsghelijcx* hetzelfde; - *wordt* zou gebeuren.
58 Indien de een de ander ter dege zou helpen.
60 *doen vermaen* leren.
64 *ghehoude* gehuwde.
65 *van baten* nuttig.
67 *sonder bediedt* zonder voorschrift, zonder leiding.
1 *binnen gedencken* zover de heugenis reikt.
2 *beclijuen* gedijen, in welvaart toenemen.
3 *gheweldich* machtig.
4 **verfoortsen* geweld bedrijven (zie *Rhet. Gloss. op Foortsen*).
5 **Excessen* buitensporigheden (niet in MNW en WNT; Hwb.: gewelddadigheid).
6 *ter wereldt rondt* over de gehele wereld.
7 *practijcke* kunstgrepen.
8 *verdouwen* verdrukken, dooddrukken.
9 *ouerdaet* misdaad; - *sonder grondt* onpeilbaar, onzegbaar (groot).

10 Het Oordeel Gods is al vergheten.

Wie wat ghelooft is / oft yet vermach[11]
En biedt den anderen goeden dag[12]
Dat onder hem is / maeckt hy serf[13]
Elck steldt den anderen int ghesach[14]
Dat hy betaelt voor hem tghelach
[+] Hoet is donschuldighe ghelt den kerf[16]
Al soudemen bannen seuen werf[17] [+]K 6 v[o]
Hy moet versoenen alle de zijdsmeten[18]
Tvolck is broosscher dan een scherf
Het Oordeel Gods is al vergheten.

Elck vonnist anderen lacen o wy[21]
Van dies sulck selue beschuldich sy[22]
Elck corrigeert anders missedt[23]
Maer lacen wat spreeck ick veel op dy
Tmeeste ghebreck vindick aen my
Ick ben wtnemende seere besmedt
Van bouen tot ondere en is gheen wit
Waer ick my keere ick vinde neten[28]
De blinden den blinden leydt inden pit
Het Oordeel gods is al vergheten.

Prinche Godt heeft om ons een oordeel leden[31]
Godt heeft om ons ghestreckt zijn leden[32]
Godt heeft voor ons betaelt de schult
Wy en hebbent hem niet ghebeden[34]
Ist daeromme quijte / Neent inder waerheden[35]
Schriftuere wordt anders claer vervult[36]
Ten baet looftuyten soe tcatken rult[37]
Alsoe elck leeft soe wordt hy ghemeten[38]
Elck pijnt om plucken dus onghedrult[39]
Het Oordeel Gods is al vergheten.

11 *ghelooft is* gezag bezit.
12 groet de anderen niet.
13 *serf* dienstbaar, (van hem) afhankelijk.
14 *ghesach* toestand, situatie? (Zie de aant. bij het refrein beg. *Ick worde met desen nieuwen Jaere* r. 49).
16 *ghelt den kerf* moet er voor opdraaien.
17 *Al soudemen* Al zou men hem.
18 **zijdsmeten* slagen van terzijde toegebracht.
21 *o wy* o wee.
22 *Van dies* waaraan; - *sulck* menigeen; - *beschuldich* schuldig.
23 *missedt* gebrek.
28 *neten* hier fig.: gebreken.
31 *leden* ondergaan.
32 t.w. aan het kruis.
34 *ghebeden* (er om) gevraagd.
35 *quite* vereffend, klaar, gedaan.
36 *anders* Versta: in tegenovergestelde vorm.
37 **rult* krolt of spint (in WNT alleen bekend uit recente Zuidned. bron).
38 *ghemeten* geoordeeld.
39 *plucken* t.w. de ander; - **onghedrult* zonder gekscheren.

[+]Andere ghedicht.

[+]RW E 1 v[o]

Die Heeren die hooghe peerden rijden
Moghen hen seluen wel verblijden
Dat sy ter wereldt oyt ghequamen
Hem moeten buyghen aen allen zijden[4]
[+] Ende obedieren altoos in tijden[5]
Groot ende cleyne diuersch van namen[6] [+]E 2 r[o]
Tis recht / de duecht van haerlieder lichamen[7]
Naer experientie van haerlieder leuen[8]
Teeckent haer wt / als roosen wt bramen[9]
Liech ick / dat wil my Godt vergheuen.[10]

Bouen andere gaet haer scientie
Sy wercken rechts naer conscientie[12]
Haer doen is milde / en vol charitaten[13]
Waerdich zijnse alder reuerentie[14]
Want sy doen daghelijcx diligentie[15]
Om sustineren aerme huysghesaten[16]
Voordeel / ghewin / ende alle raten[17]
Doen si vreempde als haerlieder neuen[18]
Ghiften van looftuyters / sy puer haten
Liech ick / dat wil my Godt vergheuen.

Haer leuen is een religioen[21]
Sy en moghen soe haestelijck niet misdoen
Als braemhouwers / deluers / slauen[23]
Keerels die draghen ghelapte schoen
Die moetent winnen op elck saeysoen[24-2525]
Daer sy mede leuen als grauen
Soe haerlieder peerden hooghe drauen

4 *Hem* voor hen; - *aen allen zijden* overal.
5 *altoos in tijden* (= te allen tijde?), altijd?
6 *Groot ende cleyne* iedereen.
7 *lichamen* personen?
8 Zoals hun leven bewijst.
9 *Teeckent haer wt* onderscheidt hen; - *bramen* dorens.
10 *wil* moge.
12 *rechts naer* geheel volgens (hun).
13 *charitaten* christelijke naastenliefde.
14 *reuerentie* eerbied.
15 *doen diligentie* betonen zich ijverig, doen hun best.
16 *sustineren* ondersteunen; - *huysghesaten* (= *huys*(*ge*)*sitten*) huiszittende armen; voor (*ghe*)*sate* (in samenstelling met *huys* niet elders aangetroffen) vg. *borch- lantsate* enz.
17 *rate* evenredig (aan)deel.
18 *als* versta: evengoed als; - *neuen* vrienden.
21 *religioen* eig.: kloosterleven, dus: streng leven?
23 **braemhouwers* (niet in MNW en WNT) (bramen = doornstruiken) kappers.
24-25 Men lette op de felle sociale satire; de dichter valt er bij uit zijn rol: de ironie maakt plaats voor de directe aanklacht.
25 *winnen* verdienen; - *op elck saeysoen* altijd (en overal).

Soe zijnse met gode hoochst verheuen[28]
Niemant salich dan rijcke van hauen
Liech ick / dat wil my Godt vergheuen.

28 *met* bij.

Aarons kinderen dat heylihge zaedt[31]
Dat is der priestelijcker staet[32]
Gheeft goet exemple groot metten cleenen[33]
[+] Niet propers en heeft Monninck noch Prelaet[34]
Tisser al aerm van gheeste hoe datter gaet[35] [+]E 2 v[o]
Gheen symonie en is in eenen[36]
Aflaet ende gratien si verleenen[37]
Door Godt / alsoot Godt heeft ghegheuen[38]
Sonder ghifte van groote oft van ghemeenen[39]
Liegh ick dat wil my Godt vergheuen.

Sy hebben van Gode auctoriteyt
Ouer de schapen / iae rondt wt gheseydt
Om scheeren om vloyen / som ducht ick om eten[43]
Sy kennen alle sondich pleyt[44]
Dat weet dalmoghende triniteyt
In Gods stede zijn sy gheseten
Wat sy misdoen / si zijnt diet weten
Te beteren / claer vinden zijt beschreuen[48]
Tis quaet in haerlieder stock ghebeten[49]
Liegh ick dat wil my Godt vergheuen.

Wethouders / Balious / ende tsheeren cnapen[51]
Al gherechtich / gheen wt om rapen[52]
Fraudeleuse cooplieden / een woordt een duyst[53]

31 *Aarons kinderen* de priesters (vg. de aant. bij het *Lof van de Priesterlijcke staet*).
32 *der priestelijcker* (lees *priesterlijcker*) *staet* Is de genitief te verklaren uit onlogische afhankelijkheid van r. 31? We hebben hier toch geen gen. qualitatis bij *is?* Of moeten we lezen *die priesterlijcke staet?*
33 *groot metten cleenen* in alle opzichten (zie voor deze en dergelijke stoplappige formules Erné *Twee spelen* bl. 64).
34 *propers* eigens, t.w. eigen bezit, geld; - *Monninck* Zie voor deze vorm de aant. bij Refereyn beg. *Siedy eylaes de duecht alomme veriaecht* r. 15.
35 *aerm van gheeste* een toespeling op *Matth.* 5, 3; - *datter* Versta: *datteter*.
36 *symonie* betaling (hier de zonde, ja ketterij van het zich laten betalen of vergoeden) voor geestelijke zaken (ambten, bedieningen, sacramenten, aflaat, enz.).
37 *gratien* geestelijke gunsten.
38 *Door Godt* gratis; - *alsoot Godt heeft ghegheuen* vg. *Matth.* 10, 8: Gij hebt het om niet ontvangen, geeft het om niet.
39 *ghemeenen* gewone mensen.
43 **vloyen* hier reeds in fig. bet.: geld aftroggelen, afpersen, vg. Kil., V l o y e n *Scrinium siue marsupium alicuius compilare, suppilare, monticulari.*
44 *pleyt* list, kunstgreep? Zo ja, dan heeft de dichter opnieuw de ironie verwisseld voor de directe aanklacht.
48 *claer vinden zijt beschreuen* t.w. in de bijbel?
49 *in haerlieder stock ghebeten* hen iets te verwijten?
51 *Wethouders* magistraten (leden van de 'wet') of rechters; - *cnapen* dienaren.
52 *rapen* bijeenschrapen.
53 *duyst* Volgens 't Hoog (bl. 92) = duizend; *een woordt een duyst* zou dan betekenen: 'één woord is zoveel waard als duizend'. Zelf denk ik liever aan *duyst* = kaf. De ironie van de rest van deze strofe blijft dan bewaard en de betekenis wordt: 'Fraudeleuse cooplieden' is maar een woord, een kaf(je), (pluisje), m.a.w. die bestaan niet. Een bezwaar blijft, dat *duyst* in deze bet. niet voorkomt in MNW en in WNT slechts bekend is uit Kil. en N. Nederl. bronnen.

Taelmans en lieghen niet / voor dat si gapen[54]
Sy spreken voor donnoosele schapen
Om hebben en sluyten si niet den vuyst
Mate / ghewichte / valt effene gheiuyst[57]
In gheen ambacht is looshede beseuen[58]
Den ghierighen tol / is al versluyst[59]
Liegh ick dat wil my Godt vergheuen.

Clercken / Pensionarisen / verthoonders[61]
Voorwaer gheseydt / en zijn gheen hoonders[62]
[+] Haer eloquentie is Rethorijcke[63]
Sy lieden en spreken voor gheen loonders[64] [+]E 3 r[o]
Van daghe te daghe vinden si wat schoonders
Voor het ghemeente by goeder practijcke
Haerlieder relaes blijckt int auctentijcke[67]
Alle nieuwichede die wordter mede verdreuen
Oudt Recht vseertmen in alle wijcken[69]
Liegh ick dat wil my Godt vergheuen.

Woeckeraers / Wisselaers ende vercoopers[71]
Sijn Gods discipelen ende achterloopers[72]
Sy doen alsoe Dapostelen daden
Van gheltsacken zijn si gheen hoopers
Sy maken santen van roouers / stroopers
Die onberaden zijn / connense beraden[76]
Elcken ontdoen si kisten en laden
Jae daer henlieden mach croix aencleuen[78]
.....
Liegh ick dat wil my Godt vergheuen.

54 *Taelmans* advocaten; - *gapen* de mond opendoen om te gaan spreken.
57 *gheiuyst* geijkt.
58 *looshede* boosheid.
59 *versluyst* gesloten (deze bet. niet in MNW, maar nog wvl., vg. De Bo).
61 *Clercken* secretarissen; - *Pensionaris* stedelijk juridisch ambtenaar; - *verthoonders* Uit het verband blijkt, dat er een stedelijke functionaris bedoeld is belast met wetgeving of rechtspraak.
62 *hoonders* bedriegers (zie voor de epenthetische *d* in *verthoonders* en *hoonders* Franck[2] par. 116, 1, S. 103).
63 *Rethorijcke* conform de kunst der welsprekendheid (t.w. als een der 'vrije kunsten') of (hier liever:) de kunst der rederijkers.
64 *loonders* beloners.
67 **relaes* hier = mnl. *relatie* rapport, verslag; of bekendmaking? (Kil. r e l a e s *oratio, sermo, narratio; relatio, relatus, renunciatio)* Uit het verband zou men concluderen tot bekendmaking in de zin van verordening. Of wellicht: (periodiek) rapport? - *int auctentijcke* eig. betrouwbaar, echt (hier in de zin van degelijk?).
69 *useert* past toe; - *in alle wijcken* eig. overal, hier: altijd of in elk opzicht.
71 *wisselaers* bankiers.
72 **achterloopers* navolgers? Of = dienaren, vg. De Bo i.v. (geen van beide bett. in MNW en WNT).
76 *onberaden zijn* er ongelukkig aan toe zijn; - *beraden* helpen.
78 Ja, waar het hun winst kan opleveren, waar ze er voordeel in zien; *croix = croos* uit ofr. *crois* (hier met de (quasi-?) franse *x?*); achter deze regel veronderstelt het rijmschema en het regeltal der andere strofen nog een regel op *-aden;* r. 78 zal dus de bijzin zijn geweest van de hoofdzin in de volgende, weggevallen regel.

Tappers / Brouwers / Wijntaueniers[81]
Sijn alsoe heylich als Reguliers[82]
Sy gheuen den volcke ghetemperden dranck[83]
Sy vreesen dat dronckaerts cranck bestiers[84]
Vander cracht des wijns oft biers
Vallen mochten vander banck
Of vechten / sy duchten voor ondanck[87]
Hen gaet soe nae der lieden sneuen[88]
Sy maken wijn / bier / wt duechden cranck[89]
Liegh ick dat wil my Godt vergheuen.

Prinche.
Hoe soude tvolck ter wereldt wel gheuaren
Tvolck leeft ofter hemel noch helle en waren
[+] Wie ist die anderen biedt ghelijck[93]
Hoe hoogher op dJaer hoe argher maren[94] [+]E 3 v[o]
Niemandt en wil den anderen sparen[95]
Charitate en trouwe zijn elck een lijck[96]
Deene steeckt den anderen inden dijck[97]
Diet al voorpeyst / therte mach hem beuen[98]
Niemant leeft wel / hy en is schadt rijck
Liegh ick dat wil my Godt vergheuen.

81 *Wijntaueniers* wijnschenkers.
82 *Reguliers* ordelingen.
83 *ghetempert* gemengd (t.w. met water), dus: verslapt.
84 *cranck bestiers* van twijfelachtige, bedenkelijke leefwijze; *cranck bestier* was de naam van de rederijkerskamer te Poperinge, *cranckbestiers* idem te Gistel (aldaar en te Oudenburg was *cranck bestier* ook het devies); we mogen er zoal niet een samenstelling, dan toch een koppeling in zien (niet in MNW en WNT). Is *cranck bestiers* hier gebruikt als bijstelling? Of als gen. qualitatis (maar die werd alleen praedicatief gebruikt)?
87 *ondanck* onaangename gevolgen.
88 *gaet na* gaat ter harte.
89 *wt duechden* uit deugdzaamheid, uit zedelijke overwegingen; - *cranck* slecht (van kwaliteit).
93 *biedt ghelijck* het zijne geeft, geeft wat hem toekomt? of: blijk geeft (t.w. van zijn geloof aan hemel of hel, door zedelijke handelingen); *ghelijck bieden* is blijkbaar een zegswijze geweest.
94 *argher* kwader; - *maren* tijdingen; de zegswijze *Hoe hoogher* .. etc. wil vermoedelijk zeggen: hoe ouder (zij zijn), hoe slechter.
95 Deze klacht is van alle tijden, vg. o.a. *Voluspá* 45, 11-12; ‘geen enkel mens zal den ander sparen’.
96 *Charitate* liefde.
97 *steeckt inden dijck* duwt in het water, het moeras? (Zie MNW op *Dijc* i.d. bet. 2) en De Bo i.v.: wvl. gracht).
98 *voorpeyst* overdenkt.

+Refereyn

+RW G 6 v°

Twas eens iaers goet // ten dooch nv niet[1]
Tvolck hadde moet // theeft nv verdriet[2]
Thadde ghelts behoet // nv min dan yet[3]
Wien vruecht aenstoet // sanck doen een liedt
Wie dat nv doet // tvolck hem besiet
Al waert een schu // dus commet by[6]
Dat vruecht dus seere verdonckert sy.

Tvolck was eens moy // gherust ghepaeyt[8]
Theeft nv den roy // gram ende ontnaeyt[9]
Tstaet al op ghoy // ick en weet hoet draeyt[10]
Elck speelt nv schoy // dus ist ghesaeyt[11]
Vruecht midts den toy // en niemant haet[12]
Ghenoechte// ende dus commet by
Dat vruecht dus seere verdonckert sy.

Tvolck was ghestelt / tis nv confuys[15]
Alsonder ghelt // ende sonder cruys[16]
+ Al bijsteruelt // daer is graen noch gruys[17]
Tprofijts ghewelt / dats nv van huys[18] +G 7 r°
Wie nv meest relt // ende maeckt abuys[19]
Die is gheEert // dus commet by
Dat vruecht dus seere verdonckert sy.

Princersse fier // ende Prinche fijn
Nv drinckense bier // die droncken wijn
Daer ende hier // tswaermoedich schijn[24]
Bat rengneert schier // op elck termijn
Dan tvrolijck bestier // dus commet by
Dat vruecht dus seere verdonckert sy.

1 *eens iaers* eertijds.
2 *moet* vertrouwen? Of blijkens het verband hier: vreugde?
3 *Thadde ghelts behoet* het beschikte over geld, vg. *Oudvl. Lied. en Ged.* (aang. in MNW i.v.): In hebbe gheen ghelt in mijn behoet.
6 *schu* vogelverschrikker; - *commet by* komt het.
8 *moy* fraai gekleed.
9 *roy* ellende, meer bepaald: armoede. Zie Tijdschr. 68 (1951) bl. 298 e.v.; - *ontnaeyt* hier blijkbaar: haveloos (als gevolg van slordigheid, t.w. het niet onderhouden van de kleding).
10 *Tstaet al op ghoy* blijkbaar: alles, iedereen bedelt of leeft van bedelarij; vg. mnl. *om goy gaen* bedelen.
11 *speelt schoy* zwerft rond (en bedelt?); *schoy spelen* ook bij Lawet *Verlooren Zoone* I, 858.
12 *midts* Lees mist? - *haet* Lees t.w.v. het rijm *haeyt* verdraagt, kan uitstaan.
15 *ghestelt* welgesteld? - *confuys* van alles verstoken.
16 *sonder ghelt ende sonder cruys* Vg. mnl. *cruys no munte* geen cent.
17 *Al* alles; - *bijstervelt* ellende, narigheid.
18 *Tprofijts ghewelt* eig.: de beschikking over profijt.
19 *relt* drukte maakt; - *maeckt abuys* bedriegt? Of ook (sterker dan *relt*): te keer gaat, kabaal maakt?
24 *tswaermoedich schijn* de melancholie.

+Balade

+RW L 4 r°

Men vint veel lieden van vreemder condicie
Die haestighe wet ende snelle iusticie
Doen metter tonghe / ende sonder aduijs[3]
Elck vindt neten in des anders officie[4]
Maer niemandt oordeelt zijns selfs malitie[5]
Tvolck gheeft hem seluen meest den prijs[6]
+ Maer den oppersten Heere int Paradijs
Hoe hy gheen vonnisse noch en gheeft[8] +L 4 v°
Hy kennet al sot ende wijs
Dat op zijn tonghe een coren heeft.[10]

Die meest ghebruycken Gods beneficie[11]
Doen vreemde goden meest sacrificie[12]
Ende gheuen van duechden cleyn bewijs
Daer toe behoort des volcx punitie[14]
Vergheuen sy midts compositie[15]
Die trecht maeckt broosschere dan verrot ys
Meest al dat sit op Salomons Lijs[17]
Is onghans daer de doodt aencleeft[18]
Certeyn Godt kent ionck ende grijs
Dat op zijn tonghe een coren heeft.

Heere Godt salt draghen gheen preiudicie[21]
Practijcken ende ghiften expeditie[22]
dat recht sal bloeyen als een rijs
Blauwe glosen / loose treken / schalcke positie[24]
Appel / Copye / tvonnissen obitie[25]

3 *sonder aduijs* ondoordacht.
4 *neten* gebreken (Het fig. gebruik ook in het refrein beg. *Noydt binnen gedencken van mans en wijuen* r. 28); - *officie* ambt of dienst.
5 *malitie* boosheid.
6 *hem* zich.
8 *Hoe hy* ofschoon hij; - *gheen noch* nog geen.
10 Die niet zuiver op de graat is, waar een smet aan kleeft (WNT VII, 2, 5606 citeert Goedthals in Meyer *Spreuken* en Van Vaernewijck *Ber. T.* 1, 221).
11 Blijkens het verband zijn de rechters bedoeld.
12 'Vreemde goden offeren' is een bekende bijbelse uitdrukking voor zondigen.
14 Achter *behoort* denke men zich een dubbele punt; - *punitie* straf.
15 *midts compositie* door middel van een (financiële) schikking.
17 *Meest al* het merendeel, de meesten; - *Lijs* bank, zitbank (versta: op Salomo's rechterstoel) dus: de meeste rechters.
18 *onghans* onzuiver.
21 *salt* Lees *sal?* - *draghen* aanwenden; of (indien *Heere Godt* = voor de Here God, en met behoud van *salt*) baten of gelden; - **preiudicie* vooroordeel.
22 *Practijcken* listige streken;- **expeditie* eig. afdoening (t.w. van rechtzaken) hier (via afdoening door middel van trucs en giften): toepassing van -?
24 *Blauwe glosen* bedrieglijke (valse) uitleggingen; - *schalcke positie* valse getuigenissen.
25 **obitie* (niet in MNW en WNT) ontleend aan ofr. *obicion* (= *opposition, empèchement*, Godefroy).

Al niet voorwaer / int laetste afgrijs[26]
Daer alle arch sal nemen zijnen bijs[27]
Voor hem daer leuende en doode voor beeft
Twordt al gheseydt wt Godts pourprijs[29]
Dat op zijn tonghe een coren heeft.

Princhе.

Prinche sonder rasuere ofte vitie[31]
Is Godts registre wie datter sneeft
Daer by beuindende sonder additie[33]
Dat op zijn tonghe een coren heeft.

[+]Hoordt nae my ghy spitters ghy deluers

[+]RW C 8 v[o]

Hoordt nae my ghy spitters ghy deluers[1]
Die daghelijcx moet int werck labueren[2]
Al en gaerdy de kiste niet vol seluers
Wilt dies niet bouen redene trueren
Tis salich int sweedt v broodt besueren[5]
Wilt onghenochte van v iaghen
Maect goede moedt / v sal ghebueren[7]
Pap ende broodt in doude daghen

Ghy ambachtslieden die groote pijne // doet
Als menich wtghenomen // man[10]
Wanneer elck met recht in tzijne wroet
Soe en volchter geen verdomen // an[11-12]

26 *int laetste afgrijs* de dood of het oordeel.
27 *arch* kwaad; - *bijs* hier: loop, keer? (Zie WNT op *Bijze*); *zijnen bijs nemen voor* eig.: zijn loop nemen tot, en dan: bekend worden aan? Of toch eerder: wegvluchten voor?
29 *gheseydt* Het verband eist: verwijderd, maar een werkwoord in die betekenis is nog niet opgetekend. Behalve van *segghen* kan *gheseydt* het part. praet. zijn van *seyen* beoordelen, taxeren, keuren (Teuth.) of van *seigen* zeven (MNW i.v.); mogelijk is het laatste ww bedoeld: *zeven uit* kan verwijderen betekenen; - *pourprijs* gebied.
31 *rasuere* uit-gekrabde of -gevlakte plaats; - **vitie* fout? corruptie? (uit lat. *vitium* of uit ofr. *vice* met analogische uitgang -*ie?*); in *Verl. Zoone* I, 300 is *vitie* = misslag, zonde.
33 *beuindende* schuldig bevindende; - *additie* toegevoegd stuk (oude rechtsterm, zie WNT, Suppl. i.v.).
1 *spitters* arbeiders die graafwerk verrichten.
2 *labueren* zich inspannen.
5 *besueren* met moeite verdienen.
7 *ghebueren* ten deel vallen.
10 *wtghenomen* voortreffelijk.
11-12 Als ieder zich zelf ernstig onderzoekt (of liever: zich met zijn eigen zaken bemoeit) volgt er geen veroordeling (versta: zal hij een ander niet veroordelen? Of liever: zal hijzelf niet veroordeeld (verdoemd) worden?).

In weldoen wilt veruromen // dan[13]
Peyst Gods loon salt al ouerdraghen[14]
Wiens gratie elcken an dromen // can[15]
Pap ende broodt in doude daghen.

Ghy climmers die kercken ende thorren*s* // maeckt
Om cleynen loon die vreese aensien[18]
Wanneer v wanhaghelijck porren // naeckt[19]
Laet Godt v loon zijn als van dyen[20]
Eedt / drinckt / wilt vry om dbeste spien[21]
Dlijf moet gheuoedt zijn / dat is gheen vraghen[22]
Al en gaerdy gheen schadt / v sal gheschien
Pap ende broodt in doude daghen.

Hoordt ghy pelgrimagie loopers[25]
Voyagiers / Rijders / om haue om geldt[26]
Al en zijdy gheen groote rente coopers[27]
Ghetrouwen aerbeydt is hooghe ghetelt
Som zijdy teenen Monioye ghestelt[29]
[+] Maer sterfdy thuys tis groot behaghen
Ghy crijcht al en haddy broodt noch ghelt
Pap en broodt in doude daghen.

[+]D 1 r[o]

Hoordt ghy sleypers ende ghy draghers
Die daghelijcx groot last heffen ende voeren[34]
Weest vande*n* aerbeyde gheen beclaghers[35]
Wat gady veel nae rijckdom loeren
Schost / brost / ende wilt de kanne roeren[37]
Maeckt goede chiere met vrienden met maghen
V sal ghebueren / schoudt valsche toeren[39]
Pap ende broodt in doude daghen.

13 *veruromen* zich inspannen.
14 *ouerdraghen* te bovengaan?
15 **andromen* hier blijkbaar: schenken.
18 *die vreese aensien* die het gevaar (onder het oog moet) zien (in *aensien* geen overeenstemming in getal met *maeckt* van r. 17).
19 **wanhaghelijck* onbehaaglijk; - *porren* aandrift, neiging, gemoedsbeweging.
20 *als* expletief.
21 *spien om* streven naar.
22 *dat is gheen vraghen* dat spreekt vanzelf.
25 **pelgrimagieloopers* Deze samenst. ook bij De Dene *Test*. 216b: 'Afgodisten ende ydel pelgrimaigeloopers'.
26 **Voyagiers* reizigers (vg. Godefroy op *Voiagier*).
27 **rentecoopers* kopers van lijfrenten, effecten of onroerende goederen.
29 *Monioye* wegwijzer (z. MNW en WNT i.v.: 16e eeuw); r. 30 doet veronderstellen, dat De Roovere ironisch doelt op het sterven onderweg; het graf kan dan immers tot wegwijzer voor anderen dienen.
34 *heffen ende voeren* Het getal stemt grammatisch overeen met het relativum; toch lijkt een verklaring als constructio ad sensum aantrekkelijker.
35 Klaagt niet over Uw werk.
37 *Schost brost* eet overdadig (zie voor *schossen* (en) *brossen* of *schossebrossen* WNT III, 1150, 1586 nog in de 17e eeuw, o.a. bij Bredero bekend).
39 *schoudt* schuwt; - *toeren* streken.

Ghy aerbeyders die ick heete goedt rondt
Alexander is doodt met al den rijcken
Dit heb ick touwer eeren vermondt[43]
Om v te troostene by ghelijcken
Schouwet ende vreest altoos practijcken[45]
Al en hebdy gheen suyghebeen om cnaghen[46]
Werckt vry / den ledighen sal beswijcken[47]
Pap ende broodt in doude daghen.

Ende hier mede troost ick my seluen voort
Gode bidick om pap ende broodt
De moghende heeft dickwils mijn name gehoordt
Dat my dies cleyn secours beschoodt[52]
Met wercken weer ick des honghers noodt
Gode danck ick / can ick sonder claghen[54]
Noch bid ick soe ick eerst besloodt
Om pap ende broodt in doude daghen.

43 *vermondt* gezegd; - *by ghelijcken* quasi of (iron.) een beetje.
45 *practijcken* listige streken.
46 *suyghebeen* een lekker kluifje.
47 *beswijcken* ontgaan.
52 Versta: wat mij weinig heeft gebaat, zonder dat het mij veel heeft geholpen.
54 Ik dank God, wanneer ik dit (t.w. door te werken de honger keren) zonder klagen kan doen.

Droomballaden

[+]Met ongheruster herten zwaer.

[+]Hs. K.B. Brussel II, 270, fol. 15 r[o]

Met ongheruster herten zwaer
Sliepic en*de* es zeere onlancx leden[2]
Daer creech ic Inlic zulken vaer[3]
Bij drome In bens noch n*iet* te vrede*n*[4]
Ic zach een beelde zoo ruut besneden*n*[5]
Leuende staende naer mans ghedane[6]
Mij vreest dat Icker af vermane[7]

Sijn haer stont recht up gheresen
Als borstelen die te stoorme staen[9]
Zijn hooren die waren boue*n* desen
Lanc naer ezels hoore*n* ghedaen[11]
Zijn ooghen en*de* mont hadde*n* ontfae*n*
Properlike maecsel met allen cleene[13]
Zijn baert n*aer* mijns zins o*uer*slaen[14]
Hinc dalende meer dan andre gheene[15]

Ghelijc der zwane hadde hij den hals
Maer crom my gruwelde dat ict sach[17]
Een leeu die maecte veel ghescals
Die in de stede zijnder herten lach[19]
Zijn rechter hant zoo Ict zegghen mach
Dochte my eens arents clau niet el[21]
Ende zijn luchte*r* doe ic ghewach[22]
Den voet van eender crevitse fel[23]

2 *zeere onlancx leden* pas gebeurd.
3 *Inlic* inwendig, vg. Corn. van Ghistele *Terent. Heaut.* 34: ‘Ick verblide mi inlijck’ (WNT VI, 1790).
4 *Bij drome* Zie voor de droom als een door de rederijkers geërfd 14[e]-eeuws litterair motief de Inleiding bl. 93 e.v.; - *In bens noch niet te vreden* ik ben er nog niet van tot rust gekomen.
5 *ruut* grof; - *besneden* bewerkt, gevormd.
6 *ghedane* uiterlijk, voorkomen.
7 Blijkens het gangbare regeltal der strofen en het gebruikte rijmschema (ababbcbc) moet vóór r. 7 een regel zijn uitgevallen, evenzo vóór r. 38. Het merkwaardige is echter, dat het zinsverband er niet hinderlijk door is verstoord. Ik huiver om er over te spreken (*vresen* in onpersoonlijk gebruik niet in MNW).
9 *te stoorme* overeind.
11 *naer ghedaen* er uitziende als.
13 *properlike* eigenaardig; - *maecsel* vorm; - *met allen* zeer.
14 *naer mijns zins ouerslaen* als ik goed nadenk.
15 *gheene* Zie voor de onlogische negatie na de comparatief Stoett *Synt.* par. 234.
17 *my gruwelde dat ict sach* ik gruwde er van om er naar te kijken.
19 *in de stede* op de plaats.
21 *el* anders.
22 *luchter* linker; - *doe ic ghewach* zeg ik.
23 *crevitse* kreeft.

[+] Sijn voeten waren ghelijc den beere
Onbesneden plat ende breet[25] [+]15 v[o]
Eens deels haddicx int scauwen deere[26]
Dat hy zoo matelic was ghecleet[27]

25 *onbesneden* grof.
26 Ik vond het wel wat pijnlijk er naar te kijken.
27 *Dat* omdat; - *matelic* slecht.

Naer manlicker vorme was hy bereet[28]
Uutghesteken tvornou*m*de ghetal[29]
Al de pine die ic noyt leet[30]
Dochte my voor dit bescauwe*n* smal[31]

Aldus duer twonder zijnde in vare[32]
Quam dese figuere altoos bet an[33]
En*de* sprac ten hende int openbare[34]
Verschiet niet hebt u als een man[35]
Zulc wonder men niet bemerke*n* can[36]
Ay my ic ben noch meer bequame[37]
Want de wyse man es minen name

Verwondert hu niet int zie*n* mi*n*er voorme
Elc point heeft dobbel v*er*stannesse in[40]
Want dat mijn haer up staet te storme[41]
Dat zal ic hu zegghen meer noch min
Het beteekent dat ic voor al beghin[43]
Vreese tstranghe oordeel ons heere*n*
Ten andre*n* zoo es voort beureest my*n* zin[45]
Of scande weerlic up my mach mee*re*n[46]

[+] Ende dat mijn ooghen nau en*de* cleyn zij*n*[47]
Tbediet en dooch u niet ontsteken[48] [+]16 r[o]
Het bewijst dat alle die willen reen zij*n*
Scherp m*er*ken zulle*n* h*aer* selfs ghebreken
En*de* nauwe ooghen zijn onbezweken[51]
Steerc jeghen wint of aerths gheschie*n*
Dus zalme*n* int gaen int stae*n* int spreke*n*
Alle dinc met goeden ooghe*n* aensien[54]

28 *bereet* gemaakt.
29 *Uutghesteken* uitgezonderd; - *tvornoumde ghetal* t.w. haar oren, hals, borst, handen en voeten (zie r. 8-25).
30 *noyt* ooit.
31 *smal* gering.
32 *vare* vrees.
33 *bet* an dichterbij.
34 *int openbare* openlijk.
35 *Verschiet* schrik; - *hebt* gedraag.
36 Dit vers is blijkbaar corrupt overgeleverd; zonder emendatie (bijv. van *niet* in *nie*) is de zin niet duidelijk.
37 *bequame* knap, ergens toe instaat? (De juiste betekenis ontgaat ons, doordat achter deze regel een vers is uitgevallen, dat waarschijnlijk het tweede lid van de vergelijking heeft bevat: knapper dan....).
40 *heeft dobbel verstannesse in* houdt een dubbele betekenis in.
41 *te storme* Zie de aant. bij r. 9.
43 *voor al beghin* vóór alles.
45 *Ten andren* ten tweede; - *voort* voorts, verder.
46 *scande weerlic* wereldse schande; - *up my mach meeren* zich over mij mag vermeerderen.
47 *nau* (nogal) gesloten?
48 De betekenis mag U niet onthouden worden.
51 **onbezweken* onwankelbaar (of als modaal bijwoord: ongetwijfeld?).
54 *met goeden ooghen* eig. met welwillendheid, hier misschien eerder: op de juiste wijze.

Rechts matelic en*de* van sconen colueren[55]
Zijn lippen tonghe en*de* tanden van my
Bediedt datmen tot allen hueren[57]
Zal louen onsen scepper vry
Ten anderen dat niemen*t* wie hy zij
Tslot zijnder tonghe zal verminderen[60]
Dat eenighe meinsche verre of bij
An eere of an weluaert mach indren[62]

Mijn ooren zijn wijt en*de* groot
Naer des ezels manie*re* ghescoren[64]
Bediet dat elc goet kerstin bloot[65]
Twoort gods vierich zal an horen
Brinct men hem yet zonderlicx te voren[67]
Daer gracie en*de* ziele bij creghe ontspoet[68]
Dat zalmen voor bij gaen en laten*t* verloren[69]
Ghelijc de ezel de slaghen doet

[+] Mijn baert es grijs nederw*aer*t hanghende
Also zalmen bij rijpen rade [+]16 v[o]
Naer teeuwich leuen zijn verlanghen*de*
Duecht an nemen ende laten tquade
Nederwaert ziende de onghestade
Weerelt en*de* haren corten tijt
Want eerdsche bate wert eeweghe scade
Duchtic en*de* wee voor dit jolijt[78]

Mijn hals ghelijc der zwanen lanc es
M*aer* crom en*de* smal naer wijser zede[80]
Bediedt datmen zal w*aer* den ganc es[81]
Scuwen de sonde der gulsichede
Want talre quaetheit vint hij stede[83]
Dus es den hals goet nauwe bekent[84]
Men zal twoort keeren en*de* wenden mede
Eer ment toot yements ooren zent

55 *Rechts matelic* juist gevormd.
57 *Bediedt* dit betekent.
60 De tong losser zal maken.
62 *indren* schade lijden (of trans: schaden, t.w. als constructio ad sensum (een uit r. 60 geconcludeerd loslippig spreken?).
64 *ghescoren* hier: geplaatst of gevormd (of toch in eigenlijke betekenis?).
65 *bloot* rijmwoord zonder veel betekenis (vg. *Gentse Spelen* 401).
67 *Brinct ... te voren* vertelt; - *zonderlicx* bijzonders; ik stel voor te lezen *zondelicx* zondigs.
68 *gracie ende ziele* Lees *lichaem ende ziele?* (of als hendiadys: de genade van de ziel?); - *ontspoet* (met epenth. *t*) schade, nadeel.
69 *verloren* voor wat het is (*verloren laten* niet in MNW en WNT).
78 *wee voor dit jolijt* smart voor deze (aardse) vreugde.
80 *smal* slank.
81 *waer den ganc es* overal.
83 *stede* gelegenheid; - *hij* t.w. de hals (?).
84 *es bekent* is.

Een arents clau es mij*n* recht*er* hant
Bediet datme*n* met milde*n* zinne
Den aermen zal deelen in elke*n* cant[88-8989]
Uut caritateliker minne[90]
Scuwende daer ghiericheit es inne
Niet dumelende alzo die vrecke pleghe*n*[92]
M*aer* altijts met rechtuaerdeghen beghinne[93]
Zijns broots bezweeten te zine gheneghe*n*[94]

+ Een crevitse voet mij*n* luchter hant schijnt
Twelc es een die traech es tallen sake*n*[96] +17 r°
Bediet dat elc hem seluen pijnt[97]
Snel om betren maer traech in wrake*n*[98]
Vaste slutet tbediet v*er*staet de saken[99]
Datmen sal houde*n* gods beuelen
En*de* rechtuaerdich wasdom met ghemake[101]
Sluten jeghen alrande quelen.[102]

De philosophe ons claer ontbint[103]
Vromer en*de* manlicker eist voorwaer
Dat een man zine begheerte v*er*wint
Dan zine gra*m*scepe hier of daer[104-106]
Dus zal elc manlic herte eerbaer[107]
Als leeu ghemoet zij*n* en*de* neder terde*n*[108]
Zine quade begheerte zonder vaer
En*de* al dat dodelic mochte werden.
Mijn voeten zijn groot breet en*de* plat
Ghelijc den beere en*de* dat bediet

88-89 De adelaar als symbool van de mildheid is mij niet van elders bekend; misschien is de liefde Gods bedoeld (vg. Timmers No. 1794).
89 *in elken cant* overal.
90 *caritateliker* barmhartige, milde.
92 **dumelende* beknibbelend?
93 *beghinne* beginsel, opzet?
94 *Zijns broots bezweeten* door zware arbeid zijn brood verdienen (van de genitiefconstructie zijn geen andere voorbeelden bekend); - *te zine* inf. pro part. praes., te verklaren uit het loslaten van het zinsverband? Of hebben we hier te doen met een inf. pro imperativo, waarvan Stoett par. 350 opm. II geen voorbeelden weet? Mogelijk heeft de bijgedachte daaraan de constructie beinvloed.
96 *saken* in het hs. verbeterd uit *stonden* (rood doorgestreept).
97 *pijnt* ind. pro conj. (t.w.v. het rijm)?
98 *betren* schadeloosstellen.
99 *Vaste slutet tbediet* de betekenis past nauwkeurig hierop, komt hierop neer; - *verstaet de saken* let daar wel op.
101 *rechtuaerdich* waar, echt; - *wasdom* geestelijke winst; - *met ghemake* met blijdschap.
102 *sluten* hier: behalen, opdoen? Wellicht ook corrupt, de afschrijver kan dan *sluten* hebben geschreven onder invloed van r. 99; - *quelen* smarten.
103 *De philosophe* t.w. Salomo, de ‘wise man’; - *ontbint* zegt.
104-106 Vg. *Spr.* 16, 32b; het tweede lid der vergelijking komt in onze tekst niet met de bijbelspreuk overeen; indien de plaats niet bedorven is, dan pleit ze niet voor De Roovere's bijbelkennis noch voor zijn logisch denken: *gramscepe* bevat immers geen tegenstelling tot *begheerte* en past hier dus niet.
107 *eerbaer* edel.
108 *nederterden* eig.: onder de voeten treden, hier: onderdrukken of uitroeien.

Datmen zal houden den rechten pat
Inder mi*n*nen gods wats gheschiet[114]
Eerbare plaetsen o*n*neffene niet[115]
Dinen euen mei*n*sche mi*n*nen o*n*vermi*n*ct[116]
Duer gode v*er*draghen druc en*de* v*er*driet[117]
Ghelijc de beer de slaghen drinct[118]

[+] Mijn cleede*re*n zijn grau sterc jeghe*n* slite*n*
Onredelicheit machmer bij ontsluten[120] [+]17 v[o]
Onse hee*re* versmaet die ypocriten[121]
Zijt binne*n* dat ghij schijnt va*n* buten
Mij*n* onderwijsen vul van viertuten[123]
Pijnt te verstane en*de* na te leuene
Doet zoo dat vruchte*n* uut hu sprute*n*
Ghij wert in glorien de verheuene.

Mettien verlosic dese figuere
En*de* haestelic ontspranc ic onsochte[128]
Danckende gode der auentuere
Dat ic gheinstrueert zij*n* mochte
Mij zelue*n* te leerne my oorboor dochte
Te stellene rasschelic int ghescrifte[131-132]
Messchie*n* het ooc proffijt in brochte
Minen vrient te schinckene teend*er* ghifte

Recht eist dat ic v*er*blijt nu zij
Om leeringhe te mij*n*der zielen confoort[136]
O god slaet doch hu ooghen up my
Versterkende in dit leuen voort[138]
Eerweerdich vrie*n*t kent wel elc woort[139]
Roert huwe gheneghe*n*th*eyt* t*er* salegh*er* lee*re*
Esser yet goets in dat vry oorboort[141]
Voort nemet in dancke dor onse*n* hee*re*.[142]

114 *wats* wat er ook.
115 Nadere toelichting van ‘den rechten pat’ (r. 113); - *eerbare* fatsoenlijke;-*onneffene* de figuurlijke bet. (hobbelig, onregelmatig?) niet in MNW en WNT.
116 *euen meinsche* naaste, medemens; - *onverminct* oprecht, zonder bijbedoelingen (deze bet. niet in MNW en WNT).
117 *Duer gode* om Godswil.
118 De beer is in tal van fabels en sproken de dupe van zijn ondeugden, inz. vraatzucht. Mogelijk bevat deze regel een herinnering aan de *Reinaert*.
120 *onredelicheit* onbetamelijkheid; - *ontsluten* dissimilatie van *omsluten?* Of heeft *ontsluten* hier een nog niet opgetekende bet. t.w. uitsluiten?
121 Vg. *Matth.* 23, 27; - *versmaet* verwerpt; - *ypocriten* huichelaars.
123 *viertuten* deugden.
128 *ontspranc ic* werd ik wakker; - *onsochte* met een schok?
131-132 Het leek mij nuttig het snel op te schrijven tot eigen onderwijzing.
136 *confoort* zaligheid.
138 *Versterkende* kracht schenkende.
139 *kent* let op.
141 *dat oorboort* maak je dat ten nutte.
142 *dor* Zie de aant. bij r. 117.

[+]Den droom van Rouere op die doot van hertoge Kaerle van Borgonnyen saleger gedachten[*]

[+]Hs Brussel, Rijksarchief, man. div. 2270, 25 v[o]

ynt velt van vremder specularynge[1]
gyn ic met wonderlijker studerynge[2]
daer men den beroerlijken tijt in brochte[3]
verselscapende met scerper ymagenerynge[4]
dat ic by hoger arguwerynge[5]
yn bosch gerochte[6]
dat lanc en breet want soe my dochte[7]
schoonder bosch noyt man verscochte[8]
van hogen boomen en soe groot
gelouert dats elcken helpen mochte[9-1010]
een water wyt / danc heb diet wrochte
liep daer omtrent[12]
trijbulacije dede mij sulc torment[13]
dat ic mij neder strecte als leuende doot
wan droeue herten hebben rustens noot[15]

daer ic dus lach int gras gespreet[16]
was my invysybele mynen geest ontleet[17]
[+] van eender vrouwen die conpassije hiet[18]
sij sprac staet op gaet met mij gereet[19] [+]26 r[o]
du wort van mij om sien geleert[20]
een vremt bediet[21]
doen stondic op en liet dies nyet[22]

* Opschr. *hertoge kaerle van borgonnyen* Karel de Stoute († 1477); - *gedachten* gedachtenis.
1 **speculerynghe* bespiegeling (niet in MNW en WNT).
2 *gyn* lees *gync;* - *studerynge* overpeinzing.
3 *men* lees *mij?* - *beroerlijken* bewogen.
4 gepaard (eig. samengaande met) aan levendige verbeelding (**verselscapen* en **ymagenerynge* niet in MNW en (of nog niet) in WNT.
5 *dat* zodat; - **arguwerynge* redenering.
6 *yn* lees *ynt*.
7 *want* lees *was*.
8 *versochte* bezocht.
9-10 Zo lommerrijk door hoge, grote bomen, dat het een ieder kon behagen.
10 *dats* indien de oorz. voorw. *s* niet wijst op een (overigens onbekend) onpersoonlijk gebruik van het ww. *helpen*, dan moet hij uit analogie naar een dergelijke constructie (of uit stijlslordigheid) verklaard worden.
12 Het rijmschema van deze strofe gaat hier van de andere afwijken: er volgt (*d*)*dcc* i.p.v. (*c*)*cdd*.
13 *trijbulacije* kommer; - *torment* pijn.
15 *wan* lees *want*.
16 *gespreet* uitgestrekt.
17 *my *invysybele* voor mij onzichtbaar (*invysybel* niet in MNW en WNT); - *ontleet* weggevoerd.
18 *conpassije* medelijden.
19 *gereet* dadelijk, terstond.
20 *geleert* lees *geleet*.
21 *bediet* zaak.
22 *dies* dat.

gewyllich doende dat sij gebiet[23]
want in haren name was ic verhuegt.
Doer tbosch daermen veel wonders siet
een lange voyagije es ons geschiet

23 *gebiet* i.p.v. *geboot* (t.w.v. het rijm)?

nu druck nu vruegt[27]
en sprac volgt naer / dy werdes duegt[28]
yc deedt wa*n*t na mij*n*s vorders vysieren[29]
eest wijsheyt den goeden obedieren

soe lange gyngen wy dat wy quamen
daer wy een chierlijke kercke vernamen
met een rync muer daer om gespannen[33]
sij sprack hier muegdij wijsheyt ramen[34]
dyt es een kerchof vrij van blamen[35]
der edelder mannen
alle verraders syn hier wt gebannen
meyneedege vernoyeerders en tyrannen[38]
die eet belofte / noch segel en achten
maer die int velt cloec sonder wannen[40]
bloet stortten voer trecht als mannen
muegen hier vernachten
die worden begrauen dies haer geslachten[43]
vermaertheyt en eewegen lof beclijft
want al sterft die mensche goeden name blijft

als ic dus op kerchof was staende[46]
wert ic myn oogen omme slaende[47]
[+] daer ic stomben sach sonder getal[48]
costelijker dan noyt scyn vol waende[49] [+]26 v[o]
met veruwen net doer gaende[50]
soe waren sy al
van laysuere van goude groot en smal[52]
gescryfte met letteren na elcxs geval
gegraueert en oic dyveerssche ymagyen[52-54]
yc wane men in dyt eertssche dal[55]

27 *nu* - *nu* nu eens, dan weer.
28 *en* lees *sij?* - *dy werdes duegt* eig. deugd (= iets goeds) zal daarvan U geworden, het zal goede gevolgen voor U hebben (deze constructie niet in MWN en WNT).
29 *na mijns vorders vysieren* volgens de opvatting van mijn voorouders.
33 *ryncmuer* ringelmuur.
34 *ramen* opmerken, vinden.
35 *vrij van blamen* vlekkeloos.
38 **vernoyeerders* afvalligen; - *tyrannen* geweldenaars.
40 *wannen = wanen* verminderen, verflauwen, mankeren?
43 *dies* weshalve.
46 *op* lees *opt.*
47 *wert ic omme slaende* liet ik rondgaan.
48 *stomben* tomben (De *s* is blijkbaar wvl., ik trof hem ook aan in Lawet's *Tarwegraen* r. 1602: *stomme*); - *sonder getal* talloos.
49 Bedorven regel? *volwaent* is alleen in de bet. ‘nieuw’ en uitsluitend met betrekking tot de maan in MNW opgetekend; en wat betekent hier *scyn?* Glans, schijnsel, verschijning, dus (gedachtenloos): kostelijker dan de glans van de nieuwe maan?
50 met zuiver doordringende kleuren.
52 *laysuere* hemelsblauw; - *smal* klein.
52-54 Ieders lotgeval stond daar uitgebeeld in grotere en kleinere letters van hemelsblauw en goud gegraveerd en in verschillende beelden.
55 *eertssche dal* het ondermaanse.

geen rijckelijker dynck beschouwen sal[56]
van personagijen[57]
sij bleecken wel van hoger coragijen[58]
alstont hem nu metter dootslapene[59]
want men kent die edele aen haer wapene

die stommen waren van dyasperen reene[61]
van prophyrijen en van aelbaesteren steene[62]
yn gouden platen gehouwen
abel lach daer verslagen in weene[64]
nexstorys en nynyas gemeene[65]
en cosdrus in rouwen[66]
alexandere en troylus mochtmer aen schouwen[67]
en yulijus in sbloets bedouwen[68]
oic sagic die to*m*me van yonathas[69]
huryas die edel rydder vol trouwen[70]
osyas vroom sonder flouwen[71]
leet oic den pas
hector en parijs waer af dat was[73]
tgetal onnomelijc ongetruert[74]
tes recht dat den eerbaren eere gebuert

het es wonder vander rijkelijcheyt[76]

56 *rijckelijk* kostelijk, schoon.
57 *van personagijen* met betrekking tot de uitbeelding van personen.
58 *coragijen* eig. gemoedsstemming, fierheid, hier: (adellijke) stand.
59 Al sliepen ze nu de doodsslaap.
61 *stommen* tomben; - *dyasper* jaspis; - *reene* zuivere.
62 *prophyrijen* porfieren.
64 *verslagen* t.w. door Kaïn; - *weene* ellende.
65 *nexstorys* Wie is bedoeld? Nestor misschien? - *nynyas* Eneas? (Aan *Ninyas*, koning van Assyrië (Pauly-Wissowa 17, 643 ff) of aan *Nynia*, apostel der Picten ca. 400 (RE^3 10, 221) zullen we wel niet mogen denken, nog minder aan de *Ananias* van *Hand.* 5, 1 e.v.).
66 *Cosdrus* Kodrus, leg. koning van Athene? (Pauly-Wissowa 11, 984 ff.); - tussen *en* en *cosdrus* in 't hs. *cost* doorgestreept.
67 *alexandere* Alexander de Grote († 323 v. Chr.); - *troylus* Troilus, zoon van Priamus (of Apollo) door Achilles gedood.
68 *yulijus* Iulius Caesar? (Zie voor Caesar als momento mori F. Gundolf *Caesar, Geschichte seines Ruhmes* (Berlin 1924); - *in sbloets bedouwen* met bloed bedekt.
69 *tomme* tombe; - tussen *die* en *tomme* in 't hs. *st* doorgestreept; - *yonathas?* In het verband van deze opsomming, die uitsluitend bijbelse en klassieke helden bevat, zou men geneigd zijn aan Jonathan, Davids boezemvriend, te denken; Jonathas, de held van de bekende roman van *Jonathas ende Rosafiere* (fragm. uitg. d. N. de Pauw *Mnl. Ged. en Fragm.* I, bl. 487 e.v.) lijkt minder waarschijnlijk. Nog verder af liggen de Saracenen, die deze naam dragen in de *Anseis de Cartage* 2884 en 3521 (vg. E. Langlois *Table des noms propres de toute nature compris dans les chansons de geste imprimées*, (Paris 1904) p. 381).
70 *huryas* (hs.: *huryaf?*) Uria, man van Bathseba, door Davids list gesneuveld, vg. 2 *Sam.* 11.
71 *osyas* Hosea, laatste koning van Israël? Of de profeet? - *vroom sonder flouwen* de standvastig dappere; - *leet oic den pas* onderging ook het (stervens)lot.
73 *hector en parijs* zoons van Priamus, koning van Troje.
74 Bedorven regel?
76 *rijkelijcheyt* voornaamheid.

+ der hooger edelheyt sonder gelijckelijcheyt[77]

+27 r°

77 *edelheyt* adel; - *sonder* **gelijckelijcheyt* onvergelijkelijk; - tussen *c* en *h* van *gelijckelijcheyt* in het hs. een inktvlek, waarin slechts enkele letters van het aanvankelijk foutief geschrevene leesbaar zijn.

die van getrouwycheden daer quamen[78]
maer myds dat lijden met sijnder practijckelijcheyt[79]
mij tonder hielt / soe bleef versijkelijcheyt[80]
yn mijn versamen[80-81]
yc sach droefheyt / en was in droefheyts tranen
want dooden en co*n*nen geen blijscap ramen[83]
maer haer edele wercken sijn te prijse*n*ne[84]
yc beclaegde daer de edele van namen
dies begonsten die trane*n* sonder scamen
yn mij te rijse*n*ne[87]
conpassije saegt bij mijn*ne**n* wt wijse*n*ne[88]
yc pijnde mij te makene verhuegt
vanden goeden compt altoos die duegt

sij leyde mij verre wech metter hant
al eldere daer ic drie vrouwen vant[92]
yn eene*n* choor wenende al even seere[93]
doen dachtich dyts cranc onderstant[94]
het es al droeve dat hier es int dlant
waer ic my keere
yc riep o god almachtich heere
doet van ons vlien alle oneere
my wondert wat dyt weene*n* bedieden mach[99]
maer daer priencen wapene*n* va*n* hooger leere[100]
en soudic vol prijsen y*m*mermeere
die ic daer sach
die leuende hadden te*m*mere*n* soe me*n* plach[103]
maer daer dooden schylden ae*n* riemke*n*s hyngen[104]
aen bij teeken kent me*n* alle dyngen[105]

daer sach ic datmer een wtvaert dede
[+] met prelaten van grooter werdicheden
daer groote priencen ten rouwe stonden [+27 v°]

78 *van getrouwycheden* uit trouw.
79 *myds dat* doordat; - **practijckelijcheyt* kunstgrepen?
80 *tonder* verslagen.
80-81 *soe bleef *versijkelijcheyt yn mijn versamen* zo behield droefheid in mij de overhand.
83 *ramen* mededelen.
84 Tussen *te* en *prijsenne* staat *prijene* (doorgestreept).
87 *rijsenne* op te wellen.
88 *saegt* zag het; - *bij mijnnen wtwijsenne* door het duidelijke blijk, dat ik er van gaf.
92 *eldere* elders; - *drie vrouwen* drie vrouwenfiguren (die allegorisch geestelijkheid, adel en burgerij voorstellen).
93 *choor* koor. t.w. van S. Salvatorskerk te Brugge, vg. r. 197.
94 *dachtich* lees *dachtic;* - *onderstant* bijstand.
99 *wondert, mach* praes. pro imperf. (praes. hist. narr.?).
100 *daer* lees *der;* - *leere* betekenis.
103 *temmeren* helmtekens (zie MNW op *Timber*, bet. 2).
104 *daer* Lees *der*.
105 *bijteeken* onderscheidingstekens (*bijteeken* oude meervoudsvorm? Of haplogafie?); - vóór *kent* in het hs. een doorgestreepte *k*.

eenen heraut sach ic daer offeren mede[109]
een tafereel met droeuer sede[110]
vol drucx gewonden[111]
daer vloyden die trane*n* bouen conden[112]
wijt sach was in rouwe vonden[113]
om datmen daer brochte dat tafereel
want diens men die wape*n*ne soude vermonden[115]
was doot gerekent int gras gesonden[116]
te nyeuten geheel[117]
nochtans es was geen weerdeger yuweel[118]
noch die meer prees edelheyts vluwen[119]
maer sceru*e*n sij*n* die laeste yssuwen[120]

als die drie vrouwen dyt poynt aensagen
en mochten den ya*m*mer nyet verdragen[122]
sij toogden alte druckich gelaet[123]
haer handen wryngende haer deerlijc clagen[124]
dat blijft gedynckelijc teewegen dagen[125]
noyt soe bescaet[126]
clergye edelhede en gemeyne*n* staet[127]
al hieten die vrouwen van hoger daet

109 *offeren* Zie voor dit ‘offeren’ bij een lijkdienst ten bate van de overledene Tschr. 12, bl. 70 e.v.
110 Tussen *een* en *tafereel* in het hs. een doorgestreepte *f;* - *met droeuer sede* van droevige aard.
111 *gewonden* gewikkeld (mede ten gevolge van de bij de rederijkers geliefde constructie van een part. praet. + *vol* is de betekenis van *gewonden* zo verzwakt, dat het zonder veel schade weggedacht kan worden).
112 *bouen conden* meer dan ik kan zeggen.
113 *vonden* eig. gevonden, aangetroffen (*was vonden* wordt het best weergegeven met ‘was’ of ‘kwam’, ‘geraakte’).
115 *wapenne* wapenfeiten? (Deze bet. kan zich gemakkelijk uit die van ‘wapenhandel’ hebben ontwikkeld; ook lat. *arma* heeft die bet.); - *vermonden* verkondigen.
116 *dootgerekent* pleonasme, *gerekent* betekent al ‘ten dode opgeschreven’, ‘dood’, vg. MNW i.v. de aanh. uit *Nat. Bl.* 6, 391: ‘so ist met hem gherekent’, het is uit, gedaan met hem; - *int gras gesonden* neergeworpen (een aan het ridderlijk tweegevecht of tournooi ontleende term?).
117 *te nyeuten* vernietigd.
118 *es* lees *en;* - *was* boven de regel toegevoegd.
119 **vluwen* = het nog levende wvl. *vluwen* zien (De Bo i.v.)?
120 *yssuwen* uitgangen (lat. *exitus*), vg. Goedthals 16: ‘Sterven is onse laetste issue’ (MNW III, 970). Het hs. heeft *sceruen* achter het doorgestreepte *steruen*, de afschrijver heeft blijkbaar het *sterven* van de Vorlage willen emenderen op grond van het bevreemdende ww. *sijn*. Hij kende dan de zegswijze niet en vatte de regel op als ‘scherven dat is het (laatste) wat er overblijft’. Had de oorspronkelijke redactie ‘sterven es die laetste yssuwe’? Het rijm was dan niet geheel in orde.
122 De weglating van het subject *sij* is in constructies als de onderhavige niet gewoon; moeten we daarom lezen *sij en mochten* of *en mochtsij?*
123 *alte druckich* zeer bedrukt, bedroefd.
124 Handen wringen (en haren uittrekken) waren in de middeleeuwen stereotiepe uitingen van smart en rouw.
125 *gedynckelijc* gedenkwaardig.
126 *bescaet* benadeeld.
127 Geestelijkheid, adel en gewone (t.w. de derde) stand.

die cause haers screyens die es voer ogen[129]
want die de materije ter herten vaet[130]
wij sien dat ons weluarens saet[131]

129 *cause* oorzaak; - *voer ogen* evident.
130 Want als men de zaak ernstig overweegt.
131 *ons weluarens saet* het zaad van onze welvaart.

plats wylle verdrogen[132]
yn sijn leuen en dorste hem nyemant pogen[133]
om ons te doene druck noch pijne
want diemen ontsiet men laet hem tsijne[135]

clergije

[+] aldus began clergije voren[136]
o kaerle van borgoengijen vercoren [+]28 r[o]
u lieue siele sij god genadich
die geleerde wylde ghij geerne aenhoren
ghij hielt die heylege kercke besworen[140]
yn eeren gestadich
nu sijt ghij verdoeft recht eveldadich[142]
versmeegt versonden pur verradich[143]
en gelaten sonder sercoors oft troost[144]
nu comen die woluen recht feldadich[145]
en maken ons tallen canten bescadich[146]
west en oost
die u te beweenen verroekeloost[148]
es erger dan eenych serpenten adere[149]
want goede kynderen beweenen huerен vadere

edelhede

doen sprac edelhede met gewrongen handen[151]
o prience ontsien in allen landen[152]
wat heeft u doot ons drucxs gedaen
al verteerden wij doer u gelt en panden[154]
wij sagen die vroonste van allen wijganden[155]
nae u vrientscap staen

132 *plats* volkomen; - *wylle* gaat.
133 *sijn* t.w. van Karel de Stoute.
135 *ontsiet* vreest.
136 *voren* allereerst.
140 *besworen* door een eed gebonden.
142 *verdoeft* krachteloos (gemaakt); - *eveldadich* op een schandelijke manier.
143 *versmeegt* = *versmacht* (gedood, t.w. door verstikking of verdrinking)? - *versonden* eig. verbannen, hier: weggedaan.
144 *sercoors* hulp.
145 **feldadich* wreedaardig (niet in MNW en WNT).
146 En benadelen ons overal (**beschadich* zie WNT op *Beschaden*, Afl.).
148 *verroekeloost* verzuimt.
149 *serpenten adere* eig. het hart, gemoed van een serpent, hier een intensiverende omschrijving van serpent (WNT Suppl. op *Ader* geeft van deze omschrijving geen voorbb.).
151 *gewrongen handen* Zie de aant. bij r. 124.
152 *ontsien* gevreesd. Aan het begin van deze regel zijn enkele letters doorgestreept.
154 *panden* goederen.
155 *vroonste* lees *vroomste* voortreffelijkste; - *wijganden* helden.

die groote edelhede bij u begaen
sal wesen een eewich vermaen[158]
ten es geen noot dat ic al verhale
tgemyssen mij al een traen[160]
u weluaert dede ons vruegt ontfaen
yn onser quale[162]
dierste die laetste te berge te dale
waer ghij / men mocht int velt mercken[164]
edel heren doen edel wercken

[+] ***gemeynen staet***

doen quam gemeynen staet al weenende [+28 v°]
o prience hoe es mij dlijden teenende[167]
myts dat ghij steruende sijt ontgeuen[168]
al was ic u somtijts pe*n*nynge*n* leenende[169]
ghij maecte dat wij al waren wijt beenende[170]
syttende bleuen
nu en behouden wij // nauwe goet noch leuen
ons steden dorpen verbeert beseuen[173]
dat noyt nyement bestont in ouwer presencije[174]
cloosters kercken te genyeute gedreuen[175]
dies relijgijuesen maegden wel muege*n* beue*n*[176]
duer die vyolencije[177]
onse sonden sijn cause der penytencije[178]
dwerc es getuyge lancx der strate[179]
die menege beweent sijn scade te late

158 *vermaen* herinnering (men zou een genitiefconstructie verwachten: ‘der groter edelhede’).
160 Bedorven regel?
162 *quale* ellende.
164 *mocht* kon het.
167 *es teenende* kwelt.
168 *ontgeuen* in combinatie met *steruende* tot dusver nergens aangetroffen; de betekenis nadert die in de zegswijze ‘enen dat lijf ontgeven’ = ‘aan iemands leven wanhopen, de mening uitspreken dat iemand het leven zal moeten verliezen, niets voor iemands leven geven (MNW 5, 1058); *steruende ontgeuen* zal een gedachtenloze constructie zijn of een contaminatie van de oorspronkelijke uitdrukking ‘myts dat U 't leven (tlijf) es ontgeven’.
169 In deze regel dringt een flitsje realisme door de pompeuze Bourgondische elegische verbeelding; men denke hierbij aan de zware lasten, die Karel de Stoute aan de steden oplegde.
170 **wijtbeenende* eig. wijdbeens (wvl. *wijdbeende*, De Bo), hier fig. ter aanduiding van een zekere welvaart.
173 *verbeert* verbrand; - *beseuen* een bekend rederijkerswoord, eig. part. praet. van *beseffen*, veelal in combinatie met *sijn* en dan = zijn; in andere constructies ter intensivering of liever perfectivering van het voorafgaande bnw of ww; desnoods zou men in ons geval nog kunnen vertalen met ‘gevonden’, ‘ondervonden’, ‘aangetroffen’.
174 *bestont* waagde; - *in ouwer presencije* in Uw tegenwoordigheid, toen U nog leefde.
175 *te genyeute* (= *nieute*) *gedreuen* verwoest (de uitdr. *te nieute driven* niet in MNW.
176 *relijgijuesen maegden* nonnen.
177 *vyolencije* verkrachting.
178 *penytencije* kwelling.
179 De (boze) werken, die op straat (in het openbaar) verricht worden, zijn daarvan de getuigen.

doen sprac com*pa*ssije vriendelijc te mij
hier siestu dat dijn behouder sij[182]
op dat versta*n*nesse dij verstercke[183]
dyt es kaerle van borgoengen vrij[184]
versligen alsoe god weet entwij[185]
by nancijs percke[186]
den bosch heetet kerchof en oic die kercke[187]
die du ierst saegt / bij ogemercke[188]
daer salmen die werelt by versynnen[189]
die tommen gemaect van dieren wercke[190]
es den lof o*n*endelijc vrij van swercke[191]
die sij gewynnen
certeyn kaerle es oic begrauen daer bynnen
alsoe rijckelijc als eenych ander persoon
want goede wercken volgen goeden loon

[+] dander kercke reyn wt gelesen[196]
mach den coor van synte saluatoors wesen[197] [+]29 r[o]
sijn toysoen geoffert daer ten outare[198]
maer maxymylijaen ons prience gepresen[199]
heeft doordene besworen bouen desen[200]
met blijder mare[201]
dies clergije edelhede en gemeyne schare[202]
wel muegen verblijden openbare
want het es om een groot versy*n*nen[204]

182 *behouder* beschermer; - *sij* is (de omschrijvende constructie *dat dijn behouder sij* = Uw beschermer, niet bij Stoett.)
183 *verstannesse* uitlegging, verklaring (of als in sommige gevallen in MNW 9, 22 tevens - of eerder? - inzicht?); - in het hs. tussen *ver* en *stercke sc* doorgestreept.
184 *kaerle van borgoengen* Karel de Stoute.
185 *versligen* lees *verslegen* (?); - *entwij* (= *ende twi*) en waarom?
186 *percke* strijdperk (Karel de Stoute sneuvelde in 1477 bij Nancy).
187 *heetet* lees *mettet*.
188 *bij ogemercke* aandachtig.
189 *versynnen* verstaan.
190 *tommen* tomben; - *van dieren wercke* in kostbare uitvoering.
191 Tussen *lof* en *onendelijc* in het hs. een letter doorgestreept; - *swercke* eig. wolk, bewolking; een 'onbewolkte' lof is hier dus - als de onbewolkte hemel - een klare, zuivere, door niets vertroebelde of beperkte lof.
196 *Dander kercke* Vg. r. 93.
197 *synte saluatoors* de S. Salvatorskerk te Brugge.
198 *toysoen* Guldenvliesteken, zie G. Degroote *Jan Smekens gedicht op de feesten ter ere van het Gulden Vlies* enz., Gloss. i.v.; - *sijn toysoen geoffert* abl. abs.? Of lees: *s.t. was g.d.t.o.?*
199 *maxymylijaen* Maximiliaan van Oostenrijk, gemaal van Maria de Rijke en vader van Philips de Schone.
200 *doordene* t.w. de orde van het Gulden Vlies; - *besworen* zich door een eed verbonden; - *bouen desen* in weerwil daarvan.
201 *met* lees *wat?* Of heeft Maximiliaan aan het 'bezweren van de orde' nog een bijzondere 'blijde mare', een verheugende mededeling toegevoegd? Of betekent *met blijder mare* alleen, dat het 'bezweren' een verheugend feit was?
202 *clergije edelhede en gemeyne schare* geestelijkheid, adel en burgers.
204 *om* lees *ons?* Tussen *een* en *groot* in het hs. *ver* (doorgestreept); - *versynnen* onder invloed van r. 189 door de afschrijver bedorven uit een woord op *-ijven* (*verstijven?*).

205 en met dien dat ic dus wort geware[205]

205 *dus* lees *dies?*

ontsprongen mij*n* oogen troost en ware[206]
en ic gync scrijuen
sijn doot moet mij int therte blijuen
hij gaf mij mij*n* bij leuen als loon vergolden[209]
lange geborgt en es nyet quijte gescolden[210]

oic ben icx te blijder en te fiere
dat sulc een prience was ons regiere
die heerlijc dorste steru*e*n voor trecht int velt
die heyle geest sij sijn verchiere[214]
hij was een spiegel en een lof toe stiere
der edele gewylt[215-216]
dyaer veertienhondert ses en seventich gespelt[217]
dertien auont vijue in louwe gerelt[218]
god verleene sijnder lieuer sielen gracije
en beware den aer onsen yongen helt[220]
tgen die leelije die welcke ons quelt[221]
met grooter verxacije[222]
onse priencersse geue god recreacije[223]
en blijscap ouer haren sone te siene[224]
waer god werct eest vrij van meschiene[225]

206 *ontsprongen* ontloken, gingen open; - *troost en ware? ware* zal op grond van het rijke rijm (x *geware* r. 205), dat gewoonlijk vermeden wordt, wel corrupt zijn.

209 Deze regel is weer corrupt: *bijleuen* = vruchtgebruik en hier desnoods levensonderhoud, maar wat betekent *als loon vergolden?* En zo dit nog verstaan kan worden als betrekking hebbende op het *bijleuen*, hoe verhoudt zich dan de zin tot de volgende regel?

210 Deze zesgwijze ook in *Tspel van Sinte Trudo* r. 298-299 (uitg. G. Kalff *Trou Moet Blycken* bl. 94):

B.: Vry langhe gheborghen
L.: En es niet quyt ghescouwen

214 *heyle geest* Hier genoemd, omdat de Brugse kamer, waartoe De Roovere behoorde, de H. Geest tot patroon had; - voor *sij* een doorgestreepte *w;* - *verchiere* eig. degene, die 'versiert', waarbij *versieren* een ongewone fig. bet. heeft.

215-216 *een spiegel en een lof toestiere der edele gewylt* een voorbeeld en een bevorderaar (*loftoestiere* is eig.: lofschenker, degene die lof of roem schenkt, toevoegt aan) van de edele heerschappij.

217 1476: volgt de dichter de Paasstijl?

218 *dertienauont* Driekoningenavond, d.i. de dag voorafgaande aan Driekoningen; - *vijue in louwe* de 5e van Louwmaand d.i. 5 Januari; - *gerelt* gezegd.

220 *aer* adelaar, hier een aanduiding - naar het Bourgondisch wapenschild - van Philips de Schone ('onsen yongen helt').

221 *tgen* lees *tegen;* - *die leelije* Frankrijk (naar de lelie in het wapenschild).

222 **verxacije* (= *vexatie*) kwelling.

223 *priencersse* Maria de Rijke, dochter van Karel de Stoute en gemalin van Maximiliaan van Oostenrijk; - *recreacije* eig. verpozing, hier: verlichting van zorg of smart?

224 *haren sone* Philips de Schone.

225 *meschiene* verkeerd gaan, slecht aflopen. Het gedicht is getekend *rouere*.

[+]Nieuwe jaer van Brugghe

[+]RW J 6 v[o]

het welcke Anthonis de Roouere maeckte int Jaer veerthien hondert ende tachtentich / twee Jaren voor zijn ouerlijden / want sesthien in Meye .M.CCCC.LXXXII. daer naer ouerleedt hy.

Ende is tnaeruolghende gheschreuen wt zijn eyghen handtgheschrifte / by my al noch in wesene zijnde / ende wel punctueerlijck gheschreuen.[*]

Want alle mijn sinnen zijn gheneghen[1]
Om te weten goede eersame dinghen[2]
Dies ghinck ick wandelen nae mijn pleghe*n*[3]
Om sien wat soude tghepeys in bringhen[4]
Maer Kennisse mijn sustere en woudts gehinghe*n* /[5]
Sy sprack / ghy moet my met v draghen
Ick moest doen / dies wy te samen ghinghen
Want men sal kennisse niet veriaghen.

Aldus soe droech ick kennisse met my
Tot wy op een loopende waterken quamen[10]
Daer stonden vele soete cruydekens by
Dies wy aldaer reposeren namen[12]
Wy waren daer vry ende sonder beschamen[13]
Dies seyde ick wel lieue suster // mijn
Een luttel slapens moet my betamen[15]
Mijn herte sal vele te gheruster // zijn.

Sy consenteerdet ende ick wordt slapende[17]
Sy wieck / want kennisse houdt maniere[18]
Ende daer wordt my een droom betrapende[19]
[+] Seer wonderlijck / ende van vreemden bestiere[20]
My dochte ick ligghende op die reuiere [+]J 7 r[o]
Dat ick een Eester rechts teghen my sach[22]
Seere rijckelijck ende van waerden diere
Maer het scheen dattet al veruallen lach.

* Opschr. *in wesene zijnde* eig. bestaande (*by my al noch in wesene zijnde* nog onder mij berustende); - *punctueerlijck* dissimilatie van *punctue*(*el*)*lijck* zorgvuldig, nauwkeurig?
1 *Want* omdat.
2 *eersame* nuttige (let op de confessie: goede en nuttige dingen zocht hij; ook in deze is hij dus de geestelijke zoon van Van Maerlant).
3 *Dies* hervattend redengevend bijwoord; - *pleghen* gewoonte.
4 *in bringhen* opleveren.
5 *en woudts gehinghen* wilde het niet toestaan.
10 *loopende* stromend.
12 *reposeren* rust.
13 *sonder beschamen* zonder dat we ons behoefden te generen.
15 *betamen* vergund zijn.
17 *consenteerdet* vond het goed.
18 *wieck* waakte; - *houdt maniere* weet hoe het hoort of: weet zich behoorlijk te gedragen.
19 *wordt my betrapende* kreeg ik.
20 *bestiere* aard; - *op die reuiere* aan de oever van het ‘waterken’ van r. 10.
22 *Eester* plantsoen.

Want de Gaelerijen / de Heckens / de Glenden[25]
De Alleyen / de Thuynen / de haghen van roosen[26]
De baelgien / sitsteden / dlach al in allenden[27]
Niemandt scheen op dat Eester gloosen[28]
Fonteynkens / speykens / tlach al vol noosen[29]
Waterloopkens / walgrachtkens ende al
Wijngaerdekens / vruchtkens / het sal by poosen[31]
Versluysen / bederuen / groot ende smal.[32]

Dit siende in mijnen visioene
Doen sach ick daer commen een vrouwe gaende
Rechts weselijck / maer in aermen doene[35]
Als die niet langher leuen waende[36]
Een beddeken hadde sy by haer staende
Daer viel sy op by nae half doodt
Maer de droefheyt die sy daer vermaende[39]
En hebben in claghene gheen ghenoodt.[40]

Sy sprack my en mach gheen hope baten
Mijn sieckte is claerlijck incurabele[42]
Want van alle vrienden ben ick ghelaten[43]
Dat siluer wit was / is swert als sabele[44]
Om steruen ben ick met allen abele[45]
Ick en dooghe tot gheenen anderen dinghen
Adieu Maechschepe / adieu Notable[47]
Fortune wil my te nieten bringhen.

[+] Want ick sie dat mijn Eestre schoone
Dat wijlen soe wel was gherepareert[50] [+]J 7 v[o]
Als alder blijdst van onder den troone[51]
Leydt onder de voeten nv gheblameert

25 *Glenden* balustrades.
26 *Alleyen* lanen (Deze bet. niet in MNW); - *Thuynen* heggen.
27 *baelgien* palissaden; - **sitsteden* zitplaatsen, banken?
28 *gloosen* te letten, acht te geven.
29 *speykens* sluizen; - *noosen* gebreken.
31 *vruchtkens?* Wellicht een algemene term voor alle opbrengsten van de bodem? - *by poosen* op de duur.
32 *Versluysen* verstopt raken (dit slaat op r. 30); - *bederuen* vergaan (dit slaat op r. 31).
35 *Rechts* volkomen; - *weselijck* werkelijk, in overeenstemming met de werkelijkheid; - *aermen* treurige, droevige.
36 *leuen waende* dacht te leven.
39 *vermaende* uitte.
40 Is met geen klacht te vergelijken, overtreft elke manier van klagen (*hebben* ad sensum, gedachtig aan de droefheidsuitingen).
42 **incurable* ongeneeslijk (niet in MNW en WNT).
43 *ghelaten* verlaten.
44 *sabele* sabelbont.
45 *met allen* geheel en al, volkomen; - *abele* geschikt, in de juiste toestand verkerende.
47 *Notable* aanzienlijke burgers.
50 *gherepareert* bevestigd, verzorgd.
51 *onder den troone* de gehele wereld.

Dies dlijden soe seere my persequeert[53]
Dat een Apostuemie mijn herte begroeyt[54]
Dus moet ick steruen cort ghenoteert[55]
Want passie te seer my ouervloeyt.

Ick en derf nieuwers thooft wt steken[57]
Want alle de wereldt ben ick schuldich[58]
Gheloofsaemicheydt moet my ghebreken[59]
Dies macht hebben / en zijn my niet ghehuldich[60]
Het rochelen der verckenen menichfuldich[61]
Doen mijnen Eestere verdriet en schade
Dies moet ick steruen onuerduldich[63]
Ten voorsiet die lieue Gods ghenade.[64]

Nae dese clachte die sy daer dede
Sach ick drye Vrouwen commen by haer
Troostende met sulcker toeuelickhede[67]
Al hadt moeder ende suster gheweest voorwaer[68]
Sy toochden hen soe gheionstich daer
Elck van hen drijen maeckte hem de naeste[70]
Al was de sieckheydt noch soe swaer
Sy vielen huer by met grooter haeste.

Deerste brochte edelijck spijze ende dranck
Dander die seyde haer minnelijcke tale
Die derde brochte chierheyt sonder lanck[75]
Wtnemende schoone by speciale[76]
Sy spraken hebt hope in uwer quale
[+] Roept op de gratie van onsen Heere
Al wil v siecte nv worpen te dale[79] [+]J 8 r[o]
Godt en laet zijn vrienden nemmermeere.[80]

53 *persequeert* martelt.
54 *Apostuemie* gezwel; - *begroeyt* wortel schiet in.
55 *cort ghenoteert* kort en goed.
57 Ik durf mij nergens te vertonen.
58 *alle de wereldt* aan heel de wereld, aan iedereen.
59 *Gheloofsaemicheyt* vertrouwen, crediet.
60 *ghehuldich* goedgezind (dit zal slaan op de animositeit tussen Brugge en Maximiliaan, die in 1488 tot een crisis zou leiden).
61 *rochelen* schreeuwen.
63 *onuerduldich* in wanhoop.
64 *Ten voorsiet* indien er niet in voorziet, te hulp komt.
67 **toeuelickhede* vriendelijkheid, lieftalligheid.
68 *Al* als, alsof.
70 *naeste* eerste (om te helpen).
75 *sonder lanck* zeldzame, ongemene.
76 *by speciale* bijzonder (*by* naar analogie van *bysonder?*).
79 *v* pron. pers.
80 *laet* verlaat.

Desen soeten troost aldus bewijsende
Die niemandt op aerden mach zijn vernoeyende[82]
Quam de sonne daer wt den hemel rijsende[83]
Schoonder dan ickse noydt sach gloeyende
Ende wt haer quamen ses raeyen vloeyende[85]
Die op tselue Eestere dalende torden[86]
Ende ick om sien my daer toe moeyende
Soe waren dye Raeyen ses menschen worden.

Dit dochte my wondere aldus int schijnen[89]
Dat Raeyen in menschen souden verkeeren
Jae sy vertoochden hen als Medecijnen[91]
Ghestapelt / ghesedich / als mannen van eeren[92]
Sy wilden dEestre in duechden vermeeren
Ende der siecker vrouwen doen rijsen wt drucke
Diet sach mochte daer compassie leeren
Het quam den Eestre ten grooten ghelucke.

Daer ghinghen sy alle sesse ghesinlijck[97]
Nae dat sy tstuck gheschepen saghen[98]
Troostende der siecker vrouwen minlijck
Als Noodtvrienden helpende dlijden draghen[100]
Op heffende / Thuynen / Glenden / Haghen[101]
Voetpaden / Beecxkens / elck als een meestere
Om weldoen / ende omme solaes beiaghen[103]
Der Vrouwe / ende haer veruallen Eestere.

De groote hertelijckheyt die ick daer sach
[+] Die en mach ick nemmermeer vergheten
Doen ghaf my Kennisse daer eenen slach [+J 8 v°]
Standt op / laet my dijn schouwen weten
Doen seyde ickt haer groot ende smal ghemeten[109]
Wes ick ghehoordt hadde ende ghesien
Vander sonne ende raeyen / en tEester versleten[111]
En de clachte der vrouwen / ende al tgheschien.

82 *zijn vernoeyende* verdrieten.
83 *rijsende* neerdalen (Versta van de stralen of het licht, de koestering).
85 *raeyen* stralen.
86 *torden* eig. traden, dus: zich neerlieten.
89 *int schijnen* in de verschijning, vertoning.
91 *vertoochden* vertoonden; - *Medecijnen* artsen.
92 *Ghestapelt* standvastig (vg. MNW 7, 1946, WNT op *Stapelen* I, A, 1 en II, A).
97 *ghesinlijck* kalm, bedaard.
98 *tstuck saghen* zagen hoe het er vóórstond.
100 *Noodtvrienden* vrienden in de nood.
101 *Thuynen, Glenden* Zie de aant. bij r. 25 en 26.
103 *solaes beiaghen* vreugde te bezorgen.
109 *groot ende smal ghemeten* alles, van stukje tot beetje.
111 *versleten* vervallen.

Doen seyde tot my mijn suster Kennisse
Ontdoet v ooren / vaet mijn vermaen[114]
Het Eestere dat ghy saecht lijden schennisse
Dat machmen der stede van Brugghe verstaen
Ende de Vrouwe met sware sieckten beuaen
Is dinwoonende volck / iae goet van gronde
Die langhen tijdt hebben haer clachte ghedaen
Om remedie van huere onghesonde.[120]

Ghy saecht daer commen oock drie vrouwen
Dye der siecke deden hantierenisse[122]
Ende en waren die vrouwen (hebt dies betrouwe*n*)[123]
Brugghe waer doodt / om zijne regierenisse[124]
Deene heet Aelmossene / dander Kercke*n* v*er*chiernisse
De derde is Goddelijcken dienst ghenaempt
Dese houden Brugghe sonder schoffiernisse[127]
Met deuotie die daer den cost toe raemt.[128]

De ses raeyen die hem ghehelpich bieden[129]
Sijnder toe ghebeden wt charitaten
Sy moghen die ses Ghecomitteerde bedieden[131]
Die Poorten / Mueren voorsien / en straten
Brugghen / Caeyen / commende ter baten[133]
Daer menich mensche aen wint zijn broodt
[+] Oock schulden betalende diuerssche staten
Godt stae hem by in alder noodt. [+]K 1 r[o]

Wel heeten sy Raeyen des hemels ghedaelt
Van Godt als sonne hier neder ghesendt
Die op heffen dat deerlijck lach ghefaelt[139]
By daghe by nachte / dies diligent[140]
Op trepareren dijne ooghen went
Ghy saecht hoet Eestre lach vergleden[142]
Ben ick als Kennisse met dy bekent[143]
Ontsluydt dijn mondt met bedanckelickheden.[144]

114 *vaet mijn vermaen* let op wat ik zeg (stereotiepe rhetoricale wending).
120 *onghesonde* ziekte.
122 *deden *hantierenisse* (niet in MNW en WNT) hielpen? Of: bezochten?
123 *en waren* indien er niet waren.
124 **regierenisse* regering of beleid.
127 *sonder *schoffiernisse* overeind.
128 *die daer den cost toe raemt?*
129 *die hem ghehelpich bieden* die zich hulpvaardig ter beschikking stellen.
131 *bedieden* betekenen.
133 *commende ter baten* herstellende? Of: onderhoudende? Of (abs. en alg.) te hulp schietend?
139 *ghefaelt* verwaarloosd.
140 *dies diligent* daarvoor ijverend (t.w. om ‘op (te) heffen dat deerlijck lach ghefaelt’).
142 *vergleden* vergaan.
143 *met dy bekent* bij U gezien, geliefd.
144 *bedanckelickheden* erkentelijkheid.

Doe seydick kennisse gheminde iuecht[145]
Wel hen die v te draghene pooghen
Vele meer dan ghy my segghen muecht
Sie ic baerblijckelick voor mijnen ooghen
Men machse by comparatien tooghen[149]
Bijden eerbare vroede van Athenen
By wyens regimente moeste verdrooghen
Alle der Griecken claghen ende stenen.

Ende ick hope de sonne sal soe draeyen
Want wy zijns hoochelijck worden gheware[154]
Dies wensch ick desen edelen Raeyen
Weluaren tot hueren nieuwen Iaere
In danck nemende dat ick verclare[157]
Want den aerbeydt quam wt ionstighen sinne[158]
V allen beware // vry los van vare[159]
Maria die opperste Coninghinne.

*

[+]Van twee amoureuse vrouwen een argument[*]

[+]RW F 6 r[o]

Als alle ghenoechte was rengnerende[1]
Ende alle de wereldt vruechden rapende[2]
Was ick in eenicheydt fantaserende[3]
Suchten en*de* swaer ghepeys / waren mi v*er*cnape*n*de /[4]
Fantaserende / wert my den vaeck betrapende[5]

145 *iuecht* vrouw.
149 *by comparatien tooghen* vergelijken.
154 Want tot onze verheuging zien wij hem.
157 *In danck* voor lief.
158 *ionstighen sinne* genegenheid.
159 *vare* vrees.

* Varianten in Hs. A, fol. 75r-76v, uitg. L. Soens in Leuv. Bijdr. 4, bl. 287 e.v. - 2 alle *ontbr*. - 3 enicheden - 4 e. peysen - 5 Al gaende w.

* Opschr. *Van* over; - **argument* (niet in MNW en WNT) strijdvraag, disputatie, als litterair genre (sinds Isidorus van Sevilla voor wat niet gebeurd is (dit tegenover *historia*), maar mogelijk (dit tegenover *fabula*) ook bij M. de Castelein *Const v. Rhetor.* 19.

1 *rengnerende* uitspraakspelling (A heeft *regnerende*); de constructie (*sijn, werden* + part. praes.) behoort, ofschoon reeds mnl. (vg. Stoett par. 257) tot de essentialia der rhetoricale stijl; *sijn* + part. praes. dient dan niet meer ter uitdrukking van net duratief aspect, maar slechts ter omschrijving van het verb. fin.

2 *alle* waarschijnlijk een dittografie (zie r. 1), het ontbr. in A.

3 *eenicheyt* eenzaamheid.

4 *swaer* wellicht met A te schrappen; - *waren mi vercnapende* overmanden mij.

5 *wert ... betrapende* overviel (in *werden* + part. praes. zit nog het mnl. ingressieve aspect).

*

Ende vaeck is alle natuere verwinnende[6]
Soe dat ick onrustelijck wat werdt slapende
Daer ick te droomene werdt beghinnende
Eenen droom seer wonderlijck / zijtse versinnende.[9]

+ My quamen te vooren in sdrooms visioene[10]
Dat wy ons waren al te rustelijck moeyende[11] +F 6 v°
Ick ende twee vrouwen van reynen doene
Die bouen andere ware*n* in schoonheyt bloeyende /
Met een cleyn scheepken ter zeewaerts roeyende[11-14]
Daer niemant in was / rechts dan wy drije
Craken / Galeyen / daer by ons vloeyende[16]
Ende andere schepen een groote partije
Daer wy hantheerden alle melodije.[18]

Deene van dese schoone vrouwen
Was die ick mijn herte hadde toe ghegheuen[20]
Ende die ick minde in rechter trouwen
Bouen alle andere die mochten leuen
Maer si die in my dus stont verheuen
Minde eenen anderen / niet op my passende[24]
Wat ick haer badt / ten mocht niet cleuen[25]
Nochtans dit wetende mijn minne wert wassende[26]
Ende was meer drucx op druck doen tassende.[27]

Dander die minne hielt teender duwarie[28]
Vervulde Venus werck van charitaten
Oock minnende / maer der eerster contrarie
Want dese my minde seere bouen maten

* 6 Want v.e. allen natueren - 7 wardt wat - 8 int droomen - 9 Een ghepeys z.w. zyt dies - 10 sdrooms *ontbr.* - 11 D. ick my a. - 12 Met noch twee vroukens - 13 Die, waren *ontbr.* schoonheyden - 14 Was in e.s.t. zee waert - 15 i. en w. dan w. - 16 G. waren b. - 17 ander - 18 Wy h. daer - 19 Deen v. desen schoonen - 24 a. op mij n. - 25 m. my n. - 26 Dit n.w. - 27 Soe w. ick druck o.d. vast - 28 d. in minnen h. vaste d. - 30 Zeer m.m. het was d. - 31 seere *ontbr.*

6 *Ende* lees met A *Want*.
9 *zijtse versinnende* let er op, schenk er aandacht aan.
10 *quamen* lees met A *quam*.
11 *al te* zeer; - *rustelijck* rustig, vreedzaam, ongestoord; - *ons moeyende* doende.
11-14 Ofschoon deze regels een behoorlijke zin opleveren, zou ik aan A de voorkeur willen geven.
16 *Craken* soort schepen; - *daer* Lees met A *waren;* - *vloeyende* varende.
18 *hantheerden alle melodije* bedreven alle vreugde.
20 *die* De lezing van A: *daer* verdient de voorkeur.
24 *op my passende* om mij gevende; *niet op my* De lezing van A: *op my niet* verdient de voorkeur.
25 *cleuen* baten (deze bet. staat hier alleen).
26 *dit wetende* Het subj. van deze absolute constructie is begrepen in het volgende pron. poss.
27 *tassende* ophopende.
28 *duwarie* eig. lijfrente of huwelijksgift, hier: kostbaar bezit, gave, schat.

*
Goedt / eere / willende om mijnen wille laten
Maer mijn herte was thuerwaerts niet gheresen /[33]
Wat sy my seyde / ten mocht haer niet baten
Soe dwanck my de minne der eerster ghepresen[35]
Doch en mochter maer een int herte wesen.[36]

Doen wy dus waren vruecht beseffende[37]
Ende menich ghenoechelijck woordeken zaeyende[38]
[+] Een ongheweerte in zee wert heffende[39]
Eenen storm wten noordtoosten waeyende [+F 7 r°]
Soe dat schipken werdt hellende / draeyende[41]
Roerloos / masteloos / noydt meerder dooghen[42]
Die vrouwen werden roepende / craeyende
Ach lacen doen moest ons vruecht verdrooghen[44]
Want wy de doodt saghen voor ooghen.

Wy hadden verloren al tscheeps ghereeschepen
Tscheepken ghinck alleene sonder roeyen voort
Ick sacher verdrincken meer dan thien zeeschepen /
Die aldaer laghen int zeeslijck versmoort[49]
Doen rieper een tot my / hoordt Maet hoordt
Tschip is verladen / om verlichten wilt dincken[51]
Ghy sot ghy en worpt een ouer boort[52]
Oft anders salt tschip ende tvolck verdrincken
Tis beter maer een / dan ghy al soudt versincken.

* 32 En wilde g.e.o. - 33 h. en wasser n. toegheresen - 35 ter e. - 36 Daer en mach toch m. - 37 vol vruechden - 39 Wardt daer ind zee een onweer opheffende - 41 Ons s.w.h. ende d. 42 Seyloos m. - 43 D. vroukens riepen vervaert ontpaeyende - 44 Zy wronghen haer handen / huer haer zy tooghen - 45 Doen moeste eylaes ons vruecht verdrooghen - 46 alle - 47 En tscip ghinck a.s. roeder v. - 48 dan *ontbr.* - 49 in tzee - 50 riep na my een - 51 U schip es v.o. lichten - 52 U esser drie w. - 53 Beter maer eene dant al sou versincken - 54 Oft anders moet vol ende tschip verdrincken

33 *gheresen* hier: genegen?
35 *der eerster* gen. obj. (A: *ter eerster* is misschien beter).
36 A verdient de voorkeur: *Daer en mach toch maer*.
37 *beseffende* smakende.
38 *zaeyende* sprekende (de bet. van *zaaien* is in rederijkerstaal veralgemeend; - *woorden of reden zaaien* o.a. ook bij Lawet, *Verlooren Zoone* I, 785 en 968).
39 *ongheweerte* onweer; - *wert heffende* kwam op.
41 *dat* Versta *dattet*.
42 *Noydt meerder dooghen* Zie voor deze rhetoricale constructie Stoett *Drie Kluchten* bl. 88.
44 Deze regel is in A r. 45; op deze plaats heeft A *Zy wronghen haer handen / huer haer zy tooghen* Het is niet uit te maken, welke lezing oorspronkelijk is.
49 *zeeslijck* De lezing van A: *zee* verdient misschien de voorkeur.
51 *verladen* overbelast.
52 *ghy en* als ge niet; deze zin is grammatisch onjuist, maar ad sensum verbonden met de volgende; eventueel zou men hem kunnen beschouwen als een contaminatie van *Ghy sot worpt* (imperatief!) enz. *Oft anders* enz. en *Ghy sot ghy en worpt* enz., *Soe salt* enz.

*

Wee was my van dien woorde te moede
Maer de vrouwen en haddens niet verstaen
Dat ick die schoone van vleesche van bloede
Ouer tboordt soude moeten werpen zaen
Doen was ick met grooten twijffele beuaen
Wien ick aendoen soude sdoodts verdriet[60]
Weder die my int herte hadde ghedaen[61]
Ende ick haer niet / verstaet tbediet[62]
Ofte die ick minde / ende si my niet.

Hier op terstont natuere wroechde[64]
Denckende / soudt therte soe zijn versteent
Te verdrinckene die v best ghenoechde[66]
En dien ghy in liefden hebt liefde verleent[67]
[+] Bouen alle die leuen int herte vereent[68]
Daer v toebehoordt heeft der minnen cracht[69] [+]F 7 v[o]
Ende haer / ghy die ghy niet en meent[70]
Te minnene / noch noydt in liefden gheacht
Te lijue thoudene / soe zijdt ghy qualijck bedacht

Daer teghens quam my verstannisse tuyghen
Segghende zijt ghy soe fel ghenacijt[74]
Dat ghy v herte soudt connen ghebuyghen
Te verdrinckene die v heeft ghestacijt[76]
Bouen andere int herte met minnen ghespacijt[77]
Begheerende niet dan tbijwesen ws
Ende sy die een andere heeft begracijt[79]
Op v niet achtende nauwe een gruys
Die te behoudene soe zijdy confuys.[81]

* 55 Wee soe werdt my therte t. - 56 vroukens - 57 vleesch ende b. - 59 Myn herte dat was met twyfel - 60 Welcken i.a.s. des d. - 61 i. haer h. - 62 verstaghet - 65 Tdocht my onmoghelyck al waert herte v. - 66 d. my - 67 Ende die ich i.l. hadde plaets v. - 68 a. anderen int - 69 D. my toebracht d. - 70 h. die myn herte n. - 72 lyf te houden twas q. - 73-90 *ontbr.*

60 W*ien* A heeft *welcken* (wie van beide, uter), wat de voorkeur zou verdienen, indien het verschil met *wie* toen nog reële betekenis had.
61 *Weder* Of.
62 *verstaet Tbediet* rhetoricale stoplap (= begrijp goed).
64 *wroechde* klaagde.
66 *u* Om deze aangesproken vorm i.p.v. de ik-vorm in A, lijkt RW oorspronkelijker; verderop gaat RW echter ook tot de ik-vorm over.
67 *dien* Voor deze acc. sing. fem. zie Van Helten par. 77, bl. 67.
68 *vereent* geplant, geworteld.
69 *toebehoordt* lees met A *toe*(*ge*)*bracht*.
70 *ghy die ghy* lees *die ghy*.
74 **ghenacijt* van aard.
76 **ghestacijt* geplaatst.
77 **ghespacijt* gevuld?
79 *begracijt* begunstigd.
81 *Die* hervattend pronomen.

*
Natuere werdt dan weder arguwerende
Verdrinckt ghy v lief/ dats groote onduecht
Wordt hy te lande dan arriuerende[84]
Met eender die v niet en verhuecht
Ende hebt verdroncken uwer herten vruecht
Daer sidt ghy tusschen twee stoelen in dasschen[87]
Als ghy dan peyst om de liefste iuecht[88]
Die ghy soe liet int water plasschen[89]
Soe sult ghy v ooghen met tranen wasschen.

Verstannisse wordt weder replicerende
Verdrinckt ghy die v te minnene versocht[92]
Ende ghy te lande wordt aresterende[93]
Soe hebt ghy een andere zijn lief thuys ghebrocht
Ende daer ghy v minne hebt aene ghecnocht
Sal by uwen toedoene een andere ghebruycken
[+] Daer hebt ghy v seluen desen druck ghewrocht
Denckende dat ghijse inde zee daet duycken [+F 8 r°]
Die v minne droech / dies sullen v de ooghen luycken.[99]

Verdrinck ick die my int herte is croonende[100]
En behoude ic dien ick niet en ben behaghende[101]
Soe ben ick mijn vyandt met vrientschap loonende
Ende mijn vriendt met vyantschap plaghende
Verdrinck ick daer mijn herte is toe draghende[104]
Twelck my onmoghelijck dunckt van zijne[105]
Soe stier ick van my als vruecht veriaghende[106]
Want liefs weedom is groote pijne
Dus vlie ick thonich ende volghe tfenijne.

* 91 w. dan r. - 92 Verdrincixse die myn m. heeft ghecocht. - 93 Als ick t.l. ben arryverende - 94 heb ic eenen anderen z.l.t. brocht - 95 d. ick myn ionste heb aengheknocht - 96 b. mynen t.e. ander g. - 97 Dan heb ick selve - 98 d. icse ind z. dede d. - 99 D. myn m. droech in amoreuse cruycken - 100 icxse d.m.i. haer h. - 102 mynen v. met vrientscappen l. - 103 E. mynen v.m. quaetheyt p. - 104 haer d.m.h. toe es d. - 105 te zyne - 106 Zoe ben ick my van alle v.v. - 107 W. lieve leedt te doene es g.

84 *hy* lees *ghy*.

87 Daar zoudt ge lelijk te pas komen, in een zeer onaangename toestand geraken (De verklaring in WNT II, 715: 'tussen twee gevallen niet weten te kiezen en dientengevolge niets uitrichten of de gelegenheid verzuimen' is niet juist). Zie voor de oorsprong in een strafoefening de aanh. bij *Stoel*, Dl. XV, 1758.

88 *iuecht* jonge vrouw.

89 *plasschen* MNW kent dit woord (in andere bett.!) eerst uit de 16e eeuw.

92 *versocht* poogde.

93 *aresterende* lijkt corrupt; lees met A *ar*(*r*)*yverende*.

99 *dies sullen v de ooghen luycken* De red. van A: *in amoreuse cruycken* verdient ook als rhetoricaal stijlbloempje de voorkeur.

100 *int herte is croonende* boven allen verkiest.

101 *dien* wie (Zie voor *dien* als dat. acc. sing. fem. de aant. bij r. 67).

104 *is toedraghende* toe genegen is (Deze bet. niet in MNW).

105 *van* Lees met A *te* (Of lees *van tzijne?*).

106 *van my* Lees *my van?* (Versta: dan breng ik het daarheen (dan handel ik zó), dat ik mij verdrijf (beroof) van alle vreugde); Of lees *stier ick my?* Of met A *ben ick my van alle* enz.?

*
Verdrinck ick haer / dien ick met herten minne
Alle Amoureusen sullen my dan verspouwen[110]
Segghende / hy ghinck zijn liefste vriendinne
Verdrincken / ende int water verdouwen
Verdrinck ick die my mint / soe sullen my schouwe*n*
Alle vrouwen draghende amoureux Engien[114]
Ende my te beminnene / sullens hen grouwen
Ende van ghemint te zijne / sullen sy hen vlien
Elck duchtende / tsghelijcx mocht my gheschien.

Dus zijnde in twijffele met sorghen gheuest[118]
Dacht ick in mijn wonderlijck versieren[119]
Verdrinck ick my seluen / dat dunckt my best
Soe verwijtmen my gheen wonderlijcke manier*en*[121]
Nochtans wie soude dan tschip bestieren
Vrouwen werck en is niet weert twee biesen[123]
Trouwen sonderlinghe om tschips regieren[124]
Dus souden sy metten schepe oock dlijf verliesen
[+] Van twee quaden soe moetmen tbeste kiesen.

[+]F 8 v[o]

Ghelijck twee verckens oprechten haer borstelen
Als si op andere om vechtene kijcken[128]
Soe geuoelde ick natuere en verstannisse worstele*n*
In my / maer deen wilde dander niet wijcken
Met dien quam daer een zeebare strijcken[131]
Die tonsen scheepken waert nam den ghanck
Daer moest ic dee*n* wtworpe*n* / of tschip soude beswijcke*n*
Maer doe*n* ic deen worpe*n* soude / int water stra*n*c[134]
Recht eer icse wierp / ic wt mijnen slaep ontspra*n*ck.[135]

* 108 Soe en wist ick wat doen ten lesten fyne - 109 i. die ick myn herte ben schinkende - 110 m. dan verfouwen - 111 S. hy was zyn liefste verdrinckende. - 112 Want hy ghincse int water douwen - 113 icse d.m.m.s.s.m. verdouwen - 114 A. schoone v. die draghen - 115 My te minnen sullen zy haer - 116 Ende van my dan zoe sullen zij v. - 117 Dinckende t.m.m. oeck wel g. - 118 D. staende met sorghen in twyfel g. - 119 vysieren - 121 Zoe en verwyt men my niet alsulcken m. - 122 N. wie soude dan - 123 Want v.w. tschepe e. - 124 Ia s.o. een schip te hantieren - 125 Zy mochten metten s. haer bey v. - 126 quade moetmen - 127 verkenen rechten - 128 s. malcanderen o. vechten bekycken - 129 Ghevoelde verstannisse en natuere - 130 Maer zy en wilden deen dander - 131 bare - 132 schepe - 133 Doen m.i.d. worpen oft t. moest - 134 icse

110 *verspouwen* verachten.
114 *amoureux Engien* tot minnen geneigd gemoed.
118 Lees met A *in sorghen met twijffele;* - *gheuest* bevangen.
119 *versieren* overleggen.
121 *wonderlijcke* dittografie (zie r. 119), lees met A *niet alsulcken*.
123 *niet twee biesen* niets.
124 *sonderlinghe* inzonderheid, vooral.
128 *op andere* naar elkaar.
131 *strijcken* aanzetten.
134 *deen* dittografie? (zie r. 133), lees met A *se?*
135 *Recht eer* Juist vóórdat; - *ontspranck* wakker schoot.

*
Rechts doen ic ontsprong*en* was en*de* wert wackere
Ouersach ick doen wel / hoe ick hadde gheuaren /[137]
Of ick ghereden hadde op venus ackere[138]
Versindick dat al niet dan fantasyen en waren[139]
Emmers dacht ick / ick soudt noch openbaren[140]
Reynelijck den amoureusen ouer scrijuen[141]
Elcken biddende dat si de waerheyt verclaren[136-42]
De welcke van desen tween reyne wijuen
Met rechte te lijue behoorde te blijuen.

Van pays en oorloghe

een Dialogus oft tsamensprekinghe, verhalende de schade ende tquaet des Orloochs ende des Paeys gherustheyt ende weluaert.

Vermoedt van sinne, van herten beroert[1]
Ghelegen om wat gherust te syne[2]
Was ick al slapende wech gheuoert
In een groote wilde woestyne,
Soot scheen daer en had in langhen termyne[5]
Niemant van menschen ghehadt verkeeringhe,
Want strate noch wech te gheenen fyne[7]
En wassere, dies creech ick verseeringhe,[8]
My seluen vant ick sonder vermeeringhe
Van volcke int wilde bosch alleene,
Niet connende mercken by eenigher leeringhe
Hoe dat ick daer comen was in weene.[12]
Ick en sacher huysen noch woonste egheene

* 136 Rechts *ontbr.* - ende wert w. - 137 Sach ick wel - 138 Dat ic gheploecht h. - 139 En dat niet dan droomen e. - 140 Toch dacht ick dat ickt soude o. - 141 Ende den a. oeck o. - 142 Hen b.d.s. my wilden v. - 143 twee schoenen w. - 144 l. sou hebben doen b.
137 *doen* dittografie? (zie r. 136).
138 *Of ick* Zo ik al; - *ghereden* Lees met A *gheploecht*.
139 *Versindick* Ik besefte.
140 *Emmers* niettemin.
141 *ouer scrijuen* op schrift stellen.
136-42 De beginletters van deze slotstrofe vormen het acrostichon ROOVERE; in A is het al of niet opzettelijk weggewerkt (of in RW er in gebracht?).
1 *Vermoedt* vermoeid.
2 *gherust te syne* te rusten.
5 *termyne* tijd.
7 *te gheenen fyne* in geen enkel opzicht.
8 **verseeringhe* verdriet.
12 *weene* narigheid.

Daer ick in hadde moghen logieren,
Ende al tforeest was vol ghemeene[15]
Van alderhande wilde dieren,
Dies en wist ick my seluen waer bestieren.[17]

Vreese dede my hier nemen ghoom op,[18]
Also my dochte na sdrooms wtwijsen,
Ten lesten so clam ick eenen boom op,
Die bouen vol was van schoonen rijsen,
Peysende ick sonde daer dafgrijsen
Der wilder beesten dien nacht ontvlien.
De tacken des booms, ick moet nu prijsen,
Die voechden hun seluen in mijn aensien
Als die my een sate wilden bespien,[26]
Ontfermicheyt te mywaert tooghende.
Dus sadt ick nedere het moeste gheschien,
My seluen daer om rusten pooghende.
Der Sonnen schijn dat wert verdrooghende,
Den donckeren nacht die quam vast an.
Veel verdriets was ick ghedooghende,
Ghepaeyt so moest ick zijn nochtan[33]
Daer zijnde alleene allendich man.

Aldus daer sittende docht my ick hoorde
Van volcke een wonderlijck groot bestrangen,[36]
Want een Prince rees daer int Noorde[37]
Met alle manieren van wapenen behangen,
Sijn tanden die schenen gloeyende tangen,
Een Basiliscus stont in zijn banniere.[40]
Van vreesen haddick so groot verlangen,[41]
Mijn herte dat bernde ghelijck den viere.
Doen keeck ick omme midts desen dangiere,[43]

15 *ghemeene* helemaal (of: overal).
17 *waer bestieren* waarheen te leiden, wat te doen.
18 *hier nemen ghoom op* hierop letten, achtslaan.
26 *sate* zit- of schuilplaats; - *bespien* bezorgen (Deze bet. niet in MNW en WNT).
33 Ik moest er echter genoegen mede nemen.
36 *bestrangen* gedrang of liever: dreigende nadering (WNT i.v. kent nog één plaats, t.w. Marnix *Ps.* 119, 84 (ed. 1580) in de bet.: benauwen).
37 *Noorde* uit deze richting komen de demonen (dus slecht volk), zie voor het onheil uit het Noorden (mede beïnvloed door *Jer.* 1, 14?) G.G. Coulton *Life in the Middle Ages* 4 (1929) p. 220.
40 *Basiliscus* soort adder, die in het volksgeloof reeds door zijn adem of blik doodt (WNT II, 1, 1049).
41 *verlangen?* ongeduld? Of heel algemeen: onaangenaam, 'unheimisch' gevoel?
43 *midts desen dangiere* om dit gevaar.

Ende wt den suyden ick schiere vernam[44]
Eenen anderen Prince seer goedertiere,
Ghemackelijck schijnende recht als een lam.[46]
Een Sonne (dwelck my seer wel bequam)
Stont blinckende in zijn banniere claer.
Int schijnen en const hy niet wesen gram,[49]
Soo blijde stont zijn ghesichte voorwaer
Dat alle mijn sinnen verhuechden daer.

Deerste sat op een vreesselijck dier wreet
Met ijseren ketenen sterck ghebonden.
Dander op eenen witten tellenaer reet
Al waert wten hemele ghesonden.
Sijn volck maecte blijschap bouen conden,[56]
Want roosen en lelyen hadden sij in de hant.
Maer dandere die grimden als wilde honden,
Elck had in de hant een vierich brant.[59]
Doch wasser ghegeuen een vast bestant,[60]
Dat elck soude sonder twisten scheyden,
Ende de questie die men daer ontbant[62]
Was, wie de beste was van hun beyden?
Dit docht my een wonderlijck beleyden,[64]
Want deene scheen goet ende dander vol verdraeys,[65]
Ende soo ick die redene hoorde beleyden[66]
Tsoude een werck zijn vol delaeys,[67]
Want deene hiet Orloghe ende dander Paeys.

Doen viel my hertelijck in den moet,[69]
Dat deene immer moeste blijuen tondere.[70]
Want soude Orloghe zijn also goet
Als Paeys, dat ware een wonderlijck wondere.
Van duysent menschen cume men vondere[73]

44 *schiere* weldra, snel; - *vernam* zag.
46 *Ghemackelijck* vreedzaam.
49 *Int schijnen* = mnl. *inscine, int scine* kennelijk? Of: blijkens zijn uiterlijk, voorkomen?
56 *bouen conden* onzegbaar.
59 *brant* zwaard.
60 *bestant* overeenkomst tot het zich onthouden van vijandelijkheden, wapenstilstand.
62 Deze regel herinnert nog aan de schoolse disputatie met haar vaste termen als het *solvere quaestionem* de vraag ontbinden, d.i. oplossen, beantwoorden, een term die wij ook op de refreinfeesten der rederijkers nog ontmoeten.
64 *beleyden* manier van doen.
65 **verdraey* verkeerdheid.
66 *beleyden* (in rijk rijm met r. 64, dus wellicht op één van beide plaatsen corrupt) verklaren, zeggen.
67 *vol delaeys* vol hindernissen, moeilijkheden.
69 *moet* overtuiging.
70 *deene* t.w. *Orloghe; - immer moeste blijuen tondere* het in elk geval moest verliezen.
73 *cume* nauwelijks; - *vondere* zou er vinden.

Niet drij die Paeyse souden afgaen.[74]
Dus bleef ick sittende daer besondere,[75]
Dat ick darghement wel mochte verstaen.[76]
O Maria (seydick) reyn troostelijck graen,[77]
Moeder van Paeyse, fonteyne van vreden,
Wilt uwen ontfaermighen mantel slaen[79]
Dat Paeys in deere mach blijuen heden.
Als ick dit hertelijck had ghebeden,
Bleef ick daer sittende sonder verstooren,[82]
Daer deene quam totten anderen ghereden,
Om dat ick tale en antwoorde sou hooren,[84]
Daer Orloghe beghan zijn sprake vooren.[85]

Orloghe beghint ende seyt aldus

Ghy wie dat ghy zijt, ws acht ick weynich,
Vwe begheerte en is niet dan fobetacie.[87]
Twy zijt ghy soo grootsch van tsyne vileynich,[88]
Dat ghy v dort stellen certeynich[89]
Omme met my te houdene communicacie?[90]
Ghemerct dat mijne generacie[91]
Bouen v gheslachte is hooghe gaende,
Ghelijck den hemel is bouen de wolcken staende.
Want doen trecht rustelijck gheswicht was[94]
Int hoochste rijcke, maer nauwe een huere,
Tusschen den oppersten dat een crijch was
Ende synen maecsele doen een wijch was,[96-9797]
Soo groot den hemel ghecreech een schuere,
Ende daer wert gheschepen mijne natuere.
Wat wilt ghy v setten dan tseghen my,
Die in soo hooghe plaetse ghewonnen sy?

74 *afgaen* afvallig zijn, niet aanhangen.
75 *besondere* afgezonderd?
76 **arghement* dispuut (niet in MNW en WNT; Hwb: ook woordenwisseling).
77 *graen* juweel (zeer geliefde erende benaming voor Maria).
79 *ontfaermighen mantel* een reminiscentie aan de Mantelmadonna (vg. Timmers no. 1105 e.v.).
82 *sonder verstooren* ongestoord.
84 *Om dat* opdat.
85 *vooren* het eerst.
87 *fobetacie* gekheid, onzin (niet in WNT; MNW kent het alleen uit *Lippijn* 191; Verdams opmerking over de vorming van het woord moet nu vervallen).
88 *Twy* hoe, waarom; - *grootsch* trots, verwaten; - *van tsyne vileynich* om zo lomp te zijn? (*vileynich* ook in *Prochiaen;* in MNW alleen bekend uit Plantijn, *Twee conincxkinderen* en *Tscep vol wonders* (1514).
89 *dort* durft; - * *certeynich* gerust, zeker, onbeschroomd (niet in MNW en WNT).
90 Om met mij in verbinding te treden (**communicatie* niet in MNW).
91 *generacie* afkomst, geboorte.
94 *gheswicht?* Men zou willen denken aan gegrondvest, gefundeerd.
96-97 Versta: *Tusschen den oppersten Ende synen maecsele* tussen God en Zijn schepsel, t.w. Lucifer.
97 *wijch* strijd.

***Paeys antwoort ende seyt aldus* /**
Eerbare antwoorde voecht wel den wetende,
Niet dat ick my rekene vroet oft wijs.[103]
Twaer betere waert ghy dat verghetende,
Ghy zijt tvolck als die wolf tschaep etende.
Want uwe gheboorte is tswerelts afgrijs,[106]
Vwe wortele en had noyt lof noch prijs:
Ghemerct want uwe hoouerdighe treken[108]
Die deden v wt den hemel steken.[109]
Ende al was v dees groote armoede nakende,[110]
Nochtans soo bleef v schaemte cleene.
Ghy waert v felle condicie makende[112]
Int Paradijs seer twistelijck blakende,[113]
Eua en Adam. brenghende in weene.[114]
Dies waerdy als sij verdreuen ghemeene[115]
Metten vierighen sweerde wt dyen prieele,[116]
Daer ghy nymmermeer voetstap in crijcht te deele.[117]

Orloghe.
Wat acht ick dies, twas my eenen vont,[118]
Profijtelijck was ick in dat bedrijf.
Want als de mensche in eeren stont
Hy en bevroeddet niet, hy was te ront,[121]
Dies moeste gheplaecht zijn die catijf.[122]
Ende noch ben ick salich om man en wijf,[123]
Die niet en zijn danckbaer van weeldich te syne,[124]
Voor datse gheuoelen mijn disciplyne.[125]
Hier omme ben ick van elcken ontsien,
De sorgheloose can ick bedwinghen.
Maer spreect ghy nu, staet sonder vlien,
Wat duechden connen by v gheschien?

103 *my* Voor de overgang tot r. 105 zou men gaarne *dy* lezen (Of slaat *dat* van r. 104 op O's afkomst van Lucifer?).
106 *tswerelts afgrijs* waar de wereld van ijst.
108 *Ghemerct want* pleonastisch, immers beide woorden kunnen ook afzonderlijk fungeren als redengevend voegwoord.
109 *steken* stoten, werpen.
110 *armoede* ellende, onheil.
112 *condicie* aard, wezen; - *makende* tonende.
113 *twistelijck* onenigheid verwekkend.
114 *weene* ellende.
115 *ghemeene* tevens, met de anderen.
116 Vg. *Gen.* 3, 24.
117 *te deele* eig. toegewezen, hier: toegestaan.
118 *vont* goede zet, streek.
121 *ront* bot (WNT XIII, 1033 geeft één plaats, t.w. uit Van Mander).
122 *catijf* rampzalige, hier liever: dwaas.
123 *salich om* heilzaam voor.
124 *weeldich te syne* rijk te zijn, overvloed te hebben of (iets minder sterk) het goed te hebben.
125 *disciplyne* tuchtiging, kastijding.

Ghy en gheert niet el dan dansen en springhen,[130]
Weeldelijck leuen, spacieren, en singhen,
V altoos voeghende aen de blijde bende.
Ist waer? segt iaet, daer me een ende.[133]

Paeys.
Noch blijf ick by mynen eersten woorde,
Hemel ende Tparadijs zijn v ontseyt.
Toch brocht ghy de werelt noch in discoorde[136]
Dat Caym Abel versloech by moorde
Om duecht, niet om verdienstlijcheyt.[138]
Gheen weldaet en mach v zijn toegheleyt,[139]
Want uwe affectie is tvolcx verdroeuen,[140]
Als elck wel mach met redenen proeuen.
Saturnus was wel van uwen rade,
Die anders noyt en sochte dan werringhe.[142-143]
Ende Nemrot leuende sonder ghenade,
Die Babel stichte by dommen rade,
Ende op hem haelde Gods vererringhe.[144-146146]
Om quaet doen en maect ghy wtset noch merringe,[147]
Dit schijnt aen die wapenen die ghy voert,[148]
Want alle de werelt ghy beroert.

Orloghe.
V woorden en gheuen gheen beschot,[150]
Al maect ghy v plaestere harde schoone.[151]
Wel arm Paeys ghy zijt een sot,
Een wanckel gheest, een eerden pot,
Broosscher dan den steel der boone.
Ghy toont v cierlijck van persoone,
Maer dede een kint v bloet verwallen[156]

130 *gheert* begeert.
133 *daer me een ende* daarmee uit.
136 *discoorde* onenigheid.
138 *duecht* t.w. van Abel; - **verdienstlijcheyt* schuld (*niet om verdienstlijcheyt* niet omdat Abel het verdiend had).
139 *toegheleyt* toegekend.
140 *affectie* begeerte; - *verdroeuen* kwellen, in ellende brengen.
142-143 *Saturnus* De ongunstige voorstelling van Saturnus houdt verband met zijn betekenis in de middeleeuwse astrologie; misschien heeft ook het niet meer begrepen feest der Saturnalia (omkering van alle waarden) invloed geoefend.
144-146 *Nemrot* Nimrod koning van Babylon, achterkleinzoon van Noach; De Roovere zinspeelt op de babylonische torenbouw, door Flavius Josephus aan Nimrod toegeschreven (zie *Dict. of the Bible* i.v.).
146 *vererringhe* toorn (in MNW alleen bekend uit *Harl. Gloss.* en niet in deze bet.).
147 *wtset* uitstel.
148 *schijn* blijkt.
150 *beschot* baat.
151 Al doet ge U nog zo mooi voor? (De zegsw. niet in de Wdbb.)
156 *verwallen* verhitten, t.w. ten gevolge van schrik of ontsteltenis.

Ghy soudt terstont te bedde vallen.
Wt v is rijsende menich quaet,
Want ledich te syne al uwen sanck is.
Vwe dienaers schijnen elck een Prelaet,
Wtwendich ghecleet, en hooghe staet,[161]
Altoos zijnde daer blij gheclanck is.
Ende waer ouervloeylijck spijse en dranck is,
Daer en is van sonden gheen ghebreck.
Midts desen soo proeuick v leuen gheck.[165]

Paeys
Ben ick gheck dats mijn schuit grootelijck,
Nochtans en begheere ick niemant te quellene.
Ick stichte cloosters en kercken deuootelijck.
Ende ghy met crachte wederstootelijck[169]
Pijnt v steden, sloten, en mueren te vellene.
Ick pijne om vorderen, ghy om tonstellene.[171]
Ick doe coopmanschap wassen onderhande.[172]
Ende ghy iaecht neeringhe wt den lande.
Orloghe, hoe quaet sijn v manieren?
Al v bedrijuen dat is vol vreesen.[175]
Ommenschelijcke instrumenten versieren.[176]
Vrouwen vercrachten, maechden schooffieren,[177]
Onteruen, ontgoeyen weduwen en weesen.[178]
Ghelijck men siet den haerinck sneesen[179]
So hangt ghy Gods creatueren in de lucht
Sonder schaemte, vreese, vaer oft ducht.

Orloghe.
O Paeys en soude ick v gheen belet sijn
Maer laten v in uwe weeldichede,[183]
Tvolck soude so vaddich en soo vet sijn,[184]
Ende met sonden soo besmet sijn

161 *Wtwendich* weelderig; - *en* Lees *in?*
165 *gheck* Versta: als dwaas.
169 **wederstootelijck* hier: afbrekend?
171 *tonstellene* te bederven.
172 *onderhande* MNW i.v.: gaandeweg, hier: geleidelijk, steeds meer?
175 *vreesen* (met causatief aspect) oorzaak van vrees, dus: geweld, boosheid.
176 *instrumenten* hier: middelen (Vg. Van Dis *Reform. Rederijkerssp.*, Gloss. i.v.); - *versieren* uitdenken.
177 *schoffieren* schenden.
178 *ontgoeyen* van goed beroven.
179 **sneesen* aan een snoer rijgen (nog slechts éénmaal, bij A. Bijns 354, aangetroffen, vg. WNT op *Sneezen* (I).
183 *weeldichede* lusten.
184 *vaddich* vadsig, traag.

Gode niet kennende, noch hem seluen mede.
Maer neen, ick weet een ander snede,[187]
Ick doe tvolck van sijnder ouerdaet spennen,[188]
Soo datse leeren hun seluen kennen.
Want my ontsiende, dits ommer waer,
Vreesende mijn bussen, calueueren, trompetten[191]
Draechtmen processien, dits openbaer.[192]
Wollen en bervoets, tsi hier oft daer[193]
Die voeten tot pelgrimagien setten.[194]
Woudy wel op dees dinhgen letten,
Dees dnechden die comen alle van my,[196]
Daer u werck puer contrarie af sy.

Paeys

O Orloghe, duecht wt minnen ghedaen
Is veel betere dan duer ontsien.[199]
Niet te min wij willent int beste slaen,[200]
Want God can alle wercken ontfaen,
Alsoo hy de meyninghe aensiet van dien:
Maer ghy en rucx waer, oft van wien[203]
Ghy het uwe crijcht, oft by wat saken,[204]
Op dat ghy v tanden muecht bloedich maken.[205]
Ghy maect straetroouers, moorders, dieuen:
Alle quaetdoenders die kundy voeden.[207]
Verfoortseerders die alle die weerelt grieuen,[208]
Gheestelijck, weerlijck is huer gherieuen.[209]
Die kunt ghy alle onder v vlueghels broeden:
Brantstichters, wie salder hem voor hoeden?
Die kinderen doet ghy den vadere ontloopen.[212]
Maer donnoosele moetent al omme becoopen.

187 *snede* manier (De zegsw. *een ander snede weten* niet in MNW en WNT).
188 *spennen* (= *spenen*) afzien; of (indien *doe spennen* = speen) ontnemen.
191 *bussen* vuurroeren; - *calueueren* (kleine) kanonnen, vg. MNW op *Colovere*.
192 Zie voor *processie dragen* (= processie houden met beelden, vanen, standaarden, enz., die men plechtig omdraagt) MNW op *Processie*.
193 *Wollen en bervoets* bijzondere pentitentie, die gedwongen of vrijwillig de bedevaart compliceerde, hier als bepaling bij *voeten* (r. 194), ofschoon *wollen* daarbij niet past; bij *voeten* is echter (als pars pro toto) aan de mens(en) gedacht.
194 *setten* zich begeven, opmaken.
196 *dnechden* lees *duechden*.
199 *duer ontsien* uit vrees.
200 *int beste slaen* zo goed mogelijk opnemen.
203 *en rucx* bekommert er U niet om.
204 *by wat saken* waarom.
205 *Op dat ghy* als ge maar.
207 *voeden* aankweken.
208 **Verfoortseerders* (geweldenaars) afl. van **verfoortseren?* Of liever een contaminatie van *Verfortsen* en **fo*(*o*)*rtseerders* (van *fo*(*o*)*rtseren*)? - *grieuen* ellende berokkenen.
209 Versta: gheestelijck of weerlijck, het is allebei van hun gading, d.w.z. ze vergrijpen zich gelijkelijk aan beide?
212 *ontloopen* weglopen van.

Orloghe

Twaer schade dat ick de waerheyt heelde.[214]
Wie sijn uwe maghen op alle trouwe?[215]
Tsijn brootdronckenschap en coren weelde,[216]
Brasseringhe die noyt cost en verveelde:[217]
Ende ijdel glorie, daelweerdighe vrouwe:[218]
Slapen, stouen, baeyen, al sonder rouwe:[219]
Tot allen kermissen ende tallen feesten:
V altoos tellende metten meesten.[221]
Dees groote sonden sijt ghy werckende:
Dus ben ick betere dan ghy in desen.
Ick ben den reghen van verren merckende.
De schrijnen metten schatte versterckende,[225]
Tseghen toecommende misval gheresen:[226]
Soberheyt die is van my ghepresen.
Ende ghy die soect den vollen bras,[228]
Daer noyt ghesontheyt in en was.

Paeys

O foortselijck vijant nimmermeer steruende[230]
Der cloosters, steden, en landen verwoestinghe.
Die arme sijt ghy met allen verderuende,[232]
Die rijcke cattiuicheyt verweruende.[233]
Coren, wijn, quistende, ende alle oestinghe.[234]
Voor vulte des voetsels brengt ghy een roestinghe[235]
Van dierentije, soot dickmaels ghesien is.
Dus merct hoe duechdelijck v engien is.[237]
O orloghe ghy maect mijnder sielen swellinghe.[238]

214 *dat* indien.
215 *op alle trouwe* op Uw woord van eer.
216 **corenweelde* overdaad? Wij zullen wel aan een synoniem van *brootdronckenschap* moeten denken. Bij Van Stijevoort en Van Doesborch komt *corenweeldekens* voor in de zin van brooddronken, overdadig, bandeloos (?) levende personen, vg. ook Everaert 203: ‘Ghy en sult niet vele weildeghe coornekins smaecken’.
217 **Brasseringhe* brasserij, slemperij; - *cost* kosten; - *verveelde* te veel was.
218 *ijdel glorie* hovaardij; - *aelweerdighe* dwaze, lichtzinnige.
219 *stouen* warme baden nemen (of algemener: zich koesteren, omdat *baeyen* baden volgt?); - *al sonder rouwe* vol vreugde, genot.
221 *metten meesten* onder de voornaamsten?
225 *schrijnen* geldkisten.
226 *misval* tegenspoed; - *gheresen* versterkt, t.w. met geld?
228 *vollen bras* hier voor het volledige, overvloedige maal (dan hebben we te doen met WNT *Bras* (II); of toch *Bras* (I), d.w.z. in zeer algemene betekenis?
230 **foortselijck* gewelddadig, wild, woest.
232 *met allen* geheel.
233 *cattiuicheyt* ellende; - *verweruende* berokkenend.
234 *oestinghe* oogst (in MNW alleen bekend uit *Harl. Gloss.*; Plant, en Kil. geven voor *Oogstinge* de bet. nalezing, naoogst).
235 **roestinghe* (niet in MNW en WNT ellende? (afl. van *Roest* (I) ?).
237 *engien* wezen.
238 *swellinghe* opzwelling (van kwaadheid? De fig. bet. niet in MNW).

Ghy doet versetten landt, erue, ende goedinghe.[239]
Om fame te hebbene is al v rellinghe.[240]
Maer bijster heet die leste tellinghe.[241]
Want van finansen sijt ghy die voedinghe.[242]
Quade comenschappen en ergher broedinghe,
Ia tiene voor thondert dat brengt ghy by.[244]
Hoe soudt ghy dan goet sijn bouen my?

Orloghe
Die de ghewoonte des ongevals niet en kent,
Eenen sweer sal hem de butse dincken.[247]
O cattiuich Paeys tot melcke ghewent,[248]
Ghy sijt Prelaet in een conuent[249]
Tot wiens Reftere alle weeldighe drincken.[250]
Merct ghy Paeys wat vreesen en mincken[251]
Den Troyanen in tije des Paeys ghebuerde,
Doen Tgriecxsche heyr al huer weluaert schuerde.
Ick ben een geessel van den verwaenden getale.[254]
Ende ghy mest v als tswijn kit cot.
Ick leere die edele te berghe te dale[256]
Die glauie voeren, tharnas van stale,[257]
Om Ridderlijck verweeren tsvijants ghescot:
By my ghecrijchtmen der eeren lot.[259]
Want duer my ghecrycht men sulcke vrame[260]
Datmen wapene voert, ende vermeert den name.[261]

Paeys
Och dat ghy ghelesen hadt die historien
Der Braakmannen in Alexanders tijden,[263]
Die alle waren van eender memorien,[264]

239 *versetten* verpanden; - **goedinghe* goed (eren).
240 **rellinghe* bij A. Bijns III, 8, a: geklets, in overeenstemming met de bet. van mnl. *rellen;* wij zullen ons ook hier daaraan moeten houden en de zin zo verstaan: gij spreekt alleen maar uit roemzucht, d.w.z. het is U alleen maar om roem te doen.
241 *bijster* berooid (Versta: het einde, de slotsom is armoede, ellende).
242 **finansen* woeker.
244 *tiene voor thondert* Versta: (woeker)rente van 10%; - *brenght ghy by* veroorzaakt, bewerkt gij.
247 *butse* buil.
248 *cattiuich* nietswaardige.
249 *Prelaet* hier: bestuurder, hoofd.
250 *Reftere* eetzaal.
251 *vreesen* ellende, nadeel? (Vg. voor het causatief aspect r. 175); - *mincken* letsel, nadeel?
254 *van den verwaenden getale* van de dartelen, brooddronkenen of weelderigen.
256 *te berghe te dale* overal.
257 *glauie* zwaard.
259 *der eeren lot* (eig. der eren deel) omschrijving voor: eer.
260 *vrame* voordeel.
261 *vermeert* verhoogt.
263 *Brackmannen* Brahmanen; zie voor deze typering der 'brackmannen' Van Maerlant *Spieghel Historiael* I, 4, cap. LVII e.v. (uitg. Verwijs en Verdam I, bl. 175 e.v.), stellig De Roovere's bron; zo niet, dan heeft hij het uit *Alexanders Yeesten*.
264 *memorien* gedachte, overtuiging.

Van eender armoeden, van eender glorien,
Alle euen machtich sonder strijden,
Sij en hadden harnasch noch sweert om snijden,
Vanghenisse, wethouwere, noch iuge mede,[268]
Want daer en was niemant die misdede.
Ende en waert ghy ter weerelt noyt in commen,
Soo haddick regnacie behouden alleene:[271]
Want niemant en soude dandere dommen.[272]
De wet van natueren en soude niet crommen,[273]
Ende tgoet der weerelt waer al ghemeene.[274]
Maer sint dat ghy quaemt, hebt ghy onreene
Den mensche ghehouwen in wercken, in wille,
Want ghy sijt vierstokere van allen geschille.

Orloghe.

Ghy maect op my een groot ghebaer,[278]
Nochtans soo ben ick beter dan ghy,
Want ick hielde de werelt, dits immer waer,
Gheduerende wel vijf duysent Iaer,
Als heere en souuerein Baeliu.
Tbooch al voor my wast caluwe oft ru.[283]
Van v en wistmen niet te sprekene,[284]
Dies ick v maer voor een cyfere en rekene.[285]
Ten wtersten weest mijnder woorden behoedere,[286]
Tuwen spijte zijt ghy ghecomen van my.[287]
Hoort v gheslachte, ick maecks v vroedere,[288]
Ick hebbe een dochtere, ende dats v moedere,
Die Armoede hiet, dit moet ghy kennen vrij.[290]
Dus ben ick oude vader van dy,[291]
Heft, verlegt, versleypt, en verdraecht,[292]
Tis soo, my en rucx oft v mishaecht.[293]

268 *wethouwere* bestuurders; - *iuge* rechter.
271 *regnacie* heerschappij.
272 *dommen* oordelen, hier wel sterker: in ellende storten.
273 *crommen* gebogen, verdraaid worden.
274 *ghemeene* gemeenschappelijk (bezit).
278 *maect op my een groot ghebaer* staat flink op me te schelden.
283 *wast caluwe oft ru* eig. was het kaal of behaard, een curieus voorbeeld van de rhetoricale verbinding van uitersten ter omschrijving van het begrip ‘allen’.
284 U kende men niet.
285 *voor een *cyfere* voor niets, van geen betekenis (zie WNT i.v., bet. 1).
286 *Ten wtersten* tenslotte; *weest behoedere* neem in acht.
287 *Tuwen spijte* tot Uw schande; - *zijt ghy ghecomen van my* stamt ge van mij af.
288 *ick maecks u vroedere* ik zal het U vertellen, U er over inlichten, op de hoogte brengen.
290 De bekende voorstelling, o.a. bij Roemer Visscher *Quicken* II, 25 (vg. N.v.d. Laan *Uit Roemer Visscher's Brabbeling* bl. 21) naar Marot *Epistres* 123; ook bij Coster 82, Hooft *Ged.* 1, 155 (zie de aant. van Van der Laan *a.w.* bl. 111; de schakel *ootmoed* (dochter van *Armoede* en moeder van *Pays*) is hier echter overgeslagen).
291 *oudevader* grootvader.
292 *Heft* enz. Versta: doe wat je wilt, in concessieve zin, dus: wat ge ook doet.
293 *my en rucx* het kan me niet schelen.

Paeys.

Altoos soo zijt ghy mijn versmadere,
Maer hoort ick sal wat anders spreken.
Deeuwighe wijsheyt dat is mijn vadere.
Ontfermicheyt en icke bleuen te gadere[297]
Doen ghy waert wten hemele ghesteken.
Ende ouermerckende de groote ghebreken[299]
In Adams sade, te menichs onwensche,[300]
Daelde dwoort des vaders en wert mensche.[301]
Dit was in den vreedsamighen tijt,[302]
Want alle v macht was doen verlooren.
Twas paeys ouer al de werelt wijt,
Ende den eeuwighen paeys ghebenedijt[305]
Was vander paeyselijcker maecht gheboren,[306]
Doen was versoent den grooten toren
Die ghy als orloghe haddet bedreuen,
Want dmenschelijc geslachte was doen verheuen.

Orloghe.

Eer dit gheviel, segt kaerel grof,[310]
Hebbick de eere altoos verwaert.[311]
Hoe ghecreech Hector van Troyen lof?
Ende hoe quam Alexander int hof
Van eeren, ende Iulius te syne vermaert?[314]
Voort Iosue, en Dauid van hoogher aert,[315]
Ende Iudus Machabeus ghepresen,[316]
Met mijnder hant zijnse alle gheresen.
Voort Artur, Karel, ende Godefroot,[318]
Dit zijn neghen Princen van prijse.[319]

297 *Paeys* en *Ontfermicheyt* zijn ‘dochteren Gods’, vg. mijn art. in Tschr. 65 (1948) bl. 241 e.v.
299 *ouermerckende* overwegende; - *ghebreken* rampzaligheid.
300 *onwensche* verdriet.
301 *dwoort des vaders* Christus, de Logos (vg. *Joh.*. 1, 1 e.v.).
302 *vreedsamighen tijt* t.w. ten tijde van Augustus, toen er vrede heerste in het Romeinse Rijk.
305 *den eeuwighen paeys* Christus, met een herinnering aan *Eph.* 2, 14 en in woordspeling met *pays* van r. 304 *Vrede* genoemd.
306 *paeyselijcke maecht* Maria.
310 *grof* ruw, lomp, onbehouwen.
311 *verwaert* behoed, bewaakt.
314 *Iulius* Bedoeld is Caesar.
315 *Iosue* Josua, de held van het naar hem genoemde bijbelboek; - *Dauid* tweede koning van Israël.
316 *Iudus Machabeus* Judas Maccabaeus, voornaamste der helden, wier daden zijn opgetekend in de bekende bijbelboeken der Maccabaeën.
318 *Artur, Karel* (= Karel de Grote), helden van de naar hen genoemde Arthur- en Karelromans; - *Godefroot* Godfried van Bouillon.
319 *neghen Princen van prijse* De negen genoemden zijn dezelfde als in de zgn. ‘Negen besten’, De Roovere heeft dus één der redacties bij Kausler *Denkmäler* S. 147 ff of bij De Pauw *Mnl. ged. en fragm.* 1, bl. 598 e.v. gekend of anderszins het thema leren kennen.

Hercules, Sangar, Goliat groot,
Cysara, Sampson sonder ghenoot,
Theseus, Perseus, Iason de wijse,[320-322]
Dese droeghen alle mijn deuijse.[323]
Wat cont ghy binnen uwen tijt betooghen[324]
Dat bequame is voor der menschen ooghen?[325]

Paeys
Hooghen naem met orloghen winnen
En mach niet salichst zijn bekent.[327]
Maer Salomon dalderwijste der sinnen[328]
Die noyt en leefde ter werelt binnen,[329]
Was in den tijt des paeys ghesent.[330]
Den Tempel ons Heeren heeft hy volent,[331]
Dyen hy soo costelijck ordonneerde[332]
Dats noyt te vollen iemant grondeerde.[333]
Dertich duysent wercklieden hadde hy daer,[334]
Sonder die Prouoosten om dwerck bestieren,[335]
Dyer wasser drij duyst drij hondert voorwaer,[336]
Nochtans beroerte, gheluyt, noch ghebaer[337]
En wassere, maer rustich van manieren.[338]
Hyran die edele Coninck van Thyren
Sandt hem volc, hout, en gout van Lybano,[339-340]
Verwindy my nu soo zijt wel vro.[341]

320-322 Van de hiervolgende aan de ‘Negen besten’ toegevoegde acht helden is de helft aan de bijbel ontleend; het zijn *Sangar* Samgar (richter van Israël, vg. *Richt.* 3, 31), *Goliat* Goliath (de reus door David verslagen, vg. 1 *Sam.* 17, 4 e.v.), *Sysara* Sisera (Kanaänitisch veldoverste, door Jaël gedood, vg. *Richt.* 4, 17 e.v.) en *Sampson* Simson (de Joodse Hercules, wiens ‘werken’ zijn beschreven in *Richt.* 12-16). De andere helft hoort thuis in de Griekse mythologie; het zijn Hercules, Theseus, Perseus (de helden resp. van de Peleponnesus, Attica en Argos) en Jason (de veroveraar van het Gulden Vlies).

323 *deuijse* wapenspreuk (*droeghen alle mijn deuijse* versta: stonden alle in mijn dienst).

324 *betooghen* laten zien.

325 *bequame* aangenaam.

327 *bekent* hier reeds in rhetoricale (verzwakte) toepassing, zodat *zijn bekent* vrijwel hetzelfde betekent als *zijn*.

328 *Salomon* derde koning van Israël; - *sinnen* geesten, vernuften, d.w.z. wijze mensen.

329 *noyt* ooit; - *leefde* lees *leefden*.

330 *ghesent* (door God) gezonden (t.w. aan het volk).

331 e.v. Zie voor Salomo's tempelbouw 1 *Kon.* 5 en 6; 2 *Kron.* 2 en 3.

332 *ordonneerde* inrichtte.

333 *grondeerde* doorgrondde.

334 Vg. 1 *Kon.* 5, 13.

335 *Prouoosten* opzichters.

336 Naar 1 *Kon.* 5, 16 (2 *Kron.* 2, 18 heeft 3600); - *Dyer* daarvan (t.w. van opzichters).

337 *beroerte* oploop, wanordelijkheid.

338 *rustich* t.w. was men (dergelijke grammatisch niet geoorloofde samentrekkingen komen meer voor bij De Roovere, zonder dat ik dit verschijnsel algemeen rhetoricaal zou durven noemen).

339-340 Zie voor de hulp van de Tyrische koning Hiram 1 *Kon.* 5 en 2 *Kron.* 2.

341 *soo zijt wel vro* dan kun je wel in je schik zijn.

Orloghe.
Dat sal ick wel doen, zijt dies te vreden.[342]
Hoort wat gheschiet is onder mijn hant,[343]
Want Arphaxat de Coninck van Meden
Maecte Egbatanis stede der steden,
Die stercxste diemen ter werelt oyt vant,
Die mueren die waren aen elcken cant
Tseuentich cubiten hooghe, ende dertich dicke,[348]
Van viercanten steenen reyn van beschicke.[344-349]
Voort Cambyses die in Egypten maecte
Babylonien de moghende stadt,[350-351]
Die al Mesopotamien doorblaecte.[352]
Ende Holofernes de ongheraecte,[353]
Die Madyan ende Damasco besadt.[354]
Ende noch weet ick eenen anderen padt,[355]
Dats Pluto die Molosen verlichte,[356]
Ende Busirus die Memphin stichte.[357]

Paeys
Nu moet ick lachen ick en cant ghelaten:
Wach lacen hoe slecht is v vermet?[359]
Vwe weghen sijn alle verdoelde straten,[360]
Ghy noemt daer volck verdoemt, verwaten[361]
Dat God noyt en kende, noch eewe, noch wet.[362]
Maer diepere sal ick v gorden een let,[363]
V vanghende in ws selfs woort voorseyt,
Want na Orloghe houdt Pays de moghentheyt.

342 *zijt dies te vreden* reken daar maar op, wees daar gerust op.
343 *hant* bewind? (Men lette er op, dat *Orloghe* zijn eigen karakter verliest en vereenzelvigd wordt met het heidendom.
348 *cubiten* ellen.
344-349 Vg. *Judith* 1, 1 e.v. en zie de aant. bij *Lof van Maria* beg. *O Maria paysiuel ghestadich* r. 26.
350-351 Deze regels bevatten een herinnering aan de onderwerping van Egypte in 527 door Cambyses, koning van Perzië.
352 *doorblaecte* stralend, schitterend doortrok?
353 *Holofernes* succesvol veldheer van Nebukadnezar, naar het apocriefe bijbelboek *Judith*.
354 *Madyan* Midian, arabische volksstam of landstreek; - *Damasco* Damascus, de bekende Syrische hoofdstad.
355 *padt* eig. weg, hier: voorbeeld, geval.
356 *Molosen* Indien de *Molossi* zijn bedoeld, dan verwart De Roovere Pluto met Pyrrhos.
357 *Busirus* Busiris, mythische koning van Egypte, vg. Herodotus 2, 59-61; - *Memphin* acc. sing. van Memphis, hoofdstad van het Egyptische rijk.
359 *Wach* wee; - *slecht* (in moderne zin:) ongeschikt; - *vermet* beweren.
360 *verdoelde* verwarde? Of liever nog: op een dwaalspoor leidende?
361 *verdoemt, verwaten* (vervloekt) attributief bij *volck*.
362 *eewe, wet* Beide woorden kunnen zowel geloof als wet betekenen.
363 eig.: Maar nauwer zal ik de gordel aanhalen? Wat is hier de betekenis van *let? Lets* (snoer, riem) zou beter uitkomen; is *let* = hinder, schade, nadeel, dan zou *gorden* in andere zin moeten worden verstaan, nam. ‘toebrengen’; of is *let* = lid, maar hoe past dit dan in de zin?

Ende alle menschen die hier tleuen verweruen,
Die moeten alle metter doot vergaen:
Dies ist van noode eer datse steruen
Datse in Paeyse huer siele eruen,[369]
Sullense Gods eeuwighen Paeys ontfaen:
Want om Paeys te ghebruycken hebben bestaen
Alle Heylighen tormenten te lijdene,
Om met Gode in paeyse te verblijdene.

Orloghe

Ghy spreect van Christus, dus hoort sijn woort,
Die seyt, Mijnen paeys die gheue ick v
Niet als de weerelt paeys brengt voort.[375-376]
Dus sijnder twee paeysen diet wel spoort,[377]
Contrarie malcanderen oyt ende nu.[378]
De weerelt wilt paeys hebben sonder gru,[379]
Om alsoo in weelden versaedt te syne.
Maer sulcken paeys verbeyt de helsche pyne.[381]
Christus paeys leert v verdraghen,
Ghedoochsaem in sweerelts wederstoot,[383]
Op dat ghy in toecomenden daghen
Soudt den volmaecten paeys beiaghen,
Hier bouen in Abrahams vreedsamen schoot.[386]
Dies ben ick v tot sulcken prof ijte noot.[387]
Want en waren der tribulatien engienen,[388]
Men soude in paciencien luttel verdienen.

***Paeys*.**

O Orloghe om v (alst voren ghewaecht is)[390]
Moeste Sathan wt tshemels cappittel breken,[391]
Ende Adam oock wten capittel gheiaecht is
Des paradijs, merct hoe gheplaecht is

369 *eruen* hier in alg. bet.: brengen.
375-376 Vg. *Joh.* 14, 27.
377 *spoort* onderzoekt, nagaat.
378 *oyt ende nu* altijd.
379 *gru* narigheid.
381 *verbeyt* wacht.
383 *Ghedoochsaem* lijdzaam; - *wederstoot* tegenspoed.
386 *Abrahams schoot* Vg. *Luc.* 16, 23.
387 *noot* nodig.
388 *engienen* hier t.w.v. het rijm met zeer vage bet., feitelijk dienend ter omschrijving: *der tribulatien engienen = tribulatien* tegenheden.
390 *ghewaecht* gezegd.
391 *cappittel* Hier en in r. 392 past de bet. verblijf (die uit ‘bijeenkomst’ of ‘vergadering’ kan zijn ontstaan) maar r. 394 eist een bet. gemeenschap, deelgenootschap, een bet., die desnoods ook op de twee voorgaande plaatsen zou kunnen passen; - *breken* Het betekeniselement van de eigen wilsbeschikking ontbreekt.

Iudas, wt Christus capittel ghesteken.[394]
In deerste is groote hooueerdije ghebleken,[395]
In dandere sware onghehooricheyt.[396]
Inde derde ghierighe wederspooricheyt.[397]
Vanden eersten staet aldus gheschreuen,
Als eenen blixem ick Sathan vallen sach.[399]
Den anderen dyen is te loone ghegheuen,[400]
Int sweet ws aenschijns sult ghy leuen.[401]
Merct wel oft waer is, op desen dach.[402]
Vanden derden doet ons schriftnere ghewach,[403]
Dat hy hem verhinck met eenen stroppe,[404]
Berstende soo viel hem wte de zoppe.[405]

Orloghe

Het dunct my een wonderlijck gheueert sijn,[406]
Dat ghy mijn propoost verdroeuen doet:[407]
Al mach Paeys metten menighen weert sijn,[408]
Doch dunct my onbereden tpeert sijn,[409]
Dat den breyel van Orloghen proeuen moet.
Want weelde en paeys vergrouen tbloet,[411]
En waert van orloghen niet ghecapittelt,[412]
Dus moet ick dan salich sijn ghetittelt.[413]
Ende inwendich soo proeue ick van ghelijcke,[414]
Dat doorloghe die ick noeme temptacie,
Die siele met duechden doet verrijcken,
Thooueerdich seyl doen neder strijcken,[417]

394 *capittel* Zie de aant. bij r. 391.
395 *deerste* t.w. Sathan.
396 *dandere* t.w. Adam; - *onghehooricheyt* (niet in WNT; deze bet. ‘niet uit het mnl. opgetekend’: MNW i.v.) ongehoorzaamheid.
397 *derde* t.w. Judas; - *wederspooricheyt* rebellie (In deze voorstelling schuilt nog de oude, ridderlijke opvatting van Judas als een opstandige, een muiter of verrader).
399 Vg. *Luc.* 10, 18.
400 *te loone* als zijn deel, zijn straf.
401 Vg. *Gen.* 3, 19.
402 De dichter valt uit zijn rol, maar we vergeven het hem graag: inderdaad is het waar, ook op dèze dag!
403 *schriftnere* lees *schriftuere*.
404 Vg. *Matth.* 27, 5 in fine.
405 *Berstende* Vg. *Hand.* 1, 18; - *zoppe* t.w. de hem door Christus bij het Laatste Avondmaal toegereikte bete broods. Deze voorstelling is mij van elders niet bekend, maar ze laat zich verstaan, als men weet dat mèt de nuttiging van de ‘zoppe’ de duivel in Judas voer en dat die hem weer verliet, toen hij ‘barstte’.
406 *gheueert* zaak.
407 *propoost* uiteenzetting; - *verdroeuen doet* vertroebelt?
408 *metten menighen* bij velen; - *weert* geacht, geëerd.
409 *onbereden* nog niet getemd.
411 *vergrouen* verdikken.
412 *En waert niet* indien het niet zou zijn; - *ghecapittelt* eig. de les gelezen, hier: gematigd, getemperd?
413 *ghetittelt* betiteld, genoemd.
414 *van ghelijcke* desgelijks.
417 *doen* lees *doet?* Of (nog liever): *moet?*

Eer datmen comen mag ter gracie
Dus sluyt ick in mijn arguacie,
Doorloghe profitelijck (versta diet mach)[419-420]
Alsoo die Sonne voortbrengt den dach.[421]

419-420 *sluyt* besluit, concludeer (*sluyten* is hier gebruikt met een a.c.i.-constructie t.w. *Doorloghe profitelijck* dat de oorlog nuttig is; zo niet, dan zal *sluyten* hier 'noemen' moeten betekenen; - *arguacie* betoog.
421 *Alsoo* zoals.

Paeys

Noch blijfdy gheuanghen in v woort,
Ende dit merckelijck by der Sonnen,[423]
Want soo de Sonne den nacht verstoort,
By wien den claren dach comt voort,
Dien alle menschen weluaert ionnen:
Tsghelijcx moet ghy oock sijn verwonnen
Manlijck met duechdelijcken ghewercken,
Oft gheen victorie en salmer mercken.
Ende die de victorie heeft vanden strijde,
Heeft paeys inde hant na sinen ghemoede,[431]
Ghelijck dat de lieffelijcke ghebenedijde
Christus als peys ons alle beurijde
Orloghe doodende aent cruycen roede.
Want duer cracht van sinen heylighen bloede
Is ons ghegheuen volmaect versoeten,
Ende tsvijants macht leyt onder sijn voeten.

Orloghe.

Elck vreedsaem herte daer in betrout,
Dus hebt ghy recht in eenen sin:[439]
Maer paeys ghy sijt v selfs Herout.[440]
Orloghe is deynde van paeyse alst nout,[441]
Dies blijcket dat ick van v comen bin.
Ghy sit cause mijns wesens en mijn beghin,
Als alle verstandighe wel connen smaken,[444]
Want als ghy slaept soo gae ick waken.
Ick ben alsoo edel van natueren
Dat niemant v sonder my en kent.[447]
Ghelijck men tsoete smaect byden sueren,[448]
Ende verwen vonnist by colueren,[449]
Gheuoeltmen mids my v regiment.[450]
Ghy bleeft met openen ooghen blent,
Quame ick v feeste niet verturberen:[452]
Dus moet ick bouen v domineren.

423 *merckelijck by* Versta: blijkt aan.
431 *ghemoede* wens, zin.
439 *in eenen sin* aan een kant, eensdeels.
440 Versta: gij zijt alleen maar een heraut, een voorloper (t.w. van mij, Orloghe)?
441 *alst nout* als het er op aan komt.
444 *smaken* begrijpen, weten.
447 Versta: door het bestaan van oorlog, beseft men pas wat vrede is.
448 *by* in vergelijking met, of in tegenstelling tot.
449 *vonnist* beoordeelt.
450 *mids* door; - *v regiment* Uw heerschappij, Uw wezen.
452 *verturberen* verstoren.

Paeys

Ach arm dier aensiet v naectheyt,
Van alder duecht sijt ghy ontcleet:
Hoort hoe ick sluyte v ongheraectheyt:[456]
Paeys is deynde, ende de volmaectheyt.
Die orloghe schuert al huer beleet,[458]
Mids uwer quaetheyt mijn duecht men weet.[459]
Ghy brengt beclaghen, ick doe belouen.[460]
Ghy hoort beneden, ende ick woon bouen.
Daer paeys sal blijuen sonder ende,
Nae den lesten dach int eeuwich leuen,
Een herder, een schaepskooye met blijder bende.[464]
Maer Orloghe sal hebben de helsche allende,
Daer pijne eeuwelijck wordt beseuen.
Ende dan sal Iesus dierbaer bloet verheuen
De vreedsame daer in paeyse verheffen,
Ende de helle sal eeuwelijck orloghe beseffen.

Orloghe

Paeys weerde vrient, by sulcker condicie[470]
Ist dat ick verwonnen blijue.
Dedick anders, tware teghen iusticie.
Want sulcke eerweerdighe sacrificie[473]
Is middelare van allen ghekijue.
Oock weetick claerlijck hoe ict bedrijue,[475]
Dat alle die hier int leuen ghedueren,
Begheeren paeys by rechter natueren.
Niet te minn alsoo langhe als de weerelt staet,
Sal altoos werringhe sijn op die eerde.
Want deene is goet ende dander quaet:
Dies laet ons scheeden, dats minen raet.
Ons bestant houwende in goeder weerde.
Ende hier me soo rijdick mijnder veerde,[483]
Swijghende voordane van allen gheschille,
Want Paeys is best, tvolck segghe dat wille.[485]

456 *sluyte* concludeer tot; - *ongheraectheyt* verdorvenheid, boosheid.
458 *schuert* schendt, verderft.
459 *Mids* door.
460 *belouen* loven, danken.
464 Vg. *Joh.* 10, 16; - *bende* (in bonam partem) gezelschap.
470 *condicie* gezichtspunt.
473 *sacrificie* t.w. van Christus.
475 *hoe ict bedrijue* (stoplap) wat ik ook doe.
483 *rijdick mijnder veerde* ga ik weg, neem ik afscheid.
485 *dat* wat het.

***Paeys*.**
Orloghe dit dunct my te syne goet,
Ick wilde dat ick v nimmermeer en saghe.
Paeys riepen die oude vaders vroet.[488]
Ende wie Paeys lachtert, hy misdoet.[489]
My wondert dat ick iemant mishaghe,
Want alst al wel wort ghebrocht ter waghe[491]
Deene en dandere hoe datmen wende,
Nae dorloghe comt altoos paeys ten ende.
Ick mochte my seluen meer eeren bewijsen
Om mijne condicien te openbarene,[495]
Maer niemant en soude hem seluen prijsen.
Dus lieue gheminde laet ons rijsen,[497]
Ende pijnen ons van hier te varene.
Sijt alle vrolijck, pijnt druck te sparene,
Want Paeys die is een salich weert.
God gheue hem paeys die paeys begheert.

De facteur.

Amen riepen alle ionghelinghen
Die met Paeyse waren ghecomen daer,
Noyt en hoordick soo lustelijck singhen.
Elck was gheerich om vruecht voortbringhen,
Het clanck tot in den hemel claer.
Sij maecten van blijschappen sulck ghebaer[507]
Om datse van Orloghe waren vrij,
Soo groot dat ick ontspranck daer by.[509]
Doen ick my seluen wel besach,
Vant ick my noch ter seluer stede
Daer ick ghewoonlijck te rustene plach.
De Sonne vertoonde my den dach,
Gode dancticks en zijnder moeder mede.
Nochtans door mijns drooms wonderlijchede
Vele soeticheden soo besief ick.[516]

488 *Paeys* toespeling op de bekende groet *sjalom* (vrede)?
489 *lachtert* smaadt, hoont.
491 Versta: want als men alles goed overweegt; - *ter waghe* op de weegschaal.
495 *condicien* aard, geaardheid.
497 *rijsen* opstaan. - Opschr. *facteur* dichter.
507 *ghebaer* rumoer, lawaai, hier in gunstige zin te verstaan als betrekking hebbende op het ‘lustelijck singhen’ (r. 504) en ‘vruecht voortbringhen’ (r. 505).
509 *ontspranck* wakker werd.
516 *besief* ervoer.

My seluen om schrijuen soo op hief ick.
Doen schreef ick tselue dat ghy hier siet
Nae dat ick conste den droom bedincken,
Luttel doocht (ick kent) oft niet.
Maer soo die sanghers doen tbediet,[521]
Die mist int singhen die sal eens drincken.[522]
Ontfaet in dancke mijn sober schincken.
Ick wilde ict beter wenschen mochte,
Maer lacen niet wijsere is mijn ghedochte.

Hier nae vindy den name
vanden facteur.

O Heere der heeren	**R**aemt doch hier raet toe,
Ende toont	**O**ntfermenisse in dese landouwe
Soo dat ons	**O**rloghe niet meer quaet doe,
Maer dat Paeys	**V**olge, ghy weet den staet hoe,
Therte dies	**E**s lijdende rouwe.
Ghy zijt die	**R**iuiere vol alder trouwe,
Dies biddick	**E**erweerdighe Heere crachtich,[526-532]

Helpt dat mynen droom doch sy warachtich.

AMEN.

521 *doen tbediet* zeggen.
522 Wijst dit op de dialoog als gelegenheidsvoordracht, zoals bijv. na het tafelspel het onthaal der spelers volgt?
526-532 Deze regels bevatten het acrostichon ROOVERE.

Refreinen int amoureus en int sot

+Refereyn

+RW M 2 v°

Och Godt // wat lot // is my gheuallen[1]
Dat ick // een stick // dus moet met allen[2]
Deruen die ick oydt liefst aensach
By haer // voorwaer // gheerne waer ick minlick
Mijn herte // lijdt smerte // seere inlick[5]
Ende langhe sal sonder verdrach[6]
+ Ten betert Godt / diet al vermach.

+M 3 r°

Al tooghen // mijn ooghen // blijden schijn
Mijn sinnen // ghewinnen // al lijdens pijn
Wt swaer verlanghen / dits mijn gheclach
Haer deruen // doet steruen // sonder wonde
Hoe soudick // al woudick // teenigher stonde
Laten haers te doene ghewach[13]
Ten betert Godt / diet al vermach.

Och scheyden // met leyden // bedenck ick dy[15]
Soe langher // soe strangher // valts du my[16]
Dit dunckt my zijnde een hert ghelach[17]
Waer by // heeft sy // my dus ghelaten[18]
En can // aerm man // in gheender maten[19]
Ghemercken / wat doet op eenen dach[20]
Ten betert Godt diet al vermach.

Princhelijck Vrouken // mijn trouken // ach[22]
Plaecht // onversaecht // mijn eyghen tzijne[23]
Sonder trueren // veel uren // hadden vrolic bejach[24]
Maer ioleerden // bancketeerde*n* // te biere te wijne[25]
Hoet nv coempt / ware verloren pijne[26]
Huer daer af te doene eenich gheurach
Want anders / en wordet te gheenen fijne[28]
Ten betert Godt diet al vermach.

1 *gheuallen* te beurt gevallen.
2 *stick* poos; - *met allen* volkomen.
5 *inlick* hevig.
6 *sal* t.w. lijden.
13 Laten over haar te spreken.
15 *leyden* smart; - *bedenck* denk aan.
16 *Soe* - *soe* hoe - hoe.
17 *zijnde* zijn.
18 *Waer by* waarom.
19 *in gheender maten* geenszins, volstrekt niet.
20 *doet?* (de oorzaak is?).
22 *trouken* getrouwe?
23 *Plaecht* placht; - *onversaecht* = *onversacht* gestaag, constant.
24 *hadden* Versta: hadden wij.
25 **ioleeren* (niet in MNW en WNT) bijvorm van *jolen* gekheid, pleizier maken.
26 *coempt* er mee staat.
28 *te gheenen fijne* geenszins.

+Amoureuse groetenisse

+RW H 6 v°

Ionstelijck groeten minnelijck voorschreuen[1]
Aen v die zijt mijnder herten strael[2]
Trueren werdt in mijn hert gheweuen
Ten sy v soete ionste reael[4]
Bouen allen vrouwen principael[5]
Die nv inne der werelt leuen
Medecijne substanciael[7]
Ghy muecht mijnder herten ghesonde gheuen.[8]

Gheuen muechdy my ghesonde
In allen vren in allen tijden
Och mocht ick leuen noch te stonde[11]
Dat ghy ghaeft doch een verblijden
Ick soude te hueghelijcker lijden[13]
De sware quale die ick nv gronde[14]
Ende worpen altoos druck bezijden
In wat maertchen dat ickse vonde.[16]

Vonde ick noch dat ghy my ghaeft
Troost / daer ick in verblijden mochte
Mijn herte worde daer mede ghelaeft.
+ Heere Godt soe leefdick in vruechden zochte
Ist anders oock in v ghedochte[21] +H 7 r°
Ten baedt my niet ghepijnt gheslaeft
Tware om niet al dat ick wrochte
Als een die verrotte willighen schaeft.

Schaefdick der verrotter willighen troncken
Drooghe stof dat waere mijn loon
Is my v vrientschap oock ontsoncken[27]
Soe moet ick volghen den seluen thoon[28]

1 *voorschreuen* stoplap? Of: er boven, vooraf geschreven? (Versta dan: vooraf schrijf (breng) ik U mijn hartelijke, minzame groet.
2 *strael* hier niet in eig. zin (pijl), maar fig.: liefde; of toch pijl, maar dan toegepast op de beminde (Gij, die mijn hart als een pijl hebt geraakt)?
4 *ten sy* zonder; - *reael* hartelijk.
5 *principael* de voortreffelijkste.
7 **substanciael* goed, degelijk? Of effectief? (Niet in MNW en WNT).
8 *ghesonde* gezondheid.
11 *te stonde* op het ogenblik.
13 *hueghelijcker* opgewekter.
14 *gronde* eig.: peil, hier: doorlijd.
16 *maertchen* oorden.
21 *oock* echter.
27 *ontsoncken* ontvallen.
28 Dan zou het met mij ook zo gaan.

Noch soude ick hopen op een verschoon[29]
En ware der valscher nijders voncken[30]
Die altoos pooghen om ghecroon[31]
Te worpene / daer voortijdts vruechden cloncken.

Cloncken mijn woorden als vedel snaren
Lieuelijck / soete ten beghinne
Soe ickse gheerne soude verclaren[35]
By goeder rechter noyaelder minne[36]
Al waerdy noch soe hert van sinne
V soude ontfermen mijn misbaren
Maer ruudtheyt / licht met my ten thinne[39]
Dus moet ic leyder vruechden sparen.[40]

Sparen moet ick der vruechden rijsen[41]
Die seer wanckele in my bloeyen
Ten sy dat ghy my wilt bewijsen
Dat uwe sinnen te mijwaerts vloeyen
Secretelijck sonder yemants moeyen[45]
Der wroeghers heb ick groot afgrijsen[46]
Of zijder quaet cruydt daden tusschen groeyen[47]
Waer by coude van liefde in v mocht rijsen.

[+]**R**ijsen moet ick als Liebaert snel[49]
Om dat wy als nv moeten scheyden [+]H 7 v[o]
Vol lijdens ben ick en swaer ghequel
En suchten sal voortaen in my spreyden
Rouwelijck wil ick my seluen cleeden[53]
Eens ter vruechden borch wordt mijn voortstel[49-5454]
Hope heeft my soe in huer beleyden[55]
Adieu schoon Lief vaert eewich wel.

29 *verschoon* gunst (verbaalstam van *verschonen* als znw, zoals veelvuldig bij Lawet.)
30 *En ware* als er niet waren.
31 *ghecroon* geklaag.
35 *verclaren* spreken.
36 *noyaelder* edel.
39 *ruudtheyt* ruwheid, plompheid, boersheid; - *licht met my ten thinne* is mijn metgezel.
40 *leyder* helaas; - *sparen* missen.
41 *rijsen* takken, twijgen (*der vruechden rijsen* is weliswaar rhetoricale beeldspraak, maar toch niet zo dwaas als het lijkt: *rijs* kan immers als 'meitak' symbool van vreugde zijn).
45 De typische hoofse geheimhouding voor de 'nijders', de afgunstige verklappers; de geliefde moet haar gunst heimelijk tonen.
46 *wroeghers* aanklagers (Zie de aant. bij r. 45).
47 *Of* voor het geval dat.
49 *Rijsen* opstaan; gedoeld wordt op het stereotiepe moment van scheiding der geliefden, zodra het dag wordt (het kernmotief van de dage- of wachterliederen). Hier valt het uit de toon, want het voorgaande was slechts klacht over de gescheidenheid, van een samenzijn wordt niet gerept; - *Liebaert* leeuw.
53 *Rouwelijck* als iemand die verdriet heeft.
49-54 De beginletters vormen het acrostichon ROVERE.
54 *voortstel* vooruitzicht, doel.
55 Hoop is mijn leidsvrouw.

[+]Refereyn amoureux

[+]RW F 1 r[o]

Myn herte niet el dan druck besluyt[1]
Ick vinde my seluen al swaer beducht[2]
Ick haecke tot den wint wordt zuydt
Want mijn lieffelijck lief reedt derwaerts wt
Dus coempt van daer den zoeten lucht
Mijn ooghen staen naer der coempste ter vlucht[6]
En segghe dit woordt van wijlen eer[7]
Daer lief daer ooghe / daer handt daer seer.[8]

O zuyderste lucht die my beraeyt[9]
Mijnen boesem ontdoe ick soe ick best mach
Mijn hertken is soe vele te bat ghepaeyt
Dat ick metten winde mach zijn bewaeyt[12]
Hy coempt van daer ick hem rijden sach
Al ist van trooste een cleyn beiach[14]
Tghesichte neempt derwaerts zijnen keer
Daer lief daer ooghe / daer handt daer seer.

Ick vanghe den windt / ick en hebs niet el[17]
Tconfoort is cleyne dat ick hier schouwe
Maer men pleech te segghene in een spel[19]
Een luttelken helpt den lecker wel[20]
[+] Diet nauwe staet / die nemet nauwe[21]
Dus stae ick als een bedruckte vrauwe [+]F 1 v[o]
En haecke / ken wiste wat segghen meer
Daer lief daer ooghe / daer handt daer seer.

1 *niet el* niets anders.
2 *swaer beducht* in grote bezorgdheid.
6 Mijn ogen vluchten weg (in de richting van en) hakend naar zijn komst.
7 Het subject (ik) samengetrokken met het pron. poss. (mijn) van r. 6; - *woordt van wijlen eer* oude (traditionele) woord.
8 Mede op grond van r. 7 zou men hier een spreekwoord in willen zien; Harreb. geeft er twee: ‘Waar liefde, waar oog’ (het oog trekt naar het object der liefde), dl. II, 28 en ‘Daar het zeer is, daar is de hand’ of ‘Daar zeer, daar hand’, dl. III, 214, maar deze zegsww. zijn daar wel aan ons refrein ontleend. Het bestaan van het spreekwoord of de spreekwoorden wordt echter bevestigd door K. van Mander *Grondt der Schilderconst* 6, 19: ‘Een spreeckwoort isser ... waer hant waer seer, waer liefde waer ooge’ (WNT X, 2278).
9 *zuyderste* hier wel: zuidelijke, niet: zuidelijkste (lees misschien *zuydersce*); - **beraeyt* eig. bestraalt, hier straalt, koestert.
12 *Dat* indien, vg. Stoett par. 327.
14 *beiach* baat (Versta: Al is het een schrale troost).
17 *hebs* Indien niet corrupt, dan een analogievorm (naar de 2[e] persoon, of naar *heb* plus oorz. voorw. *s*).
19 *pleech* Zie voor deze vorm Van Helten par. 161, bl. 231; - *in een spel* als een aardigheid.
20 *lecker* lekkerbek (Deze regel als spreekwoord bij Harreb. II, 16).
21 Vg. onze zegswijze: ‘Die 't breed heeft, laat het breed hangen’, bij Erasmus no. 250: ‘daert ruym is, neemt ment ruym’ (Stoett *Spreekww*[3] no. 332); vg. ook ‘het staet mi nouwe’ = het staat er voor mij bedenkelijk voor; - *Diet* voor wie het.

Princhelijck Lief diemen in eeren noomt
Daer ick eens sdaechs nae te siene pooghe
Maer tis een saecke die luttel vroomt[27]
Te siene nae eene die niet en coomt
Dus seg ick als die tlijden dooghe[29]
Daer handt daer seer / daer lief daer ooghe.

[+]Balade

[+]RW K 8 v[o]

Sulck mint dat hem is onghereedt[1]
Hy waent dat hy haer herte weet[2]
Als sy hem toocht een schoon ghelaet
Hoe wel dat cranck is zijn beleedt[4]
Hy maeckt hem seluen alsoe breedt[5]
Oft al ware edele dat hem bestaet[6]
[+] De quade mare die van hem ghaet[7]
Belet zijn houwelijck dach ende nacht[7-8] [+]L 1 r[o]
Nochtans sy zijns gheen ghade en slaedt[9]
Sulck ketelt hem seluen dat hy lacht.[10]

Mach hy sneuen aen haer cleedt[11]
Hy sal doen sulck een bescheedt
Van Roemene / daer noydt af was de daet
Al waent hy lief zijn hy is leedt[14]
Hy blaest datse hem noydt af en sneedt[15]
Haer selfs en weet sy gheenen raedt[16]
Al bloeyde in haer eens anders saet
.....
.....

27 *vroomt* baat.
29 *als die* Versta: die (*als* expletief).
1 *Sulck* Er zijn er die; - *onghereedt* onbereikbaar.
2 *dat hy haer herte weet* dat zij hem liefheeft.
4 Hoewel het er bij hem maar heel pover voorstaat.
5 Hij geeft zichzelf zo'n air, doet zich zo groot voor.
6 Of ze allemaal van adel waren, die aan hem verwant zijn.
7 *mare* gerucht.
7-8 Men houde bij deze regels in het oog, dat hij het zo voorstelt.
9 Evenwel geeft ze niets om hem.
10 Deze zegswijze is behalve uit de *Oude Nederl. Spreuken en Spreekwoorden* ed. G.J. Meyer (1836) alleen uit rederijkersliteratuur bekend (Zie Van Dis *Reform. Rederijkerssp.* bl. 319, aant. op *Prochiaen* 2054).
11 *sneuen* raken (Zie voor deze bet. van *sneven aen* = 'streifen' (Franck) MNW op *Sneven*, Aanm. 3, dl. VII, 1410).
14 *leedt* onaangenaam (*is leedt* staat haar tegen).
15 *blaest* pocht.
16 Ze weet (zogenaamd!) geen raad (van verliefdheid)?

20 .....[18-20]

18-20 Ontbr.; wellicht mogen we r. 30 (die daar overcompleet is) hier invoegen op de plaats van r. 18.

Als op haer is verweckt zijn sweedt[21]
Sy en can ghesien soe stuer noch soe wreedt[22]
Sy en is zijnder herten toeuerlaat[23]
Hoe seere sy voormaels wte smeet[24]
Hy sal volcomen haer beheet[25]
Toocht sy hem ionste sonder haet[26]
Al is haer meynen loos ende quaet
Haer minne blijft zijnder sinnen pacht[28]
Als waeniewaers spint hy broosch draet[29]
Hy denckt nochtans dat sy hem acht
Sulck ketelt hem seluen dat hy lacht.

Princhе.
Sulck houdt hem zijnde dliefste dreet[32]
In gheender manieren van haer gheveet[33]
Ende dat hy is vander eerster dracht[34]
Sulck seer hoouaerdich zijnen steert wt spreet
Sulck ketelt hem seluen dat hy lacht.

[+]Sotte amoureusheyt.[*]

[+]RW G 8 r[o]

Ick heete Pantken / mijn lief Pampoeseken[1]
Dat gheerne een croeseken
Licht met vruechden daert niet en gheeft[3]
Ghy en saecht ten daghen noyt blijder droeseken /[4]
Alst appelmoeseken
Sijn buycxken al vol gheten heeft[6]

21 Als hij voor haar in hartstocht is ontstoken?
22 *stuer* bars.
23 *Sy en* dat ze niet, of ze.
24 *wte smeet?* naar buiten wierp, bijv. uit het venster (eventueel met de bedoeling iemand te treffen) past hier slecht; wellicht een fig. toepassing van het laatste?
25 *volcomen* vervullen; - *beheet* bevel.
26 *haet* vijandigheid.
28 *pacht* deel (zie WNT i.v. bet. 6), versta: wat zijn zinnen vervult.
29 *waeniewaers* gefopte.
32 **dreet* vriend, geliefde.
33 *gheveet* gehaat.
34 *vander eerster dracht* van het hoogste belang.
* Opschrift: *Sotte amoureusheyt* herinnert aan de *sotte amoureuse*, een genre dat vooral in de Noord-franse 'Puys', met name te Amiens werd beoefend, vg. E. Langlois *Recueil d'Arts de seconde Rhétorique* (Paris 1902) p. 175 en A. van Elslander *Het Refrein* enz. (Gent 1953) bl. 47 noot 24.
1 *Pantken, Pampoeseken* zelfbedachte namen?
3 *Licht* aan de mond brengt, drinkt; - *daert niet en gheeft?* Slaat *t* als subject op Pampoeseken (waar *zij* niets 'geeft' = voor geeft, betaalt?) of hebben we te doen met een onpersoonlijke constructie (waar het niets geeft, waar het pas geeft?).
4 *droeseken* drommel? Of liever = ons 'schommel'.
6 *Sijn* = haar.

Ick mindse soe dat mijn herte beeft
Godt wilse vercnapen[8]
Want alle de sorghe die in haer cleeft[9]
Dats eten en slapen
(Men schreue niet in ses vellen van schapen)[11]
Als ick haer wille een pintken schincken
Hoe vriendelijck dat haer ooghskens pincken.

Tis in mijn herte een dyamantken
Ende huer callantken[15]
Ben ick eenpaerlijck sonder vercoelen[16]
Als ick met haer drincke een quantken[17]
Godt loondtse Pantken[18]
Seydt sy gheringhe / dats blijde gheuoelen[19]
Pampoeseken seg ick voor al mijn boelen[20]
Hebtstu proper sede[21]
Dan seegtse Pantken / laet staen dijn loelen[22]
Du foolster mede[23]
Dan lachtse met rechter minnelijckhede
[+] Men soudes nemmermeer voldincken
Hoe vriendelijck dat haer ooghskens pincken. [+]G 8 v[o]

Sy gaet met eenen bruynen Coocxkene[27]
Ende vanden Roocxkene[28]
Soe zijn haer handekens peper wit
Haer mondeken dat rieckt vanden loocxkene
Van haren ghesproocxkene[31]
Soe is ontsteken mijnre herten pit
Waer Paesschen hier door minnen verhit[33]
Wy houweden ghereedt[34]

8 *vercnapen* eig.: aan zich onderwerpen, dienstbaar maken, hier: in zijn hoede nemen?
9 *cleeft* is.
11 *schreue* zou kunnen schrijven.
15 *callantken* gezel.
16 *eenpaerlijck* gestaag.
17 *quantken* volgens J.F. Willems (Belg. Mus. 9, 193) een zekere gemengde drank; het woord zou dan samenhangen met *quan*(*t*)*selbier*. Men zou ook kunnen denken aan *kwant* = kwantum (vg. voor deze aanduiding uitdrukkingen als: een pint(je) -, een druppel drinken).
18 *loondtse* lone het U.
19 *gheringhe* terstond.
20 *boelen* vrijen.
21 Heb jij de juiste geaardheid, ben jij de aangewezen persoon.
22 *loelen* jokken, gekkernij.
23 *folen* spotten.
27 *bruynen* zwart (t.w. van het vuil); - *Coocxkene* volgens Willems (t.a.p.) uit fr. *coccine* scharlaken kleed. Godefroy noch d'Hauterive noemen *coccine;* Littré geeft als bet.: dierlijke stof (t.w. van de cochenille, die de scharlaken verfstof levert).
28 e.v. *Roocxkene - loocxkene - ghesproocxkene* speelse, rhetoricale verlengingen t.w.v. het rijm van *rook-look-ghesprook*.
31 *ghesproocxkene* woorden (zie MNW op *Sproke*).
33 *Paesschen* Tijdens de vasten worden geen huwelijken voltrokken.
34 *houweden* trouwden; - *ghereedt* terstond.

Ende als ick haer wille verclaren dit
Lachtse duymen breedt
Hy en leeft niet die ten vollen weet
Als ick segghe Pampoeseken ghaen wy drincken[38]
Hoe vriendelijck dat haer ooghskens quincken.[39]

Prinche.
Ghelijcke treckt tot ghelijcken
Natuere can selden haer helden mincken[41]
Ick en liete v nemmermeer vol gheblijcken
Hoe vriendelijckdat haer ooghskens quincken.

*

[+]Refereyn int zotte

[+]RW G 3 r[o]

Een gaey // wel fraey // nisch frisch io*n*cwijueke*n*[1]
Ghewrocht // gecnocht // wel gent int lijueke*n*[2]
Quam laesten // met haeste*n* // ghegae*n* om wij*n*
Een Rutere // een clutere // wel vroom int stijueke*n*[4]
Sprack tot haer // voorwaer // waert v gherijueke*n*[5]
Een stick // soe wild ick // wel by v zijn[6]
Dat quick // sprack click // wa ghy cockijn[7]
Laet wesen // van desen // meet vol mijn maetken[8]
Hy stacxse // doen sprackse // v boor is fijn
Ghemaeckt // gheraeckt // soe hebdijt gaetken[10]

38 *ghaen wy* laten wij gaan.
39 *quincken* schitteren (hetzelfde als *pincken*, waarvoor het hier en in r. 43 is vervangen).
41 *helden mincken* begeerte, neiging beteugelen (of sterker: verloochenen?).

* Varianten in St XXX, fol. 43v[o] (xxxii v[o]), uitg. Lyna en Van Eeghem dl. I, bl. 61 e.v.: 1 nisch frisch *ontbr.* - 2 geknocht / gewrocht seer nouwe - 4 c. vaste ende styueken - 5 S. daer v. - 6 stic wil - 7 c. hoort desen c. - 8 vaetkyn - 9 vwe stoc i. - 10 volmaect

1 *gaey* lustig; - *nisch* hier: mal, dartel (vg. WNT op *Nesch*).
2 met een smal middeltje? - *gecnocht* getailleerd? - *wel gent* Lees met St *seer nouwe* of emendeer naar St in *wel nouwe*.
4 *Rutere* willekeurig gekozen of eventueel als iemand, die goed kan ‘rijden’; - **clutere* grappenmaker (WNT VII, 2, 4437-8 citeert één plaats uit de litt., t.w. Everaert); - *stijueken* dim. van *stive* blaasinstrument, een soort fluit of schalmei, hier in obscene toepassing.
5 *tot haer* Lees met St *daer;* - *waert u gherijueken* indien het naar Uw zin zou zijn.
6 *stick* poosje; - *soe wild* Lees met St *wil*.
7 *quick* dier (De toepassing op vrouwen alleen bij rederijkers, zie WNT op *Kwik* (IV); - *click* Het verband schijnt een bijw. te verlangen met de bet.: snel (in de wdbb. is *click* znw.); - *wa* wel; - *cockijn* scheldnaam als vleinaam gebruikt, vg. ons schelm, schooier, schavuit.
8 *Laet wesen van desen* praat er maar niet meer over, het is in orde.
10 *Ghemaeckt* Lees met St *volmaect*.

*
Het liep // doen riep // dat vroulijck vaetken
Ach smul // meet vul // wat cost ick coopt[12]
Al hortet // al stortet // mijn liefste sauernaetken[13]
Gheen maetken vol voor douer loopt.

Hoe gaet // hoe staet // sprack dat calantken[15]
Dat dier // sprack fier // boort noch aen tcantken[16]
O manneken // mijn canneken wilt vol meten
+ Ick en mach // o wach // ay vuyl plauantken[18]
Verstaeft // verslaeft // sluts als een wantken[19] +G 3 v°
Cockijnken // u wijnken // is al versleten[20]
Hoe tdoomken // of roomken // hem sy ontseten[21]
Sprack hy // tis vry // noch goedt van smaken[22]
Dat lack // dier sprack // dat moet ick weten[23]
Het coelt // het spoelt // soe wel die caecken
Hy schreyde // sy seyde // wat gaen wy maken[25]
Flauwaert // blauwaert // zijdy ontcnoopt[26]
Eest niet // vol siet // noch meer salt laken[27]
Gheen maetken vol voort ouerloopt.

* 11 *ontbr.* - 12 Ach smul - 13 horti al storti tlieflick maetkyn - 14 maete en is v. - 15 staet h. gaet - 16 nel s. wel - 17 och m.m.c.w. toch v. - 18 En mach o w. help v. - 19 verslaecht / versaecht slict a. - 19 twynken - 20 v coemken syn r. is hem o. - 22 smake - 23 l. diet s.d. sal i. - 24 spoilt h. coilt s.w.d. taken - 25 gadi m. - 26 verknoopt - 27 Meet vol lieue mol te min s. - 28 maete en is

12 *smul* snoeper (met betrekking tot mingenot, zie WNT op *Smul* (I), bet. 2); - *wat* wat het ook.

13 *hortet-stortet* Lees met St *horti-storti;* - *horten* stoten; - *storten* morsen; - *sauernaetken?* De Bo heeft *savernette* kaakslag, oorveeg.

15 *calantken* snaak, guit.

16 *dier sprack fier* St heeft *nel* (lees *vel*) *sprac wel;* het is moeilijk uit te maken, welke lezing oorspronkelijk is.

18 **plauantken* deugniet, schooier (alleen bij rederijkers in gebruik, vg. WNT op *Plavant*).

19 *Verstaeft* in elkaar gezakt? Het enige, dat er in de verte op lijkt, vind ik bij Kil.: barsten, springen, splijten (gezegd van vaten ten gevolge van de droogte). Of moeten we denken aan ‘de bom is gebarsten’, eig.: de spon (stop) is er uit gevlogen, t.w. uit het vat? - *verslaeft* krachteloos, uitgeput (vg. MNW i.v.); - *sluts* slap; - *wantken* dim. van *want* (een soort handschoen)? Vg. ons ‘slap als een vaatdoek’.

20 *cockijnken* Zie de aant. bij r. 7; - *wijnken* Lees met St *twijnken* draad.

21 *Hoe ... hem sy* Al was hem; - *ontseten* eig. ontgaan, hier missen, er af zijn; - *doomken* damp (hier ter aanduiding van de eerste frisheid als van juist opgediende spijzen).

22 Inversie t.w.v. het rijm?

23 *lack* dartel, wulps.

25 *gaen wy maken* is er aan de hand.

26 **blauwaert* (niet in MNW en WNT) synoniem van *Flauwaert* futloze kerel, slappeling; - *ontcnoopt* eig. losgemaakt, hier: uitgeput, futloos?

27 St heeft *Meet vol / lieue mol te min salt laken*, een lezing die aantrekkelijker lijkt dan die van RW; - *laken* Het is moeilijk een keuze te doen uit de diverse betekenissen van dit werkwoord in onovergankelijk gebruik, te meer daar niet duidelijk is, welke toepassing we hier moeten maken: tekortkomen, tekortschieten of druppelen, lekken?

*

Hy lutste // hy clutste // noch wat aent bommeke*n* /[29]
Sy creuelde // hy steuelde // sy speelden mommeke*n* /[30]
Hy greepse // doen peepse // recht als een gans
Int donckere // den Jonckere // wijsde zy tblo*m*meke*n*[32]
Hy da*n*cktese // doe*n* janctese // rechts als ee*n* sto*m*meke*n*
Hy swichte // sy lichte // tvat stappans[34]
Hy duchte // sy suchte // en sprack och hans[35]
Al leket // versteket // doch nederwaert[36]
Ghy sult // ghevult // noch vinden bijcans
Mijn cruycxken // o buycxken // de*n* wijn niet spaert[38]
Want minlick // versinlick // verstaet den aert[39]
Haeltmet // betaeltmet // ghedout ghehoopt[40]
Dus meet my // soe weet ghy // waer hy bevaert[41]
Gheen maetken vol voort ouerloopt.

Prinche.

Tvrouken vroylick // frisch moylick // was poylick[43]
Den wijn // die fijn // daer werdt ghestoopt[44]
Godt danck // sy dranck // en sanck seer vroylick
En sprack reyn // greyn // mijn roostken droopt[46]
Gheen maetken vol voort ouerloopt.

* 29 Hy lutste hy clutste - 30 Hy c. sy s. ende spoilden tonneken - 32 Die ioncker int doncker dansede blommeken - 33 recht - 34 *ontbr.* - 35 e.s. nochtans - 36 v. tvat n. - 37 *noch* ontbr. - 38 v mutzeken / myn butzeken / oft wyn en s. - 39 Steect styf / catyf / v niet en vervaert - 40 men haeltene men betaeltene / men drinckten gehoopt - 41 Nu meetti / soe weetti / waer dat vaert - 42 mate en is - 43 Vrylic / tis noch tylic / boret vat wel - 44 want den wyn / goet ende fyn vindi g. - 45 Vromelic volcomelic laet lopen tvat snel - 46 ende ommer / goet slommer / men rooskens droopt - 47 mate en is

29 *lutste* friemelde; - *clutste* knoeide, zeurde (ook thans nog in gebruik voor sexuele aanraking), beide werkwoorden, inz. *klutsen* ter aanduiding van handelingen dienend om de spon weer te herstellen in zijn functionele positie; - *bommeken* spon (hier in obscene toepassing voor penis).

30 *creuelde* was onrustig, bewoog zich (als gevolg van een sexuele prikkeling); - *steuelde?* Freq. van *steuen* rigescere? Of = steun, aanmoediging krijgen (t.w. van haar *creuelen*)? Toch niet = *stivelen* doorsteken, doorboren? - *speelden mommeken* eig.: gaven een vertoning (eig. als gemaskerden), hier in toepassing op het spel der liefde.

32 *tblommeken* het bloempje (in obscene toepassing voor de vulva).

34 *swichte* hield op of bedaarde (post eiaculationem?); - *lichten* oplichten, optillen? Of: legen (urineren)? *stappans* terstond.

35 *duchte* werd beducht, benauwd (er onder).

36 *leket* druppelt hij; - *versteket doch nederwaert* duw hem toch naar beneden? St heeft *tvat* (het duwen dus in coitu?).

38 *o* lees *mijn?* - *sparen* hier trans.: onthouden aan?

39 *versinlick* zorgvuldig; - *verstaet den aert* (stoplap) begrijp goed, let er wel op.

40 *Haeltmet* haalt men het; - *ghedout ghehoopt?* Naar St verwacht men: *drincktmet* i.p.v. *ghedout;* dan zou *ghehoopt* volop, eig. boordevol, kunnen zijn.

41 *waer hy bevaert* hoe het gaat?

43 *was poylick* dronk.

44 **ghestoopt* (niet in MNW en WNT) in het vat gegoten, gebotteld.

46 *greyn* schat; - *roostken* lees roosken; - *droopt* druipt, druppelt.

+Refereyn int zotte

+RW G 8 v°

Een nauwe Maechdeken plach inde somere[1]
Voor sinte Christoffels met zeepe te sittene[2]
Haer vryer die was Joseph de droomere
Maer hy viel te flau haer te verhittene
Want om haer landeken omme te spittene
Was haer van noode een wijder spade
Aldus soe pijndese haer te vittene[7]
Hoe sy haer pluenis quijte dade
Dies vandt zy eenen tot hueren rade[9]
+ Want zijn aenschijn stont op tscreepe[10]
Segghende / als zijns hebbende zade[11] +H 1 r°
Ey Leckaert hoe gheerne eedtse zeepe[12]

En doe seydt hy / ic en achts een hoseken[13]
Zeepe tetene zijn vuyle manieren
Mettien hadse een galeyers doseken[15]
Vol zeepen / becleedt met lauwerieren
Sy sprack / Lief wilt nv vruecht hanthieren
Eedt hier af / eert al gaet te quiste[18]
Doen greep hy tdoseken in een verfieren[19]
Peysende / het waer quaet dat hijt miste
Hy babbelde / niet wetende vanden liste[21]
Sy loech hem hebbende binnen den reepe[22]
Ende seyde / als die de loosheydt wiste
Ey Leckaert hoe gheerne eedtse zeepe.

Noch seydt hy ick en doe / al zijt ghi my geckende
Maer dit doseken heeft wat anders in
Al sprekende wordt hy schuymbeckende
Ghelijck een zueghe meer noch min
Hy spooch / hy blies / doe loech haer sin[29]

1 *nauwe* listig, geslepen.
2 Waarom zij juist voor *sinte Christoffels* met zeep moet zitten, ontgaat mij.
7 *haer te vittene* zich er toe te zetten, haar best te doen.
9 *eenen* t.w. een vond, een list; - *tot hueren rade* in haar belang.
10 *stont op* **tscreepe* was bleek en mager (vg. De Bo op *Schreep*).
11 *als zijns hebbende zade* hem ‘zat’ zijnde?
12 *hoe gheerne eedtse zeepe* wat eet je graag zeep (‘zeep eten’ zal een figuurlijke betekenis hebben gehad, die ons thans niet meer bekend is).
13 *een hoseken* (van *hoos* windvlaag?) iets van geen waarde.
15 *galeyers* van aardewerk.
18 *te quiste* verloren.
19 *in een verfieren* in een vlaag van moed, flinkheid.
21 *babbelde* bewoog de kaken.
22 *binnen den reepe* te pakken, eig. in haar macht?
29 *haer sin* zij.

*

Wetende ick hebben nv int streck
Ende om meer lachens doen beghin
Stackse hem een coecxken inden beck
Van spaenscher zeepe / twas al te gheck
Hy swalcht voor caes / twas vander leepe
Hy walchde / ende sy dede een ontdeck
Ey Leckaert hoe gheerne eedtse zeepe.

Prinche als vroukens haer vrijers moede zijn
Sy messense met eenen loosen greepe
[+] En segghen wantse noch onder de roede zijn
Ey Leckaert hoe gheerne eedtse zeepe. [+]H 1 v[o]

[+]Refereyn int sotte

[+]RW M 3 r[o]

Hoort ghi gelubecte va*n* hoofde nisscherke*n*s[1]
Die ghister een buyle vielt en hede*n* een gat
Sint Talpins ongheluckighe visscherke*n*s[3]
[+] Der pijne*n* ghewoone / ende tetene half sadt
Waghenaers die dickent maken haer badt[5] [+]M 3 v[o]
In diepe straten met laste verstelt[6]
Ian tachter kinders al bachten nat[7]
Mishoude ter eerster missen ghemelt[8]
Die anderen menighen trap ontelt[9]

* 34 *swalcht* verslond het; - *twas vander leepe* 't was gemeen? Of is er verband met 'van de leep' (hebben, krijgen, enz.) = er van langs (WNT op *Leep* (III)?. - 35 *dede een ontdeck* verklaarde, sprak. - 38 *messen* lozen, zich ontdoen van.

1 **gelubecte* onnozelaars, vg. De Castelein, *Const v. Rhet.* 21: *gheluwe ghebect* (eig. met gele snavel, dus jong, onervaren) en WNT IV, 663; - **nisscherkens* dim. van *nischaard* sukkelaar, onnozele hals (zie WNT IX, 1852, 2025).

3 *Talpins?* Een gefingeerde heilige? (van *talp* wieg of oude matras (WNT i.v.) of van *talpe*, mlat. *talpa* mol of graafwerktuig? Of verwant aan *talpaeldinc* zeker soort aal (MNW i.v.)? Of is (met dittografie of met *t* uit *Sint*) Alpinus († ca. 510) bedoeld (maar dan blijft het verband mij duister)? Of S. Albinus? Of is *Sint Alphen* (van of geassocieërd met *alf*) bedoeld, die genoemd wordt in Hs. Trou Moet Blycken G, fol. 130 v° ('een Sint alphens hooren kint')?

5 *Waghenaers* voerlui.

6 *verstellen* niet verder kunnen, blijven steken (in MNW alleen bekend uit Kil. en De Bo).

7 *Ian tachter kinders* schuldenmakers? - *al bachten nat* berooid? Vg *Voorleden Tijt* 258 (uitg. N. v.d. Laan, *Rederijkersspelen* (1932) bl. 19): 'Hoe menigen maeckt gij (t.w. *Magere Tijt*) achter nat' en *Harreb.* 2, 117: '*hij is achter nat*, hij zal bankroet maken'.

8 *Mishoude* ongelukkig gehuwden; - *ter eerster missen* bij gelegenheid van de vroegmis? (Toch niet: de eerste mis na het huwelijk?); - *ghemelt* bekendgemaakt?

9 Die elkaar vaak ontrouw zijt.

Quaetslaghers die altoos hebben den tuck[10]
Rompelborsen / ghildebroers qualijck int gheldt[11]
Sulck als ick ben maeckt plaetse en veldt[12]
Staet betacht men saeydter gheluck.[13]

Hoordt oock nv alle ghy venus dreetkens[14]
Die vingherkens dout of int oorken ruynt[15]
Ende susterkens / die matten doen metten geetkens /[16]
Tsauonts onder de crane alst weder bruynt[17]
Wiens capellanen zijn meest voor knyen gecruynt /[18]
Oude cordewaghencruyers ende sackdraghers[19]
Wiens habijten met lappen meest zijn doorthuynt[20]
Voort ghebORsten volders ende hase Iaghers[21]
Hanghemans / hondtslaghers / Cafcoenvaghers /[22]
En Suypers ghewuene te lijdene druck
Cruepele / blinde / steinders ende claghers
Makelghen / potspinneghen ende cantknaghers[25]

10 Onfortuinlijken, pechvogels die altijd de stoot opvangen, de klap krijgen? Of: kwaaddoeners die altijd wat hebt? (**quaetslagher* niet in MNW en WNT).
11 **Rompelborsen* (niet in MNW en WNT) versta: bezitters van gerimpelde, d.i. lege beurzen; - *ghildebroers* fuifnummers (Deze bet. niet in MNW en WNT, ofschoon het woord in Jacob van Oistvoren's *Blauwe Scuut* r. 259 in MNW aangehaald, zo moet worden verstaan; (zie voor *ghilde* pretmaker C. Kruyskamp *Dichten en Spelen van Jan van den Berghe* bl. xv).
12 *sulck* zulken, zodanigen.
13 *Staet betacht? Is betacht* een plaatsbepaling, t.w. de plaats waar men geluk zaait? Of juist waar geen geluk is (zie r. 38)? Lees *Staet bet acht* (*bet acht* = achteruit, achterwaarts, vg. MNW i.v. *Achter* II, 4 en *Bet*, 3e art. II, 4, e (dl. I, resp. kol. 21 en 1136)? Of lees *Slaet bet acht?* (Of: *Staet bedacht?*).
14 **Venus dreetkens* eig. lievelingen van Venus, dus: lichte vrouwtjes (vg. *Venusdier, -dochter* enz.).
15 *dout* knijpt (t.w. als middel om te lokken of te strelen) of knipt (met de vingers) om te lokken; - *ruynt* fluistert.
16 *matten* metten, nachtdienst (hier in obscene toepassing); - *geetkens* gaatjes.
17 *crane* hier in obscene toepassing; - *alst weder bruynt* als het donker wordt.
18 *voor knyen gecruynt* op de knien liggen of kaal op de knieën als gevolg van het vele op de knieën liggen.
19 *cordewaghencruyers* (kruiwagen)kruiers.
20 **doorthuynt* doorschoten? (niet in MNW en WNT).
21 *ghebORsten* eig. ontborstelde (van borstels ontdane) gevilde? (Dit zou een aardige woordspeling geven met *volders*, maar dit werkwoord is in *Die Rose* r. 9518 (de enige bewijsplaats in MNW) zwak vervoegd). Anders zouden we aan Verdam's 2e artikel in de bet. 3) moeten denken: gebrek hebben, maar - afgezien van de zeldzaamheid van deze betekenis - bevreemdt dan het part. praet. Kan het misschien een figuurlijke toepassing zijn van bet. 1): breken, dus: gebreken van de arbeid of de ouderdom? - **hase Iaghers?* (niet in MNW en WNT), de figuurlijke toepassing is bij gebrek aan andere vindplaatsen niet te achterhalen; of hier in eig. bet. en dan: stroper?
22 *Hanghemans* beulen; - *hondtslaghers* zij wier beroep het is loslopende honden op te vangen en te doden; - *Cafcoenvaghers* schoorsteenvegers (ook bij De Dene *Test.* 221a en Kil.).
25 *Makelghen* koppelaarsters; - **potspinneghen?* (niet in MNW en WNT); - **cantknaghers* (niet in MNW en WNT) korstenknabbelaars? Waarop doelt De Roovere? Op armen, bedelaars of ouden van dagen? (Is *cant* = brood, dan zou gedacht kunnen zijn aan hen, die alleen van brood moeten leven; valt de nadruk op *knaghers*, dan aan hen, die niet meer behoorlijk kunnen bijten).

Staet betacht men saeydter gheluck.

Hoort Canonicke*n* van sinte Cristoffels oordene[27]

27 *Canonicken van sinte Cristoffels oordene* zij die met huidziekten (of liever: jeuk) zijn geplaagd (zie D.H. Kerler *Die Patronate der Heiligen* (Ulm 1905) op *Christoffel* en A. de Cock *Volksgeneeskunde in Vlaanderen* (Gent 1891) bl. 126, 250, 297).

En ghasthuys muyters qualijck inde pluymen[28]
Die doxel fremeneuren pleghen te vermoordene /[29]
Sonder wet oft vonnisse tusschen den duymen
En quadebeleyders die ander*en* tlandt doe*n* ruyme*n* /[31]
Die in hueren voedt / eer vinden eenen doren
Dan nobels inde borse / by costuymen[33]
[+] En weeldekens die aten haer wittenbroodt voren[34]
Roemers van vrouwen / wreedt versworen[35] [+]M 4 r[o]
Stinckende voor vrou Venus als den buck[36]
Cappoe*n*ders tee*n*der oude placke weerdich gebore*n*[37]
Men seydt ons aldus al hebben wijs thoren[38]
Staet betacht men saeydter gheluck.

Prinche.

Dits al volcxken van cleynen proffijte
Verslaghers die stelen menighen huck[41]
Schoelien / bradende den harinck om de kijte[42]
Hier te ghapene baedt niet een mijte,
Staet betacht men saeydter gheluck.

28 **ghasthuysmuyters* (niet in MNW en WNT). *Muyter* is hier wellicht een figuurlijke toepassing van de jachtvogel (MNW op *Muter*, 1e art.) en dan zou gedoeld kunnen zijn op hen, die reeds geruime tijd (in elk geval langer dan een jaar) in het armhuis zitten. Men zou bij *muyter* ook kunnen denken aan vogels die ruien, hun veren verliezen of verloren hebben; daarop wijst de volgende bepaling: *qualijck inde pluymen* slecht in de veren (*muyten* = morren is wel niet bedoeld).

29 *doxel fremeneuren* (= minderbroeders) de vlooien.

31 *quadebeleyders* met een analogisch suffix (vg. *quabeleet* bij De Castelein *Const v. Rhet.* 244, Kil.: Q u a e t b e l e y d , Fland. j. *deughniet, nequam, prodigus* en Stallaert 2,1 23): deugnieten, hier inzonderheid voor degenen die anderen op de slechte weg brengen, zodat ze het land moeten ruimen? (Of staat *anderen* voor: elkander en *tlandt doen ruymen* wellicht fig. voor: sterven?).

33 *nobels* goudstukken; - *by costuymen* gewoonlijk.

34 *weeldekens* weeldekinderen, zij die weelderig leven; - *voren* voorheen, vroeger, vg. Tuinman *Spreekw* II, bl. 44: 'Die zijn wittebrood voor eet, moet zijn roggebroood na eten'.

35 *versworen* trouweloos.

36 *Stinckende voor* gehaat bij.

37 *Cappoenders* (zie voor deze gewestelijke bijvorm van *capoen* WNT VII, 1, 1510) stakkerds, arme drommels (dezelfde bet. in Kalff *Trou Moet Blycken* bl. 12); - *oude placke* Kil:. Fland. j, xl. *mijten*. Dit geldstuk zal hier bedoeld zijn en *teender oude placke weerdich geboren* zal betekenen: wier gehele bezit een 'oude plak' niet te boven is gegaan.

38 *wijs thoren* wij er verdriet van.

41 *Verslaghers* hier wel geen doodslagers (MNW i.v.); - *die stelen menighen huck??* Mag men *huck* in verband brengen met *hucken* = stiekeme, kromme dingen doen? (Stijevoort XLI, 18, uitg. Lyna en Van Eeghem 1, bl. 80: 'Tuolc is nu alomme soe loos dat huckt').

42 **Schoelien* arme drommels (deze betekenis is niet van elders bekend); - *bradende den harinck om de kijte* (= kuit), vg. Harreb. I, bl. 284b (ontleend aan deze plaats?) in toepassing op verkwistende lekkerbekken. Bij Idenau *Lot van Wijsh.* 123: iemand een dienst doen op hoop van zegen (WNT III, 1, 983). In onze tekst echter kennelijk in dezelfde bet. als bij Plantijn: 'Oleum et operam perdere', vergeefse moeite doen (WNT V, 2213-'14).

[Indices]

Lijst van opschriften der gedichten

	Blz.
ABC van Maria	205
Amoureuse groetenisse	393
Andere	320
Andere ghedicht	335
Ander ghedicht	315
Andere Refereyn	242, 254
Balade	301, 302, 340, 396
Constich Lof van Maria	201, 203
Constich Lof van Maria op alle de letteren van ABC	189
Corte bedinghe	216, 263
Den droom van rouere op die doot van hertoge kaerle van borgonnyen saleger gedachten	351
Een andere	239, 319
Een goet vermaen	234
Een andere Maria Lof	152
Een ander Rondeel	319
Een Bedinghe	226
Een ghedicht op dat woort Maria	186
Gheestelijck den bal te slane	278
Gheestelijcke Bueckelare	282
Gheestelijcke ghelasen Lampe	270
Gheestelijcke spieghelinghe	273
Goede leeringhe	312

Goede Prouerbien 264

Lof van den heylighen Sacramente 136
Lof vanden Priesterlijcken staet 124
Lof van Maria 151, 160, 166, 169, 171, 174, 199
Lof van Maria bijder Lelie 164
Lof van Maria: daer af de groote letteren inden text staende/spellen Aue Maria gratia plena etc. 196

Maria ghecompareert bijder Roose 163
Maria mater gratie 212

Nieuwe Jaer van Brugghe 360
Noteert 261, 322

Pater noster 216

Quicunque vult saluus esse 230

Refereyn 236, 237, 241, 252, 290, 304, 317, 320, 326, 328, 333, 339, 392
Refereyn amoureux 395
Refereyn constich gheestelijck 218
Refereyn/daer mede Anthonis de Roouere tzijnen ‘xvij’ Jaeren Prinche wert van Rethorijcke 129
Refereyn ende Lof van Maria 178
Refereyn int sotte 399, 402, 403
Refereyn van berouwe 224
Refereyn vander doot: Dwelck Roouer maecte eens inden noodt 288
Refereyn van Rethorica 131
Remedie om goede kinderen te hebbene 261
Rethorijcke op de handt te leerene 244
Retrograde ten loue van Maria 206

Rondeel 318
Roouers schaeckspel ten loue van Maria 207
Rouere excuseert de Vrouwen 260

Salue Regina 150
Seuene wercken der bermhertichede 263
Sotte amoureusheyt 397

Testament van een goede vrouwe 259
Twaelf ouderdommen oft tijden der menschen/ghecompareert teghens die tweelf Maenden vanden Jare 299

Vander Mollenfeeste 294
Vander Obedientie/ende des Ouders reuerentie 248
Van Houeerdye/Nijdt ende Ghierichede 324
Van onderhoorichede 127
Van Pays en Oorloghe 371
Van quade tonghen 324
Van twee amoureuse vrouwen een argument 365
Vier gheestelijcke leeringhen 256

Wijse leeringhe voor een man 259

Lijst van beginregels der gedichten

	Blz.
Ach alder glorioosste drachte	180
Aenminnichste // Beuelichste // Curieuse	205
Alle de bloemkens diemen siet	163
Alle dinck en is maer een ghewuente	328
Almueghende vader zonder beghin	112
Als alle ghenoechte was rengnerende	365
Alsoe een mast int woudt is bloeyende	169
Alsoe langhe alsmen roeden vindt	261
Al tijcht men de vrouwen veel mesual	260
Aue Aduocate Aduerterighe	189
Ave opperste Eerwaerdichste Moedere	196
By Houeerdye wordt menich man	324
Den Auondt ende die Morghen	264
Den tijdt is cort/de doodt is snel	262
Der wereldt dienst is cleyn ende smal	263
Die door de wereldt sal gheraken	319
Die gheen pluymen en can strijcken	319
Die Heeren die hooghe peerden rijden	335
Dien oude man mach wel hueghelijck leuen	252
Die nv ter wereldt sal bedien	318
Die sonde voor gheen sonden en achten	267
Die zijnen rug ter venster biedt	261
Dijn macht/dijn prijs/dijn lof/dijn weerde	164
Dit noydt en viel/noch vallen en mochte	266
Dolen ist dat leuen mijn	264
Een die hem seluen niet en siet	273

Een gaey // wel fraey // nisch frisch ioncwijueken 399
Een gelasen Oly Lampe claer blinckende gent 270
Een nauwe Maechdeken plach inde somere 402
Een Rijckman/ghierich ende machtich 264
Elck landt heeft zijn sonderlinghe sede 278
En bemint niet dat mach verghaen 266

Ghasten die noode betalen 267
Ghecruyste schijuen // die wel by blijuen 267
Gheen wederstoot en mach ons deeren 265
Ghelooue / Minne ende Oodtmoedicheydt 265
Ghy Jonghers die al te borghene // soeckt 237

Heere Godt waer salmen kiesen betraute 315
Het is ern gheck // die zijnen beck 265
Hoe mochte mijne verspaeckte droocheydt 127
Hoe net een houeken staet ghegroeyt 301
Hoeveel staten datmen prijsen // sal 124
Hoordt ghy goede lieden al ghemeyne 294
Hoordt nae my ghy spitters ghy deluers 341
Hoort ghi gelubecte van hoofde nisscherkens 403

Ick heete Pantken / mijn lief Pampoeseken 397
Ick lijde / ick swijghe ende ick verdraghe 265
Ick sie dese schoolkinders in Muzijcken 244
Ick vinde in mijne ymaginatie 248
Ick worde met desen nieuwen Jaere 326
In alle die wercken die wt dy spruyten 263
Ynt velt van vremder speculerynge 351
Ionck gheboren / onnoosel cleen ick 299

Ionstelijck groeten minnelijck voorschreuen 393

Lof Bloeseme soet vol alder virtuyt 152
Lof bijder aerden dalder oodtmoedichste 166
Lof edelste gheboorne // reynste figuere 199
Lof weerde Maria schoon sterre schoone 160

Machtighe Mogentheit Menighertiere 186
Marie weerde Moedere ghenaden 206
Mate voecht wel elcken man 266
Men mach de Rethorijcke in veel manieren 131
Men vindt moeders die haer vruchten verslaen 129
Men vint veel lieden van vreemder condicie 340
Met ongheruster herten zwaer 346
Met redene ende met maten 265
Myn herte niet el dan druck besluyt 395

Natuerlick // negheene // verghift so schoone 203
Nemmermeer laet v gheschieden 266
Noydt binnen gedencken van mans en wijuen 333
Nv ist tijdt dat ick steruens wensche 312

O Bitter doodt / venijnich int smaecken // fel 288
Och Godt // wat lot // is my gheuallen 392
Of God verghaue dat tsmenscen tanden 264
O Gheest der geesten / dy alle dyn geesten kent 120
O Godt almachtich ende eewich Regent 239
O Goetheyt / o vroetheyt / noyt soetheyt / so zoet 218
O Heere versterckt mijne bloote // bloothede 263
O Ihesus Christus wat zal ic bestaen 219
O Inlicste reyn rose zoo confortable 209
O Leuende leuen dat eewelijck leeft 263
O Lof Maria reyn moeder ons Heeren 201
O Maria paysiuel ghestadich 171
O Maria soetste ende waertste vrouwe 262
O Moghentheyt des vaders sonder cesseren 216
Ons Heere Godt is altoos zijn vriendt 242
Ontfermeghe Coninghinne v groeten wy 150
Ontfermhertichste here die noit genadeloos 224
O roose roodt // Maria claer 207
O Schieloose Tonghe / smettelijck ledt 324
O Vrouwe dye alle druckighe plaghe dwaet 212
O Weertste / o goede // die Godt soe goedede 178
O wonderlic werc. o godlicke ghifte 136

Princhen ghierich ende Papen 265

Rechtuaerdicheydt is van grooten prijse 262
Roert v mijn tonghe / buycht v mijn knien 226

Salve Maria Gods moeder ghepresen 151
Scepper der wysheit goddelyck gedochte 114
Schoone zeden / sonder hooghe moet 259
Secourst / Spijst / Laeft / Lost wt noode 263
Siedy eylaes de duecht alomme veriaecht 317
Simpel / ghesedich van ghelate 259
Sluymende zueghen eten wel haer draf 320
Soe wie behouden wil wesen 230
Sonder beghinne die van allen beghinnen 290
Sondighen is menschelijck int exponeren 241
Spieghelt v / spieghelt v / aerde vormen 234
Sulck mint dat hem is onghereedt 396
Swemmers dies swemmen connen ter deghe 254
Swijghen / lijden ende verdraghen 262

Ten Loue der reynder maghet Marie 174
Ten snijdt gheen dinck soe grouwelijck seere 266
Tfy argher dan slanghen / serpenten of dieren 236
Tis quaet deluen sonder spade 320
Tsecreet is inden vrouwen besloten 267
Tsint dat gheen minne en was sonder goet 322
Twas eens iaers goet // ten dooch nv niet 339

Van oudts is een vocabel vroedt 261
Verbernende catten ende tijelooze bloemen 266
Vermoedt van sinne, van herten beroert 371
Vier poincten hantheert in uwe wercken 256

Want alle mijn sinnen zijn gheneghen 360
Wat is ons in ons leuen serft 306
Wat ist als v by verre wandelinghe 304

Wie dat heeft goede constellatie 302
Wie is dien Coninck / hoe groot zijn staet 282
Wie is die nv ter werelt leeft 331
Wie met begrijpe scheynt zijn ghebueren 262

Lijst van stokregels der refreinen

	Blz.
Al dat ons noodt is / laet ons beminnen	270
Als bernende keersse lijdt hier ons glorie	239
Aue Maria dies danck ick v	197
Bal verloren / spel verloren	278
Daer lief daer ooghe / daer handt daer seer	395
Dat op zijn tonghe een coren heeft	340
Dat vruecht dus seere verdonckert sy	339
De duecht der onderhoorichede	128
De menighe spreeckt hy en meenes niet	315
De sonne int water haer schijn gedooghen	326
Die hem best spieghelt sal netst bekent // zijn	273
Die weet wat hem ghebueren mach	303
Die weet wat hem ghebueren sal	307
Elck sie dat hy hem vromelijck weert	282
Ey Leckaert hoe gheerne eedtse zeepe	402
Gheen maetken vol voort ouerloopt	400
Ghenoechte der wereldt is druck int hende	305
Ghy doet v seluen de meeste rauwe	324
Godt mint hem die zijnen vyant duecht // doet	243
Het oordeel Gods is al vergheten	333
Hoe vriendelijck dat haer ooghskens pincken	398
Houdt tant voor tonghe ende swijcht al stille	317

Liech ick / dat wil my Godt vergheuen 335
Lof aerde oodtmoedich / Godt soons logieren 167
Lof alder edelste gheboren Juecht 199
Loff bluetsturter voir alle creatueren 115
Lof ghebenedijdt Priesterlijck staet bouen al 124
Lof herteken wt wien ons tleuen vloeyde 209
Lof hoghe driuoudicheit onbegrepen 112
Lof Leedere daer Christus in minnelijck daelde 170
Lof Lelye doorvloeyende medecijne 165
Lof Roose ghebenedijde vrucht 163
Lof schoonste stede // op den berch ghesticht 173
Lof seker hauene // tsondaers beschermen 178
Lof speghele // die elcx // natuere verhuecht 203
Lof wonderlic ghebenedijt sacrament 137

Machtich als god vader / of god sone reen 121
Maer die veel clapt / die moet veel lieghen 329
Maria beschermt ons vanden helschen brandt 151
My beroudt soe hertelijck mijn sondich leuen 225

Och ionghers peyst om den ouden man 253
O doodt hoe bitter is v memorie 288
Of moederlijck herte lieghen mach 130

Pap ende broodt in doude daghen 341

Seyndt gratie in mijn wterste noodt 226
Staet betacht men saeydter gheluck 404

Sulck ketelt hem seluen dat hy lacht 396

Teghens tvertrecken / soe rekent de weerdt 238
Ten betert Godt / diet al vermach 392
Ten is gheen coorne sonder caf 241
Tes al lydende sonder de mijnne gods 291
Tes goet zwemmen bijden schepe 254
Tfy ballinck des hemels / helsch duuel veriaecht 236
Tis quaet voor cruepels manck te ghane 320

Van al uwer gratien almoghende Heere 218
Verstaet // diese haet // versmaet // Godts werck 132

Want die obedieert / werdt verheuen 248
Want duecht wint croone ten hoochsten tinne 244
Want dwoordt en therte en zijns niet eens 312
Want naer tzoete commet suere 301
Wel hem die wel gheboren sy 306
Wel spieghelen brengt peys ende wijsheydt in 274
Wie weet wat hem ghebueren sal 307

Lijst van Marianamen en -symbolen in de Marialoven

	Blz.
ABARIM	172
ABIGAIL	183, 187
ABITACIE	189, 196
ABIJSAAC Abisag	188
ABSOLVERIGHE	189
ACCORDEERSELE	187
ACKER	187
ADUERTERIGHE	189
ADUOCATE	188, 189
AERDE	167, 168, 169
AFGRONT	196
ALLULEIJE	188
AMMIRAEL	187
ANCKER	187
ANSCHIJN	188
ANNA Hanna	183
ANVLIEN	187
APPELERINGHE	187
APPROBEERSELE	187
ARCKE	185, 186
ARYVEERSELE	187
ARPE harp	187
ARRESTEERSELE	187
BALSAME	185
BALSEMIERE	154
BEDE	185
BEELDE	189
BERCH	173
BETHEL	172
BLOEME	156, 159

BLOESEME 152, 199
BLONDE 175
BOGAERT 189
BOOM 207
BRAAMBOS 189
BRANT 209
BRUYDT 152, 181, 206, 208, 209

CANTYKE 183
CARMELY 172
CEDRE 185
CIBORIE 163, 189
CITEYT 202
CLAERHEYDT 208
CONCORDANTIE 195
CONDUYT 181, 195
CONFECTIE 195
CONFIRMATIE 195
CONFOORT 197
CONFORTATIE 195
CONINGHINNE 150, 154, 159, 164, 177, 182, 189, 198, 206
CONINGHINNE VAN SABA 183
CONSERUE 195
CONSISTORIE 189
CORAEL 189
CORNYKE 210
CROONE 184, 207
CRUYT 211

DACH 177
DAGHERAET 189, 212
DAVIDTS DOCHTERE 189
DEDUYT 211
DELBORA 189

DYA 201
DIAMANT 175, 210
DOORMTERE 189
DOREN 184
DRACHTE 180, 203
DRUYUE 189
DUECHT 197
DUERE 154, 202
DUYUE 189
DUWAGIERE 205

EERDERIJCKE 190
EESTERE 190
EGGLENTIER 198
ELENA Helena 201
EMMER 185
ENGEDI (?) 209
ENGIEN 203
EPHRAYM 172
ERBERGHE 211
ERUE 181, 190
ESTHER 183, 188
EVANGELIAREGHE 190

FIGUERE 154, 180, 190, 199
FLUERE 159
FONTEYNE 159, 177, 185, 190, 201, 206
FORTUNE 190
FRONTIERE 190
FRUYT 210

GALGALA 172
GEDEONS GHIFTE 190
GHELOOUE 190
GHENOODT vriendin 207
GHESTICHTE TSVADERS 206
GHUERE 202
GLOET 190
GODDINNE 153, 190, 202, 208
GRAEN 162, 184
GREYN 185

HAUENE 178, 179, 180
HEBAL 172
HERMON 172
HERTEKEN 209, 210
HOYRIE 190
HOPE 190
HOUTAERCLEEDT 190

IAHEL 198
IALOUSICHEYT 191
IERUSALEM 171, 184
YHERACHYE hierarchie 194
INBIJT 188
INSPIRERINGHE 191
INSTRUMENT 191, 197

INTE ent 187
YNVESTINGHE 205
YSRAELITE 194
IST 188
IUBILATIE 196
IUDITH 183, 187, 197
IUECHT 197, 199, 200, 201, 207
IUYT vreugde 152

KANCHELIERE 205
KARBONCLE 191
KEYSERINNE 159, 208
KELDERE 191
KERCKE 191
KERSOUDE 191
KHOOR 191
KONTOOR 191
KORPORAEL 191
KRISTAL 191

LANDTSCHAP 191
LAUDATIE 191
LAUWERIERE 191
LAUENDRE 191
LEEDERE 169, 170, 171, 185, 191
LEGHERE 191
LELIE 154, 165, 166, 191
LEMENTATIE (?) 191
LETERIE 191
LEUEN 196
LYA 183, 201
LIBANUS 172
LICHT 191, 208
LIEF, GODS - 206

MAECHT	157, 192, 199, 201, 206, 207
MAGELEYNE	205
MANE	208, 212, 213
MANIANCE	192
MANNA	185
MARTHA	183, 192
MAST	169
MATER GRATIAE	212
MATER MISERICORDIAE	213
MEDECIJNE	165, 166, 204, 206
MEESTERIGHE	186
MELODIJE	186, 192, 203
MYCHEL Michal	186
MIDDELARIGHE	186, 192
MINNE	208
MOEDER	153, 155, 157, 158, 160, 165, 181, 182, 185, 192, 196, 199, 201, 206, 207, 211, 212, 214
MOGENTHEDE	185, 186
MOYSES DOREN	199, 206
MONSTRANCE	192
MUER	174, 175, 176, 177, 202
NARATIE	192
NATIE	192, 196
NAZARETH	192
NICHTE DAVIDTS	206
NOEMY	183, 192
NOODTVRIENDT (?)	198
OFFERANDE ABELS	206
OLYE	192
OLIUETEN	172
ONDERSTANT	209
OR Hor	172

OREB Horeb	171
ORIGENALE	188
PALLEYS	192
PANT	210
PARADIJS	208
PAT	208
PHASGA	172
PLEYN	204
POORTE	177, 185, 206
POORTEEL	192
POT	185
PRESENTATIE	205
PRIEEL	192
PRINCERSSE	154, 156, 157, 171, 174, 180, 192, 197, 202, 204, 207

QUERNE	193
QUESTINGHE	205
QUINTEFEULGE	193
QUINTERNE	193
QOUADIUTURE	193
RAETCAMER	187
RAETSEL Rachel	183, 187, 198
RANCKE	187, 198, 201
REBECCA	183
REEFTER	193
REGENTE	187
REGINA	150, 151
REMEDIE	187
RENTE	187
RETHORISIENE	211
REUELERINGHE	187
RIERGAERDE	193
RIJS VAN JESSE	157, 208
RIUIERE	187
ROBIJN	188
ROEDE, BLOEYENDE -	158, 185, 188, 200
ROEDE, JESSE	206
ROEDERE	196, 204
ROKE, SOETE -	206
ROOSE	155, 158, 163, 164, 184, 185, 187, 193, 207, 209
ROOSEGHAERT	160
ROSEMARIJN	188
ROSIER	152, 184, 187, 198
RUTH	183, 187
SACRISTIE	157, 193

SALUECONDUYT 209
SARA 183
SAUDURE 193
SCHADT 208
SCHAPRADE 193
SCHYN 208
SCHOONE 182
SCRYNE 178, 185, 205
SEGHELE 204
SEPTER 193
SYNA 172
SYON 172
SLOT 181
SLUETEL 181, 184
SMAKE 193
SONNE 184, 208, 213
SPATIE 196
SPETIE 154, 185
SPIEGHEL 182, 198, 203, 204, 205, 207, 208
STEDE 173, 174
STEEN 176
STERRE 160, 161, 162, 184, 185, 208
STIERROEDER 204
SUCADE 193

TABOR 171
TEMPEL 158, 185
TOEVERLAET 190, 198
TRYACLE 194
TRAUWE 207
TRESOR 153, 159, 197
TROONE VAN SALOMO 207, 214
TROOST 181, 185, 209
TROOSTERINNE 158, 198, 207, 210
TROOSTERSSE 169

VAT	207
VENA	201
VERCORENE	160
VIER, VLAMMENDE -	194
VIRGA E RADICE JESSE	157, 208
VLIES	185
VLOEDT	176
WOOCHDESSE	201
WOOCHDYE	186
VRIENDINNE GODS	159
VROUWE	156, 159, 181, 184, 185, 188, 204, 206, 207, 212, 214
WTUERCORENE	178
XCUSATIE	205
ZALUE	195
ZEE	195
ZEYLINGHE	195
ZWIN	195

Lijst van enkele der meest gebruikte afkortingen

ANTW. LB.	*Een schoon liedekens-boeck* (Antwerpen, Jan Roelans, 1544) uitg. d. H. Hoffmann von Fallersleben in *Horae Belgicae* XI (Hannover 1855) en W. Gs. Hellinga ('s-Gravenhage 1941).
AXTERS	St. Axters O.P., *Scholastiek Lexicon* (Antwerpen 1937).
CORN.-VERVL.	P.J. Cornelissen en J.B. Vervliet, *Idioticon van het Antwerpsch Dialect* (Gent 1899-1939).
DE BO	L.L. de Bo, *Westvlaamsch Idioticon*, heruitg. d. J. Samyn (Gent 1892).
DEV. PR. B.	*Een devoot ende profitelyck boecxken* (Antwerpen, Simon Cock, 1539), uitg. d. D.F. Scheurleer ('s-Gravenhage 1889).
D'HAUTERIVE	G. Grandsaignes d'Hauterive, *Dictionnaire d'ancien français* (Paris s.d.).
DICT. OF THE BIBLE	J. Hastings, *A dictionary of the Bible*, 8th impr. (Edinburgh 1906-1909).
DREVES	G. Dreves en Cl. Blume, *Analecta Hymnica* (1886-1930).
FRANCK^2	J. Franck, *Mittelniederländische Grammatik*, 2e Aufl. (Leipzig 1910).
GODEFROY	Fr. Godefroy, *Dictionnaire de l'ancienne langue française etc.* (Paris 1880-1902).
HARREB.	P.J. Harrebomée, *Spreekwoordenboek der Nederlandsche Taal* (Utrecht 1858-1870).
HWB	*Middelnederlandsch Handwoordenboek*.
JACOBS	J. Jacobs, *Het Westvlaamsch van de oudste tijden tot heden* (Groningen 1927).
KIL.	C. Kilianus, *Etymologicum Tevtonicae lingve, sive Dictionarivm Tevtonico-Latinvm*, uitg. d. G. van Hasselt (Traiecti Batavorvm 1777).

KOLTHOFF	I.B. Kolthoff, *Het substantief in het Nederlandsch der* 16e *eeuw* (Groningen 1896).
LEG. AUR.	*Legenda Aurea* of *Historia Lombardica* van Jacobus de Voragine, ed. J.G. Th. Graesse (Dresdae et Lipsiae 1846).
LUBACH	A.E. Lubach, *Over de verbuiging van het werkwoord in het Nederlandsch der zestiende eeuw* (Groningen 1891).
MALE III	E. Mâle, *L'art religieux de la fin du moyen age en France* 4e ed. (Paris 1931).
MK	J.J. Mak, *Middeleeuwse Kerstvoorstellingen* (Utrecht-Brussel 1948).
M. KERSTL.	J.J. Mak, *Middeleeuwse Kerstliederen* (Utrecht-Brussel 1948).
MNW	*Middelnederlandsch Woordenboek*.
PAULY-WISSOWA	*Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft* (in 1839 beg. d. A. Pauly, sinds 1893 onder red. v. Wissowa, Kroll en Mittelhaus).
PLANT(IJN)	[C. Plantyn], *Thesavrvs Thevtonicae lingvae. Schat der Neder-duytscher spraken* (Antwerpen 1573).
RE3	*Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*, 3. Aufl. (Leipzig 1896-1913).
RHET. GLOSS.	*Rhetoricaal Glossarium*, in bewerking, zie bl. 29, noot 4.
SALZER	A. Salzer, *Die Sinnbilder und Beiworte Mariens in der deutschen Literatur und lateinischen Hymnenpoesie des Mittelalters* (Linz 1886).
STALLAERT	K. Stallaert, *Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden en andere uitdrukkingen uit Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche oorkonden* (Leiden 1886-1891).
STOETT	F.A. Stoett, *Middelnederlandsche Spraakkunst. Syntaxis*, 3e dr. ('s-Gravenhage 1923).

TEUTH.	G. van der Schueren, *Teuthonista of Duytschlender*, uitg. d. J. Verdam (Leiden 1896).
'T HOOG	G.C. van 't Hoog, *Anthonis de Roovere* (Amsterdam z.j. [1918]).
TIJDSCHR.	Tijdschrift uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden.
TIMMERS	J.J.M. Timmers, *Symboliek en Iconographie der Christelijke Kunst* (Roermond-Maaseik 1947).
VAN HALTEREN	B. van Halteren, *Het Pronomen in het Nederlandsch der zestiende eeuw* (Wildervank 1906).
VAN HELTEN	W.L. van Helten, *Middelnederlandsche Spraakkunst* (Groningen 1887).
VOC. COP.	*Vocabularius copiosus et singularis vnus ex diversis diligentissime theutonicatus* (Lovan. Joh. de Westfalia, ca 1483).
WNT	*Woordenboek der Nederlandsche Taal*.